

Љубиша Деспотовић
Веселин Конатар

ПОЉА ГЕОПОЛИТИКЕ
зборник радова

Култура-полис
Факултет за европске правно политичке студије
2016

ПОЉА ГЕОПОЛИТИКЕ

зборник радова

приредили:

Љубиша Деспотовић

Веселин Конатар

САДРЖАЈ:

ПРИРЕЂИВАЧКЕ НАПОМЕНЕ

I ГЕОПОЛИТИКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Љубиша Митровић, <i>Структурални карактер савремене глобалне кризе и неопходност трагања за новом алтернативом у свету</i>	1
Драган Д. Лакићевић, <i>Нежељени аспекти глобалних реформи</i>	9
Љубиша Деспотовић, <i>Антиномије либерализма</i>	21
Ђорђе Стојановић / Милена Пешић, <i>Реализам и конструктивизам у светској политици: проблем националног идентитета</i>	29
Сања Арежина, <i>Кинеска „офанзива шарма“ на Централну и Источну Европу</i>	57

II ГЕОПОЛИТИКА И ЕКОНОМИЈА

Љубиша Деспотовић / Живојин Ђурић, <i>Геополитика сиромаштва</i>	85
Горан Николић, <i>Распоред глобалне економске моћи почетком 20-их година 21. столећа</i>	97
Борис Н. Кршев, <i>Од меркантилизма до неолиберализма – кризе као неминовност у животу капитала</i>	117
Зоран Виторовић, <i>Г 20 и нова финансијска архитектура – увод у „Светску владу“ ?</i>	131
Драган Петровић, <i>Украјинска криза 2013-2015.</i>	141

III ГЕОПОЛИТИКА И РЕЛИГИЈА

Александар Саша Гајић, <i>Грађански рат у Сирији – геополитички оквир</i>	161
Миша Ђурковић, <i>Фетулах Гјулен и џемат Хизмет</i>	177
Виолета Рашковић Таловић, <i>Ислам као извор политичке идеологије у Чеченији</i>	195
Милован Р. Суботић, <i>Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља</i>	215
Мина Зиројевић / Жељко Бјелајац, <i>Утицај исламског верског фанатизма на експанзију женског самоубилачког тероризма</i>	231
Мирољуб Јевтић, <i>Његош и ислам</i>	245

IV ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗБЕДНОСТ

Радослав Гађиновић, <i>Модел организације савремених полицијских система</i>	263

Слободан Зечевић / Милан Игрутиновић, <i>Еволуција спољнополитичких и безбедносних институција Европске уније, 1950-2009</i>	 279
Жељко Бјелајац / Мина Зиројевић, <i>Безбедносна култура у ери глобализације</i>	 291
Зоран Драгишић, <i>Безбедносни идентитет Балкана и ЕУ</i>	 311
Драган Б. Ђукановић / Милован Јовановић, <i>Међуетничке тензије на Западном Балкану и даљи ток европских интеграција региона</i>	. 325
V ГЕОПОЛИТИКА И ТЕРОРИЗАМ	
Душан Достанић, <i>Историја појма екстремизам</i>	 343
Марија Р. Ђорић, <i>Теоријско одређење екстремизма</i>	 359
Радослав Гађиновић, <i>Одговорност државе за изградњу и функционисање антитерористичког система</i>	 375
Предраг Павлићевић, <i>Теоријски оквир за анализу концепата контратероризма ослоњен на истраживање политичких и правних аспеката ЕУ</i>	 389
Милорад М. Дробац, <i>Тероризам и агресивна политика великих сила</i>	 407
VI ГЕОПОЛИТИКА И ШПИЈУНАЖА	
Веселин Б. Конатар, <i>(Не)Обавештајне операције као акти агресије</i>	 417
Комарчевић / Пејановић / Живојиновић, <i>Технологија примене фид - операција у процесу разбијања Југославије</i>	 431
Милан Мијалковски / Весела Радовић, <i>Истине и заблуде о Југословенској народној армији у распаду Југославије</i>	 445
Дејана М. Вукчевић, <i>Слабости Европске уније као међународног актера у рату у бившој Југославији</i>	 469
Веселин Конатар, <i>Наличје „Арапског пролећа”</i>	 481
VII ГЕОПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА	
Слободан Рељић, <i>Јавно мњење и мирнодопске метаморфозе ратне пропаганде</i>	 497
Мирко Милетић, <i>Русија данас (РТ): одговор глобалном медијском једноумљу</i>	 517
Зоран Јевтовић, Срђан Милашиновић, <i>Друштвени конфликти и медијска конструкција</i>	 529
Зорица Томић, <i>Глобализација и интеркултурна комуникација</i>	 549

ПРИРЕЂИВАЧКЕ НАПОМЕНЕ:

Уважени читаоци, зборник радова који се налази пред вама представља део одабраних радова из редовних бројева научног часописа КУЛТУРА ПОЛИСА (М51) који су објављивани у последњих десет година. Примарни мотив за приређивање овог зборника радова лежи у потреби да се наша научна баштина приближи студентима али и широј културној публици. Као и да се још једном истакне значај геополитичких аспеката дефинисаних поља наше друштвене науке који тематизују актуелну феноменологију али и суштину глобалних промена којима смо захваћени у последњих неколико деценија.

Значај овог зборника радова препознајемо и у чињеници релативне оскудице релевантне литературе геополитичког, политиколошког, социолошког, економског, безбедносног али и медијског карактера који би нашој јавности на пластичан а у исто време и научно релевантан начин приближила актуелне токове глобализације и објаснила њихове кардиналне геополитичке аспекте и компоненте. Систематизовани у виду зборника, ови научни радови на прегледнији и јаснији начин, него што је то у било могуће у структури научног часописа интердисциплинарног карактера као што је КУЛТУРА ПОЛИСА показују значај наведених тема и процеса. Тиме овај зборник радова превладава дијахронијску димензију настанка, вршећи њихову накнадну тематску синхронизацију. Поштовани читаоци остајемо у уверењу и нади да смо барем мало успели у доброј намери да вам приближимо дефинисана геополитичка поља наше али и глобалне стварности.

Посебну захвалност и овим путем исказујемо донаторима који су финансијски подржали штампање овог зборника радова а који су из разлога властите скромности желели да остану анонимни.

Нови Сад, октобар, 2015 Приређивачи.

I

ГЕОПОЛИТИКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

ЉУБИША МИТРОВИЋ

СТРУКТУРАЛНИ КАРАКТЕР САВРЕМЕНЕ ГЛОБАЛНЕ КРИЗЕ И НЕОПХОДНОСТ ТРАГАЊА ЗА НОВОМ АЛ- ТЕРНАТИВОМ У СВЕТУ*

*Оно што многоструке анализе пропуштају да кажу
јесте то да је проблем кризе светски и структурални...*
(И. Волерстин)

*Ако не кренемо другим путем,
изгубљени смо.*
(Н. Тинбергер)

*Ако хоћеш слику будућности, замисли једну чизму
како гази људско лице – вечно!*
(Орвел)

1. Социологија у сенци феноменологије актуелне светске кризе

Избор теме *криза и глобалне турбуленције*, несумњиво представља најозбиљнији, прворазредни проблем у савременом свету. Социолози не смеју бежати од суштинских проблема савременог друштва. Они се не смеју бавити описом и естетизацијом стварности. Време је за буђење и узбуђивање јавности! Трагање за алтернативом, „барком спасења”, јер Титаник тоне.

Наши аналитичари транзитолози, професионални реформатори као да живе у заветрини, трагају – како да „закрепе”, окрече брод који тоне, уместо да критичким истраживањима помажу проналажењу пута ка новој обали.

Савремена социологија је у дефанзиви, бави се описивањем кризе, уместо да трага за узроцима њеног произвођења и могућностима и актерима њеног превладавања.

* Овај рад је део шире студије рађене у оквиру пројекта 179074 („Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције”) који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за науку Републике Србије.

Функционализирана социологија служи легитимизацији савременог „беспоретка”, уместо да узнемирава и ишчашене групе – у времену неспокојаза које је некад рекао Шекспир – „*Наше је доба, изашло из зглоба!*”

На жалост, друштвене науке, као и елите „шминкању” мртваца.

Савремена социологија као да је опседнута плесом елита и лабудовом песмом немоћних вођа (политичара, банкара...), уместо да трага за генераторима кризе и путевима изласка из ње.

2. О немоћи науке да се суочи са узроцима структуралне кризе која производи хаос, глобалну светску турбуленцију

Живимо у доба великог размеђа/раседања света – у његовој онтологији и друштвеној свести. На делу су дивергентни процеси глобализације и фрагментације тј. ретрибализације света. Као да упоредо са интеграцијом тј. глобализацијом земаља светског центра, теку процеси балканизације и африканизације остатка планете.

На плану друштвене свести – сцијентистички позитивизам довео је до „дисциплинарног хаоса”, доминације аналитичког ума, у времену када нам је потребна синергија приступа и парадигми на фону гесла „глобално мислити, а локално деловати”, како бисмо разумели и мењали свет.

Пледоаје за јединство теоријско-методолошког космополитизма и индивидуализма у проучавању света.

За прометејску, акционалистичку, хуманистичку-еманципаторску социологију, „социологију слободе” (А. Турен), а не манипулативну, дубоко функционализирану/злоупотребљену од стране мегакапитала и текућих елита ради очување империјалног новог светског поретка.

3. Неолиберална стратегија и моноцентрични глобализам – као произвођачи „капитализма катастрофе”, кризе, неједнакости и сукоба у савремености

Време је да се каже да је цар го. И не само то, да се објасни зашто је го! И да ли је могућ даљи опстанак човечанства у транзиционом хаосу и светском неред/беспоретку, у коме мали број људи постаје све богатији, а већина све сиромашнија. Неолиберални модел развоја рођен је крајем седамдесетих година у Чикагу. У његовом срцу је тржишни фундаментализам/читај: бандитизам, напуштање реалног сектора економије и фокусирање на глобална финансијска тржишта, у функцији мегакапитала и његових власника и функционера. Све је то довело до империјалне инвазије нове коалиције: банократије, корпорократије, снага милитаризма, плутократа, политократа и медијократа. Све су ове групе/класе и елите упрегнуте да раде под заставом бога Мамона, за лихварску Интернационалу капитала.

Експанзија „доктринна шока” и неоимперијализма, у идеолошкој сфери легитимисала се – као покрет за универзализацију људских права и демократију – а претворила се у крваву одисеју мегакапитала за нову колонијалну поделу и окупацију света, „милом или силом”. У овом контексту НАТО је данас постао инструмент предаторске „крваве демократије” и „милитаристичког хуманизма”.¹

Свет је данас у дубокој кризи, радикалним облицима превирања и крви. „Нови крсташи”, са својим легионарима поново плешу широм планете: под фирмом „слободе”, затиру слободу и намећу нове ланце ропства читавим народима и регионима.

Данас се мора јасно рећи, да доминантна неолиберална стратегија развоја савременог капитализма – јесте произвођач кризе. Она се не може превладати без напуштања неолиберализма и избора нове, социјалдемократске - која ће спојити идеје социјализма и либерализма; једнакости и слободе; без социјално усмерене тржишне привреде и транзиције са социјалном одговорношћу.

4. О системском структурном карактеру глобалне светске кризе

Савремена светска криза неоправдано се редукује на финансијску и привремену. Она је дубоко системска, структурна и дугорочна. Повезана је са доминантном неолибералном стратегијом развоја савременог капиталистичког система производње и управљања. Стога без промене, базичних основа тог система и стратегије развоја, није могуће њено разрешење. Финансијска криза само је врх „леденог брега” ове кризе. Међутим, њени генератори су дубоки и имају системски и структурни карактер. То је криза „дугог вала”.

У условима савременог глобалног капитализма, логиком капиталистичког начина производње и управљања, посредством нових технологија и процеса глобализације – остварују се нови видови концентрације и централизације капитала, његова репродукција све је више везана за сферу финансијских тржишта и извоза капитала, а не за производњу и капацитете реалне економије. Финансијска буржоазија следећи логику тржишног фундаментализма постала је доминантна фракција капиталистичке класе. Она својом експанзијом, преко ММФ и Светске банке, остварује екстапрофит и шири своју моћ планетом, попут хоботнице, намећући земљама периферије и полупериферије да следе курс реформи у духу монетаристичке економске политике. Ради задовољавања похлепних интереса савремена финансијска лумпенбуржоазија уводи у дужничко ропство бројне земље, шири талас кризе широм света.

Ови нови „ковачи лажног новца” стварају илузију о развоју, а фактички уводе свет у субразвој. На делу је ширење феномена „олош економије”. Посрнуће не само економије у земљама трећег света и земљама у транзицији, већ се све више њене негативне последице осећају и у земљама светског центра. Видљиви су знаци кризе у САД, као престоници финансијске моћи, и Европској

¹ Видети Н. Клајн, *Доктрина шока – успон капитализма катастрофе*, Графички завод Хрватске, Загреб, 2008.

Унији, која је у последњих двадесет година почела да напушта социјалдемократски модел и да следи англосаксонски – неолиберални.

	Светска популација	Светско богатство
Најбогатији	20 %	82,7 %
Други	20 %	11,7 %
Трећи	20 %	2,3 %
Четврти	20 %	1,9 %
Најсиромашнији	20 %	1,4 %

Табела 1: Дубина социјалне поларизације света

Извор: Д.Хелд&А.МцГреу, *Глобалисацион/Анти-Глобалисацион*, Политу Пресс, Цамбриџе, 2002, стр. 82

Заједнички жаришни синдром ове кризе испољавају се: у привредној депресеји производној рецесији, напуштању сектора развоја реалне економије, радикалној деиндустријализацији, масовној незапослености и осиромашењу радничке класе и средњих слојева; у расту социјалних неједнакости између друштвених класа и регионалних диспропорција у развоју (Север – Југ). Ширењу поља противречности и сукоба: од класних ка ратним и цивилизацијским. Од локалних и регионалних конфликта ка глобалном и цивилизацијском сукобу.

	Постиндустријска друштва	Трећи свет
Број телефонских линија	74,4 %	1,5 %
Корисници интернета	93 %	0,2 %
Удео у патентима	95 %	0,0 %

Табела 2. Информатички јаз

Извор: Мирослав Печујлић: *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002, стр. 115.

Од тренутка отворене манифестације светске кризе у форми финансијске кризе (2008), ова се криза попут цунамија шири планетом – од једног континента на други. Најпре су се нашле на удару САД и земље еврозоне. Мере које предузимају владе развијених земаља у функцији су спашавање банака и банокрота, а не оживљавања привреде и изласка из кризе. Тиме се вртимо у зачараном кругу! С правом озбиљни економисти упозоравају да се овим палијативним мерама отклања само део последица, али не и њени системски/структурни генератори. Највидовитији међу њима прогнозирају да „криза тек долази”!, те да уколико не напустимо пут којим се крећемо, изгубљени смо (Ник Тинбергер)!

5. Свет на раскршћу: или неолиберални постмодерни тоталитаризам или социјалдемократски модел развоја

Орвелова негативна утопија/дистопија, наговестила је долазак нове чизме која гази/влада светом. То није само пародија на „тешки социјализам”, већ и наговештај стварања посмодерног тоталитаризма на Западу. Управо да-

нас, као да живимо у ери произвођења тог типа Орвелијане: у социјалдарвинистичком свету, у коме велике рибе гутају мале; у коме су сви равноправни, али су само неки равноправнији. У свету убиственог капитализма катастрофе, бездушне владавине „златне милијарде” над остатком лумпенпланете.

Неолиберални модел развоја, довео је до формирања деформисаног процеса глобализације, тј. њене инструментализације - да њене тековине служе снагама мегакапитала, за нову, планетрану доминацију над светом. На делу је моноцентрични глобализам – као пројекат/поредак нових неједнакости, подела и поробљавања у свету.

Иза бројних локалних и регионалних сукоба у свету данас, по правилу, лежи структурална, социјална неједнакост, која се шизофрено транспонује и комбинује са верским, етничким и цивилизацијским разликама, тј. геокултурним факторима.

Но, без обзира на идеолошке легитимације, све је видљивији дубљи карактер савремене кризе и подела у свету, која проистиче из капиталистичког начина производње и управљања светским ресурсима. Или како истиче Мануел Кастелс: на делу је супротност између технолошке хиперразвијености света и социјалног субразвоја тј. неразвијене солидарности и човечности.

Време је да се брзо и одлучно трага за новим моделом развоја, док није касно. У супротном, криза ће свет увући у глобални сукоб. Наиме, локални и регионални сукоби – по ланцу догађања – неће се одиграти само на периферији светског система, већ ће ускоро захватити престоницу светских центара моћи. Јер се показује да варвари нису само пред капијама Рима, већ и у самом срцу земаља светског центра. То већ најављују припадници антиглобалистичког покрета „Окупирајмо Вол Стрит”. Да би се избегло суочавање са темељним узроцима кризе – капиталистички начин проузводње/управљања, светска коалиција плутократа биће спремна да преусмери конфликт у правцу глобалног. Као да се прогнозе Бзежинског из „Велике шаховксе табле”, али и других геостратега о наступајућем добу „либералне империје” (Купер и Кајган), полако али сигурно остварују.

Економија САД-а је данас у рецесији са великим дуговима. Њена спољна неоимперијална политика све је нервознија и огољено агресивна. НАТО је постао продужена рука ТНЦ у новој реколонијализацији, новом покоравању света. ММФ и Светска банка – су механизми снага финансијског мегакапитала за кредитирање/задуживање земаља у развоју и транзицији ради извлачења екстра профита, тј. неокололијалну експлоатацију.

Свет је доиста на раскришћу. Криза се све више радикализује, уводећи свет у хаос, у бројне турбуленције. Старим механизмима се њоме не може управљати. Нити су садашње елите спремне да обуздају своју халапљиву моћ и мењају карактер система. Извесно је да се свет креће ка постмодерним облицима диктатуре и да је на делу процес „заласка демократије”.² Наиме, све се више одлучивање о кључним питањима отуђује од народа и парламента, и

² Видети о томе у студији З. Видојевића, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010.

завршава „пречицом” у органима извршне власти, уз асистенцију „владара из сенке”, тј. моћних лобиста снага мегакапитала, олигарха и плутократа.

Нарасли гнев осиромашеног опљачканог, обесправљеног, увређеног и огорченог народа све се више излива у форми синдикалних и других социјалних и политичких протеста широм света у форми генералних штрајкова и других облика алтернативног деловања нових друштвених покрета (антиглобалиста..). Њима се све више оспорава отуђена моћ садашњих владајућих елита и њихових радикалних реформи, које се најчешће желе спровести уз рестрикцију радних и социјалних права, преко грбаче најширих слојева, грађана и народа.

Иако се преспоро формира *коалиција антисистемских покрета* – традиционалних и нових – извесно је да криза помаже сазревању свести да се овако даље не може. Отуда на транспарентима све више радикалних парола „*Свет није на продају*”! „*Доста са пљачком! Доле тиранија! Пробудимо се! За глобалне друштвене промене*”!

Савремена левица је американизована и пацификована. Дубоко интегрисана у постојећи капиталистички поредак, а њено руководство аристократизовано. Криза производи нове изазове. Могуће је да ће изродити нову левицу и нове синдикате. За сада, у побунама предњаче млади. Очекивати је да ће се она проширити на радништво и осиромашену средњу класу. Уколико се брзо не отворе канали за демократско разрешење ове кризе, извесно је да ће расти противречност и сукоби, који ће имати антагонички карактер и неће моћи да се разреши у оквиру постојећег система.

Покушаји управљања кризом системом јачања репресије и завођења привремених диктатура, суспензијом демократских институција, само ће даље продубити/проширити кризу. Мора се *трагати* за новом алтернативом, новим моделом развоја и управљања, уколико се жели напустити овај паклени круг. Питање је – да ли је савремена елита спремна за ту промену!? Нисам сигуран.

Кључ је у социјалдемократској алтернативи; револуцији глобализације разумевања и солидарности новом партнерству друштвених класа за развој и мир у свету.

Савремена наука, снагом својих резултата и критике треба да помогне развијању демократске јавности, критичке свести – о правцу и хоризонтима могућих промена. О потреби ангажовања, суделовања у оновременим борбама да свет буде праведнији и бољи. Да је могућа друга и нова перспектива развоја света.

Насупрот неолибералном догматизму да свет треба препустити голој игри/стихији снага тржишта – које ће аутоматски произвести напредак и правду и донети слободу и срећу људима, наше је мишљење да економија није само себи циљ. Те да и филозофија тржишног фундаментализма може довести до појаве нових облика тоталитаризма и диктатуре, као и етистичка неконтролисана моћ у ери стаљинизма, када се политика појављивала као судбина. Уместо циља „профит изнад човека! економија мора бити стављена у функцију економије благостања и среће (П. Бурдије), у служби напретка друштва и еманципације човека.

Овакав радикални заокрет могућ је само ако се следи социјалдемократска стратегија развоја и на њој заснује одговарајућа политика. Историјски су докази да је у послератном развоју Европа на тој стратегији остварила највећи привредни раст, социјално партнерство и благостање за све слојеве друштва, као и допринела детанту и борби за мир у свету.

Социјалдемократску концепцију друштвеног развоја најјасније је представио у својој студији „Сутра је увек касно”! *Фредерико Мајор* – речима „*Progresio Popularum*”. Прогрес у функцији благостања и слободе свих народа, среће сваког човека! Ова концепција у центру има стратегију историјског компромиса друштвених класа и њихово социјално партнерство за развој, друштвено благостање и мир. Она инсистира на јединству борбе за социјалну једнакост, политичку равноправност и слободу сваког појединца. Њена је платформа јединство социјалне и политичке демократије. Економија и политика у служби човека и друштва, а не изнад и против њих³.

Реафирмација социјалдемократског модела развоја извукла би свет из кризе и могућег будућег ратног хаоса. Отворили би се простори за нову демократску револуцију глобализације, разумевања и солидарности (Е.Морен). Ја верујем да је такав правац друштвеног развоја не само пожељан, већ и могућ. *Пробудимо се! И суделујмо у новој револуцији солидарности. Без ње, нема пута ка слободи човека и човечанства, нити истинског мира у свету!*

Литература:

1. Видојевић З., *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010.
2. Klajn N., *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2008.
3. Митровић Љ., *Друштвене промене и актери*, Правни факултет, Ниш, 1999.

³ Опширније о томе у ауторовој кризи „Друштвене промене и актери, Правни факултет, Ниш, 1999.

НЕЖЕЉЕНИ АСПЕКТИ ГЛОБАЛНИХ РЕФОРМИ

Пост-социјалистички универзум

Владавина права и тржишна економија су крилатице под којима су започеле замашне реформе у некадашњим колективистичким системима. Захтеви за реформама су подједнако долазили изнутра и споља: самодеструктивне карактеристике једнопартијског система и колективистичке привреде биле су више него очигледне. Међутим, модел по којем ће се реформе извршити, креиран је споља: развијена западна друштва, пре свега Сједињене државе и Европска заједница, наметнуле су стил галопирајућих промена које су својим садржајем много више задовољавале њихове тренутне интересе, него интересе становника који ће у овим друштвима живети. Европска заједница је понудила пуноправно чланство бившим источно-европским државама и при томе дефинисала институционалне услове који се пре тога морају да задовоље: све то је пропраћено системом контролних механизма и надзирања, чиме је обезбеђено да се изврши онај део реформи који је битан за њене интересе. Идеја о проширењу ЕЗ дошла је из два подједнако важна мотива: војног и економског. НАТО пакт је искористио повољан тренутак да направи јак одбрамбени бедем према свом архе непријатељу – Русији, посрнулој империји, која ће кад-тад опет настојати да обнови своју моћ и утицај. Како је већина земаља ЕУ још од другог светског рата под директном заштитом Евро-атланског савеза, логично је да нове чланице приступе овом војном блоку. Ако се може рећи да су земље реалног социјализма биле ратни плен Совјетске победе над нацистичком Немачком, разумљива је њихова спремност да се ослободе татора (премда је и ово упитно, с обзиром на могуће алтернативе). И у случају Варшавског, као и НАТО пакта, ове државе имају улогу заштитног бедема, који треба да чува центар империје од потенцијалног непријатеља. Појмовни пар пријатељ-непријатељ, је претрпео потпуну инверзију, али је додељена одбрамбена улога фактички остала иста. Премда је приступ у НАТО пакт почивао на добровољној сагласности, не треба потценити и особите околности и технике које су имплементирале да се тако нешто постигне (одијум према бившем хегемону,

лобирање западних држава, условљавање бржег добијања жељеног чланства у ЕУ, итд.¹)

Када је реч о економским мотивима, довољно је приметити како је целокупни простор некадашњег социјалистичког унивезума постао доступан тржиште моћној пословно-техничкој машинерији развијених индустријских држава. Користећи привлачну фатаморгану да ће се потпуним отварањем властитих тржишта привреда друштва препородити и ухватити корак са савременом технологијом и организацијом капиталистичких држава, спроведена је таква врста интеграције, којом су она пала у потпуну зависност од богатих суседа. Покушаћемо да покажемо како се иза магичне формуле о „несметатом протоку роба, капитала и људи“ заправо крију једностране интереси, који заправо онемогућују развијање властите индустрије и привреде, односно да излагање неспутаној конкуренцији развијених тржишта фактички онемогућује саопствени развој и производњу. На тај начин се, како примећује економски аналитичар Небојша Катић, улази у „замку средње развијености“, помоћу које страни капитал успешно експлоатише неразвијене земље и држи их у перманентном подређеном положају.²

У том смислу слика развијене западне Европе са економским богатством и институционално осигураним слободама носила је фаталну привлачност за становнике расходованих комунистичких система. Под будним оком и активним учешћем западних експерата и консултаната кренуло се са силовитим глобалним реформама, које се по свом замаху и обухватности могле поредити само са оним из времена успостављања комунистичке утопије. Нико не спори да је мноштво ових промена значило квалитативан скок у односу на оно што је претходило: демонтирање планског одлучивања, легализација приватног власништва које постаје угаони камен економског привређивања, успостављања демократских парламентарних институција, ма шта то значило, слобода медија и јавне речи, слобода кретања итд. Нормално, као при свакој емпиријској реализацији великих идала у стварност, дошло је до њихове корозије. Иако је скуп захтева које је Европске заједнице поставила као услов учлањења био готово идентичан за све државе, начин на који су они реализовани варирао је у зависности од мноштва специфичних услова.

Без обзира на оцену успешности трансформације од државе до државе, постоји низ особености које се могу узети као заједничке.³ За ову прилику на-

¹ Након укидања Варшавског пакта логично би изгледало паралелно укидање и конкурентског НАТО пакта, будући да је разлог његовог оснивања ишчезао. То се међутим није догодило, уз објашњење да је његов задатак сада да чува светски или глобални мир: у међувремену је пронађен и нови непријатељ на дуге стазе у исламистичким покретима. Да апсурд буде потпун, ови покрети су углавном или настали под покровитељством Сједињених држава, или су представљали реакцију на њену политику.

² Н. Катић, „Из другог угла: Стране инвестиције и клопка средње развијености“, <http://nkatic.wordpress.com/2012/04/24>

³ Још у раној фази процеса транзиције многи аналитичари су направили поделу успешних и неуспешних друштава; у оне прве су убрајане балтичке републике, Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска и Словенија, док су другој групи припадале балканске земље. Међутим када се сада погледа колико је нарастао у међувремену њихов спољашњи дуг, колика је стопа незапосленос-

вешћемо: А) Губитак сваког облика суверенитета (политичког, економског, образовног, културног) под налетом организованог експанзивног система развијених капиталистичких држава ЕУ; (Б) Енормно увећање спољашњег дуга, потпуна економска зависност од страних инвестиција, а самим тим и немогућност планирања властитог економског развоја.

Без обзира колико Брисел саморекламира успешност интеграције пост-социјалистичких друштава у своје ткиво, као брутална чињеница остаје да је за њих (као и за она која су на путу да једном задобију обећано чланство) углавном предвиђена скромна улога. Нове чланице се пре свега виде као купци роба са богатог запада и као снабдевачи полуфиналних производа и сировина, и као подручје јефтине обучене радне снаге. Саобразно тој улози скројена је и мус-тра да се оне уклопе у те оквире.

На крају овог сумарног прегледа може се констатовати да је након више од две деценије спроведених глобалних реформи обликован економско-политички систем који је по многим својствима заправо карикатура уређеног капиталистичког друштва коме се тежило. За утеху само може служити то да су великом бирократизацијом ЕУ, смањењем улога националног парламента, наметањем многих нелогичних директива од стране Европског савета као и трансфером многих привредних грана производње у Азију – и многа западна друштва сама постала рањива. Разумљиво, намеће се питање да ли је у питању само привремено удаљавање од пројектованих норми и узора или је реч о новој социјалној консталацији која ће имати своју властиту инерцију и постојаност? Да ли ће цивилизацијски хаос, произашао из темељног преобликовања старог система – ту не мислимо толико на идеологију колико на трансформацију власништва која је довела до ендемске корупције и подређености домаће приврде интересима међунационалних корпорација и страног капитала – имати неки ограничени рок или ће постати трајна одлика пост-социјалистичких друштава? И површни посматрач би уочио да је становништво овог распаднутог универзума у чељустима разних сила које снажно делују штитећи и ширећи своје нарасле апетите.

На једној страни успоставио се конгломерат нове домаће економско-политичке елите - која влада путем систематске злоупотребе, корупцију, непоштовањем закона и преко манипулације. На другој страни мноштво интернационалних институција - попут Међународног монетарног фонда и Светске банке, систематски стварају повољан амбијент за спровођење интереса најбогатијих држава запада. Резултат: пун развој ових друштава је у много чему запретен, утицај националних влада маргинализован. Има се утисак да је целокупни економски и политички систем у рукама моћне бриселске бирократије и светске финансијске олигархије.

ти, и какве су им реалне перспективне унутар ЕУ (маргиналан утицај, затворено тржиште ЕУ за њихове производе, одлив образоване радне снаге, итд) ова оцена постаје суспектна. Треба погледати економске анализе Вацлава Клауса и Јоже Менцингера, па видети у којој мери је сан о брзом темпу развоја унутар ЕУ била обична илузија.

Странпутице власничке трансформације

Порука западних земаља социјалистичком окружењу је била једноставна: власничка трансформација је *conditio sine qua non* рационалном привредном пословању и нужан услов укључивања у модерне светске привредне токове. Колективистичко власништво мора бити темељно разорено, а са тим ће се растворити и базичне претпоставке целокупног система. Индивидуалистички тип власништва ће чинити основ обновљеног капиталистичког устројства. Будући да је приватно-власнички облик привређивања супериоран свим осталим, спроведена је убрзана „приватизација“ целокупног друштвеног богатства. Њене форме су се разликовале од државе до државе, али је суштина ове обухватне трансформације свуда била идентична: напуштање свих облика ранијег облика општења и потпуно прилагођавање новим начинима привређивања.

Још у освит распада колективизма многи економски експерти су размисљали о томе како колективистичко власништво превести у приватно-власнички однос. Разумљиво, први корак би био пуна легализација овакве институције. Онда би логички следили кораци који ће се одвијати након распада Совјетске империје: они се могу описати терминима приватизација и либерализација. Заправо испод ових неутралних термина стоји читав систем мера и поступака који ће за резултат донети потпуну власт страног (западног) капитала над привредним системом европских пост-социјалистичких држава. Другим речима има се утисак да се у новонасталој ситуацији опште еуфорије капитализмом, економским и политичким слободама одвијао процес у коме је моћни капитал са запада за багателну цену откупио најуспешнија предузећа, трговинске ланце и банкарски сектор, дакле ресурсе који за најкраће време доносе максималну добит. Да би се то постигло уложен је огроман пропагандни и организациони труд: мит о страном инвеститору као носиоцу будућег економског просперитета и отвореном тржишту Европске уније. Овај мит је потхрањен стилизованим уговорним обавезама о приступању ЕУ, стварајући илузију да ће уласком у „Европу“ (како себе саморазумевају њене чланице) брзо ишчезнути велике разлике између богатих и мање развијених друштава. Овај замашан поступак разарања претходног државног система уз потпуно скидања вела било које раније државне и привредне тајне одвијао се такорећи добровољно. Томе су асистирале разне стране мисије, суделовао такозвани невладини сектор и функционери државне администрације. Источна Европа се претворила у захвалан полигон за извоз роба високоразвијених привреда, за јефтине сировине и још јефтинију радну снагу.

У позадини ових грандиозних промена је стајала осмишљена пропаганда да се предложеним мерама обезбеђује брз економски раст, мит страним инвеститорима као кључу даљег привредног развоја. Са чисто идеолошке тачке гледишта, понуђена су наизглед уверљива објашњења целог процеса: пост-социјалистичка друштва не располажу довољним инвестиционим капиталом за реструктуирање привреде, њени технолошки капацитети су застарели, а производни планови неспособни да препознају потребе модерног тржишта. Будући да постоји велика домаћа тражња за свежим инвестицијама заинтересовани

западни партнери ће повезати властити интерес за профитом са потребама ових друштава. Они ће куповином капиталних објеката и увођењем нових технологија развити тржишно орјентисану производњу, допринети одржању радних места и научити своје домаћине како се послује на ефикасан и рационалан начин. Својим капиталом, знањем и вештинама страни послодавци покренуће производњу, боље искористити расположиве ресурсе, увести динамичне облике пословања и направили мост партнерства ка развијеним европским друштвима.

Настанак нових политичких и власничких елита у овим друштвима је турбулентан процес пун апсурда и контраверзи и траје већ трећу деценију, без јасних назнака да ће се довољно искристализовати да би се ушло у потребну стабилност. Свака заједница почива на прећутној сагласности о ваљаности поретка: међутим у новим капиталистичким друштвима такав концензус углавном изостаје. У њима влада опште осећање неправде, због начина на који се колективно власништво претворило у приватно, зазирање од политичких партија као легла демагогије и плачке.

Још много пре распада социјалистичких друштава економски теоретичари су размишљали како да се њихове привреде реформишу у правцу капитализма. Са прагматичке тачке гледишта логично је било да бивши социјалистички директори предузећа постану њихови будући власници: они имају сва неопходна практична менаџерска знања да воде те фирме и најбрже ће се прилагодити новонасталој ситуацији.

Но, ова једноставна логика, преведена у праксу, показала је сву сложеност проблема са којим се друштва у трансформацији нужно суочавају. Ко у социјалистичкој држави уопште располаже капиталом којим би се могао купити неки привредни објекат? Готово нико, јер је дистрибуција богатства била таква да је гомилање капитала у рукама појединаца било фактички немогуће. Како онда извршити трансупстанцијализацију власништва, како колективни капитал претворити у индивидуални посед? Из ове практичне тешкоће друштво је могло да изађе само успостављањем потпуно нових правила игре. А то је опет могуће само ако се искористе постојеће позиције моћи, која је концентрирана углавном у разним политичким структурама и привредним кадровима.

Трансформација власништва се показала као феномен који је изазвао тектонска померања у целом друштву: последице су биле масовно затварање читавих индустријских грана, висок степен незапослености, дубоко социјално раслојавање, криминализација пословања, енорман раст коруптивног деловања државних чиновника, уништавање и распродају друштвене имовине, монополизација тржишта, итд. Паралелно са овим процесом одвијали су се и протоколонијални процеси: велики иностране корпорације су девастирале домаћу производњу и систематско уништиле њен банкарски сектор. Другим речима организовано капиталистичко окружење је прилично умешно искористило овај процес за властите циљеве и довело многе привреде пост-социјалистичких друштава у такав степен зависности и подређености, да је сама категорија суверенитета изгубила сваки смисао. Унутрашњи победници транзиције су преко

ноћи постали моћни капиталисти и тајкуни. Оно зашта су у многим старим капиталистичким друштвима читаве генерације мукотрпно стварале деценијама у друштвима у транзицији се догађало за само неколико година.

Парадигма ванредног стања

Овде смо навели само део питања да бисмо показали колико је проблем био комплексан и тешко спроводљив и колико је само императивни налог о „нужности убрзане трансформације“ олако наметнут, без икакве дубље анализе у могуће последице по друштва која су их имала спровести. Као прво, „трансформација“ власништва је само на нивоу новопрокламоване идеологије била нормалан процес: но да би се она како-тако обавила била је нужна суспензија готово свих дотадашња правила поступања, односно онога што се сматрало неким законитим и дозвољеним поступањем. Наступила је нека врста „ванредног стања“, у том смислу да је готово све што је до јуче било пословно и морално недопуштено, сада постало дозвољено. Или, другим речима, проналажење нових титулара власништва је подразумевало велике крађе, фалсификовање докумената, корупцију, изигравање формално легалних прописа, а пре свега уништавање раније друштвене имовине. Без свих ових недозвољених радњи тешко да би приватизација уопште могла да се практично обави. У том смисли изнео бих тезу да укупне неправде које су настале током процеса приватизације нису биле битно мање од оних које су се догодиле током колективизације приватног власништва.

Друга битна одлика овог процеса била је та да су само одабрани појединци – социјалистички директори, политичка номенклатура, део судског апарата, део банкарског сектора, разни домаћи и страни „експерти“ и заинтересовани купци – знали и практиковали ова „нова правила поступања“, док је остатак друштва једва да је схватао шта се заправо догађа. Та изабрана мањина која је схватила и спроводила „поруку времена“, креирала је такоређи у ходу све потребне механизме да изврши ову нову редистрибуцију друштвеног богатства. Привремена суспензија готово свих дотадашњих правила поступања, је важила само за одређене интересне групе: наступила је нека врста необјављеног „ванредног стања“. Важне институције државе су под слоганом приватизације као задатка времена, извршиле замашне операције продаје капиталних добара. Тек, може се рећи да новоуспостављени власнички слој до свог богатства није дошао (као делом у класичном капитализму) радиношћу и техничким иновацијама, већ малверзацијама, плачком, корупцијом и преваром. Самим тим изостало је и минимално поверење између нове предузетничке класе и запослених, односно ширих друштвених слојева и оних који управљају привредним и политичким институцијама.

Зато није случајност што готово цео пост-социјалистички универзум делује као импровизоријум у коме владају произвољност и неформална правила понашања. У њему нема чврстих правила и правовремено спроведених санкција, нема поверења у државу и њен неутралан карактер и све важне трансак-

ције између ње и приватног сектора се одвијају по начелу арбитражности и произвољности.

Будући да транзициони хаос погодује свим облицима прото - криминалних делатности, погледи наде оних управљени су ка Бриселу, као месту из кога се очекује коначно успостављање чврстих правила игре и владавине закона. Али то је делом илузија, будући да су институције ЕУ углавном оне које су, макар и нежељено, овакав хаос подстакле инсистирајући на ургентним економским и институционалним реформама и не дајући времена овим друштвима да градуално еволуирају и без наметнутих решења. На крају крајева, не треба заборавити да је управо корумпираност новог државног апарата погодновала да се купци из западне Европе докопају многих капиталних добара по багателној цени, да се разоре многа предузећа и добра која би била конкурентна, итд.

Са моралне тачке гледишта свакако је одбојно то што се процес приватизације манифестовао као пљачка, као животна прилика одеђеног друштвеног слоја да путем разних малверзација обезбеде себи и својим наследницима велико богатство. Какво може изгледати друштво у коме се основна друштвена грађевина на којој се темељи све остало, а то је приватно власништво, препознаје као велика друштвена неправда, као нешто сумњиво и недолично?

Још погубије је то да се у огромном броју случајева власничка трансформација не може оправдати ни са становишта рационалности. Зашто? Да би власништво променила свог титулара (била приватизација инсајдерска или аутсајдерска) - неповратно су уништене читаве индустрије, огромни производни системи који су запошљавали на десетине хиљада радника и задовољавали потребе друштва. Њих су заменила углавном мала и средња предузећа. Таквој економској филозофији развоја најјачи подстрек су дале агенције ЕУ, а разлоге за то није тешко наћи. Настанак нове пословне елите заправо се по правилу заснивао на упропаштавању расположивих друштвених добара: банака, фабрика, пословних система, хотела, рудника, земљишта, разних природних ресурса, итд.⁴ У циљу приватизације распарчавани су велики индустријски системи, а све са идејом да би се издвојио најпрофитабилнији сегмент из тог ланца и повољно продао одређеном купцу. Зато није ни мало чудно што ће се у целој бившој пост-социјалистичкој Европи видети уништени читави индустријски комплекси и пољопривредна добра – објашњење је да они нису више рентабилни на светском тржишту, да су такве гломазне индустрије превазиђене из технолошких или комерцијалних разлога, да је будућност у малим флексибилним предузећима и слично. Али, да ли је заиста баш тако?

Један од класичних механизма за постизање ниске откупне цене предузећа које се продају састојао се од његовог претходно намерно финансијског обезвређивања: читаве велике фирме су уништаване да би се оправдала њихова ниска продајна цена, што ће рећи чињена је непроцењива штета национал-

⁴ „У Србији се продају најбоље фирме, које могу бити окосница развоја, али и јавна предузећа од којих зависи провреда и становништво“. Н. Г. Новаковић, „Европске интеграције и радна снага Србије“, зборник *Социјални капитал и друштвена интеграција*, Нови Сад, 2006, стр. 373.

ној привреди. Остали су приватизовани мали фрагменти некадашње импресивне производне машинерије, отпуштено на стотине хиљаде раднике са посла, при чему су овакве „успешне“ приватизације слављене. У том замашном послу учествовала је корумпирана власт, као и експерти ЕУ, при чему је цела та операција слављена као напредак и истински пут ка здравој тржишној привреди.

Не треба бити велики познавалац развоја модерног друштва па схватити да није познато да се иједна јака индустријска нација развила без тешке и лаке индустрије, као и без вишедеценијске царинске заштите властитих производа. Али оно што је важило за развијена западна друштва, одједанпут је престало да важи за друштва источне и југоисточне Европе. Западни експерти су заборавили на универзално искуство како су се њихове властите државе развиле и од самог почетка транзиције ултимативно налагали будућим чланицама ЕУ укидање свих царинских баријера, препоручивали прецењену домицилну валуту (ради подстицаја увоза), и потпуно ослањање на стране инвестиције и технологију. Као да није постојала уверљива историјска лекција, коју су морале дуго да савлађују њихове властите нације, да је нужно да се протекционистичким мерама штити властита производња, бар док не може равноправно да конкурише развијеним државама. Исто тако да једино потцењеност властите валуте омогућује рационално усмеравање властите производње на што већи извоз; да је коришћење страних кредита правдано искључиво у циљу технолошког овладавања процесом производње, као и да задуживање у иностранству мора бити у складу са могућношћу покривања увоза и постигнутом штедњом.

Уместо тога преовладала је филозофија задуживања, приватног и јавног сектора као и вера да су стране инвестиције кључ привредног развоја. Отварање властитог тржишта према ЕУ слављено је као модус јачања привредних веза и гаранција економског просперитета. Као да иза тога не следи упропашћавање властите индустријске производње, енормно задуживање (ради куповине робе широке потрошње) код страних банака, велики спољашњи дуг због скромног извоза, велика незапосленост, одлив најстручније радне снаге у иностранство, итд?

„Дошло је до дивљачке и криминалне приватизације у којој су друштвена предузећа довођена до руба просјачког штапа јер се тек тада могло приказати неуспех њиховог пословања, на једној страни, као што се на другој страни, обарањем стварне вредности вршила распродаја имовине коју по стварној вредности не би имао ко да купи.“⁵

Иако се ове речи односе на процес приватизације у Србији, но слична или иста искуства дели већина земаља у окружењу. У сваком случају, сем ретких изузетака, уопштена карактеристика је да су ова друштва преко ноћи остала без властите индустрије (тешке и лаке), да су на њиховој територији инсталиране стране банке и трговински продајни ланци, а да су велике мултинационалне компаније преузеле многа профитабилна предузећа.

⁵ В. Милић, „Политика као чинилац модернизације – проблеми интеграције и дезинтеграције друштва“, зборник *Социјални капитал и друштвена интеграција* Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, стр.117.

„Сада када је дошло до рецесије у Европи и свету, разумљиво је да раст GDP-а заснован на потрошњи туђе хране, технике, новца не може бити трајан. Још једном се потврдило да је сваки раст који се темељи на туђој финансијској и материјалној моћи врло ризикантан, а вођење такве политике тотално погрешно. Најбољи пример за ову тврдњу је управо Мађарска, Исланд, Ирска, Румунија, Бугарска и Србија.“⁶

Неко би рекао, ту је реч о несналажењу, о исхитреним препорукама, а пре свега о неспособности овог дела света да се уклопи у савремене процесе и трендове. Зар није истина да су већина земаља у транзицији забележила привредни раст, да су некада празни рафови пуни робе, да њихови становници могу слободно да се крећу, итд? Да, али по коју цену? Ми међутим не би толико улазили у анализу трошкова и користи за појединачне случајеве, већ би се само осврнули на два распрострањена мита; мита о страним инвестицијама и мита о великом слободном тржишту које нуди ЕУ у којем ће нове чланице ЕУ профитирати.

Како примећује Небојша Катић, страни инвеститори долазе у мање развијене земље због њиховог тржишта на коме немају јаку конкуренцију, ниске цене радне снаге, повољног пореског амбијента и разних подстицаја и бенефиција које им домицилна власт додељује. Оно што следи је након њиховог стаблирања је успостављање контроле на новом тржишту, елиминисање домаће конкуренције и спречавање привредног раста земље домаћина. Овај захват се обавља јефтиним откупом локалних компанија и успостављањем мреже својих експозитура. Тржиште се монополизира и картелише, а популарност код запослених се стиче нешто већим платама него код домаћих фирми: тиме се анестезира могући отпор према страним улагањима. Тај трошак се лако покрива повећањем ефикасности, непостојањем праве конкуренције као и немогућношћу да домицилна држава контролише њихов стварни профит, тако да је њихово опорезивање симболично. Сем запошљавања нешто радне снаге држава и становништво немају неке много велике користи.

Кључно је међутим то да страни инвеститори могу успешно да зауставе убрзани развој земље домаћина. Јер, зашто би се они лишили свог монополског положаја, јефтине радне снаге и непостојања праве конкуренције? Како се то постиже? Читавим организованим системом међународне контроле преко ММФ-а, Светске банке, Светске трговинске организације, разним међународним уговорима и договорима. Тим склопом институција, надзора и уговорених обавеза се заправо спречава развој властите индустрије, властите памети и инвестиција. Механизам ове контроле иде преко задуживања код страних банака; подстицаја потрошње стране робе; кроз спречавање капиталне контроле задуживања, фаме да су једино задужења државе опасна, а не и задужења приватног сектора, итд. На тај начин подстиче се идеја да сви кључни сегменти економије (финансијски сектор) буду у страним рукама, а наспрам моћних странаца стоји мала, слаба и корумпирана држава.⁷

⁶ С. Грк, „Србија у зони рецесионог сумрака“, *Српска политичка мисао*, 2009, 1, стр. 153.

⁷ Н. Катић, <http://nkatic.wordpress.com/2012/04/24/strane-investicije-i-klopka-srednje-razvijenosti>

Јоже Менцингер је на основу подробних емпиријских анализа установио да стране инвестиције нису помогле, већ одмогле расту привреда земаља у транзицији. Те инвестиције су углавном усмерене на куповину постојећих предузећа по повољним ценама и на монополизацију тржишта. Преузимањем банкарског система подстиче се искључиво потрошња (давањем кредита грађанству), уз истовремено сузбијање развоја привредних делатности у земљи домаћина.

Како закључује Катић, страни инвеститори ће остати у некој држави све док су плате запослених ниске, цене енергената јефтине или повлаштене, где је повољан порески амбијент. У противном они могу увек да затворе своје погоне и да се иселе; што је већ само по себи претња слабој држави. Страним компанијама је веома лако да манипулишу деобним билансом и да прикривају део профита.

Други велики мит који је широко распрострањен међу бившим социјалистичким државама гласи да се уласком у ЕУ њиховим привредама отвара могућност уласка у огромно тржиште, које обухвата око пет стотина милиона људи. Нажалост истина гласи да тржиште западне Европе фактички и даље остаје затворено: изузетно јака конкуренција, хиперорганизоване мултинационалне компаније и дискретна заштита властитих производа је онај готово непробојни бедем у коме већина производа из источне Европе углавном нема шта да тражи. И заиста, зар мала и средња предузећа имају икакву шансу да се супротставе супер-картелима и великим трговинско-продајним ланцима развијених индустријских држава? И на плану пољопривреде, бивша источна Европа (ту се, разумљиво рачуна и Балкан) има мале шансе. Пољопривреда старих чланица ЕУ добија огромне субвенције, док бивше социјалистичке државе немају новаца за такве дотације, па су самим тим неконкурентне. Зато није чудно што су нове чланице ЕУ, традиционално развијених пољопривредних грана, принуђене да смањује властиту производњу: систем одобрених квота од стране бриселске бирократије додатно спутава ове државе и прети даљем смањењу производње.⁸ Једноставно, ове земље, као неравноправни преговарачи, нису у стању да се изборе за квоте које би одговарале њиховим стварним ресурсима и плановима: морају се задовољити знатно нижом стопом раста, као и бруталној конкуренцији и на властитом тлу од њихових западних „партнера“.

Закључци

Један од закључака овог сумарног прегледа гласи да и након двадесетогодишњих радикалних реформи у пост-социјалистичким друштвима, оне тешко долазе до стања нормалности. Као основни разлог би се могло навести да су саме глобалне реформе, које су требале да трансформишу друштво у темељу, по себи изузетно и ризичан и непредвидив потхват. У сваком случају нова друштва углавном пате од корупције, неадекватног законског система, заду-

⁸ Погледати С. Антонић „ЕУ скептицизам у Србији“, зборник *Србија у предворју Европске уније*, ИЕС, Београд, 2010.

жене привреде, раста незапослености и криминала. Све је то изгледа била неминовност и *modus vivendi* функционисања новог поретка. Ако би се тражили одговорни за овако стање, онда би подједнако могла да се оптужи амбиција Европске уније да преко ноћи преобрати источну Европу у квази-модерна капиталистичка друштва, као и низак друштвени и пословни морал политичара и нове пословне олигархије. Неоспорно је то да су развијена западна друштва изузетно скупо наплатила преношење технолошких и комерцијалних знања. Мрежом институција и добре координације она су постигла то да нове чланице претворе у увознике својих роба по цену енормног задуживања и губљења јасне перспективе властитог развоја. Уговорним обавезама о слободном увозу, механизмом који онемогућава централну банку да контролише укупна задуживања у држави, утицајем ММФ-а на прецењеност домицилне валуте – створен је систем замки који води ове земље у све већу задуженост и потчињавању интересима других. Тако се већ увелико раслојено друштво пост - социјалистичких земаља налази под вишеструком стегом; властитог владајућег политичко-власничког слоја који је огрезао у пљачки и корупцији и бриселске бирократије која инсистира на властитим нормама, стандардима и институцијама, непримерених реалности. Тако се обновљено грађанско друштво и приватно власнички односи манифестују у својој грубој и фрустрирајућој форми – као спој некомпетентне власти, власничке олигархије и бриселске политике.

Литература:

1. Антонић Слободан, „ЕУ скептицизам у Србији“, зборник *Србија у предворју Европске уније*, (Ur. Živković G.), IES, Beograd, 2010.
2. Grk, Snežana „Srbija u zoni recesionog sumraka“, *Srpska politička misao*, 2009, 1.
3. Katić, , <http://nkatic.wordpress.com/2012/04/24/strane-investicije-i-klopka-srednje-razvijenosti>
4. Katić, N „Iz drugog ugla: Strane investicije i klopka srednje razvijenosti“, <http://nkatic.wordpress.com/2012/04/24>
5. Madžar, Ljubomir, *Nedostajuće dimenzije u evoluciji makroekonomskih performansi Republike Srbije*, Beograd, 2008.
6. Madžar, Ljubomir, „Varljivi horizonti evropske himere – hazardna potera za pokretnom metom“, зборник *Balkan i EU*, (grupa autora), Centar za ekonomska istraživanja instituta društvenih nauka, Beograd, 2011.
7. Milić, Vladimir „Politika kao činilac modernizacije – problemi integracije i dezintegracije društva“, зборник *Socijalni kapital i društvena integracija* (Ur. Tripković M.), Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006.
8. Novaković, Nada , „Evropske integracije i radna snaga Srbije“, (зборник *Socijalni kapital i društvena integracija*), 2006, Novi Sad.2006.

**АНТИНОМИЈЕ ЛИБЕРАЛИЗМА -
политичка институционализација као супституција
истинског цивилног и демократског развоја друштава
недовршене модернизације**

У покушају да оправда и политички замаскира дискриминаторску политику развијених према земљама полупериферије и периферије, Самјуел Хантингтон своју аргументацију вешто преусмерава са економских и друштвених проблема и пребацује на терен тзв. *политичке институционализације*. Тврдећи да разлике између богатих и сиромашних нису садржане у нивоу богатства и квалитета образовних и здравствених стандарда у нивоу доступности културних и услужних потреба, развијености мрежа социјалне комуникативности и укупних цивилних капацитета заједнице. Хантингтон без имало зазора главну кривицу за сиромаштво и модернизацијску инсуфицијенцију трагичних заједница лоцира у сферу дефицита политичке институционализације истих. У делу **Political Order and Changing Societies**, он тврди да је ниво политичке институционализације заостајао за нивоом укупног друштвеног и економског развоја тих земаља. Под појмом - за нас, спорне - политичке институционализације Хантингтон подразумева недостатак „успешне ауторитативне и легитимне владавине”.

Уместо истинске модернизације, која подразумева укупан друштвени развој по свим сегментима друштвеног система (економска, образовна, здравствена, културна, политичка димензија) Хантингтон нам сугерише једну редуковану и по својој суштини проблематичну поруку да је за укупан успешан развој периферије превасходно важан једино аспект њене политичке институционализације. Овакав став сматрамо у моралном смислу лицемерним, али је посебно проблематично што нам овакав приступ сугерише да је за успешан модернизацијски развој готово небитан *цивилни и демократски* капацитет заједнице већ пре свега и једино ниво њене политичке институционализације. Оно што је по нашем мишљењу само један од аспеката решења проблема истинске модернизације и демократизације земаља сваковрсне оскудице, Хан-

тингтон истиче као једини и најважнији. И Шери Берман констатује да је овакав тип анализе у већем делу супротстављен литератури о развоју. (Ш. Берман, 2004: 57)

Посебно проблематично постаје питање одређења нивоа пожељне политичке институционализације која се фокусира у поље ауторитативне и легитимне владавине. Готово сва друштва која су данас захваћена транзицијом а у прошлости процесима недовршене модернизације, била су оптерећена а и данас је то случај *вишком ауторитарности* која је и била једна од највећих сметњи изградњи капацитета цивилног и демократског друштва. И са проблемом легитимности власти ништа се није боље стајало. У већини случајева таква друштва ауторитарне матрице власти прибављала су некакав облик функционалне легитимности за ту заједницу. Без обзира дали је та легитимација била *цезаристичког или трибалистичког* типа. Нису земљама полупериферије за успешан развој недостајале само ауторитативне и легитимне владе који би наводно успешно решавале проблеме модернизације, јер је по Хантингтону „капацитет стварања политичких институција капацитет за стварање јавног интереса.” (Ш. Берман, 2004: 57) већ укупна промена *друштвене структуре* која би водила структури модерних друштава, а њу није било могуће постићи без развоја цивилних и демократских капацитета заједнице, као и укупне промене типа политичке културе која је морала постати *демократска насупрот ауторитарној*. А ту и лежи прави парадокс модерности, није могуће постати модеран (економски развијено и демократско друштво) ако недирнута остане затечена предмодерна структура, а поготово то није могуће ако се у процесима модернизације фокусира само поље политичких институција, како нам то сугерише С. Хантингтон. Готово невероватно звучи следећи његов став, „модернизација, укратко, не значи нужно позападњачење. Незападна друштва могу да се модернизују, и модернизују се, а да не напуштају своје сопствене културе и не усвајају масовно западне вредности, институције и праксу.” (С. Хантингтон, 1998: 85) Није нам јасно како је заиста могуће променити се (модернизовати се) а у суштини остати исти. Шта је *модернизација ако не промена структуре друштва, његове политичке културе, вредности, ставова и политичке праксе, укључујући и промену политичких институција* о којима говори С. Хантингтон.

Очигледно је да оно што припада тзв. Западу њему треба и да остане. У питању је спасавање геополитичких интереса **земаља језгра** како од тзв. *опасних класа* у њима тако још и више од претећих тежњи неразвијених земаља у њиховим аспирацијама да истински наликују земљама језгра од којих наивно очекују помоћ и подршку за властити развој. Па тако по Хантингтону оне нису инфериорне због своје економске и демократске неразвијености, већ стога што нису развиле политичко - институционални оквир који би својим неоспорним ауторитетом наводно ефикасно решавао њихове модернизацијске потешкоће. Као да је питање модернизације и развоја једино и искључиво питање оквира политичких институција. Њиховог карактера и ефикасности. А не укупних капацитета заједнице способне да изврши неопходну структурну трансформацију.

У том контексту улога цивилног друштва могућа је само у визири негативних функција - на дестабилизацију и рушење старог поретка (старог режима) да би у следећој фази оно производило само негативне учинке ка пољу либералнодемократске конституције новог поретка, јер би наводно у тој фази требало акценат ставити искључиво на ниво институционалне изградње политичког поретка. „У таквим околностима цивилно друштво сигурно неће бити средство промоције либералне демократије, као што би то закључили неотоквиловци, него ће пре водити угрожавању основе актуелног политичког поретка и обезбедити организациона средства за његово рушење.” (Ш. Берман, 2004: 59)

Тако се и на примерима транзиционог периода у Руској федерацији, показало да без суштинске промене карактера друштва (пре свега политичке културе, вредности и ставова грађана) није могуће извршити демократску конституцију поретка, само на бази јачања политичких институција или пуне промене персоналног састава у њима. Класично шумпетеровско решење које подразумева избацивање лопова из институција, опште изборе, и давање шансе опозицији да запоседне владалачку структуру, показало је немогућност демократске трансформације јер се за већину грађана, па и сам друштвени и политички поредак, ствар свела само на промену тзв. лоповских структура. „Али, шта да се ради ако резултати избора доведу до „циркулације лопова”, ако се покаже да следећа влада није ништа боља од претходне коју замењује.” (Р. Роуз, 2004: 98) Питање демонтаже тзв. старог режима намеће се тако као примарно. То није само Руски приоритет, у том погледу ни ствари у постмилошевићевској Србији нису ништа мање алармантне. А то није могуће постићи без широке пенетрације цивилности у све сегменте друштва и потпуног довршетка свих модернизацијских задатака. А да ли је то било могуће у условима који су владали и политикама које су вођене према земљама полупериферије и периферије од стране тзв. земаља језгра и колико је то последица оставило на проблем демократског развоја истих покушаћемо да одговоримо служећи се аргументацијом коју нам је понудио Имануел Валерштајн у својој књизи После либерализма.

Сам Валерштајн спада у ону не тако бројну групу западних мислилаца који на таласу *антисистемских покрета*, покушавају да осмисле и теоријски утемеље аргументацију која би имала довољну политичку плаузибилност у покушају да објасни минуле процесе либералне преминације, али и да антиципира могућа кретања у тзв. постлибералном периоду који нам предстоји. За разлику од прилично хармонизоване и у великој мери идеологизоване представе модерног света као тријумфалне победе либералне парадигме, Валерштајн покушава да унесе дозу отежњујућег садржаја чији је најважнији смисао да укаже на све самоопсенарске митологеме либерализма и либералних протагониста, који у идеолошкој заслепљености непримећују да је потрошена матрица којом је свет бивао препознаван као делатни простор посвемашне либералне индоктринације, већ и да је тај свет у великој мери доведен у питање заједно са целокупном структуром моћи васпостављене *либералне хегемоније*.

Пад комунизма, за Валерштајна јесте заправо пад либерализма као идеологије. „Доба 1789-1989. могло би се звати добом тријумфа и доминације либералне идеологије, у том случају, 1989. година такозваног краја комунизма, обележавала би заправо пад либерализма као идеологије. Нечувено и невероватно, данас, када оживљава вера у слободно тржиште и значај људских права, кажете ви? Не баш толико невероватно. У циљу схватања аргумената, морамо кренути од почетка.” (И. Валерштајн, 2005: 197) Епохални значај *Француске револуције* лежи по Валерштајну у чињеници **васпостављања модерности и друштвене промене** као угаоног камена *модерног политичког поретка*. Промена постаје *легитимна и стална*, насупрот инертној и променама неспремној предмодерној структури. У односу на ту чињеницу формирају се и три најважније политичке идеологије модерне - Либерализам, Конзервативизам и Социјализам. Настао као реакција на настале друштвене промене *конзервативизам* се формира као идеологија која покушава да упркос свести да су промене незаустављиве, максимално успори њихову брзину, радикализам и опсег. Одговор на конзервативизам био је *либерализам* за који је раскид са *Ancien Regime* био најважнији и дефинитиван. Последња идеологија која се у том следу појавила био је *социјализам* који је настао као потреба да се процес друштвених промена убрза и радикализује и превазиђу тзв. индивидуалистичка претеривања либерализма. Иако су за реализацију ових идеологија касније формиране и политичке партије и покрети, суштинска идеолошка граница између њих није баш увек јасно постојала. „Међутим и у ученим и у популарним расправама, уопштено је прихваћено да те идеологије постоје, и да представљају три различита тоналитета, три различита стила политике у односу на нормалност промене, политика опрезности и обазривости, политика сталних и рационалних раформи и политика убрзања трансформације. Понекад те политике називамо политика деснице, политика центра и политика левице.” (И. Валерштајн, 2005: 199)

После 1848. године, ствари многим постају јасније. Увидело се да политичке промене неће бити тако *брзе* као што су то неки прижељкивали (читај социјалисти) нити да ће пак ићи знатно *спорије* као што су то желели конзервативци. Показало се да су друштвене промене постале *сталан процес политичких реформи*, баш онакав какав је потребовао либерални центар у земљама све развијеног језгра светског капитализма. У почетку овог процеса све три идеологије у формирању, имале су снажан *антидржавни став* када је у питању однос државе и друштва, и када се постављало питање субјекта који ће управљати друштвеном променом. **Конзервативци** су на примеру Француске револуције осуђивали подривачку улогу државе у деструирању за њих важнијих корпоративних установа као што су породица, црква, монархија, феудални поредак, заједница и сл. **Либерали** су пак доктринарно означавали државу као највећег противника индивидуалне перспективе слободе и интереса минимализујући јој функције и свдећи је на тзв. ноћног чувара. А **социјалисти** пак, нападајући државу као класну творевину која одражава вољу привилегованих а не општу вољу друштва како су је они тумачили. Но као што то по правилу често бива, овај *доктринарно антиетатолошки став*, на практичнополитичком

плану показивао је снажну праксеолошку потребу и смисао за *инструментализацију државе* за своје идеолошке циљеве. „Конзервативци су на државу почели да гледају као на алтернативни механизам за ограничавање онога што су сматрали дезинтеграцијом морала (...) Либерали су државу видели као једини ефикасан, рационалан механизам помоћу којег је темпо реформи могао остати стабилан и правилно усмерен. Социјалисти су после 1848. почели да осећају да никада неће бити у стању да савладају препреке на путу свог фундаменталног трансформисања друштва без освајања државне власти.” (И. Валерштајн, 2005: 200) Тако је држава ушла у фокус све три идеологије као *незаменљиви инструмент у вођењу и остварењу реалних интереса практичне политике*.

На плану идеолошке борбе све три идеологије су покушавале да број противника редукују на *два*. За **конзервативце** и либерали и социјалисти су били баштиници неутемељене вере у прогрес користећи државу у циљу манипулисања органским структурама друштва. За **либерале** и конзервативци и социјалисти су били ауторитарни противници либерализма, особито најважнијег либералног идеала индивидуалне слободе и његовог неспутаног развоја. За **социјалисте** пак, и либерали и конзервативци су били реакционарни одбранаши постојећег поретка заснованог на привилегијама повлашћених социјалних слојева. Читав век и по, па и данас та тенденција свођења три идеологије на две, уносила је пуно конфузија и радикализовала политичку и идеолошку борбу. „Али највећа аномалија била је да смо 120 година после 1848. - то јест 1968. - под видом три идеологије у међусобном сукобу, стварно имали једну, огромно доминантну идеологију либерализма.” (И. Валерштајн, 2005: 200)

Показало се тако да је глави проблем победничког либерализма, **стабилизација политичког поретка**, и **пацификација** или превођење тзв. опасних класа унутар земаља језгра светског капиталистичког система у поље контролисане политичке доминације засноване на богатству и моћи с једне стране али и пожељне сагласности и унутрашње хармонизације интереса са друге стране. Тај нимало лаган реформски и политички задатак либерална хегемонија решавала је на два начина. *Први* је постизање *споразума о праву гласа*, који је требао да осигура упркос своје општости разумно мали ниво промена којим су они који су то право добијали могли да утичу на суштину политичких реформи и привилеговану позицију либералних елита. *Други* задатак је био **корумпирање социјалне свести** опасних класа, прерасподељивањем дела тзв. глобалног вишка вредности на радничку класу али на такав начин да највећи део остане у рукама доминантних слојева и да систем акумулације остане недирнут - вели Валерштајн. „Географска зона у којој је таква друштвена интеграција била најургентнија биле су државе језгра светске капиталистичке економије - пре свих Велика Британија и Француска, али и Сједињене Државе, државе у Западној Европи као и државе белих досељеника.” (И. Валерштајн, 2005: 200) До краја првог светског рата а поготово на крају другог у свим поборојаним земљама успостављени су наведени механизми контроле засновани на универзалном праву гласа и јакој социјалној функцији државе благостања.

Процес пацификације и контроле опасних класа, довео је до још једне антиномије или аномалије политичко иделошког карактера који није било лако уочити на први поглед. Тријумф либерализма као идеологије и политичке праксе засноване на *програму сталних, рационалних и контролисаних реформи*, учинио је да остала два само на папиру снажна политичка противника, буду уствари усисана у либерални политички ковитлац тако да када се процес снажне политичке турбуленције за мало примири, *и конзервативци и социјалисти заврше као једна од два крила либералне политичке сцене*. По Велерштајну до почетка Првог светског рата на политичкој позорници *светског капиталистичког система* земаља језгра постојали су само либерали у своја два политичка валера, као **либерални конзервативци** и као **либерални социјалисти**. У смислу партијског организовања, либерална политичка партија готово престаје да постоји, а на сцени се појављују *конзервативни либерали и либерални социјалисти* - тачније социјалдемократе. „Током процеса, чисто либералне партије су почеле да исчезавају, али то је било само због тога што су све значајне партије биле *de facto* либералне партије. Иза маске идеолошког сукоба стајала је стварност идеолошког консензуса.” (И. Валерштајн, 2005: 201) Први светски рат и каснији догађаји још више ће учврстити **постојећи консензус**. Када је процес тако добро функционисао у *центру - језгру*, либералне елите су пожелеле да се он испроба и на земљама полупериферије и периферије. На самом крају првог великог рата, либерална хегемонија иступа у лику *Вилсонизма*, нове идеологије која ће покушати да либерално политички програм учини *универзалним*, а самим тим и либералну хегемонију потпуном. „Казано данашњим језиком, сад се јавило питање припитомљавања Југа на исте начине као и припитомљавање радничке класе унутар централних зона. (...) Он је позвао Сједињене државе да уђу у Први светски рат да свет учине сигурним за демократију. После рата, он је позвао на самоодређење нација. (...) Вилсон је говорио о нацијама или народима три велике империје у распадању: руске, аустроугарске и отоманске - све три су укључивале периферне и полупериферне зоне светске економије. (...) После Другог светског рата, принцип самоодређена нација је проширен на све преостале зоне - Африку, Азију, Океанију и Карибе.” (И. Валерштајн, 2005: 201)

Идеја Вилсонизма имала је две компоненте, које су у исто време требале да буду и временске фазе у развоју замишљеног програма светских реформи под контролом *либералних елита језгра*. У првој фази **идеја самоодређења нација** имала је свој либерални еквивалент у идеји политичке једнакости јединки а прицип индивидуалног права један човек један глас у новој верзији је значио једна држава нација један глас у Уједињеним нацијама. Овај први корак требао је да означи процес националног самоодређења и државног заокружења нација у зонама полупериферије и периферије. Следећа фаза требала је да отвори **процесе истинског економског и демократског развоја** ових земаља, што је речено језиком теорија модернизације, требало да означи снажне процесе *индустријализације и модернизације* целокупних друштвених система и структура означених земаља укључујући и процесе изградње цивилних и демократских капацитета у њима. Но проблеми су настали када се прешло у другу мно-

го значајнију фазу. Тек формиране националне и државне структуре у тим земљама, очекивале су снажнију *економску и политичку подршку* у за њих много важнијој и значајнијој фази развоја. Економски, културни и демократски развој није смео имати алтернативу. Али врло брзо почиње бивати јасно да је либерални концепт запао у кризу и да није у стању или није ни имао искрену намеру да другу фазу доведе до успешног краја. Бројни су разлози томе. али по Валерштајну најважнији су они који се крију у *домену истинске контроле позиција моћи* са једне стране и са друге стране *озбиљне кризе либералног концепта* и у самим земљама језгра. По њему 1968 година и студентске демонстрације означиле су скидање маски са лица либералне доминације и указивање на озбиљне знаке кризе либерализма и либералног програма. „Истинско значење слома комунизма јесте коначни слом либерализма као хегемонистичке идеологије. (...) **Сагласност је нестала, а нестала је зато што је подмићивање нестало.** (*подвукао Љ. Д.*) Али гола сила, то знамо још бар од Макијавелија, не може омогућити политичким структурама да врло дуго опстану. Тако смо стигли до значења кризе у Персијском заливу, почетка новог доба. У том добу, једино ефикасно оружје доминантних сила је да постану сила. Рат у Персијском заливу, за разлику од свих других конфронтација Севера и Југа у двадесетом веку, била је вежба у чистој реалполитици” (И. Валерштајн, 2005: 205)

Изневерена очекивања земаља периферије да ће остварити пуну модернизацију, и да ће од развијених и богатих за то добити истинску потпору како економску тако и политичку, показала су се на само *као нереална већ и као наивна*. Западајући у кризе недовршене модернизације, у тим земљама и даље су на снази стари концепти како институционалне тако и структуралне матрице организовања са преовлађујућом формом тзв. *предполитичких облика доминације*, који у *испражњеној љуштури националне државе* затомљују сваки покушај истинске цивилне и демократске трансформације. Процеси *заустављене и недовршене модернизације* показују се из визуре Валерштајнове аргументације не само као последица недовољних капацитета локалних националних елита периферије за истинску модернизацију, већ још више као пропао концепт никада до краја осмишљеног и доследно реализованог либералног *пројекта проширења демократије* исказаног у форми Вилсоновог програма. Из ове перспективе сада је чини нам се још мало јаснија лицемерна позиција Хантинтоновог објашњења како је за неуспехе модернизацијског програма крива непостојећа структура релевантних политичких институција која би својом ауторитативношћу надоместила све *модернизацијске дефиците* друштава сваковрсне оскудице.

Литература:

1. Берман Шери (2004): *Грађанско друштво и политичка институционализација*, зборник После Токвила, Издавачка књижарница З. Стојановића, Н. Сад.
2. Валерштајн Имануел (2005): *После либерализма*, Службени гласник, Београд.
3. Роуз Ричард (2004): *Кад влада закаже: Друштвени капитал у антимодерној Русији*, После Токвила, Издавачка књижарница З. Стојановића, Н. Сад.
4. Хантингтон Семјуел (1998): *Сукоб цивилизација*, Цид, Подгорица.
5. Хантингтон Самјуел, Харисон Е. Лоренс (2004), *Култура је важна*, Плато, Београд.
6. Фукујама Френсис (2002): *Крај историје и последњи човек*, Цид, Подгорица.

ЂОРЂЕ СТОЈАНОВИЋ
МИЛЕНА ПЕШИЋ

РЕАЛИЗАМ И КОНСТРУКТИВИЗАМ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ: ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА*

Увод

Више или мање, концептуална позиција идеја у теоријској опсервацији међународних односа и даље представља простор за истрајне и свеобухватне академске расправе између рационалиста (реалиста, неореалиста и неолибералних институционалиста) и поборника интерпретативне методолошке струје (постструктуралиста, постмодерниста, феминисткиња и следбеника критичке теорије Франкфуртске школе). Како то обично бива, ниједна персистентна теоретска дебата не може бити ослобођена бремена актуелности, па се аналитичка перспектива овог рада може узети као адекватан оквир за испитивање, рецимо, садашњих дешавања у Украјини. *In medias res*, носећа интенција ове студије је да, са једне стране, критички пропита положај идентитета у оквиру реалистичких и конструктивистичких теоретских пропозиција елаборирања међународних односа, те да, са друге стране, приклањајући се конструктивистичкој парадигми, на најопштијем нивоу дефинише дискурс националног идентитета. Наша мисао водила је заоштерени конструктивизам, холистичке провенијенције, по коме национални идентитет, то јест национална култура, битно утичу на оно што се тиче међународног испољавање неке државе на нивоу формулисања образаца културне предиспонираности за одређени облик овог или оног понашања. При томе, сматрамо да се та предиспонираност увек изнова редифинише, да је контингентна и предоминантно контекстуална.

Политички реализам, „политика моћи” (*Realpolitik* или „*power politics*”), дакле, представља најстарије и најчешће примењивано теоретско промишљање међународних односа, које се може историјски трасира све до Тукидида у пе-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

том веку пре нове ере. На најопштијем нивоу,¹ политички реализам се не може редуковати на неку, свеобухватну и свеспајајућу, централно позиционирану теорију, већ преко скупова заједничких исходишних (првих) принципа и носећих претпоставки из којих произилазе његове најразличитије теоретске варијанте. Међутим, ствар није у неком партикуларном и експлицитном комплексу претпоставки и тврдњи, већ у укупности тог изворног размештаја принципа сачињеног од „аксиоматских датости” и коригованог неком динамиком променљивог „нормативног пресека”. Ерго, евидентна је потреба разликовања између неких граничних својстава реализма, перципираног као теоретске парадигме (перспективе, оријентације или филозофске диспозиције) и онога што ће бити нека појединачна поставка која је чини. Политички реализам није, дакле, фиксиран или петрификован, он се налази у процесу сталног преиспитивања и реформулисања у смеру бољих објашњења и тачнијих предвиђања, усавршавања и појашњења теоретских концепата на којима почивају његови истраживачки програми, те њиховог проширења на нова необрађена проблемска подручја.² Било како било, политички реализам је више од научно заснованог програма истраживања, он је и политичка филозофија и поглед на свет.

Конструктивизам се, опет, може означити као јак широко постављен научни приступ који у себи обједињује различите школе промишљања социјалног: веберовску интерпретативну социологију, симболички интеракционизам, варијанте марксизма, вебленовски институционализам, постструктурализам и херменеутику,³ он почива на несводљивости интерсубјективне димензије људског делања. Људи су културна бића, обдарена капацитетом и вољом да заузму делиберативни став према свету и да му дају значење.⁴ Таква конјункција отвара простор за нову класу чињеница, за друштвене чињенице, оне које не постоје у физичком свету материјалних објеката, већ им властита егзистенција зависи од људског договора, те захтевају људске институције за своје опстојање. Конструктивисти, заправо, сматрају да се међународни односи превалентно састоје од друштвених чињеница, као што су и онтолошки реалисти, јер не само да верују у постојање материјалног света, већ и у отпор приликом деловања на исти. Ерго, за конструктивизам је релевантно да начин на који материјални свет профилише људско делање и интеракције и бива обликован истим (људским делањем и интеракцијама) зависи од динамике нормативне и епистемичке интерпретације материјалног света.

Појам националног идентитета означава комплексан и мултидимезионалан друштвени феномен чија је сложеност и поред бројних покушаја у оквиру различитих друштвених дисциплина (социјалне психологије, социологије,

¹ Види Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927–930. и Vasquez, J. (1997) "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 899–912.

² Schweller, R. "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *op. cit.*, стр. 927.

³ Palan, R. (2000) "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations." *Review of International Studies*, 26(4): 576.

⁴ Weber, M. (1949) *The methodology of the Social Science*. Glencoe: The Free Press, стр. 81.

антропологије, културологије, политикологије) извориште бројних дилема које ограничавају напоре у његовом научном одређењу. Као сложен, мултидисциплинаран проблем, национални идентитет намеће проучавању приступ кроз синтезу социјално - психолошких, културолошких, антрополошких и политиколошких увида. Значењска својења појма национални идентитет су, међутим, неизбежна како у научном тако и у политичком дискурсу; али док су саморазумљива она предузета у аналитичке сврхе (питање истраживачког фокуса) у другим случајевима показују се као проблематична по више основа. Нација и национални идентитет не могу се без нужних редукција сводити на идеологију или облик политике, јер сваки целовитији научни увид чак и у само ове димензије проблема захтева њихово шире посматрање и тумачење у антрополошком и културолошком кључу, и увек у социокултурном контексту.

Имајући претходно на уму, овај рад је подељен у два дела. Први део рада се бави критичком анализом домаћаја идеја у концептуалним поставкама реализма и конструктивизма. Афирмишући идеју о одлучујућој улози друштва у конституисању актера и њихових идентитета, други део рада се бави конструкцијом националног идентитета. Мишљења смо да је такав поступак користан макар на три начина: (1) он аналитичк потврђује теоретску оправданост домаћаја идејно - нормативно - културног подручја на формулисање међународног систем на начелном нивоу (остављајући по страни да ли такво интервенисање подразумева оптимистичку или песимистичку визију света); (2) он експлицитно показује како конструктивистичка приступ међународним односима тражи и конструктивистичко интерпретирање националног идентитета; и (3) он указује на дијалектику перманентног формулисања и реформулисања националног идентитета као уобличавајућег и уобличаваног фактора међународног система, својеврсног наративног збира домаћих и спољних дискурзивних елемената у интерпретацији положаја државе.

Материјалне или друштвене чињенице: однос реализма и конструктивизма

На почетку, навешћемо неколико најрепрезентативнијих генералних поставки реализма. Тако, ослањајући се на Никола Макијавелија (Niccolo Machiavelli, 1469-1527) и његово дело *Владалац*, по Едварду Кару (Edward Carr), реалистичка филозофија има три концептуална фундамента:⁵ (1) историја је след узрока и последица, који се интелектом могу разумети и анализирати, али не могу усмеравати „маштом” (утопистичка позиција); (2) теорија не формулише праксу, већ пракса теорију; (3) и политика није функција етике, већ етика политике. За Ханса Моргенатауа (Hans Morgenthau), опет, реализам подразумева:⁶ (1) политику која се испољава преко објективних закона утемељених у

⁵ Carr, E. (1946) *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan, стр. 63-64.

⁶ Morgenthau, H. (1954) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 2nd edn. New York: Alfred A. Knopf, стр. 4-10.

људској природи; (2) концепт интереса који је одређен у смислу моћи; (3) променљивост садржаја моћи и интереса; (4) неприменљивост моралних начела на деловање држава; (5) одбијање идентификовања моралних интенција повезаних са неком појединачном државом као генералним моралним законом; и (6) аутономију политичког домена. По Кенету Волцу (Kenneth Waltz), елементи реализма су:⁷ (1) државни интереси који представљају иницијални механизам државног деловања; (2) потребе повезане са политиком које су повезане са нерегулисаношћу надметања међу државама; (3) прорачуни базирани на тим потребама који могу резултовати политикама усклађеним са државним интересима; и (4) успех тако постављених политика који је манифестован очувањем и снагом државе.

За Роберта Гилпина (Robert Gilpin), реализам почива на:⁸ (1) „конфликтним групама” као постаменталним јединицама друштвеног и политичког испољавања (актуелна примарна „конфликтна група” је национална држава, која је заменила раније форме државе зато што је успела да оствари већи степен ефикасности у организовању војне моћи, уређења економских послова и обезбеђење безбедности); (2) националном, то јест групном, интересу као централном моменту државне мотивације, који може бити економске, етничке или територијалне природе (променљиви национални интерес је диктиран од стране тренутно владајућих елита и објективних компоненти, попут економских чинилаца или географског положаја); и (3) моћ и на њој и у поводу ње проистекли односи представљају суштинску одлику сфере међународних послова (ради се о широко постављеном дефинисињу моћи које искључује „чисте” моралне захтеве и промишљену персуазију као снажне мотиве у политичком животу- морал најбоље делује на нивоу партикуларне групе, а не међу групама, и које подразумева три облика моћи- економску, војну и психолошку).

По Рандалу Швелеру (Randall Schweller), постоји седам базичних претпоставки које се тичу реалистичке школе мишљења:⁹ (1) основна шема односа човека према човеку није замишљена као индивидуална релација већ је колективне природе, људи третирају једни друге као чланове група које одређују и контролишу њихову лојалност; (2) међународни послови се одвијају у анархичном окружењу; (3) моћ је есенцијални кавалитет међународне политике, она је нужно потребна за реализацију националних циљева, без обзира да ли се ради о господарењу светом или тежњи ка пуком опстанку, не постоји јасна граница између воље за моћ и, наизглед редуковане стратегије, воље за животом; (4) дубинска природа међународних интеракција је конфликтна, свет без борбе би био свет у коме би живот, какав познајемо, престао постојати; (5) човечанско не може превазићи сукобе преко преко позитивне моћи разума за изналагање неког научног пацифизма; (6) политика није продукт етике, моралност је ефекат моћи; (7) државне нужности, потребе и разлози увек односе превагу над етичким и моралним вредностима.

⁷ Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*. New York: Random House, стр. 117.

⁸ Gilpin, R. (1996) "No one loves a political realist." *Security Studies*, 5(3): 7-8.

⁹ Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927.

За Џона Мершхајмера (John Mearsheimer), реализам, опет, почива на пет претпоставки у вези са међународним системом:¹⁰ (1) међународни систем је анархичан (што, поновимо, не значи стање хаоса, већ манифестује уређујуће начело које указује на то да независне политичке јединице, државе, немају неку централну власт која би им била надређена, суверенитет је инхерентан држави, не постоји нека „влада влада“); (2) државе неминовно располажу одређеним офанзивним војним капацитетима, што им даје могућност међусобног наносења штете или уништења- државе су, једна другој, потенцијални извор опасности; (3) државе никад не могу бити потпуно сигурне у намере других држава, то јест никада до краја се не може одбацити могућност ангажовање њихових офанзивних војних капацитета; (4) опстанак је примарни мотив који управља са државама, које теже ка перпетуирању суверенитета; (5) државе стратегијски промишљају свој опстанак, оне су инструментално рационалне.

Направимо сада начелну разлику између „класичног“ или традиционалног и структуралног или новог реализма. Док „класични“ реализам подједнако потенцира анархизам и егоизам, дотле структурални реализам покушава да апстрахује сва својства државе осим њених капацитета у регистровању и одређивању утицаја анархије, те, односне, дистрибуције способности. Више или мање као круцијалне разлика између ова два типа реализма могу се идентификовати:¹¹ (1) постојање филозофских размирица у вези дисциплина на којима је реалистичка теорија заснована (традиционална варијанта је доминантно повезана са социологијом и историјом, док је неореализам превасходно окренут ка микроекономији); (2) традиционални реализам третира моћ као циљ по себи (државе могу тендирати ка повећању како моћи тако и безбедности), док за неореализам безбедност представља највиши државни циљ; (3) традиционални реалисти држа да моћ и интереси државе диктирају понашање, док је за неореалисте важна анархија и дистрибуција способности; (4) традиционални реализам, као теорија спољне политике, је усредсређен на релативну дистрибуцију способности између одређених држава или њихових коалиција, док је неореализам, као теорија међународне политике или међународних односа, оријентисан као дистрибуцији способности на нивоу целине система или поларности самог система; (5) следбеници класичног реализма држе да је међународни систем компонован од јединица, интеракција и структуре, интеракција омогућава процесне варијабле попут институција, норми и правила, док се за поборнике неореализма процесне варијабле не могу третирати као системски атрибути.

Имајући претходно на уму, по Кенету Волцу, дакле за неореалистичку поставку, уређење међународног система је повезано са постулираним начелом суверене једнакости његових елемената или јединица и на њему произашлим генералним атрибутима системске децентрализованости и анар-

¹⁰ Mearsheimer, J. (1994-1995) "The False Promise of International Institutions." *International Security*, 19(3): 10.

¹¹ Schweller, R. and Priess, D. (1997) "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate." *Mershon International Studies Review*, 41(1): 7.

хичности. С обзиром да се не може констатовати нека форма надређујуће власти овлашћене да управља елементима међународног система, они стоје једни према другима у односима координације.¹² Перманентност анархичности намеће и питање функционалне природе јединица. За разлику од хијерархијског домаћег политичког система, где су његови сегменти диференцирани преко функције коју обављају, анархични међународни систем је сачињен од јединица које су функционално налик једна на другу, зато што сама анархичност намеће одређена правила која форсирају јединице да се понашају слично. Неореализам карактеришу државе које су рангиране или позициониране само у односу на њихову моћ, само материјалне способности генеришу положај јединице у датој међународној структури.

Ако овој дистинкцији приђемо из заоштрене критичке перспективе пост-структуралистичког дискурса Ричарда Ешлија (Richard Ashley), разлика између класичног реализма и неореализма може да се тумачи на неколико различитих нивоа.¹³ На методолошком плану, прва варијанта реализма је заснована на интуитивном приступу, остајући притом у блиском односу са актуелном државничком праксом, док потоња варијанта покушава да објектификује политички живот, а све у намери да међународни односи добију статус друштвене науке. Уважавајући такву критичку констелацију, испада да је неореализам занемарио оно што се у класичном реализму третира као тежишна концептуална тачка- релевантност дипломатске праксе. Осим тога, пропоненти класичног реализма нису претерано заинтересовани за економске темате, док су неореалисти преокупирани истима. Они су заговорници и државизма или државоцентризма,¹⁴ где таква теоретска позиција, заправо, више значи веровање у вечност, незавршљивост или мета-димензијалност државоцентричног света, а мање инклинацију ка држави која би могла резултовати неком формом етатизма, то јест тоталитаризма.

Класични реализам отвара простор за међународне импликације или промене деривираних из субјективних ставова државника, а неореализам почива на убеђењу да објективне структуре, попут места које држава заузме у међународној државној хијерархији или физичких својстава држава које чине међународни систем, детерминишу функционисање или понашање државника. Надаље, неореализам се може врло радикално критиковати због претпостављања трансисторијске истине, објективитета и вредносно неутралног техничког разума као елемената који профилишу лимите и врсту деловања. У складу са таквим теоретским квалификативом, реализам је, најблаже речено, добио репутацију аморалне, ако баш желите и иморалне, доктрине, оне која не

¹² Waltz, K. (1986) "Political Structures." у Keohane, R. (yp.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, стр. 81.

¹³ Види Ashley R. (1986) "The Poverty of Neorealism." in Keohane, R. (yp.) *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, стр. 255-301.

¹⁴ Аутори стоје на становишту да се енглеска реч *statism* не може превести са речи етатизам, а да се, притом, не наруши „денотативно-стручна” значењска равн у смислу изражене концептуалне усмерености на државу без негативних квалификатива. Због тога се одустало и од кованице нео-етатизам и определило за нео-логизме државизам или државоцентризам.

доводи у питање супрематију државе неспутану било каквим начелним етичким ограничењима. Истине ради, неореализам констатује постојање националног интереса као оријентира државног деловања, што свакако подразумева неки вид државног ангажмана који није стриктно повезан са партикуларним и себичним интересима владајуће класе. Идеја је да етичка и политичка активност не могу да буду остварене уколико подједнако не буду уважавани пракса држава и односна теорија, што би сугерисало дистингвираност реализма од идеализма и апстрактног теоретисања.

Главна критичка чворишта дефицитарности и некоректности реалистичке (посебно неореалистичке) оријентације се могу груписати око следећих темата:¹⁵ (1) домаћа политика се мора максимално уважавати, јер структурални услови, као и услови моћи, нису довољни за дефинисање активности у сфери спољне политике; (2) системски ниво анализе би требало да је надопуњен ангажманом на другим нивоима, посебно на формулисању теорије спољне политике; (3) недовољној одређености реалистичких предвиђања; (4) модел закупљености поступцима повезаним са равнотежом моћи није довољан као одговор на анархичност међународног система, нити се јавља у условима када би се то очекивало нити има последице које се засигурно и увек могу антиципирати; и (5) постојање изолаованих области мира чије постојање није обухваћено реалистичком парадигмом, а које је повезано са демократско-либералним државама.

Различите класификације или категоризације конструктивистичких идеја сведоче о њиховој разноликости и ширини.¹⁶ Тако можемо разликовати: (1) критички и конвенционални конструктивизам; (2) модерни и пост-модерни конструктивизам; или (3) модерни, легални, наративни и генеалошки конструктивизам. Осим потребе да се унесе ред у не мали број релевантних разлика, концентрисаност на разлике доприноси и потпунијем и дубљем разумевању комплексности конструктивистичког теоретизовања. У том смислу, истичу се три концептуална исходишта, онтолошка дијалошка круга: (1) конструктивизам инспирисан социолошким институционализмом; (2) конструктивизам инспирисан теоријом комуникативног делања Јиргена Хабермаса (Jurgen Habermas); и (3) конструктивизам инспирисан разматрањима о знању и моћи Мишела Фукоа (Michel Foucault). Када у фокус ставимо прву варијанту, идеја водиља је да друштвена структура има онтолошки примат, она је стартни аналитички ниво и води се логиком адекватности, конститутивном моћи норми над интересима и понашањем, а њена правила и вредности стварају све битне актере у арени међународне политике. Преточено у конструктивистички појмовни апарат, то значи да норме конституишу државне идентитете и интересе. Опозитно Западном моделу друштвене науке где се покединац третира као непроблематични, несводљиви и аутономни актер, чије аспирације нису у директном каузалном односу са културним контекстом, институционализам аксиоматизу-

¹⁵ Vasquez, J (1999) *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press, стр. 377-382.

¹⁶ Reus-Smith, C. (2002) "Imagining society: constructivism and the English School." *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3): 493-496.

је појединца као производ, а не произвођача, друштва и културе. Норме обликују националне безбедносне интересе, то јест безбедносну политику, и идентитет државе.

Друга варијанта се базира на логици аргументације, то јест на значају комуникативног делања у посредовању између агената и интересубјективних вредности. Норме не формулишу идентитете и интересе на неки директан, механички и непроблематичан начин, многе ситуације су обележене сучељавањем различитих, понекад антитетичних или парадоксалних, норми, које су могу интерпретирати на различите начине. Насупрот реалистима, који би реаговање актера у таквој ситуацији одредили преко себичних критеријума увећања моћи, хабермасовска конструктивистичка струја држи да актери на најопштијем плану партиципирају у процесу аргументације, они преко колективног комуникативног процеса стижу до сазнања да ли су њихове претпоставке о свету исправне (сфера теоретских дискурса) или у којим ситуацијама њихове норми адекватног понашања бивају активирани и како могу бити оправдане (сфера практичних дискурса).¹⁷ Расправљање, доказивање или аргументација имплицира настојање актера да пропитају вредносна обележја инхерентна било којој нормативној или каузалној тврдњи и да трагају за нормативним консензусом у вези њиховог разумевања ситуационог контекста и оправдања начела и норми које руководе њиховим делањем.

Трећа варијанта конструктивизма је заправо екстрахована из Фукових разматрања о знању и моћи. Наиме, креирање, продуковање или лифровање дискурса представљају облик моћи, они генеришу и легитимизују одређене типове понашања и услове живота као нормалне, то јест конструишу одређене категорије које деградирају, маргинализују или чине непојмљивим одређене праксе и схватања: дисциплинујући, могло би се рећи и заповедни, моменат се манифестује промовисањем онога што је стандардно, нормално и природно и, симултано, онога што је девијантно, незамисливо и за сваку осуду. Овакво апсолвирање норми и њиховог утицаја на саморазумевање и преференције има значајне последице, порекло норми и значења у специфичном времену и контексту је дискурзивно контингентно, а не ствар неке рационалне еволуције. Рестриктивност норми није само ограничавајући фактор понашања, оне су и продуктивне у смислу да конституишу оно што јесмо, ми формирамо наше идентитете преко прихватања прећутно схваћених норми и опште прихваћених пракси.

Конструктивизам се може класификовати и преко ангажованог нивоа анализе. У том смислу, теоретска перспектива Александра Вента (Alexander Wendt) је системске природе, домаћа политичка сфера се третира као теоретски ирелевантна. Он сматра да се концептуални нуклус конструктивизма као структуралне теорије може изразити преко три тврдње:¹⁸ (1) државе су основне јединице анализе у међународној политичкој теорији; (2) кључне структуре у

¹⁷ Risse, T. (2000) "Let's argue!: Communicative Action in World Politics." *International Organization*, 54(1): 7.

¹⁸ Wendt, A. (1994) "Collective Identity Formation and the International State." *The American Political Science Review*, 88(2): 385.

државном систему су пре интересубјективне него материјалне; и (3) државни идентитети и интереси су пре конструисани од стране тих социјалних структура, него што су егзогено дати преко људске природе или домаће политике. Различито у односу на овај приступ, постоји конструктивистичка струја која акценат ставља на однос између домаћих друштвених и правних норми и идентитета, интереса и деловања државе. На крају, можемо регистровати „холистичке” конструктивисте, оне који настоје међународни и домаћи домен довести под јединствену аналитичку оптику, третирајући спољно и унутрашње као два лица једног друштвеног и политичког поретка.

Конструктивистички модел изборе повезане са одређеним типом понашања повезује са одређеним идентитетима и интересима који нису дати већ су процесне природе. У оквиру тога процеса, актери прибављају и репродукују идентитете, наративе онога што јесу, који повратно формулишу интересе утицајне по питању селекцију одређеног типа понашања. При томе, не одбацујући потребу квантитативних истраживања и ризикујући да будемо „квази-анахрони”, приклањамо се мишљењу да пропитивање позиције идеја, норми и културе у светској политици истиче у први план интерпретативни методолошки поступак. То је директно повезано са фактом да актери придодају значење својим ангажманима, та значења су моделирана преко затечене сфере интересубјективних значења инкорпорираних у језик и друге симболе, а последице таквих значења никада не могу бити схваћене на адекватан начин уколико се третирају као неке измерљиве варијабле које условљавају понашање на неки директан или квантификован начин. На тој линији, национални идентитет манифестује један од најсложенијих културно-дискурзивних феномена, који ширином захвата може битно утицати на перцепцију и креирање међународног испољавања неке националне заједнице, превасходно схваћене као националне државе, не одбијајући могућност, ако не и правило, да међународни систем утиче и на формулисање и реформулисање националног идентитета.

Конструкција националног идентитета

Као основни приступи националном идентитету у науци се издвајају примордијалистички или есенцијалистички приступ и инструменталистички и конструктивистички, као потоњи приступи. Примордијалистичко схватање потенцира значај примордијалне заједнице за идентитет, а овај схвата као базичну људску категорију дату рођењем; дакле као непроменљив и затворен концепт. Осећање заједништва утемељено на идеји заједничког порекла и историјског искуства заједнице, као и на заједничким митовима, традицији и култури, у бити је ирационално и неизрециво, повезује људе дубоким везама. Национални идентитет сматра се фундаменталним, јер се уз карактеристике које се стичу рођењем, посредством оних које се добијају кроз припадништво националној култури преносе и емоције, инстинкти и успомене колективног искуства на начин који нема много везе са избором појединца. У том смислу национални идентитет је великим делом предодређен.¹⁹

¹⁹ Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2008) *Човек о нацији*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 34

У основи потоњих приступа националном идентитету, инструменталистичког и конструктивистичког, стоје друштвени, политички или интересни конструкти. Идентитет се схвата као вишестук, променљив, флуидан, везан за посебне околности и избор који унутар њих прави појединац. Према инструменталистичком схватању које потенцира рационални приступ идентитету, националне заједнице су створене из интереса и вештачки се одржавају док год постоје прагматични разлози за то; национални идентитет сагледава се кроз функционалност како за државу/политичку заједницу – економско-територијално-политичка функционалност која обезбеђује ресурсе, територију, радну снагу и политичко јединство држави – тако и за појединца – пружа референтни оквир за перцепцију себе и других, односно за идентификацију.²⁰

Антиесенцијалистички и конструктивистички приступ „инсистирају на идентитету као произведеном, ствараном у различитим историјским, дискурзивним и друштвеним контекстима који су променљиви и у великој мери зависни од субјективног доживљаја и одређења.”²¹

Као најопштије полазиште у овом делу рада конструктивистички приступ значи комбиновање с једне стране елемената примордијалистичког схватања идентитета – иако полази од рационалне основе идентитета не искључује постојање „примордијалних” емоција (осећање дубоке и неизрециве повезаности) као ни облике културне датости. мада их опсервира конструктивистички – с друге стране он уважава инструменталистичко потенцирање политичког и прагматичког интереса/конструкта као важне основе националне припадности.²²

Национални идентитет се као социјалнопсихолошки феномен конструише током живота и производ је споја „примордијалних веза” културног порекла, односно својеврсних „културних датости” усвојених процесима социјализације, и избора које појединац прави следећи своје интересе, културне и политичке/идеолошке преференце. Као социјални конструкт национални идентитет производ је избора одређених дискурса, односно различито се артикулише различитим дискурзивним праксама. У том смислу национални идентитет може се на неки начин историјски „трасирати”, јер будући припадник нације не улази у историјски и културолошки празан простор, мада није ни пресудно ограничен затеченим „наслеђем”.

Посматран као друштвени конструкт који фигурира у оквирима одређеног социокултурног контекста, национални идентитет представља продукт дискурзивних пракси и културних кодова утканих у доминантне дискурсе о њему.

Према заговорницима социјалног конструктивизма, сви објекти наше свести укључујући ту и наше схватање особе и наш идентитет, конструишу се

²⁰ Смит, А., (1998) *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век, стр. 32-34.

²¹ Ђорђевић, Ј. (2009) *Посткултура*, Београд, Clío, стр. 353.

²² Connel S, Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications; према Милошевић Ђорђевић, Ј. (2008) *Човек о нацији*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 36.

посредством језика, а производе их дискурси као „кохерентни системи представљања.” Дискурс схваћен као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује и наше акције и наше схватање себе” омогућава нам да ствари сагледамо „изнутра”. Дискурс није нешто што надграђује или репрезентује постојеће категорије, већ нешто што их креира. Представе о „нама” и о „другима” укључују репертоар неких идентитета док репертоар других користе ограничено, или искључују.²³

Пођемо ли од тезе социјалног конструктивизма да не постоји стварност по себи већ само њене индивидуалне и колективне конструкције, онда се процеси њиховог настајања, друштвеног преношења и (идеолошке, политичке) (зло)употребе показују као веома значајни.²⁴ Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како дискурс илуминира/генерише социјалне процесе, а посебно унутар социјалних конфликта.²⁵

Како истиче Мишел Фуко, „дискурс је пракса која формира објект о којем говори”. Он обезбеђује референтни оквир, начин тумачења света и давања значења том свету, а ми их интернализујемо посредством језика, образовања и друштвених интеракција. Језик нам, тако, посредством дискурса пружа субјективно искуство себе и света.²⁶

Идентитет се рађа из људских интеракција, конструише посредством дискурса којима располажемо у оквиру своје културе и настаје преплитањем различитих категорија припадности. Увид у конструктивну природу националног идентитета не значи, међутим, и одбацивање било какве трајности националних идентификација, или прихватање становишта која их свде на променљиве интересне конструкте или доминантне/актуелне идентитетске стратегије. Савремена промишљања феномена нације и националног идентитета управо и гравитирају око базичне теоријске контроверзе успостављене на релацији датост / трајност / одређеност према конструисаност / променљивост / флуидност.

²³ Бер В. (2001) *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, стр. 92; Фуко, М. (2007) *Поредок дискурса*, Карпос, Лозница; Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, Плато, Београд

²⁴ Реч је о становиштима социјалног конструкционизма, на основу којих се наше поимање себе и друштвене стварности сагледавају као друштвене конструкције зависне од културе у којој настају, односно од културних образаца утканих у језик. При томе, наглашава се да однос између вербалних ознака, менталних представа и објеката на које се односе престаје да буде само пука репрезентација, већ постаје конститутиван, односно постојање објекта и његово представљање постају неразлучиви једно од другог. Тако долазимо до појма дискурса и његове улоге у конструкцији друштвеног живота и идентитета. Опширније у Бер В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, стр. 92.

²⁵ Grimshaw, A., "Discourse and Sociology: Sociology and Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffirin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

²⁶ Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, Београд, Плато, стр. 49; видети и: Фуко, М. (2007) *Поредок дискурса*, Лозница, Карпос, Бер, В. (2001) *Увод у социјални конструкционизам*, Београд, Zepter, стр. 95.

Основу концептуалних полазишта за представљање ове за проблем идентитета кључне теоријске контроверзе сачињавају у овом раду идеје Бенедикт Андерсона (Benedict Anderson), Ентони Смита (Anthony Smith), Жан-Франсоа Бајара (J.-F. Bayart) и Стјуарта Хола (Stuart Hall) .

Замишљање нације

Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бенедикт Андерсон је продубљивањем културних корена национализма поставио у само средиште разумевања феномена нације и националног идентитета.²⁷ Инсистирајући на, за његову анализу, базичној разлици између национализма као идеолошког покрета и националног идентитета као „колективне културне појаве”, Ентони Смит је национализам одредио као политичку идеологију у чијем се средишту налази културна доктрина.²⁸ Основе тезе о имагинарном у идентитетској афирмацији поставио је, повезивањем процеса кодификовања традиције са процесима изградње националних идентитета, Жан Франсоа Бајар.²⁹ Сагледавајући процесе настајања националног идентитета као спој планског успостављања политичке контроле посредством културне хомогенизације и конфликтних процеса, компромиса и несвесних усвајања кроз токове формирања културне заједнице, Бајар је желео да укаже на противречно јединство процеса изградње и формирања нације.

У Андерсоновој поставци „бивање нацијом” не повезује се са политичким идеологијама, већ са великим културним системима који су стварали неспорни референцијални оквир, а то су верска заједница и династичко краљевство који су им претходили и из који су и против којих су ови настајали. „Бивање нацијом” омогућено је „спонтаном дестилацијом сложене ‘смијесе’ засебних повјесних сила”,³⁰ оно је ситуирано у комплексну друштвену мену, која није само економска, већ и културолошка; то је промена „у поимању времена, простора, знака, комуникације, другог и себе”.³¹

У антрополошком кључу, Андерсон је дефинисао нацију као „замишљену политичку заједницу” инхерентно ограничену и суверену; ограничену, јер чак и највеће нације имају границе и ниједна се не замишља тако да се поклапа са људским родом; суверену, јер се појам „нације” појавио у доба када је урушен легитимитет династичког краљевства, односно када је његов историјски суверенитет прешао у народни суверенитет, тј. суверенитет припадника нације.³²

Појам „замишљање нације” у Андерсоновом одређењу има специфично значење које треба да укључи у разматрање „реалне и сложене друштвене

²⁷ Андерсон, Б. (1998) *Нација, замишљена заједница*, Београд, Плато, 1998.

²⁸ Смит, А., (1998) *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век, стр. 6, 120.

²⁹ Жан- Франсоа Бајар објавио је на француском дело *L' Illusion Identitaire* (Fayard, 1966). Наводи аутора у овом раду потичу из разговора с њим објављеног под називом „Имагинарно у идентитетској афирмацији”, *Идентитет(и)* (2009) Београд, Clio стр. 384- 391.

³⁰ Андерсон, Б., нав.дело, стр. 14, 22.

³¹ Силва, М., „Бивање нацијом данас”, (предговор) у Андерсон, Б., нав. дело, стр. 8.

³² Андерсон, Б., нав.дело, стр. 17.

процесе који генеришу смисао бивања нацијом”.³³ Замишљање нације је стваран (иако делом субјективан) друштвени процес којим настаје својеврсна заједница. Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих; оне су реални феномени чија се производња врши на имажинарном плану.³⁴

Инструмент и медијум имагинације која ствара замишљену заједницу нацију јесте култура. Како је објаснио Андерсон, нације су постале замисливе тек онда када су три темељне културне концепције изгубиле примат. Прва концепција односила се на привилеговани статус одређених писаних, светих језика у приступу „онтолошкој истини”, што је створило трансконтиненталне верске заједнице (као што су хришћанство и ислам). У време доминације овог културног система, конфесионална припадност била је својство на основу којег су се заједнице разликовале. Друга културна концепција везивала се за божанску утемељеност ауторитета владара, односно схватање оданости владару и Светом писму као „кључна приступа битку”, базирано на веровању „да је друштво природно организовано око и под влашћу узвишених центара – монарха”. Трећа је била концепција времена по којој су „космологија и историја биле неодвојиве, а порекло света и људи у бити идентични”.³⁵

Промене у схватању времена водиле су базичним померањима у поимању стварности. „Док је вечност религијског смисла била усидрена у сваком тренутку повести и представљала само један исти тренутак који је вечно истрајавао у садашњости, обзнањујући у сваком тренутку божански поредак, дотле је нови поредак базиран на појму празног времена (испуњеног спољашњим карактеристикама једног календара) отворио нов начин разумевања света. Разбијањем структуре светог времена на површину избијају безбројни појединачни тренутци које треба повезати у одређени смисао”.³⁶ Тај смисао доносила је управо нација, схваћена аналогно идеји о „друштвеном организму који се календарски креће кроз хомогено празно време”, као чврста заједница која се непрестано креће кроз историју.³⁷

Специфичну друштвену мену која је створила претпоставке за појаву нације, одређивала је по Андерсону интеракција „између система производње и производних односа (капитализма), технологије комуникације (тиска), те

³³ Новаковић, А., „Замишљеност или измишљеност нације”, *Политичка ревија*, 4/2009, 187-198, стр. 191.

³⁴ Замишљање нације не треба мешати са измишљањем, лажношћу, како то по Андерсону чини Гелнер, истичући да се национализам лажно представља, што упућује на то да постоје „истинске” заједнице „које можемо супротставити нацијама, на штету ових других”. (Андерсон, нав. дело стр. 18.) Концепт „замисљања нације” омогућава да се избегне „есенцијалистичко и онтолошко квалификовање ‘суштине’ нације”, јер нације не поседују своју суштину по природи (антиесенцијалистичко одређење) нити постоје по природи (антионтолошки сегмент одређења)” (Новаковић, А., нав. дело стр. 189, 191) Тиме се избегава и сврставање „за” и „против” национализма, а с њим и нужне редукције које прате овакве приступе феномену.

³⁵ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 43.

³⁶ Новаковић, А., нав. дело, стр. 193.

³⁷ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 34.

неумитне разноврсности људских језика”; она је омогућила стварање „новог облика замишљене заједнице која је својом основном морфологијом поставила сцену за сувремену нацију”.³⁸ Андерсон је настојао да покаже „како се пракса институције прелама у дискурзивној пракси”³⁹, а то преламање управо је демонстрирало и модуларност нације и специфичност „стила њеног замишљања” на основу којег се, по аутору, нације међусобно разликују.

Стварање националних култура поклапа се по Жан-Франсоа Бајару са „покретом културног затварања” коме присуствујемо почев од 18. века кроз „измишљање традиције”, односно „тенденцију поновне употребе (...) фрагментата мање-више фантазмагоричне прошлости”, која прати друштвене, политичке и културне промене и настанак модерне државе на западу.⁴⁰

Паралелно са процесима систематског вредновања елемената фолклорне културе, „друштвене групе ретроактивно реагују на тај градитељски посао на основу сопствених вредности, сопствених култура”.⁴¹ Како језгровито поентира Бајар, „изградња националних идентитета неодвојива је од њиховог ‘формирања’.” Дистинкција између изградње као свесног стварања апарата за политичку контролу од неке друштвене класе или партије и формирања које означава „конфликтан, ненамеран и врло несвесан процес” и које „води у неред сукоба и компромиса преко масе безимених особа”, савршено одговара опису противречног процеса настајања националног идентитета. Јер он је „истовремено резултат своје изградње кроз доминантне групе или фазе друштвеног успона, и формирања, другачије речено, те укупне алхемије која се ствара унутар друштва.”⁴²

Израђивање и развој свести о националном јединству, обезбеђивање имагинарној заједници заједничке историје, језика и културе њених припадника, у условима културне хетерогености премодерног доба, представља пројекат који увелико превазилази размере пуке политичко-идеолошке конструкције за мобилизацију маса у стварању државних граница. Како истиче Ан-Мари Тијес, да би идеја нације била прихваћена као легитимна и трансформишућа друштвена снага, потребно је било створити заједнички идентитет припадника нације на коме би, на основу културноисторијских референци и заједничке праксе, могло да се развије заједничко осећање припадништва.⁴³

Одређења Ернеста Ренана полазе управо од идеје наслеђа као основе националне идеје. Сматрајући објективне карактеристике недовољним за дефи-

³⁸ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 49, 51.

³⁹ Межнарић, С., „Бивање нацијом данас”, (предговор) у Андерсон Б., нав. дело, стр. 8

⁴⁰ Бајар, Ж. Ф. (2009) „Имагинарно у идентитетској афирмацији”, *Идентитет(и)* Београд. Clío, стр. 386

⁴¹ Бајар, нав. дело, стр. 386.

⁴² Исто, стр. 386-387.

⁴³ На том подухвату радиле генерације интелектуалаца, научника и уметника. Нација је конципирана као „заједница по рођењу која успоставља принципијелну једнакост и братство међу својим припадницима”, као независна од династичке и војне историје она је постојала пре и надживеће свог владара; зависно од историјског тренутка може бити покорена или подељена, али је слобода њен примарни циљ, а борба за њено постизање основни задатак. (Тијес, А. М. (2009) „Културна производња европских нација”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 333-334.

нисање нације, Ренан је истицао значај духовног начела, моралне свести и солидарности, заједничког недељивог и неотуђивог наслеђа, сећања, али и актуелне сагласности, жеље да се живи заједно, односно настави са уважавањем наслеђа које смо стекли као недељиво. Формирање националног идентитета састојало се у изградњи тих наслеђа која су се у основи показала међусобно веома сличним.⁴⁴

Градитељски подухват кодификовања традиције обухватао је, што је посебно важно, и напоре у стандардизацији националног језика. Како истиче Андерсон, нација је од почетка поимана језиком а не крвљу. Важан је, дакле, био и сам моменат иницирања појединаца у друштвеној улози и језичкој пракси припадника националне (језичке) заједнице, као једној од важних фактичких и симболичких потврда припадности и јединства нације.⁴⁵

Штампани (национални) језици поставили су темеље националној свести „стварањем унификованог поља размене и комуникација испод латинског а изнад вернакулара; повезивањем читалаца путем штампе, који су сачињавали у својој секуларној, појединачној видљивој невидљивости заматак национално замишљене заједнице”. Штампарски капитализам учврстио је језик, а то је током времена допринело стварању представе древности, изузетно важне у субјективном поимању нације.⁴⁶

Замишљање нације у Андероновом смислу речи „не носи никакву унутрашњу нужност, нити је доказ реалног историјског континуитета, већ је последица симболичке обраде времена и простора, као и избора оних елемената културне прошлости који у датом тренутку могу да обезбеде и потврде идеју континуитета”.⁴⁷

Продубљивање погледа на културолошке основе националног идентитета Ентони Смит остварио је његовим повезивањем са етничким идентитетом/заједницом, настојећи да објасни управо карактер културне доктрине која им лежи у основи, залажењем у прошлост и процесе изградње нације. Повезивање модерних нација са било каквим етничким језгрима, међутим, проблематична је и често критиковану теза у савременим проучавањима.⁴⁸

Најчешћи аргумент критике јесте постојање значајних примера нација обликованих без етнија (стапање култура узастопних таласа у Америци, Аргентини и Аустралији),⁴⁹ мада ове чињенице не искључују и могућност да тамо где су етније постојале нација буде обликована на њиховим основама као некој врсти културне конфигурације, нити то може бити аргументација довољна за начелно оспоравање поставке. Како истиче Смит, прве нације, историјски гледано, обликовале су се на основу премодерних етничких језгара и, као културно утицајне, постале су модели за потоње случајеве обликовања. Тај етнички

⁴⁴ Ренан, Е., нав. према Тијес, А. М. нав. дело, стр. 335.

⁴⁵ Андерсон, нав. дело, стр. 138.

⁴⁶ Андерсон, исто, стр. 50.

⁴⁷ Ђорђевић, Ј. (2009) *Посткултура*, Београд, Сlio, стр. 339.

⁴⁸ Кодрић, С. (2010) „Идеологија националног идентитета и националне културе”, у зборнику *У част Пера Јакобсена*, (ур. Ајдацић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, стр. 225-239.

⁴⁹ Кодрић, Сњежана, нав. дело, стр. 232.

модел био је социолошки продуктиван, јер се лако се уклапао са премодерном врстом заједнице.⁵⁰

Сличну поставку о модулирању нације током њеног „пресађивања” у нове социокултурне и политичке средине налазимо и код Андерсона. „Бивање нацијом” „пресађивано” је у разна друштвена подручја где је, стапајући се са политичким и идеолошким констелацијама, добијало функцију посредством званичног национализма, постајући тако ефикасна творевина за мобилизацију маса у стварању државних граница.

Као последица модуларности нације, разноликост обиља конкретних манифестација овог друштвеног феномена резултирала је немогућношћу стварања општеважеће научне дефиниције. Насупрот разноликости видова националности стоји специфична универзалност нације; једну од њених важних антрополошких димензија Андерсон је одредио сагледавајући је као „свјетовни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао”⁵¹ упућујући при том на сродност националистичког с верским менталитетом.

Још један од важнијих видова трајности који се везује за национални идентитет свакако је сталност функција које он врши, око којих чак постоји слагање између „традиционалиста” и „модерниста”. Ентони Смит издваја две категорије функција националног идентитета: спољне и унутрашње. Спољне функције – територијална, економска и правно-политичка – везане за обезбеђивање друштвеног, економског и политичког простора у којем припадници нације егзистирају (легитимисање законских права и дужности, правних институција које одражавају специфичне вредности, традиције и особине нације). Унутрашње функције националног идентитета проистичу из његове етничке и културне димензије; оне се односе на остваривање друштвених спона међу припадницима нације посредством репертоара заједничких вредности, симбола и традиција; очитују се у процесима социјализације појединаца за држављанина и грађанина дате нације; дакле, тичу се претпоставки сарадње супротстављених социјалних слојева и њиховог прихватања јединственог колективног самоделифинисања.⁵²

Иако је у научном приступу националном идентитету одавно одбачено схватање по коме је национално осећање по природи дато, његове основе се ипак сагледавају као на специфичан начин „дате”. Карактер и садржај те датости веома су комплексни, тешко рашчлањиви и зависни од бројних фактора; али извесно је да она не значи непроменљивост и да њено уважавање не мора нужно водити есенцијализацији појма, нити политизацији етничких идентитета.

Између етничког и националног идентитета могуће је успоставити бројне релације, а једна од релевантнијих је свакако ова везана за културну конфи-

⁵⁰ Смит, А., нав. дело, стр. 70-71.

⁵¹ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 2 8-9.

⁵² Смит, А., нав. дело, стр. 32-34; уп. Цветковић, В.Н. (2002) „Национални идентитет и реконструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)”, *Филозофија и друштво* XIX-XX, Београд, стр. 53; Раденовић С., нав. дело, стр. 226.

гурацију.⁵³ Проучавање националног идентитета као друштвеног конструкта подразумева истраживање његових културолошких основа које су великим делом подударне са оним етничког, бар судећи по одредницама које је Смит издвојио; реч је о преплитању идеологије, језика, митологије, симболизма и (колективне) свести који дају темељ националном идентитету.⁵⁴

Стављајући акценат на симболичко-културне атрибуте етничког идентитета, Смит га је на неки начин поставио и у саме културолошке основе нације. Међу издвојеним обележјима етничког и националног идентитета које аутор наводи, подударни су управо атрибуту претежно културне и историјске садржине и изразито субјективне природе.⁵⁵ Битна обележја националног идентитета су по њему: *историјска територија, односно домовина; заједнички митови и историјска сећања; заједничка масовна јавна култура; заједничка законска права и дужности припадника нације; заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације.*⁵⁶

Приступ националном идентитету који полази од издвајања његових дистинктивних одлика проблематичан је, међутим, у том смислу што се њиме институције и стваралаштво етничке групе/нације смештају у већ утврђену листу културних црта схваћених на неисторијски начин; што води резону који културну промену квалификује као сиромашење и опадање. Свака концепција која у изолацији види принцип настанка и одржавања колективних идентитета у основи је погрешна, јер такво гледиште „згушњава друштвену реалност групе засноване на изолованости и њено културно изграђивање”, а у стварности сва друштва/ нације/културе одржавају сталне, мање или више интензивне односе са својим окружењем.⁵⁷

У великој мери статички, Смитов приступ недовољно уважава једну кључних димензија идентитета, његов релациони карактер, однос према „другоме”. Значење припадности увек је дефинисано односом према неприпадницима и уоченим разликама. Поред тога, занемарује се и значај разматрања историјске природе и променљивости националних идентификација. Горенаведене компоненте националног идентитета не могу се прихватити као ентитети

⁵³ Иако са доласком национализма започиње његово дејство на обликовање националног идентитета, овај се може исправно разумети само истраживањем његове друштвене и културне матрице, која је по Смиу „много тога дуговала присуству премодерних етница и постепеном јављању националних држава на западу”. Националистички језик и симболика обухватнији су од идеологије или идеолошког покрета, како истиче Смит, и они повезују ту идеологију с „масовним сентиментима” ширих делова означене популације, нарочито посредством парола, симбола и церемонија; они у исти мах захватају и когнитивну и експресивну димензију, спајајући се с обухватнијим стремљењима и осећањима, како међу елитама тако и међу ширим слојевима (Смит, Е., нав. дело, стр. 118)

⁵⁴ Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12; <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

⁵⁵ Смит, А., нав. дело, 39- 41.

⁵⁶ Смит, А., нав. дело, стр. 29-30; Уп. Голубивић, З. (1999) *Ја и Други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Београд, Република, стр. 76.

⁵⁷ Како нас подсећа Формозо, „акултурација није феномен од којег се може побећи”. Формозо, Б., (2009) „Расправе о етничитету”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 295-298.

sui generis, јер се оне управо и конституишу/конструишу у релацији према другима и у одређеном социокултурном, историјском контексту.⁵⁸

Одређујући централни парадокс етничитета као „коегзистенцију мене и трајности” и сагледавајући национални идентитет као стално другачији индивидуални израз у оквирима одређених друштвених и културних параметара који „омеђују перспективу и културну садржину дате заједнице”⁵⁹ и посредством којих се наслеђе традиције трансгенерацијски преноси, Смит ипак донекле уважава динамичку природу националног идентитета.

Повезивање етничког и националног идентитета заједничком културном конфигурацијом која се реализује на линији културних афинитета, упућује на истраживање међусобно повезаних процеса који чине „двоструку спиралу” етничких идентитета: „с једне стране појава есенцијализације својстава која наводи групе да себе замишљају као друштвене врсте, и с друге стране стварање флексибилних друштвених граница које те исте групе воде да се шире или да се деле.”⁶⁰

Национални идентитет и култура

Инструменталистичка поставка националног идентитета културу своди на „инертну могућност, ресурс из кога би друштвена група/странка/власт по сопственој вољи црпила своје амблеме”⁶¹ остављајући по страни осећања, норме и вредности који се трансгенерацијски преносе посредством језика и процеса социјализације и усвајају великим делом несвесно. На оваквој поставци темеље се редуктивни истраживачки приступи који позивање на идентитет или културу сагледавају искључиво кроз свођење на идентитетске стратегије или политичке циљеве”⁶² Политике идентитета конструисане су од стране заинтересованих политичких актера, да служе доласку на власт односно одржавању на власти елита, а због конкурентског односа често воде у политичку нестабилност па и у оружани конфликт.”⁶³ Оно што је овде спорно јесте поистовећивање негативног екстрема испољавања и злоупотребе феномена са феноменом као таквим.

Према Бајару „афирмација неког културног идентитета увек је (...) сама по себи могући извор сукоба, па чак и тоталитаризма.” Једна култура замишљена као „аутентична” дефинише се као супротност суседним културама, које

⁵⁸ Раденовић, С. (2006) „Национални идентитет, етничитет, (критичка) култура сећања”, *Филозофија и друштво*, 3/2, Београд, стр. 226.

⁵⁹ Својеврсна традиција слика, култова, обичаја, обреда, артефаката, као и одређени митови/историјски догађаји, хероји, симболи и вредности обликују „ризницу етничке културе коју ће заједница селективно користити из генерације у генерацију”. Смит, А., нав. дело, стр. 65.

⁶⁰ Формозо, Б. (2009) „Расправе о етничитету”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 307.

⁶¹ Формозо Б., нав. дело, стр. 300.

⁶² Руано-Борбалан, Ж. (2009) „Идентитет, ресурс за акцију”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 424.

⁶³ Кордић, С., (2010) „Идеологија националног идентитета и националне културе”, зборник *У част Пера Јаковсена*, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, стр. 232.

се схватају као радикално другачије; та претпоставка неидентичности једнака је по аутору принципу искључивости, чији је логички закључак операција етничког чишћења. Међукултурна размена доживљава се онда као претња „аутентичности” културног идентитета на који се позива.”⁶⁴

Успостављање везе између културе и (националног/етничког) идентитета не мора нужно да значи усвајање концепта потупуне и безусловне културне хомогенизације и културног идентитета као окамањеног скупа културних обележја; јер хомогеност културе у односу на сваку од њених основних карактеристика представља увек само оквир „унутар којег се налази спектар разноврсних нијанси које одговарају индивидуалним варијантама реализације норми и културних образаца”.⁶⁵ Неодвојив од појма културне заједнице, културни идентитет представља, међутим, извориште опасности од поистовећивања културне заједнице са етничком и религијском а у се том случају – као што искуства показују – културни плурализам преводи у етнички и религијски који неизбежно добија политичку димензију и води конфликтима.⁶⁶ Стварање и снажење културних идентитета, подвргнуто политичким процесима, посебно борбом за власт, ослања се на постојеће традиције, неретко на верску. Многи савремени међуетнички сукоби почивају на радикализацији идентитета, праћеној инструментализацијом верских, етничких или других традиција.⁶⁷

Појам „идентитет” удружен са појмом „култура” доживео је савремени научни и медијски успех. Како истиче Жан-Клод Руано-Борбалан, овај успех потиче од чињенице да је концепт културног идентитета омогућио „да се наругамо старој расној теорији антрополога, која је подвргла колонизирани народе неограниченој доминацији”.⁶⁸ Данашња употреба појма идентитета удруженог с појмом култура је, међутим, у најмању руку двосмислена, а за неке ауторе и проблематична. У контексту одбране права угњетених, мањина, како наводи Борбалан, овај концепт „истовремено служи и да овековечи диференцијализам који није далеко од идеје о раси и може да подржи све национализме, ксенофобизме и етноцентризме.”⁶⁹ Упркос чињеници да појам културног идентитета може да конвергира са идејама интеркултурног дијалога, остаје негативни значењски потенцијал који се везује за екстреме поимања јединства националне културе, а са њим контроверзе у тумачењу.⁷⁰

⁶⁴ Бајар, Ж., Ф., нав. дело, стр. 389.

⁶⁵ Седам основних елемената културе, по Антоњини Клосковској су: економска организација; политичка организовност, структура локалне заједнице; језик; фолклор и уметност, идеологија и веровања и наука (Клосковска, А. (2009) *Социологија културе*, Београд, Чигоја штампа, стр. 59)

⁶⁶ Жунић, Д., *Национализам и књижевност 1985-1995*, <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

(1.5.2014), стр. 16.

⁶⁷ Руано-Борбалан, Ж., (2009) „Идентитет, ресурс за акцију”, *Идентите(у)*, Београд, Clio, Београд, стр. 326.

⁶⁸ Руано-Борбалан, Ж., нав. дело, стр. 423-424.

⁶⁹ Руано-Борбалан, Ж., Исто, стр. 424.

⁷⁰ О редукцијама мултикултуралистичког дискурса везаним за проблем културног идентитета опширније у Пешић, М., Новаковић, А., „Проблем идентитета и мултикултурализам”, *Српска политичка мисао*, 2/2010: 141-164.

У литератури се неретко сусрећемо с опречним тезама о израстању нације на основама одређеног, затеченог етничког реалитета, односно тезама које одбацују успостављање било каквих континуитета између нација и премодерних форми удруживања. Чињеница је, међутим, да етнички реалитет може „символичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета који не мора да представља и стварни континуитет.”⁷¹

Како истиче Смит, стварање кохерентне митологије и симболике историјске и културне заједнице на основу расположивих културних компоненти представља важан услов постојања нације, независно од тога колико су етничке везе биле јасне или исконструисане.⁷² То је у основи један од важних разлога због којих сам појам етничког идентитета добија негативни предзнак, посебно када се поистовећује са културним или верским идентитетом, што је до извесне мере и разумљиво ако се имају у виду бројни примери из новије историје који говоре о томе како се и колико се тим поистовећивањима политички манипулисало.

Оријентисање према прошлости, тзв. „култура сећања”, сматра се одликом етничитета која га специфично разликује у односу на остале категорије колективног идентитета. Реч је о прошлости која се памти, преноси и интерпретира на селективан начин којим одређене личности и догађаји прерастају у сигнификантске симболе етничитета. Културу сећања чине заједнички митови и историјска сећања, као и начини / механизми њиховог друштвеног преношења, односно „измишљања, обраде, одржавања, коришћења, потискивања, заборављања и преиначавања прошлости”; она је скуп индивидуалних и колективних конструкција/слика прошлости које учествују у тумачењу садашњости и стварању визије будућности.⁷³

Насупрот колективном памћењу, које је као мозаик изабраних садржаја динамичко и реконструктивно, јер су потребе које задовољава променљиве, критичка култура сећања не ограничава се на распознавање симболичких структура у оквиру селективне обраде прошлости, већ увек узима у обзир интересну, идеолошку, политичку и личну условљеност овог процеса. Битно је зашто се и како памти, односно како се прошлост тумачи, те се уз материјалне остатке прошлости, симболе и значења у разматрање узимају идеологије, митови, предрасуде и стереотипије присутне у њеној актуалној употреби.⁷⁴ Култура сећања показује се као део „културног апарата који гради смисао”, исказујући прошлост она обликује представе о садашњост и има важну улогу у склопу самовиђења индивидуа и група.

⁷¹ Жунџ, Д., нав. дело, стр. 9.

⁷² Смит, А., нав. дело, стр. 71.

⁷³ Путиња и Стреф-Фенар издвојили су следеће кључне проблеме везане за етничитет: „1) проблем категоријалног атрибуирања којим актери себе идентификују и бивају идентификовани од стране других; 2) проблем граница одређене групе које служе као основа за дихотомизацију ми/они; 3) проблем фиксирања идентитетских симбола који заснивају веровање у заједничко порекло; 4) проблем значаја који задобија целина процеса којима етничке црте бивају истакнуте у друштвеној интеракцији.” (Путиња, Стреф-Фенар, према Раденовић, С., нав. дело, стр. 230-232)

⁷⁴ Раденовић, С., Исто, стр. 233.

На важност критичког приступа култури сећања посебно упућује чињеница да је она стални чинилац међуетничке напетости. Уз неравноправне и неједнаке снаге културних репрезентација укључених у борбу за политички и друштвени ауторитет, управо је и неравномерна расподела етносторије један од значајнијих узрока међетничких тензија и сукоба. Етноисторија, наиме, може бити „важан извор културне моћи и жижа културне политизације” уколико се одликује богатством и „аутентичношћу”. Заједнице таквих историја имају „такмичарску предност” над другима код којих је ова оскудна или „сумњива”. Недостатак непрекидне, дуге и богате етноисторије надокнађује се неретко „културним ратовима” у којима се наука (филологија, антропологија и археологија) ангажују за „утврђивање неизвесних генеалогичких, укоренењање популација на домаћим теренима, документовање њихових особених црта, те за анектирање ранијих цивилизација”.⁷⁵

Један од продуката „културних ратова”, феномен под називом „стратешки синкретизам” састоји се управо у „поступку којим се самодефинисање оставарује у односу на другог позајмљивањем од њега оне највредније и најефикасније културне особине”.⁷⁶

Широко распрострањени процеси вернакуларне мобилизације и културне политизације своју снагу добијају из културног такмичења нација/етничких заједница. Имајући то у виду, као и искуства последњих ратова на нашим просторима, можемо констатовати видовитост Смитове прогнозе према којој „с обзиром на број етничких заједница и категорија које се могу мобилисати поновним налажењем чак и неразговорних етноисторија, мали су изгледи да се културни ратови етница и нација окончају а национализам истисне.”⁷⁷

Национални идентитет и политичка стратегија

То што и данас у многим регионима света национални и етнички идентитет „дејствују” као инструменти за освајање власти могуће је због њихове манипулативности која делом проистиче из „великог емоционалног легитимитета”⁷⁸ који уживају, а делом је утемељена у системима политичке социјализације који уз основне вредности либералне демократије у грађане од малих ногу „усађују” и лојалност нацији/домовини као вредност. Карактер ове лојалности у великој мери зависи од политичке културе датог друштва, односно тога да ли ова инклинира ауторитарном или демократском обрасцу.

⁷⁵ Смит, А., нав. дело, стр. 352-354.

⁷⁶ Бајар, Ж. Ф., нав. дело, стр. 387-388.

⁷⁷ Смит, А., нав. дело, стр. 352-354.

⁷⁸ Нација и национални идентитет побуђују снажан осјећај привржености. Разлог за то лежи по Андерсону, с једне стране у томе што се, без обзира на стварну неједнакост, нација увек поима као као снажно хоризонтално другарство/братство; а с друге стране зато што је нација „световни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао, „успостављањем везе између мртвих и још нерођених покољења мистеријом регенерације”; а по аутору, „мало је ствари било (и још јест) погодније у ту сврху од идеје нације”. (Андерсон, Б., нав. дело, стр. 22)

Политичка социјализација обухвата „целину свих процеса путем којих се превалентне политичке норме политичке културе датог друштва стичу, одржавају и мењају.”⁷⁹ Политичка култура „која се преноси с једне генерације на другу, трансформише у складу са променом социјано-политичких услова”⁸⁰ пружа аксиолошку кохеренцију системима националне идентификације посредством симболичких система културе. Испреплетеност инструменталности и аутотеличности у функционисању симболичке културе у овом смислу очитује се у принципима правилима, хијерхији вредности које су у историји културе пружале религијске, филозофске и идеолошке концепције, одређујући једну начелну и надређену скалу; и у њеном садржају, тзв. „идеолошкој отаџбини”, како је Осовски назвао целину ставова припадника групе/националне заједнице и „њихових корелата према заједничком фонду просторних, уметничких, интелектуалних, идеолошких и религиозних симбола који се сматрају производом и наслеђем.” Интернализација ових вредности „доводи се у везу са убеђењем у њихов посебан однос са сопственом групом, са њеном историјском судбином, карактером, начином деловања.”⁸¹

Етнополитички ентитети као новија творевина, представљају по Бајару „плод инжењеринга за стварање идентитета.”⁸² Они показују како верске, језичке, етничке разлике, али и солидарност постоје у снажном облику само онда када се употребљавају с политичким циљевима. Заправо, значај који ове разлике добијају интензивира се у временима нестабилности, друштвених и политичких промена, односно онда када је потребан „други” као „непријатељ”, како би се у „атмосфери угрожености” лакше придобила подршка припадника заједнице. С тим циљем активира се етнички идентитет који „одређује симболичку конструкцију културне разлике и дихотомозацију других као странаца” и који као „аутентични групни идентитет” врши своје „природне” функције све док не постане база политике и идеологије и прерасте у етнонационализам; тада он „мутира” у моћно оруђе политичке мобилизације, којом се етничке категорије користе као референтне тачке за политички идентитет.⁸³

С једне стране, историја је показала да је произвођење „другости” много пута опробано и потврђено средство за конструисање идентитета. У „произведеним” условима угрожености „други” се изједначава са непријатељем, постаје и катализатор идентитета, јер разлике у односу на „другог” добијају примат у самоодређењу.⁸⁴ С друге стране модерно доба донело је амбивалентност,

⁷⁹ Подунавац, М., према Базић, Ј., „Национални идентитет у процесу политичке социјализације”, *Српска политичка мисао*, 4/2011, Београд, стр. 340.

⁸⁰ Базић, Ј., нав. дело, стр. 340.

⁸¹ Клосковска, А. (2005) *Социологија културе*, Београд, Чигоја штампа, стр. 353-355.

⁸² Руано-Борбалан, Ж., „Култура, вредности, све постмодерне?”, *Идентитет(и)*, Clío, Београд 2009, стр. 326.

⁸³ Путиња тако истиче разлику између „етничитета као антрополошке/социолошке категорије и национализма као политичког програма”, при чему се тај програм да би се остварио поистовећује са етничитетом (етноцентризам) и тако прибавља колективно осећање идентитета. (Голубовић, З., нав. дело, стр. 77, 90)

⁸⁴ Ђурић, Ј., „Идентитет и интеркултуралност – Србија као место прожимања Балкана и (Средње) Европе”, *Филозофија и друштво*, 19/3, Београд, стр. 223.

хетерогеност, мултиплицитет и отвореност перспектива, а идентитети су постали нешто променљиво, плурално, историјско, контекстуално и динамично.

Како год приступали проблему манипулативности националне идентификације, увек је на грађанима коначни избор да ли ће политичко предузетништво своје владе схватити/прихватити или не као национални интерес. Свака политичка елита тежиће стварању и ширењу представа националног идентитета које су у складу са њиховим политичким циљевима. Уколико се оствари идентификација дате политичке агенде и националног интереса, захтевана послушност више не изгледа као пуко подређивање интересима власти. Овакво виђење у извесној мери ипак је инструменталистичка редукција која грађење колективних идентитета своди на политичке циљеве и стратегије не бавећи се друштвеним интеракцијама од којих зависи њихово спровођење, као и неутралишућим дејством супротних сила које чак могу довести до супротног ефекта.

У јавној сфери, као сфери отворености у којој се води стална борба различитих дискурса за престиж у означавању друштвене стварности и њених феномена па и различитих идентитета који се у њој афирмишу, манипулативни обрасци националне идентификације улазе у конкурентске односе (више или мање равноправне зависно од остварене демократичности јавног домена) са другим обрасцима.

Савремено разумевање идентитета уважава његову тешко рашчлањиву вишедимензионалност, његов динамички, релациони карактер и као и повезаност идентитета и културе, односно идентитета и дискурса. Категорија идентитета означава у савременом тумачењу нешто што није јединствено већ се умножава и трансформише током живота⁸⁵, производ је „различитих антагонистичких дискурса, пракси и позиција које се често међусобно пресецају”⁸⁶

Помак ка дискурзивној конструкцији идентитета учврстио је културолошку парадигму заинтересовану за „проблеме ерозије идентитета произведене у новим процесима глобализације”.⁸⁷ Културолошка парадигма тематизује проблеме дискурзивне политичке конструкције етничких, националних, културних идентитета, а идентитет тумачи као простор отпора. Сагледаван као ефекат дискурса, идентитет постаје „децентриран, нестабилан, дисконтинуиран и способан за преображај, јер његова конструкција, заснована на одређеним стратегијама само привремено стабилизује културне категорије”.

Нестајање традиционалних културних идентитета лишава појединце оквира културе на коју су навикли, али то још увек не значи да „прекидање дуготрајних културних циклуса, чија је улога да повезују смисао садашњости с прошлошћу и будућношћу идентитета”, води свођењу колективних идентитета на „функције у технологији владања”. Идентитети, нису монолитни и статични већ се састоје из „многих повезних, изукрштаних, или преклапајућих слојева, који, иако су потенцијално дати, могу да буду мењани, напуштани и изгубљени, намтнути и отети” и поново (ре)конструисани.⁸⁸

⁸⁵ Голубовић, З. (1999) , *Ја и други*, Београд, Рпублика, стр. 2, 8-9.

⁸⁶ Хол, С., „Коме треба 'идентитет'?", *Реч*, 64/10, Београд, стр. 218.

⁸⁷ Ђорђевић, Ј., нав. дело, стр. 355.

⁸⁸ Ђурић, Ј., нав. дело, стр. 229.

Стјуарт Хол издваја три могућа начина одбране од хомогенизујуће глобализације коју сматра најавом велике кризе идентитета, односно значајним елементом у стварању фрагментарних идентитета. Први је реафирмација националног идентитета, други је инсистирање на етничкој самосвојности, а трећи стварање нових, децентрираних идентитета, по аутору једини примерен савремености. „Не оспоравајући чињеницу а су националне и етничке идентификације нешто што људи интериоризују на такав начин да дискурс доживљавају као есенције, природни поредак ствари Хол их одређује као привремене: „Идентификација представља никад завршен процес, одређена тако да никад не може бити освојена или изгубљена, подржана или докинута”, остварујући се на основу „фантазије присвајања”. Зато су идентитети увек само привремено освојени, последица неког од облика артикулације, као „необавезне везе између дискурзивних концепата који се само привремено повезују конотативним или евокативним везама и то на основу деловања моћи и моћи традиције.” Идентитети који нам се чине целовитим и вечним, јесу у ствари историјски специфична „привремена стабилизација” или арбитарно зближавање значења.⁸⁹

Закључак

Национални идентитет је с једне стране социјално програмиран, посредством механизма социјализације и доминантних образаца идентификације и културних вредности утканих у владајуће дискурсе у јавној сфери; с друге стране, будући да се индивидуалнопсихолошки релизује национални идентитет је и део индивидуалне идентитетске формуле унутар које, у складу са личним изборима појединца, може да буде јаче или слабије изражен, или да одсуствује. Исто тако, у складу са властитим културним преференцијама, појединац усваја елементе своје националне културе и одређује степен у којем ће они бити одређујући за његов културни идентитет. Уз све ове условности, култура јесте примарни оквир/контекст индивидуалних избора, што представља једну од базичних аргументација заштите мањинских идентитета у мултиетничким државама, превасходно као права мањинских група на одржање властите културе. Идеја да је изградња разлика, као основа за самоидентификацију колектива/етничке групе/нације, променљив продукт подложен обликовању прихватљива је само у мери у којој она уважава комплексност културолошких механизма и процеса означавања који леже у основи развијања дистинктивних одлика; јер ови механизми и процеси одређују карактер специфичног континитета у националним идентификацијама, кроз успостављање симболичко-аксиолошких структура, као облика трајности унутар динамике промена иманентних друштву и култури уопште.

Демаркациона линија између реализма и конструктивизма није симплификована запитаност о томе да ли су идеје важне, већ да ли идеје имају довољ-

⁸⁹ Ђорђевић, Ј., нав. дело, стр. 362-363.

но „пропулзивне” моћи да међународни систем претворе у праведнији и мирнији свет. Мада су неки облици сарадње у међународном систему могући, али само кроз директну зависност од материјалних фактора, реалистички одговор је, ван сваке сумње, не. За реалисте идентитет је важан, он се базира на интеракцији и може се променити, али његова ексклузивска подлога онемогућава велике трансформацијске захвате у смеру његовог хармонизовања, он је теоријски превасходно повезан са самопризнавањем. За конструктивисте, промене су могуће. Оно што је примарно за понашање држава је социјално конструисана идеациона структура међународног система заснована на уверењима, нормама и правилима, која условљава разумевање света и деловање држава (када се идеје мењају, мења се и перцепција државних интереса и само понашање). У том контексту, формулисање и форсирање идеја поверења, кооперативности и мира може довести до бољег света.

Конструктивистички постављени идентитет је инхерентно инклузиван, он нужно захтева потврђивање од стране других, „верификовање” сопственог права на постојање и, без обзира на потенцијално ривалство, једнакост са другим. Очигледно је да се ту, за разлику од самопризнавања, ради о друштвеном признавању. Логично је за претпоставити да ово узајамно афирмисање између сопства и другости може еволуирати у пријатељство, релацију пријатељ-пријатељ, те довести до идентитета који ће статус „пријатеља” проширити на цело човечанство једне потенцијалне светске државе. Нека потенцијална светска заједница никако не би могла да се подведе под социјалну онтологију која је карактеристична за неку партикуларну заједницу.⁹⁰ Насупрот томе, ради се о поприлично другачијем концепту. Дакле, за разлику од неке специфичне заједнице која би свој идентитет заснивала на дијалектичком односу Истости и Другости, дотле би светска заједница произилазила из схватања човечанства као једне заједнице обележене заједничким природним капацитетима и планетарним стаништем.

Литература:

1. Ashley R. (1986) "The Poverty of Neorealism." u Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, str. 255-301.
2. Anderson B. (1998) *Nacija, zamišljena zajednica*, Plato, Beograd
3. Bartelson, J. (2009) *Visions of World Community*, Cambridge: Cambridge University Press.
4. Bazić, J. (2011) „Nacionalni identitet u procesu političke socijalizacije”, *Srpska politička misao*, 4/2011, Beograd: 335-354.
5. Bajar, Ž. F. (2009) „Imaginarно u identitetskoj afirmaciji”, *Identitet(i)*, Beograd, Clio: 384-391.
6. Borbalan, Ž.K. (2009) „Identitet, resurs za akciju” *Identitet(i)*, *Clio* Beograd: 419-424.
7. Ber, V. (2001), *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Beograd, Zepter

⁹⁰ Bartelson, J. (2009) *Visions of World Community*, Cambridge: Cambridge University Press, стр. 171-182.

8. Burchill, S., Linklater A., Devetak R., Donnelly J., Paterson M., Reus-Smit C. i True, J. (ur.) (2005) *Theories of International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
9. Carr, E. (1946) *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan.
10. Cvetković, V.N. (2002), „Nacionalni identitet i rekonstrukcija institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji)”, *Filozofija i društvo XIX-XX*, Beograd: 51-75.
11. Donnelly, J. (2000) *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
12. Đurić, J. (2008) „Identitet i interkulturalnost – Srbija kao mesto prožimanja Balkana i (Srednje) Evrope”, *Filozofija i društvo*, 19/3, Beograd: 217-232.
13. Finnemore, M. (1996) "Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology's Institutionalism." *International Organization*, 50(2): 325–347.
14. Formozo, B. (2009) „Rasprave o etnicitetu”, *Identitet(i)*, Beograd, Clio: 295-312.
15. Fuko, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd, Plato
16. Fuko, M. (2007) *Poredak diskursa*, Loznica, Karpos
17. Gilpin, R. (1986) "The Richness of the Tradition of Political Realism." in Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, str. 301-322.
18. Gilpin, R. (1996) "No one loves a political realist." *Security Studies*, 5(3): 3-26.
19. Golubović, Z. (1999), *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd
20. Halpern, K., Ruano-Borbalan, K. prir. (2009), *Identitet(i)*, Beograd Clio
21. Hol, S. (2001), „Kome treba 'identitet'?", *Reč*, 64/10, Beograd: 215-233.
22. Keohane, R. (1986) (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press.
23. Mearsheimer, J. (1994-1995) "The False Promise of International Institutions." *International Security*, 19(3): 5-49.
24. Kloskowska, A. (2005) *Sociologija kulture*, Beograd, Čigoja štampa
25. Kordić, S. (2010) „Ideologija nacionalnog identiteta i nacionalne kulture”, zbornik U čast Pera Jakobsena, (ur. Ajdačić, D., Lazarević Di Đakomo, P.), Beograd: 225-239.
26. Morgenthau, H. (1954) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 2nd edn. New York: Alfred A. Knopf.
27. Milošević-Đorđević, J. (2008) *Čovek o naciji*, Beograd, Institut za političke studije
28. Milošević Đorđević, J., „Oblici operacionalizacije nacionalnog identiteta”, *Srpska politička misao* 3/2011, Beograd: 11-23.
29. Novaković, A. (2009) „Zamišljenost ili izmišljenost nacije”, *Politička revija*, 4/2009, Beograd: 187-198
30. Palan, R. (2000) "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations." *Review of International Studies*, 26(4): 575 – 598.
31. Pešić, M., „Nacionalni identitet i diskurzivna praksa”, *Politička revija* 2/2012, Beograd: 1-27.
32. Radenović, S., „Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja”, *Filozofija i društvo* 3/2, 2006, Beograd: 220-237.
33. Reus-Smith, C. (2002) "Imagining society: constructivism and the English School." *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3): 487-509.
34. Reus-Smit C. (2005) "Constructivism." u Burchill, S., Linklater A., Devetak R., Donnelly J., Paterson M., Reus-Smit C. and True, J. (ur.) *Theories of International Relations*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 188-213.
35. Risse, T. (2000) "Let's argue!: Communicative Action in World Politics." *International Organization*, 54(1): 1–39.

36. Rose, G. (1998) "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, 51(1): 144-172.
37. Rot, K. (2000), *Slike u Glavama*, Beograd, Biblioteka HH vek
38. Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927-930.
39. Schweller, R. i Priess, D.(1997) "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate." *Mershon Interna-tional Studies Review*, 41(1):1-32.
40. Smit, A., (1998) *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd
41. Tijes, A.M. (2009) „Kulturna proizvodnja evropskih nacija”, *Identitet(i)*, Beograd, Clio: str. 332-344.
42. Vasquez, J. (1997) "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 899-912.
43. Vasquez, J (1999) *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
44. Waltz, K. (1986) "Political Structures." u Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, str. 70-97.
45. Weber, M. (1949) *The methodology of the Social Science*. Glencoe: The Free Press.
46. Wendt, A. (1994) "Collective Identity Formation and the International State." *The American Political Science Review*, 88(2): 384-396.
47. Wendt, A. (1999) *A Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
48. Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*, New York: Random House.
49. Wolfers, A. (1962) *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, Baltimore: The Johns Hopkins Press.
50. Žunić, D. *Nacionalizam i književnost 1985-1995*
<http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf> (1.5. 2014)

КИНЕСКА „ОФАНЗИВА ШАРМА” НА ЦЕНТРАЛНУ И ИСТОЧНУ ЕВРОПУ

Увод

Свет је у двадесет првом веку променио своје карактеристике услед глобализације која је наступила читаву деценију раније (Реџулић, 2002: 17, 18). Последице тога су видљиве у окружењу у коме је расподела моћи постала мултиполарна, а сарадња између држава неопходна. Завршетак униполарног момента (Krauthammer, 1990/1991: 23-33; 2002: 13) наговестио је једну нову етапу постамеричког света (Zakarija, 2009: 3) у којем долази до дисперзије глобалне моћи са Запада на Исток (Goldstein, 2007: 639-682) и где тврду моћ замењују мека и паметна моћ (Naj, 2012: 9). У свету где је међузависност све више присутна, где НР Кина и Сједињене Америчке Државе (САД) коегзистирају као ривали и партнери у некој врсти симбиозе (Brzezinski, 2012: 20), присутна је немогућност Г7 и Г8, али и економија у успону предвођених Кином, да обезбеде глобалну стабилност, те Г20 постаје „кључни инструмент за прилагођавање“ у коме свака држава мора да уклопи своје националне аспирације у међународни аранжман којим се избегава конкуренција нулте игре у циљу даљег економског развоја (Kissinger, 2011: 529).

Европа није остала имуна на промене које је нова расподела моћи у свету донела. Иако су претходне кризе показале да је могуће сарађивати на питањима од заједничког интереса, у складу са формулом „мање партнерство а више коеволуција“ (Kissinger, 2011: 539), криза у Украјини, која је почела 2013. године, указала је на то да су велике силе далеко од визије заједничког циља да не размишљају о моћи над другима већ о моћи за постизање циљева заједно са другима. И поред потребе држава лавова да очувају постојећу расподелу моћи у међународном систему тј. очувају равнотежу снага како би задржали своје место у систему, међународни поредак сачињен након Другог светског рата се увелико налази у фази мењања (Schweller, 1994: 101). Неспособност лидера да користе контекстуалну интелигенцију (способност да се разумеју околности у развоју и да се искористе трендови) као кључну вештину

којом ће изворе моћи преобратити у успешне стратегије паметне моћи, негативно је утицала на опоравак држава након економске и финансијске кризе 2008/09. године.

Европска економска заједница прерасла је у Европску унију која, како би сачувала своју животност и постојећу кохерентност, амбициозним циљевима константно себи поставља нове изазове. Као мост између Европе и Азије регион Централне и Источне Европе, са 16 држава од којих су неке чланице Европске уније (Пољска, Литванија, Летонија, Естонија, Словенија, Мађарска, Чешка Република, Словачка, Румунија, Бугарска и Хрватска), а неке у фази приступања (Србија, Црна Гора и Албанија) или још увек у предприступним процесима (Македонија и Босна и Херцеговина), је одувек био простор на коме су се преламали многобројни интереси и на који су многе државе, нарочито оне у успону, желеле да прошире свој утицај. Данас овај регион, захваљујући свом геостратешком положају, привлачи многобројне инвестиције у области инфраструктуре, бродарства, транспорта и енергетике.

Кина, која је крајем седамдесетих година 20. века са политиком „отварања према свету“, почела да води једну флексибилнију спољну политику отпочевши, између осталог, сарадњу на свим пољима са Европском заједницом (ЕЗ), све више је почела да показује интерес за овај регион, како у политичком, тако и у економском смислу. Немири на Тјенанмену 1989. године су утицали да се сарадња са ЕЗ ограничи у неким областима увођењем санкција које су и данас на снази. Оне су се у првом реду односиле на прекид војне сарадње са Кином и забрану извоза наоружања и високих технологија које би могле бити употребљене у војне сврхе. Временом је Кина од тржишног елдорада и пожељног партнера, у 21. веку постала озбиљан конкурент и супарник. Невероватан економски успон и „going out“ политика (*Zou Chuqu*), којом пласира вишак капитала са циљем да се продуби приступ страним тржиштима, природним ресурсима и напредним технологијама, изазива несигурност и страх код држава широм света, а нарочито оних у њеном суседству. Услед тога оне су разапете између скептичности и забринутости својих лидера с једне стране, и жеље за дубљом сарадњом са друге стране. То се односи и на подручје Европске уније (ЕУ), посебно када је у питању Централна и Источна Европа која се од „big bang“ проширења 2004. године, а посебно од кризе 2008. године и отпочињања Механизма сарадње Кине са овим регионом 2012. године налази у фокусу пажње ове далеке азијске државе.

Овај рад се састоји од пет делова. У првом делу ће бити речи о томе на који начин се развијала сарадња НР Кине са Европом од 1949. године и како је на то утицао њен убрзани економски развој. Други део објашњава настанак кинеске „going out“ политике на почетку 21. века и њену сврху. Трећи део говори о томе колико се ситуација променила у корист Кине након економске и финансијске кризе 2009. године и на који начин је то утицало на промену односа држава Европске уније према њој. Четврти део објашњава због чега је Пекинг толико заинтересован за сарадњу са Централном и Источном Европом. Поставља се питање да ли скептичност и забринутост бриселских званичника с једне стране, и жеља за дубљом сарадњом са друге стране, пружају јасан оквир

сарадње који државе овог региона могу да имају са Кином? Задњи, пети део ближе описује начин функционисања и давања кинеске помоћи и инвестиција иностранству – FAGIA, поредећи га са западним моделом давања помоћи и инвестиција. Овај чланак се завршава кратком дискусијом о могућностима које пружају два модела давања помоћи и инвестиција у свету, као и о перспективи давања кинеске помоћи и инвестиција државама Европе, а посебно региону Централне и Источне Европе.

Кина и Европа – од идеологије до прагматизма

Кинески спољнополитички став према Европи, од оснивања Народне Републике Кине 1949. године, био је заснован на идеологији и Мао Цедунговој (*Mao Zedong*) визији интереса у међународној политици. У првим годинама, Кина је Европу посматрала кроз стратегију „нагињања на једну страну“ (*Yibiandao*) тј. кроз свој однос са Совјетским Савезом (СССР) и социјалистичким блоком, а против империјалистичког америчког блока држава. Западна Европа је доживљавана као инструмент у рукама САД, док је процес европских интеграција, започет 1951. године оснивањем Европске заједнице за угаљ и челик (ECSC), од стране Мао Цедунга сматран као доказ слабљења америчке позиције чији је циљ било интегрисање Западне Европе како би се избегао економски колапс капиталистичког система који су САД наметнуле Европи. Међутим, отпочињањем идеолошког спора са СССР шездесетих година 20. века Кина мења стратегију „нагињања на само једну страну“ у нову стратегију по којој антиимперијализам (*Fan Di*) и антиревизионизам (*Fan Xiu*) представљају два фронта борбе на коју ће се Кина фокусирати у наредном периоду. Према Маовој теорији посредничких зона (*Zhongjian Didai*) која је осмишљена 1946. а модификована 1963. године, као теоријско објашњење нове стратегије, Европа је требала да представља једну од посредничких зона између империјалистичког и социјалистичког блока. Суштина је била да Западна Европа буде независна од САД и да заједно са Кином и земљама у развоју сарађује како против СССР, тако и против САД. Међутим, и поред постојања билатералних односа са појединим државама чланицама Европске економске заједнице (ЕЕЗ) тек након успостављања сино-америчких односа 1972. године одласком председника Ричарда Никсона и његовог саветника Хенрија Кисинџера у Пекинг, успостављени су дипломатски односи између Кине и Европске заједнице 1975. године. Након успостављања дипломатских односа са САД, Пекинг 1979. године поново мења стратегију у стратегију „нагињања на само једну страну“ (*Yitiaoxian*) по којој Европа представља важан елемент отпора против Совјетског Савеза (Szczudlik-Tatar, 2010: 349-363). Мао Цедунгова „теорија о три света“ (*Sange Shijie*), по којој су „први свет“ чиниле супер силе – САД и СССР, „други свет“ развијене земље попут Јапана и европских земаља и „трећи свет“ неразвијене земље или земље у развоју Азије, Африке и Латинске Америке, међу којима су биле несврстане земље попут Југославије, али и Кина (Tanjug Press, 1977), је претрпела промене, тако да су по новој дефиницији, други и

трећи свет, заједно са САД требали да сарађују против Совјетског Савеза (Szcudlik-Tatar, 2010: 349-363).

Са доласком Денг Сјаопинга (*Deng Xiaoping*) на чело Кине став заснован на идеологији мења се и постаје прагматичан. Однос са великим силама се уравнотежује услед неопходности стабилних спољнополитичких односа како би се држава усредредила на преко потребан економски развој. Такође, развија се једна свестрана сарадња са Европском унијом чији најбитнији део представља јачање економских односа, те је већ 1978. године потписан Споразум о трговини, а затим и 1985. године Споразум о трговини и економској сарадњи. Међутим, нереди на Тјенанмену из 1989. године довели су до погоршања односа на релацији Брисел-Пекинг. Свих 12 држава Европске заједнице прекинуло је контакте на високом политичком новоу и суспендовало тзв. меке зајмове. Уведене су санкције које су се односиле на прекид војне сарадње и забрану извоза у Кину наоружања и високих технологија које би могле бити употребљене у војне сврхе. Па ипак, већина држава чланица ЕЗ су биле сувише заинтересоване за кинеско тржиште да би га се одрекле, те је већ 1992. године међусобна трговина, сем оружјем и високим технологијама, обновљена (Babić, 2010: 435).

Крај Хладног рата и распад СССР довели су до тога да је нестао страх од совјетског „хегемонизма“ који је „кројио“ кинеску спољну политику и ујединио Вашингтон и Пекинг. У таквим промењеним геополитичким односима кинеска спољна политика почела је да се гради у односу на једину суперсилу која је преостала – САД. Поставши највећа комунистичка држава на свету Кина је преузела од Совјетског Савеза улогу водећег идеолошког ривала (Huntington, 2000: 246). Међутим, и овог пута кинеска прагматичност је имала утицаја те као што је прилагођавао своју спољну политику током Хладног рата, Пекинг, како би заштитио националне интересе, исто је почео да ради и након његовог завршетка. Заменивши Мао Цедунгово схватање да „време мира није добро за развој“ и да је хаос много бољи јер „рађа промене“ и његову процену вероватног „раног рата, главног рата и нуклеарног рата“ (*Zhangzheng Yu Geming*) закључком да су „мир и развој главне тенденције епохе“ (*Heping Yu Fazhan*), 1985. године Денг Сјаопинг је поставио темеље реформи спољне политике препознатљивој у савременој пракси кинеске државе као доктрина „24 карактера“, која се данас огледа у теорији „мирољубивог и хармоничног развоја“ (Kissinger, 2011: 539).

Држећи се његовог дугорочног плана већ деведесетих година у Кини се почео примећивати напредак, деценију пре него што је планирано. Наиме, 1997. године, три године раније од зацртаног рока, испуњено је 16 индикатора за остварење државе благостања (*Xiaokang*). Затим је задато нових 10 индикатора који треба да буду испуњени у три корака до 2020. године, на стогодишњицу од оснивања Комунистичке партије Кине (КПК), и који би требало од Кине до 2050. године (следећи линију од 100 година од оснивања НР Кине) да направе свеобухватну државу благостања (*Quianmian Xiaokang*, Арежина, 2014: 8). Тиме ће бити остварен „кинески сан“ од 200 година реформи (Weibin, 2013).

Важност и величина економија и тржишта Европске уније и Кине упућивали су их на интензивну сарадњу. Стога је Европска комисија 1995. године по први пут установила Стратегију за развој односа са Кином. Након преузимања Хонг Конга (1997) и Макаоа (1999) нестала је и последња могућност за директан сукоб интереса, како у геополитичком, тако и у стратегијском смислу. У Саопштењу о изградњи свеобухватног партнерства са Кином из 1998. године је предложен унапређени политички дијалог, подршка кинеској транзицији ка отвореном друштву заснованом на владавини права и поштовању људских права, даљем кинеском интегрисању у светску економију, охрабривање њених интереса у регионалној сарадњи, подршку економским и социјалним реформама, одрживом развоју и подизању профила ЕУ у Кини. Међутим, брз економски развој, који је утицао на то да Пекинг почне на Западу да се перципира као важан партнер, није довео до укидања санкција на извоз наоружања и високих технологија у Кину. Оне су остале на снази, иако је њихова улога више симболична него практична. Перципирање Европске уније као независног економског и политичког субјекта који представља мекану противтежу САД било је потпуно погрешно. Схвативши то Кинези су кренули да промовишу своје спољнополитичко виђење света које се креће од једне суперсиле тј. униполарног ка мултиполарном свету, признали су Брисел као важног актера у међународним односима и тиме отпочели са применом Велике стратегије која је требала да им омогући да Кина постане економски просперитетна земља, стабилна изнутра и призната и прихваћена споља као велика сила (Szcudlik-Tatar, 2010: 352). Услед тога, дефанзивна сигурносна стратегија комбинована са економском привлачношћу великог тржишта постала је окосница кинеске спољнополитичке стратегије (Cheung, 2006).

„Going out“ политика

Касних седамдесетих година XX века, Кина је почела да гради своју стратегију економске модернизације на филозофији која се тиче страних директних инвестиција. Она функционише у две различите, али међусобно повезане фазе. Прва, „поздрављање уласка“ (*Yin Yinlai*), је олакшала домаћу акумулацију капитала, реформу тржишта и технолошког развоја, да би затим била праћена другом фазом политиком „изласка на страна тржишта“ (*going out*) вишка капитала са циљем да се продуби приступ страним тржиштима, природним ресурсима и напредним технологијама, доносећи додатни раст и стабилизацију. Ове две фазе функционишу по принципу Јин и Јанг како би по таоизму дуалистичком космологијом била створена равнотежа у природном свету. Денг Сјаопинг је 1978. године почео да припрема терен за глобалну стратегију. Покренуте су обимне реформе на тржишту које је пратила деколективизација пољопривреде, експеримент са слободним тржиштима и уплив страног капитала. „Славно је бити богат“ бодрио је Денг Сјаопинг свој народ (Kenedi, 1997: 200).

У то време стране директне инвестиције су у Кину улазиле углавном преко Хонг Конга који је тада још увек био под британском управом. Само

државна предузећа и друга покрајинска и општинска тела могла су да инвестирају у иностранству, што су и чинила али у веома скромном обиму. Средином деведесетих друштвена предузећа су претворена у акционарска друштва. Азијска финансијска криза 1997-1998. године натерала је Кину да помогне својим мултинационалним компанијама да успоставе у иностранству производне базе, како би могле да се интегришу на нова тржишта и усвајају западну технологију, менаџерско управљање и страну валуту. Кина је почела да нуди пореске олакшице за извоз и финансијску помоћ свим својим предузећима у иностранству која би користила кинески материјал, делове и опрему.

Обим промена које су након тога захватиле Кину економиста Џефри Сакс је сажео у једноставну реченицу: „Прича о Кини је најуспешнија прича о развоју у историји света“ (Stojanović, 2013: 837). Почетак 21. века наговестио је промене у међународним односима. Брз економски развој Кине за последицу је имао настанак теорије о „кинеској опасности“ на Западу што је као резултат имало редефинисање спољне политике (Baković, 2004: 2). Кинеско руководство са Ху Ђинтаом на челу је промовисало теорију „мирољубивог успона“ којом је успон дефинисан као легитиман циљ за који је потребан мир, као предуслов али и циљ у исто време. По њему, тај успон није требао да узнемири дотадашњу равнотежу снага, него да, штавише, буде користан суседним државама и светској заједници. Први корак је требала да буде позитивна перцепција Кине у сопственој регији као предуслов за њено позитивно прихватање у целом свету. Међутим, израз „мирољубиви успон“ је доживљаван као претња па је убрзо промењен у „мирољубиви развој“. У овој, као и у доктрини „хармоничног развоја“, које су обележиле кинеску спољну политику у првој деценији 21. века, може се видети суштински утицај великог архитекта Денг Сјаопинга и његове доктрине „24 карактера“ (Bergsten et al, 2012: 281).

Када је Кина 2001. године приступила Светској трговинској организацији (СТО), „going out“ политика је званично покренута. Ова политика је укључена у десети петогодишњи план (2001-2005) чиме је формализована као једна од „четири модернизације“ и примарни циљ економског развоја. Њену суштину представља охрабривање предузећа која су у државном власништву да уђу на СТО тржиште, али и конкретну помоћ кинеске државе за пословне подухвате у иностранству. Остварујући на тај начин шире дипломатске циљеве, како би инвестирали импресивне кинеске девизне резерве предузећима су дата правна и административна средства, преференцијални приступ финансијама и дипломатска подршка неопходна да се пробију на тржишта изван Кине. Главни циљ је наставак развоја, повећање производње, запошљавање и други економски програми који као приоритет имају смањење инфлаторног притиска и спречавање смањења вредности кинеских средстава у доларима (Aрежина, 2014: 14). Стицање имовине, као и инвестирање у иностранству је јефтиније, а компаније су заинтересованије за улагања у реалну економију уместо спекулативних инвестиција у финансијским секторима. На тај начин је Кина, повећавајући стране директне инвестиције у наредним годинама, постала велики светски инвеститор, трансформишући се од великог извозника робе у великог извозника капитала.

У свом једанаестом петогодишњем плану (2006-2010) Влада је подстакла компаније да „и даље иду напоље“ (*Jinyibu Zouchuqu*) како би вишак капитала усмериле од спекулативног инвестирања у некретнине и берзу, и да би се олакшао већи притисак на кинеску валуту ренминби. Комисија за национални развој и реформу сачинила је списак природних ресурса и технологија на које кинеске директне инвестиције треба да циљају. До краја 2010. године стране директне инвестиције су према Министарству трговине НР Кине порасле на 317,21 милијарди долара (у односу на 4,840 милијарди долара САД), док су закључно са јуном 2013. године износиле 435,7 милијарди долара (The Heritage Foundation, 2013). Очекује се да ће 2020. године Кина достићи хиљаду милијарди долара страних директних инвестиција које пласира у иностранство. Ова политика се и даље развија, што је приметно у Дванаестом петогодишњем плану за период од 2011-2015. године где је фокус стављен на „инклузивни раст“. Циљ је концентрисати се на продубљивање дистрибутивне мреже и препознавање, као и на стицање напредних технологија и могућности истраживања и развоја (Diplomatic Courier, June 26th 2013).

Криза као кључни моменат јачања Сино-Европске сарадње

Економска и финансијска криза, која је избила у јесен 2008. године у САД и прелила се у Европу у пролеће 2009. године, и способност да се она успешно преброди у односу на већину света променила је кинеску самоперцепцију. Док се већина светских привреда суочавала са налетима кризе и њеним последицама таворећи или у предворју или, пак, у самом епицентру рецесије, Кина је 2009. године забележила економски раст од 8,7 процената. Томе треба додати и чињеницу да се кинеска економија током три деценије сваких осам година удвостручавала (Zakarija, 2009: 88). Великој Британији је било потребно 155 година да удвостручи свој БДП по глави становника, САД је било довољно 50 да учини исто, док је Кина то учинила за 15 година. Данас је она друга економска сила света са најбржом стопом развоја, прва трговинска сила света, прва извозна и друга увозна земља света, највећи штедиша и други по реду војни потрошач (Naj, 2012: 2018). Такође, она је и главни трговачки партнер већине земаља света, укључујући чак и блиске америчке савезнике као што су Јужна Кореја и Аустралија. И док су 2006. године САД биле највећи трговински партнер за 127 земаља света, а Кина за 70, у 2011. години ситуација се променила у корист Кине која је постала главни партнер за 124 земље, док се број партнера САД смањило на 76 (Xiaofang, 2013). Како би на неки начин сузбио кинеску трговинску и економску офанзиву Вашингтон је 2012. године своју спољну политику окренуо ка Азијско-Пацифичком региону и осмислио два пројекта: Транспацифичко економско партнерство и Трансатлантско трговинско и инвестиционо партнерство (U.S. Department of State, 2013). Па ипак Пекинг и даље има веома висок економски раст од 7,4 процента колико је износио у првом кварталу 2014. године (CRI, 2014).

Брз економски развој Кине подстакао је њено руководство да, како би одржали домаћи раст, обезбеде довољан доток енергије и сировина улажући у земље Африке, Латинске Америке, југоисточне Азије, Аустралије и Канаде (Diplomatic Courier, 2012). Путем „меке моћи“ кроз „офанзиву шарма“ од 1950. до краја 2009. године дато је укупно 39,2 милијарде долара помоћи. Према документу кинеског Министарства информација, давања су се састојала од 16,3 милијарде долара бесповратне помоћи, 11,7 милијарди долара бескаматних и 11,3 милијарде долара повлашћених зајмова. Од тога 61 проценат је искоришћен за помоћ у изградњи транспорта, комуникација и електричне инфраструктуре, а 8,9 процената за подршку развоја енергетског сектора и ресурса, као што су нафта и минерали. Бела књига о мирном развоју из 2011. године наводи да су до 2009. године дати повлашћени кредити за укупно 76 земаља у којима се изводило 325 пројеката, од којих су 142 већ била завршена (Information Office of the State Council, 2011). Према подацима кинеског Министарства трговине њихова помоћ државама широм света пре кризе је износила: у 2005. години 12,3 милијарде долара, у 2006. години 21,2 милијарде долара, и у 2007. години 26,5 милијарди долара. Од 2008. године та сума значајно расте на 55,9 милијарди долара, да би до 2012. години нарасла на 77,2 милијарде долара, и закључно са јуном 2013. године износила укупно 435,7 милијарди долара (The Heritage Foundation, 2013). Данас, кинеска помоћ и инвестиције већином одлазе на улагање у инфраструктуру (40 процената) и природне ресурсе (42 процента), док осталих 18 процената одлази на остале видове помоћи (Wolf et al, 2013: 47).

Европско тржиште је и поред чињенице да су Кина и Европска унија у 2001. години засновале „пуно партнерство“ које је 2003. године прерасло у „стратешко партнерство“ тј. „свеобухватно стратешко партнерство“ остало прилично затворено за Кинезе (Babić, 2010: 426). Година 2008. остаће упамћена по захлађењу односа између Пекинга и Брисела. Разлог за то су били ставови појединих чланица ЕУ према побуни „14 марта“ у Ласи, управном седишту кинеске покрајине Тибет, као и према Олимпијским играма чији је Кина те године била домаћин. Наиме, Европски парламент је 10. априла 2008. године усвојио Резолуцију о Тибету, Далај Лама је примљен у формалне посете од стране неких европских званичника, док су европска јавна гласила критиковала Кину због догађаја у Ласи. Такође, током председавања Словеније Европском унијом објављена је декларација, заједно са САД, о осуди Кине. Било је и претњи бојкотом Олимпијских игара због чега је на крају Кина отказала Састанак на врху Азија-Европа који је требао да се одржи 1. децембра 2008. године, што је био први пут у 11 година (од 1998. године) да се овај састанак одложи (Babić, 2010: 428).

Па ипак, Кина, свесна тога да мултиполарни свет може постојати само уз уједињену Европску унију и јак еуро који спречава јачање долара, је током кризе 2009. године притекла у помоћ са девизним резервама које поседује. Тиме је, у исто време, штитила своје извозно тржиште, извор нових технологија и опреме и један од највећих извора страних улагања (Babić, 2010: 459). Активно је подржавала еврозону преко Европског фонда за финансијску стабил-

ност и Европског стабилизационог механизма. Путем ММФ-а дала је помоћ у вредности од 43 милијарде долара. Милијарде кинеских девизних резерви уложене су у европске обвезнице, посебно оних држава чија је презадуженост претила опстанку евра – Грчке, Ирске, Португалије, Шпаније. Кинеске инвестиције на Старом континенту су за 2012. годину износиле 69,3 милијарде долара, да би закључно са јулом 2013. године достигле цифру од 82,5 милијарди долара (The Heritage Foundation, 2013a, 2013b). Од тога је за кредитирање 16 држава Централне и Источне Европе у 2012. години издвојено 10 милијарди долара (RTS, 2012). Такође, Кина је повећала увоз из Европе, склапајући уговоре у Немачкој, Британији и Шпанији вредне више од 15 милијарди евра те је трговина у 2013. години са Европском унијом достигла 560 милијарди долара што је четвороструко повећање у поређењу са стањем од пре десет година (Politika, 2012). На тај начин, Кина је помажући Европској унији да остане „на ногама“ смањила могућност да она сама претрпи губитке, у исто време желећи да отвори простор за кинеска улагања и одобривољи европске званичнике да попусте ограничења трговине наоружањем и осетљивим производима високе технологије који су потребни за кинески национални програм наоружања (Diplomatic Courier, 2012).

Међутим, до тога још увек није дошло јер су државе попут Данске, Норвешке, Шведске, Ирске, Португала и Пољске против укидања санкција, иако се Француска, Немачка, Италија и Шпанија већ дуже време залажу за њихово укидање, док су Велика Британија и Холандија неутралне (Babić, 2010: 429). То говори да је досегнуто „свеобухватно стратешко партнерство“, продубљено 2014. године (Council of the European Union, 2014), и поред тога што израз „свеобухватно“ упућује на врло широко подручје заједничких интереса и комплексан спектар односа, а „партнерство“ на досегнуту блискост и зрелост билатералних односа (Baković, 2006: 182), и даље ограничено непостојањем војностратешке сарадње (Babić, 2010: 426). Као формални разлози останка санкција на снази помињу се непоштовање људских права у Кини, утицај који би раст кинеске војне моћи у региону имао на односе са Тајваном (иако државе ЕУ доследно признају начело „једне Кине“, не продају оружје Тајвану, осим Француске 1992. године, нити постоји „тајвански лоби“ у ЕУ) и што би уколико се деси испорука оружја и војне технологије то оптеретило традиционално савезничке односе ЕУ и САД (нарочито имајући у виду да је доћи дом Америчког Конгреса већ претио завођењем санкција европским предузећима која би то учинила, Shambaugh, 2004: 244). Њихов значај данас је више симболичан него практичан.

Невероватан економски успон и „going out“ политика, којом Кина пласира вишак капитала са циљем да се продуби приступ страним тржиштима, природним ресурсима и напредним технологијама, изазивају несигурност и страх широм света. Чињеница да је Кина од тржишног елдорада и пожељног партнера у 21. веку постала озбиљан конкурент и супарник утицала је на њене односе са државама и међународним организацијама широм света. Па ипак, за разлику од односа на релацији Кина-САД, однос Брисел-Пекинг је искључиво заснован на начелу једнакости без икаквих системских или стратешких сукоба

интереса и жеље ЕУ да доминира у том односу. Дејвид Шамбау сматра да „ЕУ као глобални играч на међународној равни дели бриге Кине за уравнотеженији међународни поредак заснован на стварном мултилатерализму, и жели да је ангажује као одговорну силу (*Fuzeren De Daguao*) у решавању светских питања“ (Ahlbrandt-Kleine, 2009, Shambaugh, 2004: 248, Zoellick, 2005). Такође, он сматра да ће однос на релацији Кина-ЕУ „временом постати нова осовина у светским пословима и служити као извор стабилности у ровитом свету“ (Shambaugh, 2004: 247).

У оквиру „свеобухватног стратешког партнерства“, које постоји на релацији Брисел-Пекинг, кинеско руководство гради важност билатералних односа са државама како по степену важности тако и по карактеру (Dinić, 2009, Udovički, 2013). Велика Британија, Француска и Немачка се могу издвојити као стратешки партнери. То значи да ти односи представљају основу за највиши, најшири и најдубљи степен сарадње, подударности интереса и наглашеног пријатељства и отворености за дијалог, међусобно разумевање и узајамну подршку, без елемената мешања у унутрашње ствари. Уз ове три државе налазе се и Шпанија и Португалија с образложењем да се историјске везе (португалска колонија Макао) као и садашњи економски и енергетски интереси могу добро остварити у регијама које гравитирају Шпанији (Јужна Америка), односно државама у којима традиционалне везе има Португалија (Бразил, Африка). Интерес Кине за југ Европе подигао је и Грчку на ниво „стратешког партнера“. Од источноевропских држава у Европској унији традиционална блискост односа призната је успостављањем „сарадње и пријатељског партнерства“ са Пољском које је 2011. године прешло у „стратешко партнерство“ продубљено 2012. године (The China Times, 2012). Са Мађарском, иако су односи обећавали много више, због политичке конфронтације премијера Виктора Орбана и владајуће деснице са Бриселом, постигнуто је само „пријатељско кооперативно партнерство“ (Chinese Academy of Social Sciences, 2014). Чешко-кинески односи, међутим, због чешке спољнополитичке оријентације и разлика у приступу питањима људских права, нарочито у време председника Хавела, нису достигли ниво партнерства, док су односи са Словачком означени само као „свестрано партнерство“. Посебно је традиционална блискост наглашена у румунско-кинеским односима који су формално подигнути на ниво „пријатељског партнерства у општој сарадњи“. Бугарска формална одредница билатералних односа с Кином је такође „пријатељско партнерство у општој сарадњи“, док Хрватска има потписано „партнерство у општој сарадњи“ (Baković, 2006: 182, Embassy of the People's Republic of China in the Czech Republic, 2014). Такође, Кина посебно развија односе са институцијама Европске уније, као и са регионима попут Јужне Европе, Северне Европе и Централне и Источне Европе.

Кинески прозор могућности

Примарни европски регион на који путем „Пекиншког концензуса“ (Cooper Ramo, 2004: 39) Кина жели да прошири свој утицај примењујући „going

out“ политику јесте Централна и Источна Европа. Интересовање за овај регион, који од пада комунистичких режима води спољну политику претежно окренуту ка Западу, је одувек постојао. Државе Централне и Источне Европе, као део Источног блока, су биле прве које су признале НР Кину и које су јој током реформи пружале стручну помоћ (нарочито Југославија са Јосипом Брозом Титом на челу). Током преговора о приступању већине ових држава у Европску унију Кина је то видела као своју „карту“ за улазак на велико тржиште Европске уније. Стога је њено интересовање за овај регион нарочито порасло 2004. године. Такозвано „big bang“ проширење, као и оно из 2007. године, донело је значајне промене не само за старе државе чланице Европске уније и државе које претендују на чланство већ и за неевропске државе које виде ову међународну наднационалну организацију као важног актера на међународној сцени.

Непосредно пре ових проширења у октобру 2003. године кинеско руководство је објавило „Предлог практичне политике према Европској унији“ – први такав документ у Кини. Њиме је указано на потребу повећања економског присуства у Централној и Источној Европи која би, по овом документу, представљала „источна врата“ за кинески продор на територију целе Европе и чији је модел интеграције интересантан за проучавање и могућу примену на територији Азије. У форми препоруке власти водећи кинески Институт за савремене међународне односе (CICIR) је 2003. године у најутицајнијем часопису „Савремени међународни односи“ (*Xiandai Guoji Guanxi*) објавио „Извештај о политици Кине према Централној и Источној Европи“. У њему је речено да се кинеска политика према овом региону може посматрати кроз три основне области: економију - која има најважнију димензију утицаја, политику - која је у том тренутку играла помоћну улогу за постизање економских циљева, и образовање и културу - који представљају инструменте меке моћи са циљем да се створи једна стабилна основа за кинеске односе са државама овог региона, као и позитивна слика о Кини (Szczudlik-Tatar, 2010: 349-363).

Извештај је препоручио да Кина са ових 16 држава у области економије промовише бизнис, размену посета, успостављање форума сарадње, унапређење нивоа и области сарадње, промену структуре трговине повећавајући увоз кинеске високе технологије, имплементацију „going out“ политике, ближу сарадњу у оквиру СТО, концентрацију на кинеске стране директне инвестиције као начин да се заобиђу трговинске баријере Европске уније (антидампинг процедуре, високе царине на увоз, итд), повећање кинеског извоза, стварање позитивног имиџа кинеских брендова, пласирање девизних резерви на тржишту ЦИЕ и преузимање искуства у економској модернизацији и процесима интеграције и имплементирање тога у развојној политици на западу Кине (*Zhongguo Xibu De Kaifa*). У области политике кинеском руководству је препоручено да интензивира узајамне посете на високом нивоу како би се створила позитивна политичка клима за испуњење кинеских економских циљева, коришћење ASEAN модела сарадње, интензивирање сарадње са парламентима, политичким странкама и омладинским организацијама, подстицање политичара, бизнисмена и туриста да посете Кину како би се препознале размере

кинеских реформи, као и тражење активне подршке за укидање антидампиншких мера и забране на извоз оружја у Кину. У области образовања и културе препоручено је да кинеско руководство утиче на повећање разумевања према комунистичким режимима који су наставили да постоје након 1989. године, промоцију кинеске културе и језика путем оснивања Института Конфучије, студирања у Кини, учешћа у културним дешавањима у државама ЦИЕ и континуираним објашњењем кинеских ставова о осетљивим питањима попут Тибета, Тајвана, Синђанга и људских права (Szczudlik-Tatar, 2010: 349-363).

Могућност да Кина почне да игра важнију улогу у међународном систему и да буде у прилици да препоруке из Извештаја и Предлога практичне политике спроведе у пракси пружила је економска и финансијска криза која је 2009. године захватила Стари континент. Нови правац који је Кина заузела у својој спољној политици указао је да ће наредна, пета генерација лидера бити та која ће као задатак имати њихово спровођење. Европа долази у фокус пажње, а простор Централне и Источне Европе се перципира као својеврстан „прозор могућности“, услед опадања снаге улагања капитала водећих економских сила ЕУ, који уколико међусобна сарадња заживи може да се претвори у „стратешку прилику“ за Кину (Pencea, 2013). Због тога приступ који је осмишљен у ту сврху није подразумевао „један велики скок“ већ постепен и опрезан кинески улазак на територију држава овог региона како би се избегла алармантна забринутост која може да се појави због тзв. „кинеске претње“ (Szczudlik-Tatar, 2010: 349-363).

Оно што је уливало наду да ће уплив кинеских инвестиција и помоћи наићи на позитиван одјек код елита и јавног мњења ових држава је што су оне, генерално, усвојиле стратегију „отварања према Истоку“ активно апсорбујући инвестиције које су одатле долазиле како би попуниле постојећи вакуум, јер им је одговарао прилив новца ван држава Еурозоне како би наставиле свој економски раст (Zuokui, 2013). И поред различитих модела економског развоја свима им је била потребна економска и финансијска помоћ (нарочито оним из којих су се повукли други инвеститори у светлу глобалне кризе) коју је Кина била у могућности да пружи користећи своје девизне резерве. Приступ који се користио је исти онај који је годинама коришћен у Африци, Латинској Америци и Азији, а који се заснива на win-win стратегији (Shuangying) која се своди на то „ми вама дамо новац и помоћ, а ви нама за узврат приступ тржишту и технологијама“. С друге стране, управо недостатак кохерентне политике Европске уније дао је могућност Пекингу да „политиком шарма“ покуша да заобиђе нека од правила која важе на овом тржишту. То што су то већином биле државе које имају деценијски добре односе са Кином, које нису имале са њом никаква сукобљавања око осетљивих питања, било је од великог значаја (Szczudlik-Tatar, 2010: 349-363).

Први корак ка сарадњи са државама Централне и Источне Европе био је Економски и трговински форум који је Кина организовала у Будимпешти 25. јуна 2011. године. На њему је премијер Кине Вен Ђибао (*Wen Jiabao*) пренео поруку да Кина жели да развија добре односе са државама Централне и Источне Европе. Акценат је стављен на повећање билатералне трговине, двос-

мерно инвестирање, побољшање инфраструктурне сарадње, продубљење фискалне и финансијске сарадње и сарадњу стручњака у разним областима (Jiabaо, 2011). Наредне године у априлу у Варшави премијер је учествовао на састанку са 16 премијера Централне и Источне Европе и на Економском и трговинском форуму где је најавио да је за тај регион намењено 10 милијарди долара са циљем кредитирања по преференцијалним условима развоја регионалне енергетике и инфраструктуре. Такође, сарадња се односила и на друга поља попут туризма, пољопривреде, образовања, науке и културе (RTS, 2012). Након повратка из Варшаве Министарство иностраних послова је из његовог говора извукло 12 најважнијих тачака које су назване Дванаест мера Кине за промоцију пријатељске сарадње са државама Централне и Источне Европе тзв. иницијатива у 12 тачака (Zuokuі, 2013). Тек у септембру 2012. године, када је у оквиру Министарства иностраних послова формиран посебан Секретаријат за државе Централне и Источне Европе, који ће радити на спровођењу задатих 12 мера, ови *ad hoc* састанци на високом нивоу прерасли су у Механизам за сарадњу Кине са 16 држава Централне и Источне Европе или „16+1“ чиме је дат јасан сигнал да Пекинг намерава да појача своје односе са овим делом Европе. Како би се одржао континуитет предвиђено је да се састанци лидера ових 16 земаља са кинеским премијером одржавају једном годишње (Jiabaо, 2012).

Други састанак премијера је одржан годину дана касније 25. и 26. новембра 2013. године у Букурешту и он представља први регуларни формат тог Механизма. Премијер Кине Ли Кеђианг (*Li Keqiang*) том приликом се сусрео са 16 премијера држава Централне и Источне Европе како би се размотрило улагање претходно одобрених 10 милијарди долара. У ту сврху је установљен Развојни фонд код кога ће земље учеснице појединачно конкурисати пројектима. Од укупног износа Кина ће трећину кредита одобрити под повољним условима, што значи са дужим роком отплате и нижом каматном стопом од тржишне (што се може видети на примеру моста преко Дунава и пројекта „Костолац“ у Србији). Да би могле да аплицирају државе морају да испуњавају одређене услове: да не примају развојну помоћ у виду повлашћених зајмова, да су у стању да сервисирају јавни дуг (тј. да им јавни дуг није превисок) и да је њихов БДП по глави становника нижи од кинеског (изузетак представљају државе за које се процени да је интерес улагања од политичке важности, Hubbard, 2007: 7). Услед тога многи уговори са државама којима се помоћ даје су нетранспарентни. Државе ЦИЕ које још увек нису чланице Европске уније су у великој предности. Нижи порези него у ЕУ, квалификована радна снага са ниским примањима, директан приступ на тржиште Европске уније, као и чињеница да могу да послуже као један вид „припремног терена“ кинеских компанија (имајући у виду неуспех *China Overseas Engineering Group Company* – COVEC да сагради аутопут од Варшаве до Берлина), на којем би оне стекле индустријску зрелост и технолошку софистицираност потребну за улазак на западна тржишта, прилагодили свој модел изградње европском тржишту, прописима и правилима, и обучиле своје менаџере да разумеју правила пословања локалних тржишта, дају им предност у односу на државе које су већ у Европској унији (Euroazija.info, 2013). Такође, у државама чланицама за сваки посао

мора да буде расписан тендер што не гарантује да ће кинеска компанија добити посао, већ најбољи понуђач, док државе претенденти на чланство још увек немају ту обавезу када су велики државни пројекти у питању. Домаћа легислатива већини влада ових држава омогућава да воде директне преговоре са страним инвеститорима. Такође, државе Европске уније не могу да дају државне гаранције како би добиле преференцијалне кредите, тако да у суштини могу да аплицирају само за комерцијални кредит који њима углавном не одговара јер је камата много виша.

Осим кредитне линије, предвиђено је и оснивање Фонда за инвестиционо сарадњу ради прикупљања 500 милиона долара. Већ првог дана Самита премијери Србије, Мађарске и Кине, Ивица Дачић, Виктор Орбан и Ли Кеђианг постигли су договор о заједничком пројекту модернизације железнице између Будимпеште и Београда (Kurir, 2013). Овај пројекат је од приоритетног значаја за Пекинг јер је у питању мултилатерални пројекат каквог до сада није било – између Кине, државе чланице и државе кандидата за чланство у Европској унији. Такође, премијер Кине је најавио да ће његова земља настојати да до 2018. године удвостручи трговину са земљама Централне и Источне Европе повећавајући је на 120 милијарди долара (The Diplomat, 2013). Пар дана након Самита одржан је Први кинеско-српски пословни форум у Београду на коме је бивши економски аташе Амбасаде НР Кине у Србији Џулијан Чи (*Julian Chi*) истакао да постоји велика шанса да се одобрени износ повећа са 10 на 100 милијарди долара, уколико се претходна сума новца потроши и ако буде довољно пројеката (B92, 2013).

Трећи састанак Механизма је одржан од 16-18. децембра 2014. године у Београду. Том приликом је кинески премијер свечано отворио мост Земун-Борча на Дунаву који гради кинеска компанија *China Road and Bridge Corporation* – CRBC (Амбасада Републике Србије у НР Кини, 2014). Он је на четвртном Економском и трговинском форуму и трећем Самиту премијера 17 држава објавио одлуку да ће постојећи инвестициони фонд од 10 милијарди долара бити повећан за милијарду долара, али и оформљен нови инвестициони фонд са 3 милијарде долара за подстицај кинеским компанијама и финансијским институцијама да активно учествују у јавно-приватним партнерствима и приватизационим процесима у државама ЦИЕ (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2014). Након отварања регионалног секретаријата за промоцију туризма у Будимпешти, промоцију инвестиција у Пољској и промоцију пољопривредне сарадње у Бугарској, решено је да секретаријат за инфраструктурне пројекте буде отворен у Србији која је из овог фонда већ повукла око 1,3 милијарде долара.

Током „Београдског сусрета“ највећи значај је дат потписивању споразума за мултилатерални пројекат изградње супербрзе пруге Београд-Будимпешта која треба да буде завршена до средине 2017. године. Предвиђено је да се она са једне стране настави према Скопљу до луке Пиреј, где је Кина инвестирала милијарде долара у лучке капацитете, а са друге стране према Бечу како би стигла до лука Ротердам и Хамбург. Изградњом железничке трансферзале Атина-Беч направиће се једна „копно-морска експресна лини-

ја“ од Кине ка Европи којом ће се смањити како кинески трошкови тако и време потребно да производи стигну до било које европске дестинације. Ли Кеђи-анг је нагласио да је од оснивања фонда од стране ЦИЕ држава предложено 38 пројеката од којих је већ 80 процената реализовано. Фокус је на мултилатералним пројектима, док је Србија држава са највише предложених и одобрених пројеката (Blic, 2014).

Стварање Механизма за сарадњу Кине са 16 држава Централне и Источне Европе представља нову кинеску стратегију која се огледа у регионалном приступу заснованом на једнакости и узајамном поштовању и користи, међусобном развоју и заједничком труду да се однос Кине и Европе унапреди (Keqiang, 2013). Овакав приступ Пекинга, оформљен по угледу на успешни одавно постојећи форум ЕУ-Кина, изазива опречна мишљења код бриселских званичника. Прва њихова реакција је била забринутост јер је Механизам окуплао много држава које су чланице ове наднационалне организације због чега им је ова иницијатива, након кинеских улагања у бродарство, инфраструктуру, транспорт и енергетику, изгледала као још један у низу кинеских покушаја да уђу у Европску унију на мала врата и разбију је на Исток и Запад. Како би ствар, ипак, на неки начин држали под контролом као домаћина Самита премијера у 2013. години су одабрали Букурешт, престоницу Румуније која је у исто време чланица Европске уније али и дугогодишњи пријатељ Кине. По речима министра саветника у Амбасади Републике Србије у НР Кини Татјане Панајотовић Цветковић, Србија, првобитни кинески избор за домаћина са којом Кина од 2009. године има потписан Споразум о стратешком партнерству који је 2014. године продубљен, заузврат је добила могућност да Томислав Николић буде први председник из региона који ће посетити Кину након доласка новог руководства на власт (Razgovor Tatjana Panajotović Cvetković, 2013). Упозорење које је земљама Централне и Источне Европе упутио званични Брисел да „приликом закључивања економских споразума са Кином не прекрше регулаторне прописе ЕУ“ довољно је јасно говорило колико далеко државе могу да иду у својој сарадњи са Пекингом и на који начин Брисел гледа ову иницијативу. Због тога је од стране Кине и држава ЦИЕ изричито наглашено да циљ држава овог региона није да формирају блок против ЕУ већ да делују у складу са европским правилима. Штавише, оне се више између себе доживљавају као ривали у жељи да привуку што више кинеских инвестиција него што желе да изазову негативне реакције од стране Брисела. Са кинеске стране је објашњено да Механизам не представља покушај спровођења стратегије „завади па владај“ већ јачање односа са државама овог региона виде искључиво као пут ка јачању односа са Европском унијом. Приступ државама овог региона заправо се изводи из кинеске стратегије за Европу и синтезе економских интереса према континенту као целини (Xinhua, 2013).

У међувремену је на Самиту презентована Стратешка агенда за сарадњу ЕУ-Кина 2020 којом је задат циљ да се до краја ове деценије повећа међусобна трговина на 1000 милијарди долара, док су изјаве европских званичника постале помирљивије (The Globalist, 2014). Разлог за то се може наћи у изјавама попут оне мађарског премијера Виктора Орбана који је након потписивања

мултилатералног пројекта између Кине, Мађарске и Србије изражавајући захвалност Кини на средствима која ће уложити, а која „еврозона није у стању да обезбеди“, послао јасну поруку Бриселу (Politika, 2014). Приликом посете председника Си Ђинпинга (*Xi Jinping*) Бриселу у периоду од 31. марта до 1. априла 2014. године уследило је продубљење већ постојећег стратешког партнерства између Кине и Европске уније и отпочети су преговори о потписивању јединственог билатералног споразума о инвестирању (ВИТ) уместо претходних 25 између појединачних држава чланица и Кине (Хрватска и Ирска немају билатерални споразум о инвестирању са Кином, док Белгија и Луксембург имају заједнички). Том приликом је договорена синергија између политика Европске уније и кинеске иницијативе о изградњи „економског појаса новог пута свиле“ (European Commission, 2014).

У суштини нови „пут свиле“ представља део кинеске енергетске и економске стратегије којом ново кинеско руководство, са Си Ђинпингом на челу, уназад неколико година тј. од треће пленарне сесије XVIII Конгреса КПК жели да смањи зависност од поморских путева. Иницијативу „Један појас, један пут“ Си Ђинпинг је предложио у 2013. години. Она се састоји из иницијативе за „Економски појас пута свиле“ промовисане 7. септембра у Казахстану, и иницијативе за „Морски пут свиле 21. века“ промовисане 31. октобра у Индонезији (Friends of Europe, 2014). У ту сврху биће установљен Фонд за пут свиле од 40 милијарди долара. Како ове иницијативе представљају део политике суседства за циљ имају стварање стабилности кроз економски развој и сарадњу. Пројекат „Један појас, један пут“ подразумева јачање политичких, инфраструктурних, економских и монетарних веза између Кине, Централне Азије и Европе и обухвата политичке, економске, трговинске и културне елементе и побољшану комуникацију у пет области: координацији политике, повезивању путева, неометаном промету, кретању новца и узајамном разумевању различитих народа (Szczudlik-Tatar, 2014). Брисел је подржао ову иницијативу јер се поклопила са његовим планом из 1995. године за стварање Међународног транспортног коридора Европа-Кавказ.Азија (TRACECA) који би повезао Европу, Црно море, Кавказ, Каспијско море и Централну Азију (China Institute for International Relations, 2014).

Фокус кинеског пројекта је, по речима Предрага Симића, професора на Факултету политичких наука у Београду, да се копнени промет са Европом појача новом железницом (Politika, 2014). Тиме би железница постала оптималнији начин за транспорт неких роба које би стизале брже у односу на поморски саобраћај и јефтиније у односу на ваздушни (на пример мобилни телефони су мали и лагани са високим ценама те су погодни за ваздушни саобраћај, док лаптоп рачунари који су већи и тежи од мобилних телефона погодни су за железнички транспорт), док великим производима са ниским ценама (попут телевизора) боље одговара превоз поморским путем (China Institute for International Relations, 2014). Потписани споразум између Кине, Мађарске и Србије (уз Македонију и Грчку) представља корак напред у реализацији ових кинеских планова где би нови „пут свиле“ ишао од западне Кине, преко Централне Азије, Ирана, Турске на Балкан и даље према централној Европи

(Xinhua, 2013). То што је Кина спремна да плати модернизацију пруге од Будимпеште до Београда као део Коридора 10, и да гради и део Коридора 11 према Чачку, аутопут Бар-Бољаре и улагања у ТЕ Костолац и мост на Дунаву није случајно и представља један део реализације ових планова. У суштини улагање у ове пројекте представља стварање повољних услова за диверзификацију кинеског теретног и енергетског транспорта, што се Бриселу не свиђа много и доживљава се као забијање клина (Politika, 2014).

Поред железничког правца који је досад постојао на релацији Chongqing (China)-Xinjiang-Europe (Duisburg, Germany), Wuhan (China)-Xinjiang-Europe (Prague, the Czech Republic), Chengdu (China)-Europe Express (Lodz, Poland), Zhengzhou (China)-Xinjiang-Hamburg (Germany) i Suzhou-Warsaw (Poland) веома важан је и поморски правац новог пута свиле (China Institute for International Relations, 2014). Први значајан корак се десио 2009. године када је *China Ocean Shipping Company* - COSCO потписала концесију на 35 година за велики део пирејске луке (улагање од 500 милиона евра и 2,5 милијарди евра за концесију за два контејнерска терминала) са намером даљег кинеског улагања и куповине 67 процената већинског пакета грчке владе у тој луци (Deutsche Welle, 2014). Први воз који је том новом трасом стигао у Европу прошао је у мају 2014. године управо преко Грчке, Македоније, Србије и Мађарске до Чешке (Pluton Logistics, 2014). Преусмеравањем поморске трговине од Источне Азије ка Грчкој преко Суецког канала Кинези штеде седам до десет дана у поређењу са традиционалним путем свиле и директно угрожавају Русију преко које иде целокупан транспорт, али и неколико лука: Ротердам, Истанбул, Напуљ, Трст, Ријеку и Копар, док Пиреј постаје главно чвориште које повезује кинеске фабрике са потрошачима широм Европе, Блиског Истока и Северне Африке (China Institute for International Relations, 2014). На неки начин, по професору Симићу, „нови кинески железнички и поморски пут могао би да се назове кинеским јужним током“ (Politika, 2014). Корак даље у том правцу било је интересовање кинеске високе делегације за луке у Солуну и Копру, инвестиције у грчку и турску железницу, за изградњу платформе за извоз робе из Азије у Европску унију у околини Атине у вредности од око 800 милиона евра, у румунске, српске, црногорске и албанске аутопутеве, мост Сигет-Бараган, луку Констанца, Бургас, Ријеку и др (Vreme, 2014). Пекинг кроз инвестиције у инфраструктуру Централне и Источне Европе жели да убрза стварање мреже лука, логистичких центара, путева и железница како би се дистрибуирали кинески производи и унапредила трговина на релацији Исток-Запад. Самим тим остварују се основни национални интереси тј. проширивањем енергетске сарадње Кина повећава своју енергетску безбедност, грађењем инфраструктуре отвара тржишта за кинеске грађевинске фирме, а позивањем на извоз пољопривредних и производа животињског порекла из држава ЦИЕ помаже да се осигура безбедност прехране милијарде и триста милиона Кинеза (The Diplomat, 2013).

Кинески модел помоћи и инвестиција иностранству у државама Централне и Источне Европе

Кинески модел помоћи и инвестиција иностранству је базиран на ономе што је Џошуа Купер Рамо 2004. године назвао „Пекиншки консензус“ (2004: 39). Он се заснива на три принципа: иновације и прилагодљивост локалним условима (ангажовање напредне технологије радије него ширење технологија ниског нивоа), одрживост и стабилност (улагање у инфраструктуру и природне ресурсе), и очување независности (немешање у унутрашњу политику држава корисница као једно од пет начела мирољубиве коегзистенције на којима се темељи кинеска спољна политика, Јуришић, 1999: 38). Бела књига о иностраној помоћи Кине из 2011. године наводи следеће принципе: „У пружању помоћи иностранству, Кина даје све од себе да помогне државама корисницама (...) да постави темељ за будући развој и напредак на путу ка самосталности и независном развоју (...) Кина никад не користи помоћ коју даје иностранству као средство да се меша у унутрашње послове државе примаоца или да тражи политичке привилегије за себе“ (Republic of the East, 2014). Међутим, у пракси помоћ и инвестиције које Кина даје у иностранству служе њеним економским интересима који су нераскидиво повезани са спољнополитичким интересима: стални приступ ресурсима, тржишта за кинеску робу и услуге и политичка подршка (по питању Тајвана, Тибета, Синђанга и људских права).

Инострана помоћ и инвестиционе активности спонзорисане од стране Владе НР Кине – FAGIA могу се поделити у три категорије: грантови (бесповратна помоћ), бескаматни зајмови и повлашћени зајмови. Прве две се дају из државног буџета Кине, док су повлашћени зајмови обезбеђени углавном од стране Експорт-Импорт банке Кине (Ексим банка) која је у државном власништву и која од свог оснивања 1994. године представља једну од неколико институционалних банкарских организација овлашћених да спроводе државну политику у индустрији, спољној трговини, дипломатији, економији и финансијама, пружају финансијску подршку кинеским компанијама и подстичу извоз производа и услуга из друге по величини националне привреде у свету. Прве две категорије помоћи су углавном стратешки и политички мотивисане од стране кинеског руководства, стога су и врло ретке, те се углавном као чешћи вид давања помоћи може видети повлашћено позајмљивање. По дефиницији OECD помоћ се квалификује као Званична развојна помоћ (ODA) уколико се састоји од техничке помоћи, званичних грантова, или позајмица за промоцију економског развоја и благостања, под преференцијалним условима са елементом гранта минимум 25 процената. Како кредити и инвестиције које стижу из Кине имају мањи проценат гранта од овога оне се једино могу сматрати Званичним развојним финансирањем (ODF). Уз то кинеска помоћ се често везује за увоз одређене кинеске опреме и услуга, куповину кинеске робе или власништво над оним за шта се средства одобравају што додатно утиче на то да се не може квалификовати као Званична развојна помоћ (Wolf et al, 2013: 3). Дакле, само уколико се ради о кредитима који се дају за „промоцију економског развоја и благостања као главног циља“ и уколико имају грант компоненту од минимум 25 процената они се карактеришу као Званична развојна помоћ.

Кинеска помоћ се углавном даје у повлашћеној форми кредита, а њихов рок отплате је од 10-20 година са каматном стопом између 2 и 4 процента и грејс периодом од 3-7 година. Ови субвенционисани кредити су ограничени јер морају да се уклопе у буџет који је предвиђен за давања НР Кине у ту сврху. Кинеско Министарство финансија субвенционише камату, што чини разлику између ниске, фиксираних стопе и стварних трошкова средстава Ексим банке. На пример, када да кредит по 2 процента, ову банку тај кредит кошта некада и 4 процента годишње, те она заправо прима субвенцију државе да покрије трошак давања повлашћеног кредита. Из тога се види право стратешко значење давања повољних кредита. Друга врста су кредити који се дају под комерцијалним условима. За њих се може рећи да су повољни, али не као субвенционисани (Arežina, 2013: 368).

Како би Ексим банка одобрила новац на коришћење одређеној држави неопходно је да она поднесе одређене пројекте. У пројектима на основу којих се добија кредит углавном је предвиђено да заједнички учествују кинеске и домаће компаније. Кинеска компанија је главни извођач (минимум 51 проценат учешћа), а компанија државе примаоца помоћи је подизвођач (максимум 49 процената). Пројекти су оријентисани на друштвену добробит државе којој се помоћ додељује и сви се раде по истом принципу (Brautigam, 2011). Држава која жели да се задужи подноси захтев Ексим банци која затим даје препоруку кинеском Министарству трговине. Ако је препорука прихваћена потписује се билатерални оквирни споразум између државе која се задужује и НР Кине. Када се потпише овај међудржавни споразум Ексим банка потписује споразум о зајму који је у складу са Оквирним споразумом о пројекту. Овај билатерални споразум обично потписује председник или потпредседник ове банке и министар из Владе државе која позајмљује средства. Међутим, иако на владином званичном сајту постоји преглед извештаја о потписаним уговорима, они не пружају увид у детаље попут информација о условима кредита, каматама и да ли је тај кредит исплаћен, враћен или опроштен (Hubbard, 2007: 4). Објашњење за то лежи управо у разлозима да неке од држава корисница помоћи не испуњавају критеријуме за примање развојне помоћи што значи да кинеска влада појединим државама одобрава ову врсту кредита из стратешких и политичких разлога.

И поред тенденције да се увек представља алтруистичка страна помоћи која се даје иностранству, у смислу побољшања живота људи у циљној земљи, не треба заборавити да у својој сржи она представља инструмент спољне политике, пројектован да унапреди циљеве и интересе државе донатора на светској сцени (Republic of the East, 2014). Стога, може се рећи да Иностранна помоћ и инвестиционе активности спонзорисане од стране Владе НР Кине (FAGIA) представља инструмент кинеске спољне политике, којим ова држава испуњава своје дипломатске, развојне и пословне циљеве и промовише економски развој и побољшање животног стандарда у земљама корисницама помоћи док истовремено јача сарадњу са њима. У највећим западним привредама процењује се да обим кинеских зајмова премашује све иностране кредите, које заједнички дају државе чланице Групе седам – Сједињене Америчке Државе,

Јапан, Немачка, Француска, Велика Британија, Канада и Италија (Brautigam, 2011).

Иако је у претходним деценијама спољна политика радила у корист економског опоравка земље, са достизањем зацртаних циљева ситуација се обрнула и економија је почела да ради у корист спољне политике. Путем економске помоћи Кина шири своје присуство широм света чиме уједно прави подлогу за боље политичке односе тј. она користи економске предности и интерес које државе имају од сарадње са њом, како би их везала у политичком, дипломатском и безбедносном смислу и како би изградила регионалну и глобалну мрежу база и савеза. Својим стрпљењем, компромисима и оваквом дугорочном политиком она одговара онима који желе да је обуздају, при чему покушава да, у било којој комбинацији, онемогући удруживање против ње, нарочито прављење војних савеза што је један од њених пет спољнополитичких циљева – контраобуздавање (Medeiros, 2009). Такође, кинеска иностранна помоћ и инвестиционе активности представљају и један од начина којим се кинеска влада, услед страха од губитка куповне моћи долара, већ годинама ослобађа својих девизних резерви купујући све што се купити може.¹ На тај и друге начине Кина је успела да за неколико последњих година своје резерве диверзификује и скоро половину из долара пребаци у злато или друге валуте. Разлог за то је незадовољство долларом које расте у свету због непрекидне енормне емисије нових количина те валуте, пре свега услед повећања потрошње америчке владе, што изазива страх свих који чувају доларе од губитка његове куповне моћи, која је од почетка претходног века била велика. Решење које Кинези предлажу јесте реформа међународног монетарног система (American Quarterly, June 26th 2013) и оснивање Заједничке банке за развој између земаља BRICS-а (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка) и Азијске инфраструктурне инвестиционе банке која има 21 државу оснивача којима би се парирало утицају институција Бретон Вудса формираним након краја Другог светског рата, попут Међународног монетарног фонда и Светске банке, у начину давања економске и развојне помоћи у свету. Током трајања Хладног рата услови Запада за давање помоћи нису били превише оштри јер је Совјетски Савез увек био спреман да уз мање оштре или без услова пружи неопходне ресурсе и инвестиције. И једна и друга страна су се водиле паролом „задржи државе на својој страни, спречи приступ другој страни“. Међутим, након краја Хладног рата институције Запада, свесне да једине „воде игру у граду“ и да државе примаоци немају коме другом да се обрате за подршку, су пооштриле политичке и економске захтеве за реформу. Оне су почеле да своју помоћ условљавају различитим привредним и друштвеним реформама, нарочито по питању демократије и људских права, консолидације државног буџета, мењања институционалног система, заштите животне средине итд, те је успон Кине и BRICS држава по-

¹ Кина је купила велики број авиона у Европи, при чему је користила веома интересантну шему. Авионе је купила на кредит, а као средство обезбеђења плаћања у залог је дала доларске хартије од вредности које је имала у свом портфељу. На тај и друге начине Кина је успела да за неколико последњих година своје резерве диверзификује и скоро половину својих резерви из долара пребаци у злато или друге валуте.

ново вратио хладноратовско такмичење као нешто сасвим нормално у међународном систему (Shambaugh, 2013, p. 162).

Дошло је до евидентног успоравања кинеског БДП раста. Годинама се сматрало да доња граница економског раста, неопходна за стабилност друштва, износи осам процената. Први пут од 1999. године Кина је 2012. годину завршила са растом БДП од 7,8 процената. У 2013. години он је био 7,7 процената, док је у првом кварталу 2014. године износио 7,4 процента (Макроекономија, 2013). И поред тога, као и окретања Кине ка решавању унутрашњих проблема како би се остварила визија „кинеског сна“, средства која се одвајају за FAGIA ће и даље бити велика. Због своје политике „без условљавања“ она ће бити изузетно примамљива. Једини начин на који би Запад могао да конкурише овом моделу помоћи је да учини неки други аспект своје помоћи атрактивнијим нпр. да повећа грант компоненту кредита, имајући у виду да су кинески кредити мање повлашћени од западних тј. захтевају да већи део кредита буде враћен. Ту је наравно и питање који ниво расхода су државе кориснице помоћи спремне да одвоје за политичке реформе. Уколико се Запад не преорјентише у складу са масовном променом глобалних развојних активности која је у току биће исечен са тржишта и замењен са много комфорнијим моделом кинеске помоћи иностранству који испред себе има јасан спољнополитички циљ.

Закључак

Политика развојне помоћи представља инструмент спољне политике, пројектован да унапреди циљеве и интересе држава даваоца на светској сцени. Институције Бретон Вудса формиране након краја Другог светског рата и њихов начин давања економске и развојне помоћи имале су примат у свету више од пола века. Промене глобалних развојних активности које је пратио економски развој новоиндустријализованих држава попут Бразила, Руске Федерације, Индије, Кине и Јужноафричке Републике (BRICS) за последицу су имале стварање новог модела давања иностране помоћи и инвестиција у свету. Условљавања различитим привредним и друштвеним реформама, нарочито по питању демократије и људских права, консолидације државног буџета, мењања институционалног система, заштите животне средине, итд. која је Запад увео након краја Хладног рата у замену за помоћ и инвестиције су замењена много комфорнијим (кинеским) моделом који користи политику „без условљавања“ тј. немешање у унутрашњу политику држава корисница.

Када је у питању коришћење политичких привилегија у замену за пружену помоћ и инвестиције, оба модела су прилично једнака, иако кинески званични документи говоре другачије. Пракса показује да се кинески модел такође води испуњењем циљева спољне политике у замену за помоћ и да има јасно дефинисане циљеве. Док западни модел има нејасне, недовољно експлицитне, алтруистичне циљеве попут промоције људских права, демократских реформи и сл. у случају Кине то су испуњење дипломатских, развојних и пос-

ловних циљева од којих су најбитнији стални приступ ресурсима, тржишта за кинеску робу и услуге и политичка подршка (по питању Тајвана, Тибета, Синђанга и људских права) и промоција економског развоја. Појава нових држава на светској сцени и формирање BRIKS банке и Азијске инфраструктурне инвестиционе банке омогућила је конкуренцију међу државама донаторима уводећи поново хладноратовско такмичење у међународни систем – пружање развојне помоћи у замену за испуњење циљева спољне политике. Јасно дефинисање циљева заснованих на win-win стратегији која се своди на то „ми вама дамо новац и помоћ, а ви нама за узврат приступ тржишту и технологијама“, показује да је циљ остао исти, само је приступ промењен. Услед тога лопта је пребачена у двориште држава корисница које све више почињу да делују као клијенти који траже најбољу понуду донатора.

Невероватан економски напредак омогућио је Кини да након две деценије убрзаног развоја поново буде у ситуацији да кроз економску помоћ и инвестиције које даје државама широм света пројектује своју моћ. „Пекиншки консензус“ и „going out“ политика су „офанзивом шарма“ првобитно промовисани у државама Латинске Америке, Африке и Азије где је Кина путем економске помоћи ширила своје присуство уједно правећи подлогу за боље политичке односе. Међутим, економска и финансијска криза, која се 2009. године прелила на Европу, отворила јој је пут на тржиште Европске уније које је до тад, и поред „свеобухватног стратешког партнерства“ које је постојало, за њу било прилично затворено. Помажући Европској унији да остане „на ногама“ Кина је пружајући помоћ Еврозони смањила могућност да она сама претрпи губитке, у исто време желећи да отвори простор за кинеска улагања и одобривољи европске званичнике да попусте ограничења трговине наоружањем и осетљивим производима високе технологије који су потребни за кинески национални програм наоружања. Иако до тога није дошло, јер је неколико држава и даље против њиховог укидања, то није била препрека да сарадња између ова два пола светске моћи напредује. Па ипак, европски званичници су све време изузетно опрезни свесни тога да Кина економске предности и интерес које државе имају од сарадње са њом користи како би их везала у политичком, дипломатском и безбедносном смислу.

Због тога приступ који је осмишљен за улазак у Централну и Источну Европу, регион који Кина перципира као „источна врата“ за продор на територију целе Европе и својеврстан „прозор могућности“ који би јој пружио прилику да, услед опадања снаге улагања капитала водећих економских сила Европске уније, могућност претвори у „стратешку прилику“, није подразумевао „један велики скок“ већ постепен и опрезан улазак како би се избегла алармантна забринутост која може да се појави због тзв. „кинеске претње“. Као идеално решење 2012. године осмишљен је Механизам „Кина+16“ са циљем сарадње 17 држава у области енергетике, инфраструктуре, туризма, пољопривреде, образовања, науке и културе. У ту сврху Кина је оформила фонд за државе овог региона од 10 милијарди долара кредитне помоћи по преференцијалним условима из ког је већ повучено неколико милијарди. Међутим, скептичност и забринутост бриселских званичника с једне стране, и жеља за дубљом сарад-

њом са друге стране, спречава Европску унију да пружи јасан оквир сарадње који државе региона ЦИЕ могу да имају са Кином. Услед тога, оне се све више, вођене потребом за капиталом и улагањима која долазе ван еврозоне, окрећу дубљој сарадњи са државама које то могу да обезбеде, попут Кине.

Продубљење постојећег стратешког партнерства Кина-ЕУ и синергија између политика Европске уније и кинеске иницијативе о новом путу свиле указују на то да су званичници из Брисела постали свесни тога. Потписана Стратешка агенда за сарадњу ЕУ–Кина 2020 говори у прилог томе. Она као главни циљ поставља повећање међусобне трговине на 1000 милијарди долара до краја деценије што указује у ком правцу ће се у наредних неколико година кретати сарадња на релацији Брисел–Пекинг (The Globalist, July 27th 2014). Ово ће засигурно позитивно утицати и на однос Кине са 16 држава ЦИЕ. Фонд од 10 милијарди долара који је њима намењен ће се повећавати сходно потребама које диктирају предложени пројекти. Уколико лидери држава ЦИЕ буду знали да направе баланс између својих интереса на једној страни и интереса ЕУ и Кине на другој страни, остварено партнерство и обострана корист ће показати да они схватају контекстуалну интелигенцију као кључну вештину којом ће изворе моћи преобратити у успешне стратегије. Тиме би свака од тих држава употребом стратегије „паметне моћи“ открила како бити паметна сила јер „моћ за постизање циљева подразумева моћ заједно са другима“ (Naj, 2012).

Литература:

1. Arežina, S (2014): Chinese 'going out' policy and its impact on relations with Serbia, *Review of International Affairs* 65 (1153-1154): 5-24.
2. Arežina, S (2013): *Odnos između NR Kine i Jugoslavije i Srbije od 1977. do 2009. godine*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Srbija.
3. Babić, B (2010): Odnosi Kine i EU: geoekonomska osovina u razvoju, *Međunarodni problemi* 62 (3): 418-462.
4. Baković, O (2004): Miroljubivi uspon – nova kineska vanjskopolitička teorija, *Politička misao*, 42 (1): 126-137.
5. Bergsten, F, Freeman, C, Lardy, N, Mitchell, D (2012): *Uspon Kine: izazovi i šanse*, Službeni glasnik, Beograd.
6. Blic (2014): Li: Kina podržava evropski put Srbije, Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/520194/Li-Kina-podrzava-evropski-put-Srbije> (pristupljeno: 18 mart 2015).
7. Brautigam, D (2011): Policy arena aid 'with chinese characteristics': Chinese foreign aid and development finance meet the OECD – DAC aid regime, *Journal of International Development*, Wiley Online Library, Dostupno na: <http://www.american.edu/sis/faculty/upload/brautigam-aid-with-chinese-characteristics.pdf> (pristupljeno: 14 mart 2015).
8. Brzezinski, Z (2012): *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York.
9. B92 (2013): Kina ulaže 100 milijardi \$ u naš region, Dostupno na: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2013&mm=12&dd=02&nav_id=784416 (pristupljeno 19 mart 2015).

10. China Institute for International Relations (2014): The Role of Central and Eastern Europe in the Building of Silk Road Economic Belt, Dostupno na: http://www.ciis.org.cn/english/2014-09/18/content_7243192.htm (pristupljeno: 21 mart 2013).
11. Cooper Ramo, J (2004): *The Beijing Consensus*, The Foreign Policy Centre, London.
12. CRI (2014): Svetska banka snizila predviđanja ovogodišnjeg kineskog rasta na 7,4 posto, Dostupno na: <http://croatian.cri.cn/288/2014/10/06/142s82410.htm> (pristupljeno: 11 mart 2015).
13. Deutsche Welle (2014): China's Premier continues European investment tour in Greece, Dostupno na: <http://www.dw.de/chinas-premier-continues-european-investment-tour-in-greece/a-17716743> (pristupljeno: 11 mart 2014).
14. Diplomatic Courier (2012): China's 'Going Out' Strategy, Dostupno na: <http://www.diplomaticcourier.com/news/regions/brics/952?showall=1> (pristupljeno: 26 marta 2015).
15. European Commission (2014): Joint Statement: Deepening the EU-China Comprehensive Strategic Partnership for mutual benefit, Dostupno na: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-14-89_en.htm (pristupljeno 31 mart 2015).
16. Hubbard, P (2007): Aiding Transparency: What We Can Learn About China Exim Bank's Concessional Loans, Working Paper Number 126, Center for Global Development, Dostupno na: http://www.cgdev.org/files/14424_file_AidingTransparency.pdf (pristupljeno: 23 mart 2015).
17. Information Office of the State Council The People's Republic of China (2011): *China's Peaceful Development*, Foreign Languages Press Co. Ltd, Beijing.
18. Jiabao, W (2011): Strengthen Traditional Friendship and Promote Common Development, The China-CEE Economic Forum, Budapest, Dostupno na: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wenjiabaofangwenouzhou_665752/t836545.shtml (pristupljeno: 17 marta 2015).
19. Jiabao, W (2012): Work Together for a Promising Future—Adress at the China-CEE Economic Forum, Warsaw, Dostupno na: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wjbispg_665714/t931415.shtml (pristupljeno: 17 mart 2015).
20. Kennedy, P (1997): *Priprema za 21. vek*, Službeni list SRJ, Beograd.
21. Keqiang, L (2013): Remarks by H.E. Li Keqiang Premier of the State Council of the People's Republic of China at the Meeting of Heads of Government of China and Central and Eastern European Countries, Bucharest, Dostupno na: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/lkqcxzdogjldrhwbdlmnyjxzsgsfwcxshhzzzcygzlhy/t1103607.shtml (pristupljeno: 25 mart 2015).
22. Krauthammer, C (1990/91): Unipolar moment, *Foreign affairs*, America and the World 70 (1): 22-23.
23. Krauthammer, C (2002): The Unipolar Moment Revisited, *The National Interest* 70 (Winter): 5-17.
24. Kissinger, H (2011): *On China*, The Penguin Press, New York.
25. Makroekonomija (2013): Kina: Ekonomska kretanja u 2012, Dostupno na: <http://www.makroekonomija.org/0-miroslav-zdravkovic/kina-ekonomska-kretanja-u-2012> (pristupljeno: 20 mart 2015).
26. Medeiros, ES (2009): China as International Actor: Activism, Opportunism and Diversification, RAND Corporation, Santa Monica.
27. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2014): Li Keqiang Attends and Addresses Fourth China-CEEC Economic and Trade Forum, Dostupno na:

- http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wshd_665389/t1220475.shtml (pristupljeno: 20 mart 2015).
28. Nye, JS (2012): *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd.
 29. Panajotović Cvetković, T (2013): Author interview with Charge d'Affaires of Republic of Serbia in PR China, Beijing.
 30. Pencea, S (2013): Windows of Opportunity in China-CEE Economic Relations. Paper delivered to the meeting of China and Central and Eastern European Countries: Economic Cooperation and Outlook, Beijing, Dostupno na: http://www.globeco.ro/wp-content/uploads/vol/split/vol_1_no_2/geo_2013_vol1_no2_art_001.pdf (pristupljeno: 21 mart 2015).
 31. Politika (2014): Kineski zid na putu Srbije ka EU?, Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Kineski-zid-na-putu-Srbije-ka-EU.lt.html> (pristupljeno: 25 mart 2015).
 32. Republic of the East (2014): New World Order of Development, Dostupno na: <http://russia-eastern-republic.com/2014/08/07/new-world-order-of-development> (pristupljeno: 22 mart 2015).
 33. Schweller, RL (1994): Bandwagoning for Profit - Bringing the Revisionist State Back In, *International Security* 19 (1): 72-107.
 34. Shambaugh, D (2004): China and Europe- the emerging axis, *Current History*, September: 243-248.
 35. Scissors, D (2013): China's Steady Global Investment: American Choices, *The Heritage Foundation*, Dostupno na: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/07/china-s-steady-global-investment-american-choices> (pristupljeno: 27 mart 2015).
 36. Scissors, D (2013): China's Global Investment Rises: The U.S. Should Focus on Competition, *The Heritage Foundation*, Dostupno na: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/01/chinas-global-investment-rises-the-us-should-focus-on-competition> (pristupljeno: 29 mart 2015).
 37. Stojanović, B (2013): China's Road to Capitalism. Book Review, *Panoeconomicus* 60 (6): 837-845.
 38. Szczudlik-Tatar, J (2010): Central and Eastern Europe in China's foreign policy after the last EU's enlargement, In: Majer M et al (eds) *Panorama of global security environment*, Bratislava: CENAA, 349-363.
 39. Szczudlik-Tatar, J (2013): China's New Silk Road Diplomacy, Policy Paper, PISM 34 (82), Warsaw: 1-8.
 40. *TANJUG Press* (1977): Albanija protiv Titove posete Kini, *Crveni bilten*, AFP, 2. septembar, f. 78, spec-1.
 41. The China Times (2012): China, Poland agree to deepen strategic partnership, Dostupno na: <http://thechinatimes.com/online/2012/04/3261.html> (pristupljeno 21 mart 2014).
 42. The Diplomat (2013): China 'Marches West' – to Europe, Dostupno na: <http://thediplomat.com/2013/11/china-marches-west-to-europe> (pristupljeno 25 mart 2015).
 43. The Globalist (2014): China's Interest in Central and Eastern Europe, Dostupno na: <http://www.theglobalist.com/chinas-interest-in-central-and-eastern-europe> (pristupljeno: 29 mart 2015).
 44. U.S. Department of State (2013): The East Asia-Pacific Rebalance: Expanding U.S. Engagement, Dostupno na: <http://www.state.gov/r/pa/pl/2013/218776.htm> (pristupljeno: 25 mart 2014).
 45. Wolf, CJ, Wang, X, Warner, E (2013): *China's Foreign Aid and Government-Sponsored Investment Activities*, RAND Corporation, Washington D.C.

46. Xiaofang, M (2013): Curent Situation of Chinese Economy, Lecture, Seminar *China's issues*, 16-31 November 2013, Chinese Academy of Governance, Beijing.
47. Xinhua (2013): Zhonggong zhongyang guanyu quanmian shenhua gaige ruogan zhong-da wenti de jue ding (quanwen) [Central Committee's Decision on Major Issues Concerning Comprehensively Deepening Reforms (full text)], Chapter 7, Point 26.
48. Zakaria, F (2009): *Postamerički svet*, Heliks, Smederevo.

II

ГЕОПОЛИТИКА И ЕКОНОМИЈА

ЉУБИША ДЕСПОТОВИЋ
ЖИВОЛИН ЂУРИЋ

ГЕОПОЛИТИКА СИРОМАШТВА

Економски идентитет националне државе у процесима њене деиндустријализације и пауперизације

Економске политике својеврног навођења и присиљавања чита-вих региона и земаља да се „специјализују” за сиромаштво у процесима планске пауперизације, деиндустријализације и успорене модернизације, део су пројектованог исхода *елита које глобализују* у настојању да за себе сачувају привилегован економски положај. Оне теже да обезбеде несметано и неправедно присвајање туђег рада и ресурса, једном речју да очувају и ојачају властити монополски положај у глобализованој структури финансијске, економске, медијске, војне, и геополитичке моћи. На делу је на име једна својеврсна **геополитика сиромаштва** - плански концепт контроле економских токова пропадања оних региона и нација које су *геополитички опоненти моћних геополитичких сила* и њихових савезника, и обрнуто, значајно економско уздизање и убрзан економски развој региона и држава означених као *пивот државе* или *државе столице*, чији је задатак регионално очување и унапређење постојећег геополитичког поретка моћи у свету.

Овај рад ће настојати да демистификује одређене митове модерне светске економије па и саме економске науке у покушају да објасни зашто су неке земље и региони у сталној зони економског и модернизацијског сумрака, а друге оне развијене, на благодатној светлости економског благостања. Један од таквих митова - опсена је и *мит о поклапању економских теорија са економском стварношћу*, прецизније мит о томе да је *економска историја* исто што и *историја економских теорија*. О томе да оне међусобно комуницирају, да економска теорија и економска пракса имају висок степен подударности и да најразвијеније земље света слепо поштују економску науку у планирању и реализацији својих економских интереса. Биће да је на делу логика - *економске теорије продајте другима, а сами радите само оно што вам је корисно - профитабилно*.

Док заступници неолибералне теорије у економији оличени у тзв. „Чикашкој школи” жучно и горљиво пропагирају свету не мешање политике (државних власти) у економију, снажно подржани од институционалне моћи Светске банке, ММФ и СТО, у исто време се у граду Чикагу месту настанка ове школе улажу милиони долара не били се створили повољни услови за развој високотехнолошког бизниса. Или пак саветују америчку администрацију на челу са председником, да троши хиљаде милијарди долара као помоћ посрнулом банкарском сектору или зарозаној аутомобилској индустрији, уместо да их препусте како сами подучавају, деловању законитости слободног тржишта. О томе Ерик С. Реинерт каже: „Богате државе имају тенденцију да сиромашнима намећу теорије који они саме нити користе, нити су икада користиле.” (Е. С. Реинерт; 2006, 10)

Историја економске политике (као реалан показатељ онога што су владе заиста радиле у пракси) није се никада конституисала као релевантна економска дисциплина, напротив, економска наука форсирала је само *историју економских теорија (као предлог онога шта би владе требало да раде)* стварајући тако огроман јаз између реалних економских процеса и онога што је најчешће остајало у сфери требања. Економске теорије наметане су као модел привредног понашања другим државама, док су владе земаља из којих су оне долазиле следиле логику реалног приступа и поштовања властитих економских интереса. Поштовале су логику здравог економског разума - интереса, а не од стварности отуђену и дистанцирану економску теорију. Економске теорије се „још од Адама Смита користе као идеолошка и пропагандна заштита. Нова класична економска теорија која” „доказује” да ће сви постати богати у капиталистичкој тржишној економији добар је пример за то.” (исто, 10)

Модерне економске теорије сцијентизовале су свој методолошки и категоријални апарат. Математички и физички модели - формуле, преузеле су примат у њиховим анализама и резултатима, постале су од средства, главна методолошка матрица економске науке, у великој мери одвојена од оних реалних економских чинилаца који управо утичу на факторе економског развоја (иновације, синергијски ефекти, домаће предузетништво, економија обима, индустријализација, развој инфраструктуре и др.) које су током своје модерне економске историје следиле земље које су данас у ексклузивном клубу богатих нација. Економска историја показује да су нације које су пратиле политику ослонаца на реалне економске показатеље, доживеле економским успон и развој. У економској науци овакава оријентација означена је као тзв. *Други канон* (The Other Canon). Реч је о другачијем реалистичном приступу економским активностима, која поштује разлике које постоје између појединих економских делатности (особито индустрије и пољопривреде), и које иду за dobrим искуственим решењима. То су земље које су у својој модерној економској историји извршили убрзану индустријализацију и модернизацију засновану на новим технолошким иновацијама и здравом предузетничком духу. То су земље које се нису либиле да у време када су другима пропагирале добробити од слободне трговине, своју властиту привреду одлучно заштите високим царинама и протекционашком политиком.

Виктор Норман експлицитно истиче да данашња стандардна економска теорија не представља ништа више од једног „*начина размишљања, док чињенично знање не постоји*”. Стање духа у великом делу данашње економске науке следи *Рикардовски парадокс*, који иронише на приговор да се његова економска теорија не слаже са стварношћу и чињеницама, када каже „штета за чињенице”. Математизована форма модерне економске науке добила је примат над релевантношћу реалних привредних показатеља. „Данашњој стандардној економији недостају фактори економије обима, технолошке промене и синергијски ефекти, који су сви понаособ, заједно али и прожимајући и појачавајући један другог, крајње суштински за објашњење економског раста.” (исто, 17). Јозеф Шумпетер, дугогодишњи харвардски професор означио је овакав приступ у економији као последицу тзв. *Рикардовског греха*, реч је наиме о томе *да се модерна економска теорија гради без ослоња на емпиријске основе, и на насумице изабраним претпоставкама*.

Е. С. Реинерт овоме додаје и такозвани *Кругманов грех* који се састоји у томе „да имамо теорије које описују стварност боље од стандардне теорије, али их не користимо у практичној политици” (исто, 18.). Проблем је истиче Реинерт у томе што фактори који граде суштинску разлику између богатих и сиромашних земаља тешко продиру у квантификоване modele савремене економске науке. То је један огроман хендикеп који је тешко надоместити савршенством математизованих модела економске анализе. Он не може постојећим категоријалним апаратом да изрази ону битну суштину која прави разлику између пута у богатство или пута у сиромаштво. То је каже он исти парадокс (хендикеп), *као када би сте неког докторанта наговорили да своју дисертацију о снегу, пише на свахили језику а не на лапонском*. „Радије ћемо веровати у мит да су хиљаде година људске еволуције коначно изградиле идеални економски систем, него се суочити са чињеницом да смо једноставно поверовали у лажни концепт и прихватили га као јеванђеље.” (Ц. Пекинс, 2012. 277.)

И евентуално накнадно пробуђена научна свест или савест неког професора не би суштински променила постојеће позиције јер би била блокирана системом финасирања науке и образовања, од стране носилаца моћи, који контролишу и корумпирају у исто време. „Схватио сам, такође, и да моји професори с факултета нису разумели праву природу макроекономије; да у многим случајевима помагање раста економије само чини оних неколико људи на врху пирамиде још богатијим, док за оне на дну не чини ништа, осим што их потискује још на доле. И доиста промовисање капитализма често се завршава увођењем система који подсећа на средњевековна феудална друштва. Да је којим случајем неко од мојих професора и знао то, одбио би да призна - вероватно због тога што велике корпорације и људи који их воде, финансирају универзитете.” (исто, 57.)

„Данашња економска теорија толико је апстрактна да није у стању да узме у обзир ситуацију у којој се појединачне земље налазе. Због тога се исти економски лек преписује свим државама, независно од њихове ситуације.” (Е. С. Реинерт, 71.) Наравно да је такав приступ погрешан и у медицини а камо ли у економској политици. Није ни чудо што су егзистенцијалне последице по

милионе људи широм света тако туробне јер су постали жртве једне неодговорне и погрешне економске политике. Насупрот томе економије земаља које су свој развој заснивале на факторима и мерама који подстичу привредни раст, и финансијско посредовање, створиле су ненадокнадиву предност у односу на оне које су биле спутаване или погрешно навођене да то не чине. „Економије које су комбиновале све ове институционалне иновације - банке, тржиште обвезница, берзе, осигурање и власничку демократију - на дужи рок пролазиле су боље од оних које то нису чиниле, јер финансијско посредовање, опште узев, омогућава делотворнију расподелу ресурса него, на пример, феудализам или централно планирање. Због тога не изненађује сасвим то што је западни финансијски модел тежио да се прошири свуда по свету, прво у облику империјализма, а затим глобализације.” (Фергусон Н. 2010; 342.)

Основни приступни проблеми економске науке леже у чињеници да не прави суштинску разлику између тзв. *теорија размене* (А. Смит, Д. Рикардо, нпр.) и *теорија производње и иновација* (Ч. Меккеј, Ф. Лист). Прве, упорно намећу став да је слободна трговина и несметана економска размена основни фактор економског развоја, прећуткујући да ће управо оваква оријентација учинити да се продуби већ постојећи економски јаз између богатих и сиромашних држава, односно да ће средње развијене земље осиромашити ако крену путем деиндустријализације као на пример Монголија, деведесетих година прошлог века.” Слабе индустријске државе у другом и трећем свету биле су изложене шок терапији, понекада се отварајући за слободну трговину преко ноћи. Нације као што је рецимо Монголија изгубиле су око 90% своје не тако мале индустрије у року од 2 до 3 године. (исто, 123.) Друга пак, истиче да је основни пут да нека земља или регион оствари економски развој и раст - улагање у инфраструктуру, индустрију, технологију, науку, образовање, техничке иновације, и сл.

Досадашња економска историја кристално јасно указује на чињеницу да сиромашним земљама и колонијама није било дозвољено да се индустријализују и развију своју привредну инфраструктуру. „Свим црнцима ће бити забрањено да ткају и лан и вуну, да предуду или дрндају вуну и да производе било шта од гвожђа, осим да га лију. Такође ће им бити забрањено да производе шешире, чарапе и кожу било које врсте”. Овај груби и брутални налог временом ће доживети своју политичко-правну трансформацију и доспети у фазу пуне ефикасности, али сада преточен у форме трговачких споразума или још боље у форме и правила трговинске размене богатих и сиромашних држава и нација.” (Љ. Деспотовић; 2010, 70.)

Данас се та политика намеће у виду деиндустријализације онога што је већ било изграђено. Те земље се упућују на специјализацију за производњу сировина и полупроизвода, а онда да тако рањиви отварају своја тржишта за свирепу трговинску размену са богатима. *Јефтине сировине и радна снага за скупе високотехнолошке производе и услуге*. Овакав вид економске размене (пљачке) још више појачава ефекат економске неправедности и свесно гура државе и нације у тзв. специјализацију за сиромаштво. Такву политику на глобалном плану намеће ММФ, Светска банка, СТО. „Данас се налазимо усред

новог периода глобализације и исти фактори су на делу, иста визија, заснована на истим економистима - Смиту и Рикарду - о хармоничном свету са „природном” поделом рада, у којој неке земље извозе сировине а увозе индустријску робу а у данашње време и напредне услуге. Привредна структура у сиромашним државама у све већој мери је слична структури из периода колонијализма. *Исте економске теорије које су створиле колонијализам, данас стварају неоколонијализам. (...) Окупљајући се око забране коју институције Вашингтона постављају давању било какве подршке појединачним привредним гранама, ми сиромашним државама не дозвољавамо да раде оно што смо ми радили да би постали богати.*” (Е. С. Реинарт, 35-36.) Поента и јесте у томе да се одржава поредак богатих - привилегованих нација, појединаца и социјалних слојева у њима, као и поредак сиромашних нација и осиромашене популације у њима. *Ма колико изопачена била ова логика, богати нужно подразумевају наметање односа који стварају сиромаштво, као социјално-економски услов њиховог постојања. „У свим досад познатим облицима социјалних односа, бити богат не значи ништа друго него одржавати друге сиромашнима. Ако је чак могуће замислити сиромаштво без богатства, сасвим је незамисливо богатство без сиромаштва.”*(Кајтез Н.2004; 230.)

Уместо *економског развоја*, сиромашнима се нуде решења из корпуса тзв. *палијативне економије*, која чувају привилеговану позицију богатих, и продубљују сиромаштво оних који већ јесу или треба то да постану. Уместо мера које сигурно подстичу економски развој (*реиндустријализација, разноврсност поделе рада, повећање запослености, подстицање стварања властите економске класе - индустријалаца, снажење предузетничког духа, пореске олакшице за развој важних привредних грана, јефтине кредити за подстицање домаћег предузетништва, подршка извозно оријентисаној привреди, висока улагања у образовање и науку, подстицање домаће тражње, улагање у модернизацију пољопривредне производње, царинска заштита властите производње, и сл.*) слепо се слушају и примењују рецепти палијативне економије коју диктирају међународне финансијске организације. Деценијама у назад пропагира се *мит о тзв. слободној трговини*. „Један од великих митова нашег времена јесте да слободна трговина и слични облици глобализације могу створити ново доба просперитета, поглед који подржавају бизнисмени, бирократе, политичари, новинари и други јавни коментатори који нису економисти.” (Г. Данкли: 2005, 12.) Ако можемо говорити о слободној трговини, онда се она може разумети једино као трговина у којој су богати узели себи слободу да дизајнирају такве односе и правила размене која ће фаворизовати искључиво њихове интересе. „Предмет актуелне опсервације и захвата ових елита поред већ класичних облика претакања материјалних ресурса (грађани, особито средњи слојеви) сада интензивно врше алокацију вредности из простора базичне структуре националне државе.” (Љ. Деспотовић; Ж. Ђурић; 2012, 50.) „Ова криза је такође прилика да схватимо како мала група људи, која не производи богатства, у пуној легалности присваја, и то без контроле са било чије стране, битан део произведене вредности. Затим како ова иста група, пошто је купила оно што је могла, чини да њене фантастичне профите, премије и бонусе

плаћају радници, порески обвезници, запослени, потрошачи, предузетници и штедише из целог света (...) Свакако ова конфискација се обавља на легалан начин, „поштен”, ненасиљан. **А то ће у осталом бити, у очима неких главни мотор побуне. Ако је све то легално, онда систем који омогућује такву изопаченост нема више разлога да постоји.**” (подвукао Љ. Д.) (Ж. Атали; 2010, 107.)

Сиромашне државе су земље које никада нису довршиле процесе своје модернизације. Тај својеврсни *модернизацијски комплекс*, није случајан резултат њиховог друштвеног и историјског кретања. *Дефицити модерности*, нису последица само њихових унутрашњих слабости (којих је било немерљиво много) већ и део једне смишљене и контролисане политике моћних економских сила које су успоравале и гушиле те процесе у намери да задрже свој доминантан положај. У теорији о политичкој модернизацији и социологији друштвеног развоја, јасно је кристалисан став да процеси модернизације морају да садрже неколико важних компоненти: „рационализација схваћена као процес запоседања свих аспеката традиционалног, функционална диференцијација, лаицизација друштва, бирократизација, доминација тржишних односа и индустријализација као процес ширења масовне робне производње.” (Љ. Деспотовић; 2008, 22.) Иако је модернизација директно подразумевала вестернизацију и промену комплетне структуре тих друштва (са традиционалне на модерну) па разумљиво и привредне структуре, никада модернизацијски покрети у њима нису добили кључну подршку европских држава за успешан завршетак тих процеса. Токови модернизације Србије у последња два века најбољи су пример поступања тзв. европских влада у избегавању да пружи пресудну подршку да се ти процеси у нашој земљи успешно окончају. И актуелна економска политика у Србији најбољи је доказ изнесене тврдње. Ради се економској политици палијативних решења, даљег задуживања, ослонца на страни шпекулативни капитал, блокирања домаће тражње, финансијског исцрпљивања домаћих предузећа, неинвестирање у високотехнолошку привредну структуру, запостављања пољопривредне производње, неулагања у науку и образовање, даље пљачкање пауперизованог и осакаћеног средњег слоја и сл.

Олош елите друштава у транзицији, труде се да слепо слушајући *глобализацијске елите* одгурају своје земље на периферију богатог света. *Они чине све што им стоји на располагању не били задовољили господаре и убрзали ову трагичну специјализацију својих нација за сиромаштво.* За ово служење бивају награђени могућношћу да брутално пљачкају властити народа и државу, што највећи проценат њих прихвата оберучке. Није могуће остати чистих руку све и када би то неки појединац из тих кругова покушао. Неприхватање оваквог типа сарадње сурово се кажњава. „Систем заснован на корумпирању јавних личности не реагује благонаклоно на јавне личности које одбијају да буду корумпиране.” (Ц. Перкинс, 2012; 147.) *Олош економија*, која се буди и намеће у периодима великих финансијских и економских криза, као што је то и данас случај, није опљачкала само грађане и државе, пораженог социјалистичког блока, што је и било за очекивати, већ и сопствене грађане, тачније средњу класу. Оно што јесте привидни парадокс, је чињеница да је највише опљачкана

америчка средња класа. Ти процеси трају и данас, и тешком им је сагледати крај. О томе Лорета Наполеони пише: „нико не може да објасни како је за свега петнаест година, дошло до сиромашења америчке средње класе, потпомогнутом падом Берлинског зида и успостављањем глобалне економије. Изгледа као иронија судбине, али две најважније победе Хладног рата - политичка и економска - осим што су гурнуле у сиромаштво житеље пораженог источног блока, покренуле су и друштвени и економски суноврат америчке средње класе. Ова велика, глобална победа уништава саме темеље америчког сна.” (Л. Наполеони; 2012, 44.) Мета и жртве актуелне пљачкашке олош економије нису дакле само грађани и привреда транзиционих држава, него и сопствени средњи слојеви, који су изложени до сада најбруталнијој и најдужој операцији алоцирања финансијских вредности које модерна економска историја памти.

Један од примера погрешне политике коју спроводи *олош елита* у земљама транзиције каква је и Србија, је процес тобожњег образовања младих за високо сложене послове које захтева модерна технологизована производња. *Суштина је у томе да се најбољи од тих младих кадрова школују о трошку сиромашне државе а за моћне послодавце у свету, док им се у исто време у властитој држави не нуди никакав посао. Логично, јер се није улагало у изградњу привредне инфраструктуре која би успешно апсорбовала школовану елиту.* „Просто, постоји минимална тражња за људима са образовањем. Оно ће, стога првенствено довести до емиграције. **Образовање може дати резултате само ако је повезано са привредном политиком која ствара послове за образоване људе, (...)** Једна од најважнијих тачака у процесу глобализације током последњих петнаест година је да су Светска банка и ММФ забрањили такву привредну политику - какву су све богате државе водиле **стотинама година**. Ако сиромашне државе желе подршку богатих, морају да се одрекну политике коју су богате државе саме водиле, а често још увек и воде.” (Е. С. Реинерт; 68.) Убрзан одлив образованог кадра из сиромашних држава у богате, није вођен првенствено потребом младих за подражавање стилова живота богатих, већ простом чињеницом да у својој земљи нису имали могућност ни за елементарни ниво репродукције властите егзистенције. Није то како се често мисли код нас, њихова не утажива потреба за подражавањем стилова живота богатих, или освајања статусних симбола и престижа (мада постоји код појединаца и такав мотив) већ пре сурова чињеница да овде нису имали шансу за посао који подразумева њихово образовање и знање. Просто, локалне *олош елите* нису створиле елементарне услове које бим им дале шансу за посао, па тиме и за властиту егзистенцију. Класично шумпетеровско решење које подразумева избацивање лопова из институција, опште изборе и давање шансе опозицији да запоседне владалачку структуру, показало је не могућност демократске трансформације, јер се за већину грађана, па и сам друштвени и политички поредак, ствар свела само на промену тзв. *лоповских структура*. (Љ. Деспотовић; 2012, 32.)

Ова својеврсна **геополитика сиромаштва** (*планско стварање и одржавање регионалних и континенталних зона богатства и сиромаштва*) на новим основама одржава сталну бригу богатих да сачувају своју привилеговану по-

зицију моћи. У зонама примарног геополитичког интереса богатих, стварају се такозване *пивот државе* којима се омогућава да се контролисано богате и развију, јер је њихова улога *стојерних држава* за тај регион добро испланирана, и стављена у позицију одржања геополитичких позиција доминације. То је Турска на подручју Балкана, Црноморског базена, Егејског мора и Блиског истока. Јапан и Јужна Кореја на далеком Истоку Азије или Сингапур, Тајван, Индонезија и Тајланд у зони Пацифика и сл.(види Б. Милановић, 2012. 173.) Све остале земље геополитички мање важне препуштене су деловању корозивних сила глобализоване економије, док је у највећем броју држава тзв. трећег света привреда у стању распадања и потпуног одумирања. Ни простор Балканског полуострва као зона полупериферије у односу на земље центра или тзв. језгра није поштеђен наведених процеса. „Савремени Балкан, као регион, у знаку је „лумпенразвоја” или „субразвоја” (А. Г. Франк) као зона нових зависних друштава капитализма полупериферије, са девастираним привредама и slabим државицама, са компрадорском буржоазијом и сателитским елитама.” (Митровић Љ. 2008, 7.) Наравно да назначене процесе највише форсирају привилеговане земље центра, предвођене САД-ом као геополитичком силом империјалних размера. „Скакавац капитализма све прождире и пустоши, чак и разбујале националне привреде. Која држава се супротстави бива проглашена на успелом и уништена. Која се прикључи тој супер сили, мора да трпи војне базе и да свој суверенитет уступи империји. Као пре сто година на целој земљиној кугли настају колоније и полуколоније - као затвори за мучење пркосних домородаца.” (Елзесер Ј., 2009: стр.6)

Геополитичка улога *стојерних држава* је да буду главни чувари интереса геополитичких сила и блокова у одређеној зони света. На пример, Јапан и Јужна Кореја, које требају да балансирају и спутавају све веће економске али и геополитичке аспирације модерне Кине. Оне су добиле дозволу да се убрзано идустијализују и модернизују како би САД-у и НАТО пакту пружили кључну подршку у обуздавању тзв. комунистичке опасности у региону Источне Азије, још након Другог светског рата. „Стратегија се фокусира на домино ефекат потпадања држава, једне за другом, под комунистичку власт и усредредила се на неколико земаља; Индонезија је била кључ, Мејнов пројекат електрификације био је део свеобухватног плана за обезбеђивање америчке доминације у југоисточној Азији. Премиса спољне политике САД била је да Сухарто послужи Вашингтону на сличан начин као и шах у Ирану.” (Ц. Перкинс; 2012, 50.) Поред економских и војних капацитета, један од главних критеријума за избор пивот државе, био је и *демографски фактор*. Многољудне земље којима је додељена улога геополитичких пивот држава морале су и својим демографским капацитетима да пруже гаранцију да су способне да одиграју намењену им политичку улогу. *Демографска деструкција и губици, жртвовање сопствене популације у будућим сукобима за рачун глобалне империје, биће скупо плаћена цена за привремени и контролисани економски развој, и привид сопственог геополитичког значаја.*

Најбољи пример за објашњење деловања концепта **геополитике сиромаштва, односно концепта пивот државе**, је пример *Савезне Републике Не-*

мачке. Још пред крај Другог светског рата, САД разматрале су који програм обнове треба спровести у тој земљи. Преовладао је у науци мање познат план тадашњег америчког министра финансија *Хенрија Монгентауа* (министар финансија САД од 1933. до 1945.) који је био мотивисан жељом тадашњег америчког политичког вођства да се послератна Немачка онеспособи за било какав облик озбиљног развоја који би је довео у шансу да поново буде покретач једног новог светског сукоба. Лоше искуство савезника са Немачком из претходна два рата, била је главна мотивациона полуга да се осмисли један овакав геополитички план. Његова основна економска суштина крила се у намери да се *прво, изврши деиндустријализација привредне структуре Немачке која је преживела савезничку ратну девастацију, а затим целокупно немачко друштво усмери ка пољопривредној делатности као поузданом економском рецепту да се једна земља гурне у сиромаштво и тамо држи под сталном контролом*. „Немачку је требало деиндустријализовати и претворити у пољопривредну државу. Све индустријске машине требало је уклонити, а руднике попунити водом и цементом. Тај план - који је добио име **Моргентауов план** - савезници су прихватили на састанку у Канади 1943, и он је покренут чим је Немачка капитулирала.” (Е. С. Реинерт, 99.) Док је назначени план почео да остварује погубне учинке на немачку привреду, друштво и грађане, ствари су се радикално почеле мењати у пољу геополитичког престројавања Европе. Формиран је Варшавски пакт као одговор Совјета на формирање НАТО пакта, а затим и успешна производња Совјетског Савеза властитог нуклеарног арсенала. (види В. Конатар; 2013, 137.). Када је НАТО савезницима на челу са САД-ом било потпуно јасно да је на помолу један нови рат са комунистичким лагером, који ће се водити свим расположивим средствима изузев директног војног сукобљавања, (познатији као *Хладни рат*) промењени су и *геополитички приоритети*. НАТО-у је сада била потребна једна моћна и снажна Немачка држава као кључни бедем у борби са Совјетским Савезом и његовим трабантима. Немачка то свакако није могла постати као деиндустријализована и аграрна држава каквом ју је почео обликовати означени економски прогам америчког министра финансија. „Током 1946 и 1947. постало је јасно да је Моргентауов план створио велике економске проблеме Немачкој.” (Е.С. Реинарт; 99.) Бивши амерички председник Херберт Хувер овлашћен је да потпуно сагледа новонасталу ситуацију и штету која је до тада учињена применом назначеног плана. У своја три писана извештаја америчком политичком вођству, Х. Хувер истиче да је не могуће Немачку свести на пољопривредну државу а да при том „*не истребимо (exterminate) или негде иселимо 25 милиона људи*.” (исто, 100.) После ових извештаја, а у складу са новим геополитичким приоритетима, тихо се повлачи из примене **Моргентауов план** и у јавности промовише добро нам познати **Маршалов план**, који је значио *потпуну привредну обнову не само Савезне Републике Немачке већ и целе Западне Европе*. „Такође је успостављен Маршалов план, који је за циљ имао потпуно супротну идеју, на име реиндустријализацију Немачке и остатка Европе.” (исто, 101.) Овај *економски и геополитички експеримент* американаца са послератном Немачком, показао је управо оно што покушавамо да покажемо овим радом, прво да без индустријали-

зације нема успешног економског развоја, и друго, да је одлука о томе које ће се земље и региони специјализовати за развој или сиромаштво, у највећем броју случајева одлука геополитичких центара моћи. „Другим речима; индустријализација јача одрживост једне земље. Чињеница да до глади долази само у државама које су скоро искључиво специјализоване за пољопривреду, истиче значај индустрије, поделе рада и синергијских ефеката у стварању благостања.” (исто; 100.) Наведени пример на најбољи начин илуструје и потврђује почетну тезу нашег рада, да је на делу својеврсна **геополитика сиромаштва** која обликује поредак моћи богатства и сиромаштва у свету, вођена основном идејом да се он повинује интересима најјачих.

Закључак:

Постојећи геополитички поредак заснован на економској и војној доминацији богатих држава и појединаца, до сада је на суров и бруталан начин наметао своје интересе, и успостављао социо-економске односе који су им грантовали статус господара. Неке од остатка депривилегованих држава које нису биле део овог ексклузивног клуба повлашћених, постајале су то својом спремношћу да и саме служе не часном поретку економске моћи. Цена тог служења била је у *бенефитима контролисаног привредног развоја* који им је допуштен. Но то су привремени бенефити који ће потрајати до новог геополитичког прегруписавања моћи у свету. Мултиполарни свет геополитичког прекомпоновања и дисперзије моћи почео је све снажније и брже да конфигурише нову географску и економску мапу читавих региона и континената. Коначан обрачун у судару старог и новог поретка моћи, породиче по неким геополитичарима озбиљне последице. Један од мање могућих исхода је свет устројен са више економске и политичке равноправности и други, по очекивању глобализацијских елита, *нови светски поредак као финални резултат наметања идеологије глобализама*.

Крајњи очекивани резултат тих процеса, требао би бити поредак једне светске владе, једног правно-политичког поретка и глобалног концепта економске и политичке хегемоније. „Глобални финансијски систем који израста убрзаним темпом под изговором превенција будућих финансијских криза, процењује се, за најкасније двадесет година може добити и извршно управно тело у виду Глобалне (светске) економско - финансијске владе. Онај ко контролише токове новца контролише и политику националне државе, у овом случају то би била Глобална светска влада.” (З. Виторовић; 2013; 331.) То на експлицитан начин најављује и познати савремени банкар и геоекономиста *Жак Атали*, „... на лествици планете требало би, свакако, створити инструменте који су нужни за остварење суверенитета на глобалном нивоу : један парламент (један човек један глас) једна влада, (...) централна банка, заједничка монета, планетарни порески систем, планетарна полиција и судство (...) глобална контрола финансијског тржишта.” (Ж. Атали, 136.) Уколико човечанство одбије понуђени поредак моћи, поготово уколико одбије да га прихвати на миран

начин, да без отпора прими спремљене му ланце глобализма, Ж. Атали му наговештава челично купање и патњу великог светског рата, после којег ће тај глобални поредак свакако бити остварен. „Нажалост, мораће се чекати један још страшнији рат да би се перспектива за такве реформе узела у обзир.” Пореди садашњу ситуацију са оном пред Други светски рат, Ж. Атали сугерише да као што је и онда велико планетарно разарање послужило као средство нове геополитичке прекомпозиције света, тако ће и ова економско-финансијска криза свој коначни расплет доживети у патњама стотине милиона невиних и сиромашних људи чија је новопроектвана судбина да живе у још већем егзистенцијалном кошмару и политичкој обесправљености.

Литература:

1. Атали Ж. (2010) *Криза, а после*, Хедоне, Београд
2. Данкли Г. (2005) *Слободна трговина*, Светови, Нови Сад
3. Деспотовић Љ. (2010) *Политички митови и идеологије*, Каирос, Сремски Карловци
4. Деспотовић Љ. (2008) *Српска политичка модерна*, Стилос, Нови Сад
5. Деспотовић Љ.; Ђурић Ж. (2012) *Разградња националне државе*, Српска политичка мисао, бр.2. Београд
6. Деспотовић Љ. (2012) *Српска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци.
7. Перкинс Џ. (2012) *Исповест убице економија*, Плато, Београд
8. Реинерт С. Е. (2006) *Глобална економија*, Чигоја, Београд
9. Наполеони Л. (2012) *Олош економија*, Хесперија еду, Београд
10. Фергусон Н. (2010) *Успон новца*, Плато, Београд.
11. Милановић Б. (2012) *Богаташи и сиромаси*, Службени гласник, Београд
12. Виторовић З. (2013) *Г 20 и нова финансијска архитектура - увод у светску владу*, Култура полиса, бр.22, Нови Сад
13. Конатар В. (2013) *(Не)моћ КГБ да спаси разбијање СССР*, Култура полиса бр.21. Нови Сад
14. Кајтез Н. (2004) *Цивилизација у служби зла*, Нови Сад
15. Ј. Елзесер (2009) *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд
16. Митровић Љ. (2008) *Савремени Балкан у кључу геополитике*, ИПС, Београд

РАСПОРЕД ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ МОЋИ ПОЧЕТКОМ 20-ИХ ГОДИНА 21. СТОЛЕЋА*

Успоравање раста светске привреде након Велике рецесије

Према новој студији из *World Economic Outlook-a* (2015), потенцијални економски раст је знатно пао од почетка глобалне финансијске кризе. Ово је последица старења, те споријег раста капитала и продуктивности. Брз темпо експанзије виђен у касним 1990-их и почетком 2000-их подстакнут информационо-комуникационим технолошким бумом није реално опет очекивати. Студија сугерише да без акција у погледу подстицања иновација, промовисања инвестиција у продуктивни капитал и неутралисања ефекта старења, свет ће морати да се прилагоди новој реалности живота са нижим привредним растом. Ови налази указују да је животни стандард може расти спорије у будућности. Поред тога, фискална одрживост ће бити теже спроводива како ће пореска основица расти све спорије.¹

Бројни референтни економисти, међу којима су Оливер Бланшард (*Olivier Blanchard*) или шефица ММФ Кристин Лагард (*Kristin Lagarde*), изражавају страх од 'нове осредњости' (*new mediocre*), што значи низак раст у дужем периоду, конкретније успорен економски раста након 2007.² Бланшард потенцира да седам година након финансијско-економске кризе спор опоравак западних земаља убрзава ребаланс глобалне економске моћи (наравно, ка Истоку).³

Поред тога, у свом дебатном осврту, пред пролећну конференцију ММФ и Светске банке, Бланшард (2015) сматра да је и даље нејасно какав став фор-

* Рад је део пројекта Србија у процесима европских интеграција: глобални контекст, институције и идентитет који под бројем 179014 финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Lower Potential Growth: A New Reality (WEO ANALYTICAL CHAPTER). Patrick Blagrove and Davide Furceri. *IMF Research Department*, April 7, 2015.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW040715A.htm>

² Lagarde, Kristin, 2015. 'Prevent „New Mediocre” From Becoming „New Reality”. *IMF Survey* (IMF-WORLD BANK SPRING MEETINGS), April 9, 2015.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW040915A.htm>

³ Olivier Blanchard. *Contours of Macroeconomic Policy in the Future*, IMFdirect, April 2, 2015. <http://blog-imfdirect.imf.org/2015/04/02/contours-of-macroeconomic-policy-in-the-future/>

мирати у погледу макроекономске политике. Постало је јасно да је рецентна финансијска криза резултат интеракције прекомерне задужености (односно леверица у финансијском систему) и прекомерне повезаности и сложености биланса, односно актива, банака (и не-банкарских институција), што је створило велике системске ризике. Макро-пруденцијални инструменти, дефинисани државном регулативом, су се показали неадекватним. Поред тога, све више се увиђа да би централне банке требало да имају троструки мандат (стабилност цена, стабилна економска активност и финансијска стабилност). Резултат комбинованог пада производње и фискалног стимуланса био је велики пораст у јавног дуга у односу на БДП. Сада је фокус на брзини којом тај однос треба прво стабилизovati а онда смањивати, да би се избегао опасан ниво дуга. Ако смо пак заиста ушли у период секуларне (дуготрајне) стагнације, са вишком штедње која је довела до негативних реалних камата, да ли онда има смисла даље повећавати дефицит и јавне инвестиције? Оно што се већина економиста слаже је да су фискални стимуланси у раној фази кризе били добри инструменти у ограничавању пада производње.⁴

У IMF Survey-у (2015a) се указује да би због забринутости око „нове осредњости” у глобалној економији, спољну трговину требало посматрати као саставни део плана за повећање глобалног раста средњорочно.⁵

У студији IMF (2015b) указује се да стабилност и економски раст могу бити подстакнути избегавањем процикличне фискалне политике. Аутоматски стабилизатори (углавном убирање пореза и социјални трансфери) могу значајно допринети стабилизацији БДП.⁶ У другој студији IMF (2015c) указује се да је од глобалне финансијске кризе дошло до преласка са прекограничног кредитирања ка позајмицама од стране локалних филијала страних банака.⁷

Како указује априлска пројекција IMF (2015), можемо очекивати умерен раст глобалне економије ове и наредне године (3,5%, односно 3,8%). Оно што је за тему рада важније је да пројекције IMF (2015) указују да ће се удео појединих економија, посебно многољудних земаља у развоју (ЗУР), повећавати у светском БДП, што је тренд који траје скоро две деценије. Индикативно је да је чак две трећине раста светског БДП током последње деценије генерисано порастом производње у ЗУР, пре свега Кине, а упркос најспоријем привредном расту у 2014. у последњих 24 године, Кина је је и те године била највећи контрибутор глобалног раста (тро-петински).⁸ Ако се посматра БДП по куповној моћи (*GDP PPP*) ЗУР већ од 2013. стварају преко половине светског БДП,

⁴ Olivier Blanchard. Contours of Macroeconomic Policy in the Future, IMFdirect, April 2, 2015a. <http://blog-imfdirect.imf.org/2015/04/02/contours-of-macroeconomic-policy-in-the-future/>

⁵ FASTER GLOBAL GROWTH: IMF Review Weighs How to Harness Trade for Growth. IMF Survey, March 23, 2015. www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/POL032315A.htm

⁶ IMF, 2015b. Can Fiscal Policy Stabilize Output? <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2015/01/fmindex.htm>

⁷ IMF, 2015c. International Banking After the Crisis: Increasingly Local and Safer? <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2015/01/pdf/c2.pdf>

⁸ Kina je je 2000-2013. bila zaslužna za skoro trećinu rasta globalne ekonomije. World GDP, The Economist, March 21st, 2015.

<http://www.economist.com/news/economic-and-financial-indicators/21646778-world-gdp>

а већ ове године процењени *GDP PPP* Кине од 18 957 милијарди долара, већи је од оног у САД (18 124 милијарди долара), док ће следеће године значајно престићи *GDP PPP* у ЕУ28.⁹

Легат финансијске и кризе еврозоне, слабе банке и високи нивои јавног, корпорацијског и дуга домаћинства ће и даље негативно утицати на ниво потрошње и раст многим, посебно богатијим земљама. Ипак, развијене индустријске земље ће имати раст БДП од 2,4% ове године, што је знатно убрзање у односу на 1,8% претходне (IMF, 2015d).¹⁰

Априлска прогноза *Economist Intelligence Unit* (2015) пројектује раст светског БДП по тржишним курсевима од 2,7%, док ће раст по БДП куповној моћи бити 3,6%. Пројекција за раст БДП САД је 3,2%, еврозона ће постићи повећање БДП од 1,4%, док се раст БДП Кине пројектује на 7,1%. Пројектоване стопе раста за наредних пет година су скоро идентичне као и за 2015.¹¹

Седам година након Велике рецесије питање је да ли су недовољне инвестиције или успоравање технолошких иновација гурнули глобалну економију у „нову нормалу”, која подразумева ниже стопе раста (нпр. САД бележе успоравање раста продуктивности, који је у просеку износио само 0,7% на годишњем нивоу од 2010.). Наиме, иновације које би драматично унапредице продуктивност као што је то био случај са електрификацијом, аутомобилима, рачунарима у прошлом веку, чини се да нису реалне.¹² Иако се БДП САД и већине европских економија од краја 2014. повећава нешто бржим темпом раст је и даље анемичан.

Технологија и глобализација су смањиле притисак на раст плата, не рачунајући квалификовани раднике у развијеним економијама. Приоритет влада треба буде подстицај приватном сектору за иновације, предузетништво и инвестиције у физички и људски капитал (посебно за инвестиције у истраживање и развој). Не треба очекивати повратак на пред-кризне године наглог успона, имајући у виду да демографски притисци погађају све водеће економије, укључујући кинеску.

Тренутно изгледа да је годишња стопа привредног раста у САД око 2%, а у Кини 6-7%, што се сматра „новом нормалом.” Неки економисти сматрају да се та још увек висока стопа кинеског раста може одржати и током наредних десет година под условом да влада примени свеобухватне реформе, док други очекују да раст БДП-а Кине настави силазни тренд. Неизвесност и споротг

⁹ IMF, 2015 (April). *Online baza podataka*.

¹⁰ IMF, 2015d, 'Uneven Global Recovery, Complex Underlying Currents'. *WORLD ECONOMIC OUTLOOK, IMF Survey, April 14, 2015*.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041415A.htm>

¹¹ Economist Intelligence Unit, 2015. Global Forecasting Service April 2015. file:///C:/Users/pc2012/Downloads/GSJXAB00_20150318.pdf

¹² Следећи талас технолошког развоја и последичног раста продуктивности вероватно ће се појавити у секторима као што су здравство, где је њихов економски утицај је тешко измерити, због слабости статистике. Ако се продуктивност побољшава за један процентни поен у години, побољшање животног стандарда за наредну генерацију ће бити увећано за трећину. Иначе, технологија је одиграла највећу улогу повећање продуктивности у економијама Г7 од Другог светског рата.

раста у ЕУ, која је велики трговински партнер и за Кину и САД, ствара додатни проблем за ове две економије. Осим тога, САД и Кина, а и глобална економија, пате од слабе агрегатне тражње, која ствара дефлаторне притиске. Како централне банке покушавају да се боре против овога смањењем каматних стопа, то ненамерно изазива раздуживање, пораст цена актива, као и девалвације (што само премешта тражњу у глобалној економији, не креирајући нову).

Анализа текућих и будућих економских тенденција три привредна цина: САД, ЕУ и Кине, помоћи ће нам да лакше назремо како ће свет изгледати на почетку следеће деценије.

Пад удела Запада у глобалном БДП

Имајући у виду да је ануализовани раст БДП САД у првом кварталу 2015. тек 0,2%,¹³ тешко је веровати да би се процена IMF (2015) о порасту америчког БДП од 3,1% у истој години могла остварити (то би практично било дупло брже од 1,6%, колико је била просечна стопа раста 2001-12, и знатно убрзање након солидног раст од 2,4% у 2014.¹⁴).

Релативно опадање привреде САД, односно смањивање њеног удела у глобалном БДП, посебно је изражено након 2000. и убрзано кризом 2008. На табели 1. може се пратити практично константан тренд опадања удела САД (и ЕУ) у светском БДП.

Табела 1: Удео САД, Кине и ЕУ у глобалном БДП и БДП по куповној моћи 2000, 2015. и 2020.

	2000	2015	2020	2000 PPP	2015 PPP	2020 PPP
Кина	3,6	15,0	16,5	7,1	16,9	18,9
САД	31,0	24,3	22,9	21,1	16,1	15,0
ЕУ	26,6	22,1	20,8	23,9	16,9	15,4

Извор: IMF, April, 2015 (Online база података)

Извесно је да САД постају слабија фигура на међународној сцени, те у перспективи неће бити тако сувереног арбитра у међународним пословима. У том контексту треба посматрати и BRICS, кога чланице превасходно виде као тело за сузбијање утицаја држава Запада.¹⁵

За успоравање релативног опадања САД од велике важности је наводна 'freaking' револуција (нафта и гас из уљних шкриљаца, хидраулично произведена), односно потенцијал да САД у наредној деценији постане, заједно са Канадом, енергетски самодоволна (што имплицира снажно слабљење позици-

¹³ <http://www.bea.gov/newsreleases/national/gdp/gdpnewsrelease.htm>

¹⁴ <http://www.bea.gov/newsreleases/industry/gdpindustry/gdpindnewsrelease.htm>

¹⁵ Steve Gutterman, 2013. Russian President Putin wants BRICS to tackle geopolitics. Reuters (21.3.2013). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.reuters.com/article/2013/03/21/us-brics-russia-idUSBRE92K1CW20130321>

ја земаља Залива и Русије). О овој широко дискутованој теми постоје опречна мишљења, иако је чињеница да су у последњих осам година САД за чак трећину смањиле увоз сирове нафте (укључујући и нафтне деривате). *International Energy Agency* (у свом годишњем извештају: *World Energy Outlook 2014*) процењује да ће 'light tight oil' продукција у САД и широм света само кратко смањити зависност од сирове нафте са Блиског Истока. Наиме, средином 2020-их 'нон-ОПЕК' производња ће почети да пада и земље Блиског Истока ће обезбеђивати све већи део повећање тражње. До средине 2014. високе цене нафте су стимулисале екстракцију 'лигхт тигхт оил', али ти ресурси нису бесконачни, а поред тога преполовљавање цена од друге половине претходне године чине овај начин експлатације 'црног злата' све мање исплативим. Раст производње 'лигхт тигхт оил' ће достићи максимум 2020, а од тада ће стагнирати. У централном сценарију *World Energy Outlook 2014* тражња светске примарне енергије биће за 37% већа 2040.¹⁶

Фрекинг бум, који је погурао америчку производњу сирове нафте на највиши ниво у последње четири деценије, је заустављен, у складу са *Deutsche Bank*, *Goldman Saks Group Inc & IHS Inc*. Наиме, снажан пад цена (цене фјучерса су у близини шестогодишњег минимума), уз нагомилане залихе, приморава компаније које се баве фрекингом да укидају хиљаде радних места. Питање је само колико брзо ће се пад производње одиграти, а ако буде превише брзо, могао би то бити велики шок за тржиште. Истина, производња у САД се може врло брзо повратити са опоравком цена. Број нафтних платформи пао је за 42 током прве недеље априла 2015, на 760, што је најмањи број активних бушотина за нафту из шкриљаца у САД од децембра 2010. Ниво производње у мају 2015. ће бити прекретна тачка за америчко тржиште нафте.¹⁷

Нафта је високо-доларизована роба, што значи да долар има директан утицај на цену нафте, посебно у осталим валутама. Како долар снажно утиче на цену барела, намеће се утисак да се цена нафте не може снажније опоравити све док се не промени рестриктивна политика *FED*, што је за оне који верују да ће се цене нафте брзо опоравити разочаравајуће.¹⁸

Велики проблем за одрживост јавних финансија САД представља снажан раст нето јавног дуга, који се више него удвостручио од 2007. када је износио 36% БДП.¹⁹

¹⁶ Signs of stress must not be ignored, IEA warns in its new World Energy Outlook. International Energy Agency, 12 November 2014, London.

<http://www.iea.org/newsroomandevents/pressreleases/2014/november/signs-of-stress-must-not-be-ignored-iea-warns-in-its-new-world-energy-outlook.html>

¹⁷ Lynn Doan & Dan Murtaugh, 2015. 'Oil Boom Could End in May After Price Collapse' Bloomberg, April 13, 2015. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-13/shale-oil-boom-seen-ending-in-may-after-price-collapse>

¹⁸ Samuel Rines, 2015. 'The Feds Big Role in the Oil-Price Game.' *National Interest*, April 7, 2015. <http://nationalinterest.org/feature/the-feds-big-role-the-oil-price-game-12563>

¹⁹ Godišnja stopa prinosa na 10-godišnje obveznice trezora SAD 9.4.2015. iznosila je 1,97%. <http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/interest-rates/Pages/TextView.aspx?data=yield>

Ипак, нису сви песимистични у погледу америчке глобалне доминације средњорочно и дугорочно. Поред осталих, Каплан (2015) самтра да је Америка 'осуђена' на светско лидерство, и он то види као пресуду географије. Наиме, Америка има најповољнији географски положај у свету; САД не само да је заштићена са два океана и канадским Арктиком, онда такође има предност хиљада километара унутрашњим речних пловних путева. Јачање економске моћи ових речних система, односно обиље лука дуж атлантске обале и мексичког залива је САД дало могућност да стекну ефективну контролу над Великим Карибима на прелазу у 20. век. Тако је САД задоминирала западном хемисфером, и стекне капацитет да утиче на однос снага у источној хемисфери. То се показало као битна геополитичка предност у 20. веку, јер су САД у два светска рата и током Хладног рата успеле да однесу превагу. Све ово је имало везе са многим факторима, али без географије тешко да би они били у функцији. И поред овога, Русија и Кина су огромне империје које имају капацитет да заједно доминирају источном хемисфером, док је напредна технологија је ублажила заштитни зид два океана, као 11.9.2001, када је исламски екстремизам покушао да угрози САД.²⁰

Битан елемент америчке глобалне доминације је долар као резервна валута (око три петине алоцираних светских девизних резерви је у тој монети). Појава евра 1999. благо је уздрамала статус долара, а реално је очекивати да би у трећој деценији 21. века озбиљан изазивач монетарној супремацији САД могао да буде кинески јуан. Наиме, монета Кине већ дуже време има растућу улогу у међународној трговини, док би очекивана потпуна конвертибилност јуана у наредним годинама и с тим повезано продубљивање финансијског тржишта најмогољудније земље, могло да повећа значај ове монете.²¹ Долазеће промене не значе да ће долар потпуно изгубити међународни статус, већ ће америчка валута постати само „једна од неколико валута које ће делити међународну улогу”.²²

У протекле три деценије САД су у суштини толерисале манипулацију валутом, коју су примењивали њихови најважнији трговински партнери у Азији, чиме су створени велики трговински и други суфицити. Али, готово је извесно да Вашингтон неће бити спреман да прихвати слично понашање унутар трансатлантске и пацифичке зоне слободне трговине (то већ захтева већина у Конгресу, која се залаже за клаузуле којима се забрањује манипулација валутом). У центру дискусија налази се ситуација у Кини (која истина није део споразума), али економија која тренутно бележи највећи суфицит текућег рачуна није Кина, већ еврозона (суфицит текућег рачуна зоне евра у 2014. износио је 300 милијарди долара, двоструко више него у Кини). Разлог за наве-

²⁰ Robert Kaplan, 2015. 'America Is Fated to Lead' National Interest, January-February 2015. (December 22, 2014) <http://nationalinterest.org/feature/america-fated-lead-11901?page=show>

²¹ Битан елемент слабења улога валуте САД је и то што енормне емисије нових количина долара, пре свега услед повећања потрошње америчке владе, изазива страх свих који чувају доларе од губитка његове куповне моћи, која је већ од почетка претходног века била енормна (од 1900 до данас долар је сачувао тек 2% своје куповне моћи).

²² Barry Eichengreen, 2011. The Exorbitant Privilege: The Rise and Fall of the US dollar and the Future of the International Monetary System (23-24), Oxford University Press.

дену ситуацију је јасан: монетарна експанзија, која води паду вредности валуте, представља једини макроекономски инструмент који на располагању има ЕСВ како би унапредила конкурентност јужних чланица Еврозоне, али и Француске.²³

Фридман (2015) даје опсежну анализу како су САД постале империја (и каква их будућност чека). Десило се то 1945. као нуспродукт других догађаја (по Фридману није било почетне намере). Динамика Другог светског рата довела до колапса европског полуострва, односно окупације истог од стране Совјета и Американаца (који су окупирали и Јапан). САД су се нашле у улози империје које су намеравае брзо да напусте, али се то из више разлога није десило.²⁴ Географија америчке империје саграђена је делимично на војним, али у већој мери на економским односима. Прво ови односи нису били превише битни за амерички бизнис, али као је систем сазревао, вредност инвестиција повећавала се заједно са значајем увоза, извоза и тржишта рада. Велике индустрије постајале су све зависније од других држава (очигледно су примери Арабије или Венецуеле, чија је нафта подстакла бизнис америчких нафтних компанија, што је на крају ове земље учинило стратешки важним за Америку). Јасно је да су САД постале империја, пре свега, зато што су биле економски моћне. Поред тога, САД су се суочиле са потенцијалним противником који је био способан да их изазова глобално, у великом броју земаља, што је 'подразумевало' адекватан одговор. Земље савезнице су постале значајне за различите секторе америчке привреде, што је створило мрежу савезништава, са империјом у средишту. САД су после 1992. биле једина супер сила, односно једина држава која је могла да пројектује економску, политичку и војну моћ на глобалном нивоу. Примарни лимит америчке империје данас је исти као и код британске или римске: демографски.²⁵ Америка, која ће желети да сачува свој

²³ Дефицит текућег рачуна у земљама на југу смањен је или нестао, док је суфицит у државама попут Немачке увећан: више од 63% немачког извоза одлази у државе изван еврозоне.

²⁴ САД су начелно биле против империја, а уз то, тај статус је доводио до одлива ресурса америчких ресурса, а није био извор богатства (обнова Јапана и западне Европе коштала је пуно САД). СССР је био хегемон на истоку, и у одсуству САД, он је евентуално могао задоминирати целим старим континентом. Ово би представљало проблем за САД, јер би истински уједињена Европа, добровољно или не, имала довољно могућности да буде успешан изазивач моћи САД. Организациони принцип америчке стратегије била је идеја обуздавања. Совјетска стратегија је била 'ублажавање блокаде' подржавајући побуне и покрете широм света који су, поред осталог, били против САД. Једна од предности савеза са Совјетима било је великодушно снабдевање оружјем. Предност усклађивања политике са америчком била је припадност динамичној трговинској зони и приступ инвестиционом капиталу и технологији. Неке земље, попут Јужне Кореје, имале су огромне користи од овога, друге, попут Никарагве сматрале су да су могле више добити од Совјета. У сваком случају, САД је имала далеко највећу економску моћ, комплетну контролу океана и мора, базе широм света и динамичан трговински и инвестициони потенцијал од кога су имале користи земље које су биле стратешки битне за САД.

²⁵ То значи да непријатељ може да поднесе много већи број жртава него империја. Нпр. распоређивање главне војне силе у Евроазију је неодрживо и нерационално, осим у специјалним случајевима када би се огромна (савезничка) војна сила могла имати на располагању, те би се иста распоредила на месту где је кључно однети победу. У супротном, једина стратегија је индиректан (прокси) рат, јер би иначе, у случају великог броја сукоба, империја била брзо исцрпљена. Империја мора, користећи разне инструменте, да створи регионалну и глобалну равнотежу без

доминантан положај, ће у будућности бити укључена у сукобе желела то или не, јер империје, поред осталог, никада нису вољене од остатка света. С обзиром да се релативна моћ САД смањује ова ће држава све више покушавати да управља ситуацијом, понекад у корист једне, понекад друге земље. По Фридману, временом ће 'долазак' Американаца у друге државе постати све ређа ствар.²⁶

*

После рецесије, стагнације или анемичног раста током седам година, економија еврозоне (и ЕУ) крајем 2014. и почетком 2015. успева да се стабилизује и почне опоравак, пре свега, захваљујући финансијској ињекцији Европске централне банке (ЕЦБ) од 60 милијарди евра месечно (куповина обвезница влада ЕУ), која би требало да потраје до септембра 2016.²⁷ Након четири месеца узастопног пада потрошачких цена упумпавање милијарду евра у привреду од стране ЕЦБ даје ефекте. Цене, на међугодишњем нивоу, су коначно стагнирале у априлу 2015, након пада од 0,1% у марту. Кредитирање бележи пораст у марту 2015. први пут од 2012. Очекује се да ће инфлација убрзати на више од 1% до краја године, како дефлаторни утицај пада цена нафте буде слабио, а базна инфлација ће бити подстакнута депресијацијом евра и опоравком прехранбене индустрије. Услед практичне стагнације америчке економије у првом кварталу 2015. евро јача, те је достигао 1,12 долара.²⁸

FTSEurofirst 300, водећи композитни индекс европских берзи, износио је 1. маја 2015. 1570 бодова, што је, истина, пад у односу на средину априла када је био на највишем нивоу од 2000. (када је био пребачен и предкризни ниво овог индекса). Ипак, од почетка године овај индекс је у плусу за 15%, а његов међугодишњи раст износи скоро 16%.²⁹ Добар тренд европских берзи на почетку године бележи се захваљујући паду курса евра према долару, интензивне куповине европских хартија од вредности од стране ЕЦБ, али и растућег тренда немачке индустрије, извоз и увоза. Такође, допринос расту европских берзи даје и опоравак ауто-индустрије, као и очекивање да ће раста каматних стопа у САД, услед нешто лошијег стања економије у тој земљи, бити одложен за другу половину 2015.³⁰

узурпирања унутрашње суверености датих земаља (ако је то могуће). Поента је креирати ситуацију у којој остале земље желе да ураде оно што је у интересу САД. Први корак је користити економске подстицаје, преко америчких компанија. Следеће је давати економску помоћ, а потом војну. Ако то не даје резултате иде слање саветника, а на крају оружане силе.

²⁶ George Friedman, 2015. 'Coming to Terms With the American Empire. *STRATFOR*', APRIL 14, 2015. www.stratfor.com/weekly/coming-terms-american-empire?utm_source=freelist-f&utm_medium=email&utm_term=Gweekly&utm_campaign=20150414&mc_cid=200a1a669a&mc_cid=72221fd4b4

²⁷ Nouriel Roubini, 2015. 'Signs of Life in the Eurozone'. Project-syndicate, MARCH 31, 2015. www.project-syndicate.org/commentary/eurozone-fragile-recovery-by-nouriel-roubini-2015-03#1FobeltwJ34xWmu1.99

²⁸ Maria Tadeo, 2015. 'Euro Area Ends Flirt With Deflation as ECB Pumps Billions in QE'. Bloomberg, April 30, 2015. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-30/euro-area-ends-flirt-with-deflation-as-ecb-pumps-billions-in-qe>

²⁹ <http://data.cnbc.com/quotes/.FTEU3-GB>

³⁰ JAMIE MCGEEVER, 2015. 'Stocks gain momentum, Europe at seven-year high'. Reuters, April 9, 2015. <http://www.reuters.com/article/2015/04/09/us-markets-global-idUSKBN0N001520150409>

Генерално, еврозона је, коначно делујући јединствено, награђена снажним економским подстицајем: привреда еврозоне расте 22. месец узастопно, закључно са мартом 2015. Наиме, мере штедње више не успоравају раст, монетарна подстицаји су изражени, банке се опорављају, нафта и евро су појефтинили, док структурне реформе доносе резултате.³¹

Априлска прогноза *Economist Intelligence Unit* (2015) пројектује раст еврозоне на 1,4%.³² Још су оптимистичне процене IMF (2015), који очекује привредни раст еврозоне од 1,5%,³³ као и ЕСВ која предвиђа убрзање раста БДП са 1,5% ове на 2,1% 2016, што би био рекорд од 2007.³⁴

Како Дејвис напомиње велики помак у релативним перформансама је у току. Он процењује да на годишњем нивоу стопа раста САД сада износи само 2%, у односу на 2,5% пре месец дана, и 4% прошле јесени. У међувремену, на годишњем нивоу раст у еврозони је 1,7%, у односу на 1,3% у фебруару (иначе, процене су да ће раст БДП у другом кварталу 2015. достићи 1,8% за еврозону и пасти на 2% за САД). Као резултат тога, геп између САД и еврозоне се сузио на само 0,3 процентних поена, у односу на 3,5 процентних поена прошлог лета.³⁵ Међу објашњењима су колапс цена нафте, пад евра и закаснили, али ипак, опоравак погођених кризом периферним економија еврозоне, посебно Шпаније и Италије. Најмоћнији ефекат нових агресивних мера монетарне политике ЕСВ је утицај на курс евра: према *JP Morganu*, трговином пондерисани реални ефективни курс у еврозони опао је за 14% у периоду од децембра 2013. до марта 2015, што ће донети велику корист међународно изложеном бизнису.³⁶

Удео БДП ЕУ у глобалном БДП константно пада од 2000 (када је износио близу трећине) и после удела од 22% 2015. пашће на око петине 2020.³⁷ Кључни проблем ЕУ и еврозоне, је опадање компетитивности њене индустрије, и то у корист источне Азије, и пре свих Кине. Већина земаља ЕУ има високе јавне дугове и велике фискалне дефиците, али основна ствар која разликује економије које су у тешкој кризи од осталих привреда ЕУ јесте висина спољнотрговинског (или тачније платнобилансног) дефицита, где 'предњаче' периферне земље ЕУ, тзв. *PIIGS* (Португал, Италија, Ирска, Грчка, Шпанија), али све више и Француска. Значај ЕУ као инвеститора, такође, опада од почетка

³¹ Greg Ip, 2015. At Last, Eurozone Gets Growth in Gear, WSJ, April 22, 2015.

<http://www.wsj.com/articles/at-last-eurozone-gets-growth-in-gear-1429723674>

³² Economist Intelligence Unit, 2015. Global Forecasting Service April 2015.

file:///C:/Users/pc2012/Downloads/GSJXAB00_20150318.pdf

³³ MMF smatra da će pad cena nafte da podstakne privrede evrozone, ali upozorava da će pozitivni efekat biti umanjen negativnim faktorima, kao što su slaba ulaganja.

³⁴ Maria Tadeo, 2015. 'Euro Area Ends Flirt With Deflation as ECB Pumps Billions in QE'. Bloomberg, April 30, 2015. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-30/euro-area-ends-flirt-with-deflation-as-ecb-pumps-billions-in-qe>

³⁵ Gavyn Davies, 2015. 'Global growth report card: world slowdown causes concern'. Financial Times, April 05, 2015.

<http://blogs.ft.com/gavyndavies/2015/04/05/global-growth-report-card-world-slowdown-causes-concern/>

³⁶ Financial Times, 2015, 'US and eurozone growth rates seem to converge', Financial Times, April 12, 2015. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/62f9570a-debe-11e4-8a01-00144feab7de.html#axzz3XU9nNk00>

³⁷ IMF, 2015. Online база података.

кризе, а исти случај је и са учешћем ЕУ у глобалној трговини (од 2000. ЕУ у укупном светском робном извозу опада са 18,2% на 15,3% 2013.³⁸

Тро-и-по-деценијски успон Кине

Светска банка процењује да ће привреда Кине ове године да расте 7,1% (иста је процена и ЕИУ, 2015), док су процене IMF нешто ниже (6,8%). Изражава се забринутост због утицаја структурних реформи, које ће утицати на пад економске активности, уз „слабост реалне економије и рањивост финансијског система”. Ниске цене нафте ће користити Кини и већини ЗУР. Раст у Кини благо успорава, како су фискални стимуланти ублажени због забринутости за финансијску стабилност и због жеље да се успостави балансиран и одржив раст. Процењује се да је БДП Кине ове године на скоро 62% америчког (IMF, 2015) и бројне пројекције, укључују и оне од стране угледног *The Economist*-а (2014) указују да ће се почетком следеће деценије доћи до сустизања.³⁹

Основни разлози кинеског епохалног тро-и-по-деценијског раста (најбржег у светској историји), били су: реформска политика, повољно међународно окружење, као и адекватна демографска структура. Сви ти услови прете да се релативно брзо изгубе. Наизглед неисцрпна база јефтине радне снаге имала је врхунац у 2014, делом и због политике ’’једно дете’’, мере која је коначно укинута новембра 2013. По неким проценама, велика понуда радне снаге је повећала раст БДП за 1,8 процентних поена на годишњем нивоу од краја 1970-их, али ће контракција радно способног становништва оборити раст за 0,7 процентних поена до 2030. Ослањање на извоз и контролисану валуту неће још дуго бити добитна комбинација ако амерички потрошачи наставе тренд повећавања штедње. Кинески раст извоза, који у просеку износио 21% годишње у последњој деценији, извесно ће морати знатно да успори. Наиме, с обзиром на слаб раст екстерне тражње и већ-велики тржишни удео за многе производе, Кина не може рачунати на наставак високог раста извоза што би одржало економски раст. С друге стране, утицај алтернативног извора раста, инвестиција, је позитиван само до тренутка када је принос на њих већи од улагања. У сваком случају, како би се подстакла тражњу, Кина ће морати да подигне потрошњу домаћинстава и повећа удео услужног сектора у БДП. С обзиром да су услуге значајан извор запослености, њихова експанзија ће помоћи да се одржи инклузивност раста. Релативно ниска задуженост кинеских домаћинстава значи да остаје простора за експанзију потрошачких кредита и тиме повећање тражње. Овоме ће допринети и раст плата, осигурање депозита које је у фази увођења, те либерализација каматних стопа.

Плате већ значајно расту, па се производња сели у Вијетнам и Пакистан, где су зараде на нивоу трећине кинеских. Штедња кинеских домаћинстава, која у просеку износи близу 30% прихода, што је незамислив ниво за западне стандарде, за сада лагано, опада. Поред овога, чини се да је ера једнодецениј-

³⁸ http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122532.pdf

³⁹ The Economist, 2014. ‘Chinese and American GDP forecasts: Catching the eagle’. The Economist, August 22nd 2014. <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2014/08/chinese-and-american-gdp-forecasts>

ског нарастања девизних резерви у поседу централних банака света завршена. Глобалне девизне резерве су у марту пале на 11600 хиљада милијарди долара, од чега преко трећине отпада на Кину, у односу на рекордних 12 030 хиљада милијарди долара из августа 2014, чиме је заустављено петоструко увећање резерви започето 2004.

Кинеске државне компаније су углавном компетентно вођене, али је државани капитализам какав постоји у Кини ипак подложен корупцији и неефикасности. Главни задаци државних предузећа су креирање радних места и достизање инвестиционих циљева, што може да смањи подстицаје за креативност и иновативност.⁴⁰

Званични кинески став је да је њена економија достигла једну вишу фазу равнотеже (*'new normal'*). Услуге расту брже него било који други сектор, достигавши 48% БДП-а у 2014. Ипак, то је знатно ниже од 60-65% удела типичног за економије каква кинекса елиета сматра да је њихова. Потребан је процес структурног прилагођавања бар још једну деценију, да би заиста ушло у 'нову нормалу', односно услугама вођен привредни раст.

Пуно је референтних економиста који доводе у питање могућност Кине да одржи високе стопе раста у годинама које долазе, од којих неки чак сматрају да је "меко приземљење" већ почело. Процењује се да ће значајан пад цена некретнина успорити кинески раст наредних година. Наиме, просечна цена нових некретнина у сто највећих кинеских градова пала је за 4,35% међугодишње у марту 2015. Пад продаје нових некретнина био је изразит, чак 17%, у прва два месеца 2015 (у односу на исти период лане), и последица је пре свега успоравања индустријског раста (најспорији старт године од 2009.). У напору да се подстакне тржиште некретнина продавци су повећали попусте, док је кинеска централна банка смањила основну камату стопу за 0,25%.⁴¹

Потенцијални, али не и нерешив проблем, представља снажан раст активне неформалног банкарског сектора. У деценији пре 2007. раст кредитне активности био је тек нешто бржи од раста БДП, достижући 187% БДП-а, што је уочичајени ниво за ЗУР. Кина потом креће са огромним подстицајима (ублажавањем ограничења кредитирања) од 2009. као одговор на глобалну финансијску кризу. До 2014. удео кредита у БДП нараста на 282%, много више него што је то ЗУР. Главни део тог снажног раста десио кроз неформалне банкарске токове (*shadow banking*), који су се повећавали 37% просечно годишње од 2007. Процењује се да та врста банкарске активе чини нешто преко 50% БДП-а, односно мање од једне трећине укупних банкарских кредита. У Кини, као и у већини земаља уосталом, проширење таквог банкарства је резултат контроле и дисторзија у банкарском сектору, које спречавају банке да задовољавају потреба штедиша и зајмопримаца. Незадовољни обимом финансирања компаније се обраћају неформалном банкарству (*shadow banking*), као и штедише који

⁴⁰ Ian Bremmer, 2013. China: Superpower or Superbust? NATIONAL INTEREST, (NOVEMBER-DECEMBER 2013). Retrieved from <http://nationalinterest.org/article/china-superpower-or-superbust-9269>

⁴¹ www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-18/china-home-prices-fall-in-more-cities-amid-economic-slowdown

добиају атрактивније услове, тј. камате. Потенцијални корисници кредита обраћају се shadow банкингу систему, јер им банке не дају кредите, или им нуде само неповољно краткорочно финансирање. У периоду пре 2007. кинеска невероватно висока стопа штедње служила је за финансирање државних предузећа, али су ове инвестиције постајале све мање и мање ефикасне с временом. Приватни компанијски сектор, динамични елемент привреде, се суочавао са недостајућим средствима за финансирање, будући да је примао само петину укупних банкарских кредита. Раст *'shadow banking'* је био прелазно средство за исправљање ове несавршености, али и корак ка бољем финансијском систему. Низак јавни дуг Кине (27% БДП), значајно државно власништво над банкама и предузећима, као и огромне девизне резерве могу ублажити потенцијалне финансијске проблеме. Чак и ако би морала да апсорбује губитке у катастрофалном сценарију, Кина би подигла јавни дуг тек на око 75% БДП-а, што би било још увек знатно мање него у најразвијенијим економијама.⁴²

Забрињавајући податак за Кину је да је 2012. чак 78% кинеске енергије долазило је из угља, док је сам угаљ доприносио са 60% укупној емисији загађења у ваздуху. Решење које се намеће је већа употреба обновљиве и чисте енергије, пре свега, хидро-енергија, употреба гаса, те развоје енергије ветра, соларне и (контроверзно) нуклеарне енергије. Наплата пореза на загађење, субвенционисање обновљиве енергија ће сигурно подићи трошкове индустрије. Укупни трошкови могли би порасти за око 80-100 милијарди долара у периоду 2020-30. Ипак, на дуже стразе то ће се исплатити јер ће, уз пад трошкова производње угља у ублажавање емисије угљендиоксида, бити подстакнут и развој нових индустрија, те отварање додатних радних места.⁴³

За Кину је посебно актуелизовано питање колики је ниво доходне неједнакости који неће довести до урушавања друштвене кохезије и стабилности. Након смрти Мао Це Дунга 1976. мера неједнакости прихода износила је 0,31 (*Gini Index*), да би до 2009. нарасла до 0,47. У 2012. Гини коефицијент, који мери неједнакост, износио је 0,47, што је врло висока вредност која потенцијално прети да уздрма друштвену кохезију (исти индикатор у ЕУ износи испод 0,30, док је у САД нешто нижи од кинеског, а изразито је висок у Латинској Америци и посебно Африци). Различити економски системи најбоље функционишу са различитим нивоима неједнакости, стварајући селективне притиске да се награђују групе које се крећу ка ефикаснијем нивоу производње. Прелазак из једног у други систем може бити трауматичан. Наша цивилизација ('фосилних горива') има тачку равнотеже, односно 'прави' ниво неједнакости, и друштва која су у овој оптималној равнотежи ће просперирати (чини се да је оптимални или идеални ниво доходне неједнакости између 0,25 и 0,35). Успешне владајуће гарнитуре препознају ово, и користе прогресивно опорезивање и друге фискалне трансфере да смањују економску неједнакост. Кинеске

⁴² Stephen Grenville, 2015. Is China's Economy Doomed? National Interest, March 30, 2015. Retrieved from <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/chinas-economy-doomed-12507>

⁴³ EAST ASIA FORUM, 2015. The Cost of Cleaning China's Air. APRIL 6, 2015. <http://www.economywatch.com/features/The-Cost-of-Cleaning-Chinas-Air.04-06-15.html>

власти свакако увиђају значај овог феномена, на шта указују размере нових мера социјалне редистрибуције.⁴⁴

Многе од кинеских инвестиција у одбрану током последње две деценије су усмерене на ограничавање способности САД да интервенише у областима које Кина сматра својим базичним интересима. Кинеска А2/АД стратегија (*anti-access/area-denial*) има за циљ да лимитира могућност слободе кретања потенцијалног непријатеља. Ипак, са успоном кинеске војне и економске моћи САД ће интензивније развијати свеобухватну стратегију за неутралисање А2/АД, с циљем одржавања америчке војне предности у азијско-пацифичком у годинама које долазе.⁴⁵

Суочавање са великим изазовом: појачаном одлучношћу САД да успоре њен растући утицај, тема је која се нашироко расправља у Кини. Три догађаја се посебно акцентирају: Транс-Пацифичко партнерство, које искључује Кину; те напор Сената за доношење закона о валутној манипулацији чији је циљ Кина. У комбинацији са текућим споровима око сајбер безбедности, америчком пивоту ка Азији и територијалним претензијама Источном и Јужнокинеском мору, ова отворена питања негативно утичу на кинеско-америчке односе.⁴⁶

Чини се да конзервативни кругови у Кини имају тенденцију да прецењују кинески фактор у америчкој спољној и безбедносној политици. По њиховом мишљењу, скоро сваки аспект америчке спољне политике има за циљ да успорава успон Кине. САД такође има погрешне перцепције, као ону да ће Кина избацити САД из Азије када постане довољно моћна. Кина не поседује способност да обезбеди стабилност и безбедност у том простору, тако да невољно прихвата конструктивно америчко присуство у Азији на овом тренутку. На дуги рок Кина не жели САД у Азији, јер ће увек бити забринута перспективом да САД прави анти-кинеске алијансе, али то не значи да ће Кина ће бити спремна да принудом или силом 'отера' САД са највећег континента. Наиме, Кина намерава да 'освоји душу' азијских земљама, што значи да жели да их охрабри да виде присуство САД као контрапродуктивно.⁴⁷ То је кинески дугорочни циљ и у будућности Кина и САД ће се такмичити за 'високо-квалитетне' пријатеље. Америчке политика у Азији и Пацифику је неизоставни део укупне стратегије САД да одржи глобалну хегемонију. САД се једноставно противе кинеском понашању за које сматрају да штети америчкој доминацији у овом региону.⁴⁸

⁴⁴ The Lunch Question, STRATFOR FEBRUARY 11, 2015 Ian Morris

https://www.stratfor.com/weekly/lunch-question?mc_cid=833f04473a&mc_eid=72221fd4b4

⁴⁵ Harry J. Kazianis, 2015. 'Should America Really Fear Chinas Military?', *National Interest*, April 5, 2015.

<http://nationalinterest.org/feature/should-america-really-fear-chinas-military-12544?page=show>

⁴⁶ Stephen Roach, 2015. China's New Normal and America's Old Habits'. Project-syndicate, MARCH 30, 2015. <http://www.project-syndicate.org/commentary/china-new-normal-risks-by-stephen-s-roach-2015-03#CXURF22z1VUVLU1h.99>

⁴⁷ Преко „Пута свиле”, АИИБ, 'BRICS New Development Bank' и других иницијатива, Кина покушава да искористи своју предност у потребном капиталу и капацитети за иградњу инфраструктуре да би ублажавала дуготрајне проблема скоро сваке ЗУР.

⁴⁸ Deng Zhenghui, 2015. 'Is America Trying to Contain China?', *National Interest*, April 6, 2015. <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/america-trying-contain-china-12555?page=show>.

Оно што је можда најважније је да је после неколико година проведених у покушајима да убеди западне земље да се придруже Азијској инфраструктурно инвестиционој банци (*Asian Infrastructure Investment Bank: AIIB*), Кина је основала *AIIB* марта 2015, те ће ускоро почети да реализује милијарде долара кредита за финансирање путева, лука, водоснабдевања и канализације, и телеком пројеката на територији целе Азије. Наиме, упркос снажном лобирању САД против, знатан број европских савезника САД (Британија, Француска, Немачка и Италија), те Јужна Кореја, су постали суоснивачи нове, Кином предрођене, банке.⁴⁹

Банка ће, такође суптилно проширити утицај Кине „на рачун САД”, које су доминирале у међународним економским системом од краја Другог светског рата. САД тврде да ће нова банка имати мање скрупулозан начин кредитирања и еколошке стандарде од ривалских институција као што су Светска банка и ММФ (иза којих, иначе, ‘стоји’ САД). Американци су наводно забринути да нова банка неће радити по „највишим светским стандардима” за управљање или позајмљивање. По САД *AIIB* је дизајниран да пројектује кинески утицај широм Азије, а најмогољуднија земља има историју пружања међународних кредита које су, наводно, ‘нетранспарентни и немарни по питању заштите животне средине’.⁵⁰

Спор око *AIIB* је део онога што САД види као део ширег стратешког такмичења са Кином у тежњи за контролом организација које успостављају правила за међународну економију. У напору да одбрани моћ ММФ и Светске банке, САД преговара о транс-пацифичком партнерству, трговинском споразуму са Јапаном и десет других пацифичких економија, зони слободне трговине која искључује Кину. Ипак, *AIIB* се може посматрати и као начин на који Кина планира да рециклира огромне доларске девизне резерве. Кина ће вероватно имати неки облик вета у новој банци, с обзиром да ће бити главни акционар. Кину ће извесно користити *AIIB* као средство економске дипломатије и спољне политике.⁵¹

Ипак, постоји много позитивних трендова у кинеско-америчким односима: растућа међузависност између две економије, повећање интеракције у безбедносној сфери, чешћи контакти и размена података између две војске.

⁴⁹ Оснивање *AIIB* је последица тога што је Конгрес у више наврата „блокирао напоре да се ублажи доминација бретонвудских институција блиских Вашингтону. Неспремност Конгреса да подржи реформе квота у ММФ смањила је кредибилитет САД према савезницима. Предлог да Кини да више утицаја у ММФ, где Пекинг има 4% гласачких права наспрам 17% америчких, редовно је пропадао. Републиканци су такође оборили предлоге Демократа да се повећа финансирање САД за Светску банку и ММФ, остављајући ове институције недовољно капитализованим за захтеве са којима се суочавају. Ако САД жели да сачува лидерску улогу у ММФ, битно је да се предложене реформе одобре. Алтернатива је губитак америчког утицаја, тј. способности да се обликују међународне норме и праксе.

⁵⁰ China's latest power play comes at the expense of America. *The Week* March 28, 2015
<http://theweek.com/articles/546475/chinas-latest-power-play-comes-expense-america>

⁵¹ US warns of loss of influence over China bank. Shawn Donnan and Geoff Dyer in Washington, FT 17 III 2015.
<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/71e33aea-ccaf-11e4-b94f-00144feab7de.html#axzz3VgWB8C32>

Поред тога, САД су пуно учиниле на интеграцији Кине у глобалну економију, укључујући и пријем у *WTO*. У сваком случају, Кина и САД треба да науче да живе заједно, и без узајамног поверења. На крају, билатерална трговина две државе у вредности од преко 550 милијарди долара стално расте, и та 'рекордна' статистика би вероватно могла да буде важан фактор у избегавању великог сукоба.⁵²

Закључна разматрања

Све више економских индикатора указује да је на делу прерасподела глобалне моћи, а финансијско-економска криза 2007-2008. само је убрзала овај процес. По први пут у модерној историји једна не-западна држава (Кина) постала је водећа индустријска сила света и највећи глобални извозник. Истина, економија није једини фактор који опредељује геополитичку констелацију, али је она дугорочно од највећег значаја. Све је извесније да је свет пред уласком у неку врсту мултиполарног међународног поретка. Важан, али не пресудан, моменат ће бити на почетку следеће деценије, када ће Кина, то је све извесније, преузети место највеће светске привреде, мерено тржишним курсевима.

Чини се да оно што чини срж међународних односа јесте геополитика, која је опет постала централно њихово обележје. И поред глобализације, основне интеракције (и међузависност) између људи дешавају се у оквиру њихових држава, односно друштава (и евентуално оних суседних), што ствара потенцијал за конфликте (људи у интеракцију неминовно су и у конкуренцији, која опет може водити конфликту). Ратови између држава и конкуренција у постхладноратовском раздобљу били су доминантно обележени геополитиком. Индикативно је да и поред тога што је Кина постала врло важан и атрактиван трговински партнер већине земаља у Југоисточној Азији, то није учинило ове државе мање забринутим за своју безбедност. Слично је са латиноамеричким државама које се често уједињују против САД. Не треба сметнути са ума да се земље и даље често групишу у складу са идеологијом (нпр. повезивање левичарских режима), религијом, или преко разних међународних организација, врло слично како је то било и током 20. века.⁵³ Индикативна је теза Миршајмера (2001) како ће раст Кине на неки начин значити повратак "трагедији политике великих сила".⁵⁴

Дакле, економија Кине, вођена снажним извозно оријентисаном индустријом, ће надмашити америчку почетком наредне деценије. Ипак, у асиметричном свету која се рађа, САД ће остати доминантна војна сила. Генерално,

⁵² Deng Zhenghui, 2015. 'Is America Trying to Contain China?', *National Interest*, April 6, 2015. <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/america-trying-contain-china-12555?page=show>.

⁵³ Zachary Keck, 2013. How Geopolitics Doomed the Clash of Civilizations. *The Diplomat* (September 7, 2013). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://thediplomat.com/the-editor/2013/09/07/how-geopolitics-doomed-the-clash-of-civilizations/>

⁵⁴ John Mearsheimer, 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. (13-14) New York: Norton.

САД ће и током 20-их година 21. века остати водећа глобална сила и то захваљујући снажној дипломатији и мрежи савезништава у свету, војној супремацији и доминирајућем културном обрасцу. Европа ће наставити да буде фокусирана на себе, по питањима као што је проширење ЕУ и санирање ефеката кризе, али ће ЕУ, и поред тога, и даље остати снажан глобални 'играч'.

У очима Пекинга, амерички стратегија према Кини имао следеће циљеве: изоловати, сузбијати, умањити, поделити и саботирати политичко вођство. За САД, дугорочна политика Пекинга има за циљ да изгура САД из Азије ради успостављања кинеске сферу утицаја. И Кина и САД треба да спрече погоршавање односа и да узајамно превазилазе могућу кризу односима или чак конфликт. Кина, и Русија, су моћне, независне државе са незападаним погледом на свет, и то су практично увек биле, док је ЕУ, иначе најважнији савезник Америке, политички и војно некохерентна и неефикасна. Чак и да је Кина демократска држава то не би правило суштинску разлику.

Успон Кине ће неизбежно бити изазов дугогодишњем присуству Америке у Азији. Биполарна Азија је реална могућност, са Синосфером окруженом приобалским земљама у лабавом савезу, чији је архитекта САД.

Ипак, промене у глобалном распореду снага које се називају неће бити брзе и свакако неће следећу деценију учинити револуционарном. Поједностављено, свет на почетку двадесетих година 21. столећа биће сличан данашњем, тек са нешто мањом улогом Запада, у корист ЗУР, пре свега, Кине.

У контексту ребаланса глобалне моћи индикативне су речи претходног шефа Светске трговинске организације (*World Trade Organisation-WTO*), Паскал Ламија, новембра 2012: 'Растући утицај ЗУР померио је однос снага у светском трговинском систему, односно дошло је до прерасподеле у глобалном геополитичком шпилу карата'. Свакако, један од разлога за песимизам био је неуспех 'Доха рунде' мултилатералних трговинских преговора, који су започели још 2001. Ово је било последица тенденције раста учешћа ЗУР, посебно Кине, у светској трговини, и с тим повезаног утицаја ових земаља на мултилатералне трговинске преговоре, поред осталог, због њиховог растућег тржишта роба и услуга. Важан фактор је и снажно повећана трговина између самих ЗУР. У време настанка 1995. *WTO* је била обликована у складу са геоекономским последицама завршеног Хладног рата, али и са трендом успона не-западних економија, нарочито у источној Азији. ЗУР су могле да институционализује стечене гео-економске позиције утичући на принципе одлучивања у *WTO*. Врло важан моменат је повећање броја плурилатералних преференцијалних као и регионалних трговинских споразума.⁵⁵

На крају, индикативно је да је на овогодишњем пролећном заседању MMF и Светске банке потенцирано питање повлачења САД, односно евенту-

⁵⁵ Научници различити тумаче овај тренд. *Edward Luttwak* предлаже да земље које виде опасност од кинеске политике, која тежи да своју индустрију учини глобално конкурентном, треба да се удружују ради неутралисања геоекономског утицаја ове земље. С друге стране, водећи теоретичар спољне трговине, *Jagdish Bhagwati*, је један од најконзистентнијих критичара оваквих врста споразума.

алног одустајања од светског лидерства. То се види као резултат дисфункционалности и недостатка ресурса да се пројектује економска моћ као некада. Ако САД не буду обликовале светска правила пословања која ће бити прилагођена потребама америчких компанија, онда би Кина могла да уради то уместо САД, што би најмогућнију земљу учинило још компетитивнијом.

Литература:

1. Blanchard, Olivier, 2015. 'Contours of Macroeconomic Policy in the Future', IMF direct, April 2, 2015. Retrieved from <http://blog-imfdirect.imf.org/2015/04/02/contours-of-macroeconomic-policy-in-the-future/>
2. Bremmer, Ian, 2013. China: Superpower or Superbust? NATIONAL INTEREST, (NOVEMBER-DECEMBER 2013). Retrieved from <http://nationalinterest.org/article/china-superpower-or-superbust-9269>
3. Davis, D., & Leggett, J. (2013). Underground Truths: Shale Won't Save Us. The National Interest (October 28, 2013). Retrieved from <http://nationalinterest.org/commentary/underground-truths-shale-wont-save-us-9320?page=1>
4. Dervis, K. (2013). The End of Convergence? Brookings. Retrieved from <http://www.brookings.edu/research/opinions/2013/10/03-emerging-market-growth-dervis>
5. Donnan, Shawn & Dyer, Geoff (2015). 'US warns of loss of influence over China bank'. Financial Times, March 17, 2015. Retrieved from <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/71e33aea-ccaf-11e4-b94f-00144feab7de.html#axzz3VgWB8C32>
6. Drezner, D. (2013). The Mother of All Experiments in Authoritarian Capitalism Is About to Begin. Foreign Policy. Retrieved from http://drezner.foreignpolicy.com/posts/2013/11/12/the_mother_of_all_experiments_in_a_uthoritarian_capitalism
7. EAST ASIA FORUM, 2015. The Cost of Cleaning China's Air. APRIL 6, 2015. <http://www.economywatch.com/features/The-Cost-of-Cleaning-Chinas-Air.04-06-15.html>
8. Economist Intelligence Unit (2015). Global Forecasting Service April 2015. Retrieved from file:///C:/Users/pc2012/Downloads/GSJXAB00_20150318.pdf
9. Eichengreen, John, 2011. The Exorbitant Privilege: The Rise and Fall of the US dollar and the Future of the International Monetary System (23-24), Oxford University Press (p. 41).
10. Financial Times, 2015, 'US and eurozone growth rates seem to converge', Financial Times, April 12, 2015. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/62f9570a-debe-11e4-8a01-00144feab7de.html#axzz3XU9nNk00>
11. Friedman, George, 2015. 'Coming to Terms With the American Empire. STRATFOR', APRIL 14, 2015. www.stratfor.com/weekly/coming-terms-american-empire?utm_source=freelist-f&utm_medium=email&utm_term=Gweekly&utm_campaign=20150414&mc_cid=200a1a669a&mc_eid=72221fd4b4
12. Gavyn, Davies, 2015. 'Global growth report card: world slowdown causes concern'. Financial Times, April 05, 2015. <http://blogs.ft.com/gavyndavies/2015/04/05/global-growth-report-card-world-slowdown-causes-concern/>

13. Grenville, Stephen 2015. Is China's Economy Doomed? National Interest, March 30, 2015. Retrieved from <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/chinas-economy-doomed-12507>
14. Greg Ip, 2015. At Last, Eurozone Gets Growth in Gear, WSJ, April 22, 2015. <http://www.wsj.com/articles/at-last-eurozone-gets-growth-in-gear-1429723674>
15. Guilford, G. (2013). How the U.S. Government Shutdown Helps China's Geopolitical Influence. THE ATLANTIC. Retrieved from <http://www.theatlantic.com/china/archive/2013/10/how-the-us-government-shutdown-helps-chinas-geopolitical-influence/280231/>
16. Gutterman, Steve 2013. Russian President Putin wants BRICS to tackle geopolitics. Reuters (21.3.2013). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.reuters.com/article/2013/03/21/us-brics-russia-idUSBRE92K1CW20130321>
17. IEA, 2014. Signs of stress must not be ignored, IEA warns in its new World Energy Outlook. International Energy Agency, 12 November 2014, London. <http://www.iea.org/newsroomandevents/pressreleases/2014/november/signs-of-stress-must-not-be-ignored-iea-warns-in-its-new-world-energy-outlook.html>
18. IMF (2015), Online baza podataka (april).
19. IMF Survey (2015a). 'FASTER GLOBAL GROWTH: IMF Review Weighs How to Harness Trade for Growth'. IMF Survey, March 23, 2015. Retrieved from www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/POL032315A.htm
20. IMF, 2015b. Can Fiscal Policy Stabilize Output? Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2015/01/fmindex.htm>
21. IMF, 2015c. International Banking After the Crisis: Increasingly Local and Safer? Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2015/01/pdf/c2.pdf>
22. IMF, 2015d, 'Uneven Global Recovery, Complex Underlying Currents'. WORLD ECONOMIC OUTLOOK, IMF Survey, April 14, 2015e. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041415A.htm>
23. IMF, 2015e, 'WORLD ECONOMIC OUTLOOK (WEO) UPDATE- Cross Currents', IMF, January 2015.
24. Kaplan, Robert, 2015. 'America Is Fated to Lead' National Interest, January-February 2015. (December 22, 2014) <http://nationalinterest.org/feature/america-fated-lead-11901?page=show>
25. Kazianis, Harry (2015). 'Should America Really Fear Chinas Military?', National Interest, April 5, 2015. Retrieved from <http://nationalinterest.org/feature/should-america-really-fear-chinas-military-12544?page=show>
26. Keck, Zachary, 2013. How Geopolitics Doomed the Clash of Civilizations. The Diplomat (September 7, 2013). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://thediplomat.com/the-editor/2013/09/07/how-geopolitics-doomed-the-clash-of-civilizations/>
27. Lagarde, Kristin, 2015. 'Prevent „New Mediocre” From Becoming „New Reality”'. IMF Survey (IMF-WORLD BANK SPRING MEETINGS), April 9, 2015. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW040915A.htm>
28. Lynn, Doan & Dan, Murtaugh, 2015. 'Oil Boom Could End in May After Price Collapse' Bloomberg, April 13, 2015. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-13/shale-oil-boom-seen-ending-in-may-after-price-collapse>
29. Mearsheimer, John, 2001. The Tragedy of Great Power Politics. (13-14) New York: Norton.

30. Morris, Ian, 2015. 'The Lunch Question', STRATFOR FEBRUARY 11, 2015. Retrieved from https://www.stratfor.com/weekly/lunch-question?mc_cid=833f04473a&mc_eid=72221fd4b4
31. Rines, Samuel, 2015. 'The Feds Big Role in the Oil-Price Game.' National Interest, April 7, 2015. Retrieved from <http://nationalinterest.org/feature/the-feds-big-role-the-oil-price-game-12563>
32. Roach, Stephen, 2015. China's New Normal and America's Old Habits'. Project-syndicate, MARCH 30, 2015. Retrieved from <http://www.project-syndicate.org/commentary/china-new-normal-risks-by-stephen-s--roach-2015-03#CXURF22z1VUVLU1h.99>
33. Roubini, Nouriel, 2015. 'Signs of Life in the Eurozone'. Project-syndicate, MARCH 31, 2015. Retrieved from www.project-syndicate.org/commentary/eurozone-fragile-recovery-by-nouriel-roubini-2015-03#1Fobe1twJ34xWmu1.99
34. Tadeo, Maria, 2015. 'Euro Area Ends Flirt With Deflation as ECB Pumps Billions in QE'. Bloomberg, April 30, 2015. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-30/euro-area-ends-flirt-with-deflation-as-ecb-pumps-billions-in-qe>
35. The Economist, 2015. 'World GDP', March 21st, 2015. Retrieved from <http://www.economist.com/news/economic-and-financial-indicators/21646778-world-gdp>
36. The Economist, 2014. 'Chinese and American GDP forecasts: Catching the eagle'. The Economist, August 22nd 2014. <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2014/08/chinese-and-american-gdp-forecasts>
37. World Bank, 2015. 'GLOBAL ECONOMIC PROSPECTS - Having Fiscal Space and Using'. It <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
38. Zhenghui, Deng, 2015. 'Is America Trying to Contain China?', National Interest, April 6, 2015. Retrieved from <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/america-trying-contain-china-12555?page=show>
39. Zoellick, Robert, 2012. 'The Currency of Power' Foreign Policy, NOVEMBER 2012, Retrieved from http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/08/the_currency_of_power?page=0,3 (1. 11. 2012.)

БОРИС Н. КРШЕВ

ОД МЕРКАНТИЛИЗМА ДО НЕОЛИБЕРАЛИЗМА – КРИЗЕ КАО НЕМИНОВНОСТ У ЖИВОТУ КАПИТАЛА*

Увод

Иако економија припада пољу друштвених наука, по свему судећи да се поједине њене појаве – попут економских криза, могу сврстати у домен природних наука, с обзиром да се о њима неретко може чути да су неминовне и сталне. Ова, готово судбинска предодређеност капитала у многоне подсећа на Дарвинову теорију еволуције о постанку врста и доминацији (опстанку) јачих у односу на слабије. Да се не ради о случајним, него о законитим појавама, први је уочио и образложио руски економиста Николај Кондратјев (Н. Д. Кондратјев; 1892-1938) почетком тридесетих година прошлога века. Његова истраживања доказала су да капитал сам по себи није вечита категорија, него да има свој „век трајања” - животни циклус у ком се рађа, развија, доживљава успон и након тога неизбежни пад и нестанак. Ово циклично кретање капитала, хронолошки мерено датира од његове најраније фазе - меркантилизма (с почетка XVI века), а како се кризни периоди јављају сваких 60-70 година, свако столеће га је имало и није постајала ни једна историјска епоха а да се није сусрела са економском кризом и њеним последицама.

Историјске анализе порекла, јачине и динамике криза, указале су да је управо човек пресудан фактор у њиховом настајању, и да се његова „глад” и похлепа за новцем претвара у манију - која се убрзо претвара у панику, а са нестанком поверења долази до финансијских ломова и криза које често имају несагледиве последице. (Кршев, 2012: 111-126)

* Рад саопштен на IV међународној научној конференцији одржаној у Бања Луци 24. октобра 2014. под називом „Од кризе према развоју” у организацији Универзитета за пословне студије из Бања Луке.

Велике кризе меркантилизма

Појава меркантилизма као прве фазе у развоју капитализма, везује се за епоху великих географских открића, када трговина постаје најдоминантнија привредна грана, тако да се често овај период (од XVI до XVIII века) назива добом „трговачке револуције”. Монопол над трговином у почетку држе иберijske краљевине – Шпанија и Португал, али се временом центри моћи и капитала померају ка северу Европе и прелазе у руке Холандије и Енглеске. Ривалство између севера и југа вешто користе поједине трговачке породице из Аугбурга, Келна и Франфуркта - немачких средњовековних градова који се захваљујући свом повољном географском положају убрзо претварају у сајамске метрополе. Ове породице (Fuger, Velser, Paumgartner, Nidhart, Majnlh и др.) постају прве „трговачке династије” - успевају да свој трговачки капитал трансформишу у банкарски претварајући своје трговачке радње у прве банке. Оне контролишу токове новца и робе од Лисабона до Антверпена – дистрибуција зачина по читавом континенту је у њиховим рукама, а прихватајући депозите и пословање са меницама постају главни финансијери свих европских монархија. (Kameron, Nil, 2011: 182-195)

У свом пословању доследно се придржавају кодекса протестантске етике која се јавља са реформаторским покретом, који ће такође снажно обележити ову епоху. Протестантска етичност налагала је самоконтролу, умереност и штедљивост - не толико у стицању, колико у располагању и трошењу новца. (Weber, 1989: 9-11) Међутим, време је показало да никакви морални назови нису били у стању да утичу на човекову поаму за новцем и богаћењем, која ће га на крају довести до потпуне пропасти.

На врхунцу своје моћи Фугери и Велсери покрећу ланац „сигурних инвестиција” кредитирајући ратне потхвате шпанског краља Максимилијана I (1459-1519), а након тога и долазак на власт Карла V (1500-1558) и његовог сина Филипа II (1527-1598). За те услуге добијају бројне поседе и концесије - попут Канарских острва, Санта Доминга и Венецуеле, експлоатацију свих рудника соли, бакра, сребра и злата у земљама Хабсбурга и монополе у трговини са америчким колонијама. У јавности се створио утисак да су извори добре зараде непресушни и да је боље инвестирати у Фугере и Велсере него у сопствени обрт и трговину. Тако је настао ланац дужничко-поверилачких односа са крајње неизвесним исходом и последицама. Иако је Антон Фугер (1493-1560) покушавао да „оконча пословање” – да прекине са дубиозним кредитирањем шпанских краљева, међутим није се могао одупрети притиску туђег новца који је банка примала на депозит. Показало се да је моћ новца већа од моћи разума. (Kulischer, 1957: 201)

У међувремену ратовање почиње узимати свој данак - све више је верност терциоса зависила од плате, а да би задржали војску на окупу владари се изнова задужују обећавајући финансијерима „будући” ратни плен као покриће за ново задужења. Како ланац не би „пукао”, немачки банкарски несвесно пристају на дубиозне пласмане дајући зајмотражиоцима нове кредите, иако су знали да им је и ново хипотекарно и концесионо обезбеђење све неизвесније. Тако

су не само Фугери и Велсери, него и сви они који су њима поверили новац, своју судбину везали са шпанску грану Хабсбурга. А када је 1575. године Филип II прогласио државно банкротство, срушила се и читава „кула од карата” – пропаст једних изазвала је пропаст других и њихових поверилаца и прва велика финансијска криза била је на помолу. Да се на време прекинуло са примањем депозита и стало са кредитима и штета би била мања, овако је преко 12 милиона гулдена у злату отишло у неповрат. Више никоме нису требале аугсбуршке менице и свако ко их је поседовао и до тада вредно чувао, сада их је у паници продавао. Све што се стицало током више деценија, нестало је за мање од годину дана - као да никада није ни постојало. Од свег богатства немачких банкарских породица остали су само презадужени земљишни поседи. (Животиновић, 1985: 86-91)

Била је ово прва велика економска криза која је изменила ток историје, јер је за последицу имала револуцију у Низоземској, слом шпанске непобедиве армаде и појаву Енглеске као поморске силе. Истовремено, како је капитализам постајао светски систем, тако су и његове кризе по свом обиму и последицама добијале међународни карактер, јер су укључивале све већи број земаља. (Wallerstein, 1986: 155-156)

Наредни, XVII век обележила је тзв. „тулипоманија” или инвестиције у луковице цвета лале у Холандији које су довеле до пада вредности акција чувене *Источно-индијске компаније*. Помаму за овим цветом изазвала је његова јединствена особина - да после извесног времена садње један изданак доживи генетску модификацију и промени боју из једнобојног у пругасти цвет. Луковица тог изданка била је предмет маније и потражње која је владала у западној Европи током тридесетих година XVII века. Најтраженија је била луковица беле лале *Семпер Аугустус*, која је дала прве пругасте изданке за које је 1634. године холандски двор понудио цену од 1.200 флорина по комаду (једна овца је у то време коштала 10 флорина). Сазнавши за то настала је права поама у јавности за луковицама лале како би се селекционисала она која ће дати пругасти цвет. Сејало се где год се стигло, јер свако је очекивао да ће управо његова луковица дати јединствено лепу и скупоцену лалу. Луковица једне такве лале достигла је у лето 1636. тржишну вредност од невероватних 4.600 флорина. Обичним луковицама трговало се преко читаве године, што је подразумевало да је и њима цена непрекидно расла, а шта се купило - видело би се тек током маја, када би засејана луковица и процветала.

Манији куповине и сејања лале свуда и на сваком месту нико није могао да одоли. Луковицама се трговало попут деоница неке компаније. Грозница је трајала готово пуне три године, а тресла је не само Амстердам, него и Лондон и Париз. Како се у огромној већини случајева радило о „изневереним очекивањима”, до слома „берзе” долази фебруара 1637. када су (изненада) сви желели да продају, а нико да купи на стотине хиљада тона луковице. Стрмоглави пад цена за више од 90% изазвао је панику у западној Европи. На губитку су били сви, а само неколицина срећника - која се на време повукла и стала, успела је да из ове поаме изађе с добитком. (Barzun, 2003: 384-385)

Велике кризе либерализма

Како је либералну епоху капитализма обележио слоган Винсента де Гурнеа (1712-1759) *laissez faire, laissez passer* („пустите нека свако чини што хоће и нека све иде својим током”), тако су њен и почетак и крај обележиле велике економске кризе. Почетак - двадесетих година XVIII века, када су економије најразвијенијих европских држава – Француске и Енглеске биле уздрмане падом акција Компаније Мисисипи и Компаније за Јужна мора, а крај, 200 година касније - двадесетих година XIX века, када је читава светска економија била уздрмана падом акција на Волстриту (*Wall Street*). Исто тако, куриозитет је да су и прву и последњу кризу пратиле афере – прву: Лоова и Блантова афера, а последњу тзв. „Понзијева афера”.

Иницијатор прве кризе либерализма био је Џон Ло (1671-1729), син шкотског златара, својеврсни банкарски геније, али и коцкар и авантуриста, који износи 1715. план за оздрављење француских финансија. Његова теорија је полазила од становишта да није важна врста новца која се употребљава (ковани или папирни), него да добро употребљен новац одржава и повећава трговину, а да добро вођена трговина одржава и повећава количину новца у оптицају. У овој својеврсној игри речи Ло је само преформулисао слоган под којим је пословала *Амстердамска банка*, а који гласи да „новац није вредност за коју се размењују робе, него вредност с којом се размењују робе”. Он схвата новац као робу и отуда га не везује за племените метале, због њихове променљиве вредности на тржишту које датирају још из времена тзв. „револуције цена”. Ло верује да би папирни новац који би рационално емитовале државне банке и који би био заложен (везан) за земљу (земљишни посед) имао већу стабилност него новац везан за злато.

Преузимајући државни дуг на себе у целости, а у циљу стицања поверења у јавности, на сваком његовом папирном апоену гарантовало се да ће доносиоцу бити исплаћена противвредност у злату - у фиксном износу и по оној вредности новца која је важила у моменту његовог штампања. Како је убрзо задобио поверење, није размишљао о могућности навалe власника банкнота у том правцу – иако је знао да је много више папирног новца издато него што су то биле банчине резерве у злату и сребру. Држећи се девизе „добра је банка она која не плаћа”, Ло је веровао да због задобијеног поверења никоме неће пасти на памет да доведе у питање вредност папирног новца, а камо ли да ће неке морати да плаћа његову противвредност у племенитим кованицама. И стварно, убрзо су његове банкноте у потпуности истисле из употребе ковани новац, трговина је цветала, а депозити су расли из дана у дан. (Braudel, 1992: 97-101)

Као врхунац целокупне његове политике, Ло оснива 1719. године „Компанију Мисисипи” у циљу насељавање колониста у Њу Орлеанс и Луизијану, док од француске државе добија концесије на искључиво право на трговину са Индијом, Кином и Африком. До тада невиђена величина ових операција потпуно је засенила јавност и јавља се манија за акцијама његове компаније. За

мање од годину дана вредност акција се са номиналних 500 попела на 18.000 ливри. Позната је прича о грбавцу који је изнајмљивао своју грбу шпекулантима испред париске берзе, јер слободних столова није било.

Међутим, крајем јануара 1720. неколико разборитијих власника акција продали су их на берзи, инсистирајући при томе да им се предате банкноте исплате у злату и сребру. Та вест довољна је била да наруши поверење у читав систем дужничко-поверилачких односа. Цене акција су почеле нагло да падају, а људи су се ускоро у агонији тукли да их продају - готово исто онако колико су се колико до јуче у заносу тискали да их купе. До октобра све је било готово – пропала је не само компанија, него и банке које су гарантовале њене акције - *Banque Royale* и *Banque Générale*, док је сам Ло морао да побегне из земље. (Kindleberger, Aliber, 2006: 65-72)

Манија која је захватила Француску није могла а да не прође неопажено у Енглеској. И тамо ничу разно-разне компаније за све и свашта, али пресудну улогу за пренос кризе на острво одиграла је „Компанија за Јужна мора” (*South Sea Company*), коју је исте 1719. године основао Џон Блант (1665-1733) син лондонског обућара, а сада успешни предузетник. Копирајући Лоа, и он преузима национални дуг лобирајући у парламенту и влади - да државни повериоци уместо годишњег ануитета приме акције његове компаније.

Наиме, парламентарци су поверовали у причу и усвојили закон по ком је основана „Компанија за Јужна мора”, како би се задовољили повериоци који су државу кредитирали у неколико претходних ратова. Уместо новца, они су добили вредносне папире компаније, која је одлуком владе добила монопол над трговином између Енглеске и њених колонија у Индији, Африци и Америци.

Међутим, за разлику од „Мисисипи мехура”, који није био превара, „мехур Јужног мора” (*South Sea Bubble*) јесте – и превара и обмана. Наиме, Блант и његови инсајдери настојали су остварити профит на деоницама које су издали сами себи на темељу зајмова осигураних тим деоницама, док су поверење код јавности задобили ширећи гласине о пронађеним огромним количинама злата и сребра у Јужној Америци.

Иако се очекивало да ће компанија остваривати велике добитке, с обзиром на њен монополистички положај, она је од почетка бележила губитке, који су прикривани од јавности. Губитак се константно покривао новим емисијама акција за којима је увек владала велика тражња. Тако се за нешто мање од годину дана на Лондонској берзи вредност акција компаније удесетостручила, скочивши са номиналних 100 на 1.050 фунти, док се укупна вредност свих акција попела на 500 милиона фунти стерлинга, што је било пет пута више од укупне вредности готовог новца у оптицају.

У лето 1720. Блант доноси кобну одлуку по њега да се ослободи три конкурентске компаније, које су по истом принципу пословале. Захваљујући везама, успео је да код надлежних органа издејствује њихово затварање, што је довело до банкротства њихових акционара. Међутим, међу тим акционарима било је и његових деоничара, који сада, финансијски принуђени, продају акци-

је Компаније за Јужна мора како би макар делимично надокнадили штету. Тада се сазнало за велике губитке и догодио се први берзански крах у историји. И убрзо је уследила паника – безвредне акције нико није хтео да прими. Пропаст је била општа. Тек ће Роберт Волпол (1676-1745) петнаест година касније успети да поврати поверење у енглеска акционарска друштва, берзе и банке, након што је парламент усвојио тзв. „Закон о мехуринама” (*Bubble Act*) у циљу заштите депонената од сличних обмана. (Vilar, 1990: 88-93)

Крај епохе либерализма завршава се са једном од највећих криза виђених до тада коју с правом многи називају „првом светском економском кризом”. Хронологија „Велике депресије” из 1929. године не представља непознаницу, премда се о њеним узроцима још увек расправља - како у економској, тако и у историјској науци. Сигурно је да су берзански слом у Америци и финансијски крах који је затим уследио, само манифестација много дубљих слабости које је носила завршна фаза епохе либералног капитализма.

Трећа деценија XX века донела је невиђену хиперпродукцију у привреди Сједињених Држава. Новац се лако стицао на основу сталног скока цена, што се нарочито односило на акције и њихову вредност на берзама.¹ Економија, заснована на Фишеровој квантитативној теорији новца довела је дотле да се на берзама куповало све, једино је битно било да се акције продају у што краћем року и за колико-толико већу добит. Међутим, стопа повећања цена акција била је многоструко већа у односу на стопу раста новца у оптицају. (Kindleberger, 1986: 25-28) Просечно је у пет милиона долара у акцијама мењало власнике у току само једног дана. Искривљена свест о могућности брзог и лаког богаћења довела је до праве јагме за акцијама. Рад на берзама постао је најуноснији посао. У току лета 1929. године нестало је сваке опрезности, тако да су од краја маја до краја августа цене акција скочиле за преко 70%. (Kingston, Lambert, 1982: 163-179)

Међутим, акције се нису куповале за стварни новац, него краткорочним позајмицама код банака уз минимално обезбеђење таквих кредита. Половином октобра професор Ирвин Фишер (1867-1947) даје историјску изјаву: „Изгледа да су се високе цене акција усталиле... Очекујем да ће цене акција за пар месеци бити много веће него данас”. Тачан одговор зашто је само десет дана касније настало неповерење које је довело до слома берзе - нико не зна. Почело се са принудним продајама акција, да би се оне касније претвориле у паничне, по принципу „дај шта даш”. После слома берзи, на ред је дошао нагли пад цена производа, због чега фабрике смањују радну снагу, тако да се са осетним падом производње огроман број становништва нашао на улици без посла. (Butler, 1934: 20-37)

Светска економска криза, започета спектакуларним падом хартија од вредности 25. октобра 1929. године на њујоркшкој берзи, имала је најпресуднији утицај на даљи ток историје. За само неколико дана 40.000 милиона дола-

¹ О каквим се скоковима цена радило навешћемо пример за акције Њујорк-тајмса (*The New York Times*): њихова номинална вредност износила је 25\$, током 1927. године просечна цена на берзи једне акције износила је 181\$, током 1928. просечно 245\$, почетком 1929. године 331\$, 3. септембра 469\$, 1. октобра 510\$, а половином новембра 224\$.

ра у акцијама изгубило је своју вредност, а са пропашћу берзе америчке банке обустављају давање кредита Европи.

Велики проблем Европе после Локарна, био је тај што је зависила од нестабилног напретка америчке привреде. Пошто су сви амерички кредити били искључиво краткорочни, њихово нагло повлачење имало је катастрофалне последице за европске кориснике. Без потребних средстава, европски дужници су убрзо престали да исплаћују ратне репарације и остала дуговања. На другој страни, Хуверова администрација је подижући увозне таксе онемогућила страним дужницима да их компензују путем повећаног извоза. Како су земље једна за другом тежиле да уравнотеже своје билансе кроз обустављање увоза, то је неизбежно довело до замирања светске трговине. Криза током 1930-1932 доприноси јачини депресије и добија карактер светске економске кризе. (Кршев, 2009: 311-318)

Слом берзе и паника која је настала након тога открила је бројне махинације и злоупотребе службеног положаја до којих је долазило у време маније. Историјско искуство упућује на чињеницу да су бројне преваре биле само реакција на човеков незасит апетит за богаћењем. Најпознатија афера из овог времена свакако је „Понзијева афера”, која је добила име по бостонском банкар Карлосу Понзију (1882-1949), који је својим депонентима обећао да ће им плаћати камату и до 30% месечно, рачунајући на стални прилив средстава и стални раст акција. А када је све то престало, Понзи је завршио у затвору. (Hobsbaum, 2004: 69-111)

На финансијском плану, парализа емисионог тржишта довела је до потпуног поремећаја кредитног тржишта. Услед великог губитка који трпе банке (готово све инвестиције су биле „промашаји”), долази до тога да и оне не извршавају своје обавезе према депонентима, завршавајући у принудним стечајевима и банкротству. Поврх свега, опадањем привредне делатности смањивао се и национални доходак, што је проузроковало и смањење државних и јавних прихода. Са овом каузалном везом нису били синхронизовани и јавни расходи, односно расходи се нису смањивали сразмерно и у исто време, те долази до појаве буџетског дефицит који проузрокује пад националног дохотка. Повезаност финансијског, индустријског и трговачког капитала резултирала је ланчаном реакцијом, те су после банкарских - на ред дошли стечајеви у индустрији и трговини. (Sause, 1972: 342-343)

Председник Херберт Хувер (1874-1964) тражио је одговорност Европе за депресију у коју су запале Сједињене Државе, прихватајући само делимично сопствену одговорност за шпекулације на *Wall Street*-у. Он је посебно осудио прецењену енглеску фунту и везивање готово свих европских валута за злато, као и постојање ратних репарација које су довеле до слома немачке привреде. (Hoover, 1952: 95-102)

На другој страни океана, у Европи, догађаји изазвани крахом берзе на *Wall Street*-у, убрзо су проузроковали кризу новчаног и кредитног система – прво у Немачкој, Француској и Аустрији, а зитим по систему ланчане реакције и у осталим државама.

У Немачкој се буџет за 1930. годину завршио дефицитом већим од милијарде марака, да би већ у почетком наредне године била ликвидирана једна од највећих европских банка - *Darmstädter und Nationalbank*. Убрзо потом су почеле да престају са радом и друге банке, што је пак имало за последицу затварање фабрика, масовна отпуштања с посла и обуставе исплата зарада. Слична је ситуација била и у Француској где су банкротирале *Banque Adam* и *Banque Oustric*, као и у Аустрији где је под стечај отишао чувени *Credit Anstalt*. (Вучо, 1970: 348-354)

Како је Немачкој претила економска катастрофа, а са њоме и политичка криза, на молбу председника Паула фон Хинденбурга (1847-1934), америчка администрација доноси јула 1931. године одлуку о проглашењу мораторијума (обуставе плаћања) по свим међународним обавезама (укључујући ту и репарације). Годину дана касније, на конференцији у Лозани, чланице Антанте закључиле су да Немачка више није у стању да сервисира своје обавезе и да уместо свих преосталих дуговања уплати једнократно обештећење у износу од три милијарде марака. Овом уплатом скинуто је једно велико бреме у немачкој привреди, али је за последицу имало долазак нациста на власт. Тако се Адолф Хитлер (1889-1945) појавио као „*deus ex machina*” нудећи спасоносна решења немачком народу за излазак из дубоке рецесије.

Друштво народа је током 1931. и 1932. године тражило излаз из новонастале ситуације. Поред Лозане, организују се конференције у Женеви, Берлину, Бечу и Лондону. Плод ових разговора представљао је оснивање релативно великог броја међународних банака и других финансијских организација за санацију привреде путем давања дугорочних кредита попут *Међународног привредног института*, *Банке за међународне обрачуне* и *Међународне банке за пољопривреду* које дугорочно гледано нису дале жељене резултате. У оквиру националних економија, владе европских земаља су на депресију покушале да одговоре дефлацијом и на тај начин очувају вредности валуте. Убрзо су уследиле рефлаторне мере - јавни радови, девалвација, преференцијални царински аранжмани или комбинација свих ових метода. (Шећеров, 1936: 193-200)

Тешко се могу објаснити разлози дужине и жестине трајања кризе и депресије, али влада једно опште уверење, да су стечајеви банака и пад међународне трговине - највише допринели томе. Све земље које су се нашле на њеном удару, нису имале развијену адекватну алтернативну монетарну и фискалну политику, како би макер мало ублажиле њене последице.

Узрок стечајева новчаних завода била је пре свега њихова велика бројност са релативно малим капиталом у односу на волумен банкарских послова. На другој страни, стечајеви малих банака су проузроковали губитак поверења јавности у остале, знатно веће и „преживеле” банке, што је довело до масовних повлачења депозита. То је приморало ове „здраве” банке да ограниче кредите привреди на најмању могућу меру, што доводи до затварања и онако малог броја активних привредних предузећа.

Систем федералних резерви (*The Federal Reserve System*, FED), као централна - национална банка САД, није био у стању да финансијски прати ову

ситуацију. Знајући да ниједан банкарски систем не може одједном издржати конверзију депозита у готов новац, гувернери по савезним државама уводе нерадне дане за банке, јер је то био једини начин да се банке затворе и законски онемогуће исплате.

Већина солвентних банака је том приликом престала са радом, све до тренутка док Френклин Делано Рузвелт (1882-1945) 4.марта 1933. године није и званично ушао у Белу кућу. Дан пре тога, амерички Конгрес усваја његов Програм мера општег привредног опоравка земље, познатијег под називом „Њу-дил” (*New Deal*), који се заснивао на државној интервенцији у привреди, интензивном инвестирању и јавним радовима. Нова монетарна политика донела је неколико закона по хитном поступку, међу којима се по свом значају истицао и Закон о банкама (*Glass-Steagall act*).

Главни задатак Рузвелтове администрације односио се на оспособљавање комерцијалног банкарства за нормалан рад. Први корак у томе био је објављивање тзв. „банкарског празника”, којим су истовремено затворене све банке у САД на недељу дана. Банка се могла поново отворити тек пошто се испитивањем утврдило да је то оправдано и да постоје економски разлози. Овај корак пре свега, имао је за циљ да код јавности превазиђе психозу неповерења и панике. Након поновног отварања банке, јавност је могла бити сигурна да је држава са своје стране, дајући јој „зелено светло” за рад, дала све потребне гаранције о исправности пословања тог новчаног завода. Законом о банкама регулисан је промет злата - долар је напустио златно важење, а ФЕД је почео са кредитирањем привреде уз гаранције државних обвезница, услед чега је контрола кредитног пословања прешла у надлежност федералне администрације. Реформа банкарског система представљала је један од успешнијих делова Рузвелтовог програма, јер је трајно враћено поверење у финансијску и монетарну политику. (Вучо, 1975: 116-117)

Концепција Њу-дила у потпуности је била заснована на новој макроекономској теорији Џона Мајнарда Кејнза (1883–1946) изложеној у делима *Трактат о монетарној теорији* (1923) и *Расправи о новцу* (1930), у којима је упозоравао да се либерализам ближи крају и да је нужна појава државне интервенције у спречавању криза и могуће пропасти капитализма. Политика јевтиног новца (ниске каматне стопе) и пуне запослености, постају основни постулати кејнзијанизма - теорије коју прихватају све земље са развијеном тржишном економијом. (Fridman, 1973: 73-79)

Инвестиције у јавне радове су врло брзо постале главно средство, којим се уз државну интервенцију могла одржати - како равнотежа у привреди, тако и привредни развој у смислу пуне запослености. Електрификација и увођење телефона у домаћинства у Америци доживљавају прави боом, док су петрохемијска и аутомобилска индустрија, као и изградња аутоцеста у сталној експанзији. Сличне рецепте примениће и државне економије европских земаља, с том разликом да ће Енглеска прва изаћи из рецесије, јер је већ почетком 1932. године *Bank of England* прва одлучила да напусти некорисну фикцију везивања фунте за злато. (Мишић, 1960: 7-8)

Мало је земаља изашло из депресије и кризе без већих унутрашњих промена. Издиференцирани путеви изласка били су засновани на етатистичко-демократским принципима и крајње десничарским - фашистичким моделима. Појава нацизма у Немачкој стоји у директној вези са сломом берзе на *Wall Street*-у. Криза светског капитализма, настала услед немоћи либерализма да контролише догађаје у економији изазване хиперпродукцијом, са предиспозицијама да доведе у питање и сам поредак, нужно је натерала владе високоразвијених земаља да преузму контролу у привреди, спрече нежељене токове и изврше консолидацију која ће им омогућити опстанак - сада у облику државног капитализма.

Велика криза неолиберализма

Епоха државног капитализма на кратко је била прекинута Другим светским ратом, који је привремено зауставио реализацију пројектованих задатака. Пред крај рата сазвана је конференција у Бретон Вудсу (САД) 1. - 22. јула 1944. године, која је требала да утврди смернице кретања капитализма у наредном периоду. Конференција је била посвећена монетарним и финансијским проблемима. Основу „Бретонвудског монетарног система” чини полититика фиксних девизних курсева – заснована на фиксном односу између долара и злата. Успостављени паритет се одређивао у односу на злато или у односу на долар, па је због тога читав систем назван Системом златно-девизног стандарда.

Наступа ера стабилне економске политике (стабилних курсева и цена), која ће се одржати све до почетка седамдесетих, када ће амерички председник Ричард Никсон (1913-1994), 15. аугуста 1971. донети одлуку о укидању конверзије долара у злато. Тим чином престао је функционисати међународни монетарни систем на принципима установљеним у Бретон Вудсу. Уз цену злата која више није била фиксирана није се гарантовала ни паритетна конвертибилност долара. Тако је успостављен нови – флукутирајући валутни систем.

Распадом Бретонвудског система и доласком на власт почетком осамдесетих Роналда Регана (1911-2004) у САД и Маргарет Тачер (1925-2013) у Великој Британији, стекли су се услови за повратак „шпекулантске економије”. У наредној деценији долази до постепеног демотирања постдепресионе регулаторне реформе утемељене на Кејнзовом државном интервенционизму кроз процес дерегулације тржишта. Са потписивањем тзв. „Вашингтонског консензуса” (1989) ударени су темељи неолиберализма, да би већ почетком деведесетих година била отворена пандорина кутија све учесталијим економским кризама. (Harvi, 2012: 22-24)

„Вашингтонски консензус” широм је отворио врата приватизацији државних компанија. Процес глобализације, праћен освајањем нових простора за приватну својину оснажио је нове поделе између оних који раде за профит и оних који раде за плате. Прихваћена су основна начела Фридмановог монетаризма – прелази се на изузетно рестриктивну монетарну политику која је за последицу имала значајан раст каматних стопа на кредите. (Friedman, 2012: 3-7)

Уљуљкани у привидну сигурност и наравно у ишчекивању да ће - уколико нешто лоше крене, држава реаговати и покрити губитке, финансијски авантуристи се задужују и улазе у подухвате за које ће се, када за то дође време, испоставити да су били предузимани на бази претерано оптимистичких очекивања (нарочито у ИТ сектору, аутомобилској индустрији и станоградњи).

Гувернери ФЕД-а Алан Гринспин и Бен Бернанке изјављују да живимо у доба „Велике умерености” (*The Great Moderation*) - доба ниске инфлације и ниске волатилности финансијских тржишта. Стварао се утисак у јавности да је финансијско тржиште стабилно, да не постоји ризици и да се инвестиције исплате јер доносе велику зараду. На другој страни, у случајевима „ако се нешто догоди” - што је супротно очекивањима, дају се гаранције да ће монетарне власти реаговати, да ће евентуални губици бити социјализовани и да се ескалација кризе неће дозволити. Порука од монетарних власти да је свет постао безбедно место за инвестирање и да су банкроти постали ствар прошлости - значила је више него прихватљив позив за ново задужење. (Greenspan, 2007: 9-13)

Колапс настаје почетком 2007. када предузете инвестиције разочарају, односно реализују приходе који не могу подмирити ни доспеле обавезе, а камо ли обезбедити минималну добит. Хиперпродукција у аутомобилској индустрији и криза тржишта некретнина захватила је Сједињене Државе и као цунами се пренела на европски континент – посебно у Велику Британију, Ирску, Грчку, Италију и Шпанију. То је био крај до тада незапамћеног шестогодишњег економског процвата.

Рапидан суноврат напумпаних цена стамбених и пословних објеката, довео је до пада вредности некретнина и самим тим угрозио хипотекарни систем и све његове деривате, чије су постојање осигуравале управо некретнине којима је вредност девалвирала. Пад цена стамбених и пословних објеката се развио у светску хипотекарну кризу. Локалне хипотекарне банке су доспеле у минус због масовног пада књиговодствене вредности некретнина.

Поред тога, три америчке, као и неке европске и јапанске аутомобилске компаније су доживеле нагли пад продаје што је означило почетак светске кризе у капитал-интензивном сектору светске индустријске производње.

Аутоиндустрија је грана која се, уз грађевинску индустрију, прва нашла на удару овог финансијског цунамија. Произвођачи аутомобила из САД предњаче у захтевима од своје Владе за одобрењем финансијске помоћи. У релативно кратком року од пар месеци највећи произвођачи аутомобила из САД - *General Motors*, *Crysler* и *Ford*, по други пут су затражили додатна финансијска средства која би им омогућила да наставе своје пословање и избегну банкрот. Како је у питању изузетно важна привредна грана која упошљава велики број радника влада САД је одобрила после пуно мука и преговора први пакет помоћи док се тренутно разматрају могућности да се по други пут изађе у сусрет овим предузећима. Након произвођача из САД и остали произвођачи аутомобила у свету (*FIAT*, *Renault*, *Peugeot*, *Citroën*, *Toyota*, *Mitsubishi* и други) се обраћају својим владама за помоћ.

Проблеми настали у једном делу финансијског сектора једне земље убрзо су постали глобални проблеми. Кроз неколико ударних таласа од лета 2007.

хипотекарна криза се претворила у светску економску кризу. До септембра 2008. криза је уздрмала читав банкарски систем. Америчка инвестициона банка Бер Штернс (*The Bear Stearns Companies, Inc.*) и британска хипотекарна банка Нордерн Рок (*Northern Rock*) су банкротирале у марту 2008, а неколико месеци касније доживела је слом и Ситигрупа (*Citigroup*) једна од највећих комерцијалних банака у Сједињеним Државама. У новонасталим околностима појављују се банке које кроз репрограма кредита „тргују дуговима”, и у борби за нове клијенте креирају разно-разне финансијске иновације. Под мотом да им је циљ проналажење „повољнијих” начина кредитирања, банкарски аранжмане који не подлежу постојећој финансијској регулативи и као ирегуларни постају јефтинији од постојећих – регуларних. Тако, слично двадесетим годинама прошлог века, Америка почиње финансирати своју потрошњу изнајмавањем бројних нових облика задуживања, који уместо да санирају финансијско тржиште – продубљују кризу и доводе до његовог колапса. (www.cigionline.org)

Закључак

Економска историја последњих пет стотина година испуњена је финансијским кризама, које су у свим епохама биле последица „инвеститорског оптимизма” – човекове непресушне жеље за богаћењем. Само на изглед повољне економске прилике обећавале су више него брзу и „лаку” зараду. Такве околности често су водиле до економских бумова – „мехур се дувао све док не би пукао”. У таквом окружењу, које се може поредити са катаклизматичким појавама попут лавине, земљотреса или цунамија – јединка се тешко, готово никако не може одупрети изазовима и искушењима, без обзира на њена верска, морална или интелектуална начела. Чак ни један од највећих умова свих времена – Исак Њутн (1643-1727) није могао одолети помами за куповином акција *Компаније за Јужна мора*, а када је сав новац изгубио, само је лаконски прокоментарисао: „Могу предвидети кретање небеских тела, али не и људску глупост”.

У већини случајева кризе су представљале последицу губитка поверења у систем који се толико нудио и обећавао. По правилу, оне се не завршавају на једном субјекту, нити на једној локацији. Изазивајући „домино ефекат”, криза се преноси како на остале гране и сфере привредне и друштвене активности, тако и на шире окружење – у почетку су имале регионални и континентални карактер, а са прерастањем капитализма у светски економски систем - све чешће добијају планетарне размере.

За огромну већину актера криза је представљала изненадни шок – удар од ког се никад нису опоравили. На другој страни, опет, али само за један мали број „опрезних играча”, она је била могућа и предвидива и на послетку донела им профит и „лаку” зараду. Отуда – не без разлога, на крају култног филма „Wallstreet”, Мајкл Даглас изговара чувену реченицу: „Greed is good” (Похлепа је добра).

Литература:

1. Barzun, Jacques (2003): *Od osvita do dekadencije – 500 godina zapadne kulture*, Zagreb: Masmedia
2. Braudel, Fernand (1992): *Vrijeme svijeta – materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoleća*, Zagreb: August Cesarec
3. Butler, Harold (1934): *Svetski ekonomski i socijalni problemi*, Beograd: Centralni sekretarijat radničkih komora Jugoslavije
4. Fridman, Milton (1973): *Teorija novca i monetarna politika*, Beograd: Rad
5. Friedman, Milton (2012): *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb: Školska knjiga
6. Greenspan, Alain (2007): *The Age of Turbulence: Adventures in a New World*. New York: Penguin Press
7. Harvi, Dejvid (2012): *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran publishing
8. Hobsbaum, Erik (2004): *Doba ekstrema*, Beograd: Dereta
9. Hoover, Herbert (1952): *The memoirs of Herbert Hoover III*, New York: Macmillan
10. <http://www.cigionline.org>
11. Kameron, Ričard; Nil, Lari (2011): *Kratka ekonomska istorija sveta*, Beograd: Službeni glasnik
12. Kindleberger, Charles (1986): *The World in Depression 1929-1939*, Berkeley: University of California Press
13. Kindleberger, Charles; Aliber, Robert (2006): *Najveće svjetske finansijske krize*, Zagreb: Poslovni dnevnik – Masmedia
14. Kingston, Džeremi; Lambert, Dejvid (1982): *Velike svetske katastrofe i krize*, Beograd: Narodna knjiga – Vuk Karadžić
15. Kršev, Boris (2009): *Istorijska iskustva svetske ekonomske krize iz 1929, zbornik radova Pojedinaac, porodica i preduzeće u uslovima društveno-ekonomske krize – stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije
16. Kršev, Boris (2012) *Istorijski usud kapitalizma – kriza kao posledica nekontrolisanog rasta*, Novi Sad: Civitas № 4 - Fakultet za pravne i poslovne studije
17. Kulischer, Josef (1957) *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, Zagreb: Kultura,
18. Mišić, Dimitrije (1960): *Investicije i privredni razvoj*, Beograd: Naučna knjiga
19. Sause, Georg (1972): *Novac, bankarstvo i ekonomska aktivnost*, Beograd: Naučna knjiga
20. Šećerov, Slavko (1936): *Problemi svetske i naše privrede*, Beograd: Geca Kon
21. Vilar, Piere (1990): *Zlato i novac u povijesti*, Beograd: Nolit
22. Vučo, Nikola (1970): *Ekonomska istorija sveta*, Beograd: Ekonomski fakultet
23. Vučo, Nikola (1975): *Državna intervencija u privredi*, Beograd: Savremena administracija
24. Wallerstein, Immanuel (1986): *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost
25. Weber, Max (1989): *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo: Svjetlost
26. Živojinović, Dragoljub (1985): *Uspon Evrope 1450-1789*, Novi Sad: Matica srpska

Г 20 И НОВА ФИНАНСИЈСКА АРХИТЕКТУРА – УВОД У „СВЕТСКУ ВЛАДУ” ?

”Уколико желимо да као човечанство, као људски род , преживимо, морамо да развијамо нове економске моделе са више моралне и социјалне правде” - Клаус Шваб (Klaus Schwab) оснивач Економског Форума у Давосу, 2013. г.

”Либерална економија и све идеје и вредности либерализма су пропале ! Ја сам био поборник либерализма а сада видим да сам погрешио!”

- Џорџ Сорос (George Soros), бизнисмен у Давосу , 2013.г.

„Будући развој глобалних односа зависиће од односа Америке, Кине и Русије. Велика је разлика између њих у природи култура: Америка је више прагматична за разлику од Кине и Русије које мисле и раде стратешки, дугорочно” - Хенри Кисинџер (Henry Kissinger) у Давосу, 2013.г.

Увод:

Периодични удари по светској економији, манифестовани кроз финансијске кризе из 1998.године и 2008.године, условили су акцелерацију глобалистичких процеса у сфери појачане контроле новчаних токова и привредних субјеката. Под изговором да спасавају људски род од пропасти, власници крупног капитала признају да се „Свет фундаментално променио и да је време за увођење бихејвиоралне економије¹, економије са више морала и социјалне правде”.

На Самиту Г-20 Цивил, одржаном у Москви од 13-14. јула 2013.г., наглашена је потреба хитног напуштања мита о „свемогућем слободном тржишту роба и капитала које је у стању да разреши и најтеже економске или финансијске кризе, само по себи!”

„Буђење БРИКС-а”² од 2000. године увело је Свет у мултиполарни систем у којем је уочљива подела на Азију (у наступу) и Америку. Рефлексивна „буђења” је и настанак и вртоглави развој Групе двадесет најразвијенијих држава или Г-20.

¹ Поновљено више пута на сесијама Светског економског Форума у Давосу, јануар 2013.г.

² БРИКС – Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка

Другим речима у свету се данас инсистира се на већој улози државе у планирању и регулисању друштвеног развоја, са акцентом на појачаним мерама контроле „берзанских шпекуланата” и тзв. „сивог банкарства”.

Апсолутну неинформисаност плебса, широм Глобуса, креатори глобализма покушавају да искористе као моменат за увођење тоталне светске контроле новчаних и привредних токова под изговором превенције „неких нових финансијских криза несагледивих размера”. На једној страни су власници крупног капитала, који теже успостављању Нове финансијске архитектуре света и Глобалне владе а на другој, „слободно мислећи” реалисти који упозоравају на потребу увођења хуманије, моралније и социјално праведније економије. Подела на ове две групе креатора глобализма наставља се несмањеним темпом уз продубљивање хаоса. На Земљи тренутно немамо ни стање мира ни стање тоталног рата већ глобалистичке процесе које прати распламсавање трибалистичких сукоба офрабаних националним, верским и „другим” бојама („боје” су најчешће производ вештих медијских манипулација усмерених на појачавање негативних елемената психодинамике сукоба).

Процесе интеграције и фрагментације прати, попут злослутне музике и све гласнији захтев већег дела светског популуса, да националне државе хитно изнађу решења за растуће друштвене, социјалне и економско финансијске проблеме узроковане сувереним (државним) дуговима према Бретон Вуд (Breton Wood's) Институцијама – Светској банци, ММФ-у и Међународној финансијској корпорацији.

Када је у септембру 1999. године формирана Група 20 најразвијенијих држава (Г-20), многи су је чиновници, представници плутократа и мултинационалних компанија на Западу, цинично третирали као „дебатно тело” гувернера централних банака и министара финансија. Одлучност Русије и Кине да се супротставе растућој мултифацетној хегемонији Сједињених Држава, натерала је САД и Г-7 да пристану на први Самит „лидера двадесторке” (14. новембар 2008. у Вашингтону). Од тог дана креће убрзани институционални развој Г-20, као и многобројних тела и организација израслих на предлозима Г-20 а под притиском БРИКС-а.

Таксативно побројано, циљеви Г-20 држава након Самита у Вашингтону, дефинисани су као : (1) обнова раста светске економије, (2) јачање међународног финансијског система и (3) реформа Бретон Вуд Институција (Светска Банка, ММФ и МФК).

Да подсетим, државе чланице Г-20 остварују 90% укупног светског бруто друштвеног производа (ГДП), 80% међународне трговине, обухватају 2/3 светске популације становништва и поседују преко 84% резерви фосилних горива.

Све активности Г-20 развијају се у троуглу Г20 - ММФ / Светска банка – ОЕЦД, при чему је Г-20 и најважније саветодавно тело Генералне скупштине УН-а.

Узроци кризе и последични активизам Г-20

Према експертима Г-20 узроци глобалне финансијско–економске кризе су:

- 1) Непостојање јединствених глобалних регулативних механизма за финансијско тржиште (на делу су амерички, европски и азијски модели).
- 2) Шпекуланти који бројним „иновацијама” проналазе „креативне моделе” за трговину ценама свих врста роба или како се то стручно назива „финансијским дериватима”.
- 3) ”Сиво банкарство” - фирме и фондови који нису регистровани као банке а де факто раде попут банака или финансијских института.

Група 20 је данас *стални светски форум за економску и финансијску координацију* који решава бројна питања од економско–финансијских до екологије, анти-корупције и транспарентности, проблема запошљавања, сигурности хране, реализације Миленијумских циљева УН-а и друго.

Процењује се да шпекуланти и „сиво банкарство” данас располажу са преко 600 билијарди америчких долара капитала којим у сваком тренутку могу уздрмати и комплетно разорити светски финансијски и економски поредак, какав данас познајемо.

У препорукама Г-20 Цивил Самита из Москве (90% препорука бива по правилу уврштено у финална документа Самита лидера Г-20) наглашено је следеће:

- Финансијски сектор има централну улогу у глобалним инвестиционим токовима
- Након кризе банке су се нашле под великим притиском увођења регулативно-контролних механизма, рестриктивним давањем новца и смањењем ризичних инвестиционих операција. То значи да се *фундаментална функција банкарског и финансијског система нарушила и променила.*
- Захваљујући „квантитативној политици попуштања” QE1 и QE2 (што је еуфемизам за штампање новчаница долара од стране Банке федералних резерви САД-а познате под скраћеницом ФЕД) у САД-у и појачаном централном планирању инвестиција у Кини, **глобални економски раст није заустављен.**
- Неопходно је да се сви чиниоци друштва концентришу на кључни елеменат развоја привреде а то су инвестиције у инфраструктуру што захтева формирање Нове финансијске архитектуре и потребу доступности капитала за све актере привредних дешавања.
- Хитно и трајно регулисати проблем суверених дугова кроз интервладине консултације како би се спречило избијање неке нове кризе утемељене на дуговима држава.
- Финансијско тржиште треба да служи реалној економији а *политика мора да преузме контролу над финансијама.*
- Финансијска стабилност је најважнија тековина човечанства и она се мора одржати по сваку цену. Сви финансијски актери, попут трговаца „дериватима” и „сивог банкарства” морају бити строго контролисани а јавне финансије не смеју да зависе од тржишта финансија.

Нове међународне институције за превенцију будућих финансијских криза – 'деца' Г-20

Од 2008. године а на иницијативу Г-20 формиране су бројне Глобалне институције и међународна тела које све заједно треба да послуже већој контроли дешавања на финансијском тржишту. Нове организације и тела су :

1. Међународни савет за финансијску стабилност, ФСБ
2. Глобалне Системски важне финансијске институције, Г-СИФИ
3. Глобалне Системски важне банке , Г-СИБ
4. Глобалне Системске осигуравајуће институције, Г-СИИ
5. Мултилатералне Банке, (БРИКС Развојна Банка)
6. Глобални Форум за размену информација везаних за порезе и таксе , Г-ФЕИТП
7. Глобални Систем за инденфикацију правних ентитета , Г-ЛЕИС
8. Реформа Бретон Вод Институција (Breton Woods) ММФ-а, Светске Банке, МФК)
9. Институционални развој ППП, Приватно јавног партнерства (познат и као „3П”)
10. ММФ – ОЕЦД мрежа за финансијску едукацију становништва

Прва институција коју су Г-20 државе „ојачале” и ставиле у оперативну функцију био је Савет за међународну финансијску стабилност или ФСБ , развијен на темељима Форума за финансијску стабилност. ФСБ према замисли Г-20 координира рад националних и међународних тела за утврђивање стандарда и њихову стриктну и правовремену имплементацију. ФСБ такође има и улогу координатора који развија, врши супервизију и спроводи глобалну контролу финансијску политике. Модел рада ФСБ је једноставан: „најрањивије тачке „глобалне финансијске инфраструктуре у датом временском тренутку се идентификују, потом се одраде консултације , одреде се мере и стандарди и надгледа њихова имплементација. ФСБ је у потпуности усмерен на јачање ефикасности националних и међународних политика а све са циљем „правовремене превенције нових глобалних криза”. Ова се формулација данас користи попут универзалне мантре од стране свих чинилаца активних у домену финансија и економике. Оно што је код доношења нових законских аката за САД „9. септембар и борба против тероризма” то је за архитекте глобалне финансијске инфраструктуре „превенција неке нове глобалне кризе” .

Убрзо по активирању ФСБ-а постало је јасно да ће највише проблема у имплементацији договорених мера и политика бити на пољу унификације националних стандарда. Наиме, многе државе још увек нису или ратификовале постојеће резолуције или ако су их и ратификовале нису их примениле у пракси. Пежоративно казано „ватра гори а ватрогасци не смеју да уђу у национална дворишта јер за то немају правно покривење.

На захтев лидера Г-20 (Самит у Сеулу 2010.године) ФСБ Савет је 4. новембра 2011.године у сарадњи са базелским Комитетом за супервизију банака БЦБС³, ММФ-ом и Светском Банком развио „оквир за утврђивање системских ризика и ризика насталих услед моралног хазарда” у пословању *Системски важних финансијских институција (СИФИ)*. Након дефинисања ризика у-

³ БЦБС је тело при Банци за међународно поравнање БССИ

врђени су и стандарди према којима се и данас врши систематизација свих финансијских институција у Г-СИФИ и не-СИФИ.

Шта је СИФИ ? Према дефиницији ФСБ то су „*све финансијске институције чија пропаст или већи губици капитала настали као последица неуредног пословања, услед величине неке од СИФИ'с-а, комплексности и системске међуповезаности СИФИ'с-а, може довести до значајних поремећаја ширег финансијског система и глобалних економских активности*”. Да би спречили негативне последице „пада” или „већег губитка капитала” неког СИФИ-а, државе су принуђене да интервенишу у санацији СИФИ-а кроз сопствене лимитиране финансијске изворе смирујући тиме пре свега социјалне, економске и психолошке ефекте (битан психолошки ефекат који је уочен у Грчкој, Шпанији, Исланду, Америци или Аргентини, био је губитак поверења становништва у постојећи политичких облика власти (*Владе поменутих држава су за „рају” постале синоним „експонената израбљивачког крупног капитала”, а појединац се у том систему осећа обесправљено! Одатле повици маса за увођењем „директних облика демократије”!*) , а то је као по правилу, водило ка друштвеној дестабилизацији у виду рушилачких демонстрација , немира и слично).

Посебан акценат ФСБ ставља на прекограничну сарадњу између држава „порекла” СИФИ'с -а и држава у којима СИФИ'с остварује екстра профит. (Неки теоретичари СИФИ'с виде и као добар еуфенизам за Транснационалне корпорације). У бити активности ФСБ-а је де факто појачана контрола и супервизија СИФИ'с-а, развој јачих међународних стандарда и ефикаснијих модела функционисања финансијског тржишта, како националног тако и глобалног. Финална листа Г-СИФИ'с треба да буде завршена у новембру 2014. године а глобална примена утврђених нових мера и стандарда ступа на снагу 2019. године.

Уз дефинисање Глобалних СИФИ-а, веома важна је и тзв Базел 3 регулатива усвојена 2010. којом се од банака захтева повећање укупног капитала у резерви којим би се могло интервенисати у случају нових губитака СИФИ'с-а. Да би се применио Базел 3, утврђен од стране Комитета за супервизију банака (БЦБС), неопходно је спровести бројне реформе националних законодавстава, што је још један доказ тромости међународног правног поретка. Све се уочи на време, прецизира, договоре решења а онда „запне” око правне регулативе и њене примене.

У циљу симплификације контроле све системске институције и банке подељене су у две групе: СИФИ'с и СИБ'с (системске институције и системске банке). Националним државама препоручено је да сходно својим домицилним потребама и стању економија одреде домаће системски важне банке Д-СИБ, које ни у ком случају не смеју да пропадну услед пратећих социјалних , економских и политичких последица по дату националну државу.

Тотална примена мера из Базела 3 регулативе треба да буде уведена од 1. јануара 2016.године. А у осврту на Србију добро је питање – које су то наше домицилне системски важне банке (Д-СИБ'с) и да ли их поседујемо , изузев Народне банке Србије?

Да би се глобални „пожар” (који још увек „тиња”) угасио неопходно је обезбедити много капитала. Према непотпуним проценама експерата, већи део расположивог капитала данас је у поседу „сивог банкарства” и шпекуланата.

Након дефинисања *системски* важних институција и *системских банака* тежиште ФСБ активности пренето је на идентификацију глобално важних (системских) осигуравајућих институција и утврђивање стандарда и контролних механизма везаних за њихов рад.

Уз асистенцију ФСБ, ММФ и Светске Банке, а према налогу Лидера Г-20, Међународна Асоцијација за супервизију осигурања (ИАСИ) дефинисала је стандарде, мере и механизме за контролу Глобалних Системски важних осигуравајућих институција Г-СИИ'с. Упоредо са дефинисањем мера Асоцијација је започела и са процесом идентификације Г-СИИ'с формирањем финалних листа које треба да буду завршене до краја 2014.године.

Улога Г-СИИ'с у новој глобалној финансијској архитектури биће двострука: с једне стране осигуравајуће приватне институције биће главни „извори” дугорочних инвестиција за велике инфраструктурне стратешке пројекте а с друге стране управо ће осигурања бити „демфери” код обезбеђивања „свежег” капитала неопходног за будућу санацију Г-СИФИ'с и Г-СИБ'с-а (у случају појаве неке нове глобалне финансијске кризе).

Марк Керниј (Mark Carney) Председавајући ФСБ, иначе гувернер Енглеске Банке, изјавио је 18. јула 2013.: ”Данашњи дан представља значајан корак ка ширем решавању ризика повезаних са ситемски важним финансијским институцијама СИФИ. Ове мере ће знатно ојачати свеобухватни регулаторни и надзорни оквир за све међународно активне осигуравајуће институције и тела. Капитал и надзорни оквир за сектор осигурања су од суштинског значаја за подршку глобалној финансијској стабилности”.

Истовремено са појачавањем улоге приватних пензионих и осигуравајућих институција Г-20 је на притисак БРИКС-а иницирао формирање регионалних и мултилатералних банака, које ће под повољнијим условима давати кредите за развој. Пример је Развојна Банка БРИКС-а формирана 2012. године. Одлуке су донесене, организација банке је започела, али њена капитализација још увек се одвија веома споро. У сваком случају, тврде лидери БРИКС-а, ове нове мултилатералне банке су доказ потребе убрзаног независног економског развоја у односу на Г-7 и Бретон Вуд Институције.

Развој мултилатералних банака, у стопу прате и бројне иницијативе којима се тежи већој наплати такси и пореза, пре свега, од стране мултинационалних корпорација. На основу многобројних студија ОЕЦД-а, представници Г-20 су утврдили да „постоји одлив капитала” до којег долази јер „сиво банкарство” и мултинационалне корпорације користе постојеће међудржавне споразуме „о ослобађању од двоструког опорезивања” и „рупе” у законској регулативи националних држава преносећи највећи део оствареног профита са територија држава, где је нова вредност остварана, у пореске „оазе” широм света. Да би се томе стало на пут, на инсистирање Г-20 и ОЕЦД, у септембру 2009. године основан је *Глобални Форум за размену информација везаних за таксе и порезе Г-ФЕИТП*. Глобални Форум своје активности кординира са

ФСБ, Г-20, ММФ, Светском Банком и телима за контролу Г-СИФИ, Г-СИБ и Г-СИИ. Новцем сакупљеним од пореза и такси рачуна се да ће државе додатно попунити буџете нарочито у случају потребе санирања лошег пословања и губитака Д-СИБ и СИФИ-а.

Обзиром да гро екстра профита из националних држава износе представници „сивог банкарства” (најчешће експоненти Транснационалних корпорација) уз Форум о таксама започело се и са процесом индентификације свих правних ентитета (нарочито се прати рад оних који раде за „сиве банке” и шпекуланте). Тако је у јануару 2013. године на захтев Г-20 у Базелу формиран Регулативни одбор за надзор Глобалног система за индентификацију правних ентитета Г-ЛЕИС или РОКЛЕИ (Regulatory Oversight Committee GLEIS).

РОКЛЕИ је започео формирање база података за све правне ентитете који су присутни на глобалним, регионалним и националним финансијским тржиштима, при чему сваки ентитет добија алфанумерички код (20 слова и бројева) путем којег се прати начин пословања, предузете активности, природа активности, линије комуникације итд.

Посебно се контролишу прекограничне операције привредних ентитета са циљем спречавања „одлива екстра профита у поерске оазе”.

Док криза тиња и уводе се појачане контроле дотле државе никако да се реше суверених дугова према Бретон Вуд Институцијама – Светској Банци, ММФ и МФК. Уколико се реформа Бретон Вуда хитно не спроведе, свет би се веома лако могао наћи пред новом глобалном кризом коју могу да изазову „сиви банкари” и шпекуланти трговином државних дугова, кажу представници БРИКС-а.

Реформа је усмерена на давање „већег права гласа” државама Г-20. Према тренутним квотама (које одређују право „гласа”) унутар ММФ и Светске Банке, САД поседују 17% а све друге државе далеко мање. На пример Кина и Јапан, које су на другом и трећем месту, одмах иза САД-а, поседују свака по 6 %. Уз де факто, прећутно, америчко право вета код доношења одлука, Г-20 државе тврде да Бретон Вуд Институције, такве какве јесу, представљају реликт из четрдесетих година двадесетог века, реликт који све више кочи ревитализацију светске економије и финансија. Државе Африке, Азије, Латинске Америке и Источне Европе све теже репрограмирају суверене националне дугове, а иницијатива БРИКС-а да се веће право да управо овој групи држава унутар Бретон Вуд-а и након трогодишњих консултација, сведена је на предлог повећања од свега 5%, распоређеног на све државе БРИКС-а, што многи виде као америчко бацање „прашине у очи БРИКС-у”.

Реалност је најбруталније приказана и у чињеници да су управо САД биле те које су педесет и више година поделиле преко Бретон Вуд Институција, на милијарде долара кредита остатку света. Те кредите националне државе враћају УН – у (Институције из Бретон Вуд-а) а УН, комерцијалним банкама, пре свега америчким. Другим релима, економско – политици успон ”нових” суперсила није још увек и финансијки. И док је год поставка Бретон Вуд Институција таква каква јесте, значи две трећине држава света је задужено код

америчких комерцијалних банака, нема ни говора о банкроту САД-а. Када се унутар америчког естаблишмента сукобе две струје и почну са најавама „банкрота САД-а” финансијски експерти знају да је то аларм за дужничке државе које истог тренутка морају да убрзају враћање узетих кредита. Проблем је што то враћање данас иде све спорије и све теже.

Да би се изградила нова, ефикаснија међународна финансијска архитектура, Г-20 појачава сарадњу с грађанским удружењима и организацијама, невладиним сектором, академијама наука и научним институцијама. Овај аспект рада се назива Приватно јавно партнерство или ППП (3 П).

На Самиту Г20 цивилних организација у Москви, председавајући Г20 Бизнис Сектора (Б20) г. Шон Глодек (Shean Glodek) изјавио је да се „у сарадњи са ММФ и Светском Банком формирају листе 3П+ и 3П – фирми. На позитивној листи фирми (3П+) биће све оне фирме и компаније које уско сарађују са цивилним сектором. Тим ће фирмама бити олакшано пословање и добијање кредита”.

Појашњење како функционише 3П партнерство пословне заједнице, државних, међународних институција и грађанских организација, дато је на примеру изградње деонице аутопута у Казахстану која је у првобитним плановима требало да буде изграђена кроз део Националног парка. Интервенцијом грађанских организација, инвеститори су трасу променили чиме је очуван део националног екосистема и добијена велика подршка плебса за инфраструктурне пројекте државе.

У начелу 3П или ППП партнерство обухвата ангажовање свих делова друштва у категорији „технички асистенти фирмама, државама, међународним организацијама и агенцијама при реализацији пословних активности и пројеката!”. На тај се начин постиже ефикаснија имплементација зацртаних пројеката а грађанском сектору обезбеђује један део извора финансирања.

Потреба хитног укључивања свих слојева друштва у решавање нагомиланих економских и финансијских проблема одвија се отежано а кључни разлог је према студијама ОЕЦД-а у финансијској неписмености 65% становништва Земље.⁴

Корак у смеру мењања постојеће неписмености је развој Међународне мреже за финансијску едукацију (иницијатива ОЕЦД-а и ММФ-а).

Закључак:

Стални светски Форум за економску и финансијску координацију – Г20, експандира као последица развоја мултиполарног света у којем су БРИКС државе постале равноправни такмац Групи 7 најразвијенијих држава.

⁴ Atkinson, a I F.Messe (2012), „Measuring Financial Literarcy:Results of the OECD / International Network for Financial Education(INFE), Pilot Study”, No15, OECD Publishing, Workign papier on Finance, Paris, France

Власници крупног капитала од Америке до Русије и Кине, свесни су реалне потенцијалне опасности по слом комплетног глобалног финансијског и економског поретка. Да би се то спречило, започели су убрзану глобализацију формирањем и јачањем међународних тела и институција које треба да контролишу рад банака, финансијских институција, осигурања и свих привредних ентитета.

Питање на које још нема одговора јесте – у ком правцу ће се реформе спровести ?

Руси и Кинези стреме „мултилатералном „ решавању проблема уз увођење моралније и социјално одговорније економије која ће на прави начин рефлектовати потребе 2/3 света. За то време највеће и најутицајније банке на свету (Група 30) форсирају иницијативе изражене у „предлозима за проналажење стабилних и дугорочних извора финансирања за инфраструктурне пројекте и економски раст”⁵: (1) банке треба убудуће да се баве класичним банкарским операцијама (штедња и платни промет), (2) новац за дугорочне инфраструктурне пројекте треба да се издваја углавном од стране осигуравајућих института и приватних пензионих фондова и (3) да би се спречила било која врста будућих финансијских криза, државе света треба добровољно да препусте ММФ-у вођење националних монетарних и фискалних политика.

Формирањем глобалних системских банака, глобалних финансијских институција, Глобалних осигуравајућих институција, контролних тела за порезе и таксе, упућује да се на светском нивоу уводи општа контрола не само финансија већ и свих економско – привредних субјеката.

Глобални финансијски систем који израста убрзаним темпом под изговором превенција будућих финансијских криза, процењује се, за најкасније двадесет година може добити и извршно управно тело у виду Глобалне (Светске) економско – финансијске владе. Онај ко контролише токове новца контролише и политику националне државе, у овом случају то би била Глобална светска политика.

Литература :

1. G20 Civil Summit, C20 Recommendations to the G20 , (Moskow, 13-14 Jun, 2013),
2. B20/C20, Responsible Investment in Infrastructure: Recommendations for the G20, (Moskow „Jun 2013)
3. Long-Term Finance and Economic Growth, Group of Thirty, (Washington , 2013), ISBN :1-56708-160-6
4. Atkinson,a I F.Messe ”Measuring Financial Literarcy:Results of the OECD/International Network for Financial Education(INFE), Pilot Study”, No15, OECD Publishing, Workign papier on Finance,(OECD, Paris, 2013)
5. Financial Stability Board, ”Key Attribute of Effective Resolution Regimes”, (April, 2013,Basel)

⁵ Long-Term Finance and Economic Growth, Group of Thirty, Washington (2013),ISBN :1-56708-160-6 (Page 57, Proposal 13

6. Basel Committee on Banking Supervision, "Global systemically important banks: Assessment methodology and additional loss absorbency requirements", (July 2011 Basel (BIS))
7. International Association of Insurance Supervision , "Global Systemically Important Insurers: Policy Measures", (18.July 2013 Basel)

УКРАЈИНСКА КРИЗА 2013-2015

Геополитичка подељеност Украјине, њене противречности заокупљале су пажњу научних стваралаца, политичких и друштвених аналитичара још у совјетском периоду, а нарочито након стицања независности и распада СССР.¹ Историјски, културни елементи, укључујући језичко-религијске факторе, подељености и слојевитости њених региона чинили су са једне стране извесно богатство њеног цивилизацијског наслеђа, а са друге стране могућности подела и озбиљно постављали питање функционисања од краја 1991. независне Украјине као унитарне државе.² Без обзира на све слојевитости и разлике у културно-историјском наслеђу Украјине, она се практично у целини могла сматрати делом руског света (Руски мир), а сем евентуално саме Галиције, све до данашњих дана и становништвом и земљом која већински стреми интеграционим процесима на постсовјетском простору у чијем је центру Русија.³ Не-

¹ Овде издвојимо само научне монографије: Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација*, Службени лист Југославије, Београд 1998, поглавље о Украјини; Carrere Hélène D'encausse, *La gloire des nations – ou la fin de l'Empire Sovietique*, Fayard Paris–Mosque, 1990; Жилцов С. С., *Неоконченная пьеса для оранжевой Украины*, Международные отношения, Москва, 2005; Ефименко А., *История украинского народа*, Институт за политичке студије, 1999. Београд; Петровић Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј Нови Сад, Институт за међународну политику и привреду Београд, Нови Сад 2008; Петровић Драган, Николић Горан, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009; Петровић Драган, *Председнички избори у Украјини 2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010;

² Kuzio Taras, "National Identity and History Writing in Ukraine", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, pp- 408-427; Rodgers W. Peter, "Understanding Regionalism and the Politics of Identity in Ukraine's Eastern Borderlands", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 2, May 2006, pp 157 – 174. Каспэ Святослав, „Постсоветские нации в саду расходящихся тропок“, *Россия в глобальной политике*, при участии Foreign affairs, том 7, Н 6, ноябрь-декабрь 2009, стр. 154-163; Јазиф Александар, „Друштвене линије подела у Украјини“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, број 1134, Београд, април-јун 2009, стр. 66-80; Грчић Мирко., „Геополитичке промене на територији бившег СССР-а“, *Глобус*, 1995, стр. 9-21;

³ *Українці народ и культура*, Роосниская Академия наук и Национална Академия наук Украина, Наука, Москва - Киев, 2000; Нарочницка Наталија, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008; Важдра Андрей, *Путь зла, Запад: матрица глобальной гегемо-*

зависна украјинска држава је уз све своје противречности и кризе, функционисала, највише захваљујући парламентарно-изборном систему, који је, услед прилично уравнотеженог односа међу становништвом Украјине проруске и украјинске идентитетске матрице, доводио на власт наизменично председнике и владе једног или другог геополитичког правца. То се могло назвати „украјинском клацкалицом“ јер је заиста у бирачком телу, снага умерено проруских водећих партија Партије региона и Компартије, са једне стране, и са друге стране водећих проукрајинско идентитетских, попут Блока Јулије Тимошенко, Наше Украјине и др, била прилично изједначена, па су се и владе и председници република бирали у прилично изједначеном билансу. Тај изборни фактор, поверење грађана у изборни систем и парламентаризам, озбиљно су уздрмали велика криза крајем 2004. поништавања изборне победе за председника државе Виктора Јануковича, лидера Партије региона, и мобилисање на улици маса западноукрајинског концепта, што је названо Наранџаста револуција, односно понављање избора уз мешање САД и неких западних сила, и на крају победу и избор за председника Виктора Јушченка.⁴ Управо током председничког мандата Јушченка долази до даљње ерозије поверења у институције система, имајући у обзир да је између осталог, распустио легитимно изабрану владу Јануковича почетком 2007, и заказао ванредне парламентарне изборе у јесен те године, када тесну већину добијају за формирање нове владе странке суверенистичког концепта.⁵ Најзад почетком 2010. на председничким изборима побеђује Јанукович, готово истовремено се формира већинска влада Партије региона и Компартије (уз малу странку Литвина), а закључно са октобарским локалним изборима, ове странке преузимају власт на свим нивоима.⁶ Све до јесени 2013. године владајуће структуре на челу са Јануковичем и премијером Азаровим воде земљу нешто ближе проруској опцији, задржавајући међутим као званични правац начелно опредељење Кијева ка ЕУ. Пут ка ЕУ је међутим био само начелан, јер је у стварности заправо дошао у ћорсокак по низу тешко испуњивих услова, од којих је једно од најтежих било везано за затворску казну Јулије Тимошенко.⁷ Са друге стране расположење већег дела украјинске популације ка развијању даљих облика интеграција на постсовјет-

нии, АСТ, Астрелъ, Киев-Москва, 2006; Воейков Николай Н, *Церковъ, Русъ и Рим*, Лучи Софии, Минск, 2000; Петровић Драган, «Геополитички аспект савремене Украјине», Глобус, број 32, Београд, 2008, стр. 177-189; - Петровић Драган "Савремена Украјина", Земља и људи, Београд, 2009, свеска 59., стр. 71-77;

⁴ Will the orange revolution, bear fruit? EU / Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006, Batory foundation, Warsaw; Жилцов С. С., *Неоконченная пьеса для оранжевой Украины*, Международные отношения, Москва, 2005;

⁵ Kuzio Taras, "Russian Policy toward Ukraine during Elections", Elliott School of International Affairs, George Washington University. 2006, Heldref Publications. pp. 492-516; Ukraine, country report, November, 2008, Published by The PRS Group, Inc. Road, Suite East Syracuse, USA, pp. 1-60.

⁶ Петровић Драган, Председнички избори у Украјини 2010, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010; Петровић Драган, «Председнички избори у Украјини 2010. – анализа остварених резултата по административним областима и културно-историјске регионализације», Међународна политика, бр. 1139, Београд, 2010. јул-септембар 2010, стр. 47-63.

⁷ Драган Петровић, «Украјина у време председничког мандата Виктора Јануковича 2010-2012», Међународна политика, Београд, 2012. број 1146, април-јун 2012. стр. 28-38.

ском простору нарочито према Царинској унији је била евидентна, па је тако у јуну месецу 2013. Украјина ту добила статус посматрача.⁸

Фазе Украјинске кризе

Украјинска криза је формално настала у јесен 2013. године, у оквиру протеста опозиције у односу на тадашњу власт, мотивисане одбијањем владе Азарова и председника Украјине Јануковича, да потпишу Споразум о придруживању са ЕУ. Ти протести су у почетку организовани само у Кијеву, а потом и у више области и насеља западног дела земље. Нарочито од почетка 2014. календарске ови протести попримају и агресиван карактер, што је резултирало и са више погинулих и повређених у њима. Након споразума између опозиције у протесту и представника власти, уз посредство министара спољних послова земаља ЕУ (Француске, Немачке и Пољске), које је начелно подржала и Русија чинило се да је дошло до компромиса у обуздавању настале кризе. Међутим, мимо договора екстремније крило протестаната, користећи договорено повлачење органа реда, насилно преузима власт, што доводи до промене власти у Кијеву, повлачењу пред насиљем Јануковича. Интересантно је да су пре свега САД, а у пасивнијој форми и већина других западних земаља подржале потом овакав прелом. У том правцу је фебруарско преузимање власти од протестаната „на Мајдану“, окончало прву фазу украјинске кризе, која се манифестовала у Кијеву и западним областима земље.

Другу фазу би смо могли да назовемо „руска весна“ (руско пролеће), која је приближно трајала негде до погрома у Одеси почетком маја. У овој фази украјинске кризе, Југоисток, који је огромном већином рускојезични, а који чине административне области Луганска, Доњецка, Дњепропетровска, Харковска, Одеска, Николајевска, Херсонска и Запорошка, био је захваћен масовним демонстрацијама негодовања на насилну промену власти у Кијеву и западној Украјини, и забраном статуса руског језика као званичног, што је декретом прогласила нова власт. Истицани су захтеви за аутономију Југоистока, тачније федерализацију земље. У неке градове и насеља југоистока у овом периоду, долазили су бојовници Десног сектора и симпатизери Мајдана, који су у пар наврата чак покушавали да заузму регионалне и локалне центре адми-

⁸ За шире интеграционе везе са Русијом и постсовејтским простором постоји прилично распрострањено расположење становништва, нарочито у источном и јужном делу земље. О томе сведоче и новија истраживања која су у том правцу реализована. Тако по истраживањима које је презеновано у Институту за социологију Националне академије наука Украјине око 67 % испитиваних пунолетних грађана источних провинција подржава улазак земље у Царински савез, у јужним областима 60 %, у централним 44 %, и у западним 33 %, уз противљење на истоку свега 9 %, 15 % на југу, 20 % у центру и око 38 % популације на западу. Посматрано по старосној структури, присталица интеграција са Русијом и постсовејтским простором је више у старијој популацији него међу млађим узрастима. Видети у Шульга Николай Александрович, «Отношение населения Украины к украинско-российскому межгосударственному и экомоническому сотрудничеству», Российский институт стратегических исследований, Проблемы национальной стратегии, Н 4, 2011, Москва, стр. 94-97.

нистративне власти (општину, седишта административна и др), што је доводило до сукоба и хомогенизације рускојезичког Југоистока. Ова фаза, која је почела превратом у Кијеву, и где је сутрадан већ у Харкову 23 фебруара одржан скуп политичких представника Југоистока, који су навели да не признају до даљњег нову власт, окончана је управо погромом у Одеси почетком маја. Током ових седамдесетак дана, најважнији догађаји су поред све масовнијих протеста широких маса становништва, пре свега на читавом Југоистоку, а у мањој мери и неким другим централним и северосточним областима земље, јесу одвајање Крима, проглашавање суверености од стране протестаната Луганске и Доњецке области, те отпочињање првих оружаних чарки у њима. Протести широких народним маса рускојезичког Југоистока, отпочели су прилично спонтано, одмах након преврата у Кијеву, а посебно током марта и априла месеца. Отцепљење Крима закључно са референдумом 16 марта, подстакло је интензитет и масовност скупова и манифестација „руске весни“, нарочито у Харковској, Доњецкој, Луганској и Одеској области, а тек у нешто мањем интензитету и у Запорошкој, Херсонској и Николајевској, док је због снаге стационираних безбедоносних снага прокијевских и посебно Десног сектора и других промајданских група, тај интензитет деловања био извесно мањи, али ипак евидентан и у Дњепропетровској области (противречни тајкун Коломајски је био управник ове области).

Мај је био месец изузетне радикализације украјинске кризе, након чега она прво постаје сукоб обележен великим погромом у Одеси, потом долази до одржавања референдума о независности Луганске и Доњецке области 11 маја, уз перманентан пораст интензитета сукоба са органима безбедности прокијевске власти, укључујући постепено и војску. Истина након погрома у Одеси долази до завођења неког облика полицијског часа на остатку Југоистока ван Луганске и Доњецке области и до присилног прекидања манифестација „руске весни“. Током овог кратког, али турсног периода, који се завршава 25 мајем и избором Порошенка, односно радикализовањем интензитета војне интервенције Кијева на истоку (тзв. АТО – антитерористичка акција), сукоби оружани су се поспешили, али они још увек нису попримили интензитет тоталности као у следећем периоду. Рецимо иако су још 11 маја након референдума две проруске републике стекле легитимитет, многе цивилне и административне везе са остатком Украјине су постојале, а снаге ополоченаца рецимо нису дирале пограничне јединице, и у највећем касарне регуларне војске. Сукоби су углавном вођени фрагментарно, без линија фронта, око важних стратешких центара, као што је пре свега Славјанск и Краматорск, где се истакао министар одбране самопроглашене Доњецке републике Стрелков.

Одржавањем (крњих и мањкавих) председничких избора 25 маја, и избором Порошенка дошло се са једне стране до добијања каквог-таквог легитимитета за пучистичке власти у Кијеву, а са друге стране до екстремног радикализовања оружане интервенције украјинских власти према самопроглашеним проруским републикама, и развоја правих ратних сукоба са бројним жртвама. Тако долази до следеће ратне фазе развоја украјинске кризе, која је трајала од председничких избора 25 маја, када већ исто вече са проглашењем већ у првом

кругу Порошенка за председника се изузетно радикализује ниво ратног сукоба на истоку Украјине и ова велика фаза траје све до закључења примирја у Минску 5 септембра. Ово је заправо права ратна фаза украјинске кризе, борбе су попримиле за разлику од претходне фазе, општи карактер, није више било неутралних или изолованих украјинских и других јединица (на пример граничне службе) већ су се сви у зони сукоба укључили у ратовање.

Ова дугачка ратна фаза сукоба има своја три подпериода. Први је од 25 маја до краја прве седмице јула, докле су проруски борци успевали да у највећем задрже линију сукоба и своје стратешке положаје, иако ни у овом периоду то није био сукоб две војске, већ се са стране ополоченаца радило о бројчано и наоружањем вишеструко инфериорнијем противнику у односу на прокијевске снаге, који је герилском тактиком успевао да задржи своје позиције. Наиме прокијевске снаге су прилично лако пролазиле у дубину територије проруса, али када би улазиле у урбане средине не усуђујући се да то чине и пешадијом, доживљавале би осетне губитке своје оклопне технике. Почетком јула и губитком Славјанска и Краматорска почиње друга подфаза у оквиру летње ратне кампање сукоба која је трајала приближно све до друге половине августа. У овој подфази су се проруски борци и даље бранили, али сада практично у латентном повлачењу, пред далеко бројнијим и боље наоружаним противником. Украјинска страна је располагала са регуларним трупима, укључујући бројне резервисте и регруте мобилисане у неколико фаза мобилизације. Томе треба додати да су неки тајкуни, попут Коломајског сами наоружавали плаћеничке јединице, а тзв. Национална гарда формирана је од промајдановских добровољаца, углавном из екстремно десничарских покрета попут Десног сектора, партије Слобода и других. Најзад САД и неке западне земље су све више слале инструкторе, а било је и неколико страних плаћеничких фирми са борцима које су ангажоване. Проруски борци су добијали одређену помоћ од Русије, али интензитет те помоћи је тешко реално проценити. Нема сумње да су добровољци одатле долазили, али се не може располагати са тачним подацима улоге саме руске државе, односно у којем обиму је она слала помоћ.

Најзад у последњој подфази летњег ратног сукоба у Украјини, који је трајао приближно од друге половине августа до 5 септембра, проруски борци су ивршили преокрет, ослободили из окружења Доњецк и Луганск, одбацили од границе са Русијом прокијевске снаге, избили поново на Азовско море и чак су успели да опседају поламилионску луку Мариупол. Следио је период, примирја, све до друге половине јануара, када су се разбуктали сукоби, који су трајали све до ступања на снагу другог Минског споразума о примирју 15 фебруара.

Међународни и унутрашњополитички амбијент настанка украјинске кризе

Светска економска криза настала начелно 2008. године, а по својим узроцима и структуралним последицама пре свега америчка (у ширем смислу

Западна) економска криза, нагло је убрзала процес прерастања светског поретка од монополарног са доминацијом само једне (супер)силе САД, ка мултиполарном, где паралелно егзистира више светских сила, где је Америка појединачно посматрано и даље водећа међу данашњом лепезом светских сила, али без могућности као раније да самостално креира главне токове у међународним односима. Заправо САД и даље најчешће намерно изазивају и креирају кризе у појединим деловима света, али без могућности да их окончавају, онако како су то замислиле, и како то Вашингтону одговара. Претходне, 2013. календарске године, то су најбоље показале у пракси сиријска и украјинска криза, коју су креирале САД у сарадњи са још по пар мање значајних савезника у оба ова случаја. У сиријском случају се желео преврат и свргавање режима Башара Ел Асада, најсличније по либијском сценарију. Ту се желело на чело земље довести послушно руководство и овом геополитички важном блискоисточном и медитеранском земљом наметнути свој утицај, те потиснути одатле руски и кинески, и на тај начин повећати могућности за даљи притисак на Иран и јачање својих позиција у широј регији.⁹

У случају Украјине се притисцима и разноликим деловањем на председника Јануковича и владу Азарова желело усмерити званични Кијев на потписивање споразума о сарадњи и придруживању са ЕУ, и припремати терен за победу прозападне опозиције. Када је власт у Кијеву избегла потписивање под датим околностима ССП, подржавали су се протести опозиције. И у сиријској и у украјинској кризи реаговала је Русија, и док је у првом случају у септембру 2013. спречен Вашингтон да реализује већ најављену војну интервенцију на Сирију, у украјинском случају је Москва, својом правовременом интервенцијом пре свега у економској равни, утицала на званични Кијев да не прихвати потписивање ССП.

Ова два велика међународна догађаја су указивала на убрзавање преласка светског поретка ка мултиполаризму, чему свакако у том правцу треба додати и аферу Сноуден. Сиријска и украјинска криза током 2013. су биле на неки начин победе Русије у домену тзв. „тврде“ моћи, а случај Сноуден је фактички пораз Вашингтона у домену „меке“ моћи, слично као што је то претходних година био случај Викиликс. Међутим, током ове 2014. календарске године, Вашингтон је појачао притисак и на тај начин показао намеру да се жестоко бори за успоравање, или можда чак заустављање, а у неким тактичким случајевима и преусмеравање већ одмаклог процеса преласка светског поретка ка мултиполаризму. По сваку цену се бије битка за долар, односно тежња англоамеричких центара моћи, да се долару што више продужи позиција светске валуте плаћања, и на тај начин задржи сопствена хегемонија у финансијском домену у свету

⁹ О светској економској кризи и утицају на прераспodelу односа снага у свету у Комазец Слободан, Петровић Драган, *Глобална и монетарна криза и нови геополитички и финансијски односи у свету*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014; о преласку светског поретка ка мултиполаризму у Rousset Marc, *La nouvelle Europe: Paris-Berlin-Moscou*, Le continent paneuropeen face au choc des civilisations, P. Godefroy de Bouillon, Paris, 2009 такође у Драган Петровић, *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови, Центар за истраживање међународне сарадње, Београд 2010

Украјинска криза се појачала управо деловањем англоамеричке политике, што је у радикализацији ситуације довело до фебруарског преврата и свргавања Јануковича, владе Азарова и довођење проамеричких и у исто време екстремистичких групација на власт у Кијеву. Чини се да је са једне стране Русија била затечена оваквим сценариом, и да није довољно улагала у јачање своје меке моћи у Украјини протеклих година. Русија је уз сав пораст своје снаге и утицаја у протеклој деценији и по, ипак показала и извесне слабости, које су је спречиле да још више ојача. Последице раслојавања друштва током деведесетих и опстанак дела неолибералних структура који уз слој тајкуна представљају не само неуравнотеженост стратификације руског друштва, већ и снаге које нису спремне да прате до краја руске државне и националне интересе, посебно не у случају сучељавања са САД и глобалним центрима моћи.

У самој Украјини у њеном западном делу је изузетно развијен национални идентитет, који се у Галицији изродио у антирусизам, док је у југоисточној половини земље рускојезичко становништво иако свесно свом културном припадању руском свету и цивилизацији, остало у идентитетском смислу добрим делом разапето између уже украјинске и шире руске националне идентификације, најчешће са дуалном националном свешћу ствараном у совјетском периоду и дограђиваном у последње две деценије украјинске независности. И поред свега тога руска политика на челу са Путином је од марта месеца успела да у датим, веома тешким околностима да се носи са бројним изазовима и замкама, и да извуче неки резултат који за сада није ни победа ни пораз, већ представља солидну основу за наставак битке за Украјину. Поред повратка Крима Русији, две области Луганска и Доњецка су се након тешке и крваве борбе одбраниле (за сада) од налета украјинских формација. Стиче се утисак да су проруске оружане снаге при том однеле далеко више победа у односу на прокијевске снаге, и што је посебно важно ушле у почетним фазе стварања сопствене праве армије, практично ни из чега. Нарочито су у последњих неколико седмица трајања сукоба у 2014. (август-септембар) проруски борци нанели тешке поразе кијевским снагама и повратили добар део претходно изгубљене територије, уз наношење тешких губитака противнику.

Фактички свака од стране у сукобу (Кијев, односно Новорусија), али и велике силе (Русија, САД, ЕУ и др.) имале су својих адута до постизања првог примирја у Минску септембра 2014. да су оствариле макар нешто од зацртаних циљева, и све задржавају могућност да се нешто у том правцу надокнади и стекне, укључујући и вероватну могућност обнове непријатељстава. САД су могле да начелно буду задовољни читавим њиховим замишљеним пројектом отварања украјинске кризе. Путем субверзивног деловања успели су да преко опозиције оборе легитимно изабране власти у Украјини на челу са Јануковичем и Азаровим, поставе режим са изузетном антируском ксенофобијом, и потпуно политички завистан од Вашингтона, који у исто време одбија компромис са Југоистоком земље. То ставља у врло тешку равн званичну Москву, којој највише одговара смиривање сукоба и постизање свеобухватног међународног договора, којом Украјина (наравно ван Крима, који је део Русије) остаје начелно целовита земља, али федерализована по питању Луганске и

Доњецке области, а по могућности и са наглашеном децентрализацијом, или чак аутономијом за остатак Југоистока, те у исто време, са ванблоковским статусом за читаву земљу. Успесима проруских бораца у Новорусији, отпада могућност до даљњег да Кијев игнорише њихово право на макар федеративан статус. Међутим, са друге стране Кијев не показује озбиљну спремност да за остатак Југоистока (Харковска, Запорошка, Дњепропетровска, Николајевска, Херсонска и Одеска област) даје било шта, осим евентуално права на употребу руског језика (и то на локалном нивоу) и само изузетно неких минималним облика децентрализације, али опет који би вероватно важили и за друге украјинске регије. Политици водећих сила ЕУ више одговара постизање споразума, стицање могућности за укидање досадашњих санкција према Русији, с тиме да показују симпатије ка решењу у оквиру целовитости Украјине неког облика аутономије или чак федерализације за проруске регије, што све заједно није далеко од захтева званичне Москве. Главни проблем су САД којима реално не одговара смиривање сукоба и постизање споразума, посебно не оног, који би био у руском интересу.

Структуре у Новорусији, теже независности, али би били принуђени да прихвате фиктивно бивствовање у Украјини, са снажним елементима сопствене државности, и то вероватно као прелазно решење. Актуелни украјински политичари, које је на површину донео Мајдан и улични протести, након забрањивања проруских Компатије и сламања Партије региона, виде своју шансу у том недемократском поретку, у којем би се такмичили у антируској реторици и непопустљивости за праведно и демократско решење питања Југоистока. Управо увођење неофашистичких покрета, реторике и политичара из западне Украјине и пре свега Галиције у само политичко вођство у Кијеву, представља за америчку политику гарант даље заоштрениости украјинског конфликта, непопустљивост Кијева и спремност на дугорочни конфликт са Москвом и Руским миром у целини (руским светом).

Југоисток Украјине је економски најјачи део земље, а до сада је био спутаван од стране централних власти и вршила се редистрибуција средстава у корист западних региона, и највише економски сиромашне, али политички преобладајуће Галиције и самог Кијева. Отуда уз сво разнородје ставова становништва Југоистока (независност, аутономија, федерализација и др.) постоји свакако макар двотрећинска већина за аутономијом и располагањем сопствених средстава и права на одређивање сопственог развоја, потом очувања руског језика као званичног, тесних културних веза са Русијом и др. Стога није ни чудо да је у задњих деценију и по, Партија региона, чији је основни мото право на разноврсност уређења и организације земље, различитих украјинских региона, посебно за рускојезички Југоисток којем се обраћала, имала толико изборног успеха, и била апсолутно доминантна на овим проруским подручјима, а најјача убедљиво по броју мандата у Врховној ради у Кијеву, и најчешће давала премијера или председника земље. Отуда страх код носиоца власти у Кијеву да ће демократски процес и јавна дебата довести до неког од наглашених облика аутономије, или чак федерализације за читав Југоисток. Стога се и тежи опасном стању, прављењу зидова према Русији, проглашавањем половине

становништва Украјине сепаратистима, и стављење њих ван закона, ванредним полицијским мерама, „антитерористичким операцијама“, хапшењем, батињањем и чак убијањем неистомисљеника, постојања приватних армија, неофашистичких батаљона, све у правцу опстанка на власти, обезбеђења стечене имовне тајкуна, слушање америчких налога. У том правцу је било јасно још након септембарског примирја да је сасвим реална могућност настављања пре или касније оружаног конфликта, који највише одговара америчкој политици (уз евентуално такође непопустљиве и антируске политике Пољске, евентуално Британије и балтичких република) као и њиховим марионетама, пучистичким политичарима у Кијеву - од америчког експонента Јацењука, до неофашистичких и екстремистичких Тјагинбука и Турчинова, да не спомиње-мо Јароша, Љашка, део тајкуна и др..

Русија у овој ситуацији има огроман улог, јер то није само борба за опстанак проруског идентитета Југоистока: То је и борба за покушај да Кијев остане ван НАТО, борба за мултиполарни светски поредак, борба за охрабривање ширих процеса и токова у самој Европи који се залажу за самосвојност Евопе од англоамеричке и глобалистичке политике, борба за дијалог и покушај решавања односа у свету без хегемона и једностраног наметања воље, борба за реформу финансијског и економског система, одбијање наметања неолибералне економије и улоге долара као искључивог светског платежног средства, којим фактички Вашингтон већ деценијама прелива сопствене економске слабости и опорезује остатак човечанства. У том правцу даље решавање украјинске кризе, по свом значају далеко превазилази питање уређења ове земље, или чак интереса шире регије, па и саме Европе, то је заправо чворовито питање конфликта нагомиланих противречности и тежње Вашингтона да исфабрикованим сукобима, одлаже или чак спречи наставак процеса преласка светског поретка ка мултиполаризму, који одговара практично свима сем самој Америци и њеној хегемонистичкој елити. Друго је сасвим питање да ли је актуелна Русија која је без сумње у узлету, ипак кадра да уз своје проблеме који су у највећем наслеђени још из Јељциновог периода (велике неједнакости у друштву, тајкуни, део неолибералне елите са стеченим позицијама и реално окренут глобалистичким центрима моћи, који је до сада неискрено подржавао Путина или му се барем није отворено супротстављао) уђе у борбу до краја у украјинској кризи са кијевским пучистима, тајкунима и америчком политиком која иза њих стоји, те извојује не само опстанак ЛНР и ДНР, већ и макар минималну аутономију за остатак Југоистока у оквиру јединствене ванблоковске Украјине.

За српско питање на Балкану, ово је такође битка за смањење, можда у почетку само делимично, англоамеричког притиска у свим областима политике и живота, што би водило (постепеном) расту демократизације и слободе у српском друштву, отрежњењу од погубног наметнутог неолибералног концепта економије и друштва, шансу за демократско и праведније решавање српског питања у целини, за почетак културним, и вероватно економским повезивањем у региону и др.

Руски утицај на Балкану ће се у скорој будућности значајно повећати из најмање два врло важна стратешка разлога: решавањем украјинске кризе, где ће се руски утицај највероватније и институционализовано, демократским средствима, већинском вољом тамошњег становништва проширити на простор Југоистока (за сада је враћен Крим, а ЛНР и ДНР су се конституисале), и друго реализацијом неког од облика пројекта Јужног тока, макар проширењем постојећих капацитета цевовода. За сада то је дуплирање Плавог тока до Турске, и изградња новог цевовода до Грчке, одакле би се могли у перспективи гранати даље цевоводи преко Македоније до Србије, и чак вршити притисак за изградњу испод Црног мора и до Бугарске, или неке од других комбинација. Једноставно како само Русија од великих сила има вишак, и то изузетан енергената за извоз у односу на своје потребе, а европске земље су у огромном дефициту (али и Кина, Индија, Јапан и највећи део осталих земаља света), то је логично да се изградњом цевоводне инфраструктуре остварује најјефтинији и најбржи њихов дотур од Русије. Тренутно одустајање од изградње Јужног тока, више је констатовање неспремности политике ЕУ за његовом реализацијом, него што је спремност Русије, да не говоримо о економским интересима свих судеоника пројекта, да се одустане од овог замашног подухвата. Његово даље пролонгирање, додатан је тег оптерећења тешких услова и захтева атланстичких снага у Европи, земљама Старог континента, а руски маневар у правцу постизања договора са Турском, и планираног са Грчком, нови успешан шаховски потез реализације енергетске политике, након чега се неки од облика Јужног тока чини још неопходним и пожељним, посебно за земље Југоистока и Југа Европе.

Противречности Минског споразума и наставак сукоба у јануару

Споразум у Минску о примирју између сукобљених страна у Украјини, који је ступио на снагу 5 септембра представљао је компромис, који је задовољио тада елементарне интересе страна потписница. Свака од страна у сукобу тада је одржавањем примирја могла да оствари бар неке од својих најважнијих интереса и да покуша путем преговора да то прошири у своју корист.

Власти у Кијеву, су примирје дочекале са олакшањем, након низа неуспеха које је њихова велика офанзива на Доњецк и Луганск доживела у последњој декади августа. Уместо најављиване победе, заузимањем макар једне од две престонице ЛНР и ДНР, доживео се војнички пораз, који се нарочито почетком септембра претворио у распад фронта и победоносно наступање у свим правцима проруских снага. Тада је за 23 август, национални празник Украјине била планирана за режим у Кијеву победоносна парада и громогласно најављивано заузимање Доњецка, а уместо тога у престоници ДНР је од стране проруса организована парада, на чијем су крају спроведени заробљени украјински војници. То је урађено по узору на сличан дефиле у Москви на крају Другог светског рата, мада се мора напоменути да је овај потез проруских власти у Донбасу у супротности са међународним стандардима о поступању према заробљеницима. Са друге стране постоје бројни примери почињених

злочина над проруским становништвом на истоку Украјине, гранатирање градова и масовних цивилних жртава, мучења и чак егзекуција заробљеника, што су нарочито чиниле паравојне формације прокијевских снага.

То је био велики ударац за кијевске власти, а у следеће две седмице су доживели серију пораза од проруса, повлачење на низу праваца, колосалне губитке у људству и техници, да су примирје од 5 септембра дочекали са олакшањем. Проруси су опколили били Мариупољ, велики лучки град на обали Азовског мора, пробili блокаду Доњецка и одбацили даље противника, те успели да униште све преостале џепове у дубини своје територије, са изузетком клина код Дебаљцева и мале опкољене групе украјинских снага на терминалу Доњецког аеродрома.

Проруским снагама, упркос серији успеха у континуитету последње три седмице сукоба, примирје је такође одговарало, да консолидују своје снаге, организују живот на својој територији. То је њима било преко неопходно, јер су ЛНР и ДНР створене током непрестаних борби још од раног пролећа, и функционисале пре свега у војном домену, са импровизованим цивилним организацијама привреде и живота. Прорусима је велики проблем представљала чињеница да су значајни делови административних области Доњецка и Луганска још остали под контролом кијевских снага. Потом, у преговорима кијевска страна није показивала никакву спремност да уважи било какву, макар културну аутономију за остале области рускојезичког Југоистока, односно административних области Харкова, Дњепропетровска, Запорожја, Одесе, Херсона и Николајева. Русија и представници Новорусије који су се укључили у наставке Минских преговора, били би за почетак задовољни и од раније (у време Јануковича) извојеваним правима за Југоисток употребе руског матерњег језика као другог званичног у употреби у овим областима, заједно са украјинским, и макар у назнакама дуго најављиване децентрализације свих украјинских области у привредном и културном смислу, које би важиле и за ове области. Међутим, Кијев се у преговорима показао прилично непопустљив, показавши спремност да само за ЛНР и ДНР призна одређени специјални статус и то само за простор који се налазио у рукама Новорусије у тренутку примирја, а не и за остатак административних области, које су задржале под контролом прокијевске снаге, попут Мариупоља, Краматорска, Славјанска у Доњецкој области, и северног дела Луганске административне области.

У том правцу било је јасно да овакве противречности тешко могу бити решене за преговарачким столом, иако је простора за извесне компромисе свакако било. У Украјини подред тога фактички од преврата фебруара 2014, долази до суспензије парламентаризма и чак демократије у њеним најважнијим појавним облицима. Наиме до тада какав-такав компромис у друштву и поред изражених противречности између југоисточног дела земље и северозапада, постојао је у облику плуразлизма, дакле парламентаризма. Тај парламентарно-плуралистички елеменат Украјине од њеног добијања независности, који је уз сво повремено гажење и притиске, попут Наранцасте револуције, низа прекорачења Устава које је вршио председник Јушченко, ипак давао могућности за компромис у оквиру низа постојећих противречности ове земље, како у наве-

деном геополитичко-цивилизацијском обрасцу, тако са друге стране и по питању слојних и статусних разлика и супротстављених интереса. Преврат фебруара 2014. године, паралелно са преузимањем власти на улици у низу региона земље, представља напуштање до тадашњег плуралистичког система и парламентаризма који су ову земљу противречности и њене институције система и одржавали у протекле две деценије постојања. Када су потом протеклих месеци метежа и безакоња, под патронатом Запада и у потрази за каквим-таквим легитимитетом фебруарског преврата одржани у мају прво председнички, а потом у октобру и парламентарни избори, они су само потврдили да је превратничка Украјина заправо ушла у своје постдемократско време, а да заправо она земља која је пре тога егзистирала као компромис низа њених унутрашњих противречности, и уз благослов својих суседа, заправо више не постоји. Заправо она је порушила и на унутрашњем и на спољашњем плану низ својих стубова који су подупирали њене темеље. На унутрашњем плану две велике проруске странке у земљи, апсолутно доминантне на читавом Југоистоку, од чега Партија региона и убедљиво најјача у читавој земљи су практично укинуте, а Компартија и буквално забрањена. У Новорусији се није ни гласало, а на Југоистоку је излазност била изузетно мала. Напротив Новорусија је имала своје новембарске изборе који су подкрепљивали њену одвојеност, не заборавимо мајски референдум који је огромном већином показивао жељу тамошње популације за сувереношћу. Овде више не говоримо о Криму, који је постао још пре готово годину дана саставни део Русије.

Унутар западноукрајинског друштва долази до радикализације политичких ставова, и пораста утицаја крајње деснице, са врло јаким утицајем покрета и странака неонацистичке идеологије, мада је тешко тврдити да они имају апсолутну већину и у том делу земље. У средишњим деловима Украјине стање свести је умереније у сваком погледу, али новонастала нестабилност политичка и друштвена има такође своје показатеље. На Југоистоку (ван Новорусије) су политичке и друштвене слободе смањене на минимум, а у широј зони сукоба, укључујући и Харков, влада нека врста полицијског часа, док ни у Одеси и другим југоисточним крајевима није много боље. Сасвим на западу, у Закарпатској области, већинско русинско становништво је под притиском, као и мађарска национална мањина, од стране саме државе и посебно екстремистичких покрета, који иначе представљају „државу у држави“.

Ту долазимо до односа са окружењем, које се такође променило, као што је и на унутрашњем плану постфебруарска и постпревратничка Украјина изгубила свој континуитет са оном земљом која је као независна претходно егзистирала на каквом – таквом компромису својих разлика, у протекле више од две деценије постсовјетске епохе. Најзначајнији тег њене спољне сигурности и равнотеже стубова који су је подупирали је свакако Русија, која се не може третирати као пуки сусед. Напротив, Русија представља заправо матицу за бар половину украјинског становништва, док и за значајан део оне друге, северо-западне Украјине, она има значење сродне земље, одакле вуче заједничко порекло, у сваком случају сродност, и несумњиви миленијуми заједничке историје. Ту је и Заједница независних држава, а посебно Заједнички економски

простор којих је Украјина чланица. Ту су посебно јаке везе и са суседном Белорусијом, која објективно представља као северни сусед, наставак, истина специфични, али несумњиви део руског света (Руског мира), коме и сама Украјина, или бар њен Југоисток, па и Малорусија свакако теже, или су макар историјски припадали. На југозападу посебан значај има суседна Молдавија, која је такође, (макар још формално) члан ЗНД, а Тираспољска област, са проруским становништвом се издвојила и у њој се налазе проруске и чак и саме руске оружане снаге. У таквим околностима Русија није била спремна да ни *de jure*, а посебно не *de facto* призна ову постфебруарску, превратничку Украјину, а и то у перспективи само делимично и условно: без Крима свакако који сматра својим неотуђивим делом, и Новорусију као суверену, али у неком саставу *de jure* целовите, али федерализоване Украјине, где би и остатак Југоистока имао барем културну аутономију и децентрализацију, а пожељније и снажну аутономију, (на ивици федерализма).

Земље ЕУ су водиле политику постизања компромиса, где је Брисел, под утицајем Вашингтона, подржавао на један уздржан начин, власти у Кијеву. Међутим, земље ЕУ, а посебно тзв. Стара Европа (Немачка, Француска, Италија) су и од кијевских власти тражиле попуштање у правцу постизања компромисног решења украјинске кризе, а са друге стране показале спремност за увођење неких од видова економских санкција према Москви, од чијих последица трпе и саме.

Чланице ЕУ у суседству Украјине су са једне стране показивале уздржану и начелну подршку Кијеву, где се по ентузијазму истицала Пољска, а са друге стране заинтересованост за своје мањине и повластице које би од украјинске кризе и саме могле добити. Тако Мађарска тражи чак неувијено посебна права за своју мањину у Закарпатској области, где је опет развијен русински аутономизам. Румунија показује интересовање за своју мањину највише у Буковини. Словачка која је најмање наклоњена Кијеву и показује разумевање за руске интересе, и сама подсећа да је Закарпатска област до 1945. била саставни део Чехословачке. Чак и Пољска која подупире начелно чврсто Кијев у његовом сукобу са Русима, и сама има полускривене интересе у Волинији и Галицији.

Заправо Вашингтон највише показује спремност и снагу да подупире сваки украјински, посебно званични кијевски екстремизам и непопустљивост према могућности постизања истинског компромиса са Русијом и проруским делом унутар саме Украјине.

Све ове противречности у Украјини и окружењу, посебно пресудан утицај Вашингтона на власти у Кијеву и десницу на украјинском западу, олигархе, и чак директно мешање у украјинску политику, довели су до тога да је Мински споразум остајао мртво слово на папиру, или боље речено привремени предах за даљи наставак сукоба. Иако је кршења примирја било и раније, практично током читавог његовог трајања, од септембра до јануара, тек од друге половине јануара, настају борбе у континуитету, које су се потом претвориле у фронталне сукобе великих размера. У овим сукобима снаге Новорусије су аналогно

иницијативи коју су имале у завршним седмицама рата пре потписивања Минског примирја почетком септембра, постигле извесне успехе: Након 20 јануара успеле су одбацити противника нешто даље од агломерација Доњецка и Луганска, примаћи се на југу до предграђа Мариупоља. Посебан стратешки значај за борце Новорусије је опкољавање јединог преосталог стратешког клина у својој територији који је преостао код Дебаљцева, где су одсечени значајни делови украјинских снага, којима, уколико се не повуку и напусте положаје, прети уништење, слично претходним искуствима током лета које је претрпела украјинска армија.

Уз сву традиционалну превртљивост ратне среће, коју смо на простору Новорусије могли да пратимо током претходних месеци сукоба (још од раног пролећа 2014. када су избиле прве борбе), стиче се утисак да проруски борци са више срца и умешности надилазе прокијевске снаге, где само на моменте десничарски елементи, показују ентузијазам за истрајну борбу. Како прокијевске снаге нису успеле током читавог низа месеци пролећа и лета 2014. да надвладају тадашње ополоченике, односно снаге Новорусије у повоју, тешко би било за очекивање да то успеју и у перспективи, када је створена и са друге стране организована армија, истина још увек знатно малобројнија и са мањим материјалним ресурсима. Али за разлику од бораца Новорусије, који показују висок морал, уз несумњиву подршку локалног становништва, па чак и у залеђини фронта на украјинској страни, имају симпатије и на целом Југоистоку, да не говоримо о подршци сада све отворенијој у материјалу и хуманитарној помоћи, добровољцима из Русије, прокијевске снаге чине конгломерат (присилно мобилисаних, слабог регуларног кадра, укључујући командни, те мањег дела десничара, и њихових паравојних јединица, чему треба додати и стране плаћенике и инструкторе.

У том правцу у даљњем развоју сукоба свака од страна има своје адуте, где Кијев поред своје веће базе у људству за мобилизацију, може рачунати на одређену помоћ са запада, пре свега од Америке, укључујући потенцијално и све већи број инструктора, да не говоримо о материјалу и техници. Са друге стране снаге Новорусије имају одређену помоћ Русије, показале су до сада далеко већи борбени морал и умешност, а ако поред ових нових успеха на терену, постигну пренос сукоба и на остале области Југоистока, путем активирања партизанских јединица, читав фронт тзв. АТО се може срушити и померити линија дејстава ка западу, што би свакако могло натерати кијевске властодршце, да без обзира на непопустљивост коју диктира Вашингтон, најзад прихвате истинске преговоре и компромисна решења. Компромису тежи и највећи део ЕУ, посебно сила тзв. Старе Европе. Ангела Меркел и Франсоа Оланд су одиграли веома важну улогу у постизању примирја и договора у Минску (тзв. Минск 2) који је ступио на снагу 15 фебруара. Овај споразум значи примирје између две стране, док његове политичке одредбе су често условне, и због противречности интереса, тешко је за очекивати да ће у потпуности заживети. Веће су са друге стране могућности да заживи само примирје, прекид ватре, који може потрајати и месецима.

Зато се чини да је најреалније предвиђање да ће се украјинска криза и чак оружани сукоб у различитим својим видовима и фазама продужавати можда још годинама. Поједини договори, посебно примирја, представљаће заправо компромисну ситуацију, и тражење предаха две стране, најчешће и под утицајем Русије, земаља ЕУ, САД и међународног фактора посматрано у целини. На жалост се чини да ће и Кијев и проруси, имати више мотива, да постигнута примирја и договоре сматрају само као тренутни компромис, или чак само предахе за даљње покушаје да се до макар дела својих циљева дође ратним путем. То све долази због сложености украјинског питања, чињенице да је власт у Кијеву под огромним притиском непомирљивих екстремних снага и покрета западноукрајинске и посебно галичничке, иначе делом неонацистичке идеологије. Потом пресудним утицајем за истински компромис и решење украјинског чвора незаинтересоване америчке политике. Русија има далеко више мотива за постизање трајнијег споразума, пре свега у виду санкција са земаља ЕУ, али и превазилажења унутаруских друштвених и политичких разлика, пре свега у кругу елите, а мање у оквиру широких слојева друштва, о спољнополитичким приоритетима. Путин има већинску подршку руског друштва у вођењу спољнополитичке концепције, али у делу високо позициониране друштвене елите у Русији постоје значајне снаге за утилитаран однос са САД и глобалистичким, посебно финансијским центрима моћи, често из слојних или чак личних интереса.

Украјинска криза је настала крајем 2013. године, након организовања протеста прозападног дела опозиције, против владе коју су чиниле странке Партије региона и Компартије, услед замрзавања до даљњег преговора о придруживању са ЕУ. Ови протести су били нарочито снажни у западној Украјини поред оних који су трајали у Кијеву, и подразумевали су и насртаје на седишта институција власти. Након насилног преузимања власти од стране опозиције фебруара 2014. следили су немири и масовне манифестације на рускојезичком Југоистоку у правцу негодовања због фебруарског преврата и у тражењу федерализације земље. Непомирљивост нових власти у Кијеву се манифестовала употребом силе на Југоистоку, што је уз сва заштравања довело до правих војних операција током касног пролећа и лета 2014. године, пошто су Луганска и Доњецка област спровеле референдуме за независност и прогласиле сецесију. Крим се мирним путем, спроведеним референдумом вратио Русији, док су се на простору Луганске и Доњецке области водиле тешке борбе са много жртава. Проруске отцепљене републике су успеле да се одбране до краја лета, што је примирјем и споразумом у Минску 5 септембра постао привремено замрзнут сукоб. Међутим, противречности две стране, паралелно са уплитањем других сила, посебно САД и Русије, довело је до заштравања односа и поновног оружаног сукоба од друге половине јануара до средине фебруара 2015, односно новог споразума о примирју у Минску. Судбина овог примирја је неизвесна, али низ противречности међу супротстављеним странама говоре о великој могућности наставка не само украјинске кризе, већ и даљих оружаных сукоба у перспективи.

Литература:

Извори цитата

Књиге, научне монографије

1. Efimenko A., *Istorija ukrajinskog naroda*, Institut za političke studije, 1999. Beograd;
2. Жилцов С. С., *Неоконченная пьеса для оранжевой Украины*, Международные отношения, Москва, 2005;
3. Komazec Slobodan, Petrović Dragan, *Globalna i monetarna kriza i novi geopolitički i finansijski odnosi u svetu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014;
4. Naročnicka Natalija, *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2008
5. Hantington Semjuel, *Sukob civilizacija*, Službeni list Jugoslavije, Beograd 1998;
6. Carrere Hélène D'encausse, *La gloire des nations – ou la fin de l'Empire Sovietique*, Fayard Paris– Mosque, 1990;
7. Petrović Dragan, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej Novi Sad, Institut za međunarodnu politiku i privredu Beograd, Novi Sad 2008;
8. Petrović Dragan, Nikolić Goran, *Geopolitika savremene Ukrajine*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009;
9. Petrović Dragan, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010;
10. Petrović Dragan, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi, Centar za istraživanje međunarodne saradnje, Beograd 2010,
11. Rousset Marc, *La nouvelle Europe: Paris-Berlin-Moscou*, Le continent paneuropeen face au choc des civilisations, P. Godefroy de Bouillon, Paris, 2009
12. *Українці народ и культура*, Роосииская Академия наук и Национална Академия наук Украина, Наука, Москва - Киев, 2000.
13. Will the orange revolution, bear fruit? EU / Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006, Batory foundation, Warsaw;

Чланци у научним часописима и зборницима

1. Важдра Андрей, *Путь зла, Запад: матрица глобальной гегемонии*, АСТ, Астрель, Киев-Москва, 2006;
2. Воейков Николай Н, *Церковь, Русь и Рим*, Лучи Софии, Минск, 2000;
3. Grčić Mirko., «Geopolitičke promene na teritoriji bivšeg SSSR-a», Globus, 1995, str. 9-21;
4. Jazić Aleksandar, „Društvene linije podela u Ukrajini”, Međunarodna politika, Institut za međunarodnu politiku i privredu, broj 1134, Beograd, april-jun 2009, str. 66-80;
5. Каспэ Святослав, „Постсоветские нации в саду расходящихся тропок“, Россия в глобальной политике, при участии Foreign affairs, том 7, Н 6, ноябрь-декабрь 2009, стр. 154-163;
6. Kuzio Taras, “National Identity and History Writing in Ukraine”, Nationalities Papers, Vol. 34, No. 4, September 2006, pp- 408-427;

7. Kuzio Taras, "Russian Policy toward Ukraine during Elections", Elliott School of International Affairs, George Washington University. 2006, Heldref Publications. pp. 492-516;
8. Petrović Dragan, «Geopolitički aspekt savremene Ukrajine», Globus, broj 32, Beograd, 2008, str. 177-189;
9. Petrović Dragan "Savremena Ukrajina", Zemlja i ljudi, Beograd, 2009, sveska 59., str. 71-77;
10. Petrović Dragan, «Predsednički izbori u Ukrajini 2010. – analiza ostvarenih rezultata po administrativnim oblastima i kulturno-istorijske regionalizacije», Međunarodna politika, br. 1139, Beograd, 2010. jul-septembar 2010, str. 47-63.
11. Petrović Dragan, «Ukrajina u vreme predsedničkog mandata Viktora Janukoviča 2010-2012», Međunarodna politika, Beograd, 2012. broj 1146, april-jun 2012. str. 28-38.
12. Rodgers W. Peter, "Understanding Regionalism and the Politics of Identity in Ukraine's Eastern Borderlands", Nationalities Papers, Vol. 34, No. 2, May 2006, pp 157 – 174
13. Ukraine, country report, November, 2008, Published by The PRS Group, Inc. Road, Suite East Syracuse, USA, pp. 1-60.
14. Шульга Николай Александрович, «Отношение населения Украины к украинско-российскому межгосударственному и экономическому сотрудничеству», Российский институт стратегических исследований, Проблемы национальной стратегии, Н 4, 2011, Москва, стр. 94-97.

III

ГЕОПОЛИТИКА И РЕЛИГИЈА

ГРАЂАНСКИ РАТ У СИРИЈИ – ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИР*

Сиријски грађански рат (негде називан и „сиријском револуцијом”) највећи је и најдуготрајнији конфликт у свету у другој деценији 21. века. Он је најчешће сагледаван у ширем политичком контексту регионалног ширења немира, то јест протеста у оквиру ткз. „арапског пролећа” који су почели 2011. године са јануарским свргавањем тунижанског председника Зинелабин Бен Алија, а затим и довели до пада Хоснија Мубарака у Египту и Али Абдулаха Саледа у Јемену. Током раног пролећа, протести су довели до (28. јануара десиле су се прве демонстрације, које су већ 15. марта пренеле на Дамаск и Алепо) излива незадовољства против сиријског режима Башара ал Асада. Власт у Дамаску је на њих реаговала репресивним мерама. Прва недеља протеста (15-21. марта 2011.) у глобалним медијима је била представљена као почетак „сиријске побуне”. Када су 20. марта у Дари - након што су снаге безбедности лојалне председнику Асаду отвориле ватру на насилно расположене демонстранте (погинуло је 15 демонстраната и 7 полицијаца), ови су запалили локално седиште владајуће БААС партије, градски суд и пошту – испрва политички протести почели су постепено да прерастају у шири оружани конфликт, у типичну војну побуну. Већ до 25. марта број погинулих у сукобима на улицама је прешао цифру од сто. Стога је 30. марта, у говору којим се обраћао демонстрантима, Асад тврдио као иза организовања демонстрација стоје завереници са јаким страном подршком што смерају да насилно сруше владу у Дамаску.

До 7. априла 2011. међу демонстрантима преовлађујући захтев био је везан за демократске реформе - за повећање степена грађанских слобода, укидање закона о ванредном стању, ослобађање политичких затвореника и искорењивање високе корупције... Након тог датума, захтеви на протестима се радикализују и постају усмерени на свој крајњи, јавно прокламовани циљ – насилно уклањање Башар ал Асадовог режима. Недуго потом, протести се нагло

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

шире: већ 8. априла нереди истовремено избијају у десет градова, да би до 22. априла 2011. године демонстрације захватиле преко двадесет сиријских градова. Прерастање демонстрација у политички оружани устанак против режима довело је до реакције војске лојалне централним властима. Она је у гушењу устанка након 25. априла почела да користи тенкове, оклопна возила и артиљерију, па се нагло почео повећавати број погинулих на обе стране (процењује се да је до краја маја погинуло око хиљаду цивила и стотину и педесет припадника лојалистичких оружаних снага). Број ухапшених мерио се у хиљадама.

Етапе сиријског грађанског рата

Насилни протести прерасли су у праву оружану побуну током јуна месеца.¹ Већ 4. јуна у гради Јиср ал Шугору, близу турске границе, након што су снаге безбедности са крова поште пуцале на масу који је ишла у погребној поворци, демонстранти су се, разгнењени, устремили на пошту и запалили је - убијајући притом свих осам припадника полиције, да би, потом, заузеле и опљачкале и тамошњу полицијску станицу. Био је то догађај којим је отпочет прави герилски сукоб.² Током лета број погинулих је порастао на преко 2000 (1600 демонстраната/герилаца и око 500 припадника снага безбедности). Већ 29. јула од официра и војника који су дезертирали из регуларне војске формира се ткз. „Слободна сиријска армија”, која, непун месец да касније, 23. августа, добија и своје политичко крило - ткз- „Сиријски национални савет” као устаничко политичко тело чије је седиште било смештено на територији Турске. Основни циљ овог политичког тела је био да организује све опозиционе фракције и побуњеничке групе у борбу против режима у Дамаску.

У међувремену, сукоби се распламсавају: августа месеца виде се борбе за приморски Латакију, када је у сукобима употребљена и ратна морнарица која је дејствовала по приобаљу. Током септембра и октобра, устаници отпочињу герилски рат широм сиријске територије, са највише успеха на северу земље, уз турску границу преко које су добијали значајну помоћ у наоружању и опреми. Они од турских власти добијају прећутну сагласност да искористе све могућности које пружа турски државни простор када кроз њега несметано улазе и излазе, то јест маневришу у складу са датим приликама и својим намерама. У овом периоду устаници су заузели већину насеља у гувернату Идилб, на северозападу земље. Борбе су се, потом, пренеле на Хомс, у коме су се устаници сукобили са јаким владиним трупама, као и на Дару и Харасту, предграђе самог Дамаска где су била смештена важна војна постројења сиријске регуларне војске. Почетком 2012. године, међутим, битке и у предграђима престонице и граду Забаданији добила је регуларна војска уз помоћ тешке артиљерије и тенкова. Ипак, жестоке борбе су настављене. Током априла и маја 2012. године договорено је примирје између зараћених страна кога су иници-

¹ Детаљније код: Slim Hugo, Trombetta and Lorenzo, „Syrian Crisis Common Context”, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, New York, may, 2014

² Ток грађанског рата Сирији детаљно је обрађен код: Jenkins Michael, „Dynamics of Syrian Civil War”, Rand corporation, Santa Monica, 2014.

рале УН и представнице Арапске лиге, али је оно након два месеца пропало: у наредних годину дана, почевши са борбама у Хафи, долази до нове ексалације сукоба, при чему су устаници заузели још неке од градова у провинцијама Хомс и Идилб, а затим усмерили своје борбене операције ка два највећа града у земљи – Алепу и Дамаску. И поред тога, владине трупе успеле су да разбију устаничку офанзиву на престоницу и пренесу тежиште на борбу на Алепо. До августа, лојалистичке трупе су успеле да поврате дистрикт Салахедин, до тада важно упориште побуњеника у Алепу.

Суочени са несупехом, устаници су заузели границу између Сирије и Турске унутар Ар Раках провинције како би на тај начин створили себи још значајнији маневарски простор који би им могао донети нове стратешке предности у даљим борбама. Главни штаб „Слободне сиријске армије” прешао је са простора Турске у северну Сирију. Потом су устаници, заузимајући Марат ал Нуман, пресекли саобраћајне комуникацију између Дамаска и Алепа и поново започели офанзиву на престоницу где су заузели нека његова предграђа (нпр. Думу). Са заузимањем града Саракиба и ткз. „Базе 46”, устаничка офанзива је додатно изоловала Алепо. Побуна се ближила свом врхунцу: уследили су нови напади ка Дамаску и Хами, те ка градовима уз турску границу које устаници раније нису успели да освоје.

Иницијатива устаничких војних фракција је трајала све до краја априла 2013. године, током које је бомбардован и центар самог Дамаска. Након тога, Башарови лојалисти појачани савезничким Хезболахом заустављају даље продоре устаника и започињу општу контраофанзиву. Разбијана је блокада Вади ал Деифа, повраћен је Абел и аеродром крај града Ал Кусаира, као и читав низ насеља уз либанску границу, а потом и градови ближи јорданској граници преко које је до тада ишла важна рута снабдевања устаничких снага. Покушаји поновног заузимања неких од стратешких градова од стране устаника били су само делимично успешни: они су претежно, након упорних борби и више преласка из једних руку у друге, на крају остали у рукама сиријских регуларних трупа и Хезболаха. Ово су, показало се, били одлучни месеци рата – након успеха владиних трупа у лето 2013. постало је јасно да ће се Асадов режим ипак одржати и повратити контролу над већим делом територије земље.

Упорне борбе за овладавање стратешким локацијама наставиле су се између јула и октобра 2013. године. Негде су, као у Дари и Нави, борци „Слободне сиријске армије” имали успеха; но, дошло је до све отворенијих сукоба са сопственим радикалним исламистичких фракцијама (настајућим ИСИЛ-ом), док су се, са друге стране, Курди на северу земље сукобили са исламистима око градова у провинцији Хасаках. Насупрот успесима устаника у предграђима Алепа, владине трупе су избациле побуњенички „Ал Нусра Фронт” из града Ал Сухкнах као и из делова Хомса. Побуњеници су, затим, извели делимично успешну офанзиву на простору гувернората Латакије и, посебно, војне базе Менагх, смештене између Алепа и турске границе. Распаламсали су се и међусобни сукоби између појединих устаничких оружаних формација, пре свега између „Слободне сиријске армије” и ИСИЛ-а који овим првима преотима град Азиз на северу земље.

Крајем године (октобар-децембар 2013.) владине трупе си поново биле у општем напредовању, пре свега јужно од Дамаска, а затим и у околини Алепа, док Курди на северу овладавају градовима којима се контролише прелаз између Сирије и Ирака. Након тога, долази до ескалације борби између ИСИЛ-а и других побуњеничких фракција, које ће обележити зиму 2014. године. Те сукобе искористиће владине снаге појачане Хезболахом да започну нову офанзиву у марту 2014. године и тако остваре нове успехе на простору Каламуна и провинције Хомс, као и дуж либанске границе. После тога, додуше, устаници успевају да заузму нека од насеља у провинцијама Латакија и Идилб; међутим, и регуларне трупе имају и нове успехе (град Ал Забадани). Крајем априла, „Слободна сиријска армија” почиње ширу офанзиву против ривалског, екстремистичког ИСИЛ-а у провинцији Раках, док на простору провинције Хама такође имају извесног успеха против владиних трупа, тако да низ мањих насеља поново прелази у њихов „посед”.

Борбе се настављају током априла и маја, да би се 3. јуна, на подручјима које контролишу владине снаге, одржали председнички избори са извесним исходом: Башар ал Асад је добио 88,7% гласова већег дела гласачког тела (гласало је преко 11 милиона Сиријаца). Био је то успешан покушај централних власти да барем једним делом поврате нарушени легитимитет, и унутар ратом растрзане земље и у међународној заједници.

У до сада последњој фази одвијања грађанског рата, сукоби добијају нови правац: радикални исламисти ИСИЛ-а у међувремену су заузели знатне делове територије суседног Ирака где су запленили велику количину оружја и опреме којима су покушали да промене однос снага на ратиштима унутар саме Сирије. Асadowe трупе лојалиста су, заједно са ирачком регуларном армијом која је на исламисте започела опсежну контраофанзиву, извршиле низ авионских бомбардовања кључних база ИСИЛ-а, а потом и заузеле територије северног дела провинције Латакија. Међутим, исламистички радикали из ИСИЛ-а током лета 2014. узвраћају ударце, заузимајући натфна поља Шар и Хаџар, као и делове провинције Раках. Настављају се и борбе између владиних трупа и „Слободне сиријске армије” коју - тек делом постиснуту - доставом наоружања већ неко време помажу Израелци. Но, ова помоћ им је недовољна: фракције побуњеника губе град Млеиха кога преузимају владини лојалисти и Хезболах, док ИСИЛ, са друге стране, започиње опсаду војног аеродрома Табка, крај Ракаха. Владине трупе током августа користе ваздушну премоћ да бомбардују исламистичке положаје у Ракаку, док ИСИЛ узвраћа серијом терористичких удара широм дела Сирије под владином контролом. Јавне егzekуције страних заробљеника од стране ИСИЛ-а, која је започела након што су Американци извршили ваздушне ударе на простор „Исламске државе” унутар Ирака, сада се одигравају и унутар дела Сирије кога контролишу радикални исламисти. Настављају се борбе у провинцији Раках, где током касног лета и ране јесени провладине снаге имају више успеха од ИСИЛ-ових јединица, посебно око аеродрома Табка кога су владини лојалисти деблокирали крајем августа. Лојалисти појачавају и ваздушне ударе у провинцији Деир ез Зор како би заузели тамошња нафтоносна и гасна лежишта која су претходно пала у руке ра-

дикалних исламиста и - као крајњи, стратешки циљ – поцепали на два дела територију коју држе исламисти ИСИЛ-а. Зарад тог циља они се, услед тешких борби, до даљег повлаче са територије Ракаха.

Од 23. септембра 2014. године америчке ваздушне јединице бомбардују положаје ИСИЛ-а и унутар Сирије (након што су се у Ираку показале само делимично успешне)³ као и јединице опозиционе, исламистичке фракције „Ал Нусре”, познате као „Група Хорасан”. Тежиште америчких ваздушних удара била је провинција Раках, којом је, након повлачења владиних јединица, овладао ИСИЛ. ИСИЛ је, међутим, тежиште својих борбених активности преусмерио на северни, Курдима настањени део земље близу турске границе, где су се водиле тешке борбе око стратешки значајног града Кобане. У битку између радикалних исламиста и Курда укључиле су се и америчка авијација и ваздушне снаге владе из Дамаска, помажући тако, свако из свог интереса, курдску одбрану овог града. Након тешких борби, Курди су успели да задрже контролу над Кобанеом.

За четири пуне године ратних сукоба, процењује се да је погинуло између 200 и 300 хиљада људи⁴. Преко 3 милиона људи је избегло (највише у Турску, Либан, Јордан, Египат) из ове ратом опустошене земље, док је око 6,5 милиона расељено. Након преломних борби, у лето 2013. године, владине трупе стабилно контролишу најмање 40% територије земље, и то оне на којој живи близу 60% становништва. Од почетне диференцијације између провладиних и опозиционих група, рат је поступно еволуирао у секташки, верско-етнички сукоб, понајвише између алавита и других шиитских група те осталих мањина са једне, провладине стране, и разних сунитских, устаничких фракција на супротној страни.

На сиријском ратишту егзистира читава палета различитих војски и помоћних трупа.⁵ На страни Башар ал Асадовог режима, поред регуларне сиријске армије (јачине нешто преко 300 хиљада бораца у свим родовима војске, уз још 300 хиљада резервиста) ту су и ткз. „Национална одбрамбена сила”, добровољачка пешадијска милиција (бројности око 100 хиљада), затим провладина милиција позната као „Шабиба” - алавитска паравојска потпуно лојална Асаду, као и припадници либанског Хезболаха који су дошли у помоћ братским шиитима у Сирији. Постоје и информације и о присуству иранских војних инструктора те специјалних јединица на страни Дамаска који се процењују на око 10 хиљада људи. Устаничке, пак, јединице деле се на „Слободну сиријску армију” која је прва отпочела озбиљније организовани оружани устанак међу сиријским сунитима; затим, ту је „Исламски фронт” (јачине 40-60 хиљада бораца) настао удруживањем различитих устаничких одреда крајем новембра 2013. године, а чији је заједнички циљ укидање секуларног парламентарног

³ Видети: „Syrian deadlocked War - No Solution”, Economist, September, 27, 2014.

⁴ Видети: "310,000 people killed since the beginning of the Syrian Revolution". The Syrian Observatory for Human Rights. 16 April 2015. Приступљено 22.04.2015.

⁵ О војним формацијама које учествују у Сиријском грађанском рату детаљно код: Christopher M. Blanchard, Carla E. Humud Mary Beth D. Nikitin, „Armed Conflict in Syria: Overview and US Reponse”, Congressional Research Service, Washington, 17. september 2014

система и стварање исламистичке државе базиране на шеријату. Посебну исламистичку групу чини „Фронт Ал Нусра”, у раним и средњим фазама рата најефектнија групација цихадиста повезана са Ал Каидом. Она је некада сарађивала, а некад се сукобљавала са „Слободном сиријском армијом”. Од 2014. њени војни капацитети слабе јер им борци прелазе у нагло ојачалу, ривалску исламистичку војну формацију – ИСИЛ која почиње да доминира на истоку земље (до лета 2014. ИСИЛ контролише трећину територије Сирије) и добром делу суседног Ирака. ИСИЛ, осим домаћих сунита и оних из Ирака, у својим редовима има броје борце Ал Каиде, те разне цихадисте - добровољце из свих крајева исламског света (њихов укупан број је, на и на простору Ирака и Сирије, почетком 2014. процењиван на око 15 хиљада). О бројности бораца ИСИЛ-а на простору Сирије постоје бројне, непотврђене спекулације. Неки подаци говоре да су само у јуну 2014. године исламисти у своје редове регрутовали преко шест хиљада нових бораца.⁶ Мимо сукобљених војски, посебну борбену снагу чине припадници сиријских Курда (чине око 10% популације Сирије) које је, давањем уступака, режим у Дамаску постепено успео да придобије на своју страну, тачније - постигао да се оне не ставе на страну устаника. Курди су, у каснијим фазама рата, иако и сами сунити, водили тешке борбе са исламистичким фракцијама на свом етничком простору, прво са цихадистима из „Фронта ал Нусре”, а касније са ИСИЛ-ом.

Нивои сиријске кризе

Постепена ескалација сукоба много је више зависила од промене регионалног баланса моћи и његових геополитичких импликација, него што се на први поглед чини.⁷ Испрва израз грађанског протеста и дубоког социјално-политичког незадовољства који је превазилазио енто-конфесионалне линије, сиријски нeredи су убрзо прерасли у прави секташки грађански рат базиран на историјско-верској подели између сунита и шиита који има стратешке импликације на простору Леванта, и шире – целог Блиског истока, па и своје глобалне последице. Сиријски грађански рат је комплексна, вишедимензионална криза која има више лако уочљивих нивоa: изворни, „почетни” ниво тиче се једног друштва дубоко незадовољног постојећим политичким системом, његовом корупцијом и степеном репресије који није успео да изврши благовремене реформе у складу са потребама времена и специфичностима сложеног много-конфесионалног и вишестинчког мозаика који чини становништво Сирије. Затим, ту је ниво кризе који се тиче оружаног устанка као насилног покушаја свргавања режима што је у старту оштро реаговао на грађанске нeredе. Овај устанак показивао је временом све израженији конфесионално-етнички карактер а, постепено, и своју идеологизовану црту у виду пораста уплива сунитског радикалног исламизма тако да је задобијао све израженије особине циха-

⁶ "Syrians adjust to life under ISIS rule". The Daily Star. 29 August 2014., приступљено 22.04.2015.

⁷ Детаљније код: Barnes-Dacey Julien, Levy Daniel(ed.), The Regional Struggle for Syria, EU Council of Foreign Relations, London, 2013.

дистичког устанка против једног секуларног режима. Потом, ту је и јасан етничко-мањински ниво – видљив у опредељивању одређених етничких група, највише „мањина” а пре свих шиитских алавита да се чврсто држе Башаровог (који је и сам алавит) режима, без обзира на његове очигледне недостатке, па и непочинства, а против устаничког покрета који се доживљавао ка већинко-сунитски и који прети опстанку свих мањина и њихових верских идентитета на простору Сирије. Коначно, ту је и регионално-међународни ниво - сфера геостратешког надигравања између околних регионалних, па и великих сила што у грађанском рату имају своје фаворите које помажу и преко којих желе да остваре неке од својих ширих, виталних стратешких интереса. У том смислу сиријски грађански рат се претворио у типични „рат преко посредника” („Proxy War”) где се, преко локалних актера, надмећу велике силе – феномен толико пута виђен током 20. века, од шпанског грађанског рата до практично свих релевантнијих хладноратовских сукоба. Са својим стратешким замислима и локалним снагама које подржавају, у рат су, индиректно, умешане и Турска, Саудијска Арабија и друге заливске сунитске државе, као и Иран, али и велике силе (САД, Русија и Кина) од којих су неке покровитељи појединих устаничких фракција, а други жестоки бранитељи Асадовог режима у Дамаску.

Иако је, дакле, рат у Сирији последица многих фактора – локалних, регионалних и оних међународних – један важан фактор на међународном нивоу показао се као пресудан за овакав развој догађаја. У питању је регионална промена баланса снага, то јест нарушавање њене раније равнотеже, која је нагнала практично све међународне играче на драстично повећавање свог утицаја у целом региону како би се ова ситуација поново променила. Наиме, америчка инвазија Ирака 2003. и политичка ситуација након окупације ове земље па све до повлачења америчких трупа крајем 2011. године, директно се одразила на промену односа снага у целом региону. Са доласком „арапског пролећа” кога су свесрдно потпомогле западне силе и њени глобални медији – одиграо се колапс Мубараковог режима у Египту и успон до тада од режима потиснутог покрета исламистичког ревивализма - „Муслиманског братства” кога ће, тек након неколико година, поново потиснути египатска војна хунта на челу са генералом Сисијем. И други значајни регионални играч, Египат - са јаким утицајем на простор Сирије – дакле, био је, до даљњег, избачен из игре. У истом тренутку „неоосманизована” Турска под водством Ердогановог АКП-а почела је да редифинише своју улогу према арапском свету следећи своје империјалне, традиционалне „инстинкте” на основу којих је почела да сагледава Сирију као део сфере сопственог утицаја, нарочито њен северозападни део, етнички и историјски повезан са курдском Анадолијом, односно територијом унутар саме Турске. Американци су, пак, у менаџменту „арапског пролећа” видели добру прилику да им постојеће околности послуже за регионалну прекомпозицију у правцу остварења сопствених планова о „Великом Блиском истоку” коју су започели неоконзервативци инвазијом Ирака 2003. године. Насупрот томе, стајали су Иран, а у позадини и Русија и Кина, спремни да не дозволе да Сирија буде прогутана у вртлогу сукоба и претворена у део њима непријатељског блискоисточног сунитског радикализованог појаса.

У питању је, очигледно, сасвим конвенционално, реал-политичко надметање за остварење регионалне хегемоније у условима нарушене равнотеже снага, где једни желе да одрже постепени степен моћи и утицаја, а други да га умање и наметну своју надмоћ. Перцепција сопствених интереса, према томе, вођена је сасвим „овосветским” геополитичким амбицијама, а не догматским, верским разликама. То не значи да - када се грађански рат изродио у секташко надметање – ове предрасуде и убеђења нису послужила као средство за политичку диференцијацију и сукобљавање, но и оно је имало управо инхерентни политички карактер – жељу за политичком мајоризацијом или, пак, тежњу мањина да се тој мајоризацији одупре, а које су, из позадине, потпиривале геостратешке амбиције спољних „ментора”, већих геополитичких играча. Сва сврставања и конфронтирања имају своју предисторију која се јасно може пратити уназад најмање до 2003. и „Другог заливног рата” који је, са падом режима Садама Хусеина, пореметио постојећи баланс снага и отворио простор за ново надметање за хегемонију на Блиском истоку – управо кроз овај „секташки”, етно-конфесионални оквир који на овим просторима, са старим историјским неправдама и увреженим негативним стереотипима, егзистира већ вековима. И баш то политички инструментализовано секташтво у сиријском конфликту жање сада своју ужасну, деструктивну „ратну жетву”. „Док се многи посматрачи питају да ли је пад Садама Хусеина посејао демократско семе које је донело своје плодове у арапском бунту 2011. године – у питању су заправо деструктивне силе ослобођене ирачким конфликтом које се сада силовито разигравају широм регије. Гледано кроз регионалну оптику, Ирачки рат је разорио постојећи поредак. Док је Садам током 1980-тих био коришћен од стране регионалних и западних актера као бастион против иранског пост-револуционарног експанзионистичког утицаја а, касније, био сатеран у изолацију заједно са Ираном у оквиру стратегије „дуалног обуздавања”, колапс баасистичког поретка и његово евентуално смењивање снагама повезаним са Техераном допринео је посуновраћавању те широком заокрету у регионалном утицају у корист Ирана и његове такозване „осовине отпора” – Сирије, Хезболаха и Хамаса. Након успеха Ирана у Ираку, ове снаге су зацетметирале своју превагу на просторима надметања, укључујући Либан и, у мањој мери, окупирани палестинске територије (где је Хамас победио на изборима за „Палестински законодавни савет” 2006. године, а онда био искључен из политичке улоге на Западној обали, али је сачувао улогу искључиве контроле појаса Газе), при томе задобијајући широку подршку народа широм региона. Према једном истраживању из 2008. године, лидер Хезболаха Хасан Насралах, Башар Ал Асад и ирански председник Махмуд Ахмединеџад, били су, у очима арапске јавности, три најпопуларнија регионална лидера.”⁸

Везаност Башаровог режима за Иран, главни је разлог подршке околних сунитских држава опозиционарима/устаницима при покушају његово рушења, све подстакнутих страхом од даљег јачања Ирана који се у њиховим очима

⁸ Salloukh Bassel, „The Arab Uprising and the Geopolitics of Middle East”, The International Spectator, Vol. 48, No. 2, June 2013, Beirut, стр. 35.

види као сила што неминовно израста у регионалног хегемона. Међутим, Башар ал Асад се, нарочито после јуна 2012. године показао довољно умешним да избегне судбину Зинелабин Бен Алија из Туниса, Али Абдуле Салеха из Јемена и Хосни Мубрака из Египта. У његовом опстанку на власти пресудну улогу су имале три ствари. Прва је Асадова способност да се „укопа” у Дамаску као престоници државе и да у њему, у најтежим условима, задржи пуну контролу. Другу ствар представља његова велика маневарска политичка вештина која представља наслеђе политике његовог оца, Хафеза ал Асада, који је пуне три деценије (1970-2000) владао Сиријом вешто баласнирајући између домаће елите и различитих региона, племена, конфесија и националности, гарантујући им ауторитетом своје чврсте власти одређени степен привилегија, самосвојности и самосталности. Трећа ствар везана је за Башар ал Асатову способност да манипулише и, управо кроз манипулисање, балансира између различитих интереса регионалних и великих сила. У условима након „арапског пролећа” ова вештина спољнополитичког баласнирања огледала се у правилном уочавању сукоба интереса између САД, ЕУ и Турске (као и неких заливских држава) са једне стране, а Ирана, Русије и Кине са друге, те вештог опстајања у међупростору. Политичка, економска и војна помоћ Ирана била је довољна да се режим у Дамаску одржи на терену, у борбама, да се стабилизује и изведе ратни преокрет – потискујући тако устаничке фракције, док се међународна, пре свега дипломатско-политичка подршка Русије и Кине и њихова „тежина” у СБ УН - где су три пута користиле вето како би блокирале намере западних сила да створе правни основ за војну интервенцију – показала пресудном у првим, критичним фазама рата, између лета 2011. и оног наредног, 2012. године.

Етно-конфесионална структура и њена територијална распрострањеност те повезаност са спољним актерима, као и утицај страног фактора и великих сила који остављају маневарски простор за балансирање директне су последице политичке географије Сирије као државе која је после 1920. успостављена на простору Леванта, односно њеног геополитичког положаја чије се константе без већих проблема могу уочити у дуготрајним историјским процесима.

Геополитички значај Леванта и настанак модерне сиријске државе

Левант представља приморски, контактни део блискоисточног дела Римланда са средоземним басеном. Он је смештен између четири већа географске и геополитичке целине – Мале Азије на северу, Месопотамије (и даље, Персије) на истоку, Арапског полуострва на југоистоку и Египта са Синајем на југозападу. Традиционални Левант, поред Сирије која представља њен средишњи, највећи део, чине и Либан, Јордан и Палестина. У ширем геополитичком смислу, Левант је не само западни контактни простор централног дела Римланда са „унутрашњим морем” и даље - на запад и северозапад - са Европом, а на другој страни ободни део додира азијског залеђа те северне Африке, већ и прави театар историјског надметања ових великих геополитичких целина, односно државних творевина које су на њима кроз историју настајале. Доминантна геос-

тратешка судбина Леванта је да буде или театар за надметање између Египта, Месопотамије, Мале Азије и Арабије, или „тампон зона” (buffer zone) између ова четири пресудна регионална утицаја. На простору Леванта су се зато вековима надметали велике силе, представнице ова четири утицаја, најчешће две или чак три међу њима истовремено. Овде се борило Новоегипатско царство са Хетитима, Асирци са малоазијским државама, потом Селеукиди са Птоломејима, Римљани са Парћанима, Византија са персијским Сасанидима, а потом и арапским мухамеданцима који су искористили међусобно исцрпљавање две империје - источно-римске и персијске - да овладају овим простором и створе Калифат са центром у Меки, а касније и Дамаску и Багдаду (под династијом Абасида). У наредим периодима су се на овим просторима борили египатски Мамелуци, католички крсташи (који су основали своја прекоморска краљевства на Светој земљи) и Турци Селџуци. На послетку, цео простор постепено је потпао под нову, моћну исламску империју са севера – државу Турака Османлија који су, након заузећа Цариграда, покушали да обнове универзални Калифат. Власт Османлија на Леванту одржаће се све до модерних времена – до краја Првог светског рата, када ће победничке, европске велике силе на развалинама ове некада моћне империје искројити нову мапу Леванта, и шире – целог Блиског истока – са границама чији ће се главни обриси одржати до данашњих дана.

Само два пута кроз целокупну премодерну историју простор данашње Сирије био је средиште самосталне и моћне државе: за време хеленистичке Селеукидске династије (301-141 пре Христа), чија је престоница била смештена у Антиохији, и, други пут, за време Омајадског калифата (661 -749 после Христа) чија је престоница, након муслиманског преотимања града из руку Византинаца/Ромеја била управо у Дамаску. Вредно је приметити да су у оба случаја стварање моћне државе са средиштем у данашњој Сирији биле последице ширих, империјалних и светско-историјских догађаја који су далеко превазилазили димензије самог Леванта и који су били непосредан резултат овладавања једне од великих сила ширим подручјем Блиског истока. Тек тада, Левант као „театар сукоба” и „тампон зона” постајао би средиште империје, која, показало се, никада није била дугог века, јер би околна регионална ривалства представника „четири утицаја” убрзо поново превагнула, враћајући овом подручју улогу нестабилног пограничја где се воде борбе углавном за одржавање равнотеже сила, односно спречавања нарушавања равнотеже која води у правцу панрегионалне премоћи.

За разлику од других регионалних центара и сила, као што су египатска долина Нила и малоазијска Анадолија, Сирији - то јест њеној географској и геополитичкој димензији - недостаје јак, природан физичко-географски „вежући елемент” који би пресудно допринео да се преовладају унутрашње микрофрагментације и њихова истовремена изложеност јачим спољним утицајима. Постојећој, модерној Сирији подједнако је било потребно и приморје како би она партиципирала у средоземној поморској трговини и како би чувала своју обалу од приступних других поморских сила, али и шире кохезивно залеђе, простор у дубини копненог дела Леванта које би јој пружио како преко пот-

ребне ресурсе за живот тако и безбедност од копнених утицаја других регионалних играча. Међутим, сиријска исцепкана и неподесна географија на коју су се кроз историју наталожиле насlage разноразних спољних и унутрашњих деловања, претворила је овај простор у „печворк”, у колаж разних мањинских група и верских секти које су својим постојањем отелтоворавале противљење свим унификаторским тежњама.

О томе убедљиво сведочи мапа савремене Сирије. Дуга и узана морска обала на северозападу земље нагло се претвара у ланац планина и висоравни у којима, опасани овим природним заштитама, живе мањинске групације – енклаве алавита, Друза и Маронита. Југозападно од њих је смештен њихов природни наставак, суштински нераздвојан од Сирије - Либан као одскочна даска историјски коснтантно присутним поморским силама да покушају да се „угнезде” у сиријско залеђе. Сиријски западни планински појас, пак, на другој страни се спушта и претвара у висоравни дуж долине реке Оронтос и долине Бека, иза којих се, поново, уздижу планине Анти-Либан, Џабал ал Друз и висораван Хавран. Западно од Анти-Либанских планина, према истоку, протиче река Барада која ствара географске услове за пустињску оазу у којој је смештен Дамаск. Окружен ланцима планине са две стране, док му се на истоку налази непрегледна сиријска пустиња, Дамаск представља „судбоносно место” историјске гравитације целог овог простора - заправо једно огромно стратешко утврђење што на различите начине повезује међусобно веома различите микро-регионе сиријског дела Леванта. Дамаск је смештен на путном коридору који из Месопотамије, са истока, кроз пустињу иде пут либанског приморја (некадашње древне Феникије). Он стратешки надзире овај правац као и правац на североисток, кроз полупустињу и степу преко Хомса и Хаме до Алепа, најсеверенијег окрајка „плодног полумесеца”, месопотамског накривљеног лука. Овај простор северно од Дамаска је релативно хомоген али флуидан, подложнији утицајима са севера и истока него што је то случај са фрагментираном обалом и њеним планинским залеђем. Сам Алепо други је по важности стратешки центар сиријског дела Леванта. Смештен на само рубу северног дела месопотамског лука, Алепо представља раскрсницу која повезује Левант са Анадолијом на северу и Месопотамијом на истоку, као и - преко Хомса као својеврсног коридора - са Медитераном.

Цео простор Сирије лавира између ова два тежишта: између Алепа који је „рањив”, то јест изузетно осетљив на утицаје из Андолије (у мањој мери и Месопотамије), и који под страним утицајем може да постане гравитациони простор дела сиријских центрифугалних сила који се одвајају од остатка Леванта и присаједињују другим регионалним сферама утицаја (или ови, пак, преко њега покушавају да овладају целим Левантом), и Дамаска, који представља сталну гравитациону противтежу овим утицајима, што - због своје позиције стратешког утврђења - може да се ослони на друге, расположиве регионалне центре моћи, и на тај начин покуша да поврати своју централну улогу која простор највећег Сирије (а понекад, и ширег од њега) успева да одржи на окупу, под једним политичком влашћу. Овакву улогу Дамаск, као важан трговачки и војни центар, има још од античких времена. За време владавине Ос-

манлија, овај град био је средиште турске управе на арапским провинцијама, потврђујући по ко зна који пут кроз историју свој стратешки значај који му омогућава да потчини своје рурално залеђе, пре свега захваљујући сопственим потенцијалима да најдача све потенцијалне ривале. „Пасторални номади зависили су од града као места за продавање својих производа, док су сељаци зависили од његове заштите, као додатка економских и социјалних услуга које им је пружао. Ова важна улога ће се још више повећати када је Дамаск постао сиријска престоница, космополитски град. Од друге половине 19. века, град је почео да се модернизује, стварајући основу за рађање арапског национализма.”⁹

Савремена, пак, Сирија као независна држава у садашњим границама је настала као последица политичког договора чланица Антанте - европских победничких сила у Првом светском рату - са Републиком Турском као државно-правном наследицом пораженог и урушеног Османског царства што је владало Левантом у претходна четири века, од 1516. до 1918. године. Англо-француски договор из 1916. године (Сајкс-Пиков пакт) простор Леванта поделио је на две интересне сфере - на британску и француску - које су правно легализоване на међународној конференцији у Сан Рему 1920. године. Француска сфера утицаја формализована је као мандат над „северном Сиријом” (која је обухватала територије садашњег Либана и Сирије), док су Британци на управу добили „јужну Сирију” (простор данашњег Израела, Палестине, Јордана и целог Ирака). Француска управа на Леванту почивала је на искусној колонијалистичкој манипулацији мањинама што је оставила своје дубоке трагове до данашњих дана. „У Либану, Французи су фаворизовали хришћанске Мароните који су почели да доминирају медитеранском трговином из ускомешаних лука као што је Бејрут, а на рачун сиромашнијих сунитских трговаца из Дамаска. Французи су, такође, окуражили групу познати као Низајриси која је живела дуж сурове сиријске обале, преименовавши их у алавите, како би им дали религијски кредибилитет и увукли их у сиријску војску током француског мандата.”¹⁰ Французи су обликовали територије према јасним секташким и етничким линијама, већ у складу са перцепцијом која је група више служила интересима њихове колонијалне управе. Тако су, у оквиру француске политике „завади па владај”, 1920. године створене државе Велики Либан (данашњи Либан), држава Дамаск, Држава Алепо и Алавитска држава, а годину дана касније и држава Џабал (којом су владали Друзи) и Санџак Александрета, који је касније уступљен Турској (у којој је он постао савремена провинција Хатај).

Главни отпор француском мандату водила је претежно елита у Дамаску, постепено тежећи да створи предуслове за се Сирија уједини у суверену државу. Када се француски мандат на Леванту завршио 1943. године, постепеним уједињавањем Дамаска, Алепа и држава алавита и Друза настала је је Арапска република Сирија, што је својом територијом (око 185 000 км²) заузимала све-

⁹ Wakim Jamal. „Geopolitical dimension of Syrian crisis”, Foreign Policy Journal, 4.08.2012, стр. 1.

¹⁰ Bhalla Reiva, „The Geopolitics of Syrian Civil War”; Stratfor, 21.01.2014.

<https://www.stratfor.com/weekly/geopolitics-syrian-civil-war>, приступљено 20.04.2015.

га половину некадашње Османлијске провинције под истим именом. Остале територије - пре свега Либан - остале су ван Сирије, или као самосталне државе или као делови суседних држава (Турске, Ирака, Палестине, Јордана). Иако је у новој држави водећа улога припала Дамаску, делови земље остали су снажно изложени утицајима околних регионалних сила - Ирака, Турске и Египта. Североисточни део земље (Ал Хасака, Ал Камишли па до Еуфрата на истоку) под упливом је Ирака; регија Алепа има јаке хиљадугодишње везе са турском Анадолијом. Алавити у приморју и житељи престонице Дамаска имају снажно развијене односе са трговачком елитом у Бејруту, а Друзи са Јорданом и, преко њега, даље, са арапским пустињским племенима. „Стога, вишестране историјске трајекторије и лојалности постојећих сиријских региона и племена нису створиле кохерентне националне везе које би коначно довеле до стабилне националне државе. Арапски национализам као идеологија служио је да створи заједнички идентитет Сиријаца, превлађујући њихове племенске и регионалне под-идентитете, а у исто време задовољавајући тенденције појединих регија да буду повезане са околним регионалним центрима.”¹¹

Од самог настанка Сирије као суверене државе, њена геополитичка позиција излагала ју је утицајима и међусобном надметању околних регионалних играча, пре свега Египта и Ирака. Тако је нпр. владајућа елита у Дамаску играла важну улогу у стварању савезништва са Насеровим Египтом 1958, али се већ пар година касније окренула против самог Насера увиђајући да социјалистичка економска политика која се креирала у Каиру може да шкоди њиховим виталним интересима. Уследио је и војни пуч 1961. (водили су га Ал Нахлави и Ал Кузбари), а 1966. и пуч под командом генерала Салаха Џадида, кога су својски подржали владајући кругови у Дамаску. Међутим, када је генерал Џадид кренуо да врши национализацију у типичном социјалистичком маниру, богатији слојеви у престоници окренули су му леђа и придружили се његовом ривалу, Хафез Ал Асаду.

Захваљујући савезништву са елитом у Дамаску, Хафез Ал Асад постао је неприкосновени господар политичке ситуације у Дамаску у новембру 1970, и у тој позицији остао пуне три наредне деценије. Доласком на власт, Асад старији се суочио са фрагментираним и интересно сукобљеним микрозаједницама унутар сиријске државе где је било потребно вешто баласнирати при одржавању кључне осовине власти; савезништву сиријских Алавита са меркантилним слојевима у Дамаску и другим мањинским заједницама које се плаше сунитске мајоризације. „Када се Ал Асад суочио са опозицијом из Муслиманског братства између 1975. и 1981. године, која се завршила крвопролићем у Хами 1982, он је био довољно оштроуман да сачува лојалност дамашке елите подижући њен удео у увоза са 1 милијарде сиријских фунти у 1975. на 3,6 милијарди у 1976. све до 4,17 милијарди сиријских фунти 1980, што је допринело неутрализацији Дамаска и спречавању његовом придуживању побуне у Хами. Ал Асад је тако осигурао стабилности свог режима са циљем да сачува сиријске националне интересе превенцијом или умањивањем спољног уплитања у си-

¹¹ Wakim Jamal. „Geopolitical dimension of Syrian crisis”, Foreign Policy Journal, 4.08. 2012, стр. 3.

ријске унутрашње послове.”¹² Исту политику наставио је да води његов син и наследник Башар Ал Асад дуже од једне деценије, све док се, у драстично промењеним спољним околностима, није суочио са побуном која је, потпомогнута спољним уплићем, прерасла у крвави грађански рат.

Интереси спољних сила у сиријском грађанском рату

У првом моменту, док се талас побуна „арапског пролећа” ширио северном Африком и Блиским истоком, регионалне силе биле су крајње опрезне и уздржане према инцијалним знацима дестабилизације Асадовог режима, бојећи се да се нестабилност не прошири и на њихове државе. Но, то је или била само тренутна бојазан коју су убрзо надјачали други, раније скројени планови, или је у питању била пука поза. Заливске монархије и Турска у првом тренутку су реаговали умерено и помирителски - саветујући Асада да задовољи „протестантске” масе обећавањем умерених реформи којим би сачувао власт и повратио политичку стабилности. Башар Ал Асад им није поверовао, већ ојачао своје везе са Техераном, реагујући репресивно према све насилнијим демонстрацијма. Уследила је моментална промена добросуседске реторике у којима су околне државе настале уличне сукобе почеле да сагледавају у ширем стратешком смислу као прилику за промену режима: обзиром на приметан дисбаланс снага настао након Другог заливског рата и герилске побуне у Ираку, заливске сунитске државе – убрзо и отворени помагачи прерастања побуне у оружани устанак – видели су дестабилизацију у Сирији као добру шансу да потисну нарасли утицај Ирана што је, корак по корак, бивао све ближи регионалној хегемонији. Ово је, повратно, само појачало осовину Дамаска и Техерана, који је видео у побуни „заверу сунита” која смера да им преотме стратешке позиције у Сирији као „срцу Леванта”, па је, заједно са либанским Хезболахом, похрлио да помогне савезнички Асадов режим. Док је једна група суседних држава – пре свих Саудијска Арабија, Катар и Турска, а насупрот свих њих, Иран – тежила да директним упливисањем допринесе исходу насталог конфликта – друга група суседа, понајвише Либан и Ирак, које имају сличне унутрашње структуралне проблеме и динамику њиховог одвијања као и Сирија – биле су заправо, посредно, и само у извесној мери, мимо своје воље, „увучене” у конфликт.¹³ Док су Асад и његови шиитски савезници јасно играли на поделе и мањинске страхове, исти однос према експлоатацији секташке структуре сиријског друштва имале су и сунитске државе – Саудијска Арабија, Катар и Турска. Њихов интерес је јасан: подстичући различите сунитске групе да преузму власт у земљи, циљ ових држава је био да свргну Асадовску алавитску, шиитско-хришћанско-курдску алијансу, да потисну хегемонистичку претензи-

¹² Исто, стр. 4.

¹³ О позицијама спољних геополитичких сила и њихових циљева у Сиријском грађанском рату детаљније код: Negruzian Avram, „The Struggle for Levant: Geopolitical Battles and the Quest for Stability”, Center for Strategic and International Studies, september 18, 2014, <http://csis.org/publication/struggle-levant-geopolitical-battles-and-quest-stability>, приступљено 20.04.2015.

ју Ирана и тако почну јаче да утичу на прилике у Либану, смерајући да тамошњи Хезболах одвоје од Хамаса и доведу га у сличну ситуацију као што је „арапско пролеће” довело Башара ал Асада. Сви они су веровали да би нови – сунитски режим - у Дамаску себе везао за своје природне савезнике и противставио се Ирану, пре свега са циљем да се заустави тренутна маргинализација сунита у пост-окупационом Ираку. Сиријска сунитска племена, нарочито трибална популација на истоку земље која је родбинским везама и брачним савезима дубоко испреплетена са заливским сунитским монархијама, само је важан инструмент у овим настојањима. Међутим, сунитске заливске државе подржале су различите фракције сунитских устаника против Асада: Катар финасира сиријски огранак „Муслиманског братства” (што се нимало не свиђа суседним монархијама) и радикалније исламистичке групе, док Ријад подржава „умереније”, не-исламистичке побуњенике, али и оне исламске које нагињу салафитима или припадају овој верзији сунитизма (обзиром на њихову доктринарну лојалности монархији). Турски АКП режим подржава такође умереније, „нерадикалне” устанике из „Слободне сиријске армије”, а нарочиту бојазан има према Курдима на северу земље и њиховим аутономистичким тежњама које се лако могу прелити и на турску територију настањену Курдима. Оваква турска позиција израз је њихове „неоосманске стратегије” стратешке дубине, чији је творац (некада министар спољних послова, сада премијер) Ахмет Давутоглу која тежи да искористи Османско историјско империјално наслеђе како би створила ширу сферу утицаја, будући да језгро своје државе сматра угроженим спољим утицајима. Давутоглу сматра да је стабилност југоисточне Турске (простора где живе етнички Курди) могућа само ако се турски утицај прошири до линије Киркула и Мосула у северном Ираку и области Алепа у Сирији.¹⁴

Насупрот овим настојањима стоји Асадов режим у Дамаску у чврстом савезу са Техераном. Њихов савез заправо траје још од времена Ирачко-иранског рата, када је Башаров отац Хафез подржавао Хомеинијев Техеран. Одржавање шиитског режима у Дамаску омогућава Исламској републици Иран стратешко присуство на Медитерану, нарочито у Либану где је она значајан „велики играч” који може да индиректно утиче на арапско-израелски конфликт. У стратешкој визији Техерана могућност „губљења” Сирије створила би предуслове да Запад са својим сунитским вазалима појача „опсаду” Ирана и покуша, у повољном тренутку, да изврши инвазију сличну оној спроведеној на Садамов Ирак 2003. године, као наредној етапи панконтиненталне западне стратегије „закључавања” Русије и Кине кроз „укотвљавање” прозападних режима и војних потенцијала на целом Блиском истоку, а потом и Средњој Азији. Русија и Кина стога су чврсто подржали Башар Ал Асада: његов пад за Русију би значао губљење не само једног од последњих значајних блискоисточних савезника који омогућава држање средоземне поморске луке (Тартус) за припаднике руске ратне морнарице, већ и слабљење њиховог главног стратешког савезника у постхладноратовском периоду у исламском свету – Ирана.

¹⁴ Детаљније код: Chiriatti Alessia, „Neo-Ottomanist Diplomacy: The Turkish Geopolitics in Syria” XXVI Convegno SISP – 13/15, Istanbul, Settembre 2012.

„Губитак Сирије” у корист Запада и околних сунтиских држава значио би да се цео Блиски исток потпуно измиче из руског утицаја, док се „савезнички” Иран постепено доводи у потпуно окружење где би, у таквој ситуацији, САД могли да користе Турску и заливске сунитске државе за дубљу инфилтрацију на постсовјетски Кавказ и Средњу Азију. На сличним стратешким позицијама, али са мањим интересом и бојазни, стоји и Кина која у Русији и Ирану види дугорочне савезнике, а у САД и њиховом савезницима највећу претњу по своје континенталне глобалне економске и политичке интересе.

Управо овакав развој догађаја представља дугорочни стратешки циљ западних сила што, кроз преусмеравање регионалних незадовољства и менаџмента конфликта, смерају да преобликују геополитичку ситуацију целог региона у правцу стварања „великог Блиског истока”. У том смислу, они су - што преко својих регионалних савезника што директно - подржали устанике у рушењу Асада као прву етапу обуздавања и дробљења нарасле иранске регионалне моћи. Но, њихов циљ био је да умерени, а не радикални, фанатично антизападни сунитски режим овлада целим или већим делом Сирије. Радикализација устаничких група и постепена превага екстремних, антизападних исламиста ИСИЛ-а показује да су се „локални играчи” у жару секташког рата потпуно отели контроли западног „ратног менаџмента” и израсли у потенцијално већу опасност него што је то шиитски, антизападни Иран.

Литература:

1. Barnes-Dacey Julien, Levy Daniel(ed.), *The Regional Struggle for Syria*, EU Council of Foreign Relations, London, 2013
2. Bhalla Reiva, „The Geopolitics of Syrian Civil War”; Stratfor, 21.01.2014.
3. <https://www.stratfor.com/weekly/geopolitics-syrian-civil-war>
4. Chiriatti Alessia, „Neo-Ottomanist Diplomacy: The Turkish Geopolitics in Syria”,
5. XXVI Convegno SISP – 13/15, Istanbul, Settembre
6. Christopher M. Blanchard, Carla E. Humud Mary Beth D. Nikitin, „Armed Conflict in Syria: Overview and US Reponse”, Congressional Research Service, Washington, 17. september 2014
7. Jenkins Michael, „Dynamics of Syrian Civil War”, Rand corporation, Santa Monica, 2014
8. Negruzian Avram, „The Struggle for Levant: Geopolitical Battles and the Quest for Stability”, Center for Strategic and International Studies, september 18, 2014, <http://csis.org/publication/struggle-levant-geopolitical-battles-and-quest-stability>
9. Salloukh Bassel, „The Arab Uprising and the Geopolitics of Middle East”, The International Spectator, Vol. 48, No. 2, June 2013, Beirut
10. Slim Hugo, Trombetta and Lorenzo, „Syrian Crisis Common Context”, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, New York, may, 2014
11. Wakim Jamal. „Geopolitical dimension of Syrian crisis”, Foreign Policy Journal, 4.08. 2012

ФЕТУЛАХ ГЈУЛЕН И ЦЕМАТ ХИЗМЕТ*

Када се говори о савременој Турској и о њеној веома занимљивој трансформацији у последње два деценије, немогуће је заобићи улогу религије. У нашој традицији нажалост није довољно изучена веза између религијске обнове и модернизације, која се веома често уочава у савременој историји. Доминација левих и просветитељских парадигми у образовању и даље супротставља религију и модернизацију, представљајући верске и религиозне елементе једино у форми нечега што може да буде кочница и препрека за модернизацију и развој друштава. Међутим бројни примери сведоче о погрешности ове тезе. Сетимо се да је Шкотска била позната као простор варвара и полудивљих људи пре него што је реформација захватила њене просторе. Током веома кратког периода, захваљујући масовном ширењу протестантизма, побољшано је образовање, администрација, морал и укупно економско стање у Шкотској током осамнаестог века. Због тога је Шкотска почетком деветнаестог века постала носилац економског, научног и технолошког напретка у Британији, земљи која је изнедрила водеће друштвене научнике, филозофе, изумитеље и предузетнике тог доба.

И сама Британија је доживела свој златни деветнаести век и страховити економски, политички и војни успон управо у време ширења методизма. Коначно позната Веберова теза која уз сва оспоравања и данас носи део истине, подсећа нас на улогу протестантизма у ширењу радне етике и успону савременог капитализма.¹ Зомбарт који је своју познату књигу написао као полемику са Вебером, кључни елемент за развој капитализма такође је пронашао у регилији, али јеврејској.²

* Чланак је настао као део пројекта 179014 Института за европске студије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Вебер, 1989.

² Sombart, 2001.

Постоје наравно и други примери којима се ова теза о вези религије и друштвене модернизације може доказивати. Прича о Гјулену и његовом покрету је један од најупечатљивијих новијих примера.

Име Фетулаха Гјулена није много познато у нашој стручној јавности. О њему код нас не постоје озбиљни стручни текстови, а ретки су чак и у публицистици.³ Његов утицај још увек није велики ни међу Муслиманима који живе на нашим просторима, мада њихова елита солидно познаје његов рад и учења. За њега су с разлогом до сада највише биле заинтересоване службе безбедности, што, као што ћемо видети, није редак случај и у другим земљама које са Турском имају интензивније односе. Амерички *ФБИ* и руски *ФСБ* су свакако најпознатије од организација које прате и истражују његов рад

Постоје многи аспекти погодни за изучавање кад је Гјулен у питању. Његова улога у подизању, јачању и модернизацији савремене Турске је огромна, али није лишена контроверзи. У овом тексту можемо да прикажемо неке основне елементе његовог живота и учења, да представимо разгранатост верског покрета, цемата,⁴ који су основали његови следбеници, и да укажемо на низ контроверзи које прате овај феномен и у Турској и ван ње. Тиме ћемо нашој јавности макар назначити ову тематику и надамо се заинтересовати друге истраживаче да детаљније изуче Гјулена, или преведу неку добру и обухватну монографију о њему.

*

Савремени познаваоци Турске сматрају да је Гјулен за данашњу Турску значајан колико и премијер Тајип Ердоган, ако не и више. Основни подаци кажу да је Фетулах Гјулен турски имам рођен 1941. године. Потиче такође из свештеничке породице. Прву проповед је одржао већ са четрнаест година. Радио је као имам до 1981. када је отишао у пензију. Након тога је почео да држи проповеди и предавања у сопственој режији. Посебно интензивна су његова предавања по најпопуларнијим цамијама у великим градовима Турске у периоду 1988-1991.

Његова верзија ислама је суфистичка и врло специфична. Себе не види као некаквог реформатора ислама већ као човека који следи класике. Хакан Јавуз описује такав склоп идеја као доста националистички, дакле обојен турским национализмом, али и доста етатистички, за разлику од класичног ислама и коначно обојен залагањем за тржишну економију.⁵ Овај помало чудан спој исламизма, турског национализма и протржишне економске филозофије резултат је реалних прилика у којима се Турска налазила и у којима се сам Гјулен развијао током педесетих и шездесетих година двадесетог века. Због тога

³ Нпр. Бисенић, 2009.

⁴ Турски израз *цемат* овде користим у најширем значењу, у смислу заједнице свих они којима су Гјуленове идеје и вредности блиске. У уском смислу речи цемат би овухватао само припаднике одређене верске заједнице који су на неки начин директно укључени у рад. Други круг обухвата пријатеље који помажу рад цемата и његове активности, а најшири круг симпатизере који само поштују Гјулена. Види Hansen, 2010.

⁵ http://religion.info/english/interviews/article_74.shtml

читав његов покрет описују као варијанту исламског калвинизма, односно муслиманског протестантизма.

Гјулен је објавио преко 60 књига, углавном састављених од његових предавања и проповеди. Сврставан је међу 100 најутицајнијих светских интелектуалаца. Данас је једно од најважнијих имена у читавом исламском свету. Од 1999. живи и ради у САД, а од 2008 је и власник зелене карте (гаранције су дали Грејем Фулер и још неколико бивших високих припадника *ЦИА*). Емигрирао је наводно због медицинског лечења, али суштина је била у отварању истрага након што је 1997. после војног удара склоњен исламистички премијер Неџметин Ербакан и забрањена његова *Рефах* партија. Гјулен се већ тада сматрао доста утицајним у ондашњем покушају реисламизације друштва и политике. Разлози његовог одласка постали су јасни када је 2000. оптужен у Турској на процесу који је вођен до 2008. за подривање секуларне државе, за контакте са *ЦИА* и сл. Процес се те године завршио одбацивањем свих оптужби.

Сматра се да су председник Гул, или шеф савета за високо образовање Зија Очан његови ученици. Негде се наилази и на податак да и сам Ербакан спада у његове следбенике, мада он свакако не потиче из тог цемата. У сваком случају њихови односи су од 2010. све затегнутији о чему ћемо рећи неколико речи на крају.

*

Гјулен је свој велики утицај остварио не само као имам, проповедник и писац, већ пре свега као инспиратор и неформални лидер *Хизмет* (служење) покрета који се назива и Гјулен покрет или Фетулахције.⁶ Не ради се, најпре о хијерархијски устројеној организацији, већ о децентрализованом систему који се координише око одређеног система вредности. Сам Гјулен је по правилу избегавао да се идентификује са покретом подржавајући рад појединих сегмената или организација и одбијајући да прихвати како постоји системска структура моћи око њега. С друге стране, критичари тврде управо супротно. Неки сматрају да се ради о изузетно хијерархијски устројеном покрету у коме у готово свим питањима одлучује сам Фетулах. Има оних који тврде да се бави и ситницама као што је одлучивање о називима школа, факултета, фирми, чак и давању имена деци следбеника покрета. О овој јасној хијерархији је било речи у чувеној забрањеној књизи Ахмета Шика *Имамова војска*. По њему хијерархија је следећа: на врху пирамиде се налази једно саветодавно тело од седам чланова а „први међу једнакима“ је Светски имам, тј. Фетулах Гјулен. Следе имами на географској основи (имам за Централну Азију, Источни Пацифик и сл.), имами држава (Француске, Британије итд), регионални имами (нпр. за област Мраморног мора, црноморску област итд), имами провинција, имами округа, имами општина, имамми макахала, кућни имами и на крају обични чланови.⁷

О овом покрету који егзистира скоро две деценије постоји велика фама, али и нека занимљива истраживања и сазнања која су јавно публикована. Ради

⁶ Погледати званичну страницу <http://hizmetmovement.com/>

⁷ На овај аспект ми је указао мр Милош Марковић коме захваљујем и за друге корисне примедбе.

се о аутентичној исламској структури веома модернизованој у погледу система организације, деловања и вршења утицаја, коју многи с правом виде као неку врсту исламског, или турског *Онус Деу*-а. Ово поређење проистиче из чињенице да је за разлику од многих исламских покрета овај потпуно отворен за коришћење свих савремених техничких, научних и чак економских инструмената моћи који могу да омогуће деловање у правцу заштите интереса државе, народа и вере. Тешко ће се нпр. у исламском свету наћи структура која у тој мери подржава неспутани економски развој, приватно предузетништво и тржишну економију, прилазећи свему томе као најбољем инструменту за алокацију и прибављање ресурса који могу да послуже за развој солидарности, породице, вере и других традиционалних вредности.

Захваљујући великом броју проповеди које је држао и које су крајем седамдесетих почеле и да се снимају и дистрибуирају преснимавањем преко аудио а затим и видео касета, Гјулен је стекао велики утицај и створио знатан круг следбеника. Већ поетком осамдесетих у многим селима и градовима кроз које је прошао фомирани су *sohbet* кругови за разговор на којима су се мање групе људи редовно сретале, разматрале Гјуленове идеје и почињале да осмишљавају друштвену акцију инспирисану његовим учењем. Почетком осамдесетих када се говорило о кризи образовања у Турској, ове мреже у којима је било и богатих људи и учитеља и других компетентних питања просвете, почели су да оснивају образовне институције као што су чувени студентски домови и религијски станови (*ışıkevi*), припремни курсеви за полагање пријемних испита на универзитетима, удружења наставника и просветних радника. Тада крећу са радом и прве издавачке куће и новине. Већ средином те деценије ова мрежа се етаблирала и проширила, а следбеници покрета почели су и да подижу школе и болнице у неким деловима Турске.

Оно што је ове институције одвајало од осталих био је висок квалитет рада. Управо то је допринело њиховом све већем престижу. Ученици из ових школа имали су далеко боље резултате на пријемним испитима за факултет од полазника регуларних државних школа. Такође, освајали су домаће и међународне награде у разним областима па су тако школе постале атрактивне и за родитеље секуларних убеђења.

Крај СССР и стварање нових самосталних држава на југу отворило је простор за рад Хизмета и ван граница Турске. Гјулен је већ крајем осамдесетих саветовао својим следбеницима да се припреме за период каде ће њихова помоћ бити потребна на тим просторима. Већ 1992. отворена је прва школа у Азејберџану а затим и у Казахстану. Тамо је затим отворено 28 школа, у Киргистану 12, а у Туркменистану 20. Затим се кренуло и на хришћанске па и на будистичке земље. Отваране су школе у Бугарској, Румунији, Украјини, Русији, али и на Филипинима, у Аустралији, Вијетнаму, Јужној Кореји или Јапану. Ова нова тржишта била су атрактивна и за ширење бизниса предузетника блиских Гјулену.

Хизмет је данас један конгломерат, мрежа идеја, организација, институција, који је попримио невероватне размере. Процене кажу да је на различите

начине у ову структуру глобално укључено око 10 милиона људи, а само у Турској близу 8 милиона (нпр у САД 20 000). Осим тога што је у питању велика маса следбеника, карактерише их и то што су то често богати или бар добростројећи људи који одвајају велике суме за помоћ другима а посебно младим људима.⁸ Процена укупног капитала који се врти око покрета је чак 25 милијарди долара.

Захваљујући сложенем систему међусобне самопомоћи унутар ове богато разгранате мреже у коме старији и богатији људи помажу школовање и развој млађих, отварајући им простор и преносећи систем вредности, али и систем организације, читава структура се стално ширила и у Турској и ван ње. Данас она обухвата скоро све сегменте друштва и политике, од науке до безбедносних питања. Овде ћемо моћи само кратко да представимо најистакнутије сегменте ове мреже.

Хизмет систем образовања обухвата преко 1000 школа које делују у 110 земаља,⁹ на 5 континената. Између осталог у Америци послује преко 120 школа које су на тај начин постављене и координисане. Од прошле године једна таква делује у Београду. Најпре је била само школа језика, а онда је *Бејза* осим школе језика отворила и модерно опремљену основну школу која делује на Бановом Брду.¹⁰

Да би цео систем функционисао непоходна је економска и финансијска основа. Пратећи модел који је Опус Деи унео у Ватикан и римокатоличку организацију, и Фетулахције су полако кренуле да освајају финансијске институције. Највећи успех свакако је *Bank Asja* која спада међу 400 највећих банака на свету са изварнедним перформансама и оценама садашњег рада и динамичног ширења. Она је настала када је 346 бизнисмена заједно уложило капитал и купило акције добијајући званичну дозволу да отвори финансијску институцију која ће деловати на бескаматним основама. Наиме, многи муслимани не желе да ставе свој новац у класичне банке које узимају камату јер се то сматра зеленаштвом. Ова врста финансијских кућа омогућила им је да свој новац улажу на другачијим основама које су више у складу са традиционалним учењем ислама које се залаже за солидарност и заједнички рад. Гјулен је подржао тај приступ и био на оснивању банке.

Како Роуз Ебо¹¹ примећује нема апсолутне подударности: банка помаже не само институције из Фетулах мреже већ и друге на бази компетитивности. Посао се проширио и на Западну Африку и друге азијске земље. Међу првима су увели интернет банкарство, а посебно је успешан систем кредитних картица за породице којима се стипендирају школарине ученика студената. Банка је привукла и велике међународне инвеститоре па се капитал данас процењује на

⁸ Пирородно намеће се поређење са понашњем тајкуна у Србији...

⁹ Подаци су непрецизни. Негде се помиње и преко 140 земаља, али у сваком случају број држава у којима Хизмет има своју мрежу школа прелази 100.

¹⁰ Видети прилог о њеном раду на адреси <http://www.youtube.com/watch?v=1u0UpaGEiQA>

¹¹ Њена студија је базични предлогак на основу кога реконструишем изглед Хизмет мреже, уз допуне из других извора. Види Ebaugh, 2009.

око 5 милијарди долара. Од недавно банка је покренула и своју осигуравајућу компанију.

Да би се дошло до утицаја осим образовања потребни су и медији. Гјуленов систем данас на различите начине обухвата велики број утицајних медија, укључујући и најчитанији турски лист *Заман*¹² и енглеску верзију *Tudej's Zaman*. Средином осамдесетих кад је покрет већ нарастао осетила се потреба да се нађе простор за јавно оглашавање и промовисање конзервативнијег система вредности. Идеја је била да се направи динамична, модерна и довољно објективна новина, која би промовисала толеранцију и која би се борила против алкохола и нагости који су почели да се шире у сфери адвертајзинга. Једна група бизнисмена блиских Хизмету уложила је новац и кренула са послом 1986. Сам Гјулен у томе није директно учествовао, али је више него симболички помагао тиме што је петком писао своју редовну колумну. Суштина је била да се систем вредности не намеће као директна пропаганда већ као став који ненападно провејава између иначе редовних, ажурних и доста објективно преношених вести. За колумнисте су позивани људи различитих погледа. Захваљујући томе *Заман* има више од 750 000 редовних претплатника и тираж који прелази два и по милиона продатих примерака. И *Заман* и енглеска верзија спадају у разна издања *Феза медија групе* која има и новинску агенцију, недељнике итд. Велики део новца стиже од претплатника, али такође и од оглашивача који се ту рекламирају због огромне публике коју *Заман* има. То му је омогућило и велики политички и друштвени утицај.

Део мреже је и једна од водећих турских телевизија, *Саманјолу (СТВ)*¹³. Још 1989, Гјулен се састао са двадесетак бизнисмена из Истанбула охрабрујући их да покушају да направе телевизију која би била породично оријентисана и балансирана у свом извештавању о актуелним догађајима, избегавајући насиље и програме са експлицитно еротским садржајем. Припреме су трајале неколико година да би 13. јануара 1993. СТВ почела са радом. Првих пет година пројекат није био финансијски исплатив већ су локални пословни људи морали да га помажу. Међутим у том периоду СТВ је јачала свој утицај и постепено ширила и публику. Крајем деведесетих је почела и да привлачи све већи део маркетиншког колача и од 2004. постала је потпуно самоодржива, доносећи све већи профит упркос својој некомерцијалној оријентацији.

Телевизија је уз друге делове Хизмет система постепено изградила бројну публику која тражи такав програм па су наметнули нови систем вредности који оглашивачи морају да прате. И до данас СТВ се од осталих разликује претежно по породичној оријентацији својих програма. Нпр. имају најгледанију телевизијску емисију посвећену кувању. Чак је и ријалити програм који је код нас симбол безумља и просташтва на овој телевизији искоришћен за изанредну хуманитарну акцију. Након снажног земљотреса 1999. који је погодио околину Истанбула телевизија је покренула ријалити програм који је пратио како једна богата породица помаже сиромашној да обнови кућу и свој пређашњи живот.

¹² Званична страница <http://www.zaman.com.tr/haber>

¹³ <http://www.samanyolu.tv/>

Програм је назван „Има ли кога?“ (Kimse Yok Mu?) по речима које је изговорила једна девојчица док су је вадили из рушевина. Као резултат емитовања мноштво малих и великих донатора се јавило станици да да своје прилоге за помоћ жртвама земљотреса. Био је то почетни подстицај за формирање данас већ разгранате организације за помоћ која је име добила по поменутом ријалистију. Узима се да је 2004 година када је цео посао формализован и подигнут на озбиљан организациони ниво.

Као што се види Хизмет је плански и стрпљиво освајао сегмент по сегменту друштвеног и институционалног простора ширећи своју мрежу и правећи систем изграђен на свом корпусу идеја и вредности, постајући не само један од највећих џемата у Турској, већ је систематски освајао институције система. Отуд се чини да нису далеко од истине његови критичари који их оптужују да имају велики план комплетног овладавања свим најважнијим сегментима турског друштва, медијске сфере, али и политичког система. Погледајмо још неке од тих успешних примера рада.

У јуну 1994. Гјулен се састао са једном групом писаца и новинара предлажући да институционализују форум на коме би људи различитих оријентација могли да воде дијалоге и полемике о горућим питањима око којих су Турци били веома подељени. Тако је исте године настала *Фондација за новинаре и писце*¹⁴ која је покренула серију разговора на основу такозване Абант платформе. Гјулен је прихватио да током првих десет година буде почасни председник фондације. Фондација у оквиру свог деловања има и издавачку кућу која највеће приходе остварује од продаје Гјуленових књига. Објављују такође и музичке дискове, од којих су неки резултат хуманитарних пројеката, када се средства од продаје донирају у хуманитарне и социјалне сврхе. Крајем прошле деценије још увек нису имали свој простор већ су га изнајмљивали. Фондација по правилу делује непрофитно и са губитком, али има велики друштвени утицај окупљајући интелектуалну елиту и дајући покрету интелектуалне и духовне смернице за рад. Такође даје друштвени легитимитет инсистирањем на дијалогу и на отворености за различите визије и ставове.

Већ смо видели у којој мери је образовање важно подручје рада фетулахџија. Но осим основног и средњег у фокусу је такође и високо образовање. На универзитетима се ипак ствара, селекује и усмерава елита једног друштва. Хизмет има у својој мрежи у Турској осам универзитета, укључујући и веома престижни Фатих¹⁵ који делује у Истанбулу. Постоји низ универзитета ван Турске који се повезују са покретом: три у Америци, два у Албанији и по један у Босни, Румунији, Македонији, Црној Гори¹⁶ и на Кипру.

¹⁴ <http://www.gyv.org.tr/>

¹⁵ <http://www.fatih.edu.tr/?language=EN>

¹⁶ Занимљиво је да се као део мреже на разним истраживачким форумима помиње и чувени Ђукановићев и Вукотићев *Универзитет Медитран* из Подгорице. Међу институцијама са којима постоји билатерална сарадња овог универзитета налази се неколико њих које заиста јесу део Гјуленове мреже. Ово треба повезати са све већим уласком Турске у економски и политички живот Црне Горе. О томе је недавно писао Саша Гајић, „Црна Гора у неоосманској стратегији“,

Фатих је настао када су 1994 две групе бизнисмена повезаних са Гјуленом уложили своја средства у фондацију која је званично добила дозволу за отварање универзитета. Један од њих је донирао земљиште које је тада вредело 5 а данас се процењује на чак 100 милиона долара. И све остале потребе су задовољене прикупљањем новца од људи углавном блиских Гјуленовом покрету. Он се не бави универзитетом на дневној основи, али га по правилу консултују код стратешких одлука. Процењује се да је око половине студената универзитета повезано и на друге начине са Фетулах заједницом или су симпатизери. На универзитету су предавања на турском и енглеском језику. Студира највећи број странаца у Турској (из преко 100 земаља).

Фатих се одликује и већим бројем студенткиња него што је уобичајено на турским универзитетима. Ово је повезано са чињеницом да се одредбе закона о забрани употребе алкохола стриктно спроводе у кампусима тако да родитељи женске деце преферирају њихово студирање баш на овом универзитету.

Хизмет је основао и покренуо такође и десетак великих болница у Турској као што су Сема у Истанбулу и Бахар у Бурси. Настале су на основу успешно испробаног модела примењеног на образовни систем. Сему је покренуло пет пословних људи који су се саветовали са Фетулахом, а затим уложили свој новац, а и данас су присутни у саветодавном борду. Оно што карактерише ове болнице је могућност да се добију медицинске услуге које државни фондови не покривају. Постоји занимљив неформални механизам који спаја сиромашне пацијенте и често анонимне донаторе који покривају потребну разлику. Око 80% запослених у болници су доктори и особље које припада Гјуленовој заједници. Врло је занимљива и њихова пракса да посебно помажу заштиту здравља учитеља који раде у Гјуленовим школама. Сматра се да је посао учитеља и наставника важан и захтеван а недовољно плаћен па Сема за њих има посебне тарифе лечења које и до 80% оборе цену потребне услуге.

Ова пракса говори како се посебни системи умрежавају и како долази до трансфера средстава и услуга као и до јачања међусобних веза и лојалности између чланова Хизмета. И пример клинике у Бурси говори о томе. Она је почела са радом 1998. тако што се уселила у зграду у којој је већ радила Гјулен школа. Како се болница етаблирала и проширила, школа се иселила да би омогућила клиници да преузме свих осам спратова зграде, а они су нашли нове просторије.

Обе клинике практикују да повремено шаљу своје докторе у сиромашнија места на југоистоку земље како би бесплатно обављали прегледе пацијената и затим организовали операције за оне којима то буде потребно. Ове болнице истичу да у свом раду обнављају изворну докторску етику бриге за своје пацијенте која је водећи мотив за разлику од других приватних клиника где је профит изнад свега.

Доктори из ових клиника одвајају приближно трећину годишњих прихода за потребе стипендирања средњошколаца или студената. Многи од њих су такву помоћ и сами примали док су студирали и сматрају да је нормално да наставе и прошире постављени систем.

Управо овај последњи систем рада читавог покрета сматра се аутентичним и контроверзним доприносом Гјулена методици друштвене организације и репродукције друштвених покрета. Образовање је у центру Гјуленових интересовања. С једне стране он то сматра важним циљем унапређења сваке особе и важним инструментом за извлачење из сиромаштва и сваковрсне самоограничености човека. С друге стране образовање је за покрет кључни механизам ширења утицаја, регрутације нових припадника, умрежавања, па и јачања друштвене и политичке моћи. Хизмет је тако направио сада већ веома разгранат систем студентских домова и станова у којима живе студенти спонзорисани и надгледани од стране припадника покрета. Ову праксу је покренуо сам Фетулах још седамдесетих година тако што је изнајмљивао станове или читаве спратове зграда за студенте које је сам надгледао и са којима је радио. Данас је то пракса која се раширила по свим већим градовима Турске, али и у другим земљама. Локални бизнисмени, припадници покрета издвајају средства за финансирање рада оваквих домова или просто плаћају кирију за станове. У једном стану на пример живи петоро студената од којих је један старији нека врста вође који је задужен за ред и за праћење напретка осталих на свим пољима. Он одржава везу са локалним круговима, стара се о финансирању и даје извештаје о развоју осталих станара. То је кључ изванредно поузданог праћења и селекције будућих чланова којима се даље помаже да нађу посао, да уђу у државне институције итд.

Ова пракса је међутим постала предмет контровези и критика Гјуленових противника. Они сматрају да су средњошколци и студенти који долазе пре свега из сиромашних руралних крајева жртве овог перфидног система који им даје могућност да студирају, али их истовремено везује за себе мрежама из којих се никад више неће моћи избавити. Они тврде да се веома млади људи уцењују и пропагандно обрађују да постану део Хизмета.

Често је први корак у том правцу учешће на курсевима за припрему полагања пријемних испита на факултете. Наставници из Гјуленове мреже сваке године организују такве курсеве помажући средњошколцима да се што боље припреме за пријемне испите. Сада су то већ изграђени системи који се регуларно плаћају, али за сиромашнију децу и ту постоје попусти. По правилу 75-80% деце која прођу ове курсеве постиже добре резултате и уписује се на факултет. Многи од будућих чланова Хизмета свој први сусрет са организацијом имали су преко ових курсева или преко живота у домовима и становима Фетулахове мреже.

Видели смо да је хуманитарна димензија увек један од циљева или средстава рада Хизмета. Но постоји и посебан систем добротворних институција и фондација које је покрет организовао. Најпознатија је већ помињана фондација *Kimse Yok Mu?* или *Има ли кога?* Она се од остатка мреже издваја својом цен-

трализацијом и хијерархијским системом организације. Имали су бројне акције и широм света донирајући значајне суме новца. Крајем прошле деценије започет је пројекат обнове читавог града у Дарфуру тежак око 50 милиона долара. Током 2007. сакупљена је и подељена храна за два милиона људи у једанаест различитих држава. Фондација је изградила и десетине школа, обезбеђује додатне часове за преко 20 000 ученика и студената које образују њени волонтери и коначно обезбеђује здравствене прегледе за људе у руралним подручјима који немају довољно развијену мрежу здравствених центара.

На крају овог кратког представљања формалних огранака мреже поменимо и ТУСКОН – Турску конфедерацију бизнисмена и индустријалаца.¹⁷ Ова организација је покренута 2005. и окупља преко 100 000 пословних људи из Турске. Има представништва у Вашингтону, Москви, Бриселу и Пекингу. Позната је по својим вишедневним скуповима који се називају *Трговински мостови између Турске и света* где се скуп по више хиљада привредника. Само на једном од таквих мостова потписани су уговори вредни преко 4 милијарде долара. ТУСКОН је почео да се интересује и за Србију па су његови чланови покренули организацију која се назива *СИТА – Српска међународна трговинска асоцијација*¹⁸, која би требало да споји српске и турске привреднике и да отвори улаз турском капиталу у Србију.

Најважнија појединачна компанија повезана за Хизметом је свакако *Кајнак холдинг* који постоји од 1983. Данас укључе петнаест компанија које се између осталог баве грађевинама, некретностима, информационим технологијама и производњом хране. У оквиру групе делује и Кајнак паблишинг који носи 28 издавачких брендова.

*

Након представљања мреже Гјуленовог џемата, изложићемо систем вредности и идеја око којих је читава империја изграђена. Наравно и овде ћемо издвојити само оне најважније аспекте преко којих је Фетулах постао познат и захваљујући којима се овај занимљив спој неколико разнородних елемената показао тако успешним.

Оно што је Гјуленов покрет учинило занимљивим посебно за западну заједницу јесте начин на који он представља и излаже ислам. Он је први имам који је након Једанаестог септембра јавно осудио нападе и затим у *Вашингтон Посту* закупио читаву страницу на којој је поновио осуду и изнео тврдњу да је тероризам у супротности са исламом. Ово је посебно значајно постало после 2000. када су САД ушле у рат са тероризмом. Доминантне струје у муслиманском свету као што је познато дуго су се залагале за изолацију и затварање од штетних утицаја који долазе са Запада. Мало њих је било спремно да уђе у реформе које би водиле ка модернизацији исламских друштава. После деколонизације овим традиционалистичким струјама по правилу су се супротстављали разни облици ауторитарних система који су се залагали за изградњу социјалистичких друштава. Отуд је појава Гјуленовог покрета део једне сасвим нове

¹⁷ <http://www.tuskon.org/>

¹⁸ <http://www.sita.rs/>

парадигме. Карактерише их залагање за модернизован, глобализован ислам, способан да се укључи у глобални развој. Насупрот струјама које се залажу за отпор читавом западном систему вредности и уређењу, гјуленисти су прихватили капитализам као економски систем и у великој мери подржавају слободно предузетништво и богаћење појединаца и друштва уз друштвену одговорност и налог бриге за оне који су у лошијој ситуацији. Постоји свест да се једино уз пуну отвореност за капитализам, и технолошки напредак може парирати западу и повратити свој утицај у глобалној заједници.

У складу са тим је и залагање за међуверски дијалог, толеранцију и сарадњу између различитих верских заједница. Гјулен се састајао и са папом, са васељенским патријархом, са водећим јеврејским рабинима и разним другим верским лидерима у свету.

У сваком случају евидентно је да је политички успон АКП повезан са растом и ширењем Фетулахове мреже, као и да оба ова субјекта промовишу исти систем вредности. Истраживачи који познају западну теоријску и идеолошку традицију покушавају да нађу паралеле на широком спектру од идеја хришћанске демократије, преко неких сегмената конзервативне револуције до савременијег деловања *Онус Деу*-а због (пре)наглашеног афирмисања капитализма богаћења, банкарства и корпоративног деловања. Гјуленово учење и пракса Хизмета јесу својеврсни спој традиционализма, друштвеног конзервативизма, тржишне привреде и посвећености изучавању и напретку модерне технике и науке. Посебно овај последњи сегмент и повремено уочљива фасцинација значајем технолошког напретка чине да их многи доживљавају као исламски пандан конзервативним револуционарима.¹⁹

С друге стране оно што их повезује са исламским традиционализмом јесте залагање за обнову вредносног система, односно рад (уз подршку АКП) на обнови јавног морала и посвећености друштвеној солидарности и националним интересима. Све ове вредности подижу се у опреци са хедонизмом и егоизмом који се повезује са претераним утицајем западних модела. Укратко, индивидуализам је прихватљив као мотор предузетништва, али не у егоистичкој форми. Слично учењу Маритеновог персонализма, појединац има смисао као део заједнице према којој има и одговорност и обавезе.

У јавном простору Гјулен је преко АКП и своје мреже урадио много на сузбијању дотада важећег секуларистичког модела. Нпр. омоугућено је девојкама да на факултете долазе са покривеним главама. Политика сузбијања употребе алкохола сваке године добија све ригидније форме и законска решења.

Поставља се питање којим се методама овај систем вредности штити и промовише и управо ту је Гјуленов покрет постигао велике резултате, често стварајући веома оргинална решења за повезивање људи и реализацију пројеката.

Уочило смо до сада да је образовање, дугорочно и систематско, у фокусу деловања и ширења покрета. Овај процес се поклопио са дугорочном променом друштвене структуре у Турској током последњих неколико деценија. За-

¹⁹ Погледати Ђурковић, 2011.

хваљујући мноштву фактора (укључујући и америчке инвестиције и трансфер технологије, стратешко отварање туризма итд), Турска је доживела убрзану модернизацију и привредни развој који је довео дотле да се само током последње деценије БДП увећао три пута. Зачеци тог процеса леже у седамдесетим када је почела да се ствара нова динамична средња класа и нова класа предузетника, односно нова анадољска буржоазија. Гјуленов покрет је утицао на вредносно и идеолошко усмеревање ове нове класе у правцу модела који може да измири економску предузимљивост са друштвеном одговорношћу, моралом и посвећеношћу породичним вредностима.

Метод којим је то рађено заслужује озбиљну пажњу. Иако је прича кренула из једног центра, од самог Фетулаха, веома брзо је отпочела сопствени живот, тако што се идеја ширила кроз разне друштвене поре. Створен је систем повезаних локалних кругова који траже пуну посвећеност. Људи су у овај систем увлачени постепено, на различите начине и лако су га прихватили како због уверљивости идеја, тако и због потребе да припадају круговима за самопомоћ који деле слична уверења и назоре. Тако је постепено створена потпуно децентрализована структура, без формалних лидера и субординације у којој се покрет шири преко система концентричних кругова који се међусобно додирују. У свом регуларном кругу чланови стичу простор у који имају поверење и преко кога реализују велики део својих духовних, интелектуалних и друштвених потреба. Повезује их свест о томе да припадају нечему вредном и корисном, не само за себе већ и за целу заједницу.²⁰

Наравно, томе доприноси и врло разрађен систем регрутације и интегрисања људи у овај систем. Онај ко добија стипендију од покрета сутра ће имати и моралну обавезу да од своје плате одваја један део како би стипендирао друге, по правилу сиромашне студенте или средњошколце. Тиме се систем репродукује и шири, а користи има и читава држава. По сведочењима припадника, чланови покрета просечно одвајају око 10% годишњих прихода за рад покрета, а богати бизнисмени чак и до трећине годишње зараде.

Са таквим фондовима који се стално увећавају Хизмет може да делује као парадржава, односно да сам гради разне институције у којима грађани реализују своје потребе, а покрет шири свој утицај. И ту је метод рада веома знамљив. Хизмет оснива и гради школе, болнице, универзитете, медије и разне друге институције које се у почетку одржавају само прилозима, али убрзо постану финансијски самоодрживе. Дакле болница се као што смо видели оснива тако што једна група бизнисмена да своје прилоге и формира фондацију. По правилу она још пет до десет година добија помоћ од њих, постепено ширећи капацитете и почињући да зарађује новац. После неког времена повећа се профитабилност и направи се систем у коме институција делује без њихове додатне помоћи, јер профит и прилози локалне заједнице постану сасвим довољни за њено финансирање. Тако се створи важна и утицајна институција која обавља значајну друштвену функцију, самоодржива је, а у исто време шири утицај и вредносни систем покрета. Некадашњи оснивачи нађу начин да прате

²⁰ У време када је систем настајао он је био најважнији начин за опозиционо деловање под системом војне диктатуре секуларних кемалиста.

њен даљи развој, али у принципу могу своју енергију и средства да усмере на следећи пројекат. И тако се мреже у исто време и репродукује и шири.

*

Својим деловањем у Турској Фетулах и његов покрет стекли су велики број присталица и широко уважавање. Међутим, и у самој Турској, а посебно у међународној јавности, постоји низ контроверзи које су са њима повезане, као и велики број веома озбиљних критичара. Само у Америци на пример постоји велики број организација и портала који пажљиво и детаљно прате деловање Гјуленове мреже пре свега зато што велики број његових школа делује у САД. На крају овог кратког уводног прегледа изнећемо један број таквих контроверзи.

Први сплет контроверзи повезан је са њиховом улогом у Турској, односно са њиховим учешћем у преобликовању кемалистичког наслеђа и редефинисању основа савремене турске политике и друштва. У Турској поред Гјуленовог постоји још читав низ других џемата, али ниједан нема толики утицај на савремену политику, правосуђе, образовање и на безбедносне снаге. Стога критичари најпре потенцирају проблематичан и врло близак однос Фетулахџија са владајућом партијом АКП. Тај однос се сматра веома контроверзним и динамичним. С једне стране сматра се да је џемат помогао да се припреми простор за долазак АКП на власт и да је у координацији са њом направио велике промене у току само једне деценије. Сматра се такође да су заједно и паралелно радили на промоцији новог система вредности и на трансферу моћи у појединим сегментима државе и друштва. У последњих неколико година десило се пар случајева који су били крајње индикативни за разумевање процеса у којима овај однос постаје опасан по опозицију и оне који се не слажу са правцем у коме Гјулен и АКП заједно гурају Турску.

АКП већ годинама спроводи процесе чишћења војних снага тако што из врха уклања официре који не деле њене политичке ставове. Као што је познато војска је била главна брана реисламизацији друштва која је од седамдесетих покретана у неколико таласа и сваки пут кад би исламисти демократским изборима дошли на власт и започели процес демократизације односно реисламизације, војска је реаговала и војним пучем враћала Турску у оквире кемализма. Захваљујући легитимитету, али и подршци неких утицајних кругова у глобалној заједници, АКП је прва исламистичка партија на власти која спроводи обрнути процес, контроле и глајхшалтовања војске. Постепено се укида положај војске као гаранта и чувара кемализма и уставности, а неподобни официри се смењују и пензионису.

Врхунац овог процеса је такозвани *Ергенекон* случај. У периоду од 2008 до 2011, турско правосуђе покренуло је процес против чак 531 особе претежно из редова војске за наводно криминално и терористичко удруживање у циљу насилног збацивања легалне и легитимне власти. Укратко, овај процес је доживљен као суђење самом кемализму и војсци за све пучеве који су раније изведени под формом оптужбе за припремање новог пуча. Гјуленови медији

попут *Замана* су били главна подршка током ове акције и главни бранилац ових контроверзних процеса које је режим повео.

С друге стране институције државе почеле су да се стављају у функцију одбране лика и дела Фетулаха Гјулена. У оквиру читавог сплета случајева везаних за Ергенекон, похапшен је и на суђење изведен и велики број новинара.²¹ Међу њима су и сарадници интернет портала *Ода ТВ*. У марту 2011. ухапшен је и новинар Ас Шик који је у затвору провео наредних дванаест месеци. Иако је ухапшен у оквиру Ергенекон случаја чини се да је прави повод ипак био његова намера да објави књигу под називом *Имамова војска*. Ова књига је већ била одштампана кад је истамбулски суд за тешке преступе 23. марта 2011. наредио да се конфискује тираж и да се забрани дистрибуција. Књига се убрзо појавила на интернету па је њен садржај постао доступан јавности. То је додатно учврстило сумње да је Шик ухапшен због ње.

Сама књига се бави Гјуленовим животом и радом, дајући углавном познате ствари. Међутим она износи тезу да фетулахције организовано и смишљено постепено освајају државне институције инфилтрирајући своје људе у њих и на тај начин желе да ставе читаву државу под своју контролу. Тврди се на пример да је број фетулахција у полицији прешао 70%, да су врло утицајни у правосуђу итд. Критичари су указали на неприхватљиво деловање институција државе и АКП у правцу забране слободе изражавања и писања, као и у покушају забране грађанима Турске да сазнају како фетулахције преузимају земљу у своје руке ширећи се као полип на све сегменте државе и друштва. Телеграми обелодањени на Викиликсу показали су да америчке дипломате у Анкари и Истанбулу у потпуности деле мишљење о великој инфилтрацији фетулахција у полицију и њихову способност да манипулишу правосуђем и јавним мњењем.²²

Кемалисти и западњаци су укратко све своје оптужбе формулисали око следеће тезе: на делу је демонтирање секуларне „дубоке државе“ (генерали, новинари, судије, бизнисмени) и управо преко Фетулаха креирање нове происламске „дубоке државе“²³ на којој расте АКП и која кемализам укида враћајући Турску на исламске позиције. У овде навођеном чланку Рејчел Шерон Креспин наводе се цитати из неколико предавања које је Гјулен држао укључујући и једно дистрибуирано преко видео касета. Цитати указују на веома опасну технологију деловања коју Гјулен препоручује својим следбеницима. Говори се о потреби да се уђе у артерије система, а да било ко то не примети све док

²¹ Турска је земља која држи највећи број новинара у затвору. *Комитет за заштиту новинара* избројао је да је током 2012 у Турској чак 232 новинара било у затвору.

<http://www.cpj.org/reports/2012/12/imprisoned-journalists-world-record.php>

²² Види Bilefsky, Arsu, 2012.

²³ Хансенова као независни новинар описује своје личне искуство и начин на који су Гуленисти са њом направили фотографије на основу којих једног дана може бити описана као припадник или симпатизер покрета. Тврди да је управо тада схватила да многе људе у Турској брине управо тај препредени начин на који се акумулира и шири моћ док се ствара „паралелно друштво“. Види Hansen, 2010. У свом чланку она цитира изјаве великог броја западних стручњака за Турску који подржавају тезу о скривеним намерама и о *дугом маршу* фетулахција кроз институције.

покрет не достигне потребну моћ. Помиње се потреба да се освоји сва институционална и уставна моћ у Турској а да се у међувремену игра игра прикривања правих намера да се не би превремено излагало ударцима противника. Гјулен указује на то да је циљ комплетна обнова људи навиклих на хедонизам и материјализам. «Ми,» тврди Гјулен, «дођемо на неко место и изградимо своју кућу. Затим са стрпљењем паука плетемо своју мрежу и чекамо да се људи у њу ухвате; након тога их подучавамо. Ове мреже не правимо да бисмо их појели, већ да би удахнули живот у њихова мртва тела и душе. Да их оживимо.»²⁴ Постоје критичари који чак тврде да је крајњи циљ Гјулена упостављање праве шеријатске државе. Чињеница да и листови попут немачког *Шпигла* и америчког *Њу Јорк Тајмса* почињу да преносе тако интониране ставове, говоре да и западни мејнстрим почиње озбиљно да преиспитује снагу и значај Хизмета.²⁵

Оваква поставка разумљиво је плаши не само западњаке и критичаре већ и политичке савезнике. Отуд су и односи између фетулахција и владајуће АКП постали доста компликовани, посебно од оног тренутку када је Ердоган почео да се сукобљава са Израелом. Уочљиво је погоршање односа од инцидента са бродом *Мави Мармарис* кад је Гјулен подржао Израел и критиковао Ердогана. Након тога је одбио Ердоганов позив да се врати у Турску. Иначе се сматра да му је председник Гул, који је директно изникао из Гјуленовог џемата, много ближи. Ово погоршање односа између Ердогана и фетулахција почиње све више да погађа Турску. Чини се да се у последњих годину дана отвара озбиљан сукоб између њих у коме није јасно чија је снага заиста већа.

Добар индикатор нивоа до ког је порасла моћ џемата у Турској је следећи навод из текста Хансенове која иначе живи као новинар дописник у Истамбулу: „Данас, са разлогом или без, турски секуларисти проводе своје време осврћући се иза леђа. Сусрела сам безброј људи који о Гјулену не желе више да разговарају преко телефона. Опозициони часописи не пишу више критички о Гјулену; оно што циркулише као уобичајена информација у њиховим круговима, никад не заврши одштампано. Могуће је да је све то само параноја, али на лицима секуларних либерала углавном се види страх: 'Онис у освјили толику моћ у власти и у безбедносним сферама да смо ми у мејнстрим медијима постали заплашени овом новом митолошком моћи коју они имају,' каже једна турски колумниста који пише за водеће новине. 'Након Ерегенекон случаја постоји неписано правило да се не критикује Гјулен. Не чачкамо их. Постоји осећај да они могу да оркестрирају кампању против неког и стога ниједан новинар који води бригу о свом угледу не жели да преузме такав ризик.'“²⁶

Други контроверзни аспект деловања фетулахција јесте деловање према споља, односно рад у другим земљама. Стандардне и веома раширене оптужбе

²⁴ Sharon-Krespin, 2009.

²⁵ За лето 2013 најављене су две веома важне студије о Гјуленовом покрету које треба да изађу на англо-америчком тржишту. Једна је нова књига Хакана Јавуза, а друга је Џошуе Хендрика са Лојола универзитета чији је докторат из 2009 већ постао основни извор за изучавање Гјулена на Западу. Наслови су: *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement*, и *The Ambiguous Politics of Market Islam in Turkey and the World*.

²⁶ Hansen, 2010.

говоре о промоцији турског национализма, шпијунажи и креирању агената од утицаја у другим држава, посебно у земљама бившег СССР. Школе у Ташкенту и Санкт Петербургу су привремено затворене, у Казахстану стављане под надзор због промоције исламизма и дискриминативне селекције деце из утицајних и добро повезаних породица итд. Многе земље одбијају да дозволе деловање Гјуленових организација, неке су након давања дозволе ту дозволу повукле, а све државе у којима Хизмет делује по правилу преко обавештајних структура пажљиво прате и надзиру њихов рад. Руски ФСБ је још 2002 протерао више од стотину турских грађана због повезаности са Фетулахом, да би 2008 било забрањено деловање Хизметових школа у Русији.

Постоји још један занимљив аспект који треба узети у обзир иако долази из подручја спекулативне конспирологије. Полазећи од начина на који је Гјулен редизајнирао своју верзију ислама, и од простора који му западне силе отварају многи су указали на његове везе са ЦИА, Билдерберг и „господарима света“, тврдећи да се преко Гјулена креира ислам какав им треба за глобализацију, екуменизам, и стварање тзв Великог Блиског истока. Ове старе оптуже добиле су потпуно нови оквир од избијања такозваног *Арапског пролећа* чији је главни резултат укидање ауторитарних режима и наместо њих довођење на власт исламистичких кругова у муслиманским земљама. Још од првих немира у Тунису почело је да се говори како је управо Турска модел према коме би „новодемократизоване“ земље (Тунис, Либија, Египат) требало да се обликују у будућности.

Гјулен и даље живи на свом имању у Пенсилванији. Иако је нижи суд својевремено одбио да му изда дозволу за стални боравак, апелациони суд је на крају оборио ту пресуду и доделио му могућност да као особа од посебног интелектуалног значаја добије могућност сталног боравака. Међу осамнаест гараната за њега налазе се и неколико бивших функционера ЦИА (Грејем Фулер нпр.) али и Мортон Абрамовиц. Такве чињенице заиста делују као потврда изнетих спекулација о подршци глобалних владара и мреже Централне обавештајне агенције САД Гјулену јер у њиховим дугорочним пројекцијама такав покрет може да има значајну улогу.

Током овог спора из 2006 када су ФБИ и Министарство за домаћу безбедност тражили Гјуленову екстрадицију отворио се прави мали рат између људи запослених у овим институцијама и ЦИА мреже која је на крају победила и испословала трајни боравак за Фетулаха. Овај сукоб се наставља и даље. Занимљив пример су реакције на објављивање књиге некадашњег шефа истамбулског огранка обавештајне службе Турске, Османа Нури Гундеша.²⁷ Ово је једна од најозбиљнијих и најбоље документованих оптужби Гјулена да је сарадник ЦИА. Гундеш износи тезе да је током деведесетих мрежа Хизмет школа у централноазијским земљама бившег СССР била инфраструктура за ширење и деловање агената ЦИА (њих 130) који су радили као учитељи енгле-

²⁷ Књига са називом *İhtilallerin ve Anarsinin Yakın Tanığı* (Блиски сведок револуција и анархије), објављена је крајем 2010. године у издању VPA Grup Basım Yayın и направила је доста гужве у самој Турској. Нажалост није преведена ни на један светски језик.

ског језика. Француски портал за праћење обаештајног света *Интелиџенс он-лајн* је објавио чланак о књизи на који је одмах реаговао *Вашигтон Пост* преко свог новинара Џефа Стајна побијајући ове оптужбе сведочењем управо Фулера и Роберта Бера, људи из ЦИА који су директно помагали Фетулаху.²⁸ На чланак је у свом блогу реаговала Сибел Едмондс, некадашњи преводилац у ФБИ, иначе иранског порекла. Она детаљно показује шта је све Стајн прећутао у свом „информативном“ спину, али преноси и тезе из Гундешове књиге о томе да Гјулен има јаке везе са ЦИА структуром још од краја седамдесетих година, да је био веома близак са Полом Хенцеом, човеком који је у Турској развијао мрежу из мрачног система *Гладио*, као и са Муртоном Абрамовицем који је у Турској најпре радио као агент а затим био и амбасадор (1989-1991).²⁹

Но све ово нимало не одузима тежину чињеници да је Хизмет постао аутентично турски, укоренењени производ који су милиони људи усвојили и развили афирмишући вредности иза којих стоје својим радом, личним примером и одрицањем. Евидентно је да та струкутра постаје веома моћна у самој Турској, до мере да угрожава владајућу странку, а такође се прелива у десетине па и стотине других земаља. Које ће последице њиховог деловања бити и по саму Турску и по друге државе у којима су стекли одређени утицај, показаше време.

За крај поменимо и занимљиву, можда за све ово и веома илустративну чињеницу да је Далиа Могахед, прва жена са велом у Белој кући, саветница Обама за муслиманска питања, следбеник и припадник Гјуленовог цемата.

Литература:

1. Barton, G, (2008), "How the Hizmet works: Islam, dialogue and the Gülen movement in Australia", *Islam in the Age of Global Challenges - Conference Proceedings*, 114-143, http://www.gulenconference.net/files/Georgetown/2008_GregBarton.pdf
2. Bilefsky, D, Arsu, S, (2012), "Turkey Feels Sway of Reclusive Cleric in the U.S.", *New York Times*, 24. 04.
3. Bisenić, D, (2009), „Mehmed Paša Sokolović u Beogradu“, *Danas*, 30. 10.
4. Veber, M, (1989), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo.
5. Đurković, M, (2011), „Ernst Jinger i misao konzervativne revolucije“, *Srpska politička misao*, br. 3, str. 147-176.
6. Ebaugh, H. R, (2010), *The Gülen Movement*, Springer
7. Edmonds, S, (2011), Additional Omitted Points in CIA-Gülen Coverage and A Note From the Insider, *Sibil Edmund's boiling frogs (blog)*, <http://www.boilingfrogspost.com/2011/01/11/additional-omitted-points-in-cia-gulen-coverage-a-note-from-%E2%80%98the-insider%E2%80%99/>

²⁸ Jeff Stein, "Islamic group is CIA front, ex-Turkish intel chief says", *Washington Post*, 5.1. 2011.

²⁹ Edmonds, 2011. Осим америчких велику пажњу Гјуленовом делању поклањају и немачке и руске обавештајне структуре и медији. Гјуленова структура веома пажљиво прати сваки од јавних напада и на њих одговара као што нпр у следећем чланку њихов колумниста Абдулхамит Билићи побија нападе на Гјулена објављене у три руске новине почетком 2011. <http://en.fgulen.com/press-room/columns/3702-black-propaganda-at-home-black-propaganda-in-the-world>

8. Gülen, F. (2005), *The Essentials of the Islamic Faith*, Feedbooks
9. Hansen, S. (2010), "The Global Imam", *New Republic*, 2.12.,
<http://www.newrepublic.com/article/world/magazine/79062/global-turkey-imam-fethullah-gulen#>
10. Hendrick, J. (2009), "Globalization, Islamic activism, and passive revolution in Turkey: the case of Fethullah Gülen", *Journal of Power*, vol 2, no 3, str. 343-368.
11. Ozipek, A. (2009), "*Cultivating" a generation through education: the case of the Gülen Movement*, Budapest, magistrarski rad odbranjen na CEU,
<http://goya.ceu.hu/search~S0?/.b1138694/.b1138694/1,1,1,B/1856~b1138694&FF=&1,0,,1,0>
12. Popp, M. (2012), "Altruistic Society or Sect?: The shadowy World of the Islamic Gülen Movement", *Der Spiegel*, 08. 08, <http://www.spiegel.de/international/germany/guelen-movement-accused-of-being-a-sect-a-848763.html>
13. Sombart, W. (2001), *The Jews and Modern Capitalism*, Batoche Books, Kitchener
14. Sharon-Krespin, R. (2009), "Fethullah Gülen's Grand Ambition - Turkey's Islamist Danger", *Middle East Quarterly*, Winter, pp. 55-66.
15. Tanasković, D. (2010), *Neoosmanizam*, Službeni glasnik, Beograd.
16. Williams, P. L. (2010), "Exclusive: World's 'Most Dangerous Islamist' Alive, Well, and Living in Pennsylvania",
http://www.familysecuritymatters.org/publications/id.5921/pub_detail.asp
17. Yavuz, H. (2003), "Gülen Movement: the Turkish Puritans" Yavuz, H., Espozito, J. (ur.), *Turkish Islam and the Secular State*, Syracuse University Press.
18. Yilmaz, I. (2011), "Beyond Post-Islamism: Transformation of Turkish Islamism Toward 'Civil Islam' and Its Potential Influence in the Muslim World", *European Journal of Economic and Political Studies*, Vol. 4, No. 1, 2011. Dostupno na
http://www.academia.edu/690915/Beyond_Post-Islamism

ИСЛАМ КАО ИЗВОР ПОЛИТИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У ЧЕЧЕНИЈИ

Одређење појма религијско-политичке идеологије

Наука се слаже да је ислам идеологија. Као религија, ислам проповеда тоталну потчињеност Алаху. Бити муслиман значи покоравати се свуда и у сваком тренутку творцу света. Зато је ислам начин живота,¹ путоказ за његове следбенике, и по томе се разликује од других вера и нерелигиозних идеологија. У овој чињеници се налази извор из којег се напаја политичка идеологија. Према учењу ислама нема одвајања световног од верског. Стога, муслимани своје друштвене потребе могу и морају да остварују искључиво у исламској држави, јер само она може да обезбеди реализацију свих обавеза које пред верника ставља вера. Зато се у исламу морају тражити основи и темељи за организовање исламског друштва и државе и верник као трајни задатак има обавезу да се читавог живота бори за остварење тог идеала. У исламском контексту религија је и непосредна политичка активност.²

Ислам је интегрални поглед на свет, па је истовремено њему и профано и свето неодвојиво – он је и вера и држава. Исламско право је предвидело да ако немуслимати не прихвате понуду да пређу на ислам и постану браћа по вери и део јединствене исламске државе онда се тим људима мора објавити рат са циљем њиховог насилног потчињавања власти муслимана. Да је ислам једина религија којом се постиже спасење, говори Куран³ - (III 85): „*А онај који жели неку другу веру осим ислама неће му бити примљена и он ће на оном свијету настрадати*“.

Образложење да ислам има конфесионални тон и поруку јесте у муслиманском веровању да нема другог Бога осим Алаха и да је Мухамед његов

¹ Малашенко А., *Исламское возрождение современной России*. Моск. Центр Карнеги. – М., 2000.

² Према исламском учењу Богу припада потпуни правни суверенитет у оном значењу у којем се овај појам схвата у правним и политичким наукама. Зато су сви верски трактати настали и тада, и онда, а који се тичу организације верске заједнице неодвојиви од државе, самим тим се види да су и они претече онога што се данас проучава у оквиру дисциплине религија и политика.

³ У овом раду највише ће бити коришћен *Куран* с преводом Бесима Коркута, Сарајево, 1984.

пророк.⁴ Он има неуништиву етничку срж – арапског народа, арапског језика и, поврх свега, арапског Пророка, па је за њега секуларистички концепт државе каква је Русија незамислив. Анализирајући појам религијско-политичке идеологије, руски научник Зураб Тодуа у свој научни рад уводи термин исламизам и нуди објашњење: “Исламизам – то је и идеологија и практична делатност оријентисана на стварање услова у којима ће социјални, етнички и други проблеми и противречја било којег друштва (државе) где живе муслимани бити разрешени”.⁵ То, из исламског угла гледано, значи да ће сви неспоразуми и недоумице унутар једног друштва али и шире, међу државама бити регулисани исламским нормама прописаним у шеријату. Јасно је да иза сваке речи стоји јасна намера о стварању политичких услова за примену искључиво исламских (шеријатских) норми које би се равноправно односиле на све сфере друштвеног живота.⁶

Исламизам представља политичку идеологију и у том односу може се поредити са другим политичко-идеолошким системима као што су глобализам, либерализам, национализам. Исламизам се појављује и као глобални реакционарни покрет са својом идеолошком врхушком – антимодернистичким свештенством,⁷ идеолозима, теолошким центрима, финансијско-политичким фондовима, религиозним организацијама. Антимодернистичко исламско свештенство је носилац пројекта исламизма, што говори о његовом агресивном карактеру у односу на друге идеологије и политичке системе. Да би се боље разумео утицај религијско-политичке идеологије у Чеченији, неопходно је одређивање појма идеологије као појма и делатности. Идеологија је дуго предмет интересовања најразличитијих стваралаца и њоме су се, осим политиколога, бавили филозофи, историчари, социолози. У мноштву дефиниција и различитих значења професор Драган Симеуновић их своди на два основна: по једном, идеологија је укупност друштвене свести различитих облика социјалних обједињења класа, нација, држава, друштвених група, организација, а по другоме специфична појава у друштвеној свести, често илузорна, ограничена, која настаје услед дејства друштвених чинилаца (структуре, социјалног положаја и одговарајућих интереса) на сазнање, чега субјекти идеолошког мишљења нису свесни. Први термин идеологије је или неодређен или је синоним других термина (класна свест, национална свест, идејна надградња), док се у другом односи на специфичну друштвену појаву.⁸ Основа идеологије је знање о могућности погрешне свести и оно је религиозног порекла.

⁴ Алах означава главно божанство „Бог куће“ у Меки...једини Бог исламског монотеизма, чије се име у Курану појављује 2.685 пута.

⁵ Видети о томе више у: З.Тодуа, *Експансија исламистов на Кавказе и в Центральной Азии*, ИН ОКТАВО, Москва, 2006, стр. 15.

⁶ Према : А. Игнатенко, *Указ. Соч.* с. 40-41.

⁷ В.Д. Дзидзоев, Н.Н. Левченко, *Сепаратизм, терроризм и экстремизм на Северном Кавказе, политичко-правови анализ*, ИР, Владикавказ, 2008, стр. 51.

⁸ Д. Симеуновић, *Теорија политике – ридер – Први део, Основи политичких наука – практикум* Београд, 2002, стр. 201; Сам израз идеологија сматра се да потиче од француског филозофа Десет де Трасиа који га је употребио за означавање опште науке о идејама која би требала да буде основа свих наука.

Ислам је успео да у свим земљама до којих је досегао пропагира идеју не само верског припадања већ и свеобухватног погледа на свет.⁹ У његово име вршила се јавна власт, регулисали су се међуљудски односи и везе човека с Богом и у том смислу ислам је био основни пол око којег се искристалисала идеологија борбе његових следбеника за ширење муслиманства у свету. Зато је сваки тријумф, свака исламска победа везана за муслиманска настојања, тумачен као тријумф самог ислама, односно као последица Божје помоћи. Алах је ознака за највише биће. Алах је Бог исламске куће. Монотеизам је у основи ислама.

Од Алаховог својства Мухамед слави највишу узвишеност о којој сведочи чувени стих: „Далеко сеже његов трон преко неба и Земље... јер он је висок, узвишени“, као и милосрђе. Свака сура Курана почиње ритуалним призивањем: „У име Алаха“. Алах је творац и господар света. Великом и свемоћном господару (раб) припада од људи као његових слугу (абд) молитва и подређеност (ислам). Опомена која се повлачи кроз цео Куран: „Страхујте пред Алахом“, означава дубоки страх пред Богом као основни елемент ислама.¹⁰

У муслиманској идеологији утврђено је мишљење о томе што се извором шеријата сматра Куран у коме се појам суна (начин делања, обичајно право као парадигма будућег понашања), односи на утврђене Алахове наредбе које је он послао преко Пророка и у којим је отелотворено божанско открочење.

Ислам државу доживљава као средство за остваривање религије,¹¹ тако да ислам као религија, али и као комплетан поглед на свет,¹² не познаје право које ствара држава. Шеријат је свеобухватан појам који означава исправан начин живота у исламу, „морални пут“ или „начин“ који је израз Божје воље и наредбе, „означен“ и „јасно постављен, људима да га следе.“¹³ Религиозни значај Курана огледа се у муслиманским ставовима и начину поступања према њему, и то столећима и широм муслиманског света. У Чеченији он представља квинтесенцијални израз вечне Божје речи, која је са њим „сачувана на плочи“. То је „Књига-мајка“ или само „Књига“. Куран уједињује, исправља или коначно уобличује открочења која су забележили ранији пророци, међу њима Мојсије и Исус.

Чеченски муслимани у исламу су пронашли основу за друштвени поредак, личну етику, обред, спасење, есхатологију и верски живот. Најплеменити-

⁹ Према: Ахтямов М. Д., *Исламский прорыв*, Екатеринбург: Ултра Култура, 2005.

¹⁰ За боље разумевање идеолошког у исламу треба разумети и обавезе које пред верујућег ставља религија. Чеченски муслимани, попут своје многобројне браће по вери, приврженост религији утемељили су на исламским обавезама. Вероисповест (шахада) свакодневни је део молитве (салата). Она је прва од пет главних обавеза. Осим што је посведочена формула исповедања у ширем значењу она је потврда коју муслиман полаже тиме што је и оружјем спреман да се бори за своју веру и што ће, ако треба, умрети за ислам. Онај који погине у светом рату назива се шахид (мученик). Шахада је на почетку живота сваког муслимана и овом изјавом он се пред муслиманским сведоцима осведочује као припадник ислама.

¹¹ Видети о томе више: Кусова С., *Россия между Норд-Остом и Бесланом*: По материалам федеральной прессы. М., 2005.

¹² О значењу свете књиге за живот и обичаје Чечена више погледати у: А. Игнатенко, *Зеркало ислама*, М.:Руски институт, 2004. стр. 26.

¹³ Наби, арапски- „пророк“.

ја муслиманска верска наука је проучавање Божје речи и односи се на утврђене Алахове наредбе које је он послао преко Пророка. Мухамед се сматра не само највећим него и последњим Пророком који доказује веродостојност порука које су му дали његови претходници у којима је отелотворено божанско откровење. Шеријат се сматра Божјим законом.¹⁴ На основу ова два извора утврђују се законске норме и регулишу остали видови живота појединца и заједнице. То је приповест или предаја која преноси шта је Мухамед урадио, рекао, одобрио и производ је религиозних ауторитета.¹⁵

Одговарајући надмоћном закону етике наспрам догматике у средишту стоји шеријат (закон) због чега се ислам тумачи као религија закона.¹⁶ Чеченски сепаратисти позивали су се на шеријат - пут ка месту „пијења“, пут који треба следити, најважнији и једини закон, а обавезу да га следе сматрали су религиозном дужношћу.¹⁷ У том смислу, целокупност Алахових прописа који се тичу човекових поступака, обухвата религиозни, социјални, индивидуални и политички живот муслимана. Како полази од идентитета муслиманске заједнице са државом, шеријат је истовремено и државно и религиозно право које потиче од Алаха као врховног законодавца. Шеријат јесте израз Божје воље, јасно изречен људима да га следе. Без њега нема ислама! Исламско право проистекло је од Бога, а задатак муслимана је да створе државу да би спроводили Божје законе. Шеријат, с обзиром на религиозно вредновање, уређује сваки поступак и сврстава га у једну од пет категорија - дужности (фард), препоруке (мандуб), индиферентно (мубах), одбацивање (макрух) и забрањено (харам). Дакле, у праву као најтипичнијој манифестацији верског учења, дефинисан је основ за друштвени поредак, личну етику, есхатологију, спасење, верски живот, обред. Оно је постало активна комуникација Божје воље и људског рода, а у њему су чеченски муслимани темељили, уобличавали и снажили своју ратничку активност.

Универзалност ислама је у чињеници да то није вера у традиционалном смислу, упућена једној заједници. У израженом заједништву са муслиманима широм планете, чеченски муслимани много пута кроз савремену историју налазили су надахнуће и подстицај. По овој врсти припадности заједништву ислам се разликује и од других вера и од нерелигиозних идеологија. Први део муслиманске вероисповести ригорозно одбацује политеизам у корист монотеизма, што наглашава суштинску доктрину ислама о Божјем јединству. За муслимане у Русији незамисливо је што је народ носилац суверенитета, као што је неприхватљива и стварна слобода политичког организовања, права човека и секуларизам. Зато је за политиколошку анализу важно изучавање форме утица-

¹⁴ Заједно са Кураном представља основни извор према којем се утврђује правилно опхођење.

¹⁵ Видети о томе више у: З.Тодуа, *нав.дело*, стр. 15.

¹⁶ Право као најтипичнија манифестација верског учења је морални пут, без њега нема ислама. На ову чињеницу позивали су се идеолози рата у Чеченији, стављајући пред вернике обавезу да штите чистоту исламског закона, не занемарујући ратничку димензију исламске мисије. О исламској мисији која своју најдрастичнију трансформацију доживљава кроз цихад (свети рат), а о чему је и посебно поглавље нашег истраживања, видети више у: М. Јевтић, *Савремени цихад као рат*, Никола Пашић, Београд, 2001.

¹⁷ Исто.

ја религије на политички живот Чеченије у условима у којима су сепаратисти покушали да узму ислам за основни или једини извор идеологије и легитимитета.

Ислам као идеолошко-религијска пракса у Русији

Политички утицај ислама није заобишао ни савремену Русију. Услови у којима се тај утицај одвија данас нису препуштени стихији и исламској амбицији. У тим односима детерминисана је његова политичко-економско-религијско-социјална димензија. Политикологија религије увиђа друштвени и научни значај проучавања ислама као извора политичке идеологије у Русији, посебно с обзиром на чињеницу да је реч о његовом утицају у највећој земљи света која поштује право сваког припадника заједнице на верско опредељење али оштрим законима санкционише сваку врсту екстремизма и верске нетолерантности.

По својој структури ислам је истовремено етничка и конфесионална религија, а Русија је федерална држава чије норме садржане у одговарајућим прописима прецизно установљавају слободу вероисповести али и одређују границе верског утицаја. Сустрет православља са исламом неизоставно ствара социјално-политичке последице јер се у исламски организованом друштву све врти око религије, а држава се доживљава као средство за њено остварење.

Хришћани могу да живе са муслиманима само ако пристану да буду грађани муслиманске државе која мора да *обухвати* читав свет и у тој држави имају статус грађана са ограниченим верским и политичким правима. Заједница муслимана је, пре свега, верска заједница а онда све остало тако да су сви циљеви условљени овим односом.

За разлику од хришћанске вере где се одвајање вере од државе показује као неопходан услов за развој и због чега се у њему учвршћују идеје о народу као носиоцу суверенитета, ислам је у региону Северног Кавказа остао везан за средњовековну традицију па је, као и цивилизација на којој се заснива, мање подложен еволуцији и развоју. Чеченски муслимани усредсређени на живот по строгим верским нормама и вишевековној традицији, себе доживљавају и као значајан фактор глобалне исламске мисије (даве).¹⁸

Значај ислама у Чеченији специфичним су учиниле друштвене, геополитичке, историјске, социокултуролошке околности али његова дубља анализа захтева шире одређење – појам ислама у руској држави. „Ислам, то је судбина Русије!“, каже Алексеј Малашенко, познати руски теоретичар ислама.¹⁹ Од хармоније исламске идентичности са идентичношћу већинског православног

¹⁸ Вера за ислам означава комплетан поглед на свет, концепт, теорију, идеологију. Али она је и више – филозофија живота, закон за све вернике, њихов пут који их усмерава, од рођења до смрти.

¹⁹ Овој констатацији муслимани који живе у Русији сигурно се радују, она ће неке расрдити, али је неспорна чињеница да религиозна компонента исламског утицаја у Русији расте. О томе видети више: А.Малашенко, Ислам для России, Московский центр Карнеги Москва, РОССПЕН, 2007, стр. 177.

становништва зависи однос међу две крупне конфесије, што је у ширем контексту, један од важних предуслова за стабилност Русије. Такву хармонију, међутим, може пратити исламофобија, нарочито у срединама где су исламске групације масовније. Масовност и интереси које руски, односно чеченски муслимани покушавају да остваре, стварају осећај исламофобије, односно кавказофобије.

Уз татарско-башкирску, најмасивнија исламска групација у Русији је северно-кавказска. Свака чува своју специфичност и биће и оријентисана је на реализацију сопствених интереса не само политичких већ и религиозних. О појави и последицама страха од ислама говоре бројни руски теоретичари ислама. Према анкети организације ЛКН („Лице кавкаске националности“) на основу веома посећеног интернет форума, кавказофобија захвата и до две трећине испитаника и више, а Руси се најнегативније односе управо према чеченским муслиманима – чак 52,3% показује отворен страх од чеченског тероризма. Руски Институт стратегијских политичких наука још је крајем 1990-их, отворено позвао младе узраста од 17-26 година да се изјасне о највећој опасности Русије. Од укупног броја анкетираних, 16,9% прогласили су САД највећим руским непријатељем, а 13,1% Чеченију. И данас, иако је прошло више од две деценије, овај проценат није мањи. Напротив, после серије терористичких напада у срцу Москве, страх од чеченског фанатизма расте.

По подацима Севернокавказског центра Института социјално-политичког изучавања, на питање какву улогу је дужна да игра религија у животу друштва, 58 одсто Чечена изјавило је да је задатак религије да врши суштински утицај на живот друштва. Једно од свакако најзанимљивијих питања односило се на ренесансу ислама у Русији. Анализом одговора испитаника аналитичари су још једном потврдили уверење о степену религијског утицаја на комплетан живот а прва компонента, односно закључак, како то констатује А. Малашенко, не подлеже статистици. Реч је о верској припадности која је све изражајнија – у Чеченији она се приближила фантастичном броју од 100%, тако да се коначан оговор свео на чињеницу да ренесансе заправо нема,²⁰ ислам је у Чеченији „вечно жив“.²¹

У постсовјетском периоду који се поклапа са почетком отвореније исламске иницијативе у Чеченији, међу муслиманима се пробудила намера активнијег присуства у политици. Распад СССР донео је верске слободе у којима је исламски живот процветао. У прво време Москва је била заокупљена приближавањем Западу, и индиферентна према верским и другим иницијативама унутар друштва, сматрајући да је „отварање земље“ примаран политички задатак. Тако јој нису сметала децентрализацијска настојања појединих република, посебно Чеченије.²² На првом састанку Савеза муслимана Русије, тадашњи

²⁰ Исто; У религиозном сазнању младих муслимана доминира припадност исламу „уопште или у контексту етничке културе“ - 46% Чечена себе доживљава као „обичне муслимане“, осталих 54% охарактерисали су себе припадницима „кавказског ислама“, односно припадницима „шафитског“ или „ханафитског мазхаба.“

²¹ Исто.

²² А. Малашенко, *нав. дело*, стр. 39. Види опширније: G.M. Yemelianova, *Russia and islam: A Historical Survey*. New York Palgrave, 2002, стр. 21-22.

генерални секретар Савеза, Ахмед Халитов је рекао: „Ми, муслимани, представљени смо у свим структурама друштва, али смо изгубили своје муслиманско лице. Политика с муслиманским лицем постала је ренесансна!“²³

Исламску обнову која је почела распадом СССР и у првој деценији стварања нове државе неки специјалисти називају повратак ислама. Најуочљивији показатељи тог „буђења“ су нове џамије и медресе, повећан број исламских вероучитеља, и експанзија исламске издавачке делатности.

Ислам који је и данас неодвојиви део руског друштва у овој великој земљи има своју перспективу али она је вишеслојна и зависи од бројних фактора. Односи који ту перспективу дефинишу и условљавају зависе, првенствено, од унутрашњих фактора тако и од међународне ситуације. На унутрашњем плану мисли се, првенствено, на решавање социјалних проблема, корупцију, прекомерну употребу силе у дављењу опозиције, све оно што муслимане тера да се јаче стискају око вере. Исламисти често помињу слабост власти - локалне и федералне. Њихова критика усредсређена је и на међународну подршку и помоћ, превасходно финансијску. Већ 2000. године помоћ је била слабија, с једне стране било је мање спонзора, с друге ефикаснијим радом и контролом специјалних служби осујећиван је значајнији прилив новца.

О нарастајућем утицају ислама говоре подаци: у време Горбачова на територији данашње Русије биле су 94 џамије. Почетком 2004 године, у Русији је било регистровано 3.537 муслиманских општина од укупно 21.664 са религиозним предзнаком. Данас у Русији има око 20.000 „кућа за молитву“, од којих су 2.000 у Чеченији. У суседном Дагестану их је око 6.000.

Чињеница да је ислам везан за средњовековну традицију указује да је он мање подложан промени и еволуцији кроз који је пролазио православни руски народ.

За хришћане је одвајање вере од државе један од неопходних услова за развој. Руски народ је носилац суверенитета. У исламу суверенитет се односи на оног који је носилац врховне власти у исламском друштву, а то је – Бог. Он који је врховни и једини законодавац.²⁴

Како само Бог има право да доноси законе јасно да је свака људска активност светогрђе, самим тим по муслиманском веровању, и закони у Русији су светогрђе јер их је створио човек. За ислам је неприхватљив секуларистички начин уређења државе – народ као носилац суверенитета, неприхватљива је и стварна слобода политичког организовања, као и права човека.

Сви муслимани морају да се покоравају одредбама које се сматрају Божјим и тај став односи се на лични живот и на јавну власт. Бог као једини суверен може да доноси законе а у више ајата у Курану директно се власт поверава Богу. „Суд припада само Алаху, а он је наредио да се клањате само њему. То је једина права вјера...“ (Куран, сура XII, ајет 40). Као веровесник, Мухамед је био шеф верске заједнице, поглавар државе и врховни командант војске. И

²³ Исто.

²⁴ У исламу Бог је једини законодавац.

тај однос уредио је Мухамед па је тако оформљено међународно право ислама а без познавања овог сегмента ислама немогуће је разумети настојања чеченских вођа да преброде етничке поделе и да делују као уједињена идеолошка и политичка снага. Доказ тих покушаја била је заједничка борба дагестинских и чеченских вахабита за успостављање јединствене исламске државе од Каспијског до Црног мора, као и учешће припадника разних кавкаских етничких група у терористичким активностима вахабита. Њихова регионална акција била је доказ привржености Мухамеду и корак ка успостављању земље ислама са једним законом. У овим постулатима у којима је, између осталог, утемељена исламска доктрина као путоказ свим истинским верницима, лежи објашњење и за бројне поступке чланова муслиманске заједнице у Чеченији.

У покушају тражења одговора на питање како се у Чеченији вера окренула против себе, исламски фундаментализам је кључно полазиште. Зато што је интернационалан, консолидован и идеолошки²⁵ он је на ширем плану Русију уврстио у коалицију антитерористичких земаља које се боре са општим ђаволом – исламским екстремизмом који доприноси планетарној нестабилности, поспешује конфликте, повезан је са наркобизнисом, незаконитом трговином оружјем. Осим тога, Алексеј Малашенко фундаментализам сматра и социолошким феноменом јер се показао као привлачна алтернатива свима онима који су живот у Русији сматрали наметнутим. Ово мишљење је хранила оскудица знања, фрустрација и презир свега што није инспирисано исламистичком идеологијом. Млади људи који су остали без посла, сигурне егзистенције и будућности, лакше су се окренули религији што је искористила верска врхушка проповедајући религиозне вредности – морал и етику у односу на хедонистичко потрошачко друштво које им се намеће.²⁶ Како је религиозност у овим регионима значајно виша и под утицајем идеје салафизма (чист ислам) млади су били идеална група за верски касније и политички утицај. Милитантни исламски радикализам није нова појава. Муслимански фундаменталисти осећају да су проблеми муслиманског света последица претеране модернизације, коју они виде као издају аутентичних муслиманских вредности. За њих се лек налази у повратку правом исламу. Фундаменталисти сматрају да је немогућ мир или дијалог са онима који мисле другачије - али до 1990-их и почетка руско-чеченског конфликта, доказ вери никада раније није био толики број терористичких акција инспирисаних мржњом према неистомишљеницима и спремност да се бруталним убијањем цивила оствари сан о земљи чистог ислама на територији суверене државе.

²⁵ Религиозни фундаментализам по мишљењу А.Малашенка има неколико предности над супарничким идеологијама: он је директно разумљив и образованим, и необразованим муслиманима. Нуди скуп тема, слогана и симбола који су дубоко познати и ефикасни у прикупљању подршке, критике и нуђења решења за оно што није добро. Религиозне опозиционе групе имају редовна места окупљања на којима се могу састати, имају мрежу... Више у: А. Малашенко, *нав. дело*, стр. 145.

²⁶ G. Engelhardt, Moscow Institute of Religion and Policy, *Social Base of Militant Islam in Russia*, <file:///A:/mdb-text.htm> (доступно 04.10.2006.).

Догађаји у Чеченији афирмисали су још један феномен – бомбаше самоубице, иако су исламске књиге јасне по питању самоубиства – оне сматрају да је то грех који се кажњава вечним проклетством у облику бесконачног понављања чина којим је самоубица себи прекратио живот.

Када се, међутим, у последње две деценије пажљиво анализирају активности исламских организација или група у Чеченији, закључак је да се утицај исламског фактора мењао, јачао или слабио, у зависности од глобалних процеса и конкретних ситуација. Чеченија је показала шареноликост, озбиљност и суптилност међуетничких односа, који се одражавају на стварање политичке слике савремене Русије. Исламским вођама требала је зелена застава не само да би се завијорила и овом руском републиком - они су је хтели као симбол политичког самопотврђивања. Потпомогнути новцем из иностранства, не бирајући средства, тежили су ка свом циљу – исламској држави.

Почетком 1990. године, догађаји у Чеченији означили су да је Русију обележила тенденција развитка регионалног сепаратизма. Политички подржан и финансиран из иностранства сепаратизам је требало да буде реализована идеја о прекрајању области и крајева у суверене републике, уз подршку месних локалних органа и без икаквог учешћа и утицаја федералних власти. Националсепаратистичке организације радиле су на изградњи незаконитих оружаних група (НВФ). Оне су настале у регионима у којима је било дугогодишњих покушаја националних, етноконфесионалних и социјалних конфликта. Подршка из иностранства имала је нарочит значај у формирању националсепаратистичких екстремистичких организација. Сепаратизам је подржаван да разруши државно јединство, подели земљу на западни, европски, источни, азијски део. Значајну опасност представљало је и то што се на територији Русије у том периоду појавило још региона потенцијално опасних са израженим националистичким и сепаратистичким тенденцијама.

Подршка политичком обједињавању радикалног крила исламског покрета у Русији организована је на нивоу специјалних служби неких муслиманских земаља које су помоћу разних хуманитарних фондова давале помоћ за изградњу цамија, исламских школских центара.²⁷ У духовним центрима у Махачкали, Уфи, Грозном, Наљчику и другим градовима растурали су милиони примерака фундаменталистичке литературе у којима је подстицан регионални сепаратизам.

Комплекс збивања у Чеченији није био политички значајан само за Русију већ се, како су то политичке прилике показале, импликовао на међународну заједницу. Сви политички, економски, социјални, културолошки, медијски

²⁷ Народ с религиозним предзнаком има далеко веће предиспозиције за сепаратистичке тенденције. Питање о типологији и форми савременог сепаратизма углавном активно одређују експерти и то далеко, ван граница земље у којој је пробуђен сепаратизам. Руководи се критеријумима „теорије конфликта малог и средњег интензитета“ као „војног сурогата“ они указују на деструктивни сепаратистички потенцијал као један од узрока стварања нестабилности у свету. Чеченија је један од највидљивијих примера интензивног, програмираног, осмишљеног и подржаваног спољног фабрикованог утицаја. Видети и: О.М. Колобов, А.С. Макарычев, *Российский регионализм в свете зарубежного опыта Социологические исследования*, 1999. No12. стр. 40.

утицаји зачети у Чеченији, били су неизоставни елементи промоције глобалног ислама а најбогатије исламске државе и њихови верски поглавари огромним новцем подржавали су своју чеченску браћу.

Национал-сепаратизам, као највећа опасност безбедности Русије, рефлектовао се и угрозио животну важне интересе државе.²⁸

један, *личност* – личну безбедност грађана Русије, њихова политичка и социјална права и слободе;

два, *друштво* – равноправност свих народа у држави и заштиту њихове националне самобитности;

три, *државу* – обезбеђење суверенитета и територијалне целовитости, политичку безбедност, обезбеђење правног поретка и друштвено-политичке стабилности, чување и развитак позитивних односа са другим државама СНГ и другим бившим републикама СССР, међународну безбедност.

Концепција националне безбедности Русије утврђена је, између осталог, и Указом председника (*Но24*) од 24. јануара 2000. и опредељује заштиту федералног строја државе кроз пуноправну делатност система органа државне власти, јединство правног пространства Русије. Земља устројена на принципима федерализма не допушта трансформацију федералних односа у конфедеративне.²⁹ У оштру борбу против религиозног екстремизма и сепаратизма укључила се руска армија, али и друге државне структуре. Положај муслимана у Русији и њихов утицај као политичког фактора под сталним су надзором државних служби. Разни су начини санкционисања реметилачких и деструктивних акција у чијој је позадини политички интерес. Осујеђени су бројни покушаји увоза исламске револуције. Држава је дефинисала дате норме кроз ненасилна средства којима је прописан свакодневни живот у складу са законима државе, традицијом и правилима локалне средине.

Појам (значај) ислама у Чеченији

Рат у Чеченији који је са више аспеката осликао озбиљност муслиманске политичке мисије охрабрене идеолошким и религијским премисама није био само борба за националну и верску афирмацију и по том ставу слаже се већина руских аналитичара. Совјетска власт дуго је дискриминисала и напајала мржњом муслиманско становништво. У жестокој медијској кампањи у комунистичким центрима моћи већина муслимана, чак и традиционалних, проглашава на је фундаменталистима што је стварало амбијент свеприсутне сегрегације. У таквим околностима односи поверења се нису могли успоставити, што се импликовало на каснији буран развој догађаја.

Поред Дагестана, суседне републике на северу Кавказа, Чеченија је претрпела најинтензивнију исламизацију и зато је улога ислама у политичком

²⁸ А. В. Возженикова, *Международный терроризм*, Москва, Ексмо, 2006, стр.457. О томе још: Авксенев В.А., *Этническая конфликтология*: В 2 ч, Ставрополь, 1996. Ч2 стр. 111-116.

²⁹ Исто. Више у: В.Е. Птерищев, *Роль национализма в воспроизводстве терроризма: Современный терроризм: состояние и перспективы*. М., 2000. стр. 99; К.Х. Иппонтов, С.А. Гончаров, *Разрастание угрозы терроризма в регионе Северного Кавказа*, М., стр. 110.

организовању у овој севернокавказској републици велика. У Чеченији су, међутим, јаче него код суседа до изражаја дошле фундаменталистичке идеје.³⁰

Почетком првог руско-чеченског рата (1994-96.) Чеченија се претворила у „зону горућег ислама“ окупљајући не само народ који је ту живео него и муслимане из других земаља. У новим политичким околностима исламисти су препознали своју историјску шансу. За радикалне групе и њихове вође и налогодавце то је била јединствена прилика да под плаштом ујединитеља муслимана Северног Кавказа на политичкој сцени промовишу сецесионистичка настојања.³¹ То је утрло пут вахабизму³² у Чеченији стварајући озбиљну кризу унутар локалне исламске заједнице.

Лидери сепаратиста у Чеченији и Дагестану изабрали су вахабизам за своју идеологију зато што ово учење више него било које друго мотивише следбенике за борбу с традиционалним исламом и обједињује верујуће под једним руководством.³³

Први наговештаји радикалног ислама појавили су се у суседном Дагестану одакле се постепено распростиращао на околне републике Северног Кавказа. Средином 1990-их, Дагестан је постао идеолошки центар радикалног ислама, а Чеченија полигон за његово деловање.

Лидер севернокавказских народа уочи бурних историјских догађаја почетком 1990-их био је Дагестинац, Багаудин-Мухамед Кебед, из села Ведено.³⁴ У првој половини 1991. године, Кебед је основао медресу у Кизилјурту, недалеко од Махачкале, главног града Дагестана. Талентовани надахнути проповедник брзо је стекао наклоност локалног становништва што му је омогућило да рано оснује организацију радикалних муслимана „Дамат“ (општина).³⁵ У његовим говорима чуло се да су муслимани регистровани по наредби Алаха и да они (муслимани) не желе да узму власт у своје руке, него да хоће да власт буде у рукама Алаха. Говорио је и да Дагестаном и Чеченијом управљају из Москве, и да муслимани немају своју исламску општину. И да је ислам целокупан систем живота. У селима Карамахи и Чабанмахи у Баинаском рејону, идеологија коју је пропагирао била је блиска житељима тако да се локална муслиманска заједница, са џамијом и групом верника, убрзо претворила у малу вахабитску републику у којој се све гласније клицало сепаратизму.

³⁰ Р.Аллисон, *России и яожнеы страны военно-политическая безопасность, Безопасность России. 21. век.* - М., 2000. с.107. Цитирано према: А. Малащенко, *Ислам для России*, стр. 174.

³¹ З. Тодуа, *нав. дело*, стр. 50.

³² За вахабизам карактеристичан је крајњи фанатизам у питањима вере и практичне борбе са политичким противником. Главни задатак сматрају изнедрење исламских принципа и идеала у друштвеном и политичком животу и оснивање исламске државе на основу шеријата – исламски калифат. Исто, стр. 53.

³³ Вахабизам у чеченској и дагестинској варијанти има мало сличности с класичним учењем Мухамеда ибн Абд ал-Вахаба.

³⁴ Види и: <http://www.chechnyafree.ru/article.php?IBLOCK> (доступно 15.01.2009.).

³⁵ Кебед је истицао да за муслимане, државне и природне границе немају значење. Говорио је и да Дагестаном и Чеченијом управљају из Москве, а да локална муслиманска заједница нема своју исламску општину. О томе :

<http://www.chechnyafree.ru/article.php?IBLOCK> (доступно 15.01.2009.).

Када су до Москве допрла упозорења о радикалним тенденцијама исламског духовника и све већем броју присталица, Кебеда је посетио Сергеј Степашин, тадашњи министар унутрашњих послова с намером да га убеди да је недопустиво живети по нормама шеријата и да власт неће толерисати подстрекаче идеје сепаратизма. Долазак високог руског званичника имао је супротан ефекат. Уместо да Кебеда и чланове муслиманске заједнице обесхрабри и уплаши, све више младих с наглашеном симпатијом окренуло се верском духовнику, не пропуштајући свакодневна предавања у локалној џамији која је постала и центар социјалног окупљања. Ускоро, у Карамахијама и Чабанмахијама, почела је обука названа „талибан“ у којој су млађи мушкарци уз основе ислама изучавали и војне предмете. На импровизованом војном полигону вежбали су борбу голим рукама, гађање из разног оружја и тактику боја у тешким географским и временским условима.

Руски аналитичар Владимир Соловјев³⁶ приметио је да је Кебедова „проповед“ заправо била религиозно-политичка мера а не религиозни принцип јер је вернике позивао на рат. У Кебедовом вокабулару све чешће се чуло помињање „светог рата“ тако да су верници цихад почели да схватају као унутрашње усавршавање на путу ка Алаху. У првом руско-чеченском рату Кебед је духовно снажио идеју „малог цихада“. Касније, у Гудермасу у Чеченији, Кебед је објавио „Манифест џамата“, у којем се однос између џамата и проруског руководства сматрао војним, у свим аспектима. Кебедовом радикализму који је све гласније позивао на одлучнију и суровију борбу с неистомисљеницима супротставила се група традиционалних чеченских муслимана. Духовно охрабрени Кебедови ученици у војничкој униформи убили су неколико старијих Чечена који су покушали да их одврате с пута крви и насиља.

Идеологија исламског фундаментализма заснива се на индивидуалном тумачењу ислама од стране инспиратора и организатора појединих исламистичких организација или на тежњи да се дословно примени шеријат. У том смислу дефиниција М. Јевтића да је цихад „систем свих акција и поступака на индивидуалном и колективном плану, који муслимани чине у циљу јачања исламске религије и ширења заједнице верника“, помаже у разумевању да исламистичке организације на свети рат гледају као на део исламске мисије – даве.³⁷ Чеченија је и за науку и праксу убедљив пример и потврда ове тврдње. Дава „позив“, има за циљ да „наводи људе на стазу божију“, да прихвате ислам. Задатак муслимана је да буди успаване савести и опомиње да живот достојан ислама носи проклетство.

За неке цихад је првенствено оружана борба, за друге деловање речју и пером. И за Кебеда ислам није био само вера већ, како је говорио, покрет намењен ослобађању човека: „...после њега нема и неће бити места ни за какву другу идеологију“. Теоретичар исламског радикализма постао је идеолошки

³⁶ Већина руских исламиста сматра да су млади чеченски муслимани дуго били лишени перспективе што их је учинило приврженијим идеји Кебеда који је њиховим незадовољством вешто верски манипулисао.

³⁷ О месту и улози светог рата у идеологији исламског фундаментализма видети више у: Јевтић М., *Савремени цихад као рат*, Никола Пашић, Београд, 2001.

ослонац и инспирација генерацији младих чеченских исламиста. Борба већине чеченских муслимана, како су то показали драматични историјски догађаји, имала је исламске карактеристике. Ми ћемо настојати да анализирамо идеолошки аспект ове борбе и да укратко укажемо на његов утицај на политички живот Русије.

Да би се схватио значај ове велике монотеистичке религије на земљу о којој говоримо мора се истаћи неколико чињеница:

Прво, Русија је секуларна држава;

Друго, очигледан је процес јачања исламизације;

Треће, јасан је покушај увоза ислама у настојању да победи и превазиђе друге религије.

У Чеченији се водила битка за допринос победи ислама, као планетарној идеологији. Исламска суштина била је видљива сваком ко је хтео да завири у душу борбе која се одвијала у овој севернокавказкој републици. Политички утицај муслимана који живе у Русији најинтензивније је демонстриран у Чеченији. Северни Кавказ често је кроз савремену историју био место конфликта проузрокованог жаром исламског „буђења“ иза којег је императивно стајала борба његових следбеника за верску доминацију и сецесионизам.

На Северном Кавказу које је и данас једна од горућих зона живи више од шест милиона муслимана од којих је према подацима Јужног Федералног Округа Русије у Чеченији више од 1.361.000 (5,86%). У Русији је према попису из 2002. регистровано 14,5 милиона муслимана а већ 2006. било их је више од 15 милиона. У тај број нису урачунати нелегални мигранти - претпоставља се да у Русији живи 1,5 милиона Азербејџана и још најмање два милиона придошлица из централне Азије. Експерти из Душанбеа претпостављају да у Русији живи око милион Таџикистанаца. Цифру од 20 милиона помињу муслимански лидери а о истом броју говори и председник Путин. Дискусија о њиховом броју могла би бити бесконачна, али је чињеница на коју упућује руска стварност да ће их ускоро бити више. Тај податак упућује на закључак да су Чечени најмногобројнији муслимански народ на Северном Кавказу. Од укупног броја, по неофицијелним сазнањима, више од 800 хиљада живи у Чеченији, остали су расути по огромном руском пространству, у мањем броју у европским земљама и САД.

Верска манипулација у Чеченији показала је двоструко лице: верске вође охрабрене верским фанатизмом лако су подстицале и умереније вернике на практичну акцију истовремено привлачећи пажњу међународне јавности, као угрожене нације. Догађаји у Чеченији, и за науку и праксу, били су аутентичан доказ злоупотребе религијске идеологије. За кретање друштва важе извесна правила, између осталог да се мора ићи напред, а заробљен у средњовековним религијским догмама, ислам није способан да стимулише развитак, обнову, модернизацију.³⁸

³⁸ Мирский Г. И., *Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты*, Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008, стр. 11.

Конфликт у Чеченији демонстрирао је широк спектар облика борбе чеченских побуњеника, а као најдрастичнији и - тероризам. До почетка 1990. године, политички утицај ислама на Северном Кавказу који, осим Чечена, насељава још 19 народа,³⁹ био је готово занемарљив. Горштакча традиција била је синоним за вишевековни начин живота чеченских муслимана. Таквом утиску допринело је сазнање што је започети процес исламизације с почетка 19. века прекинут 1917.⁴⁰ Читавих седамдесет година муслимани у Русији били су њен интегративни, асимилативан део. Користећи предности Русије која им је била сигурно уточиште са социјалном и сваком другом заштитом, своју религиозну припадност нису истицали у први план. Али, у другој половини 1990-их, у условима нарастајућег социјалног протеста власт није схватала да период „перестројке“ прати јачање религија на свим нивоима. Радикалне религиозне организације постале су масовније и са тенденцијом снажнијег утицаја и раста. Рат у Чеченији показао је на шта су спремни екстремисти када вера којој припадају није уграђена у саме темеље политичког система земље у којој живе. У Чеченији, са више или мање жара, пламтео је борбени дух. У зависности од историјских околности, он је некад био слабији, некад јак, али ислам је остао као примарни извор идеологије његових следбеника.

За правилно разумевање политичког утицаја ислама у Чеченији неопходно је хронолошки пратити догађаје условљене верским тензијама, који су прерасли у један од најсуровијих ратних сукоба у савременој историји. Прилично индиферентна према дешавањима у Чеченији, званична Москва у почетку је сматрала да ће брзим разбијањем неколицине мањих вахабитских група угушити пробуђени сепаратизам у републици на Северном Кавказу. Власт је у обрачун са екстремистима кренула одлучна да затвори џамије. Муслимански верници обреде су обављали на местима која нису била за то предвиђена, чак и на стадионима, под заштитом милиције. Прогањање муслимана који су подржавали вахабите почело је у западним севернокавказким републикама. По речима очевидаца, муслимани су могли да се оставе на путу, положи на земљу, јавно унизе. Људи старијег покољења муслиманске вероисповести васпитани у совјетском духу су били збуњени, затечени... Оптужбе на рачун младих који су се гласније прикључивали исламу биле су оштре и провоцирале су конфликт с властима. Овакав међусобни однос нетрпељивости и неразумевања стицао је политичке импликације. По мишљењу А. Малашенка правилно оценити значај и перспективу распрострањања и политичког утицаја салафизма био је а и данас је озбиљан задатак.

Већина стручњака признала је да је исламска салафија иманентна компонента културе ислама, и да је обележје политичког њен логичан призив.

³⁹ На Северном Кавказу живе и: Аварци 785.314 (3,43%), Јермени 615123 (2,69%), Кабардинци 511736 (2,23%), Даргинци 488.822 (2,13%), Осети 476.458 (2,08%), Кумики 399.085 (1,74%), Украјинци 396.642 (1,73%), Ингуши 391.779 (1,71%), Лезгини 359.547 (1,57%), Казахи 359.547 (1,57%), Карачевци 187.588 (0,82%), Азербејџани 185.921 (0,81%), Татари 173.578 (0,76%), Калмики 167.055 (0,73%), Лакци 147.964 (0,65%), Адигејци 125.801 (0,55%), Табасарани 121.441 (0,53%), Балкарци 106.777 (0,47%), Белоруси 85.602 (0,37%).

⁴⁰ А. Малашенко, *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, М., 2001, стр. 8. цитирано према: Исти, *Северни Кавказ. Проблеми економики и политики*, URSS, Москва, стр. 57.

Она је и у центру и на ободу муслиманског света и бесмислено је помислити да ће ишчезнути. Зато је, у настојању спречавања радикализације, неопходан дијалог са салафитима.⁴¹ Идеја распростирања радикалног ислама, нерешени социјално-економски и политички проблеми Северног Кавказа створили су услове за продирање по свом карактеру блиских идеја туркизма у реону расељења туркојезичног етноса: Ногајцева, Карачајевцева, Балкарцева,⁴² а потом ништа мање амбициозно и на територију коју насељавају Чечени. Популарна идеологија туркизма унутар муслиманских група које живе на Северном Кавказу јављала се као „национална идеја“, оријентисана на изворе развитака у сопственом народу, у „својој земљи“. За групе младих, идеја повратка ислама јавила се не толико као историјско-културна традиција и религијска ренесанса него, пре свега, као начин живота са специфичним моралом и одговорношћу.⁴³ Већина аутора сматра да су народи Северног Кавказа историјски формирану у условима многојезичног, међуцивилизацијског, међуконфесионалног дијалога, зато су откривене могућности утицаја и дејства разних начина и вредносних оријентација и система. Кавкаска политичка идентичност изникла је из различитих елемената - материјалних, нормативних, културних, из етноса, уградивши у себе исламску традицију и обичаје. Важну улогу играли су процеси интеграције Кавказа у руском, а затим и у совјетском друштву.

Како је приметио Афранд Дашдамиров,⁴⁴ члан Академије наука Азербејџана, народи Кавказа сматрају себе као самосталан ентитет. У зависности од политичких и других прилика то поимање себе као самосталног народа имало је кроз савремену историју и позитивну, али и негативну конотацију. Унутрашњи стереотип „лице кавкаске националности“ - утемељење налази у етнопсихолошким коренима и у историјској прошлости.⁴⁵ Чечени, аутохтон горштакчи народ Кавказа, првенствено онај који живи у горњим регијама где су услови суровији, често се кроз историју борио за достојнији статус. Сложена ситуација у јужној руској републици била је резултат бројних противречја, између осталог и несклада становништва виших и доњих региона који су хтели активније учешће у економији и политици. Неспоразуми су условљавали и међуетничке конфликте који су формирали и специфичан социопсихолошки профил народа.⁴⁶ Пред чеченским етносом не ретко постављан је историјски експеримент инкорпорирања у састав руске државе што је, како сматра Дашдамиров, стварало атмосферу свеprisутне политичке тензије, која је кулминирала почетком првог руско-чеченског сукоба 1994. године и која, слободно се може рећи, у новом облику измењеног интензитета још траје.

⁴¹ Ова теза Алексеја Малашенка драгоцен је за извођење закључка о актуелној политичкој, друштвеној и социокултурној клими у Чеченији, и региону.

⁴² Исти, према: *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, стр. 56.

⁴³ Исто. Видети и: Хабутдинов А.Ю., *Всероссийские мусульманские съезды*, 1905-06. Н.стр. 45-46.

⁴⁴ Видети више: Дашдамиров А. Ф., *Идеологические проблемы межкавказских отношений*, Баку, 2001, цитирано према: *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, стр. 60.

⁴⁵ Червоная С.М., *Тюркский мир Юго-Восточной Европы. Крым – Северный Кавказ*. Берлин: Институт тюркологий Свободного Берлинского Университета, 2000.

⁴⁶ О томе у: А. Малашенко, Д. Тренин., *Время Юуга: Россия в Чечне, Чечня в России*. Моск. Центр Карнеги—М., Гендальф, 2002.

Политички догађаји инспирисани исламском идеологијом у овом делу света и њихове последице једна су од централних тема нашег истраживања а да би се боље разумели услови у којима је формирана савремена политичка слика Чеченије неопходно је одредити најважније друштвене карактеристике оптерећене међуетничким противречјима у социјално-економски и образовно заосталом региону, у близини зона међуетничких конфликта (руско - дагестински, јерменско - азербејџански), са високим прираштајем и ниском стопом писмености:

један, колективна форма управљања као легитимна процедура заштите интереса етничких група, одвајање власти по етничком а не по функционално - правном систему;

два, кланови као начин традиционалне привржености;

три, значајна улога криминалног фактора;

четири, конзервативизам;

пет, одсуство демократских начела;

шест, раширена улога старих, слаба улога жена;

седам, грађанске институције формиране на етничкој основи.⁴⁷

Неки теоретичари усмеравали су научну пажњу на растући одлив Руса из република Северног Кавказа. Овај податак није драгоцен само за стварање нове демографске карте региона, већ је и објашење за учесталије, слободније и отвореније политичке захтеве незадовољних чеченских муслимана.

Руси су почели да напуштају Северни Кавказ у другој половини 1980-их, а почетком 1990-их, тај процес постао је нарочито видљив, што има објашњења: разрушен је научни потенцијал република Северног Кавказа, раширене су позиције етничких кланова и постала је уочљива појава бројних међуетничких конфликта. Резултат је био готово поражавајући - 2000. године у Чеченији је остало свега 4 % Руса, у Ингушетији скромних 1%, у Дагестану свега 5 процена.⁴⁸

Етничком мозаику Кавказа допринели су номади и староседеоци. У вековном процесу миграције, планинско и степско становништво које припада и различитим језичким породицама, формирало је не само разнолику етничку структуру, већ и етно-културни простор. Језичке породице деле се на кавкаску (од Грузијаца на југу до Адигејаца, Кабардинаца, Черкеза, Чечена и 12 дагестинских народа), алтајско-туркијску (Азери, Балкари, Карачајевци, Кумици), и индоевропску (Руси, Осети, Јермени). Етничкој разноликости додатно доприносе верске разлике јер су Руси, Грузини, Јермени и Осети - хришћани. Остали кавкаски народи су припадници муслиманске вероисповести и, углавном, религија је у тим земљама срасла са етницитетом, при чему верски постулати укључују и неке социјално-политичке и идеолошке елементе.

Због свог геостратешког положаја Кавказ је регион око којег су се спориле регионалне па и светске силе.

⁴⁷ Исто. Видети и: *Исламское возрождение современно России/Моск.* Центр. Карнеги.-М.,1998. стр. 141.

⁴⁸ У Кабрадино-Балкарији остало их је око 25%, у Северној Осетији 23%, у Карачајево-Черкесији 33%.

Почетком 2000. године, муслимански утицај није био једнак по регионима. Најснажније се осећао у источном делу Кавказа, у Дагестану, Чеченији и Ингушетiji, слабије на западу, у Адигеји, Кабардино-Балкарији, Карачајево-Черкесији. У источном делу, највише у Дагестану и Чеченији, задржана је традиција арапско-језичке исламске културе, са центром у Дарбенту. Локални муслимани сачували су средњевековне рукописе који су, неретко, били и једино верско штиво око којег се уобличавала њихова револуционарна идеја. За то време на истоку Северног Кавказа мисионари су после распада СССР појачали своју делатност, доприносећи радикализацији ислама.

У етапи Горбачове „перестројке“, руски муслимани препознали су могућност за одређивање и успостављање путоказа за „демократизацију“ исламског препорода. Није им било довољно откривање џамија и слободно извођење обреда. Како примећује Малашенко, било је неизбежно диференцирати религиозну позицију и одредити могућности уплива ислама у политику. Откривање врата исламу у првом моменту било је бојажљиво, у првим етапама ограничено. Исламски уплив у државне структуре (за који је касније и власт признала да се десио вешто и мудро) довео је до зближавања и организовања руских муслимана који су живели ван граница Русије.⁴⁹

Чеченски муслимани су у већој политичкој активности своје браће у иностранству препознали шансу за шире активности. „Загранични проповедници“ (исламски духовници који живе ван Русије али одржавају јаке религиозне односе са руском браћом) били су решени да у својим срединама створе амбијент за афирмацију чеченских настојања утемељених на промоцији исламске вере у севернокавказској републици.

У наводној борби за „чистији ислам“ проповедали су и својеврсну социјалну демагогију, покушавајући да скрену пажњу јавности на нарушена грађанска и верска права у Чеченији. Осим стварања медијске климе, тако су слабили и опоненте у земљама у којима су мисионарили, што није имало само утицаја у домену религиозности, него и у сфери међународне политике,⁵⁰ али иза тог демагошког позива скривала се жеља ка политичким уједињењем инспирирана само једном жељом – победити (покорити).

Салафизам Северног Кавказа је плуралистичан, а религиозни радикализам разних фракција салафита различит је и у дијапазону је од крајњих радикалних фанатика до оних спремних на дијалог с религиозним опонентима – традиционалистима, али има и оних негативно настројених у односу према власти.⁵¹

У Чеченији, религија је била пол око којег се искристалисала борба његових следбеника. Да би се разумео политички живот у Чеченији, у обзир тре-

⁴⁹ Хакимов Р., *Где наша Мекка?* – Казан, 2005. Види и: А.Малашенко, *Исламские ориентиры северного Кавказа*. М., 2001. стр. 8; Исти, *Северный Кавказ. Проблемы экономики и политики*, URSS, Москва, стр. 57.

⁵⁰ По оцени појединих руских истраживача, попут Элбакана, Јарлыкапова..., радикални ислам призивао је на социјалну једнакост.

⁵¹ Муслимански политички лидери севернокавказских република у почетку су подржавали официјелну позицију Москве сугеришући муслиманима да не улазе у религиозне спорове.

ба узети улогу и значај ислама као интегралне идеологије, а не просте вере. То је једини начин да се дубље проникне у суштину збивања у овом делу света.

Активизација екстремистичких група и организација првенствено вахабита – представника утицајног исламистичког покрета у оквиру сунитског огранка ислама који захтева повратак на темеље исламске вере,⁵² учинили су да чеченски конфликт поприми драматичан ток са огромним бројем жртава. Чињеница је да су вахабити привукли најрадикалније групе исламиста одговорних за серију терористичких напада широм Русије. Својим погрешним тумачењима Курана вахабије и друге радикалне исламистичке групе потпомогнуте материјалном и моралном подршком из иностранства у Чеченији су трасирале пут до колективне егзалтације и спремности на властиту и туђе жртве у име погрешно схваћеног Бога.

Из општих теза о људској природи и утицају религије на политику извлачи се закључак да је, заправо, најбитнији елемент рационализације исламске мисије у Чеченији своју упоришну тачку фокусирао на идеологији:

Један, тумачење и највише вредновање верске заједнице као крвне и интересне заједнице, до чије се потврде стиже искључиво статусом посебног доброг верника.

Два, потпуно потчињавање.

Три, инсистирање на нужности припадања сваког појединца исламској заједници.

Четири, изразита мобилизациона моћ услед окренутости вери.

Пет, Алах у срцу.

Шест, митски садржаји вере као добро конструисан основ пријемчивости те идеологије за масе.

Седам, схватање свог задатка као подстицаја за друге вернике.

Осам, давање значаја вери и лојалности заједници за успех заједничког циља.

Девет, склоност за личну идентификацију са успесима верске групе или шире заједнице верника.⁵³

Литература:

1. Аллисон Р., *России и яожные страны военно-политическая безопасность, Безопасность России. 21. век.* - М., 2000.
2. Ахтямов М. Д., *Исламский прорыв*, Екатеринбург: Ультра Культура, 2005.
3. Возженикова А.В., *Международный терроризм*, Москва, Ексмо, 2006.
4. Авксенев В.А., *Этническая конфликтология*: В 2 ч, Ставрополь, 1996. Ч2.
5. Дашдамиров А. Ф., *Идеологические проблемы межкавказских отношений*, Баку, 2001.
6. Дзидзоев В.Д., Левченко Н.Н., *Сепаратизм, терроризм и экстремизм на Северном Кавказе, политичко-правови анализ*, ИР, Владикавказ, 2008.
7. Игнатенко А., *Зеркало ислама*, М.:Руски институт, 2004.
8. Jevtić M., *Savremeni džihad kao rat*, Nikola Pašić, Beograd, 2001.

⁵² Реч је о конзервативном исламистичком покрету који неки теоретичари називају и фундаменталистичким јер позива на враћање на основна изворна исламска учења.

⁵³ Закључак је урађен на основу анализе професора Симеуновића о упоришним тачкама националистичких идеологија. Видети опширније: Симеуновић Д., *Теорија политике*, стр. 224.

9. Колобов О.М., Макарычев А. С., *Российский регионализм в свете зарубежного опыта Социологические исследования*, 1999. No12.
10. Кусова С., *Россия между Норд-Остом и Бесланом: По материалам федеральной прессы*. М., 2005.
11. Engelhardt, G. Moscow Institute of Religion and Policy, *Social Base of Militant Islam in Russia*, file:// A:/mdb-text.htm (доступно 04.10.2006.).
12. Возженикова А.В., *Международный терроризм*, Москва, Ексмо, 2006.
13. Авксенев В.А., *Этническая конфликтология: В 2 ч*, Ставрополь, 1996. Ч2.
14. Иппоитов К.Х., С.А. Гончаров, *Разрастание угрозы терроризма в регионе Северного Кавказа*, М.
15. *Kuran s prevodom Besima Korkuta*, Sarajevo, 1984.
16. Малашенко А., *Ислам для России*, Московский центр Карнеги Москва, РОССПЕН, 2007.
17. Малашенко А., *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, М., 2001.
18. Малашенко А., *Северни Кавказ. Проблемы экономики и политики*, URSS, Москва.
19. Малашенко А., *Исламское возрождение современной России*. Моск. Центр Карнеги. – М., 2000.
20. Малашенко А., Тренин Д., *Время Юуга: Россия в Чечне, Чечня в России*. Моск. Центр Карнеги—М., Гендальф, 2002.
21. Мирский Г. И., *Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты*, Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008.

МИЛОВАН Р. СУБОТИЋ

ИСЛАМИСТИЧКИ ЕКСТРЕМИЗАМ КАО ПАРАДИГМА ВЕРСКИ ФУНДИРАНОГ НАСИЉА

*"Зло се никада не чини тако потпуно и радо-сно као
онда када је то из верских убеђења"*

Блез Паскал- «Мисли»

Верски карактер конфликта

Уколико би смо правили паралелу између реперкусија које производе национални сукоби са оним верским, лако је закључити да велике светске религије пружају сразмерно шире оквире за сукобе већих размера. Велике светске религије чине основе различитих цивилизацијских кругова и обично их исповеда становништво већег броја држава, што широм отвара врата стварању тзв. верске хегемоније.

Извесним епохама људске историје доминирали су верски ратови (ратови вођени из верских побуда, односно ради истребљења неверника или припадника друге вере, отимања територија и добара, или ослобађања припадника своје вере од туђе власти). Последњих векова, ови сукоби добили су еквиваленте у ратовима вођеним из националних, идеолошких или „државних” разлога или из разлога (како се то уобичајено каже) „очувања глобалне безбедности”. Па ипак (нарочито изражено последњих двадесетак година), и у сукобима новијег доба религије и цркве често играју значајну улогу. Ово је посебно наглашено код сукоба држава или група које се разликују по етничким и верским елементима, а некад и цивилизацијским припадностима и карактеристикама. Управо на основу изражених индикатора са краја XX и почетка XXI века, многи аутори су става да верски сукоби нису превазиђени. Постоје и мишљења да су чак могући и сукоби цивилизација, тј. сукоби наглашено широких размера. Ова размишљања почивају на верским темељима или су прожета елементима неке од религија.¹

¹ Посебну пажњу јавности привукле су контроверзне идеје америчког политиколога Хантингтона (Samuel P. Huntington: *The Clashes of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, 1993), као и књига посвећена продубљењу његове најважније теме – могућег сукоба цивилизација (*The Clashes of Civilization and Remaking of the World*, New York, Simon & Shuster, 1996). Ипак, оваква

Доктринарна документа свих битних религија савременог света садрже „ексклузивна” начела на којима се може градити мир, али исто тако и она која, у одређеним околностима могу оправдавати рат. На овај начин рат се дефинише као „праведан” или у другом доктринарном контексту као „свети рат” (џихад). Свето писмо, а нарочито Стари завет, често проповеда о крвавим сукобима, истребљењима и пљачкама приликом ратних похода, док описе ових појава не прате речи осуде или одвраћања. Друга књига Мојсијева („Излазак”), садржи Јеховино обећање Мојсију да ће му помоћи да заузме земљу ханајску и протера њене становнике, а да ће Јехова испред њега потискивати његове непријатеље: „Помало ћу их гонити испред тебе докле се не намножиш и заузмеш земљу”.²

Исламска доктрина тумачи Пророково учење у смислу да је он говорио о врстама праведног рата (одбрамбеном, казненом и превентивном), (Хамидулах, 1982:29). За разлику од хришћанског пацифизма који је садржан у начелу несупростављања злу („Ко вас удари једном по образу, окрените му и други”) и који представља идеалистичку поруку која, како за ондашње тако и за данашње људе, углавном остаје утопија, ислам показује прагматичнији карактер, јер не иде до окретања другог образа, већ одобрава мере „отклањања зла нечим бољим” Освета, у неку руку, представља обавезу, а Куран такође намеће и обавезе да се на томе предано ради. Са друге стране, што је контрадикторно претходном ставу, „ономе ко од освете одустане, то ће му бити као искупљење од греха” (Куран Часни, В:45). Оваква противречност као и обиље сличних опречних ставова, широм отварају врата различитим интерпретацијама ових „светих ставова”, те се јавља могућност одабира оних који моћним тумачима смисла тренутно одговарају. Као илустрација примера „погодног тла” за потенцијалне конфликте, мора се поменути исламско схватање о постојању два света – „*куће ислама*”, где владају исламски закони и где живе припадници ислама и „*куће рата*”, где живе немуслиmani и отпадници од вере, која је стално изложена опасностима рата.

Верски сукоби и „свети ратови”, заједно са више теорија о „праведним ратовима”, делегитимисани су, и донекле превазиђени, утемељењем и развојем међународног права и теоријама о природним правима људи, који представљају претечу данашњих теорија и конвенција о људским правима (иницијалне идеје међународног права управо су повезане са проблемом истребљења „народа неверника” у име вере). Ипак, и за данашње време се може рећи да га карактерише распиривање етничких и националних страсти, које, на овај начин подстакнуте, могу довести до „непремостивих разлика”, баш као и у случају ранијих верских конфликта. Различитости (верске и етничке), могу

развишљања о „катаклизмичном” карактеру сукоба цивилизација се не могу узети као јединствена и ексклузивна имајући у виду рад Освалда Шпенглера (1880-1936), који у свом делу „Пропаст Запада I-IV”, Београд, Књижевне новине 1990, који је говорећи на свој начин о мањкавости западне цивилизације, извео закључак о неизбежној пропасти америчке и западно-европске цивилизације, коју образ-лаже аналогijом из историје ранијих култура.

² Цитат из Друге књиге Мојсијевој 23:30, преузет из: Војислав Становић: Политичке идеје и религија, књига друга, Чигоја штампа, Београд 2003. стр. 198.

бити искоришћене ради изазивања затегнутости и сукоба између група, међутим, погрешно је поверовати како до потенцијалних сукоба долази искључиво из ових разлика. Ни верски сукоби нису неминовност и свакако се могу избећи. Улога верских организација и вођа, како у отпочињању, тако и у смиривању или превазилажењу проблема, свакако је велика. Управо захваљујући чињеници да се верска начела могу врло растегљиво и према практичним потребама тумачити, постоји могућност да се изабере оно које тренутно одговара и неким профаним циљевима.

Исто као што се у идеолошким постулатима јавља очекивање прижељкиваног или мишљење које потврђује оно што желимо или чему тежимо, тако су у религијској свести распрострањени закључци да је природа управо онаква појава каква бисмо желели да буде. На тај начин човек даје својеврсно „пуномоћје” боговима, природи, анђелима или демонима, да остваре оно што би са његове тачке гледишта било праведно или пожељно, а „опуномоћеницима” или њиховој љутњи или, пак, злоби (наглашено ређе својој грешци или греху) приписује се оно што „даваоца пуномоћја” погађа и чини несрећним. Овим човековим својством да пребацује кривицу на другога, те могућношћу да замишља нешто за шта нико није доказао да постоји (али би било пожељно да постоји), доминира субјективна могућност веровања и потреба да се верује и да се нада, односно потреба за религијом као потребом за помоћи у психолошким разрешењима одређених дилема. Тако створен психолошки механизам често поприма затворене облике, те се са њим мора суочити свака критика религије. Многобројни примери из историје, али и савремене праксе, нам говоре да религија може (на основу моралних учења свих значајнијих светских религија) представљати битан фактор у побољшању односа међу људима, али и значајан чинилац сукоба широких размера.

Историјски примери верског насиља

Религијске идеје могу не само снажно овладати главама људи него их одвести до деструкције у виду самонегирања, повређивања, жртвовања и слично. Као такве, оне могу имати исходиште у дубоким и далекосежним променама у друштвеном и политичком смислу. Најсвежији и можда најочигледнији пример из савремених збивања на предметну тему представља успон исламског фундаментализма и екстремизма, као битног фактора у моделовању друштвених и политичких односа у појединим исламским земљама. Ипак, допринос једне религије друштвеном преврату и истовремено трансформација те религије од сурово прогоњене у признату и касније владарски устоличену, нигде се не може пратити са више сачуваних историјских података и са већом драматичношћу самог обрта као што је то могуће у случају преображаја хришћанства у првих неколико векова после Христа на чијем је учењу ова вера углавном заснована.

Када је хришћанска вера успостављена, а затим и прихваћена, положај верника-хришћана је промењен, а њихова вера је убрзо постала владајућа. Цр-

ква је стекла моћ над «садржином свести» људи, а често и над њиховим животима. И за хришћане се може с правом рећи да су, не само у познатим призорима инквизиције, него и у међусобним разрачунавањима откако су почели догматизацију и канонизацију своје доктрине, испољили значајан степен свирепости и лицемерја. Нетолерантност према различитим мишљењима, која је у природи сваке искључиве религије, слично као и код социјалних и политичких веровања да се поседује монопол над „коначним истинама”, испољена је небројено пута до сада.

Следећи пример у много чему је поучан, јер показује како се у области религијске доктрине ортодоксност и јеретичност наизменично приписују истом учењу. Наиме, једна полемика око божанског и људског карактера у Христовој природи заокупљала је многе теологе у првим вековима хришћанства. Овај карактер се третирао као питање од највећег теолошког значаја са великим и по многе кобним практичним последицама. Око контроверзе о божанском и људском у Христовом облику односно природи и да ли је имао једну природу или две, два значајна учесника су проглашена – један за свеца а други за јеретика. Александријски патријарх Тирило проглашен је за свеца, а цариградски Несторије за јеретика (по њему је названа и до данас се сачувала тзв. несторијанска јерес). Несторије је настојао да Христово учење и личност објасни у рационалним категоријама, па је поред осталог тврдио да Марија није родила Бога него човека који је касније добио божанска својства. Свети Тирило је био фанатични заступник супротне идеје (Становић, 2003:50).

Његово време између осталог је обележио један, за предметну тематику, индикативан догађај. Било је то линчовање Хипатије, жене која се бавила неоплатоновском филозофијом и математиком. Њу је гомила разбеснелих религиозних фанатика напала, скинула је голу, одвукла према једној цркви и искасапила је саstrугавши с њених костију сваку трунку меса. Један историчар филозофије са цинизмом пише како после овог догађаја „Александрију нису више узнемиравали филозофи” (Расел, 1962:362).

Пракса из касније епохе хришћанства у још већој мери је нагласила карактер искључивости и испољавања свирепог екстремизма и отелотворена кроз деловање тзв. „Свете инквизиције”³ коју је организовао папа Иноћетије III на латеранском сабору 1215. године. Првобитни назив ове „установе” био је „Inquistitio haereticarum pravitatis” (Истраживање јеретичких изопачености), док је касније презвана у „Sanctum officium” (Света канцеларија). Жртве ове „Свете

³ О деловању „Свете инквизиције“ написана је значајна литература о њеној историји, жртвама, масовним психозама становништва, техници ислеђивања жртава и признања под мукама о наводно другим учесницима у „ђавољим чаролијама”. Они филозофи који су се инспирисали идејом толеранције налазили су у деловању инквизиције јаке аргументе у прилог својих критика цркве, а неки и религије уопште. Случајеви су описани и у многим књижевним делима, направљени су бројни уметнички филмови, а „алати“ тортуре, којима су жртве мучене, изложени су у више музеја. Неке жртве су постале славне по својим, касније утицајним идејама, као нпр. Џон Вилклиф (око 1320-1384). Друге личности су постале чувене не само по својим идејама већ и због саме смрти у рукама истражитеља инквизиције. Такви су Јан Хус (1370-1415) и Ђордано Бруно (1548-1600). Неке жртве су проглашене за свеце, као Јованка Орлеанка (1412-1431), позната и као Девица Орлеанска.

канцеларије”, постали су многи су многи познати и мање познати људи, па чак и деца. Сматра се да је, само у Шпанији од краја XV века па до њеног укидања, жртвовано око 30 хиљада лица (Становчић, 2003:51).

Као инспиративан случај из историје исламског фанатизма, може се узети илустрација која указује на деловање верске опијености као кочнице сваког друштвеног и научног напредовања. Наиме, године 1580. гневни јаничари, на подстрек улема, разорили су велику опсерваторију у тадашњој Галати, јер је ред „учених” људи ислама (улема), сматрао да је бављење астрономијом – злочно занимање. По мишљењу овог „ученог свештенства” узрок епидемије куге, чија је појава коинцидирала са поменутом делатношћу, био је управо тај што су се неки људи у опсерваторији бавили астрономијом. Исти султан који је опсерваторију изградио (Мурат III), морао се „сложити” и да се она сруши до темеља. Халил Иналцик, угледни турски историчар и аналитичар, случај са опсерваторијом и друге сличне, обрадио је у поглављу о тријумфу фанатизма који је онемогућавао Турској да се користи тековинама развоја наука у Европи.⁴

Овакви примери, као и безброј не поменутих, јасно говоре о перманентном постојању искључивости проповедника и следбеника код различитих религија. Утемељење и ширење ислама од стране Пророка Мухамеда и његових следбеника на „принципу мача”, деловање „Свете инквизиције” и Крсташких ратова у хришћанству, старозаветни крвави сукоби у јудаизму, само нас учвршћују у разумевању чињенице да појам религијског фанатизма не можемо везивати само за одређене временске периоде, нити ексклузивно за одређену веру.

Фундаментализам као зачетник верског екстремизма

Историјски посматрано, појам потиче из XIX века, а односи се на испољавање (кроз амерички верски покрет) антимодернистичких ставова. Секуларизацији, интерпретираној као израз расула проузрокованог дарвинизмом и размишљањима базираним на природним наукама, у фундаменталистичком покрету супроставља се принцип вербално инспирисаног Светог писма. Покрет се окупио око неколико верских, односно фундамената или фундаменталних чињеница („фундаменталс”). Као најзначајнији фундаменти окарактерисани су:

1. отпор тзв. модернизму који је отелотворен у секуларизацији друштва и дарвинизму у природним наукама,
2. утемељење да се оваквом модернизму могуће супротставити искључиво Библијом и догматиком.

Различити фундаменталистички правци и фракције тежили су да преко конференција посвећених Библији створе заједничку базу у намери да поведу непрекидни рат против сваког облика модернизма. У борби за „правоверност”, међутим, дошло је до продубљивања несугласица и „цепања” цркава.

⁴ Види шире у: Халил Иналцик, Османско царство, Београд, СКЗ, 1974, стр. 254-255.

Политиколог Мејер (Thomas Meyer), крајем осамдесетих година прошлог века, скреће пажњу да у значајном броју области друштвеног живота постоји низ сличних појава које је подвео под појам фундаментализам. Оваква прелиминарна категоризација је послужила да се скрене пажња на разнолике појавне области фундаментализма у савременом свету. Мејер овако описује заједнички именитељ свих фундаментализама: „Фундаментализам је свесно бекство од индивидуалног размишљања, властите одговорности, обавезе доказивања, несигурности и отворености свих права важења, суверених потврда и животних форми, којима су мишљење и живот кроз просвећивање и савремени свет неповратно изложени затворености самоизабраних затворених фундамената” (Кинцлер, 2002:12). Премда термин фундаментализам не фигурира искључиво у сфери вере, сви набројени именитељи из ове дефиниције, непогрешиво се могу ставити у контекст верског фундаментализма.

Историја новијих фундаментализама чији нас прогрес у виду екстремизације, а често и испољавања отвореног насиља у виду терористичких чињења данас толико узбуђује, започела је заправо у другој половини седамдесетих година 20. века. У својој књизи «Божја освета», француски аутор Жил Кепел (Gilles Kepel)⁵, истиче 1977, 1978 и 1979 годину као значајне за новију историју фундаментализма. Тих година, заправо, настају одлучујуће промене у јудаизму, хришћанству и исламу. Исти аутор ове констатације поткрепљује следећим фактима: 1977 – На парламентарним изборима у Израелу, одржаним маја месеца, Израелска партија рада доживљава тежак пораз и први пут у историји државе не учествује у власти. Премијер постаје Менахем Бегин, а верске групе које су дуго биле политички маргинализоване, добиле су нови замах. Као разлог најчешће се наводи неуспех октобарског рата 1973. године, који је код израелског становништва изазвао дубоку несигурност. Нова власт је уз притисак ослабљеног верског блока основала многобројна нова насеља у окупираним територијама.

⁵ Француски научници Жил Кепел и Оливије Рој (Olivier Roy), урадили су много на образовању западних читалаца о исламском свету. И један и други су написали учене и стимулативне књиге о политици Блиског истока и присуству ислама у савременој Европи. Слажу се по многим питањима, а посебно у једном: муслимани могу да буду лојални грађани демократске Европе. Не слажу се једино око тога како то постићи. Рој је либералнији по томе што је неповерљив према покушајима државе да појединцима наметне културне вредности, док је Кепел наклонен конвенционалнијем француском уверењу да је наметање заједничких вредности дужност државе. Кепелова последња књига преведена на енглески носи назив „Иза тероризма и мученика“ и представља критику онога што он назива „великим наративима о исламу“, који су створили огромну пометњу на Блиском истоку, а затим и у Европи. Он не користи реч „наратив“ у помодном академско-теоретском смислу, већ као визију коју пројектују савремени масмедији. По Кепелу, први велики наратив о исламу је онај о глобалном цихаду, светом рату муслиманских мученика против свих неверника, који воде људи као што је Осама бин Ладен. Спектакуларна масовна убиства „циониста“, „крсташа“ и њихових декадентних савезника треба да доведу до верске револуције којом ће ислам завладати светом. Као што Кепел добро објашњава, овај велики наратив се убрзо цепа на неколико међусобно супротстављених наратива. Шиити су своју верзију мучеништва супротставили мучеништву Сунита. Када Бин Ладенови злочиначки спектакли нису довели до светске револуције, други свети ратници попут Абу Мусаба ал-Сурија (познатији као “Инжењер”), определили су се за глобалне терористичке акте мањег опсега: рат ограниченог домета уместо пропаганде путем насиља.

1978 – Септембра месеца, римска конклава је за поглавара римокатоличке цркве изабрала пољског кардинала Карола Војтилу. Многи католици су очекивали да ће овај избор означити крај несигурности која се црквом ширила од Другог ватиканског сабора, али се у стварности појачао утицај наглашено десно усмерених католика (нпр. традиционалисти окупљени око надбискупа Лефевра), док су лево усмерени католици, који су дуго сматрани савешћу цркве и Сабора, постепено прелазили у дефанзиву.

1979 – Ова година која по исламском календару најављује почетак 15. века, започиње повратком ајатолаха Хомеинија у Техеран, тријумфализмом Исламске (иранске) револуције и проглашењем Исламске Републике Иран, а завршава се тако што у новембру месецу, једна наоружана група заузима велику џамију у Меки, као израз протеста што се свети градови налазе под контролом саудијске владарске династије.

Када говоримо о верском фундаментализму, неопходно је поћи од премисе да се фундаментализми савременог света преплићу, тако да је могуће да политички екстремизам неретко делује као верски, а да то заправо није. Исто тако је тачно и да верски фундаментализам обично тежи ка моћи и утицају у политици и држави. Понекад се, као веома тежак задатак намеће одгонетање о томе, шта је заиста верско, а шта долази из других извора.

Да ли су, можда, све религије у основи фундаменталистичке? Потврдан одговор свакако би био штур, и у највећој мери нетачан. Напротив, ни ислам као такав, ни јудаизам, нити хришћанство нису есенцијално фундаменталистички. Оно што је тема овог рада јесте гранична зона онога што религије заправо заступају. Примера ради, фундаментализам у исламу означава најпре одређени правац у науци о исламу (исулијун). С тим у вези, исламски теолози се баве праизворима и фундаментима (усул) своје религије, Кураном и Суном. Ови теолози, међутим, истовремено могу да буду потпуно отворени за друге религије и културе. Њих никако не треба мешати са радикалним исламским групама или партијама које себе такође називају фундаменталистичким, а познате су пре свега по насиљу. На овом примеру можемо раздвојити фундамент вере као такве и фундамент вере употребљен као основ за прокламовање и чињење насиља, те тако направити разграничење верског фундаментализма од верског екстремизма.

Танка нит између фундаментализма и екстремизма у исламу

Једна од најважнијих особина најмлађе монотеистичке религије свакако је она по којој ислам не познаје одвајање религије и државе. За разлику од хришћанства, исламски покрет је одувек истовремено био повезан са државном управом. Ислам је још под Пророком Мухамедом тежио државној империји, која је потом, већ под првим његовим следбеницима, знатно проширена. Пророк Мухамед је добио битке и створио облике владавине који су постали пример, унети су у исламски закон и као такви постали непроменљиви. Муслимански фундаменталисти радо истичу државну димензију ислама. Како је ислам у време Пророка и његових следбеника био врста „Божанске државе”,

они сматрају да се таква „Божанска држава” мора поново изградити на темељима шеријата. Верују да само у таквој држави, какву је Бог прописао, муслимани могу у потпуности проживети своју сопствену судбину.

Тиме је, међутим, отворен један од основних проблема исламских фундаменталиста. На основу закона из десетог века, у великој мери обележеног карактеристикама оног времена, они траже „стварање божанске државе која не треба да има само трајну важност, већ да по дефиницији, као држава коју жели Бог, мора бити надређена свим осталим државама” (Кинцлер, 2002:79).

Уколико у пракси није тако, то може значити само да се Божји закон није следио до краја и недовољно одлучно. Ипак, поборници исламског фундаментализма, као што су ирански муслимански револуционари, нескривено говоре о „нашој исламској идеологији”. Под тиме они подразумевају идеолошки систем, који према њиховим очекивањима мора неизбежно да им донесе успех, моћ, културни процват и прво место међу народима света. Једина претпоставка тога било би што стриктније спровођење шеријата.

„Исламски реформски покрети” који су се појавили од осамдесетих година 19. века, заснивали су се, готово искључиво, на фундаменталистичком идејном наслеђу. На прелазу XIX у XX век очите су фундаменталистичке тенденције у Османском царству, а нешто касније и у такозваном салафитском⁶ покрету. Овај покрет експанзију је доживео под вођством Рашида Риде, некадашњег ученика чувеног реформаторског теолога Мухамеда Абдуха, који се касније вратио традиционалним начинима мишљења. Нешто касније, најважнија снага таквих тенденција била је масовна организација Муслиманско братство основана 1928. год. у Египту, која се касније пороширила и на остале арапске земље. Поменућемо само неке од најважнијих покрета данашњег исламског фундаментализма (Кинцлер, 2002:79):

- **Al ihvan al muslim** (Муслиманска браћа): основао га је Хасан ал Бана (1906-1948), у Египту 1928. године.
- **Džemaati islami** (Исламска заједница): основао ју је у Пакистану Абу ла ал Маудуди (1903-1979).
- **Sledbenici islamske revolucije u Iranu**.
- **Al takfir va al hidžra** (Анатема и хиџра).
- **Džund Al(l)ah** (Божја војска)
- **Al džihad** (Свети рат)
- **Tanzim al džihad** (Организација светог рата)
- **Tavakuf va tebejun** (Постојаност и самоуверевање)
- **Al Džem 'ija al šer'ija** (Законито друштво)
- **Al Kutbijun** (Кутбови следбеници)
- Милиције под иранском контролом као што су: **Hisbulah** (Божја партија), **Al džihad al islami** (Свети рат) ...

⁶ Салафизам представља утицајни верски покрет у оквиру сунитског огранка ислама, који од муслимана захтевају да се врате исламским принципима и пракси, какви су постојали у време Божјег посланика Мухамеда и 'Побожних предака' (Salaf al Salih) из прве три генерације муслимана. Према салафитским гледиштима, оригинална исламска учења треба да буду очишћена од свих иновација, ревизија, девијација или политеизма, који су у протеклим вековима постепено замаглили Куран и Суну.

На посебан начин фундаменталистичким групама или појединцима могу се сматрати и они који сматрају битним само делове шеријата или чак Курана. У такве је спадао бивши либијски вођа Гадафи. Управо из разлога што је одбијао да цео шеријат посматра као ислам он је био у сталном сукобу са осталим муслиманским фундаменталистима, муслиманском браћом. Чак је ишао толико далеко да је само делове Курана признавао као фундаменталне. Изван шеријата и Курана пронашао је социјални поредак који је описао у три Зелене књиге и сматрао их универзалним, важећим и изван ислама. Срж тог поретка представљала је такозвана „директна владавина маса над њима самима”, без представника.

Између политике и религије. Политички ислам – зачеци и етаблирање исламизма

С правом се може рећи да, као политика и идеологија, исламизам није подударан, или бар не у потпуности, са исламом као религијом, или с муслиманским заједницама и њиховим културама. Исламизам је идеологија до које се долази избором и свесном одлуком. Исламизам обухвата различите политичке покрете. Он није стање ствари. Као такав сазревао је у отпору политици и вредностима западних либералних демократија, а исламистичко разумевање теократске државе дошло је као одговор на доминацију, пре свега у међународним односима, и у самом муслиманском свету, западне нације-државе.

Корене исламизма као модерне политичке идеологије налазимо већ у XVIII веку, у предмодерним реформистичким покретима попут вахабизма. Ипак, мада неспорно има порекло у ранијим списима и мишљењу, исламизам је у свему савремена појава. Покрете који су захтевали успостављање исламских теократија најавило је „Муслиманско братство” у Египту 1928, а умножили су се и раширили након арапског пораза у јунском рату 1967. године против Израела, када су се могли приметити почеци повлачења арапског секуларног национализма.

Ислам можда обезбеђује схему друштвене и верске интеракције, одређујући односе између људи и односе људи и Бога, али не указује на пожељне опипљиве облике тих односа нити на идеалан облик владавине. Исламисти се зато као на основе исламске државе позивају на корпус правних аката које су формулисали рани јуристи. Модерни концепт исламистичке државе развио се као одговор на британску окупацију Египта 1882. и распуштање Калифата и на све већи утицај западних колонијалних сила, као и појаву ционистичког⁷ по-

⁷ Ционизам је политички покрет Јевреја (па и неких нејевреја) да се Јевреји врате у Ерец Израел (земља Израил). Реч Цион представља библијски израз повезан са Јерусалимом (Псалми, 126, 1). Натан Бирнбаум је 1885. сачинио израз „ционизам“ да би означио политичка настојања да се Јевреји врате у Израел. Модерни ционизам израстао је из пропасти јеврејске еманципације и оживљавања антисемитизма у Европи 19. века. Суочени са руским погромима и суђењем Драјфусу у Француској, Леон Пинскер и Теодор Херцл су независно један од другог дошли до зак-

крета. Египћани су имали потребу да националистичким, па и религиозним порукама одговоре не само на чин британске окупације, него и на остале европске идеје. Концепт државе који се у западним земљама развијао од ренесансе преко просветитељства и капитализма, нарочито је истицао индивидуализам, слободу и право. У том смислу држава је постајала гарант индивидуалних слобода човека. Исламистички концепт је одговорио појмом државе као гаранта колективне правде, обухватајући пространство питања од политичких, војних и друштвених тумачења појмова правде, па до искорењивања корупције и ослобођења Палестине. Покретачка снага у иранској Исламској револуцији била је потреба за новим друштвеним, економским и политичким поретком који би управо истицао првенство једнакости.

Политички ислам који је крајем XIX и почетком XX века постао познат и као исламски модернизам, ислам је сматрао довољно прилагодљивом основицом свих облика живота. Појам модернизма потиче од суочавања са растућом западном техничком надмоћи у таласу друге индустријске револуције, а кореспондира и са западном окупацијом муслиманских земаља. Тај сусрет отворио је питање компатибилности ислама и модерности, и муслиманских одговора на западне изазове. Исламски модернисти (који су се, захтевајући унутрашње реформе, често могли назвати и реформистима), радили су на ослобађању муслиманске заједнице од традиционалних слабости како би се развијале и усвајале савремене технологије.

Модернистички ислам се од својих почетака надметао с оновременим секуларним националним идеологијама које су неминовно продирале и у муслимански свет. Током прве половине XX века национализам је постао основна политичка снага у муслиманском свету. Тек пошто су секуларне националистичке идеологије, у времену које је наступало, пропуштале да испуњавају дата обећања, политички ислам добио је простор да се наметне као веродостојна алтернатива. До Јунског рата 1967. Арапи су сматрали да ће њихови национализми бити основа јединства, пре свега у односу на потребу да ослободе Палестину. Како се то осећање није се заснивало на стварности међународних односа, Израел је добио рат и увећао територију готово четири пута. Критике које су уследиле обрушиле су се на морално банкротство панарабизма. Уверење да су секуларизам и арапски национализми опонашање туђинских идеологија, и да би се требало вратити на праведан исламски пут, сваког дана је добијало све више присталица.

Очигледан неуспех секуларног национализма одразио се и на унутрашње прилике арапских држава. Многе од нових независних исламских држава (Египат, Сирија, Алжир, Ирак) определиле су се за политику арапског социјализма, обећавајући једнакост и напредак. Због тога су, седамдесетих година XX века, њихове плански вођене економије, као и у низу земаља Источне Европе, почињале да пропадају. Животни стандард је доживљавао суноврат, а у

ључка да је изгнаност ненормално стање и да нејеврејски свет није заштитио Јевреје. Била је потребна домовина у којој би Јевреји могли бити попут свих других нација, са сопственом земљом и језиком.

неким приликама недостатак хране изазивао је „хлебне побуне”. Околности су се нарочито пореметиле у осамдесетим и деведесетим услед опадања богатства у нафти, демографског раста и нарастајуће незапослености. Неспособност државе да се стара о економији, између осталог, отворила је широм врата исламистима. Тако је политички ислам постао нови, алтернативни модел развоја заснован на начелима „једнакости и правде”.

На исламизам можемо гледати и као на појаву која је пресудно утицала на стварање и обликовање модерног колективног идентитета муслимана, као и на обликовање политика које су произашле из њега. Користимо га и као појам за означавање низа политичких идеологија које ислам не сматрају само религијом него и политичким чиниоцем. Исламисти сматрају како шеријат (исламски верозакон) мора бити основа за све законе у друштву, а муслимани се морају вратити изворним учењима и првобитним моделима ислама. Надаље, они сматрају како је западни војни, економски, политички, друштвени и културни утицај у муслиманском свету, заправо, неисламски.

Коначни циљ исламиста политичке је нарави. Реч је о освајању/преузимању власти у друштвима у којима делују и/или о обликовању друштва према њиховом идеолошком моделу, оном који тумачи и користи ислам као религију. Потврду за то налазимо у чињеници да се исламизам јавља као алтернатива владајућим порецима чак и у друштвима која свој легитимитет баштине на исламу попут Саудијске Арабије, Јордана и Марока (Куленовић, 2008: 5).

Потражимо ли разлику између муслимана и исламиста на индивидуалном нивоу, можемо рећи како се муслиман постаје рођењем и значи транс-генерацијско преношење породичне традиције. Муслиман, међутим, постаје исламиста свесном одлуком. Избор исламизма као модерног идентитета за муслимана је последица свесне одлуке појединца. Исламизам омогућује артикулацију идентитета који обједињују егзистирање у садашњем свету и истовремену припадност традицији. То нам помаже у разумевању мотива појединаца који се одлучују за исламистичку интерпретацију своје муслиманске припадности. Исламизам стога, осим као политичку идеологију, посматрамо и као модерни муслимански идентитет, колективни и индивидуални, који је највидљивији у политичкој и културној сфери муслиманских друштава, али и муслиманских заједница у немуслиманским друштвима (Куленовић, 2008: 5).

Корени савременог исламистичког екстремизма управо кореспондирају са искључивим ставовима исламиста у модерном муслиманском друштву. Наиме, док су у традиционалном муслиманском друштву сви становници били муслимани, а на богу је било да просуди да ли су добри или лоши, модерна муслиманска друштва обележавају исламисти који претендују на то да су они једини исправни муслимани. Сходно томе, једини исправан ислам је управо онај који проповедају исламисти. Наметање тог „једино исправног пута” и стварање ексклузивитета у одлучивању ко је правоверац а ко кривоверац, широм је отворило врата бујању екстремизма под плаштом ислама.

Ислам и демократија

Најочигледнија разлика између онога што можемо назвати муслиманским светом данашњице и Запада оличена је у разлици између ауторитарних и демократски изабраних влада. Култура ауторитаризма која не трпи било какву значајну опозицију својствена је, како неисламистичким владама попут Алжира, Туниса и Египта, тако и државама са израженим исламистичким карактером (Авганистан, Судан и Иран). Ауторитарни карактер владавине у великој већини исламских земаља данашњице, уједно је и одговор на смислено питање: Зашто је управо у муслиманском свету упадљиво одсуство демократских влада?

Наиме, персонификацију ауторитаризма данашњице представљају они који су власт наследили или су је приграбили: од неизабраних краљева и емира Саудијске Арабије, Јордана, Марока и Кувајта до војних и бивших војних председника Судана, Пакистана, Египта, Либије и Ирака. Поред тога, политички ауторитаризам (верски или световни) често је био норма, не само у исламским владама Ирана, Судана, Пакистана, Авганистана и Саудијске Арабије, већ и у значајно секуларнијим владама Туниса, Алжира, Сирије или Индонезије (Еспозито, 2008:121). Иако се у значајном броју земаља муслиманског света (Турска, Пакистан, Малезија, Бангладеш, Јордан, Мароко и Египат) демократски избори спроводе, за већину ових држава се може рећи како су то ограничене или дириговане демократије. Илустративан пример особености демократије у муслиманском свету представља чињеница да је добар део историје демократије у Турској и Пакистану обележила (као чувар демократије!!!!) војна управа.

Велики број познавалаца и аналитичара ислама тврде како ислам и демократија не иду заједно, позивајући се на околност да традиционалне исламске институције, попут халифата, онемогућавају значајнију политичку партиципацију народа у демократским институцијама. Ипак, историја религија нас учи да су верске традиције, попут политичких идеологија (демократија, комунизам и сл.) подложне различитим тумачењима, те да могу заузимати различите односе према држави. Тражећи аналогiju за земљама које баштине тзв. западне вредности, можемо рећи да су и европске монархије и кнежевине у којима је, такође, власт правдана божанским правом, релативно касно реформисане и претворене у модерне западне државе.

Такође, иако је немогуће негирати да су исламске земље узеле учешћа у 2/3 модерних ратова (Суботић, 2010:402), озбиљна грешка била би тражење утемељења савременог исламистичког екстремизма искључиво у сфери религије. Ова врста насиља првенствено је продукт интереса одређених политичких снага које су на власти у појединим муслиманским земљама или које томе тек теже. Религија им, у овом случају, само служи као моћан покретач ирационално екстремно-фанатизованог понашања извесног броја верника.

Грешке Запада

У тренутку када је, како је то на њему својствен начин приметио Хиченс (Christopher Hitchens), „... један свет ред из Авганистана одлучио да повеже два славна достигнућа модернизма – високе зграде и путничке авионе – и употреби их за убијање људи и разарање” (Хиченс, 2008:267), означено је ново поглавље у историји екстремистичке коначнице у име вере. Не доводећи у сумњу чињеницу да је исламистичка компонента верски фундираног екстремизма једна од значајнијих претњи демократском моделу савременог света и времена, те да се као таква сматра парадигмом свих верских екстремизама, немогуће је не истаћи и „заслуге” земаља западног света у етаблирању ове пошасте.

Наиме, после 11. септембра, анализирајући коментаре владиних званичника у САД, није се могло не приметити како се брутално испољен антиамериканизам тумачио као „ирационалност, незахвалност, љубомора (и сл.) због наше успешности, или као мржња према нашем начину живота” (Еспозито, 2008:129). Овакве фразе само су служиле како би се проблем поједноставио и представио као рат између цивилизованог света и терориста који мрзе западну демократију, људска права и слободу. Иако овакав вокабулар свакако одражава стремљења значајног броја екстремиста који оправдање за своје поступке траже у наручју ислама, овако поједностављење ствари свакако не продиру у суштину проблема.

Такође, веровање како је надмоћна светска сила остварила тријумф у борби против ове пошасте савременог света тиме што је ликвидирао вођа Ал каиде, само превиђа данашње и будуће екстремистичке претње, или како то Еспозито (2008:130) примећује „Други Бин Ладени постоје исто као што постоје и политички и економски услови које екстремисти увек могу искористити за регрутовање нових војника за своје несвете ратове”.

Однос САД према палестинском питању, тј. експлицитна подршка коју све америчке владе дају Израелу, још један су „камен спотицања” и могући узрок „сукоба цивилизација”. Док делови естаблишмента у земљама западне демократије (превасходно САД) минимизирају значај палестинског питања у ширем безбедносном контексту, испитивања која су спроведена у пет арапских држава (Египат, Саудијска Арабија, УАР, Кувајт и Либан) недвосмислено су показала да већина становништва поменутих земаља палестинско питање перципира као најзначајније питање и по њих (Телхами, 2001:7). Такође истраживање агенције *Zogby Internacional* које је третирало расположење муслимана настањених у САД, показало је да је 84 процента изјавило како САД треба да подрже палестинску државу, док је 70 одсто њих отворено залаже за смањење финансијске помоћи Израелу.

Такође, интересантно је истраживање страхова становништва земаља западне цивилизације које је 2009. обавио норвешки огранак међународне организације „Yougov”. Током опсежног испитивања јавног мњења, сарадници овог института питали су више од 10.000 људи из девет земаља – чега се највише плашите? Случајно одабраним саговорницима је понуђено да рангирају

наведене страхове (тероризам сиромаштво, економска криза, климатске промене, оружје за масовно уништење, грађански и верски ратови и сл.) и сачине своју личну хијерархију стрепњи распоређујући их од првог до десетог места. Истраживање је показало да се рангирање по приоритетима важности страхова везаних за економску кризу, сиромаштво и страх од последица климатских промена разликују од државе до државе. Једини аксиоматски став се може извући из показатеља стављања на чело листе страхова везаних за сукоб ислама и западне цивилизације и терористичких чињења исламистичких екстремиста без обзира да ли говоримо о становницима САД, Велике Британије, Немачке, или пак о житељима Норвешке, Данске или Финске (Суботић, 2012:11).

Све наведено нам показује како само разумевање овог бескрајно компликованог феномена води ка решењима која се у последње време одомаћено називају „одрживим”. Као илустрацију анимозитета према земљама западне цивилизације, нарочито је важно разумети и угао гледања земаља насељених већинским муслиманским становништвом, тј. разумети отпор који очигледно постоји према Западу. Као што је Пол Кенеди (Paul Kennedy) приметио, а Џон Еспозито у својој књизи „Несвети рат” пренео, мало Американаца се пита:

„Како ми њима изгледамо и како би то било када бисмо заменили места у свету (....) Претпоставимо да данас постоји моћна, уједињена арапско-муслиманска држава. Претпоставимо даље да су САД подељене на 12 или 15 земаља, са различитим режимима од којих су неки конзервативни и корумпирани. Претпоставимо да споменута велика арапско-муслиманска сила има носаче авиона који патролирају дуж наших обала, да њени авиони надлећу нашу територију, да нас њихови сателити посматрају сваког дана. Претпоставимо да су њихове мултинационалне компаније стигле у Северну Америку да црпе нафту, а корумпираним, конзервативним владама плаћају велике суме за то. Претпоставимо да та сила влада међународним институцијама као што су Савет безбедности и Међународни монетарни фонд. Претпоставимо да је у Северној Америци пре педесетак година успостављена посебна држава, са религијом и језиком који се разликује од наше културе и нашег језика, а да дивовска арапско-исламска сила њој увек даје подршку. Претпоставимо да нас та оријашка држава засипа културним порукама о положају жена, сексуалности, а које ми сматрамо увредљивим. Претпоставимо да нас стално подстиче да нешто мењамо, модернизујемо, поступамо глобално, тј. поводимо се за њом. Хммм (...) зар у таквој ситуацији многи Американци не би све више мрзели тог дива, желели му зло, па чак и покушавали наудити му? Мислим да је одговор потврдан” (Еспозито, 2008:132).

Литература:

1. Espozito, Džon (2008): *Nesveti rat: teror u ime islama*, Šahinpašić, Sarajevo
2. Huntington Samuel (1996): *The Clashes of Civilization and Remaking of the World*, Simon & Shuster, New York
3. Hamidulah, Muhamed, (1982): *Uvod u Islam*, Sarajevo

4. Hičens, Kristofer (2008): *Bog nije veliki*, Pešćanik, Beograd
5. Inaldžik, Halil (1974): *Osmansko carstvo*, SKZ, Beograd
6. Kulenović, Tarik (2008): *Politički islam: osnovni pojmovi, autori i skupine jednog modernog političkog pokreta*, Zagreb
7. Kuran Časni (1974): *Stvarnost*, Zagreb
8. Kincler, Klaus (2002): *Verski fundamentalizam*, Klio, Beograd
9. Luis, Bernar (2004): *Kriza islama*, Svet politike, knjga II, Beograd
10. Rasel, B. (1962): *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd
11. Stanovčić, Vojislav (2003): *Političke ideje i religija*, knjiga I, Čigoja štampa, Beograd
12. Stanovčić, Vojislav (2003): *Političke ideje i religija*, knjiga II, Čigoja štampa, Beograd
13. Subotić, Milovan (2012): *Uporedna analiza savremenog islamističkog ekstremizma u BiH i R. Srbiji*, Doktorska disertacija, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad
14. Subotić, Milovan (2010): *Geneza islamističkog ekstremizma*, Vojno delo/zima, Beograd
15. Telhami, Shibley (2001, novembar-decembar): *Defating Terror: Confront Supply and Demand*, Midle East Insight 16
16. Špengler, Osvald (1990): *Propast Zapada I-IV*, Književne novine, Beograd

**МИНА ЗИРОЈЕВИЋ
ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ**

УТИЦАЈ ИСЛАМСКОГ ВЕРСКОГ ФАНАТИЗМА НА ЕКСПАНЗИЈУ ЖЕНСКОГ САМОУБИЛАЧКОГ ТЕРОРИЗМА*

Увод

Терористички акти или претње тим актима постоје вековима. Упркос томе, што ова појава траје дуже него историја модерне државе, о овом феномену и даље постоје бројне полемике, јер се слабо разуме.

Последњу деценију 20. века обележиле су радикалне и разноврсне промене глобалног безбедносног амбијента. Током ове деценије зачете су дубинске промене које већ сад пресудно одређују економску, социјалну, политичку и безбедносну конфигурацију светске заједнице. Увелико су почеле да пристижу и прве последице ових промена. Уз остало, измењена је и проширена листа безбедносних изазова, ризика и претњи. Упоредо се мењају њихова природа, садржај, појавни облици и домети. На сцену су ступили и нови носиоци угрожавања појединачне, регионалне и глобалне безбедности. Израстају, исто тако, и нови – појединачни, заједнички и/или колективни – актери достизања и очувања безбедности.¹ Највећа претња безбедности држава данас у савременом свету није рат против другог субјекта међународне заједнице, већ рат са „невидљивим противником”-са тероризмом.² С друге стране, присуство тероризма у неком региону знак је кризе поретка, а самим тим и препрека за неометано одвијање процеса у вези са глобализацијским тенденцијама.³

* Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање”. Пројекат број 179033. Које финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014.

¹ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 33.

² Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Савремени тероризам у авио-саобраћају”, *Међународна политика*, Год. LXIII, бр. 1147, стр. 122–135.

³ Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Глобални тероризам као екстреман облик деградације

Савремени тероризам представља суштински политички феномен повезан са могућностима да се, коришћењем специфичних психолошких и институционалних ефеката насиља, постигну политички исходи које иначе не би било могуће постићи коришћењем легитимних стратегија. Скуп структурних фактора ризика који доводе до терористичких дејстава укључују религију као неизоставни елемент политичких фактора незадовољства или радикализације.

Исламски фундаментализам и цихад

Исламски фундаментализам јесте конзервативни верски покрет који захтева повратак исламским вредностима и шеријату као одбрану од модернизације која долази са Запада и која се сматра исквареном и атеистичком. Овај покрет углавном се везује за тероризам са Блиског истока, али само неколико фундаменталиста су заиста и терористи.

Иранском револуцијом из 1979. године основана је прва исламска фундаменталистичка држава, а талибани су изградили слично друштвено уређење у већем делу Авганистана. Исламске фундаменталистичке покрете у већој или мањој мери подржавају земље Северне Африке, Пакистан, Бангладеш и муслимански део југоисточне Азије, али у односу на укупан број муслимана у свету, фундаменталисти чине само један мали део.

Идеологија муслиманског фундаментализма заснива се на једностраном тумачењу ислама од стране инспиратора и организатора појединих исламских организација. Ислам и исламски фундаментализам се не смеју поистовећивати, као ни муслимани с исламским екстремистима. Напротив, ислам као религија и фундаментализам као политички покрет битно су различити, те огромна већина муслимана не само да не прихвата радикално тумачење ислама, већ се и одлучно супротставља његовим протагонистима.

Управо то треба да буде кључ за разумевање снаге радикалних покрета, које обуздавају сами умерени муслимани, а они данас чине огромну већину исламског становништва.⁴

Модеран муџахедин има идеологију која захтева несебичну жртву у одбрани вере. То значи да човек мора живети, борити се и умрети у складу са верским учењима. Они то раде у име вере и у име Бога, који ће преовладати. Они ће бити награђени после смрти рајем, јер када један брани веру против неверника, смрт је мучеништво, и кроз смрт, рај је обезбеђен.

Женски тероризам на Блиском истоку – Хамас и Хезболах

У данашњем, модерном свету, тероризам у име религије постао је преовлађујући модел за политичко насиље. Истовремено, верски фанатизам, постао је централно питање глобалне заједнице, јер је повећао своје глобалне домете

људских права”, *Политичка ревија*, Година (XXIV) XI, вол=34, Бр. 4 / 2012, стр. 329–350.

⁴ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 40.

и скалу насиља. Ова врста тероризма је на неки начин потиснула секуларни тероризам, који је доживео релативан пад. Старе идеологије класног сукоба, антиколонијална ослобођења, секуларни национализам, агресивне секташке идеологије су ставиле у други план. Подршка верском насиљу, нарочито је присутна и најраширенија је међу популацијом која живи у тзв. репресивним друштвима, која не дозвољавају спровођење реформи и сузбијају било коју врсту неслагања.⁵

У исламу постоји појам „џихада“ или „светог рата“, учење које позива вернике на борбу против непријатеља религије. Већински се не сматра шестим стубом вере, иако је кроз историју било, има и биће, теолога коју ову обавезу виде као суштинску за остварење универзалне исламске мисије. Термин џихад изведен је од троконсонантног корена *џхд* који носи идеју улагања великог напора и труда, односно значи „напор усмерен ка остварењу неког циља”.⁶ Речи изведене од овог корена јављају се укупно 41 пут у Курану, при чему се у шест случајева не може повезати са темом џихада, 19 актуелизација се одоси на борбу на Алаховом путу (само у једном помињању је изразито ненасилна). У шест прилика експлицитно је реч о примени силе, односно упуштању у битку свим расположивим средствима, укључујући и оружје. На два места се наглашава да су мета борбе на Алаховом путу неверници, с којима треба одлучно и оштро поступати.⁷ Постоје неслагања око тога да ли је реч џихад изведен од корена *џтл* (*џитал*) који несумњиво упућује на оружану борбу, или да је то духовни напор самоусавршавања на Алаховом путу, а само спорадично рат и то искључиво одбрамбени.

Према Курану и хадисама, џихад је дужност која се може испунити на четири начина: срцем, језиком, руком или мачем.⁸ На првом месту под наведеним схвата се „велики рат” (ал-џихад-ул-кабир), који сваки муслимански верник мора да води унутар самога себе против својих порока, незнања и зла. То је борба против злих побуда. Под ратовањем језиком и руком подразумевају вербалну одбрану и исправно деловање. „Мали свети рат” (ал-џихад-ул-сагир) води се против оних који уносе у свет насиље и зло, који поричу веру и истину, сеју лаж, суровост и нетрпељивост, који теже да сукобљавају народе и да их лише слободе. Дужност борбе мачем подразумева рат против непријатеља ислама. Неки муслимани верују да ће они који погину у борби постати мученици (*схакеед*) и да им је загарантовано место у рају. У 20. и 21. веку концепт џихада понекад се користи као идеолошко оружје у борби против утицаја са Запада и световних влада и са циљем остваривања идеалног муслиманског друштва.⁹

Данас најпознатије арапске терористичке организације које делују у име ислама су Хезболах и Хамас. С обзиром да постоји доста сличности између

⁵ Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет-Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр.130

⁶ Дарко Танасковић, *Ислам догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010, стр., 171-2.

⁷ Mohammed Ali Amir-Moezzi, *Dizionario del Corano*, Mondadori, Milano, 2007, п. 375.

⁸ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 43.

⁹ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 41-43.

поменуће две организације у овом раду ћемо упоредном анализом истражити обе. Хезболах у преводу значи Божја партија и основана је 1982. године, а данас броји неколико хиљада чланова. Као главни циљ наводе борбу за успостављање шиитске власти халифата у умми Либана, односно протеривање Израелаца из јужног Либана. Главни непријатељ им је Израел, али на списку су и сви они који подржавају Израел. Хезболах је основан као проиранска паравојна формација, а за време Хомеинија је уживала и огромну финансијску помоћ, која је и данас, иако знатно смањена, итекако значајна. Иако практикују различите начине борбе, најприсутнији су самоубилачки напади.

Када је реч о Хамасу њихов главни циљ јесте успостављање палестинске државе на територији Израела, а без обзира на стратешке или тактички циљеви који су се прилагођавали промењеним условима и ситуацији, насиље ради насиља је одувек био њихов мото.¹⁰ Хамас је настао пре двадесет и пет година са циљем ослобођења Палестине, које је изостајало према мишљењу његових оснивача услед недостатка агресивности ПЛО-а. Као што је случај са Хезболахом, тако су и у Хамасу велике присталице самоубилачких напада, а према званичним подацима израелских власти скоро 4/5 свих терористичких напада у последње две деценије усмерених против Израелаца дело су Хамаса и Хезболаха. Као што је случај са Хезболахом, и Хамас има велику финансијску подршку из иностранства.¹¹

Чланови Хезболаха могу бити само они којима – потпуно овладава страст за умирањем – *istišhad*, а из групе се може изаћи само уз смрт.¹² Разликују се *šehidi* – пали борци за веру којима следује рај; док с друге стране имамо смрт за издајнике који својим делима губе право на Божји пут и рај. Припадници Хезболаха разликују отпаднике од вере, који према њиховом мишљењу нису прави верници већ грешници, и има их и међу муслиманима који им не дозвољавају остваривање зацртаних циљева и не пружају им подршку. То су тзв. *mustakberini*, тј. угњетачи и против њих су такође усмерени њихови напади. Себе виде као угњетане, односно *mustaazafine*, особе које су упућене у праву веру. С друге стране припадници Хамаса убиство браће муслимана виде као тежак прекршај, чак иако их ови не подржавају, па је њихова борба усмерена искључиво против спољних непријатеља. Са циљем да постану легитимна власт Хамас доста ради и на друштвеним активностима, гради путеве, болнице, школе, а претендују да постану и ослободилачки покрет, што није немогуће с обзиром да од 2007. имају представнике у скупштини, а и уживају велику подршку народа. Међутим, несавладива препрека јесте чињеница да Палестину виде као „неутуђиву исламску земљу”.¹³

Овде морамо поменути и феномен „белих удовица”. Наиме, број жена које желе да приступе терористичким организацијама (првенствено Ал Каиди) се толико повећала да је отворена школа за девојке које ће тренирати у кампу,

¹⁰ Сам назив ХАМАС као акроним на арапском језику означава ревност до границе фанатизма.

¹¹ За више о овоме видети: Мина Зиројевић, „Злоупотреба интернета у сврхе тероризма”, *Међународни проблеми*, УДК: 343.326:004.738.5, Vol. LXIII, бр. 3, стр. 417–448.

¹² Драган Симеуновић, *Тероризам општи део*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 198.

¹³ Ибидем стр. 200.

и које желе да постану копија Британке Саманте Лутвејт (Samantha Louise Lewthwaite), познатије као „бела удовица”. Она је наике удовица од нападача који се 7. јула 2005. Године разнео током терористичког напада у Лондону и удовица Хабиб Ганија (Habib Ghani), терористе за кога се сматра да је убијен септембра 2013. године. Била је вођа групе нападача која је у кенијском трговачком центру убила 68 људи, и тренутно је најтраженија терористкиња на свету. Верује се да обучава терористичке ћелије у источној Африци. Феномен жена самоубица се до сада правдао њиховом потребом за припадношћу и сврхом живота, и наглашавало се да су то жене које су остале без брата, мужа или неког блиског, а које немају децу. Саманта Лутвејт је мајка 4 деце од којих последње има само неколико месеци.

Рима Фахри (Rima Fahri), један од лидера Хезбулаха је изјавила да је списак жена које желе да буду самоубице једнак као и код мушкараца.¹⁴

Када говоримо о учешћу жена у терористичким активностима на територији Палестине, углавном се говори о самоубилачким бомбашким нападима почињеним од стране жена. А све је почело нападом Вафе Идрис, 28-годишњакиње која је опасана експлозивом дигла у ваздух себе у прометној улици у центру Јерусалима, притом убијајући једну особу и рањавајући око стотину случајних пролазника. Вафа је ушла у анале као прва Палестинка која је извршила самоубилачки бомбашки напад, а њено име и напад слави се као акт херојства, док многе девојчице желе да буду као она, сматрајући да жртвовањем својих живота могу да се одуже и покажу љубав према држави. Након њене смрти, улице Јерусалима су биле излепљене њеним постерима, а након сахране неколико хиљада људи прошло је поред њене куће да покаже поштовање и ода почаст.¹⁵ Можда по узору на Вафу Идрис, али не можемо то тврдити са сигурношћу, у јавности се створила слика женске особе која одлучује да се придружи самоубилачкој мисији. Наике, сама Вафа Идрис, у тренутку када је извела напад је била разведена, а лекари су јој рекли да неће моћи да има децу. Уосталом то је био и разлог краха њеног деветогодишњег брака, као и чињеница да је већ једно дете изгубила када је била у седмом месецу трудноће. Када се развела имала је 24 године, а њен бивши муж се оженио након само две недеље што је био разлог Вафине депресије. Како је изгубила оца раније, а браћа која су сада била одговорна за њу су већ имали своје породице, она је била и економски зависна. Дакле, без сопствених прихода, као и шансе да настави свој живот и поново се уда, јер је сматрана оштећеном како је већ – била удата и како није могла да роди дете, према неким тврдокорним исламским схватањима представљала је терет, обавезу и срамоту за своју породицу.¹⁶ Ово су управо и најчешћи разлози који се наводе због чега се муслиманке одлучују да постану терористкиње. И зато, када се описују разлози женског учешћа у

¹⁴ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 216.

¹⁵ Мабрук Идрис, мајка Вафе Идрис, није могла да сахрани кћерку како доликује пошто није имала њено тело, па је одржала само церемонију којој је присуствовало велики број људи.

¹⁶ Осим ових, наводе се и подаци да је као радница Црвеног Крста двапут била погођена гуменим мецима приликом пружања помоћи рањеним Палестинцима, што је можда имало утицаја на њену одлуку да почини терористички акт.

тероризму, се увек прво посматрају приватни, породични проблеми и разлози, несрећне, неузвраћене и забрањене љубави, немогућност да постану мајке, да ли су жртве силовања или напада, док се код мушкараца наглашавају политички и економски аспекти. У медијима чак постоје јасно дефинисани стереотипни профили жена које се прикључују терористичким акцијама, међу којима разликујемо: технички необучене жене самоубице; осветнице; неостварене мајке (било из разлога што нису удате или што не могу да имају децу); жртве манипулације и испирања мозга; и лепотице које имају приватне проблеме.¹⁷

Међутим, осим ових персоналних, у последње време све више се посматра и шири спектар разлога због којих се жене прикључују тероризму, јер како су показала бројна истраживања разлози због којих појединац, био мушкарац или жена, приступа терористичкој организацији су мање-више истоветни. Због тога се све више, самоубилачки напади изведени од стране жена доживљавају као њихов покушај еманципације, борбе за једнакост и начин пружања отпора, не само репресији и окупацији страних освајача, већ и стегама домаћих обичаја и окова друштва. Истина, ово се сматра као очајнички потез, када сви остали начини борбе издају. Ипак, поставља се питање да ли је ово прави начин и да ли он уопште води ка еманципацији и једнакости жена. Наиме, као накнада за губитак кћерке у самоубилачкој мисији породица настрадале месечно добија 200\$, док уколико је у питању губитак мушког члана овај износ је дупло већи, што свакако доводи до закључка да се мушки и женски живот ни после смрти не изједначавају!¹⁸

Претпоставка да учешће у тероризму води ка женској еманципацији и побољшању положаја може се сматрати погрешном и због тога што без обзира на њихову показану пожртвованост, којој се највише диве углавном жене, овакво деловање код мушкараца изазива нелагодност, док јавност осуђује такво учешће, јер иако су се показале као добре грађанке оне су подбациле у обављању своје главне улоге, у улози мајке. Без обзира да ли су својим актом од своје деце направиле сирочад или нису у стању да постану мајке, сматра се да је њихова примарна улога управо у одржању куће и породице на окупу, тако да без обзира на значај и допринос који су оствариле у њиховој политичкој борби, оне опет постају предмет осуде тог истог друштва које их је приморало на такве акте. Када говоримо о патријархалном, конзервативном и затвореном друштву у коме се једини начин за бег од сурове стварности због нанете срамоте и нарушавања части породице види у насилним активностима, морамо рећи да у њему постоји један доминантни начин размишљања, а то је да је колективно добро увек испред индивидуалног. Наиме, ово је још израженије када је реч о женама које живе у муслиманским државама, којима је добро породице, жртвовање и слепа покорност на првом месту, где морају да буду послушне

¹⁷ Sternadori Miglena Mantcheva, *Sexy, Tough or Inept? Depictions of Women Terrorists in the News*, 22. новембар 2007, http://www.redorbit.com/news/health/1154128/sexy_tough_or_inept_depictions_of_women_terrorists_in_the/, 03. март 2013.

¹⁸ Friedman Marilyn, *Female terrorists: martyrdom and gender equality*, Springer Science + Business Media B.V, 2008, стр 57.

у односу са родбином, мужем, браћом, па чак и својом мушком децом. Како им је било какав однос са мушким особама који нису део породице строго забрањен и може бити разлог њиховог изопштавања из друштва, многе од њих остају без подршке чланова породице, најпре очева и браће, уколико се прикључе терористичким организацијама. Да би приступиле терористичкој организацији, оне напуштају своје домове и надзор мушких чланова породице, а обуку најчешће спроводе мушкарци, а за част једне породице видети девојку у пратњи мушкарца који јој није род је велика срамота, па многе и ако би можда желеле да одустану од првобитних терористичких планова, остају без избора јер немају могућности да се врате кући, а неретко ни чињеница да се жртвовала за виши циљ није довољно да врати породици углед. Ово је додатни разлог због чега оне постају лака места, јер су веома осетљиве и подложне манипулацији. Уз то, неретко постају и жртве сексуалног насиља, а како немају коме да се обрате за помоћ, ови злочини остају непријављени. Такође, говорећи о једнакости са мушкарацима пред њих се ставља нерешив задатак да „се боре против окупационих снага, док се истовремено тражи да прихвате и покоравају се патријархалној средини”.¹⁹ Тако да се са пуним правом може рећи да жене у овим срединама трпе двоструку репресију, политичку и полну, које покушавају да превазиђу учешћем у терористичким активностима, што води у нови неуспех јер се улоге добре жене и терористкиње не могу остварити истовремено.

Предности учешћа жена у терористичким акцијама су бројне, од чињенице да им је лакше да сакрију експлозив, да им је омогућен лакши приступ метама и појединим институцијама због слабијих мера обезбеђења, па све до веће медијске пажње које овакве акције добијају, али оне нису биле лако прихваћене. Наиме, прво су жене самоубице прихватиле секуларне организације, а тек онда и религиозне. Као што смо већ споменули бивши вођа Хамаса Ахмед Јасин се оштро противио учешћу жена у терористичким активностима, говорећи како нема потребе за активизмом жена јер је и превише мушкараца који су спремни да учествују у цихаду, да би након две године подржао Рем Ријаши (Reem Riyashi) у првом самоубилачком нападу изведеном од стране жене које је спонзорисао Хамас. Ова мајка двоје деце, са само 22 године имала је љубавну аферу са једним припадником Хамаса, а напад је починила након што је њихова романса откривена и то према неким тврдњама на његов наговор. Она је на граничном прелазу Ерез извела бомбашки напад у коме су погинула четворица израелских војника. Ипак, битно је напоменути да се првом женом муслиманске вероисповести која је учествовала у нападима терориста сматра Леила Калед (Leila Khaled) која је учествовала у отмицама авиона 1970-тих година. Леила Кхалед је учествовала у првој отмици авиона 29. августа 1969. године, који је летео на релацији Рим - Атина, али се бранила речима да је пилоту рекла да скрене да би видела родни Дамаск који није могла да посети. Након неколико месеци учествовала је у новом покушају отмице авиона, након чега је ухапшена, а том приликом је иако је била наоружана бомбама

¹⁹ Rubenberg, Cheryl, *Palestinian Women: Patriarchy and the Resistance in the West Bank, Boulder and London, Lynne Rienner Publishers, 2001, стр 75.*

изјавила да њен задатак био јасно ограничен и да није смела да науди путницима. Након неколико година проведених у затвору пуштена је на слободу у размени таоца, а данас је политички активна и чланица Палестинског националног савета. Иако је и сама некада била укључена у терористичке активности, оштро се противи женском самоубилачком тероризму „јер смо сви једнаки у смрти – богати, сиромашни, Арапи, Јевреји, хришћани, сви смо једнаки, и зато бих радије да видим жене једнаке мушкарцима у животу”.²⁰

Оно што је специфично код женског самоубилачког тероризма јесте да је он у највећем броју случајева усмерен против појединца, односно јасно одређене мете и да су се у тим нападима жене показале као веома ефикасне. Наиме, један од пет напада које су извеле жене самоубице су имале за циљ убиство одређеног појединца, док је то случај са једним од 25 напада изведених од стране мушких самоубица.²¹ Међутим, погрешно би било рећи да се њихово учешће своди само на учешће у самоубилачким нападима. Осим улоге самоубица, жене веома често и служе као подршка и помоћ мушким саборцима, па тако спроводе различита истраживања, посматрања мете или места где ће се одиграти следећи напад, јер мање привлаче пажњу и не буде сумњу. Неретко су управо оне те које прате другу жену или мушкарца који су пошли на своју самоубилачку мисију, да би на тај начин осигурали да се напад заиста изведе, али и да се не би пробудила сумња код неког од сигурносних органа. Осим тога, поверено им је да пронађу склониште за друге жене које учествују у мисијама, да шверцују оружје испод своје одеће, да проналазе информације на Интернету, да иду у пратњи мушкараца у извидницу. Једна од њих била је и Алам Тамими (Ahlam Tamimi) која је позната, осим што је прикупљала информације и подметнула бомбу под један ауто у близини продавнице у Јерусалиму, недуго након што је регрутована у Хамас, и по томе што је била у пратњи Изадина Масрија, који се упутио у своју самоубилачку мисију, у којој је у бомбашком нападу испред пицерије погинуло 15 Израелаца, а преко стотину људи повређено. Када говоримо о жртвама манипулације, можемо издвојити Иман Ашу (Iman Asha) 27-годишњакињу која је покушала да подметне торбу са 5кг експлозива на главној аутобуској станици у Тел Авиву, али је откривена. Иман је на овај корак наговорио муж, за кога су кружиле гласине да сарађује са Израелцима, а овим актом Иман је желела да поврати породични углед.

Нова претња долази од Ал Каиде, која је дуго одолевала да у своје редове уврсти и жене. Како преносе светски медији, ова терористичка организација је унутар својих редова оформила групу коју чине искључиво жене. У групи под називом Бурка бригада обучавају се жене и уче како да баратају оружјем, пуцају из пушака и пиштоља, рукују експлозивом, како да прођу неприметно и инфилтрирају се у непријатељске редове. Досадашњи напади изведени од

²⁰ Victor Barbara, *Army of roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers*, 2003, стр. 63-64.

²¹ O'Rourke Lindsey, *Behind the Women, behind the Bomb*, The New York Times, http://www.nytimes.com/2008/08/02/opinion/02orourke.html?pagewanted=all&_r=0, 03. mart 2013.

стране припадника Ал Каиде били су, као што је случај и са Хамасом и Хезболах, углавном мањих размера, а као што су померили оквири терористичке борбе нападом 2001. страхује се да ће управо активношћу жена у оквиру Ал Каиде донети нове димензије самом феномену „женског тероризма”.

Тенденције у будућности

Последња деценија показала је да жене све више узимају учешће у терористичким активностима, као и да је то тенденција која ће у будућности расти. Наиме, уколико посматрамо почетке „женског тероризма”, када је насиље почињено од стране терористкиња уносило страх и шокирало јавност, данас је то само један облик терористичке борбе. Погрешно би било рећи да пажња, и запрепашћење јавности и даље нису на високом нивоу, али су далеко од дана када је први пут жена издала своју примарну улогу и уместо да подари живот, одлучила да га узме. Од улоге помоћника, логистичке подршке, постале су главни актери напада и у последње време не само самоубилачких. Обучавају се како да рукују оружјем, како да се боре, а у појединим терористичким организацијама учествују и осмишљању напада, бирању мета, па се налазе у врху организације. Међутим, упркос све већем учешћу у терористичким активностима оне и даље успевају неопажено, без подизања сумње да прођу безбедносне контроле, да стигну до високо заштићених особа и места, и да ураде оно што њихове мушке колеге не би могле. Управо због тога, као и чињенице да је број терористкиња у порасту, да данас скоро да не постоји терористичка организација која у својим редовима нема женског саборца, можемо тврдити да ће и у будућим активностима жене имати веома битну улогу. Осим извршавања задатака, улога терористкиња свакако ће бити и у подстицању младих девојака и младића да се прикључе њиховим активностима, подизању и гајењу деце у духу насиља, пружајући оправдање за њихове поступке. Међутим, ту се њихова улога неће завршити, а ако је судити према тренутној ситуацији, терористкиње ће у будућности бити подједнако обучене као и њихови мушки саборци. Иако делује можда као пренагљен закључак, чињеница да у већини терористичких организација има велики број терористкиња, да оне више нису задужене за једнократну употребу као људи бомбе, као и чињеница да се проширио дијапазон њихових задужења и да данас оне пролазе војну обуку, наговештавају да се иде у изједначавању мушких и женских чланова терористичке организације. Чињеница да се женама пружа прилика да директно учествују у борби може се донекле сматрати начином за успостављање полне равноправности, поготово ако се има на уму да је „друштво, кроз своја правила и својим бројним институцијама конвенционално диктирало (женске улоге) унутар граница борбености. Њихово учешће у подређеним улогама се поздрављало и храбрило, док борба у рату није.”²²

²² Frazier Lucy, „Abandon Weeping for Weapons: Palestinian Women Suicide Bombers”, <http://www.nyu.edu/classes/keefer/joe/frazier.html>, 16. мај 2013.

Дакле, не треба очекивати да ће жене у будућности напустити терористичке активности и то је свакако разлог због ког треба размишљати и о њима као будућим актерима, када се смишља стратегија за борбу против тероризма. Ипак, пре него што се посветимо борби против тероризма, осврнућемо се и на њихову тренутну улогу, као и мотиве њиховог учешћа. Терористкиње данас, превасходно учествују у самоубилачким, бомбашким нападима, а разлика између мушкарца и жене који учествује у самоубилачком нападу је што се сматра да се „жена одлучује за овакав борбени напад као начин да би избегла предодређени живот који је очекује. Када жене постану људске бомбе оне износе свој став не само у име једне државе, једне религије, лидера, већ у име свог пола.”²³ Ово нас доводи до једног од разлога због кога жене узимају учешће у терористичким активностима – да би показале да су равноправне са мушкарцима, да могу да обављају исте задатке као и они. Тероризам за неке од њих је пут ка еманципацији, али пут испуњен насиљем и жртвама. Тако је учешће Палестинки имало глобалне одјеке, јер се „неће само мушкарци жртвовати за добробит домовине, напротив, све жене Палестине ће писати историју ослобођења својом крвљу, и постаће темпиране бомбе у очима свог израелског непријатеља. Оне се неће задовољити тиме да буду мајке мученика.”²⁴ Са циљем да покажу своју равноправност на делу, терористкиње су неретко спремније на опасније акције, да би показале своју преданост циљу. Међутим, можемо ли говорити о једнакости и равноправности уколико се та једнакост и равноправност потврђује насиљем? Како тероризам може бити пут ка еманципацији, уколико жена вреди мање док је жива, него када положи свој живот у име терористичког циља? У срединама где се жене боре за равноправност тешко ће се одрећи улоге мушкарца – спасиоца, носиоца породичне части, угледа и одговорности, јер је то традиција која траје хиљадама година уназад. Могуће је да ће улога жене у борби бити препозната, да ће значај њене улоге превазићи мишљење да за жене нема места у политичким, економским, војним питањима, али све ће врло брзо пасти у заборав када прође ратно време. Уосталом, ко ће остати да се бори за једнакост и права тих жена уколико све дају своје животе да би доказале да и оне могу да буду подједнако насилне, окрутне и неумољиве као мушкарци. Пут ка еманципацији ових жена би требао да буде усмерен против окова њиховог сопственог друштва, да лежи у образовању, да се саме ослободе стега конзервативног друштва, а не да очекују да их, они који су их годинама угњетавали, сада ослободе. Уосталом, још један показатељ да тероризам никако не може заиста водити ка еманципацији јесте чињеница да жене своју једнакост доказују играјући по правилима која су створили мушкарци, покушавајући да прођу њихове стандарде, уместо да постављају сопствене. Чак се и разлози због којих оне приступају тероризму траже у сфери личног, освете или љубави, психолошке и емотивне нестабилности. И то не само од стране припадника сопственог друштва. Истраживачи и аналитичари из свих делова света такође желе да завире иза насиља почињеног од стране

²³ Beyler Clara, „Messengers of Death: Female Suicide Bombers”, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx>, 16. мап 2013.

²⁴ Bloom Mia, Female suicide bombers: a global trend, Daedalus, vol. 136:1 (2007), стр. 5.

жена тражећи скривене мотиве, јер изгледа да идеологија, религија и жеља за ослобођењем, националистичком припадношћу не покреће жене као што покреће мушкарце.

Како стати на пут тероризму? Осим проналажења компромиса на регуларном нивоу, да би се стало на пут тероризму, потребно је радити на томе да се појединцима пружи више могућности, како терористичка активност не би била једина опција за остваривање њихових циљева. Повећање могућности које се налазе пред појединцем такође би олакшало и излазак из терористичке организације, а свакако би допринело и нарушавање кохезије унутар самих чланова. Наиме, досадашња стратегија застрашивања која је коришћена у борби против тероризма је показала да повезаност и јединство између чланова расте у време када су суочени са заједничким непријатељима који користе насиље у борби против њих. Такође, бољи изгледи за отпочињање новог живота су привлачнији за сваког појединца, па се тако ствара и тензија у редовима терориста због сумње да свако може постати издајник. Разбијање организацијске и психолошке повезаности између чланова може бити једини начин да се стане на пут тероризму.

На путу ка остваривању својих циљева веома им је битно да спектакуларношћу својих итекако смртоносних напада привуку пажњу и подршку јавности, и зато је потребно ускратити публицитет њиховим активностима и на тај начин спречи промовисање самих терориста. Није довољно само осуђивати овакве нападе, већ би публицитет требало свести на минимум. Надлежне власти би требало да избегавају да нападе приписују терористичким организацијама, јер их тако стављају у фокус збивања. Уместо тога требало би да не износе у јавност ко је одговоран за напад, већ да истичу да иза напада може бити нека од бројних терористичких организација. На тај начин, јавност се не упознаје са циљевима њихове борбе, а њихове активности не могу да стекну наклоност и будуће следбенике. Начин како се супроставити тероризму јесте и осујећивањем њиховог циља да наруше политичку и економску стабилност једне земље, тако што ће бити подељени економски и политички центри моћи. На економском плану решење би била децентрализација, да уколико један центар буде погођен терористичким нападом, други може да надомести губитак и одржи стабилност. Када је реч о политичкој сцени, решење би могло да буде у делегирању и постављању више функција моћи, као и федерално окружење.

Историјски је доказано да је у двадесетом веку у развијеним демократским државама настала већина облика тероризма, било из крајњег левог крила, крајњег десног крила терористичких организација, или етнонационалистичких групација. Однос између демократије и тероризма крајње је комплексан, па би било поједностављено закључивање да би развој демократије у исламском свету довео до смањења или нестанка тероризма. Штавише, историја доказује да је у протеклом периоду било у арапским демократским земљама више терористичких активности него у онима с другим типовима владања. Тероризам не настаје искључиво на сиромаштву, већ је потребно нагласити опасност у којој се налазе многе државе у развоју, јер је у њима омогућена лакша веза између тероризма и организованог криминала, услед слабо развије-

не, корупцији снажније изложене администрације, а понегде и великих простора које централне власти не могу трајно надзирати, а неким и тешко или никако приступити.

Закључак

У условима кад становништво постаје фрустрирано и незадовољно владином немоћи да им помогне у низу егзистенцијалних проблема, људи се лакше могу окренути против суверене државе и прихватити мање-више организоване групе. Такви притисци фрагментирања, уситњавања, узимају разне облике, а један од њих је и талас незакоња — тероризма. Уз то, у таквим условима део незадовољних потиче из екстремне идеологије, као оне које пристају уз радикалне и нетолерантне фундаменталистичке верске групе, чији је изазов тзв. социјално блаженство, склад, а које се често у оквиру своје борбе одлучују и на терористичке активности. Насиље само подстиче ново насиље, а тероризам немоћних и сиромашних не искорењује се ни новим светским „дугим ратом” (War without End). Етички прихватљив избор борбе против тероризма јесте избор само морално допуштеним средствима. Притом се поставља питање етичко прихватљивог критеријума избора морално допуштених средстава и ко га одређује. Не можемо избећи коришћење силе и моћи у околностима борбе против тероризма, али не смемо заборавити да моћ без правде води у насиље и тиранију, а правде без моћи нема, *ius ex injuria non oritur* (правда се не темељи на неправди). Превладавање тероризма могуће је променом политике која није супротна истинским демократским вредностима, осудом и подстицањем осуде екстремистичких тумачења религија, рецепцијом и подстицањем светског етоса, без обзира на расну, националну, културну и религијску припадност, поспешивањем дијалога међу сукобљеним странама, те превладавањем сиромаштва.

Као што пише Џесика Штерн, „(т)ребамо признати да неке од вриједности по којима су Американци (али и западне земље, прим. аут.) познати и извозе их у свијет, укључују неуморни конзумеризам, атомизовано друштво, интерпретацију слободе без правила и одговорности, те глорификацију вулгарности и насиља на филму и у глуми”. Осуда ширења таквих вредности, не само у оквиру арапског света је разумљива, докле год не укључује оружаном насиље. Али и потенцирање на глобализацији свих вредности је такође штетно. Решење сукоба јесте Према Беку (Урлик Бек), у политика обликовања. „(П)олитика која правила не само проводи него их и мијења, политика која није само политика политичарâ, него и политика друштва, не само политика силе (...) него и политика обликовања, умијеће политике. То се може показати на свим разинама, у свим темама, посебно у вањској и војној политици”.

Дијалог, у проналажењу политичког решења, међу сукобљеним странама подразумева језик као средство комуникације као и саму, отворено и искрену, комуникацију између људи. Услов за то јесте и стање атараксије — стање душевног мира као идеала мудрих људи. Атараксија је код стоика идеал мудраца

који то стање остварују кад се уздигну изнад свих афеката. У разговорима међутим долази до интеракције у којој се исказују различити појединачни, групни, групни–политички, државни, културни и други интереси. Раније се предност давала процесима консензусног споразумевања, а запостављали су се конфликтни процеси. Сада према Францу Врегу (Франце Врег), парадигма нове комуникацијске интеракције „(...) темељи се на претпоставци да је комуницирање облик стратешке интеракције која садржи два противречна процеса: процес приближавања, коњункцију двију личности, двају идентитета као и процес удаљавања, дисјункцију двију личности, односно чување идентитета, властитог интереса и надмоћи”.

Литература:

1. Amir-Moezzi, Mohammed Ali, (2007), *Dizionario del Corano*, Mondadori, Milano.
2. Beyler Clara, „Messengers of Death: Female Suicide Bombers”, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx>, 2013.
3. Bjelajac Željko, (2013), *Organizovani kriminalitet-Imperija zla*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
4. Bjelajac Željko, Jovanović Milovan, „Globalni terorizam kao ekstreman oblik degradacije ljudskih prava”, *Politička revija*, Godina (XXIV) XI, vol=34, Br. 4 / 2012
5. Bjelajac Željko, Jovanović Milovan, „Savremeni terorizam u avio-saobraćaju”, *Međunarodna politika*, God. LXIII, br. 1147.
6. Bloom Mia, (2007), *Female suicide bombers: a global trend*, Daedalus, vol. 136:1.
7. Frazier Lucy, „Abandon Weeping for Weapons: Palestinian Women Suicide Bombers”, <http://www.nyu.edu/classes/keefe/joe/frazier.html>, 2013.
8. Friedman Marilyn, (2008), *Female terrorists: martyrdom and gender equality*, Springer Science + Business Media B.V.
9. Mantcheva Sternadori Miglena, „Sexy, Tough or Inept? Depictions of Women Terrorists in the News”, 22. novembar 2007, http://www.redorbit.com/news/health/1154128/sexy_tough_or_inept_depictions_of_women_terrorists_in_the/2013.
10. O'Rourke Lindsey, „Behind the Women, behind the Bomb”, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2008/08/02/opinion/02orourke.html?pagewanted=all&_r=0/2013.
11. Rubenberg Cheryl, (2001), *Palestinian Women: Patriarchy and the Resistance in the West Bank*, Boulder and London, Lynne Reinner Publishers.
12. Simeunović Dragan, (2009), *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet u Beogradu.
13. Tanasković, Darko (2010), *Islam, dogma i život*, Srpska književna zadruga, Beograd.
14. Victor Barbara, (2003), *Army of roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers*.
15. Zirojević Mina, (2011), „Zloupotreba interneta u svrhe terorizma”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 3.
16. Zirojević Mina, (2014), *Terorizam – međunarodni pogled*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

ЊЕГОШ И ИСЛАМ

Једна од најважнијих дилема која се развила око Његошевог дела јесте питање његовог односа према исламу. То питање се посебно почело постављати у време социјалистичке Југославије када се у име националне равноправности родило муслиманско национално питање у БиХ, али и у свим осталим републикама бивше СФРЈ у којима су живели српски говорећи муслимани.

Однос муслимана према Његошесвом делу своди се на то, да се без улажења у естетске критеријуме његово дело, а пре свега, „Горски вијенац”, представљају као непријатељско према исламу. Шта више, то се дело представља као идеолошка подлога геноцида против муслимана, само зато што припадају тој религији. Јер како муслимани веле Његош испољава, неосновану, нескривену мржњу према исламу као вери. Као карактеристичан, наводимо став једног муслимана који је некада као професор предавао српски језик: „А Његош својим стиховима деценијама позива Србе да кољу муслимане како би сви Срби живјели у једној држави, а касније да живе само Срби у једној држави.”¹

У последње време са развијањем идеје о посебности црногорске заједнице у односу на српску развило се и међу појединим Србима мишљење о Његошу као антиисламском писцу. Посебно је карактеристично у томе смислу мишљење некада тврдокорног српског националисте Новака Килибарде који каже: „Нема антиисламскијег писца на планети него што је Његош.”²

Како све то примарно спада у односе религије и политике, јер занемарује естетске критеријуме и анализира Његошево дело као подстицај за политичку акцију мотивисану религијом, јасно је да ово спада у домен политикологије религије као једне од политиколошких дисциплина.³ Стога ће се у овом раду полазећи од предмета истраживања политикологије религије анализирати Његошев став према исламу као религији и према муслиманима као следбеницима те велике и поштовања достојне верске доктрине и праксе. Пре свега мус-

¹ <http://www.camo.ch/aktuelno/njegosi-genocid-nad-bosnjacima> (доступно 25.12.2013.)

² <http://sandzak-x.net/news-readmore-6296.html> (доступно 25.12.2013.)

³ Miroljub Jevtić, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

лимани и немуслиmani, који критикују владику, Његошевој слици ислама приступају занемарујући једну веома важну чињеницу. Да је у исламу религија неодвојива од политике и да се не може третирати одвојено спиритуална димензија ислама од политичке. Муслимани који овако приступају Његошу то не узимају у обзир јер им не одговара. Зато што би применом таквог става, који је притом једини исламски, исправан, оцена о Његошу као антимуслиману могла бити доведена у питање, а немуслиmani као Килибарда зато, што не знају за ту одлику ислама или имају користи од неистине.

О чему се у ствари ради. Пример за ислам је Мухамед. Муслимани нису видели Бога, али су видели Мухамеда, који им је пренео поруку за коју им је рекао да је порука од Бога и муслимани му то верују. Та порука је света исламска књига Куран. Дакле за муслимане је, са рационалне тачке гледано, ислам оно што проповеда Мухамед. Мухамедово учење и понашање је за сваког муслимана пример за углед. Како се ваља понашати да би се обезбедила божја милост. А Мухамед, сигурно једна од најзначајнијих каријатида људске историје, био је истовремено: Божји посланик, првосвештеник, врховни судија, војсковођа и шеф државе. Бити муслиман значи следити Мухамеда у свакој од ових функција. Негирање било које од ње значи излазак из муслиманске заједнице. Посебно је важно да се ислам због такве природе Мухамедових функција дефинисао као правно практична религија. Врло прецизну дефиницију у томе смислу даје професор факултета за исламске студије из Сарајева Фикрет Карчић који каже: „Сматра се да је у исламу право оно што је теологија у хришћанству-најтипичнија манифестација вјерског учења. За муслимане право није само елеменат укупног исламског учења већ његов функционални израз.”⁴

Када се ствари овако представе онда слика ислама постаје потпуно друкчија од европског поимања религије. Дакле право је функционални израз ислама. Без права нема ислама. А права нема без државе. Дакле нема ислама без исламске државе. Ово има веома озбиљне последице за реални живот. У реалном животу који данас живимо под појмом религије се обавезно подразумева пракса која се ограничава на духовну сферу. Дакле нешто што је одвојено од права и од политике. И такво виђење религије, вољно или невољно, прихватају сви. Зато што морају. Чак и исламске земље! То је оно што је важно за овај текст. Дакле чак и када, као Саудијска Арабија која нема устав већ све своје односе уређује на основу Курана, односно исламског права фикха или шире шеријата или Иран који је институционална исламска теократија, кажу да се руководе исламом ипак то чине само делимично. Јер када би прихватили овакву дефиницију ислама, били би осуђени на изолацију. Применом исламске концепције односа са немуслиманским светом њихови контакти са немуслиманским земљама би престали. Јер они који доминирају светом не прихватају исламско виђење религије већ намећу своје и исламске земље зато што нису довољно снажне да ислам остваре морају да прихвате неисламске норме. На пример, према исламском праву немуслиmani и муслимани не могу бити равноправни. Муслимани би требало да имају предност. Али како то реализовати

⁴ Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*, Исламски теолошки факултет, Сарајево, 1986, стр. 11.

уз овакву снагу САД, Русије или Кине. Пример Кине је посебно карактеристичан. Кина је према најлибералнијем исламском учењу неверничка држава. А не веровање у бога је према исламу забрањено и кажњава се смртном казном. Куран о томе вели: „Кад прођу свети мјесеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете, заробљавајте их опсједајте и на сваком пролазу дочекујте. Па ако се покају и буду молитву обављали и зекат давали, оставите их на миру...”⁵. Дакле једини начин да се Кинези као атеисти оставе на миру јесте да пређу на ислам. У супротном треба их све ликвидирати. Ако упоредимо снагу Кине са оваквим захтевом фикха видимо да постоји огромна несразмера. Видимо да муслимани то нису у стању да учине. Напротив чак су приморани да са Кинезима сарађују. Нпр. једна изразито исламски оријентисана земља као што је Судан има веома развијене економске везе са Кином. Иран их веома много снабдева нафтом итд.

Управо због тога постоји привид код људи који не познају природу ислама да је то религија какво је и хришћанство. То како смо рекли напосто није тачно.

Чињеница да су ислам и држава једно, посебно је била изражена у османском царству. То је било окружење у коме је Његош живео и стварао. Оно је од почетка било створено као војствујући исламски емират, а са јачањем и султанат који је био окренут ширењу ислама као државе. Дакле једини и искључиви циљ османских освајања било је ширење ислама. Односно исламске државе, како нас учи Фикрет Карчић јер се ислам изражава кроз право, односно државу. А то онда у очима немуслимана даје сасвим другу слику о исламу. Они ислам од својих првих сусрета са њим не виде као веру већ као државу и то државу која им прети и која жели да уништи њихову државну независност. Па и њих саме ако упорно одбијају да се подчине исламском поретку. То су чињенице које, сви који ишта знају о исламу, прихватају као неупитне, као аксиоме. Један од најпознатијих историчара османског царства у 20 веку, Турчин Халил Иналцик о томе каже: „Газа-свети рат био је као идеал значајан чинилац у оснивању и развоју османске државе. Друштво у тим крајевима саобразило се са посебном културом и било прожето идеологијом непрекидног светог рата и несусталог ширења дар ал ислама све док не обухвати читав свет.”⁶

Колико је то била белодана чињеница види се из једног од ретких извора за српску средњовековну историју, из Јефимијине „Похвале кнезу Лазару”.⁷ Ко год не зна нашу историју када би приступио томе тексту никако не би могао да зна, да се ради о сукобу Срба и Турака, како нас данас учи историографија. Јер се ту Срби и Турци не спомињу. Спомињу се православни хришћани, а они могу бити било који православни Словени јер се спомиње словенско име Вук. Име једног од синова кнеза Лазара. А противници ових православних су измаелићани. Дакле муслимани. А они могу бити и Пакистанци и Суданци или

⁵ Куран, с преводом Бесима Коркута, Сарајево, 1984. сура 9, ајет 5.

⁶ Халил Иналцик, *Османско царство*, Београд, 1974, стр. 11.

⁷ <http://www.antikvarne-knjige.com/pohvala-knezu-lazaru-1402-godina> (доступно 25.12.2013.)

било који други муслимани. Нико из Јефимијиних стихова не може закључити о којим муслиманима се ради. Осим тога Јефимија јасно каже да је Лазар са њима ратовао јер нападају на хришћански карактер његовог народа а не на њих као Србе, „мужаственим срцем и жељом побожности изашао си на змију и непријатеља божанствених цркава, расудивши да је неистрпљиво за срце твоје да гледа хришћане отачаства ти овлане Измаилићанима.”⁸ Дакле, Османлије су напале српски народ као хришћане. И са циљем да хришћанство нестане. Уосталом у центру империје су га потпуно истребили. У садашњој Турској пре 1071. године није било ниједног Турчина нити муслимана. Ту је тада била Византија. Сво становништво било је православно и претежно грчко, а на истоку јерменско. А данас тамо скоро да више нема хришћана. Тачније, од 80 милиона становника 99,8% су муслимани. Хришћана и Јевреја има само 0,2 %.⁹ Где су нестали ти Грци и Јермени? Сви су уништени било правим масакрима било исламизацијом или протеривањем. Сви су имали избор или да постану муслимани или да буду уништени.

Онде где нису уништили хришћане у потпуности, каква је Србија или Босна, то нису урадили, зато што нису могли. Али оним у деловима Србије, Босне и Црне Горе где су могли уништили су их. Где су данас хришћани на Космету, у Гостивару, Улцињу, Гусињу, Тутину. Како вели некада познати француски историчар Рене Пинон 1906. тетовска долина Полог имала је само једну четвртину муслиманског становништва, а три четвртине хришћанског. За само четири године пропорције су измењене. Било је три четвртине муслимана. Како Пинон каже само захваљујући пушци тј. насиљу.¹⁰ Како су се муслимани, предвођени султанима Муратом и Бајазитом понашали у Боју на Косову, који је основни мотив Горског вијенца, најбоље показује Мухамед Нешрија који казује да је султан Мурат овако поручио Кнезу Лазару: „С божјом помоћи, чудотворством Мухамедовим сву ћу вам крв просути, све ћу их као врране погизити. Тући ћу их све по хиљаду од једном, па њему самом (кнезу Лазару) отсећи главу”.¹¹ Када је бој почео муслимански чауши су бодрили борце следећим речима: „О борци за веру, данашњи дан је онај кад невернику треба срце раскрварити те од његове крви да се направи Џејхун (река) црева да му распршимо у зраку, а главе да им котрљамо као лопте.”¹²

А шта је радио Његош? Он је само описао то, онако како су описали сами муслимани и ништа више. Упоредимо ове горе речене ставове Халила Иналцика и Мехмеда Нешрије са *Горским вијенцем*:

„Виђи врага су седам бињишах
су два мача а су двије круне
праунука Туркова с кораном;

⁸ Исто.

⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (доступно 25.12.2013.)

¹⁰ Pinon Rene, *L'Europe at La Jeune Turquie*, Paris, 1911, стр. 305.

¹¹ Глиша Елезовић, *Огледало света или историја Мехмеда Нешрија*, Београд, 1957, стр. 51.

¹² Исто, стр. 60.

за њим јата проклетога кота,
 да опусте земљу сваколику
 ка скакавац што поље опусти;...
 Сем Азије ће им је гнијездо,
 вражје племе позоба народе;
 дан и народ као ћуку тица:
 Мурат Епир, а Мухамед Грчку,
 два Селима Ципар и Африку!
 Сваки нешто не остаде ништа”.¹³

Из овога се дефинитивно види да се Његоша уопште не тиче ислам као теологије, већ политички акти који из те теологије произилазе. И он само описује како се та политичка акција реализовала. Дакле само потврђује оно што су Иналцик и Мухамед Нешрија рекли. Што је посебно важно ти историјски факти, мислимо на Иналцика и Мухамеда Нешрија су курански потврђени. Говорећи како се треба понашати према хришћанима и Јеврејима Куран вели следеће: „Борите се против оних којима је дата Књига (хришћани и Јевреји) а који не вјерују ни у Аллаха ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Аллах и његов посланик забрањују и не исповједају истинску вјеру, - све док не дају главарину послушно и смјерно”.¹⁴ У преводу Курана који су објавили реис ул улема Мухамед Чаушевић и Мухамед Панца ово послушно и смјерно се преводи као понижени. Тиме се јасно каже да све хришћане треба војнички освојити и понижавати их све док желе да остану хришћани.¹⁵ Дакле ако не желе да се покоре, све хришћане је дозвољено истребити. Али исто тако хришћани могу бити истребљени и ако се покоре и пристану да буду понижавани, због њихове теологије која говори о Светом тројству. Учење о Светом тројству даје могућност тумачима ислама да, ако то хоће, прогласе и хришћане многобожцима а онда се са њима поступа у складу са текстом из цитиране суре 9, ајета 5. Ајет на основу кога се хришћани могу прогласити многобошцима је следећи: „Јевреји говоре: Узејр је Аллахов син, кршћани кажу: Месих је Аллахов син. То су ријечи њихове из уста њихових, опонашају ријечи невјерника пријашњих, -убио их Аллах! Куда се одмећу?”¹⁶ На основу тога су вршени покољи хришћана широм исламског света. Такав је нпр. покољ Јермена у османском царству. Само у таквој атмосфери која је владала османском империјом све до краја њеног постојања стварало се Његошево разумевање ислама. Дакле он ислам није могао третирали као веру, јер са њим као чистом вером није имао никаквог додира. Односно све што је суштински било вера изражавало се кроз политку, кроз државу, кроз репресивни државни апарат који је имао отворену намеру да збрише са лица земље читав његов народ, а посебно малу и са свих страна окружену Црну Гору. Без узимања у обзир тих чињеница ништа се не може схватити у Његошевом делу, а тиче се ислама.

¹³ *Горски Вијенац*, стихови 5 и 20, Свијетлост, Сарајево, 1989.

¹⁴ *Куран*, сура 9, ајет 29.

¹⁵ *Куран часни*, Стварност, Загреб, 1969, овде је ајет 30.

¹⁶ *Куран*, превод Бесим Коркут, исто, сура 9, ајет 30.

Какав се осећај у душама потчињених хришћана стварао у османској држави, најбоље се види кроз разговор Шћепана малог и патријарха Василија Јовановића Бркића када Шћепан пита:

„Колика је сила у Турчина...” а патријарх одговара:
„Господаре не знам ти казати;
Нигда роба за моћ тиранина
Немој питат да се не превариш
У ропству сам рођен и пораста,
страх је турски крв моју смрзао
Ја не могу већ никад имати
Поњатија о томе правога,
Но се мучи како те Бог учи.”¹⁷

Да то није никакав изузетак везан за наше виђење ислама, нека покаже опис енглеског археолога сер Артура Еванса: „...хришћански кмет или онај који обрађује земљу, у горем је положају од многих робова у нашим најмрачнијим временима и потпуно је препуштен милости и немилости муслиманског власника земље као да је роб...”¹⁸ Уосталом шта каже поменути ајет 29 из суре 9, него управо то. Муслимани морају хтели не хтели да понижавају хришћане, јер је то наредба. Јер им Куран то изричито вели. И све то са циљем да хришћани нестану са лица земље. Куран о томе јасно каже: „А онај ко жели неку другу вјеру осима ислама, неће му бити примљена, и он ће на оном свијету настрадати”.¹⁹ И даље оне који не буду вјеровали на страшне муке ћу ударити и на овом и на оном свијету и нико им неће моћи помоћи...”²⁰ То јасно показује зашто се патријарх осећа тако како се осећа. Јер ко кажњава на овом свету? Па ти муслимани који су представници Бога. Патријарх човек, који би требало да буде поштован највише од свих православних је роб сваког Турчина, а Турчин је овде муслиман и крв му се мрзне од страха због мука на које га тај муслиман може ставити. Јер тако наређује Бог. Можемо да замислимо како се осећао обичан хришћанин, кад се тако осећао први међу Исусовим следбеницима.

Па како да се онда осећа Његош као верски политички поглавар стишњен од свуда, онима који би да и њега претворе у роба коме би се мрзла крв пред сваким муслиманом, па макар он био и ментално заостао. И какве то има везе са вером узетом у чистом смислу? Шта се и Његоша и патријарха тиче шта и како верују муслимани. Они њима нису проблем због тога што верују у ислам већ зато што због ислама, не само да хоће да их тлаче и убијају, него то и морају да раде чак и ако им није то жеља.

¹⁷ Петар Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан мали*, Октоих, Светигора, 2001, стр. 46.

¹⁸ Arthur Evans, *Through Bosnia and Herzegovina on Foot*, London 1877, Illyrian Letters. London, 1878. Овде цитирано према Владимир Дедијер, *Сарајево, 1914*, Просвета, Београд, 1966, стр. 6.

¹⁹ Куран, исто, сура 3, ајет 85.

²⁰ Исто, сура 3, ајет 56.

Исламизација, као централна тема Горског вијенца, стога није акт који Његошу смета јер му смета ислам као вера. Него зато што са актом примања ислама, његов брат, рођак и комшија прихватају да отпор Црне Горе поново ослободи. Да Црногорци нестану сасвим и да се претворе у „Турке” уствари муслимане. За почетак муслимане који говоре српски као сви мусимански главари који су дошли на преговоре са православним као Аци-Али Медовић Кадија²¹, а затим да прихвате османски као потомци Мехмед паше Соколовића и на крају да се у некој далекој тачки арабизују, заборављајући и турски и прихватајући арапски као свој матерњи језик.²² Да ислам Његошу не смета јасно казују следеће речи Теодосија Мркојевића:

„Сваки Србин који се превјери
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред Богом
Што оцрни образ пред свијетом
Те се звати Србином не хоће
Ово ти је Србе искобило,
Робовима туђим учинило”.²³

За сваког ко добронамерно приступа Његошу ове су речи јасне као суза. Дакле ислам и прелазак на ислам није проблем. Као што је очигледно да православље и српство за Његоша није исто. И да човек јесте Србин независно од вере.

Дакле јасно је да је проблем нешто друго. Проблем је чињеница да са прихватањем ислама постајете непријатељ својој сопственој деци, ако она неће да пређу на ислам. Па чак имате и обавезу да своју децу убијете ако вам се супротстављају. То је проблем. А то је у сваком могућем језику издаја. Издаја прво својих најближих, а у мери у којој је прихватање ислама придруживање агресорима на своју земљу онда постајете и издајник државе и нације. Куран о томе јасно вели: „О вјерници, не пријатељујте ни са очевима вашим ни са браћом вашом ако они више воле невјеровање од вјеровања. Онај од вас који са њима буде пријатељовао, тај се доиста према себи огријешо”.²⁴

Када се ствари тако представе онда постају јасне речи Владике Данила:

„Бог вас клео, погани изроди
што ће турска вјера међу нама?
куда ћете с клетвом прађедовском?
Су чим ћете изаћ пред Милоша

²¹ *Горски вијенац*, исто, стр. 64.

²² Миролуб Јевтић, Арабизација неарапских муслимана и антрополошка промена Арапа, *Политичка ревија*, бр. 1/2013.

²³ *Лажни цар Шћепан мали*...Исто, стр. 180.

²⁴ Куран, 9, 23.

и пред друге српске витезове
који живе доклен сунце грије”.²⁵

Дакле, без остатка се види да Владика не напада ислам нити исламизацију него издају. Што је посебно важно, издаја је толико ушла у свест исламизованих да је они не доживљавају као издају већ прихватање нечега што је неминовно, јер је то што је Владика Данило сматрао издајом наредио бог. А божја наредба је нешто што је далеко значајније од захтева једног смртника, макар то био и владика или реис ул улема. Да муслимани то тако схватају најбоље показују речи Хамзе капетана Вуку Мићуновићу:

„Ја сам бољи чуј влаше од тебе;
боља ми је вјера него твоја;
хата јашем, бритку сабљу пашем,
капетан сам од царева града,
у њем владам од триста годинах;
ђед ми га је на сабљу добио...”²⁶

Ове речи показују где је проблем. Хамза ове речи изговара у 17 веку, неких триста година од Косовског боја. Боја у коме су и његови преци, што ћемо касније видети, учествовали у хришћанској војсци кнеза Лазара. После исламизације његови преци добијају капетанско достојанство и управу над градом Никшићем. Дакле све то добија зато што је стао на страну непријатеља својих прадедова. Што је посебно важно он се својих прадедова одриче јасним речима. Дакле не само да се одриче вере, нације, него и сопствених предака. А за своје претке узима Османлије. Доследно извршава наредбу из цитираног куранског ајета 9, 23. После тога постаје јасна реакција Вука Мићуновића, који је прави пример Обилића. Вук му на то срдито вели:

„Какво влаше крмска потурице!
Ђе издајник бољи од витеза?
Какву сабљу кажеш и Косово?
да л’на њему заједно не бјесмо,
па ја рва и тада и сада,
ти издао пријед и послјед,
обрљао образ пред свијетом,
похулио вјеру прађедовску,
заробио себе у туђина?”²⁷

²⁵ Горски вијенац, 75-80.

²⁶ Исто, 365-370.

²⁷ Исто, 375-385.

Дакле није проблем вера него што је „заробио себе у туђина”. Постао слуга туђина и непријатеља своје сопствене домовине. Што је посебно важно то није никаква теорија већ свакодневна пракса. Хамза је тај који представља Османлије. Он напада, убија и одводи у робље а не никакви етнички Турци. Особито је значајно да то чини са најдубљим уверењем да је то исправно и богоугодно. То иде до бесмисла које се види кроз чињеницу да су за њега дедови они који то нису, јер су Азијати у војсци султана Мурата, а његови прави прадедови који су са Муратом ратовали му више нису прадедови јер су против ислама као идеологије агресије, а не против ислама као вере. То је историјски потврђена пракса. Да дојучерашњи хришћани нападају свог сопственог оца и браћу. Без милости кидишу на њихов живот. Његош као пример спомиње Станишу Црнојевића, када коло о њему пева:

„Станиша је образ оцрнио,
похулио на вјеру Христову,
на јуначко племе Црнојево,
обука се у веру крвничку
и братске је крви ожеднио”.²⁸

Какве се замерке могу ставити овом стиху, ако се имају у виду историјске чињенице. Син последњег господара Зете, Ивана Црнојевића Станиша је као талац упућен у Цариград где је примио ислам и добио име Скендер. Као такав постављен је за османског управника потчињене Црне Горе 1513. године. Записан је као човек који је „безобзирно поступао са рајом”.²⁹

Са те тачке гледишта јасно је, да је владар Црне Горе морао да учини све не би ли муслимане, као носиоце окупације и људе који теже да заувек истребе православне Црногорце, односно Србе из Црне Горе, онемогући у томе подухвату. Дакле то са исламом као вером нема никакве везе. Како је то била борба на живот и смрт у којој су се Срби из Црне Горе само бранили, оптужити их односно Његоша, да је носиоц геноцида, је искривљивање чињеница. Оптужити жртву за оно што је учинио целат жртве.

Како је Његош дубоко свестан да је узрок таквог понашања сународника који су прешли на ислам, вера, али не као теолошка чињеница већ онај део вере који се односи на политичке односе кроз које се вера испољава, то је Његош јасно показао да циљ Црногораца није био да уклоне муслимане као људе, већ да уклоне политичку идеологију у име које они прете да униште православне. Зато и описује како владика Данило моли да се на муслиманске комшије утиче да напусте ислам, не као веру него да се одрекну политике која је последица исламизације. То нажалост, због природе ислама који веру од политике не може одвојити, није могуће. Због тога и само због тога *Горски вијенац* позива на обрачун са носиоцима ислама. Јер је Његош дубоко свестан да муслима-

²⁸ Исто, 700.

²⁹ *Историја српског народа, у шест томова* 2, СКЗ, Београд, 2 издање, 1994, стр. 430.

ни не могу одвојити политику османске државе од њихове личне религиозности. И то се види кроз речи Мустај кадије:

„О Стамболе земаљско весеље,
купо меда, горо од шећера,
бањо слатка људскога живота,
ђе се виле у шербет купају -
О Стамболе, свечева палато,
источниче силе и светиње,
бог из тебе само бегенише.
чрез пророка са земљом владати;
што ће мене од тебе одбити?”³⁰

Шта нам поручује Мустај кадија? Па да њега ништа не може одвојити од Стамбола као симбола власти. А тај Стамбол не само да влада највећим делом Црне Горе него хоће да уништи и онај мали део око Цетиња који се опире. Ако је то тако, шта преостаје Владици Данилу, Вуку Мићуновићу и другима него да то не дозволе. Са друге стране Мустај кадија и они који су са њим примили ислам знају да им шеријат под претњом казне забрањује да напусте ислам. У овом случају агресорску политику Стамбола према Цетињу. Сваког муслимана који напусти ислам чека смртна казна.³¹ Само због тога и због ничег другог морали су се уклонити муслимани из Црне Горе.

Посебно важно питање Његошевог односа према исламу јесу стихови који муслимани доживљавају као најдубље вређање. Такве су нпр. речи кнеза Јанка:

„Како смрде ове потурице;
опажаш ли ти штогод Рогане? На шта му Роган одговара:
„Ка у зли час кнеже, не опажам!
Кад близу њих сједим у скупштину,
ја нос држим свагда у рукама -
да не држим бих се избљувао.
Па сам стога на крај и утека,
е близу њих не бих освануо.
Ево видиш како смо далеко,
и опета она тешка воња
од некрсти овде заудара”³²

Да би знали о чему се ради ваља истаћи да се ради о различитим културама заснованим на религијама. Те две културе имају различите прописе о

³⁰ *Горски вијенац*, 910-920.

³¹ *Куран*, исто, стр. 617, 33-1.

³² *Горски вијенац*, исто, 1245-1250.

исхрани, начину одржавања хигијена којих се сваки припадник мора строго придржавати. Управо је ислам карактеристичан по томе. Ислам најстрожије забрањује свињетину и употребу свињске масти и алкохола. Да би се прописи о томе поштовали муслимани строго воде рачуна, не само да не једу свињско месо нити да не употребљавају свињску маст, него и строго воде рачуна да се за припрему хране не користе посуде које су раније биле коришћене за припрему хране од свињетине. Куран о томе јасно каже: „Он вам једино забрањује стрв крв и свињско месо...”³³ И не само то, према сунни, а то је други извор ислама³⁴, муслиману се забрањује чак и да има контакте са свињским месом и прерађевинама. О томе је један квалификовани исламски теолог каже следеће: „особа која ради у таквим ресторанима у којима се конзумирају харам (свињетина, алкохол и слично) ради само послове који су халал, тј. нема контакта са харамима, онда је прече да тај посао остави како би сачувао своју вјеру и част и како би се удаљиво од сумњивих ствари, те да тражи посао који је далеко од харам.”³⁵ Дакле не само да не сме да једе ништа што је свињског порекла него не сме ни да прилази томе. Због таквог начина живота код муслимана се развио непријатан однос према свему што има везе са свињским месом. На исти начин реагују и хришћани на забрањене врсте хране или припадници било које друге вере. Али далеко од тога да би о онима који се друкчије хране, због тога што сами не једу нешто или зато што друкчије једу, овако оштро говорили, као што говоре јунаци *Горског вијенца*. Питање је зашто онда они тако говоре? Они тако говоре због свега што је претходно речено. Ислам и све што уз њега иде: архитектура, исхрана, ароме, све је то дошло као последица војне окупације. Нису муслимани дошли као мирољубиви мисионари због чијих је благих речи неко покушао да преко ислама обезбеди рајско блаженство. Него су дошли користећи мач и уништавајући јеврејске и хришћанске сакралне споменике са намером да им не дозволе да се икада више обнове. О томе игуман Стефан говори:

„Ми видимо на плодним њивама
да се грдно трње растићило,
храм Омаров ће се повисио
над свештани основ Соломонов,
ће Софија за коњушку служи”³⁶

Ђедо Стефан нам говорио о томе да је на највећој светињи јеврејства подигнут Омеров храм, да је у највеће православно светилиште Аја Софију, Мехмед освајач ушао на коњу и претворио је тако у коњушницу. Има ли веће увреде за православне хришћане? Треба подсетити да је потурчени Србин,

³³ Куран, исто, 2, 173.

³⁴ Raymond Charles, *Le droit musulman*, Париз, 1965

³⁵ Овде цитирано према сајту докторанта и магистра компаративног фикфа са универзитета у Саудијској Арабији Зијаду Љакићу: http://www.zijadljakic.com/index.php?option=com_content&view=article&id=128:rad-u-restoranu-u-kojem-se-nudi-svinjetina&catid=59:savremena-pitanja&Itemid=120 (Доступно 28.12.2013.)

³⁶ *Горски вијенац*, исто, 2275-2280.

Мехмед паша Соколовић кога хвале као великог добротвора био иницијатор рушења српских цркава и њихове продаје, што се зна али мало истиче, јер то противуречи увреженој слици да је он био велики добротвор цркве. И то је све радио за патријаршијског мандата његовог рођака или чак брата Макарија.³⁷ Ако се чињенице тако узму онда се може разумети овакав говор. Јер ко би данас за масу софистициране муслиманске господе и праве префињене даме каквих међу муслиманкама има на милионе рекао овако нешто. Ко би то рекао за праву лепотицу бившу премијерку Пакистана Беназир Буто за Сузану Мубарак, супругу бившег председника Египта, за иранску царицу или јорданску краљицу?

Као веома важно за ову прилику споменули бисмо описивање муслимана као људи који знају да не говоре истину и да се без имало гриже савести служе преваром. Као карактеристичне наводимо речи владике Данила који описује како је сишао међу муслимане у село Српску у Зети, која је била под влашћу Османлија, када је упркос обећањима да ће бити безбедан једва извукао живу главу Владика ту каже:

„Спуштавах се ја на ваше уже,
умало се уже не претрже;
отада смо виши пријатељи,
у главу ми памет ућерасте”³⁸

Или кад кад кнез Јанко вели:
„Трговац ти лаже са смијехом,
жена лаже сузе просипљући
нико крупно ка Турчин не лаже”.³⁹

Ако се ове речи тумаче у складу са Кураном онда се види да су оне суштински тачне. Наиме света књига ислама поручује, да кад се муслиман нађе у неприлици и да неистином или преваром може да спаси себе као муслимана или ислам као верско- политичку заједницу, верник тада може сасвим слободно да се користи овим средствима. Без икакве гриже савести и примисли да је то неморално. Напротив, то се у таквим приликама саветује. О томе Куран вели следеће: „Нека верници на узимају за пријатеље невјернике кад има вјерника; онога ко то чини- Аллах неће штитити. То учините једино да би сте се од њих сачували”.⁴⁰ Значи само под тим условима се може имати немуслиман као пријатељ. Тиме се види колико су саборци владике Данила били тога свесни одбијајући кумство које није било крштено. И посебно важно, право да се говори неистина па чак и да се слаже да је муслиман престао да буде муслиман и да се рецимо крсти, дозвољава следећи ајет Курана: „Онога који занијече Ал-

³⁷ Бранислав Ђурђев, Продаја "цркава и манастира" за време владе Селима 2, *Годишњак Историјског друштва БиХ*, 9, Сарајево, 1957, стр. 246.

³⁸ *Горски вијенац*, Исто, 1170.

³⁹ Исто, 1120-1225.

⁴⁰ *Куран*, исто, 3,28.

лаха, након што је у њега вјеровао-осим ако је на то приморан а срце му остане чврсто у вјери - чека Аллахова казна”.⁴¹ Дакле на само да може да каже неистину, него муслиман може и да негира да је муслиман па чак може и да се крсти и да постане свештеник. Ако све то учини да би остварио циљ у корист ислама, не само да му није грех већ је и богоугодно дело, под условом да је у души остао муслиман. А Алах који је свезнајући јасно зна за то, јер прозира свачије намере. Појава прикривања се назива такијах⁴².

Поред поменутих стихова који муслимани тумаче да су увредљиви за њих, споменућемо и речи Његошевог јунака Кнеза Рогана:

„Хвала богу,пасјега милета
ка је опит са злом и неправдом!
Ће допире,ту закона нема;
закон му је што му срце жуди-
што не жуди, у коран не пише”⁴³

Ко год ово прочита,а нема знања о историјској ситуацији у којој је Горски вијенац настао нити познаје исламско учење одмах би се сложио са оценом поменутог Новака Килибарде. Али Килибарда није неук. Ако не зна ислам, јер га никада није студирао, он добро познаје политичке прилике у којима је Његош стварао. И критику Његоша као најантиисламскијег писца на планети истиче, јер од тога има велике политичке и друге користи. Дакле ако потврдимо да су ови стихови увредљиви за муслимане морамо се питати да ли је Његош нешто измислио, слагао, са циљем да облати муслимане, или има доказе за то што говори кнез Роган. Да би смо ово разјаснили вратићемо се самим муслиманима и то Турцима из Турске који, ваљда боље од аутора ових редова знају шта је ислам. Турци су снимили и где год могу по свету емитују своју серију посвећену једном од најзначајних владара из османске прошлости-Сулејману законодавцу(1520-1566.). Све то раде са да циљем да би популарисали султана Сулејмана и своју исламску прошлост. Јер подсетимо на речи Халила Иналцика османски султанат била је идеолошка исламска верска држава. Султанат основан само са једним циљем, да шири исламски поредак док не освоји читав свет. Та чињеница је посебно истакнута после 1517. године, када је Сулејмановом оцу Селиму(1512-1520.), шериф Меке, најсветијег места у исламу, предао кључеве града и тиме му признао да је он халиф- предводник читавог исламског света⁴⁴. Иако је и до тада, било логично да се за сваку одлуку државних власти налази упориште у Курану. И да је за свако негирање Курана следила смртна казна, актом спајања улоге државног поглавара о халифа та је чињеница још више добила на значају. Погледајмо поново шта о томе говори професор исламског права Фикрет Карчић, У исламском учењу остала је неоспорена теза

⁴¹ Исто, 116,106.

⁴² Табатабаи Мохамад Хусеин, *Шије у исламу*, Културни центар Ирана у Београду, недатирано, стр. 209-210.

⁴³ *Горски вијенац*, исто, 1780

⁴⁴ Цитирано према Британској енциклопедији
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/533559/Selim-I> (Доступно 16.2.2014.)

да вјера треба регулисати подручје права...Важно је споменути да су једино учењаци били надлежни да тумаче основне исламске текстове. Државна власт на на том подручју није имала никакве ингеренције. Њена искључива функција, према исламском учењу, је била да осигура примјену прописа”⁴⁵.

Дакле после тога султани су се, још више, трудили да се представе као поштоваоци и извршиоци божјих наредби и сваком свом акту давали легитимитет коме су упориште формално налазили у Курану. Међутим људске жеље веома често имају и извориште које не може да нађе упориште у религијским текстовима донетим много пре, него што су жеље настале. У случају Сулејмановом то је девет столећа разлике од 7-мог до 16-тог века. Управо због тога редитељи и сценаристи серије желећи да Сулејмана представе у што бољем и што исламскијем светлу настоје да га прикажу као перфектног муслимана. И ту долазимо у само средиште ове приче.

Ради се о томе да је султан и халиф Сулејман, дакле предводник читавог исламског света имао за великог везира Ибрахим- пашу, Грка узетог данком у крви. Са њим је склопио посебно чврсто пријатељство. У једном тренутку посебне слабости према своме великом везиру, дао му је писмену потврду- ферман у коме му гарантује живот, од сваког човека па и од самог себе, Тачније речено да га ни под каквим условима, нити због било каквих разлога неће убити. Дешава се међутим да дворске итриге учине да султан пожели да лиши живота Ибрахим- пашу. Али је сада у великом проблему. Ибрахим паша има султански ферман заснован на исламу који му гарантује живот. А султанска реч се не пориче Султан да би га убио мора да опет у Курану нађе изговор односно правни основ за тај акт. Како је исламско шеријатско право ограничено поруком из Куран, то се за свако правно решење мора наћи основ у њему. Ако га нема у Курану онда се тражи „било у облику појединачног мишљења (ицтихад) било у форми сагласности учењака (ицма communis opinio doctorum)”⁴⁶. Али се све опет мора заснивати на исламу, дакле Курану.

Сулејман поступа управо тако. Позива цариградског кадију, као најпознатијег алима, тј зналаца шеријатског права и од њега тражи да му да исламски тј шеријатско- правни основ, који би му омогућио да оствари своју жељу—да убије човека, за кога сви верују да је његов највећи љубимац. Коме управо због те велике султанове љубави нико не може ништа. А ситуација је, како видимо, сасвим друкчија. Кадија добивши задатак од султана који се мора извршити, колико год био противан дотадашњем искуству ислама, тражи решење. Он седа проучава Куран, тражећи у њему норму која би му могла послужити као султанско оправдање за акт убиства најбољег пријатеља. А да због тога султан не буде, не само оптужен да је вероодступник, него и да то свима буде правно прихватљиво.

После упорног проучавања свете књиге кадија налази један ајет тј. стих Курана који вели, „Аллах узима душе у часу њихове смрти, а и оних који спавају, па задржава оне којима је одредио да умру, а оставља оне друге до рока од-

⁴⁵ Фикрет Карчић, исто, стр. 12-13.

⁴⁶ исто, стр. 13

ређеног. То су, заиста, докази за оне који размишљају⁴⁷. Сав срећан кадија одлази султану, јер му је испунио жељу, а у исто време је срећан јер је нашао начин да и себе и султана спасе греха због непоштоовања Курана. Нестрпљивом султану он саопштава тај ајет и даје тумачење. Дакле у току сна уснули је у истом стању у коме и мртав човек. Неспособан да одговара за своје поступке. Дакле ако се тада деси нешто што је против воље уснулог, он онда за то није одговоран. Кадија зато каже султану да док он спава Ибрахим паша може бити убијен и да он због тога неће бити одговоран пред Богом. И тако мада је и кадији и султану јасно да то не може да се деси, јер ће султан у стању будности морати да изда наређење да Ибрахим пашу убију, султан прихвата то објашњење и даје налог да се паша погуби у сну.

Дакле буквално је, тумачењем кадије, жеља султана претворена у Куранску поруку. Посебно је важан детаљ у епизоди серије о Сулејману, да она приказује како у моменту кад кадија то саопштава халифу у собу улази сигурна жртва, Ибрахим-паша. Султан, који је пре секунду донео одлуку како да пашу убије, шири руке и прима га као најрођенијег. Као да се ништа неће десити. Камера тада приказује зблануто лице кадије. Кадије који зна све, али не може својим очима да верује да султан може толико да глуми.

Дакле ако се вратимо речима кнеза Рогана и овој епизоди из турске серије о Сулејману, па их упоредимо. Можемо се питати: ко види разлику између слике Турака коју даје Роган и слике коју нам приказују савремени Турци? Дали то Турци вређају сами себе? Или и кнез Роган, редитељ и сценаристи серије само приказују ситуацију онаквом каква је била?

Да је све што је Његош писао о исламу било последица историјских околности у којима је живео а никаква теолошки заснована мржња према исламу мисле и многи добронамерни муслимански интелектуалци. Тако је нпр. Салко Назечић професор Филозофског факултета у Сарајеву, написао поводом такозване истраге потурица: „Битно је овдје једно: народ је дошао до сазнања да се потурице као помагачи туђина морају уништити, да би се Црна Гора ослободила”.⁴⁸ Ово је написао професор муслиман из Сарајева а објављено је у Сарајевској „Свјетлости” 1989. године. Три године пред избијање грађанско-вјерског рата у БиХ. Дакле када ја СФРЈ пред распадом. Кад је Броз већ девет година мртав. У БиХ је проглашена муслиманска нација, Босном владају муслимани Поздерци и Диздаревићи. А главна издавачка кућа која шири муслиманску културу као националну без иједне једине заграде прихвата ову написану још 1947.⁴⁹ Дакле имали су Поздерци и Диздаревићи и њихови врхунски интелектуалци 41 годину да ову оцену Салка Назечића избаце или барем промене, или да је просто не штампају. Али нису и тако су одбацили и негирале

⁴⁷ Куран, 39,42

⁴⁸ *Горски вијенац*, Исто, стр. 10.

⁴⁹ Исто, стр. 21.

све тврдње оних који Његоша проглашавају антимуслиманом из верских побуда.⁵⁰

Литература:

1. Đurđev Branislav, Prodaja „crkava i manastira” za vreme vlade Selima 2, *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, 9, Sarajevo, 1957.
2. Evans Arthur, *Through Bosnia and Herzegovina on Foot*, Illyrian Letters, London, 1878.
3. Elezović Gliša, *Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrija*, Beograd, 1957.
4. Inaldžik Halil, *Osmansko carstvo*, Beograd, 1974.
5. *Istorija srpskog naroda, u šest tomova 2*, SKZ, Beograd, 2 izdanje, 1994.
6. Jevtić Miroljub, Arabizacija nearapskih muslimana i antropološka promena Arapa, *Politička revija*, br. 1/2013.
7. Jevtić Miroljub, Political Science and Religion, *Politikologija religije*, Beograd, br. 1/2007.
8. Karčić Fikret, *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*, Islamski teološki fakultet, Sarajevo, 1986.
9. *Kuran*, s prevodom Besima Korkuta, Sarajevo, 1984.
10. *Kuran časni*, Stvarnost, Zagreb, 1969.
11. Njegoš Petar Petrović, *Gorski Vijenac*, Svijetlost, Sarajevo, 1989.
12. Njegoš Petar Petrović, *Lažni car Šćepan mali*, Oktoih, Svetigora, 2001.
13. Pinon Rene, *L' Europe at La Jeune Turquie*, Paris, 1911.
14. Piroćanac Zoran Petrović, Prva pobjeda u gostima, *Duga*, Beograd, 20.7. - 2.8.1996.

Интернет сајтови:

1. <http://www.antikvarne-knjige.com>
2. <http://www.zijadljakic.com>
3. <http://www.sandzak-x.net>
4. <https://www.cia.gov>
5. <http://www.camo.ch>

⁵⁰ Аутор ових редова има посебну обавезу да пише о овом проблему. Зато што је 1996. године на веб страницама Њујорк тајмса покренута планетана расправа о верском рату у Босни. Американци су у расправи цитирали Андрића и Његоша, али и аутора ових редова. Као резултат тога Зоран Петровић Пироћанац је написао текст за Дугу, тада врло познату ревију. Један од поднамова у тексту био је "Његош између Андрића и Мирољуба Јевтића". Дуга, 20.7. - 2.8.1996.

IV

ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗБЕДНОСТ

МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ САВРЕМЕНИХ ПОЛИЦИЈСКИХ СИСТЕМА

Уважавајући научни приступ у дефинисању полиције,¹ треба посебни истаћи следеће њене карактеристике: *организација* (полиција као посебно организована снага, специјализована оружана сила, служба са професионалним особљем, скуп органа и институција са полицијском улогом, државни орган, специфична управна организација и управни ресор са задацима у домену унутрашњих послова) и *функционалност* (полиција као одређена делатност државе и друштва, државна функција, управна функција, јавна служба и др.); *формалност* (везана за спољашњи правни израз полиције, тј. њену форму утврђену позитивним правом са тежиштем на ауторитету, врсти овлашћења, организационим формама, режиму деловања и процедурама које примењује полиција) и

¹ Историја показује да је полиција једна од најстаријих служби у људском друштву, односно држави. Као елементарни облик друштвене контроле, полиција је старија и од саме државе. Етимолошки посматрано, реч „полиција” (енглески – *police*, немачки – *polizei*, француски – *police*) потиче од грчке речи *polis*, *politeia*, што означава управу града, државу, устав. Значи да је из самог термина *polis*, који је означавао град-државу, изведени појам *politeia*, представљао читаву државну делатност, законодавство, судство и управу. Тај термин је послужио Римљанима па су користили назив *politeia*. У том смислу за Аристотела *politeia* представља идеални облик државног уређења. Дакле, политика и полиција настају из термина „*politeia*”. Нема сумње да су у читавом разматрању за Аристотела били релевантни полицијски задаци. Те задатке би вршили органи као што су астиноми, стражари, чувати итд, па се може закључити да између Аристотеловог стајалишта – термина *politeia* у смислу заштитне улоге, и назива полиције у савременом значењу постоји дивергенција. Иначе, процесу настанка грчке демократије претходили су комплексни догађаји на интелектуалном, културном, трговинском, религиозном, као и у другим областима друштвеног живота. Настанак основних демократских начела у атинском друштву везује се за раздобље V века пре наше ере. Тако се античка држава образовала на високом степену економског развоја робовласничког друштва. У том смислу се све више осећала потреба и захтеви за нормативно-правно регулисање друштвених односа. Тим више ако се зна да је основни печат политичким односима и систему политичких институција античких држава дала строга подела на робове и робовласнике, као и видни остаци родовске организације, те искљученост робова који су сачињавали велики део становништва из политичког и јавног живота у вршењу било каквих политичких функција (Радослав Гаџиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 162.)

материјалност (упућује на циљеве и основну садржину активности полиције и њена поједина обележја која се узимају као њена *differentia specifica*. Најчешће се као сврха полиције наводи одржавање јавног реда и утврђеног поретка, а као њена специфичност – могућност примене физичке силе или принуде); *статичност* (полиција као институција са обележјима затвореног система са унапред недвосмислено утврђеним положајем и улогом у друштву и систему власти, која поступа стриктно у складу са важећим прописима, а на коју друштвене промене утичу тек уколико добију нормативно-правни израз) и *динамичност* (полиција као отворен друштвени систем који је у сталној интеракцији са својим окружењем које се мења и којем се она мора прилагодити, због чега и располаже извесним простором дискреционе власти; *полиција као орган власти* (гледање на државу као организацију са монополом физичке принуде и полицију као један од извршних органа државне управе који има правну функцију која се састоји у издавању општих и појединачних заповести и примени принуде ради обезбеђења непосредног извршавања закона и других прописа) и *јавна служба* (наглашавање социјалне функције савремене државе и схватање полиције као органа неауторитативне природе, односно као јавне службе која обавља услужне делатности).² Полиција је, дакле, „*сложени систем професионалног типа који је организован ради одржавања јавног реда и поретка у друштву и који је у те сврхе снабдевен законским овлашћењима и потребним средствима, укључујући и средства принуде*”.³

Појава полиције је део процеса настанка политичких предуслова цивилизације, пре свега војно-политичких институција власти. Наиме, већи број аутора се слаже да се полиција као организована снага јавља са настанком приватне својине и државе. Када је реч о евентуалном постојању полиције пре државе, треба истаћи да постоји релативно мали број, углавном антрополошких, студија које се баве питањем постојања извесних форми полиције у друштвима пре настанка државе. Тако су амерички научници *Шварц* и *Милер* (*R.D. Schwartz, J.C. Miller*) анализирали 51 примитивно друштво и установили да већина њих, чак 29, нема било какве форме полиције, закључивши да се полиција појављује у тренутку када примитивна друштва постају сложена, комплексна.⁴ Кључни фактори су пораст популације, подела рада, економско раслојавање становништва и др. Дакле, у почетку су сви припадници заједнице били задужени за обезбеђивање поштовања правила понашања (колективно), да би са развојем друштва, само ратници реаговали на кршење забрана, после чега се постепено формирају посебне индивидуалне и колективне структуре задужене за одржавање реда.⁵

Време настанка полицијске организације знатно је теже одредити од времена настанка полицијских задатака (полиције као функције), будући да је веома друго постојало организационо (делимично и функционално) јединство

² Милосављевић, Б, *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр 56.

³ Исто, стр. 17.

⁴ Schwartz, R. D; Miller, J. C. *Legal Evolution and Societal Complexity*, American Journal of Sociology, 1964, vol. 70, pp. 159-169.

⁵ Милосављевић, Б, *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр. 53-56.

политичке и управне власти. Ипак, Богољуб Милосављевић указује на то да се од постанка државе до савременог доба могу разликовати две главне фазе у организационом развоју полиције: *прва*, у којој постоје једноставније форме полицијских органа и која траје до XVIII века, и *друга*, у којој настаје модерна полицијска организација.⁶

Развитак полиције у модерној држави детерминисан је читавим низом спољних и унутрашњих чинилаца. Међу *спољним чиниоцима* најзначајнији су: систем извршне власти који регулише укупну државну управу и војску, безбедносне прилике, безбедносне потребе, безбедносна политика, безбедносни циљеви и културолошке, привредне, социјалне, политичке и друге прилике у којима делује. У свим демократским друштвима успешност полиције мери се и цени кроз стање безбедности у држави. Полиција у свакој држави представља темељни ослонац система безбедности, али за стање безбедности, ма какво оно било, полиција сама не сноси одговорност. На стање безбедности у држави утичу, с једне стране, негативне безбедносне појаве које се дефинишу као противправна и асоцијална понашања у друштву. С друге стране, на стање безбедности у држави утичу позитивне безбедносне појаве, а то су поступци полиције и свих других у системском спречавању настојања негативних безбедносних појава, као и самозаштитно деловање грађана. Треба проблемски поставити и свеобухватно анализирати у којој мери неки од елемената система није испољавао очекивану активност у превенцији и репресији криминалитета. Само процењивање и оцена стања безбедности, при чему се узимају у обзир и позитивне и негативне безбедносне појаве, јесте најпоузданији показатељ стварног стања безбедности у држави. Оцењивање стања безбедности само на бази статистичких показатеља даје резултате само на краћи рок, односно ти показатељи често нису одраз стварног стања безбедности у држави, а посебно су у супротности са осећањем безбедности које грађани имају.⁷ Стање безбедности у држави представља полазиште за функционално организовање полиције, при чему важну улогу имају величина и број становника неке државе, дужина и карактеристике државне границе, те угроженост транснационалним и прекограничним криминалитетом и тероризмом. *Унутрашњи чиниоци* који детерминишу организацију полиције првенствено су послови и задаци које она мора да оствари, организацијски ресурси којима располаже (број и структура кадрова и средстава, техника, технологија и методологије рада, програми и планови деловања итд.).⁸ *У одређењу полиције и њених функција разликују се два приступа. Први приступ* је класичан и налази се у већем делу литературе која се бави овим питањима. По овом схватању полиција је систем посебних органа унутрашње управе и њој подређених службених лица, чији је непосредни задатак одржавање реда и мира у држави. *Други приступ* је савременији – он функцију полиције види као бригу за одржавање мира, реда и сигурности,

⁶ Исто, стр. 59.

⁷ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.185,

⁸ мр Мато Пушаљић, и мр Миливој Јеленски, *Полицијски системи – реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. Загреб, број 1-2, стр. 2-3.

што садржи одговорност за гарантовање сигурности свим грађанима, како би живели у миру и кретали се слободно где год желе, без страха од угрожавања њихове личне и имовинске сигурности. Разлика у приступу између ова два схватања јесте, пре свега, у истицању безбедности грађана. То не значи да класичан приступ не води рачуна о сигурности грађана, али га савремени приступ ставља на централно место. Тако се у неким државама заштита државе и грађана од унутрашњих угрожавања поверава државној полицији, а од спољних службама надлежним за државну безбедност, које у различитим државама носе различите називе. Остала полицијска делатност, која нема задатак да непосредно штити државни поредак, дели се углавном на судску полицију, чији је задатак да води истражни поступак у кривичним стварима, и управну полицију, чији је задатак одржавање јавног поретка. „Циљ судске полиције је откривање кривичних дела и других деликата, истрага њихових починилаца и њихово изручење судовима; насупротив њој, управна полиција не доводи се у везу са деликтима него са јавним поретком и тежи очувању јавног поретка независно од сузбијања деликата.”⁹ Због тога се каже да судска полиција има *репресивни*, док управна полиција има *превентивни карактер*. *Подела полиције могућа је и према пословима којима се бави*: на саобраћајну полицију, полицију за сузбијање порока (наркоманија, алкохолизам, проституција, коцка и сл.), противпожарну полицију и полицију која се бави малолетничким криминалом. У последњој деценији XX века већина земаља је формирала полицијске организације за борбу против организованог криминала. Поред ових служби, у неким државама, у оквиру унутрашњих послова, постоје и организационе јединице за заштиту од елементарних непогода и за интервенције у ванредним околностима. У свим савременим демократијама, у складу са начелом владавине права, полиција добија строго извршну улогу, она постаје извршилац правних норми, с тим што је у својој делатности везана правним нормама и подвргнута правној контроли.

Функционисање полиције стриктно је везано за јавни поредак и његово одржавање. Одржавање јавног поретка обухвата: превенцију његовог нарушавања, репресије усмерене против нарушавања јавног поретка и стварање услова за стабилизацију и одржавање јавног поретка.

У ширем смислу, јавни поредак (политичке институције, људске и грађанске слободе и њихова примена у пракси) установљен је уставом и законима једне земље. У том смислу јавни поредак изједначава се са уставноправним поретком, односно системом политичких институција. Свака делатност усмерена против овако схваћеног јавног поретка представља противправну делатност, са, најчешће, обележјима кривичног дела. Под заштиту јавног поретка спада и отклањање других сметњи за нормално функционисање правног поретка (обезбеђење извршења судских пресуда, обезбеђење јавних скупова, обезбеђење саобраћаја на јавним путевима итд), што значи да је полицијска делатност усмерена на одржавање јавног реда. Заштита јавног поретка обухвата принудно извршење закона, одржавање правног поретка, заштиту људских

⁹ Жорж Вердел, *Основи управног права*, Народна књига, Београд, 1979, стр. 47.

живота и имовине, и то како од друштвених опасности, тако и од природних несрећа, као што су пожари, поплаве или друге елементарне непогоде.¹⁰

Каква ће бити улога полиције у друштву, у великој мери зависи од политичких односа. Уколико су политички односи прожети нетрпељивошћу, или чак мржњом, улога полиције постаје значајнија. И обрнуто, у друштву у којем постоји већи степен друштвене кохезије улога полиције се смањује. На обим функција полиције, поред друштвених односа, утичу и величина државног апарата и степен интервенције државе у друштвене односе. Повећање државног апарата и интервенције државе у друштвена збивања доводи до повећања утицаја полиције и њене бројности. Иако су основне функције полиције у већини држава сличне, оне нису садржински истоветне, пошто на карактер и обим делатности полиције у свакој земљи утичу државно и друштвено уређење. Унутрашњи чиниоци који детерминишу организацију полиције првенствено су циљеви министарства унутрашњих послова, послови и задаци које ово министарство мора да оствари, ресурси којима министарство располаже (број и структура кадрова, средства, техника, технологија и методе рада, програми и планови деловања и развоја и слични чиниоци).¹¹

Државна полиција, или централна полиција, организује се на нивоу централних државних органа и налази се под њиховом контролом. Обично се налази у надлежности министарства унутрашњих послова, а у неким земљама поједине полицијске организације се налазе и у министарству одбране, као што је жандармерија. Притом, контраобавештајна служба, намењена за заштиту државе од спољног угрожавања, може бити организована као део опште полиције или као посебна служба. Сличан случај је и са такозваном политичком полицијом, која може бити у саставу опште полиције или самостална служба. Организационо издвајање политичке полиције носи две опасности: оно је обележје репресивног полицијског режима и стални извор опасности за промену карактера државне власти, па и носилаца државне власти. Најпознатији пример такве полиције јесте Гестапо у нацистичкој Немачкој.¹²

Посебна хибридна полицијско-војна структура, која на почетку XXI века постоји у већем броју европских земаља јесте жандармерија. Ове јединице намењене су за примену силе већих размера приликом обављања полицијске делатности, као и за вршење теренске полицијске службе у земљама где није организована посебна локална полиција. Жандармерија је организована по војном принципу и у већини земаља над њом надлежност имају и министарство унутрашњих послова и министарство одбране, као нпр. у Италији (карабињери), Француској, Белгији и другим земљама. У Србији, жандармерија се налази у искључивој надлежности Министарства унутрашњих послова.

Локалну полицију сачињавају полицијске службе које су формиране у склопу система локалних органа власти и налазе се под надзором локалних

¹⁰ Исто, стр. 51.

¹¹ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.189

¹² Ратко Марковић. *Уставно право и политичке институције*, ИПД Јустинијан, Београд, 2006, стр. 388-402.

органа. Централни полицијски органи по правилу се опирају самосталности локалне полиције и настоје да задрже важан део контроле над локалном полицијом. Општи проблем са којим се суочавају све демократије јесте како полицију подредити политичкој и правној контроли и како обезбедити цивилизовану употребу монопола физичке силе. Полазна идеја формирања полиције и њеног рада била је организована примена силе. Демократизовању примене полицијских метода првенствено доприноси правно регулисање целокупне делатности полиције. Делатност полиције подводи се под закон који важи за целокупну државну управу али и под законе који се односе искључиво на рад полиције. На рад полиције се у пуној мери примењује начело законитости. Посебно је осетљиво питање примене начела законитости на оне полицијске активности које је полиција овлашћена да примени по дискреционој оцени. У тим поступцима полиција није стриктно везана за правну норму, већ их може предузимати на основу слободне оцене ситуације. Међутим, и тада је полиција ограничена одређеним условима који подлежу оцени законитости. Смисао правног регулисања поступака полиције јесте да се она учини правно одговорном за своје поступке. Демократизацији и професионализацији полиције доприноси надзор и контрола над радом полиције. Контрола се може поделити на унутрашњу и спољну. Унутрашњи надзор обавља се унутар министарства унутрашњих послова. Спољни надзор обављају, применом различитих метода, парламент, државни тужилац, суд и разне институције, какав је, на пример, омбудсман, па све до политичких странака и удружења грађана.¹³

Функција полиције у друштву изузетно је деликатна. Полиција се налази у средишту проблема успостављања равнотеже између управљања као битне функције државе, и слобода и права грађана. Пол Валери (*Paul Valery*) сматра да је „полиција најбоља слика друштва”. Уколико је друштво насилно, насилна је и полиција. Уколико је друштво корумпирано, корумпирана је и полиција. Исто је и обрнуто: уколико је друштво хумано и толерантно, тако се понаша и полиција. Међутим улога полиције није пасивна, него узрочно-последична. Упркос најбољим намерама, држава (власт) увек покорава оне које штити. Негативне психолошке последице које изазива то потчињавање, углавном се одражавају на полицију.¹⁴

Дакле, у сваком друштву полиција игра значајну улогу. Посматрано кроз историју, постоји низ примера када долази до девијације улоге полиције, па се остваривање те улоге претвара у доминацију полиције која постаје одлучујући чинилац политичког живота. Такав систем организације власти и управљања државом назива се полицијска држава.¹⁵ Један од основних критеријума на основу којег се за неку државу може рећи да је полицијска држава јесте одговорност полиције, и то стварна, а не привидна. Ако полиција, односно тело које је надређено полицији, не полаже одговорност пред јавношћу и парламен-

¹³ Радослав Гаџиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.190

¹⁴ Слободан Нешковић, *Безбедност и реформе у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 76.

¹⁵ *Polizeistaat, Etat policier, Police State*

том, реч је о полицијској држави. У теорији, полицијска држава се дефинише као: „Влада која настоји да политичку опозицију заплаши и уклони с политичке сцене путем полиције, посебно користећи 'услуге' тајне полицијске службе.”¹⁶

У балансирању између очекивања заједнице и учинка полиције, полицијски службеници у свом раду примењују различите опште моделе који се могу сврстати у три модела: први модел је тзв. *класични полицијски*, у којем се тежиште полицијске делатности ставља на откривање забрањених понашања и привођење правди починиоца таквих дела, и има, дакле, претежно репресивни карактер; други модел има тежиште на *одржавању реда* и најчешће га примењују полицијски службеници у униформи, код обављања позорничке делатности овим моделом обављања полицијске делатности наглашена је превенција рада у заједници од било којег облика поремећаја, као и способност полицијских службеника да адекватно поступају у ситуацијама нарушавања јавног реда и мира; у трећем моделу, тзв. *услужном*, наглашена је улога полицијских службеника као помагача грађанима у одржавању реда у заједници, укључујући и улогу модератора у решавању њихових интерперсоналних проблема.¹⁷

Дакле, припадници полиције имају власт која је у супротности са људским правима. Мада је њихова главна улога да подстичу и штите људска права и слободе, они су истовремено и потенцијални прекршиоци самих тих права која треба да одржавају и поштују. Парадоксална ситуација створена је низом законских права и овлашћења која имају полицајци да би извршавали своје задатке и дужности. Од самог почетка мора бити јасно да незаконито или самовољно коришћење ових права и овлашћења није предвиђено одлукама законодавних органа државе. И поред тога, до злоупотреба и погрешних примена често долази у свим деловима света. Незаконито и самовољно хапшење и притвор, измишљање доказа, претерана употреба силе, злостављање притворених и мучење, само су неки од многих познатих савремених примера незаконите и неприхватљиве праксе полиције.¹⁸

Упоредно проучавање организације полиције у читавом свету не показује да постоје велике разлике у њиховој организационој структури. Већина таквих организација је цивилна по природи и у надлежности Министарства унутрашњих послова или Министарства правде. Само је мали број полиција под руководством Министарства одбране и полувојни је по природи. Без обзира на природу и повезаност, већина полиција има тзв. круту хијерархијску организацију (војне врсте) са исто онолико различитих степени делатности колико има и различитих органа. То су углавном затворени системи и највећи део свих одлука доноси се по хијерархијском начелу, односно од врха наниже. Унапређења се углавном заснивају на годинама службе, а не на квалитету рада, с

¹⁶ Будимир Бабовић, *Полиција у светском поретку*, Цицеро принт, Београд, 1997, стр. 31.

¹⁷ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 191

¹⁸ C. de Rover, *TO SERVE AND TO PROTECT – Human Rights and Humanitarian Law for Police and Security Forces*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1998, p. 371.

тим што већина полицајаца остаје у истој организацији до пензије. Мада су све полиције изложене јавној контроли на различите начине, већина њих се не бави успостављањем или одржавањем конструктивних односа са друштвеним заједницама којима служи. У читавом свету чине се покушаји постепеног кретања у правцу децентрализације и мање бирократизоване полицијске структуре. Уводе се нови појмови и врсте руковођења и управљања. Постепено се избацује начин одлучивања од врха наниже и укључују идеје „самоуправљања” и „одговорности на основу постигнутих резултата”, односно концепције усмерене на укључивање целокупне организације у питање одговорности и награђивања за постигнуте резултате у извршавању задатака.¹⁹

Модели организације полиције у модерној држави

Модел организације полиције у свакој држави зависи од низа фактора, од којих су најважнији: улога коју су полицији наменили највиши органи државне власти; организација извршне власти и државне управе; безбедносне прилике у држави; политика националне безбедности, привредне и економске прилике у држави; културолошке карактеристике земље; стање регионалног економског и културног развоја; историјско наслеђе; социјално стање државе као целине и појединих региона; политичке прилике у држави и други услови у којима делују полицијске организације у свакој држави. Посебно важан чинилац у избору модела организације полиције представља број становника, величина територије, густина насељености и друге демографске карактеристике државе. Стање полицијских снага у некој држави, њихов број, образовање, техничко-технолошка развијеност, методе рада и друге унутрашње карактеристике полицијске организације, такође веома битно утичу на одабир модела организације полиције. У литератури која се бави теоријом полицијског рада и начинима организовања и вођења полиције широко је прихваћена Бејлијева класификација.²⁰ Ова класификација полази од укрштања два мерила: централизације и координисаности. Према мерилу координисаности, полицијске организације могу бити: јединствене, координисане и некоординисане. Према мерилу централизације, могу бити централизоване и децентрализоване. Укрштањем ова два мерила добијају се следећи модели организације полиције: *јединствени централизовани модел, координисани централизовани модел, координисани децентрализовани модел, некоординисани централизовани модел и некоординисани децентрализовани модел.*²¹

¹⁹ Радослав Гаћиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.193-194

²⁰ Bayley, David, *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*, New York, Rutgers University Press, 1985, p. 13-14.

²¹ Мато Пушељић, Миливој Јеленски, *Полицијски системи – реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. бр. 1-2/2007, Загреб, 2007, стр. 4-5

Јединствени централизовани модел организације полиције

Основна карактеристика овог модела јесте да држава има једну полицијску организацију која покрива целокупну њену територију, на чијем се челу налази министар унутрашњих послова. За овај модел организације опредељују се многе мале државе са малим бројем становника и релативно компактним националним саставом и сличним културним, привредним и политичким карактеристикама различитих подручја унутар државе. Јединствени централизовани модел прихватиле су Србија, Словенија, Хрватска и друге државе сличне величине територије и броја становника. У овом моделу полиција представља јединствену целину на територији читаве државе, а полицијске станице у локалним срединама представљају само делове јединствене полицијске организације који делују на територији одређене општине, града или друге јединице локалне самоуправе.²²

У оквиру Министарства унутрашњих послова, у правилу, постоје организационе целине које обједињују и координирају рад свих организационих јединица Министарства и које регулишу односе полиције са другим државним органима, међународну сарадњу, односе са јавношћу и другим недржавним организацијама унутар државе. Однос полиције и локалне самоуправе у овом моделу организације полиције је веома важан и чини један од најозбиљнијих проблема код овако организованих полицијских снага. Наиме, локална самоуправа има интерес да заштити безбедност својих грађана, који то од ње са пуним правом и очекују. Међутим, у овако организованом полицијском систему органи локалне самоуправе немају могућности да директно утичу на рад полиције, јер је она високоцентрализована и зависи директно од одлука централне државне власти. Неке државе, попут Словеније, решиле су овај проблем тако што се за именовање шефа полиције која обавља дужност на територији једне општине тражи мишљење локалне самоуправе и он има обавезу да извештаје о раду полиције доставља и органима локалне самоуправе, који о тим извештајима расправљају и имају могућност да од министра унутрашњих послова траже смену шефа полиције са своје општине уколико нису задовољни његовим радом.²³

Координисани централизовани модел организације полиције

За координисани централизовани модел организације полиције карактеристично је постојање две или више полицијских организација, које функционишу на целокупној територији државе и међу којима постоји координација. Типичан пример оваквог типа полицијске организације постоји у Француској, која има два типа полицијских снага: Националну полицију и Жандармерију.

Национална полиција Француске налази се у саставу Министарства унутрашњих послова и надлежна је за обављање полицијских послова у градовима

²² Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 2042

²³ Исто,

већим од 10.000 становника. *Жандармерија* је део Министарства одбране, има војну структуру и она обавља полицијске дужности у руралним деловима Француске, односно у градовима мањим од 10.000 становника, а ангажована је и на заштити граничног појаса Републике Француске.²⁴

Главну улогу у очувању јавне безбедности у Француској има Национална полиција, која у свом раду често сарађује са Жандармеријом. Иако су Жандармерија и Национална полиција две одвојене полицијске структуре, које се чак налазе у саставу различитих министарстава, међу њима постоји веома блиска сарадња која се темељи на идентичним методама рада, информативним процедурама, заједничким пословима и обавезној координацији. Процедуре и послови Жандармерије и Националне полиције прописани су Законом о кривичном поступку, којег се придржавају обе полицијске организације, а подзаконски акти који се односе на једну и другу организацију не мењају битно законом прописане процедуре и централизовано управљање и једном и другом организацијом.

Национална полиција Француске има строго централизовану структуру, која се састоји од више чврсто повезаних организационих нивоа. Националном полицијом директно руководи Министарство унутрашњих послова, преко генералног директора полиције који је директно одговоран за функционисање Националне полиције.²⁵

Сличну полицијску организацију имају и Финска и Аустрија, која је као мала држава прихватила овакав модел организације полицијских снага.

Некоординисани централизовани модел организације полиције

Главна обележје овог модела организације полиције јесте постојање више врста полицијских организација које делују на националном и на локалном нивоу. Свака од ових организација има сопствене надлежности које су им од-

²⁴ Bayley, David, *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*, New York, Rutgers University Press, 1985, p. 13.

²⁵ Територија Француске подељена је на 10 провинција и 95 департмана, на чијем се челу налазе комесари полиције. Територијална подела Националне полиције Француске преклапа се са поделом Француске на управна подручја, односно територијална организација полиције преклапа се са територијалном поделом државе. Сваки департман у свом саставу има помоћника комесара, шефа криминалистичке и управне полиције и шефа обавештајног одељења, које остварује стално оперативно дежурство. Међусобни однос полицијских комесара одвија се на информативном нивоу, уз заједничку анализу и процену безбедносне ситуације, али на деловање полиције локалне управне структуре немају директан утицај, јер је полиција строго централизована и директно подређена генералном директору полиције и министру унутрашњих послова. Изузетак од ове структуре је полиција Париза. Париз има посебан департман полицијских снага, а префект париске полиције директно је одговоран министру. Целокупне полицијске снаге на подручју Париза подређене су *префекту* полиције. У оперативним пословима полицијски префект Париза везан је за јединице и службе главне дирекције полиције. Посебне полицијске департмане, поред Париза, имају и Лион и Марсеј, као вишемилионски градови, који, опет, имају своје комесаријате који покривају целокупна подручја ових градова (Исто, стр. 14)

ређене посебним законима. Типичан пример оваквог модела организације полиције јесте у Италији, где постоје *три* националне полицијске организације: *Служба јавне безбедности; Карабињери и Финансијска полиција*.²⁶

Служба јавне безбедности налази се у оквиру Министарства унутрашњих послова и у њеној надлежности су одржавање јавног реда и мира, лична и имовинска сигурност грађана, борба против криминала и друге делатности које су одређене законом. Служба јавне безбедности састоји се од: територијалних полицијских јединица које делују на нивоу окружних команди, мобилних полицијских јединица за специјализоване задатке и специјализованих полицијских јединица као што су јединице саобраћајне полиције, погранична полиција и слично.

Карабињери су део оружаних снага Италије и обављају првенствено војне задатке. Налазе се у оквиру Министарства одбране, које одређује услове за пријем у службу, распоређује карабињере у служби, обезбеђује финансирање, опремање и наоружавање ових јединица и сл. Карабињери се, поред типичних војних задатака, употребљавају и за извршење полицијских задатака, односно оних послова који се односе на очување јавног реда и мира, превенцију и репресију криминала, личну и имовинску сигурност грађана, помоћ становништву у случајевима ванредних ситуација и слично. У обављању полицијских задатака, Карабињерима руководи Министарство унутрашњих послова. Овакав облик организације и употребе јединица копирале су многе државе и он се показао као веома ефикасан и јефтин модел организације, јер се за исти новац добије и елитна војна и елитна полицијска формација.²⁷

Финансијска полиција у свом делокругу рада има заштиту националних граница од кријумчарења, спречавање и откривање фалсификата, контролу наплате пореза и других државних дажбина и сл. Финансијска полиција се састоји од три структуре: *обалске страже, царине и агента Министарства финансија*. Поред националних полиција, у Италији постоје и градске полиције које се налазе у надлежности градских управа и обављају задатке типичне за локалне полиције, као што су: одржавање реда на јавним местима, асистенције градским службама, помоћ Служби јавне безбедности у регулисању саобраћаја у граду и други послови који се налазе у надлежности градске управе. *Не постоји законска обавеза координације међу различитим полицијским организацијама, поготово онима које делују на националном нивоу, јер су њихове надлежности јасно разграничене посебним законима. Овакав модел организације полиције применљив је и на веће државе које имају централизовану политичку и управну организацију. Лоше стране овог модела огледају се у могућности да често долази до сукоба надлежности, док су добре стране флексибилност, строга специјализација полицијских служби и могућност међусобне контроле.*²⁸

²⁶ Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 204,

²⁷ Исто, стр. 205,

²⁸ Исто, стр. 205,

Координисани децентрализовани модел организације полиције

Карактеристично за овај модел организације полиције јесте постојање великог броја полицијских организација, које имају различите месне и стварне надлежности, али је њихова делатност координисана. Овакав модел организације полиције заступљен је у Великој Британији,²⁹ као последица традиције коју британско друштво гаји када је полиција у питању. Полиција у Великој Британији је једна од најстаријих полиција у свету, али се на њу традиционално гледа више као на модел самоорганизовања грађана него као на државни орган. Законом из 1835. године одређено је да сваки град има своје полицијске снаге и од тада до данас децентрализација је умањивана само у најнужнијој мери због промена у природи криминала и промена које су настале као последица техничког и технолошког развоја. Полицијска организација у Великој Британији следи традиције организације британског друштва и потпуно је компатибилна са управном поделом територије Велике Британије.³⁰

На челу сваке локалне полицијске организације налази се управно тело у чији састав улазе функционери локалне власти. Ово тело врши контролу над радом полиције и именује шефа локалне полиције. Управни надзор над радом свих локалних полицијских снага врши министар унутрашњих послова, што представља један од основних стубова координације међу свим полицијским организацијама у Великој Британији. Неколико великих градова у Великој Британији ужива градску самоуправу и управну аутономију у односу на грофовијска већа. Следећи принцип да полицијска организација прати управну поделу државе, ови градови имају и сопствене полицијске организације које се налазе под контролом органа градске самоуправе. Комбиноване полицијске снаге настају спајањем две или више полицијских организација, углавном више грофовијских полиција или градске и грофовијске полиције. *Metropolitan Police* састоји се од шест управа (руковођење и оперативна делатност, саобраћај и транспорт, криминалистичке истраге, обука, општи и кадровски послови и правна питања), одељења и специјалне јединице.³¹

²⁹ Полиција се у Великој Британији састоји од: 43 локалне полицијске организације, чија се територијална надлежност поклапа са територијама грофовија и одговара територијалној надлежности локалних власти; полицијских организација великих градова; комбинованих полицијских организација; *Metropolitan Police* у Лондону; Градска полиција Лондона и Остале полицијске организације (Милош Војиновић, *Полиција у заједници*, Безбедност, бр. 4/04, стр. 153).

³⁰ Исто

³¹ *Metropolitan Police* је настала 1829. године, и надлежна је за шире подручје Лондона, које обухвата око осам милиона становника. Ова организација запошљава око двадесет хиљада полицајаца. Пошто ова полицијска организација обавља послове које су од интереса за целокупну Велику Британију, као што је обезбеђење краљевске породице, обезбеђење Вестминстрске палате и зграда Владе Велике Британије, и води национални биро интерпола за Велику Британију, налази се у надлежности Министарства унутрашњих послова, док је оперативно руковођење поверено комесару који има пет заменика које именује краљица (Мато Пушелић, Миливој Јеленски, *Полицијски састави – реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. Бр. 1-2/2007, Загреб, 2007, стр. 9),

Лондонска градска полиција надлежна је за централну област Лондона, односно пословни центар, и уско сарађује са *Metropolitan Police*. Надзор над Лондонском полицијом има одбор који именује Градски савет. Ова полицијска организација има више организационих јединица, од којих је најважнија она за сузбијање криминала у пословним трансакцијама, с обзиром на то да се у територијалној надлежности ове полицијске организације налази пословно средиште Лондона. Остале полицијске организације организују се према управним областима, односно специфичностима задатака којима се баве. Такве полицијске организације налазе се изван надлежности Министарства унутрашњих послова, и то су: транспортна полиција, која се бави заштитом железнице и метроа, полицијске организације које се баве заштитом нуклеарних постројења, краљевска полиција, надлежна за шуме и паркове, и друге сличне полицијске организације.³²

Некоординисани децентрализовани модел организације полиције

Основна карактеристика овог модела организације полиције јесте постојање великог броја полицијских организација које делују на територијалном принципу, на основу правних прописа које се доносе од стране органа власти територије на којој организација обавља своју функцију, без вертикалне структурираности и хијерархије. Полицијске организације централне државе могу обављати полицијске послове на територији коју контролише локална полиција само на основу своје стварне надлежности, односно ако решавају неки безбедносни проблем или воде истрагу поводом тешког кривичног дела, који им је законом централне државе стављено у надлежност.³³

Овакав модел организације полиције постоји у САД, а настао је као последица историјских услова, односно начина на који су САД настајале као држава. У периоду насељавања Америке свака досељеничка колонија развијала је сопствени систем за очување реда и јавног поретка. Досељеничке колоније прихватиле су систем организације полиције који је некада постојао у Енглеској што је, поред објективних услова у којима су се налазиле досељеничке колоније, било и последица чињенице да је велики број америчких досељеника користио управо енглеску традицију. За очување реда у досељеничким насељима био је задужен шериф, као једини професионални носилац полицијске функције, који је по потреби ангажовао и одређени број помоћника. Развој већих насеља, индустријализација и сукоби који су се повећавали унутар заједница, створили су потребу за професионалним полицијским снагама, које се у САД развијају од средине XIX века.³⁴

³² Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 205,

³³ Мато Пушељић, Миливој Јеленски, *Полицијски системи – реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. Бр. 1-2/2007, Загреб, 2007, стр. стр. 7.

³⁴ Прва професионална полицијска јединица формирана је у Бостону 1838, у Њујорку 1844, а у Филделфији 1848. године. Полицијска организација у САД прати политички и територијални

У оквиру Министарства правосуђа налазе се четири полицијске организације: *Федерални истражни биро (FBI)*, *Управа за борбу против наркотика (DEA)*, *Служба шефова полиције* и *Служба за имиграције и натурализацију* (која је функционисала до 2003. године).

Федерални истражни биро (FBI) спада у најбоље полицијске организације у свету по образованости кадрова и опреми којом располаже. У надлежности бироа је борба против организованог криминала, дроге, корупције и тероризма. Биро поседује и највећу светску базу података о извршеним кривичним делима и особама које су склоне криминалу. *Управа за борбу против наркотика (DEA)* специјализована је за борбу против дроге. *Служба шефова полиције (U.S. Marshals Service)* је судска полиција, која се бави обезбеђењем судова, сведока, хапси лица која су побегла са издржавања казне и издаје налоге за хапшења на нивоу савезне владе. *Служба за имиграције и натурализацију (INS)*, бави се питањима уселјавања у САД и спречавањем илегалних уселјавања. У оквиру Министарства финансија делују Управа за дуван, алкохол и ватрено оружје, Америчка царинска служба, Америчка тајна служба (која је после 2001. пребачена у надлежност новооснованог Министарства за унутрашњу безбедност) и Служба за порезе и приход. *Федерални маршали*, којих има око 700, представници су Савезног суда. У њиховој надлежности налазе се лица која су осумњичена за кршење савезних закона, именује их председник САД, а директно им је надређен државни секретар. Полицијске организације и њихови службеници имају овлашћења за примену закона на територији на којој делују. Дакле, полицијске организације Савезне владе имају овлашћење да делују на целокупној територији САД због кривичних дела или прекршаја који су прописани савезним законом.

Предности и недостаци наведених модела организације полиције (централизовани и децентрализовани)

Што се тиче предности и недостатака полицијских система посматраних кроз степен повезаности (интеграције) полицијских јединица у држави, на основу спроведених истраживања дошло се до следећих закључака.³⁵

Као *предности централизованих* полицијских организација наводе се: *већа рационалност, ефикасност и економичност; јасно дефинисана надлежност и линија одговорности, а самим тим избегавање сукоба надлежности и*

систем државе која је подељена на федералне државе и округе. Полицијске организације у САД имају велики степен децентрализације, а веома малу или готово никакву координацију међу полицијским организацијама различитих држава, округа и градова. У САД постоји око 50.000 полицијских организација сврстаних у пет нивоа: полицијске организације које се налазе у оквиру федералне владе (министарство правосуђа, финансија, поштанске службе); полицијске организације на нивоу савезних држава; полицијске организације у окрузима (око 3000); полицијске организације у градовима (око 10.000 већих и око 20.000 мањих градова); полицијске организације у више од 15.000 насеља (Исто, стр. 9).

³⁵ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.206,

одговорности између полицијских јединица или службеника; погодности у вези са развојем специјалистичких служби, употребом техничких средстава, стручним усавршавањем и увођењем јединственог система напредовања и награђивања службеника.

У недостатке централизованих полицијских организација спадају: недовољна одговорност полиције према јавности; превише концентрисана моћ у врху полицијске организације и у рукама тела које је надређено полицији (влада), и с тим у вези опасност од могућих злоупотреба полиције, односно употреба полиције за циљеве који нису у складу са делокругом рада полиције. У таквим ситуацијама долази до појаве елемената који детерминишу постојање полицијске државе и слабо детектовање специфичних потреба локалних заједница и у складу с тим неадекватно постављање полицијске службе.

Предности децентрализованих полицијских организација биле би супротне недостацима централизованих полицијских организација, што значи да су боље прилагођене стварним потребама грађана и локалних заједница; већа је одговорност полиције према јавности и мања опасност од злоупотребе полиције за нејавне циљеве, односно мање су могућности девијације полиције у друштву.

Такође, недостаци децентрализованих полицијских организација били би супротни предностима централизованих полицијских организација. Такве организације су мање ефикасне, скупље, нерационалне, расцепкане, нејединствене итд.

Једно од главних питања у функционисању полиције према јавности јесте питање корупције у полицији. Амерички социолог Алберт Рајс (*Albert Reiss*) сматра да корупција у децентрализованим полицијским организацијама не прелази локалне оквири, и да у целини посматрано полиција као систем није захваћена корупцијом. Корупција може бити ендемична појава, али врло ретко захвата врх пирамиде у полицијској организацији. У централизованим полицијским системима локална полиција је заштићена од корупције зато што је сва моћ концентрисана у врху полицијске пирамиде.³⁶

У литератури постоје и многе друге класификације полицијских система, од којих су посебно карактеристичне две:³⁷

1. Класификација полицијских система која полази од: извора легитимитета полиције (локална власт, централна власт, гувернери као представници централне власти, аутократска власт); врсте организацијске структуре (централизована или децентрализована структура) и садржаја полицијске функције (дефиниција полиције у материјалном смислу).
2. Класификација полицијских система која полази од: степена централизације и међусобне повезаности полицијских организација, јединица (распрострањене, централизоване, интегрисане полицијске јединице); ефикасности полиције (изразито

³⁶ Reiss, Albert, *Reflexions sur les systemes de police et la cooperation policiere en Europe. Les cahiers de la securite interieure*, 1939, No. 13. и Мато Пушељић, Миливој Јеленски, *Полицијски системи – реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. Бр. 1-2/2007, Загреб, 2007, стр. 8-9.

³⁷ Будимир Бабовић, *Полиција у светском поретку*, Цицеро принт, Београд, 1997, стр. 24.

добра, добра, слаба и изразито слаба); од демократичности полиције и од степена корупције у полицији.

Полиција обавља свој задатак у динамичној средини, са гледиштима и односима који се стално мењају и развијају. Полиција, преко својих појединаца, мора да развије способност да се прилагођава и мења, како њен рад у целини не би постао препрека напретку у друштву. Стога програми обуке и образовања не смеју бити затворени системи и унапред утврђени за сва времена. Као и сама организација, они морају бити отворени за промене и даљи развој који диктирају захтеви средине која се мења. Само на тај начин полицајци могу испунити жеље и потребе заједнице којој служе и остварити очекивања која се пред њих постављају.³⁸

Литература:

1. Radoslav Gaćinović, *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd, 2012
2. Ramo Masleša, *Teorije i sistemi sigurnosti*, Magistrat, Sarajevo, 2001, str. 163.
3. Milosavljević, B, *Nauka o policiji*, Policijska akademija, Beograd, 1997, str 56.
4. Schwartz, R. D; Miller, J. C. *Legal Evolution and Societal Complexity*, American Journal of Sociology, 1964, vol. 70
5. Milosavljević, B, *Nauka o policiji*, Policijska akademija, Beograd, 1997
6. mr Mato Pušaljić, i mr Milivoj Jelenski, *Policijski sustavi – realizacija policijske funkcije kroz ustroj*, Polic. Sigur. Zagreb, broj 1-2,
7. Žorž Verdel, *Osnovi upravnog prava*, Narodna knjiga, Beograd, 1979, str. 47.
8. Ratko Marković, *Ustavno pravo i političke institucije*, IPD Justinijan, Beograd, 2006
9. Slobodan Nešković, *Bezbednost i reforme u Srbiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2006
10. Budimir Babović, *Policija u svetskom poretku*, Cicero print, Beograd, 1997,
11. C. de Rover, *TO SERVE AND TO PROTECT – Human Rights and Humanitarian Law for Police and Security Forces*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1998
12. Bayley, David, *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*, New York, Rutgers University Press, 1985
13. Mato Pušeljčić, Milivoj Jelenski, *Policijski sustavi – realizacija policijske funkcije kroz ustroj*, Polic. Sigur. br. 1-2/2007, Zagreb, 2007
14. Bayley, David, *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*, New York, Rutgers University Press, 1985
15. Miloš Vojinović, *Policija u zajednici*, Bezbednost, br. 4/04,
16. Reiss, Albert, *Reflexions sur les systemes de police et la cooperation policiere en Europe. Los cahiers de la securite interieure*, 1939, No. 13
17. Budimir Babović, *Policija u svetskom poretku*, Cicero print, Beograd, 1997

³⁸ Исто, стр. 374.

СЛОБОДАН ЗЕЧЕВИЋ
МИЛАН ИГРУТИНОВИЋ

ЕВОЛУЦИЈА СПОЉНОПОЛИТИЧКИХ И БЕЗБЕДНОСНИХ ИНСТИТУЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, 1950-2009*

Убрзо након краја Другог светског рата је постало јасно да су идеолошке и стратешке поделе међу две преостале суперсиле почеле да избијају у први план међународних односа. САД и СССР су готово у потпуности попуниле вакуум политичке моћи у континенталној Европи створен поразом нацизма. Сједињене Државе су у следећих неколико година успеле да око себе окупе земље западно од линије блоковске поделе помажући им знатним финансијским средствима и војном опремом. На аутономне снаге европских савезника Америка није могла снажније да се ослони будући да су биле оптерећене ревитализацијом привреде и инфраструктуре.

Европска интеграција се у почетку одвијала у оквиру Европских заједница тј. прво у области привреде од маја 1950. и плана француског министра спољних послова Роберта Шумана (Robert Schumann) преточеног у Европску заједницу за угаљ и челик која је предвиђала постојање Савета, Комесаријата, Скупштине и Суда. (Manin, 2005: 34). Постојање јединственог европског тржишта наметало је као императив одређивање заједничке политике у различитим областима привреде, попут пољопривреде, индустрије, саобраћаја и заједнички наступ на међународним конференцијама. У државама чланицама заједнице јачала је свест да је једини начин да се поврати некадашњи спољнополитички и војни утицај у свету, међусобна сарадња и заједничко спољнополитичко деловање (Cartou, 1996: 41-42).

У тексту ћемо описати како је текао развој функционисања заједничког спољнополитичког и безбедносног оквира деловања земаља чланица Уније, почевши од Европске одбрамбене заједнице до Заједничке спољне и безбедносне политике према Лисабонском уговору. Покушаћемо да покажемо које су екстерне силе и интерне дилеме условљавале развој овог оквира и како се он мењао у складу са њима.

* Rad je deo projekta ON179014 (*Srbija u procesima evropskih integracija: globalni kontekst, institucije, identitet*) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Почетни оптимизам и крах – Европска одбрамбена заједница

Поврх економских проблема с краја '40их везаних за мањак капитала и трошкове обнове, западни блок је био под сталним утиском инфериорније стране у односу на СССР ако се посматрају само конвенционалне војне снаге, те им је био потребан адекватан оквир за решење тог проблема. Стварање Бриселског (март 1948) и Северно-атлантског пакта (април 1949) је представљало крупне кораке ка зближавању њихових одбрамбених ресурса, као одговор на рапидно погоршавање односа са Совјетским Савезом. Кључни недостатак ових споразума је било нерешено питање немачког ангажовања у колективној безбедности. Најжешћи противник оживљавању немачких војних потенцијала је свакако била Француска, широм свог унутрашњег политичког спектра. Она није желела да Немачку поново види као уједињену земљу; није замишљала да ће Рур и Сар бити под немачком контролом, нити да ће некој новој немачкој војсци бити дозвољено да буде битан фактор (Dedman, 1996: 2). Супротно њој, САД су биле животно заинтересоване за што брже немачко укључивање у заједничку одбрану како би растеретиле своје развучене ресурсе.

Први корак је учинио председник француске владе Рене Плевен (Рене Плевен), крајем октобра 1950. када је предложио спајање људских и материјалних ресурса земаља окупљених око Шумановог плана из маја месеца (Француска, Немачка, Италија и три земље Бенелукса) у циљу заједничке одбране. Базична идеја је била формирање заједничких оружаних снага под наднационалним министром одбране одговорног Заједничкој скупштини Европске заједнице за угаљ и челик, претходници данашњег Европског парламента. Такође, било би формирано и заједничко одбрамбено веће у које би свака држава слала по једног представника. Важан аспект овог предлога је у томе што је представљао контрапункт америчкој идеји о пуном укључивању 3. Немачке у НАТО, тежећи да питање положаја 3. Немачке задржи у европским, а првенствено француским рукама (White, 2001: 145).

За главног инспиратора овог плана узима се Жан Моне (Jean Monnet), иако је у литератури остао познат као Плевенов план. По Монеовим речима, једна од примарних мотивација иза плана је била и у томе да само питање немачког наоружавања не сме угрозити рад на Заједници за угаљ и челик, те га је требало решавати што брже. Такође, Моне је био тај који је посредовао да Американци дају своју подршку овом плану. (Dwan, 2001: 142-143). Наиме, француска јавност је у сагледавању своје спољнополитичке ситуације поред заједничке одбране морала да води рачуна и о позицији у Индокини. У овом другом случају Париз је био врло подложен америчком утицају имајући у виду знатну војну помоћ коју је примао од Вашингтона. Такав развој догађаја и неспособност да се сопственим капацитетима одржавају колонијални поседи су били плодно тле за многе нападе на владајућу коалицију. Убрзо по промоцији плана видело се да ће питање односа са Британијом, која је одбила директно учешће у заједници и армији, имати знатног утицаја на коначни успех (Lindley-French, 2007: 32).

Уз све расправе и размимоилажења у ставовима, земље чланице Европске заједнице за угаљ и челик су 27. маја 1952. у Паризу потписале Уговор о успостављању Европске одбрамбене заједнице (ЕОЗ).¹ Уговор је предвидео заједничке одбрамбене институције (Савет министара, Скупштину и Комесаријат), војни буџет и армију. Замишљене Европске одбрамбене снаге (ЕОС) су требале добити примат над националним армијама. Ове не би биле укинуте, али би биле сведене на меру у којој свака држава има потребу за њима у ваневропским пословима (у суштини се то сводило на одбрану колонијалних поседа) и у смислу савезничких окупационих снага у Немачкој и Аустрији које не би изгубиле свој национални карактер. Такође, националне снаге су изгубиле примат и у ефективном смислу јер њихова бројност није смела да угрози потребне капацитете ЕОС. Са друге стране, споразум је предвиђао примат обавеза према НАТО-у у односу на обавезе према ЕОЗ-у, што је, између осталог, евидентно из субординисаности ЕОС Врховном команданту НАТО-а за Европу у случају рата. Једно од кључних обележја овог уговора је била пуна једнакост СР Немачке са осталим државама чланицама, чиме је дат изванредан одговор на дилему немачког положаја.

Две политичке струје су се од старта противиле плану. Социјалдемократска партија Немачке је под вођством Курта Шумахера била на становишту да влада у Бону нема уставна овлашћења да одлучује о питањима рата и мира, нити Бундестаг може о њима да гласа. Са друге стране, француски војни естаблишмент је био против плана, сматрајући да стављање знатног дела француских војних ефектива под још увек непрепознатљиву и неуверљиву наднационалну институцију може да има врло негативне последице по војну спремност француске, а доза подозрења према Немачкој је такође била веома присутна. Комплексна спољно-политичка ситуација Француске, пораз код Дијен Бијен Фуа у мају 1954. су коначно довели да је споразум о ЕОЗ пао на ратификацији у француској скупштини у августу, управо услед страха од губитка суверене контроле над војском и укорењеног страха од интеграције немачке војне компоненте (Miskimmon, 2007: 26-27).

Шуман је током креирања свог плана увидео да су западни савезници практично постигли консензус о томе да се креира Западна Немачка од три западне зоне. Тако су, још током 1948. Шуман и кружок око њега и Жана Монеа формулисали планове о начинима безбедног укључења такве Немачке у западни мултилатерални савез (Dedman, 1996: 59-60). Заједница за угаљ и челик је требала да ове две стратешке гране привреде без којих нема наоружавања стави под заједничку контролу а Европска одбрамбена заједница је требала да укључи немачке одбрамбене капацитете у западне одбрамбене планове а да они истовремено не представљају опасност за Западну Европу. Услед колапса плана о Европској одбрамбеној заједници у лето 1954, једне грешке почињене од саме Европе, НАТО постаје стуб војне безбедности а војна сарадња западноевропских држава значајно редукована у форму Западно-европске

¹ Текст Уговора на енглеском језику се може наћи на интернет адреси: <http://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>, pristupljeno 19.01.2014.

уније. Крах овог процеса је истовремено и ефективни завршетак прве фазе укупних европских интеграција (Ruttley, 2002: 232).

Западно-европска унија и Европска политичка сарадња – дуги међукорак

Неуспех у реализацији уговора о Европској одбрамбеној заједници из августа 1954. године зауставио је процес сарадње држава чланица Заједнице у области одбране. Паралелно, све већа зависност од америчке војне помоћи те растућа перцепција опасности од СССР гурали су земље Западне Европе под америчко окриље. Међутим, потрага за посебним европским одговором на изазов Хладног рата је настављен на основама Бриселског споразума. Основна војна институција Бриселског споразума – командна структура – је распуштена већ 1950. године; покушаји да се на његовом нивоу успостави форум о интеграцији војне индустрије су такође блокирани и пребачени на НАТО.

Брз одговор на ове проблеме је дат на Париској конференцији крајем октобра 1954. Оригинални Бриселски споразум је амендиран те су у њега примљене Италија и Немачка и официјелно креирана Западно-европска унија, са седам чланица заједно са Француском, В. Британијом и земљама Бенелукса. Француска је покушала да направи корак даље, кроз поновно формирање врсте војног штаба, овога пута у виду тзв. ФИНБЕЛ конференције начелника војних штабова земаља чланица ЗЕУ. Лондон је успешно блокирао овај покушај, инсистирајући на томе да не може бити репликације војних функција које већ поседује НАТО, став који до данас деле заједно са Вашингтоном. Једина практична корист из успоставе ЗЕУ у 1954. је у том тренутку био Стални комитет за наоружавање (Dietl, 2009: 435).

Значајан ударац, условно гледано сепаратним европским покушајима да успостави сопствени безбедносни апарат, је задат током 1956. године, кроз кризу у Мађарској и интервенцију Британије и Француске на Суецу. Уздржаност Вашингтона према обарању владе у Будимпешти и совјетске интервенције у периоду октобар-новембар су Европљанима показали да су Американци посвећени одбрани само западне Европе и већ постојећих савезничких структура. Са друге стране англо-француска интервенција на Суецком каналу која се одигравала паралелно са догађајима у Будимпешти, је резултовала врло снажним противљењем Вашингтона нападном понашању две европске силе, те су оне биле принуђене да напусте ову војну кампању. Три су важна правца развоја интер-европских односа наступила као последица оваквог америчког мешања. Прво, сва даља европска промишљања о самосталности у спољнополитичким акцијама и безбедносној институционалној поставци су морале добити одобрење Вашингтона. Друго, ако је Британија макар и невољно приста на ову поставку, Француска није, што је довело током следеће деценије до врло затегнутих односа на линији Париз – Вашингтон (Тоје, 2008: 27). Треће, економска сарадња је остала као доминантна област у којој се даља интеграција Европе могла одвијати.

Крајем 1956. су у оквиру ЗЕУ разматране две опције даљег стратешког развоја. Прву, немачко - италијански је предвиђала изградњу Европске политичке заједнице као посебан стуб евро-атлантског савезништва. Други предлог је дошао Британаца у виду тзв. Великог плана који почива на НАТО-у као војно-безбедносном кишобрану али и ЗЕУ трансформисаној у Европску одбрамбену организацију као компоненти која би чак имала и нуклеарну компоненту. Вашингтон је до краја 1957. успео да обесмисли оба плана тиме што је предложио стварање нуклеарне сарадње, заједничког развоја наоружања и научног комитета и саветништва посвећеног тим питањима, све у оквиру НАТО-а и тиме што је нудио поједине билатералне пројекте, играјући на карту *divide et impera* приступа (Dietl, 2009: 437-439). ЗЕУ је остала да постоји као институционални ембрион без војних ефектива, више као врста дипломатске позе према САД али и СССР-у у смислу да је 3. Европа спремна да у случају потребе и могућности самостално преузме на себе терет самосталног безбедносног чиниоца. Међу интерним односима преко ЗЕУ се још вршио надзор немачке војне индустрије и програма наоружавања посебно забрана набавке и развоја атомског, биолошког и хемијског наоружања (Miskimmon, 2007: 26).

Сједињене Државе су биле забринуте због могућности креирања западно-европског нуклеарног програма који би обухватио развој и производњу посебног нуклеарног наоружања. Стога су до марта 1960. успеле да издејствују да Британија подржи набавку америчких ракета „Поларис“ под окриљем НАТО-а уместо самосталног европског решења. Када је опција посебног европског нуклеарног програма склоњена са стола, Вашингтон је са мање подозрења гледао на ток разговора о политичкој унији (Dietl, 2009: 442).

Питање улоге ЗЕУ је отворено је на посредан начин крајем '60-их година када је отворена дебата о британском приступању ЕЕЗ-у. Након другог француског вета за ово приступање, децембра 1967, Лондон је користио наговештај спремности да преиспита своје ставове о искључиво европској одбрани као начину да приволи осталих пет чланица да са своје стране притисну Француску. То је укључивало како ревизију постојећих процедура и јачања надлежности у односу на војну индустрију, тако и тајно обећање Бону да ће Британија пристати на престанак ограничења према Немачкој. Међутим, Бон је одбио да уцењује било коју страну и инсистирао је на Европи и са Британијом и са Француском. Коинцидирајући са Де Головом (Charles de Gaulle) оставком априла 1969. Хашки самит у пролеће 1969. је јасно отворио пут британском уласку у ЕЕЗ, док је положај ЗЕУ и њена структура остао, већ по обичају, непромењен.

Покушај успостављања синергије у спољној политици држава – чланица је евидентат из тзв Давињоновог (Étienne Davignon) извештаја из октобра 1970. који је истакао потребу да Европа говори „једним гласом“ и да је потребно да се спреми да преузме „неодложне светске обавезе“². Он је дошао као последи-

² Текст извештаја се може наћи на интернет адреси:
http://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf, приступљено 22.01.2014.

ца договора на Хашком самиту а довео је до стварања Европске политичке сарадње, инструмента који је формализовао међувладине састанке на којима су разматрана питања из спољнополитичког домена. Иако је њена вредност постала више академска и потенцијална, попут ЗЕУ, из ње је изникао други стуб Матрихтa тј. Заједничка спољна и безбедносна политика Уније (Тоје, 2008: 10).

Европске заједнице су током друге половине '80-их убрзале део својих интегративних процеса, а уочљиви колапс Источног блока је у перспективи отварао простор за будући војни и безбедносни “кишобран” под окриљем Западне Европе. Развој догађаја након 1989. године је донекле заострио парадоксе специфичног и мешовитог система који је користила Европска заједница у својој спољној и одбрамбеној политици. Неоспорни примат је и даље припадао државама – чланицама, но одређене заједничке акције су биле могуће кроз наднационалне институтције. Тако је формално ЗЕУ увела санкције Аргентини након што је искрцала трупе на Фокландима, а потом, од средине '80-их пружила оквир у коме су деловале поморске јединице њених држава – чланица у мисијама поморских патрола и чишћења мина у водама на Блиском Истоку, добрим делом под притиском Сједињених Држава како би европске земље преузеле део савезничких обавеза. Практично повлачење Совјетског Савеза са својих позиција у Источној Европи и пре него што је он номинално престао да постоји децембра 1991. је значило и умањивање америчког интересовања за европски континент у периоду од лета 1990. када је практично обезбеђено уједињавање Немачке под окриљем Европске заједнице и НАТО-а па до активирања програма Партнерства за мир током 1993. године, и коинцидирао са доношењем и ратификацијом Матрихтског споразума.

Стуб из Матрихтa

Уговор о Европској Унији из Матрихтa из 1993. године представљао је веома важан корак напред у продубљивању и ширењу поља деловања европских структура. С тим у вези треба имати у виду да је, до доношења уговора из Матрихтa, европска интеграција била ограничена на привредну сферу. Сарадња држава чланица у области спољне политике је делимично институционализована Јединственим Европским Актом из 1987. године док се а сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова од 1976. године и оснивања групе Треви развијала на неформалној основи (Manin, 2005: 51). Уговором из Матрихтa је пак било предвиђено да новооснована Европска унија под својим кровом покрива економску интеграцију држава чланица, која се одвијала на основу уговора о оснивању Европских заједница, али и да има надлежности у области спољне политике и безбедности с једне и унутрашњих послова и правосуђа, с друге стране. Дакле, Европске заједнице, Заједничка спољна и безбедносна политика (ЗСБП) и Сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова (СПУП) (Cartou, Clergerie, Gruber, Rambaud, 2006: 55-56) постају стубови на којима почива Европска Унија као „заједничка кућа“ њених чланица (Манин,

1996: 42-43). Унија је тиме бар привидно покривала поља деловања федералне државе. Овај федерални привид је пак проистекао из чињенице да су се у области спољних послова и одбране као и правосуђа и унутрашњих послова још увек користили инситуционални механизми међудржавне сарадње. У тим областима су наике, кључну улогу имали међудржавни органи као што су Европски савет и Савет министара у чијем се окриљу одлучивало једногласно док су Комисија и Европски парламент остали на маргини процеса доношења одлука. Суд правде није имао надлежности у преостала два стуба међудржавне сарадње (Вукадиновић, 1996: 29-30). Међутим, на међународном плану, поготову у области спољне политике, Унији су биле „везане руке“ и стога што су једино међународна правна лица могла да закључују међународне уговоре, а она то није била (Simon, 1997: 67).

У надлежност Уније у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике укључена је и област одбране. Међутим, механизми и начини сарадње држава чланица у области одбране је тек требало да се установе. Западно-европска унија је „преживела“ креирање другог стуба Европске уније, а постала је врста моста између Уније и НАТО-а. Наравно, у условима завршетка Хладног рата положај ЗЕУ је био одређен не само пуким институционалним обзирима него и дебатом о улози НАТО-а у новом окружењу у Европи и одсуству јасне претње коју је некада СССР представљао. Компромисно решење три највеће престонице – Париза, Лондона и Берлина – је поновило потенцијалну улогу ЗЕУ као евентуалног оквира за продубљивање војне и безбедносне инфраструктуре у Европи, што је потврђено чињеницом да је ЗЕУ постала носилац Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета, али јасно у оквиру НАТО-а. (Miskimmon, 2007: 39-41)

Најјачи подстицај јачању безбедносних потенцијала европских земаља у пост-хладноратовском периоду је дат изјавом из Сен Малоа, француско-британским позивом децембра 1998. да Европска унија створи капацитет за аутономну акцију потпомогнуту кредиблиним снагама. Овај позив је пратио самит у Келну у пролеће 1999. на коме је одлучено да се ЗЕУ у догледно време у потпуности интегрише са Европском унијом. У јесен 1999. донети су и Хелсиншки циљеви који су практично установили Европске снаге за брзо реаговање. Како је с правом истакао Џолион Ховорт, у периоду од 18 месеци након Сен Малоа више је учињено на заједничким безбедносним питањима него у претходних 50 година (Howorth, 2000: 379). Тако је Унија у периоду 2002-2012. започела 25 мисија војног или полицијског и административног типа у Европи, Азији и Африци, мисија које су ниског интензитета будући да је тешко постићи неопходан консензус за веће војне потхвате. Тако је 2011. године у спровођењу резолуције Савета безбедности УН 1973 о Либији Француска прогурала војно решење интерног конфликта у тој земљи, у ослонцу на НАТО командну структуру будући да није било сагласности свих чланица Уније о томе.

Завршетак војних сукоба на Балкану и пре свега терористички напади 11. септембра 2001. и напад САД и појединих савезника на Ирак марта 2003. су коначно усмерили основне безбедносне бриге ван европског континента, те

створили потребу за пројекцијом моћи уместо фокуса на одбрану сопствене територије. Овакав геополитички тренд је захтевао и посебан идејни одговор како би се концептуализовала улога Уније у тим околностима, што је покушано са доношењем прве безбедносне стратегије Уније, 2003. године. У руководеће принципе деловања Уније су преточени ставови из Декларације о европском идентитету са самита у Копенхагену децембра 1973. године, кад су за базу узети принципи демократије, владавине права, социјалне правде и људских права. Ови принципи су преточени у критеријуме за приступ земаља Источне Европе, поново у Копенхагену, 1993. године, чиме Унија своје интерне норме тежи да постави као норме понашања на ширем, глобалном плану (Lai-di, 2008: 42-50).

Савремени механизми Заједничке спољне и безбедносне политике

Промене донете Лисабонским уговором³ су се ослониле на исту нормативну матрицу али су установиле нове институције за спровођење Заједничке спољне и безбедносне политике. Њу утврђују и спроводе међудржавни органи Уније тј. Европски савет и Савет на основу једногласно донетих одлука, осим када је уговором предвиђено другачије (Уговор о Европској унији, Чл. 24). Усвајање законодавних аката у овој области је искључено. Предлоге одлука у области спољних послова и безбедности могу да доставе државе чланице или пак Високи представник за спољне послове и безбедносну политику уз подршку Комисије чији је члан (Уговор о Европској унији, Чл. 30). Овако утврђену спољну и безбедносну политику спроводи Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику као и државе чланице.

Из претходно изложеног уочава се да наднационални органи у области о којој је реч имају споредну улогу. Тако су Комисији у овој области ускраћена готово монополска овлашћења у погледу подношења предлога одлука која иначе има у области привреде. Поред тога, Европски парламент нема законодавне надлежности у области спољне политике и безбедности. Високи представник за спољне послове и безбедносну политику само је дужан да консултује Европски парламент у вези са главним аспектима и суштинским опредељењима спољне и безбедносне политике Уније и да га обавештава о истој. Европски парламент има право да поставља питања и упућује препоруке Савету и Високом представнику за спољне послове и безбедносну политику, као и да два пута годишње организује расправе на ту тему (Уговор о Европској унији, Чл. 36). Поред Европског парламента ни Суд правде Европске уније нема суштинска овлашћења у области другог стуба, чиме се још једном подвлачи његова „међудржавна“ природа.

Из претходно изнетог јасно је да међудржавне институције доминирају Заједничком спољном и безбедносном политиком. Тако је Европски савет над-

³ Текст Уговора на енглеском језику се може наћи на интернет адреси:

<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>, приступљено 20.01.2014.

лежан да препозна стратешке интересе Уније, утврди циљеве и опште правце спољне и безбедносне политике (Уговор о Европској унији, Чл. 26). Са своје стране Савет на основу стратешких опредељења Европског савета, утврђује спољну и безбедносну политику Уније и доноси неопходне одлуке за њено спровођење. Високи представник за спољне послове и безбедносну политику није само пуки извршилац утврђене спољне политике. Наиме, претходно поменути председава седницама Савета посвећеним спољној политици и има надлежност да својим предлозима допринесе утврђивању спољне и безбедносне политике (Уније Уговор о Европској унији, Чл. 27).

У уговору о Европској унији из Лисабона јавља се значајна новина у виду успостављања дипломатске службе Уније. Наиме, Високом представнику у раду помаже Европска служба за спољне послове (ЕССП) (Уговор о Европској унији, Чл. 27). Ова служба делује у сарадњи са дипломатским службама држава чланица. Службу за спољне послове Уније чине службеници отпослани из генералног секретаријата Савета и Комисије, као и службеници упућени на рад у Службу из дипломатских служби држава чланица. Досадашња пракса је показала да је ЕССП постала чворишна тачка спољнополитичког ангажмана Уније, будући да има приступ релевантним информацијама и политичким телима али и право да разрађује дугорочније стратегије Уније у свим доменима који се на било који начин дотичу спољне политике.

Европска унија оперативно делује у међународним односима путем одлука које једногласно усваја Савет. На основу донетих одлука се покрећу акције Уније на међународном плану. Одлука садржи напомене о томе шта је циљ усвојене акције, који је њен домет, колика средства се одвајају у ту сврху, који су услови под којима се акција реализује као и евентуално колико је њено временско трајање (Уговор о Европској унији, Чл. 28). Одлуком Савета може да се одреди и став Уније о поједином географском или тематском питању. Државе чланице су затим дужне да ускладе своју политику са њеним садржајем.

Савет усваја „одлуке“ по правилу једногласно изузев када уговор о Европској унији предвиђа другачије. Међутим, у вези са претходно изнетим треба имати у виду да је још уговором из Амстердама из 1999. године учињен напредак у избегавању примене једногласног одлучивања. У првом реду уведена је институција „конструктивног уздржавања“ која предвиђа да држава чланица има могућност да се уздржи приликом гласања у Савету, уз формалну изјаву да прихвата ангажовање Уније без обзира што сама не жели да примени одлуку. Држава „апстинент“ се изјавом обавезује да неће да улази у сукоб нити да спречава акцију Уније која се предузима на основу усвојене одлуке. Одлука не може да ступи на снагу уколико чланови Савета који се уздржавају уз „изјаву“ имају више од трећине гласова у односу на пондерацију предвиђену уговором (Уговор о Европској унији, Чл. 31).

Поред тога, предвиђено је да Савет одлучује квалификованом већином гласова када усваја одлуку о ставу или акцији Уније полазећи од већ једногласно усвојене одлуке Европског савета о стратешким циљевима и интересима Уније. Савет одлучује квалификованом већином и о ставу или акцији Уније

коју усваја на предлог Високог представника за спољне послове и безбедносну политику, ако је Европски савет тражио од Високог представника да поднесе предлог у том смислу. Мере примене заједничких акција и ставова такође се усвајају квалификованом већином. Савет одређује квалификованом већином и специјалне представнике Уније задужене за одређене међународне проблеме.

Без обзира на претходно изнето суверенитет држава је заштићен, јер и онда када је уговорима о оснивању предвиђено да се одлука усваја квалификованом већином у Савету, државе чланице имају право да се супротставе њеном доношењу због „виталних националних интереса“, с тим што морају да образложе Савету о каквим важним националним интересима је реч (Уговор о Европској унији, Чл. 31). У овом случају Високи представник је овлашћен да у контакту са државом чланицом која се позива на заштиту виталних интереса покуша да пронађе за њу прихватљиво решење. У супротном Савет има могућност да на основу одлуке донете квалификованом већином проследи спорно питање „вишој инстанци“, тј. Европском савету који пак одлучује једногласно.

Државе чланице су дужне да се у оквиру Европског савета и Савета договарају о свим питањима спољне и безбедносне политике која су од заједничког интереса, а у циљу одређивања заједничког приступа међународним проблемима. Поред тога, пре него што предузму акције или преузму обавезе на међународном плану, а које би могле да угрозе интересе Уније, државе чланице морају да консултују своје партнере у Европском савету и Савету. Полазећи од усклађених ставова држава чланица, Унија брани своје интересе на међународној сцени. Државе чланице су такође дужне да буду међусобно солидарне. Када је Европски савет или Савет усвојио заједнички приступ међународном проблему, Високи представник за спољне послове и безбедносну политику и министри држава чланица треба у том смислу координирано да делују. Дипломатска представништва држава чланица и делегације Уније у трећим државама и међународним организацијама спроводе заједнички приступ, али и одлуке о заједничким ставовима и акцијама. У том смислу претходно поменута дипломатска представништва размењују информације и заједнички процењују стање у трећим државама (Уговор о Европској унији, Чл. 31). На крају, као својеврсно затварање круга ЗЕУ је угашена доношењем Лисабонског споразума, пошто су све њене преостале ингеренције стављене под капу Заједничке спољне и безбедносне политике и Високог представника.

Закључак

Историјски гледано европске одлуке о заједничком приступу међународним проблемима често су биле бледе, закаснеле и без утицаја на спољно-политичке догађаје јер су одражавале компромис између различитих интереса држава чланица (Berthu et Souchet, 1998: 231). Поједини аутори сматрају да је током Хладног рата Европа умрежена кроз Европску заједницу била *de facto* ревизионистичка сила, посебна субструктура у биполарном свету која је имала сталну тежњу ка његовој разградњи и изградњи мултиполарности

(Dietl, 2009: 431). У том светлу можемо посматрати и Европску одбрамбену заједницу и Западно-европску унију, али и формирање другог стуба Уније непосредно након краја Хладног рата, као приметак својеврсне и још увек непуне еманципације Европе од америчког туторства.

Стога је заједничка концепција одбране држава западне Европе остварена у оквиру НАТО пакта као међународне организације у којој доминантан положај имају Сједињене Америчке Државе. Поједине државе попут Холандије, сматрале су да искључиво Сједињене Америчке Државе могу да обезбеде адекватну одбрану западне Европе од Совјетског Савеза и држава чланица Варшавског пакта. С друге стране, европске државе које су имале сопствено нуклеарно оружје попут Француске и Велике Британије нису могле да јемче да би ово могло да послужи за заштиту њихових партнера, тј. да би могло да се користи ван контекста одбране њихових уско националних интереса (Manin, 2005: 183).

Међутим, историјски развој догађаја а посебно југословенска криза која је избила 1991. године, показала је да је неопходно да Заједница/Унија треба да буде способна да интервенише у кризним ситуацијама на међународном плану а посебно на Европском континенту, и да у том погледу не буде зависна од Сједињених Америчких Држава и НАТО пакта.

У кризним ситуацијама је пак било веома тешко артикулисати заједничке акције услед дијаметрално супротних ставова држава чланица. Тако је рецимо, немачка влада почетком 90-их година XX века подржавала отцепљење Словеније, Хрватске и БиХ од СФР Југославије, док су Француска и Велика Британија указивале да би њихово преурањено признање без регулисања питања сукцесије и права мањина могло да изазове катастрофалне последице. Како је Немачка једнострано признала Словенију и Хрватску у децембру 1991. године, Француска и Велика Британија су у јануару 1992. године у име „европског јединства“ одлучиле да јој се придруже чиме је практично по речима појединих француских аутора запаљен фитиљ грађанског рата у бившој СФРЈ (Berthu, Souchet, 1998: 221). Иако се сукоб у Босни и Херцеговини одвијао на европском тлу, Европска унија према њему није имала довољно јасно дефинисан став те је решење пронађено 1995. године под покровитељством Сједињених Америчких Држава, на америчком тлу у војној бази у Дејтону (Defarges, 1998: 180).

У другим, кризним ситуацијама пак није постојала европска сагласност па самим тим ни могућност усвајања заједничких ставова и усклађеног наступа у области спољне политике. Примера ради, Француска и Немачка су биле против војне интервенције Сједињених Америчких Држава у Ираку која је покренута 20. марта 2003. године, а коју су с друге стране подржале Велика Британија, Шпанија и Италија, али и поједине државе кандидати за улазак у Европску унију у то време попут Пољске, Чешке или Мађарске. Стога не чуди да је уговором о Европској унији из Лисабона из 2009. године учињен још један покушај да се ојача заједнички наступ држава чланица у области спољне политике и безбедности. У вези са претходно изнетим намеће се суштинско

питање, да ли интерес Уније на међународном плану уопште може да одговара збиру интереса држава чланица? Уколико пођемо од претпоставке да Унија има сопствене спољно-политичке интересе који би требало да буду ефикасно заступљени у међународним односима, онда би истој били неопходни федерални органи, односно председник или влада која би деловала у складу са смерницама Европског парламента. Овим би опет био суштински угрожен суверенитет држава чланица и у области спољне политике и одбране, а реч је о доменама за које државе иначе сматрају да им по природи ствари припадају у надлежност.

Литература:

1. Berthu, Georges et Souchet, Dominique (1998): *Le traite d' Amsterdam contre la democratie*, Liberte politique, Paris.
2. Cartou, Louis (1996): *L' Union europeenne*, Dalloz, Paris.
3. Cartou, Louis, Clergerie, Jean-Louis, Gruber, Annie, Rambaud, Patrick (2006): *L' Union europeenne*, Dalloz-precis, Paris.
4. Dedman, Martin J. (1996): *The Origins and Development of European Union 1945-1995: A History of European Integration*, Routledge, London and New York.
5. Defarges, Philippe Moreau (1998): *Les institutions europeennes*, Armand Colind, Paris.
6. Dietl, Ralph (2009): 'The WEU: A Europe of the Seven, 1954-1969', *Journal of Transatlantic Studies*, Vol. 7, No. 4, pp. 431-452.
7. Dwan, Renata (2001): 'Jean Monnett and the European Defence Community', *Cold War History*, Vol. 1, Issue 3, pp. 141-160.
8. Howorth, Jolyon (2000): 'Britain, NATO and CESDP: Fixed Strategy, Changing Tactics', *European Foreign Affairs Review*, Vol. 5, No. 3, pp. 377-396.
9. Laidi, Zaki (2008): *Norms Over Force: The Enigma of European Power*, palgrave Macmillan, Basingstoke.
10. Lindley-French, Julian (2007): *A Chronology of European Security and Defence, 1945-2006*, Oxford University Press, New York.
11. Manin, Philippe (1996) : *Les Communautés européennes, L' Union -européenne*, Pedone, Paris.
12. Manin, Phillippe (2005): *L' Union europeenne*, Pedone, Paris.
13. Miskimmon, Alistair (2007): *Germany and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: Between Europeanisation and National Adaptation*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
14. Ruttley, Philip (2002): 'The Long Road to Unity: The Contribution of Law to the Process of European Integration since 1945' in Pagden, Anthony (ed.) *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Cambridge University Press, New York, pp. 228-259.
15. Simon, Denys (1997) : *Le système juridique communautaire*, Puf, Paris.
16. Toje, Asle (2008): *America, the EU and Strategic Culture: Renegotiating the transatlantic bargain*, Routledge, London and New York.
17. Vukadinović, Radovan (1996) : *Pravo evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
18. White, Brian (2001): *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke.

**ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ
МИНА ЗИРОЈЕВИЋ**

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ*

Увод

Глобализација се најопштије може одредити као процес стварања општесветског друштва кроз синхронизоване политичке, економске и војне активности низа политичких, војних и економских субјеката на челу са САД као државом – носиоцем глобализације, којима се усмерава кретање укупног људског друштва у правцу реализације поставки идеологије глобализма.¹

Неки истраживачи сматрају да је глобализација носилац напретка цивилизације, али и неминовност. Развојем науке и технике неминовно смо дошли до интернета који је објединио многе аспекте живота, економије, комуникације.. Развојем комуникација и приближања економије дошли смо до јединственог светског тржишта, полако унификујемо законе и вредности. Људи, робе, капитал, идеје, вредности постају видљивије и лакше се преносе, границе нестају.

Други, опет, такође аргументовано тврде да је то нови облик ропства и доминације богатих над сиромашнима. То је пошаст која убија сваки трачак националног бића, почевши од културе, језика, војске, писма, музике све до националне државе и осећаја националности.

Без обзира на различита мишљења, глобализација је повезала свет. Националне државе не размишљају више о одговорности пред својим грађанима, већ о првенствено размишљају о одговорности пред међународним институцијама. На глобалном плану издвојио се енглески језик (иако француски има дужу традицију „светског језика“, а шпански говори много више људи, и у више држава на свету), амерички долар (иако би могли да издвојимо неколико адек-

* Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту “Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање”. Пројекат број 179033. које финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014.

¹ Види: Симеуновић, Драган, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009, с. 108-117.

ватнијих и постојанијих валута), Сједињене Америчке Државе су се издвојиле као једина и најважнија сила на свету. Питање ко хоће и да ли хоће нека држава да прихвати глобализацију се више не поставља и мале земље се просто утркују која ће боље и успешније прихватити (углавном некритично) све услове и захтеве. Посебно се издваја „случај ГМО“ и глобална корпорација *Монсанто* која сама креира услове по којима ће се „легализовати“ и која, захваљујући огромним средствима и војсци, просто само улази и прави праву еколошку пропаст у земљи. Последице које оставља на „заражене земље“ су непроцењиве, али наравно и поред доказа казне за сада нема.²

Ипак, тржиште, демократија, плурализам су данас саставни део формуле коју настоји да примени скоро свака држава на свету.

Наравно, нема сумње да има неких страна глобализације које су неспорно добре. Неки проблеми се једноставно могу решавати само глобализованим наступом. На пример, са еколошке тачке гледишта далеко је лакше спречавати еколошке катастрофе које прете свима и уопште решавати еколошке проблеме на глобалном нивоу него на локалном.

Проблем мањка воде и хране у свету је такође лакше решавати заједничким приступом и напором.

Када бисмо посматрали проблем решавања мира у свету помислили би да је то проблем који је идеалан за решавање на глобалном плану. Али, оно што плаши јесте да се са надирањем глобализације не постиже више мира у свету, већ управо супротно. Питања нових конфликта, ратова, националистичких и сецесионистичких покрета и тероризам бујају. Исто тако, обећани просперитет не стиже свима, нити бар једнако. Сиромашни и даље све више сиромаше и једини им је спас у образовању, богати се такође све више богате, али не више као некад само на рачун сиромашних, већ и на рачун образованих и увек помоћу њих. Ипак, и поред образовања и уједначавања услова школовања, неке земље и неки елитни елитни центри остају више тражени од других. Наиме, већина факултета у свету ће пре на место професора прихватити неког из Енглеске или Америке него неког из Африке, Србије, Хрватске без обзира на њихово образовање и способност.

Такође, приметно је да, у свету, паралелно теку два процеса. Са једне стране имамо глобализацију, а са друге настанак нових држава и фаворизовање и затварање других. Та два процеса су наизглед потпуно противуречна, али они то у суштини не морају бити. Наравно да кад велике силе ослабе неку вишенационалну државу, она се распадне и тад настаје више мањих послушних држава уместо једне велике и непослушне.

Безбедносна култура у ери глобализације

Безбедност је једна од основних људских потреба, уз коју неодвојиво иде и унапређење вредности појединца, нације (колектива), а самим тим и по-

² Интернет страна: <http://www.nadlanu.com/pocetna/info/svet/STRAVICNO-Pogledajte-kako-GMO-razara-Argentinu-.a-218664.293.html>. 12/12/2013/.

јаве глобалних вредности које морају да се несметано развијају, испољавају и унапређују. Вредности појединца, у овом смислу, су несметано задовољење основних животних и биолошких потреба, достојанства, обезбеђивање услова и средстава за живот и др. Вредности нације (колектива, група) су бројне на пр. заштита језика, културе, писма, традиције, вере итд. Вредности појединца и нације можемо приказати и кроз спектар људских права и слобода.

Државне и друштвене вредности су: опстанак државе и територијални интегритет, суверенитет, уставни и правни поредак, политичка стабилност и национално јединство, стандард становништва и социјално благостање, јавни ред и мир, економски просперитет, енергетска одрживост и стабилност, еколошка стабилност и друге.

То све доводи до постојања међународних које се налазе у спектру заштите међународног права и које кореспондирају државним вредностима само на међународном плану.

Неки истраживачи издвајају као посебан сет вредности и глобалне вредности које сем ових међународних садрже и: опстанак људске врсте, демографска одрживост, квалитет животне средине, енергетика кроз призму обновљивих ресурса, контрола оружја за масовно уништавање. Посебно место у оквиру овог, највишег, круга вредности има и глобална безбедносна култура и етика.

Као и код било које нове појаве, тако и код глобализације, морамо да покушамо да неутралишемо негативне појаве које се појачавају, или настају. Оно што се истиче као обавезно је постојање безбедносне културе уз коју ћемо смањити мане глобализације. Моралне норме које су некада важиле, са експанзијом информационо-комуникационих технологија, те свеопштом употребом рачунара и Интернета као глобалне мреже, почињу да трпе драстичне промене и да представљају велику опасност.³ Безбедносна култура се уопштено речено огледа у идентификовању опасности, њиховом отклањању или пак упућивању на оне субјекте задужене да професионално реагују и сачувају угрожене вредности. При том се вредности једноставно морају тачно дефинисати, као наша веровања о томе шта је добро или лоше, корисно или штетно, односно у којој мери је нешто допустиво или недопустиво, пожељно или непожељно. На овај начин се може и мора рефлектовати морална димензија која представља неку врсту етичког светионика.

Под безбедносном културом може се подразумевати безбедносна активност која изражава спремност деловања и понашања у складу са стеченим знањима и вештинама, као и у складу са прихваћеним вредносним ставовима. Огледа се у препознавању опасности, реаговању на њих избегавањем опасности, отклањањем опасности или упућивањем на оне субјекте који ће професионално реаговати и сачувати угрожене вредности. Према мишљењу Љубомира Стајића, безбедносна култура представља скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о

³ Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Поједини аспекти безбедносне културе на интернету“, *Култура полиса*, год. X (2013), бр. 21, стр. 101.

потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања. Безбедносна култура има своје унутрашње и спољашње манифестације. Унутрашње се односе на промишљање безбедности, а спољашње на понашање у безбедности, као и на однос и приступ безбедности, под чим се пре свега мисли на спремност и способност да се, било материјално било духовно, одговори на изазове и претње.⁴ Безбедносна култура је у тесној вези са нашим васпитањем, вредностима и вредносним системима које подржавамо.

Васпитање је трајан процес усвајања и усавршавања сензомоторних, интелектуалних, емоционалних, моралних и духовних способности детета, али и одраслог човека. Васпитање представља облик социјализације, што значи да се васпитањем детета или одраслог човека уобличава понашање тако да буде прихватљиво у друштвеној средини. Васпитање може бити физичко (учење и усавршавање сензомоторних особина и покрета тела, спортско васпитање), интелектуално (стицање знања из области науке, уметности, књижевности итд.), морално (стицање знања о томе шта је добро, а шта је лоше), естетско (стицање знања о томе шта је лепо, а шта није), религијско (стицање знања о вери, Богу, верским обичајима и традицији), безбедносно (стицање знања о безбедном понашању, заштити од претњи и угрожавања, избегавању и решавању сукоба итд.). С друге стране, вредности представљају наше идеје о томе шта је добро и исправно. Управо због тога вредности садрже моралну димензију. Људи имају различите вредности, јер су одрасли у различитим околностима, што одражава њихов субјективни карактер.

Глобализација и организовани криминал

Глобализација је умножила прекограничне везе и учесталост повезивања у економији, политици и култури. Било је неизбежно да и криминална удружења следе тај пут. У исто време, криминалци су се показали вешти у коришћењу слабости регулативе. Национализам, страхови од губитка суверенитета и одсуство јасних међународних правила и механизма за њихову примену довели су нас у ситуацију у којој преступници космополите веома лако избегавају мреже локалних контролора. Многе владе су огласиле да стрепе због опасности које са собом носи глобални „организовани криминал”. Многи у САД-у и Европској унији сматрају да је такав криминал озбиљна претња безбедности на нивоу појединих држава и на нивоу међународне заједнице.⁵

⁴ Светлана Станаревић, Филип Ејдус и остали, „Појмовник безбедносне културе“, *Центар за цивилно-војне односе*, Београд, 2009, стр. 16.

⁵ Nikos Passas, „Prekogranični kriminal i dodirne tačke legalnih i nelegalnih učesnika”, *Colloquium Group on Cross-Border Crime: „Feudalizam u novom obličju — Ogledi o klijentelizmu, korupciji, organizovanom kriminalu i pokušajima reforme”*, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji & The Organization for Security and Co-operation in Europe Vienna, Austria, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, The Netherlands, 2007, p. 121.

Појам и дефинисање организованог криминала

Опште дефиниције организованог криминала су претрпеле обимне развојне промене, и те промене су још увек у току. Прва дефиниција организованог криминала почела се помињати у САД двадесетих година прошлог века, а тек деведесетих година појам корганизованог криминала се успешно преселио и у Европу. Почетне дефиниције организованог криминала су се углавном орјентисале пре свега у односу на починиоце оних кривичних дела која се могу описати као кривичниг дела, била одређена као организовани криминал, било би потребно да група починиоца делује заједно чинећи кривична дела током релативно дугог периода, на тај начин фактички формирајући „криминалну организацију”. До скоро је постајало погрешно, једноставније тумачење да криминал обухвата свако кривично дело почињено на организован начин. Неисправност оваквог приступа је јасна већ на први поглед, јер починиоци често чине и најуобичајнија кривична дела, на пример пљачке, на високо организован начин, а ипак та дела не спадају у домен оганизованог криминала. Наиме, организовани криминал се доводи у везу са кривичним делима извршеним у име или од стране „криминалне организације”, и то га суштински издваја од такозваног „класичног” криминала, јер овај други, без обзира на ниво организованости у самом чињењу кривичног дела и на озбиљност кривичних дела, не мора бити у вези са активностима било какве криминалне организације.

Криминал представљају све оне активности (и пропуштања) које угрожавају у одређеном временском размаку поједина лица или пак добра — у материјалном и моралном смислу, која припадају тим појединцима, разним друштвеним органима и организацијама као и друштву узев у целини, а које су инкриминисане у важећем казнено-правним нормама једне земље, сматрају се и правно третирају као њен криминалитет за то време. Њихови извршиоци се узимају на одређену кривичноправну одговорност и подлежу одговарајућим санкцијама и мерама за њихово извршење.

У *ужем смислу* криминал представљају сва регистрована и санкционирана кривична дела на некој територији у одређеном временском периоду. У *ширем смислу* криминал одређује сва понашања којима су прекршене кривично-правне норме, без обзира на то да ли су виновници познати или не, да ли је према њима покретан кривични поступак и изречене санкције или не.⁶

Организовани криминалитет је веома стара појава. Он постоји у скоро свим земљама и показује тенденцију сталног раста. Предмет је разматрања кривичара, криминолога, као и експерата разних научних дисциплина. Организовани криминал, има изузетну способност да користи повољне услове за своје инфилтрирање у легалне друштвене структуре и да се вешто прилагођава конкретної друштвено-политичкој и економској ситуацији не само унутар једне земље него и на међународном плану. Због своје свеобухватности и раз-

⁶ Mina Zirojević, Dragan Đukanović, Dejan Gajić, „Tradicionalna i savremena shvatanja o kriminalu, organizovanom kriminalu i transnacionalnom organizovanom kriminalu“, u Željko Bjelajac, Mina Zirojević, *Organizovani kriminalitet izazov XXI veka*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2012, str. 12.

личитих видова испољавања, као уосталом и појам тероризма, постоје многе дефиниције, сличне и различите, али ниједна свеобухватна и свеприхваћена. На пример, један од проблема се односи на прецизност садржаја термина *организовани*, који може имати више значења. У том смислу, често се под исти појам сврстава и организована криминална група, организовано криминално удружење или организација, па све до типа класичне мафије.

Кроз историју дефиниција организованог криминалитета се мењала, али је њена суштина остала иста. То је активност криминалних група или организација чији је циљ противзаконито обављање послова, односно организација или мрежа чији је циљ вршење кривичних дела ради стицања користи или моћи.

Резултати бројних теоријских истраживања указују нам на основни проблем који се јавља у дефинисању појма организованог криминалитета, с обзиром на то да неки аутори сматрају да сви облици групног криминалног деловања не представљају и организовани криминалитет. Поборници овог мишљења истичу да је за постојање организованог криминалитета, поред елемената који карактеришу организовано криминално деловање, нужен још један елемент — веза криминалне организације са државом и њеним органима. Сам термин „организовани криминалитет“, историјски се везује за делатност извесног Џонатана Вајлда на почетку XVIII века у Енглеској. Вајлд и његови људи су прво крали ствари, да би их Вајлд касније „проналазио“ и за одговарајућу надокнаду враћао правим власницима.⁷ У случају да се власници нису јавили или да нису имали довољно средстава или једноставно нису хтели да плате, он је све те ствари продавао преко своје мреже, не само у Енглеској, већ и у Француској, Холандији, Белгији. Вајлд је имао заштиту тадашњег енглеског краља Џорџа II и тек када је он умро, Вајлд је обешен 24. маја 1725. године.⁸

Међутим, ако посматрамо историју то ипак није први случај сарадње појединих криминалних организација и државне власти. Не треба заборавити трговину опијумом енглеске круне, где је установљена традиција „чаја у 5“. Наиме, како се Енглеска суочила са многољудним земљама (Кина и Индија) коју није могла да војно потпуно контролише, а које су располагале огромним богатством онда је дошло до „размене“ по којој ће Енглези увозити чај, а за узврат ће се гајити поља опијума који ће се конзумирати у тим земљама. Историја повезивања државе са одговарајућим криминалним структурама моћи је подугачка, али, чини нам се да овде првенствено треба имати у виду ситуацију која је у Европи настала након Колумбовог открића Америке и након открића која је извршио Васко де Гама, када су државе са Пиринејског полуострва, Шпанија и Португалија преузеле примат у морнарици и у богаћењу у односу на остале европске државе, Енглеску, Француску, Холандију. Суочене са пребацивањем центра моћи и богатства на Пиринејско полуострво, ове три државе су се нашле у својеврсној дилеми, да ли да крену у отворени рат против Шпа-

⁷ Јован Ћирић „Држава и организовани криминалитет“, *Социолошки преглед*, бр. 3/2005, стр. 265 – 290.

⁸ Ђорђе Игњатовић, *Организовани криминалитет*, други део, - Београд 1998. стр. 13.

није и Португалије, или да мање ризичним и закулисним методама, уз помоћ „својих“ пирата и гусара које су некад отворено, а некад прикривено подржавале, пљачку великих товара блага који су путовали из Латинске Америке у Билбао и Лисабон. То је најпре подржавала Француска, која је гусарима и пиратима тога доба, пружала подршку и уточиште, пошто је у томе видела не само респектибилан извор богатства, већ и значајну могућност неутрализације економске и војне моћи Шпаније и Португалије.⁹ Енглеска и Холандија су убрзо следиле пример Француске, па су тако извесни сер Ричард Хокинс и сер Френсис Дрејк добили званично одобрење – дозволу од британских власти да у британским колонијама организују гусарске посаде које су имале за задатак да нападају шпанске и португалске бродове и да их пљачкају.¹⁰ Гусарство и пиратерија су били прописани као кривично дело за које је била предвиђена смртна казна, али су неким гусарима и пиратима биле издате (полу)званичне дозволе, „лиценце“ да се баве овом делатношћу, која је била од користи и самим гусарима и пиратима, али и државама које су иза њих стајале. Забележено је да је са само једног путовања – пљачкања које је био организовао Дрејк уз помоћ и француских пирата у периоду 1572-1573. године, (када је било опљачкано главно стовариште злата и сребра Шпанаца у Јужној Америци) било прикупљено толико злата и сребра да су се финансирали сви 7-годишњи издаци британске владе.¹¹

⁹ О томе на пример пише и Robert Ritchie, *Captain Kidd and the War Against the Pirates*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1986. pp. 42-45.

¹⁰ И један и други организатор ових гусарских пљачки шпанско-португалских конвоја добили су накнадно титулу «сер», те данас њихови могући потомци, сигурно уживају углед старих и нада све поштованих аристократских породица. У том смислу се ми морамо позвати и на речи једног америчког истраживача друштвених појава, по вокацији психијатра, Томаса Саса, који је говорио да ако човек украде 5 долара онда он бива проглашен за лопова и највероватније ће завршити у затвору, док ако украде милион долара, он ће уживати сав могући друштвени углед цењеног бизнисмена и успешног финансијера. (Видети у књизи: Thomas Szasz, *Ideologija i ludilo – članci o psihijatrijskog dehumanizaciji čoveka*, (prevod), Zagreb 1980, стр. 101-102) Остаје само једно крајње цинично питање да ли можда неко од тих тако угледних и поштованих Хокинсових и Дрејкових могућих потомака данас има неког и коликог утицаја има на политичка догађања у савременом свету, политичка догађања у чијој позадини се, као и тада, тако и данас налазе исте или сасвим сличне методе организованог криминала, методе уцена, претњи, рекета и сл. Не без разлога, Чомски зато и истиче да су методи америчког империјализма, методи претњи, одмазде и агресије према нарочито малим државама и народима, у основи методи једног мафијашког боса, који, подмећући на пример бомбу у радњу једног непослушног ситног привредника – занатлије који се налази у рејону под његовом контролом, у ствари свима другима мора показати и доказати да се право и закон јачега морају беспоговорно поштовати. (Ноам Чомски, *Шта то у ствари хоће Америка*, (превод), Београд 1995. стр. 28-29)

¹¹ О томе видети у једном тексту Вилијема Чемблиса (William Chambliss, *State-Organized Crime*, доступно на интернет адреси www.memresearch.org/econ/state-organized_crime) С друге стране треба рећи и то да ни шпански и португалски конкистадори, освајачи латино-америчких простора, нису ни у ком случају били милосрдни и невини, односно «имуни» од коришћења (организовано)криминалних метода за остварење својих основних империјалних циљева. Погром, пљачка и невиђени геноцид над староседеоцима Латинске Америке, био је нешто што је карактерисало шпанско-португалско освајање ових «новооткривених» простора. (Видети о томе код Љубомира Палигорића, *Историја Латинске Америке*, Београд 2003) У основи би се заиста могло рећи да сваки државни империјализам који осваја и колонизује друге земље, територије и народе и није

Анализом садржаја криминолошке и кривичноправне научне и стручне литературе која је била доступна, може се закључити да не постоје идентични ставови међу ауторима о нужности постојања везе криминалне организације са државом и њеним ауторима, као битног елемента организованог криминалитета, мада већина аутора сматра да организовани криминалитет укључује везаност за деловање у оквиру јавних институција и повезаност са органима власти.

Може се рећи да при дефинисању организованог криминала постоји толико различитих дефиниција и приступа колико и аутора који се њиме баве. Већина докумената о истраживању организованог криминала базирана је само на емпиријским проучавањима, а резултат тога су дескриптивне дефиниције појаве, орјентисане на посматрање појединих појавних облика. Многе проблеме изазива мешање појмова традиционални криминалитет, професионални и криминалитет белог оковратника са организованим криминалитетом, као и појмови организоване криминалне групе, криминалне организације и мафија као суштински субјективитет криминалитета.

Иако су у многим земљама чињени покушаји дефинисања организованог криминала, за сада, у стручној и научној литератури и пракси не постоји јединствено прихваћена дефиниција.

Основне делатности организованог криминалитета

Трговина дрогама

Познато је да су људи више хиљада година на појединим континентима користили неке врсте биљака са наркотичним својствима као лек, али су их такође употребљавали и приликом одређених религиозних церемонија. Опојне дроге су првобитно имале намену искључиво у медицинске сврхе, нарочито као средство за ублажавање болова. У старом Риму постојала је изрека:

“Sedare Dolorem,divinum opus est” (Ублажити бол, божанско је дело).¹²

Упоредо са развојем цивилизације, дошло је до неконтролисане употребе опојних дрога, која је током времена ескалирала попримивши велике размере, што је за последицу имало разарање човекове личности у њеном психофизичком склопу. Дакле, како су последице употребе опојних дрога катастрофалне не само за човека као појединца него и за човечанство у целости, њихова производња, промет, ширење и злоупотреба, стављени су под контролу међународне заједнице, а самим тим и надлежних органа и институција сваке државе посебно.

битно различит од основних метода којима се служи организовани криминал, те ово гусарско пљачкање шпанско-португалских конвоја организовано од стране Енглеза, Холанђана и Француза и није ништа другачије од онога што данас називамо унутар, или међу-мафијашки обрачун у борби за територију на којој ће се бити апсолутни господар и врховни (мафијашки) «бос».

¹² Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет – Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013, стр. 161.

Најуопштеније гледано, опојне дроге су природне и синтетичке супстанце сложених органских једињења које имају особину да на човека делују тако што изазивају код њега посебна психичка и физичка стања. Особа која узима наркотичка средства осећа раздраганост пијанство, омамљеност, изузетну храброст и халуцинације, као и осећај појачане интелигенције и сексуалне моћи.

Опојне дроге које се најчешће стављају у промет су кодеин, марихуана, кокаин, опијум, морфин, хероин, хашиш.

Не треба напомињати колика је повезаност глобализације и трговине дрогама. Наиме, због трговинске, транспортне, медијске и културолошке повезаности дрога је постала лако доступна и добро рекламирана. Око 230 милиона људи, или 5% популације светског одраслог становништва, процењује се да су користили незакониту дрогу најмање једном у 2010. години. Проблем зависности од дрога има 27 милиона људи, што је 0,6% популације светског одраслог становништва. Широм света, трендови незаконите употребе дрога су генерално стабилни, иако се и даље бележи раст у неколико земаља у развоју. Хероин, кокаин и друге дроге убијају око 0,2 милиона људи сваке године, при том, разарају породице и доводе у беду на хиљаде других људи. Нелегалне дроге подривају економски и друштвени развој и доприносе порасту криминала, нестабилности, и ширењу ХИВ-а. Глобална производња опијума је износила 7.000 тона у 2011. години, а то је за петину мање, него на врхунцу 2007.године, али се бележи повећање у односу на ниски ниво који је забележен 2010. године, када је биљна болест уништила готово половину опијума, жетве у Авганистану, који наставља да буде највећи произвођач у свету. Укупна површина коке жбунасте култивације у свету, пала је за 18%, између 2007.године и 2010.године, и 33% од 2000. године. Настојања да се смањи узгој и производња основних дрога на биљној бази, усложени су компезовањем пораста нивоа производње синтетичких дрога, укључујући и значајно повећање у производњи и потрошњи психоактивних супстанци које нису под међународном контролом. Иако државе чланице УН-а, треба да буду похваљене за свој напоран рад у суочавању са проблемом дрога, често подаци које презентира УНОДЦ-а, указују на размере ових изазова.¹³

Не треба подсећати да трговина опојним дрогама, као један од појавних облика организованог криминала, подстиче и продукује општу кризу у друштву, дестабилизујући у великој мери његове развојне капацитете. Последице ових активности су много шире и озбиљније него што се на први поглед чини, па је постало јасно да се репресивним методама у овој области може мало постићи, односно да се приоритет мора пружити превентивним активностима, превасходно едукативним. Систем едукације је веома битан и то на три нивоу: едукација кроз система здравства, едукација у оквиру система образовања (формално образовање) и едукација свих других учесника у сузбијању злоупотребе опојних дрога. У савременим условима живота деца различитих узраста су изложена различитим злоупотребима у области производње и промета опојних дрога. Психологија детета је врло деликатна, па се у процесу сузбијања

¹³ Ибид. стр. 163.

трговине опојним дрогама нарочита пажња мора обратити на едукацију припадника државних органа која делују у области сузбијања ове врсте криминала, затим родитеља, али и саме деце.¹⁴

Трговина људима и проституција

Трговина људима и проституција су веома комплексни феномени, са бројним узроцима који могу предочити реалну представу о величини и сложености, дубоко укореееног готово у свим сферама живота и рада савременог човека. На раст и вртоглави развој ових негативних појава у великој мери утицала је глобализација. Наиме, интернет је довео до веће потражње, сиромашење једног дела света довело је до повећања „понуде“, а поремећај вредности, недостатак образовања, правилне едукације и безбедносне политике доводе до правог бума у броју трговине људима.

Проституција као облик девијантног понашања, присутна је током читаве историје људског друштва. Она заправо представља историјску категорију, која је наравно у својој еволуцији мењала облике изражавања, усклађујући их са класним карактером друштва. Проституција се сматра „најстаријим занатом“ и служила је обично као последње средство очајних жена и девојака, које су врло често несмотрено упадале у зачарани круг индустрије секса, јер им је то наводно био једини избор за унапређење материјалног положаја, побољшања статуса, те добијања шанси за брзом и лаком зарадом. Та упечатљива и уопштена карактерна црта, доводила их је у заједничку, мрачну позицију, на ивицама друштва.

Порекло термина проституција изведено је од латинске речи „*prostitutio*“, што би се могло превести као блуд или „*prostitutus*“, што значи изложити, показати.

Конвенција УН-а, којом се предвиђа елиминација свих облика сексуалне експлоатације, проституцију одређује као, коришћење женског тела као робе која се продаје, мења (не искључиво за новац), а укључује повремену проституцију, уличну проституцију, проституцију санкционисану у друштвено-културној пракси, порнографију, секс туризам и тржиште невестама преко поште.

Када анализирамо ову тему морамо и да поменемо главне узроке трговине људима: сиромаштво, незапосленост, миграциони чиниоци, степен хуманог развоја, управљања и владавине права, неједнакост полова, дискриминације на тржишту рада, милитаризација региона, организовани криминал, насиље у породице, недостатак образовања и информисања, породични миље, ендегени фактори, корупција, економске и социјалне разлике између и унутар земаља.¹⁵

¹⁴ Bjelajac Željko, Matijašević Jelena, Počuča Milan, „Značaj edukacije mladih o zloupotrebama opojnih droga“, Педагошка стварност, 2012, vol. 58, br. 3, str. 401-414.

¹⁵ Ибид. стр. 181.

Док се истраживања и процене мимоилазе, услед отежане статистике, због особености овог дела, односно његове мобилности и инвентивности, претпоставља се да се на годишњем нивоу „тргује” са преко пет милиона људских бића. Центар УН-а за спречавање међународног криминала процењује, да је годишњи глобални промет који се остварује од овог облика криминала, готово конкурентан са прометом оствареним од трговине наркотицима.

Трговина људима је дуже време поистовећивана са кривичним делима проституције и кријумчарења људи, што рефлектује тежак и бруталан карактер ове појаве, па су напори у њеном сузбијању ишли у погрешном правцу, због поступка препознавања и санкционисања дела. При том, облици експлоатације могу имати широк дијапазон, од сексуалне експлоатације, експлоатације радне снаге, поробљавања као радника у домаћинству, укључивања у криминал, „донације органа”, присилне војне службе, уговорених бракова, итд.

Трговина људима зарад одстрањивања органа

У последње време, облик трговине људима, зарад одстрањивања органа, као најмрачнија и најбизарнија појава модерног доба, добија на значају и пажњи међународне јавности, која се суочава са чињеницом да црно тржиште трговине људским органима, никада није било развијеније. Цене „делова” тела се разликују од региона до региона, а негде достижу цену која намеће фрапантну аналогију, да човек више вреди мртав него жив.¹⁶

Трговина оружјем

Трговина оружјем спада у традиционалне форме класичног облика криминалног бизниса организованог криминала. Поред легалног облика трговине оружјем постоји и илегална трговина оружјем, посебно ватреним, којим се снабдевају паравојне формације, терористичке организације и друге криминалне организације. У пракси су позната три начина трговине оружјем: легална и отворена трговина са другим земљама по утврђеним правилима и процедурама; тајна и нелегална трговина са другим државама преко треће државе и тајно снабдевање недржавних субјеката преко посредника на црном тржишту.

Трговина оружјем се као посао који доноси изузетно високе профите убрзано развија након Другог светског рата, оснивањем великог броја фабрика за производњу оружја и војне опреме. Сједињене Америчке Државе су највећи светски извозник наоружања. С обзиром да су једина земља која се привредно развијала током другог светског рата, омогућено им је да и после рата постану доминантна трговинска сила у свету. Период „хладног рата” условио је наставак динамичног развоја војноиндустријског комплекса (субјект који производи и извози оружје) те земље. У том периоду, покушај Совјетског Савеза да држи корак са Америком у војној спремности и снази, коштао их је скоро половину бруто националног производа. Изнети податак је довољан показатељ ко је и зашто морао да изгуби ту неравноправну трку.

¹⁶ Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет – Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013, стр. 161.

Фалсификовање и стављање у оптицај лажног новца

У вези са појмовним одређењем новца, у стручној литератури и у енциклопедијама, можемо наћи да је то „специфична роба коју је развита робна производња и размена издвојио из осталог робног света да монополски врши улогу општег еквивалента. На тај начин новац представља прометну вредност која је апстрактан израз целокупног богатства друштвене заједнице, а уједно служи и као универзално средство за међусобно упоређивање и размењивање свих производа људског рада.” Дакле, новац је економско добро које једном речју служи у размени материјалних добара и услуга између учесника у робном промету. Настанак новца везује се за објективну потребу ефикаснијег функционисања робне производње.

Наравно, како је ризик велики, учиниоци овог кривичног дела се труде да максимизују профит, тако да је „боље“ фалсификовати валуту која се може „утопити“ у више земаља и чија вредност ће бити адекватна ризику. Олакшавање платног промета, интернет плаћање и остала добра глобализације доводе до лакшег „сакривања“ и убацивања фалсификованог новца у систем.¹⁷

Илегална трговина радиоактивним и другим опасним материјама

Једна од највећих претњи међународној безбедности јесте опасност да организоване криминалне групе, злочинци, терористи, дођу у посед нуклеарних материјала. Стога је један од најважнијих циљева, поред нуклеарног наоружања, стопирања нуклеарног ширења и мирољубивог коришћења нуклеарне енергије, и решавање питања нуклеарне безбедности.¹⁸ То мора бити заједнички циљ, јер ојачање нуклеарне безбедности уједно и смањује претњу од нуклеарног тероризма, што подразумева одговорне акције на националном плану и одрживу и ефикасну међународну сарадњу. Наиме, несигурни нуклеарни материјали, високо обогаћени уранијум и плутон захтевају посебне мере предострожности, као начин спречавања и одговора на случајеве кријумчарења.¹⁹

У бившим совјетским републикама од распада СССР полиција је 21 пут спречила крађу обогаћеног уранијума. У сваком од тих случајева нико није пријавио његов нестанак, а зна се да само у Русији има 700 тона високообогаченог уранијума у више стотина објеката. Забрињавајући случајеви шверца уранијума или плутонијума, који се с времена на време открију у источној Европи, потврђују сумње стручњака о постојању црног тржишта нуклеарних материјала.

¹⁷ Ибид. стр. 239.

¹⁸ За више о овој теми: Mina Zirojević Fatić, “Nuclear Terrorism and Bioterrorism: Environmental Implication”, u Jouni Jarvinen and Emma Hakala, *Energy Security and Environment in the Western Balkans*, 2012, str. 86-96.

¹⁹ Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет – Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013. стр. 252.

Кријумчарење и илегална трговина културним добрима

Илегална трговина културним добрима, сигурно је једна од највећих и најизазовнијих криминалних делатности са којима се суочавамо у данашње време.

Ова криминална активност је међународног карактера, а глобални промет који се остварује од ове делатности, према неким проценама износи око 6 милијарди америчких долара, што ову врсту криминала ставља на треће место профитабилних криминалних активности, одмах после трговине дрогом и оружјем. Већи део од наведеног износа одлази на финансирање међународног организованог криминала и тероризма.

Заправо, вредност трговине културним добрима, веома је тешко квантификовати, упркос обиму овог злочина. То је утолико је теже, због високог степена тајности ове криминалне делатности и мешања законских са нелегалним токовима, што омогућава да се тешко детектује разлика између легалне и нелегалне трговине.

Атрактивности ове криминалне делатности доприносе уносна тржишта за трговину културним добрима, која доносе велики извор зараде за организоване криминалне групе, које делују преко оба канала, легалним (аукције и продаје преко интернета) и нелегалним (подземна нелегална тржишта).

Крађе, кријумчарења и кривотворења уметнина

Упркос инструментима који постоје за борбу против илегалне трговине културним добрима, она остаје велики проблем. Нажалост, у многим земљама, постоје уверљиви извори који говоре у прилог томе да се настављају распрострањене крађе и кријумчарења уметнина, често од стране организованих криминалних мрежа које имају јасно постављену хијерархијску структуру, чији је једини и искључиви циљ да финансијски профитирају од крађе уметнина. Мотивација ових криминалних група не респектује историјски контекст предмета и способност да се групише знање о прошлости и изгради разумевање наше колективне историје, која има немерљив утицај на културне идентитете не само изворних земаља, већ и за човечанство у целини. Олакшање криминалним групама у незаконитој трговини антиквитетима, чини и околност што не постоји јасна разлика између легалног и нелегалног тржишта антиквитета, јер легални актери често учествују у разним нелегалним трансакцијама у овом домену. То надаље замагљује и идентификацију самих криминалних група, које могу имати различите нивое структуре и организованости, али и различите мотивације, у распону од профита, до идеологија и неуроza.

Развитак модерне технологије, такође је допринео експанзији илегалне трговине културним добрима. Напредак у саобраћајној инфраструктури омогућио је криминалцима лакше и брже кретање и достављање робе до жељене дестинације.²⁰

²⁰ Ибид. стр. 265.

Интернет као глобална мрежа, повезујући људе, истовремено је постао и глобална трговачка мрежа, дајући могућност људима да купују робу практично више преко веб – аукцијих сајтова него кроз физичке мреже. Пораст илегалне продаје културних добара, додатно компликује чињеница да огромна већина власника не пријави крађу уметнина.

Сајбер криминал и интернет педофилија

Крајем 20. века, интернет је наметнуо глобалну промену у начину и брзини комуникација. Са сигурношћу се може истаћи, да је за две деценије постојања, дакле у прилично кратком временском периоду, интернет унео драстичан утицај на квалитет живота „обичног човека”. Тај утицај је извршен на сва поља нашег животног окружења и видљив је у свим сферама друштвеног живота. Изузимајући уобичајену и неизбежну употребу у оквиру пословних комуникација, савремени човек данас користи интернет и као средство за завршавање свакодневних обавеза. Захваљујући широком опсегу могућности помоћу интернета можете нпр., резервисати карте за авион, позориште, куповати и продавати разну робу, вршити услуге, гледати ТВ, подешавати клима уређај, комуницирати и обављати многе друге послове које диктира животни и радни темпо модерног човека. Стога не чуди преовлађујуће мишљење, да је на планетарном нивоу зависност од интернета из дана у дан све већа и већа.²¹

Одговор на све израженију преокупацију младих друштвеним интернетским мрежама (Фејсбук, Твитер, четовање...) траже социолози, психолози, педагози и разни други стручњаци. Њихова запажања доносе прилично помешана осећања.²²

С једне стране, евидентно је да нове технологије људима доносе значајне погодности и бројне изазове на које се може и мора одговорити креативном интелигенцијом, с друге стране интернет са собом носи бројне опасности, којима су нарочито изложени млади људи. Наиме, велики проценат младих људи опијен интернетом успоставља такве облике комуникација које не доприносе унапређењу хуманости него повећању осећања дезоријентације и самоће, што доводи напослетку до равнодушности према стварном животу. У том контексту, због нових технологија и бољитка које оне доносе, постоји оправдана неизвесност и страх од конфликта у коме се могу наћи подложни појединци, где би могло постати немогуће разликовати истину од заблуде, односно могло би доћи до мешања стварног света и виртуелне стварности.

Поред ових општих особености и запажања која одликују знатне контрадикторности, негативне стране употребе интернета попримају озбиљне конотације. Наиме, научно-технолошки развитак, упоредо са тим што је покренуо снаге које интегришу нашу планету, у циљу квалитетнијег живота њених становника, омогућио је претпоставке онима који желе да искористе одређене иновације у сврху вршења криминалних делатности. Позитивне и корисне

²¹ Мина Зиројевић, „Zloupotreba interneta u svrhe terorizma“, *Međunarodna politika*, Vol. LXIII, br. 3, 2011, str. 417–448.

²² Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет – Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013. стр. 283.

новине савремених информационих и компјутерских технологија, донели су и низ проблема везаних за појаву и експанзију различитих облика и форми испољавања компјутерског криминалитета. Нове форме вредности, концентрација података, нове методе и технике деловања у другачијем амбијенту, те сужавање временске скале деловања, укидање лимита на просторна ограничења деловања, уз динамичност, покретљивост, инвентивност и стабилност ризика, јесу одреднице у које се уклапају и којима се руководе појединци и криминалне организације склоне различитим видовима злоупотреба.

Иако је данас немогућ живот и функционисање друштва у целини без употребе рачунара и савремене информатичке технологије, сазрела је свест да се ова корисна и потребна средства могу користити за недопуштене, противправне циљеве, у првом реду за прибављање противправне имовинске користи за неко лице или за наношење штете другима.²³

Појавни облици компјутерског криминалитета могу бити многобројни, али углавном се могу груписати на четири облика, а то су: крађа услуга; информацијски криминалитет; имовински и неимовински криминалитет. Област компјутерског криминалитета, односно различите видове злоупотреба и недозвољених радњи, теорија кривичног права прати, обрађује и разврстава, као дела која се односе на: компјутерске преваре, крађе добара, фалсификовање података и докумената, финансијске крађе, преваре и злоупотребе, хакерисање, крађе времена, вандализам, компјутерске шпијунаже и саботаже.

Интернет педофилија јесте посебно специфичан вид компјутерског криминалитета, јер педофили све више лутају електронским мрежама и траже жртве. Оне су најалост деца, најосетљивији и најрањивији део људске популације. Стога се са правом у последње време, дискутује о распрострањености педофилије на интернету, укључивши и то, да ли таква дела улазе у категорију организованог криминала, јер се по правилу ретко завршавају на појединачним случајевима. Интернет је заправо постао ново „игралиште” доступније педофилима, где су деца перманентно изложена непримереним сексуалним садржајима и узнемиравајућим и непријатељским порукама, што разорно утиче на њихов телесни и ментални склоп, односно психо-физички развој, што може бити опредељујуће за њихов будући биопсихолошки статус.²⁴

Интернет је дефинистички сада постао глобални и главни комуникацијски медиј. Ипак, његова свеприсутност носи и опасност поготово за млађе кориснике. Пораст корисника социјалних мрежа (углавном млађе популације) је знатно утицао да се и број „интернет предатора“ (педофили, трговци људима) повећа. Тиме се намеће веома важна тема у области интернет безбедности а то је едукација и заштита деце и младих на интернету.²⁵

²³ Жељко Бјелajaц, Јелена Матијашевић, Душко Димитријевић, „Значај успостављања међународних стандарда у сузбијању високотехнолошког криминала”, *Међународна политика*, бр 1146, Април–Јун 2012, Београд, стр. 66–85.

²⁴ Željko Bjelajac, “Cyber Crime and Internet Pedophilia”, *Western Balkans From Stabilization to Integration*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2011, pp.437–456.

²⁵ Bjelajac Željko, Matijašević Jelena, Počuča Milan, „Значај едукације младих о злоупотребима на Интернету”, *Pedagoška stvarnost*, 2012, vol. 58, br. 2, str. 207-220.

Прање новца

Прање новца је релативно нов феномен, међутим као криминална делатност представља једно од најраспрострањенијих кривичних дела у глобалним размерама. Овај феномен производи низ немерљивих негативних утицаја и има широк спектар повратних ефеката, како на економске и политичке, тако и на социјалне структуре сваке земље. Особеност овог кривичног дела састоји се у његовој разноликости начина извођења, софистицираности, степену организације, те напослетку међународном карактеру, што га чини посебно комплексним кривичним делом. Истовремено познато је да се највећи број кривичних дела са елементима организованог криминала извршава управо и искључиво са мотивом стицања имовинске користи, као основним мотивом, при чему је прање новца дериватан облик криминалитета, односно пратеће кривично дело, код којег мере превенције и поступци откривања захтевају посебну оспособљеност, стручност, преданост, организованост и координацију органа који се баве његовим сузбијањем. Све то ово дело чини једним од најопаснијих и најперфиднијих кривичних дела данашњице, које са становишта правне науке по мишљењу појединих аналитичара, има одређене елементе контроверзности.²⁶ Лаици, међутим на изговор овог термина, обично имају неке друге асоцијације.

Корупција

Израз корупција (*lat. corruptio*) је већ у доба старих Римљана описивао моралну исквареност и подмитљивост. Откако постоји државно организовање људске заједнице, корупција се јавља као прикривена појава, чије се размере не могу прецизно измерити и није је могуће у потпуности искоренити. Потребна прецизирања појма корупције у социолошким, правним, политолошким и економским истраживањима, а последично и у политичкој синтакси, довела је до еволуције дефиниције корупције. Данас појам корупције обухвата знатно шири спектар корупцијских дела од традиционално укореењеног примања и давања мита.²⁷

Корупција је феномен, који је перманентно присутан, и који са својим импликацијама прожима и потреса целокупне друштвене системе, како на микро, тако и на макро плану. Она представља најперфиднији и најкомплекснији вид организованог криминалитета и као таква доприноси његовој прогресији и укореењању у институције система, па се с правом може истаћи да корупција представља „рак-рану” сваког друштва. Појам корупције не подразумева, како се то обично мисли, давање поклона и новчаница у плавим ковертама и не представља искључиво незаконито понашање, већ деградира моралне норме, промовишући изопаченост, поквареност, непоштење, непотизам и слично девијантно понашање.

²⁶ Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Специфичности феномена прања новца”, *Мегатренд ревија*, Вол. 9, Но 3, Београд, 2012, стр. 83–99.

²⁷ Gerald E. Caiden, “Towards a General Theory of Official Corruption”, *Asian Journal of Public Administration*, Vol. 10, No. 3, University of Hong Kong, 1998, pp. 5–16.

Закључак

Глобализација је појам који се углавном користи за описивање промена у друштвима, култури и светској економији које доводе до драматичног пораста међународне размене (у трговини, култури, људима, идејама и сл.). Ова размена је у многомечему позитивна, али као и код сваке глобалне појаве, постоје и негативне последице. Ове последице највише погађају децу и младе и то како због њиховог посебног места у систему заштите тако и због њихове наивности и безбедносне некултуре. Наиме, млади имају проблеме које не могу увек да препознају и објасне, сусрећу се са појавама без претходне психолошке заштите, проблем углавном не могу сами да реше и/ил ине знају коме да се обрате за помоћ. Безбедносна некултура претпоставља да њихово сагледавање и вредносно квалификовање појава које претстављају претњу није уобличено. Наиме, веома често се сусрећемо са појавом да деца немају адекватно развијене вредносне стандарде који ће им бити „брана“ од оваквих опасности.

Опасности на које посебно треба обратити пажњу и које се могу смањити адекватнијим приступом подизања безбедносне културе на виши ново су употреба опојних дрога, проституција, трговина људима, злоупотреба интернета.

Наиме, глобализацијим, као што смо раније објаснили, дошло је до неконтролисане употребе опојних дрога, која је током времена ескалирала попримивши велике размере. Трговина опојним дрогама, као један од појавних облика организованог криминала, подстиче и продукује општу кризу у друштву, дестабилизујући у великој мери његове развојне капацитете. Последице ових активности су много шире и озбиљније него што се на први поглед чини, па је постало јасно да се репресивним методама у овој области може мало постићи, односно да се приоритет мора пружити превентивним активностима, превасходно едукативним. Систем едукације је веома битан и то на три нивоу: едукација кроз систем здравства, едукација у оквиру система образовања (формално образовање) и едукација свих других учесника у сузбијању злоупотребе опојних дрога. У савременим условима живота деца различитих узраста су изложена различитим злоупотребама у области производње и промета опојних дрога. Психологија детета је врло деликатна, па се у процесу сузбијања трговине опојним дрогама нарочита пажња мора обратити на едукацију припадника државних органа која делују у области сузбијања ове врсте криминала, затим родитеља, али и саме деце.

Бројне су опасности и којима је млада популација корисника интернета свакодневно изложена. Последњих година дошло је и до експанзивног развоја социјалних мрежа на Интернету. Оне данас представљају садржаје који су веома популарни међу корисницима Интернета, а њихов утицај на младе је највећи. Млади су најугроженија циљна група већине појавних облика злоупотреба Интернета. Овакве околности су нарочито погодиле настајању, развоју и ширењу дечије порнографије. Упоредо са развојем Интернета, значајно је олакшана производња, али и дистрибуција порнографских садржаја са децом.

Врло важна тема у области интернет безбедности јесте заштита деце и младих на интернету. Едукација и упозорења на нивоу родитеља играју можда најважнију улогу у превенцији и решавању овог проблема. Адекватна безбедносна култура свих корисника, а нарочито младих, императив је савременог друштва.

Неопходно је да се „безбедносна култура“ као обавезан предмет уведе у основне и средње школе. Због адекватнијег коришћења средстава, овај предмет не мора да има оцене нити да буде присутан целе године. Ова „животна обука“ мора да буде упечатљива са пуно слика из праксе, како би деца сазнала колико је сву страхоту дроге, алкохола, пушења, неопрезности у саобраћају. Сведоци смо тренда да се државе боре против ових опасности разним плакатима или рекламама, али мислимо да се на овај начин не постиже адекватан резултат. Наиме, огроман број реклама које обећавају бољи живот у иностранству за „конобарице, особе за чување деце, манекенке“ су много примамљивије од неких апстрактних упозорења. Морамо се сложити да ће младима много више користити „положен испит“ из безбедносне културе него неки од огромног броја предмета које на пола слушају или не могу да примене у животу. Млади треба да постану активнији, са већим опсегом знања, разумевања и могућности да се суоче са проблемима, као и да негују оан понашања која ће значајно подићи њихов ниво безбедносне културе.

Литература:

1. Bjelajac Željko, Matijašević Jelena, Počuča Milan, „Značaj edukacije mladih o zloupotrebama na Internetu“, *Pedagoška stvarnost*, 2012, vol. 58, br. 2
2. Bjelajac, Željko, „Cyber Crime and Internet Pedophilia“, *Western Balkans From Stabilization to Integration*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2011
3. Caiden, Gerald E. „Towards a General Theory of Official Corruption“, *Asian Journal of Public Administration*, Vol. 10, No. 3, University of Hong Kong, 1998
4. Chambliss, William, *State-Organized Crime*, dostupno na internet adresi www.memresearch.org/econ/state-organized_crime.
5. Na dlanu, internet strana <http://www.nadlanu.com/pocetna/info/svet/STRAVICNO-Pogledajte-kako-GMO-razara-Argentinu-a-218664.293.html>. 12/12/2013/.
6. Passas, Nikos „Prekogranični kriminal i dodirne tačke legalnih i nelegalnih učesnika“, Colloquium Group on Cross-Border Crime: „Feudalizam u novom obličju — Ogledi o klijentelizmu, korupciji, organizovanom kriminalu i pokušajima reforme“, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji & The Organization for Security and Co-operation in Europe Vienna, Austria, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, The Netherlands, 2007.
7. Ritchie, Robert, *Captain Kidd and the War Against the Pirates*, Cambridge, Harvard University Press, USA, 1986.
8. Szasz, Thomas, *Ideologija i ludilo – članci o psihijatrijskog dehumanizaciji čoveka*, (prevod), Zagreb, 1980.
9. Zirojević Fatić, Mina, „Nuclear Terrorism and Bioterrorism: Environmental Implications“, u Jouni Jarvinen and Emma Hakala, *Energy Security and Environment in the Western Balkans*, 2012

10. Zirojević, Mina „Zloupotreba interneta u svrhe terorizma“, Međunarodna politika, Vol. LXIII
11. Zirojević, Mina, Đukanović, Dragan, Gajić, Dejan, „Tradicionalna i savremena shvatanja o kriminalu, organizovanom kriminalu i transnacionalnom organizovanom kriminalu“, u Bjelajac, Željko, Zirojević, Mina, *Organizovani kriminalitet izazov XXI veka*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2012
12. Željko, Bjelajac, Matijašević Jelena, Počuča, Milan, „Značaj edukacije mladih o zloupotrebama opojnih droga“, Pedagoška stvarnost, 2012
13. Bjelajac, Željko Jovanović, Milovan, „Pojedini aspekti bezbednosne kulture na internetu“, *Kultura polisa*, god. X (2013), br. 21.
14. Bjelajac, Željko, Jovanović, Milovan, „Specifičnosti fenomena pranja novca“, *Megatrend revija*, Vol. 9, No 3, Beograd, 2012
15. Bjelajac, Željko, Matijašević, Jelena, Dimitrijević, Duško, „Značaj uspostavljanja međunarodnih standarda u suzbijanju visokotehnološkog kriminala“, *Međunarodna politika*, br 1146, April–Jun 2012, Beograd
16. Bjelajac, Željko, *Organizovani kriminalitet – Imperija zla*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2013.
17. Ignjtović, Đorđe, *Organizovani kriminalitet*, drugi deo, Beograd 1998
18. Simeunović, Dragan, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Niš, 2009.
19. Stanarević, Svetlana, Ejbus, Filip i ostali, „Pojmovnik bezbednosne kulture“, *Centar za civilno-vojne odnose*, Beograd, 2009.
20. Čirić, Jovan, „Država i organizovani kriminalitet“, *Sociološki pregled*, br. 3/2005
21. Čomski, Noam, *Šta to u stvari hoće Amerika*, (prevod), Beograd 1995.

БЕЗБЕДНОСНИ ИДЕНТИТЕТ БАЛКАНА И ЕУ

Безбедносни идентитет Балкана

Када говоримо о „безбедносном идентитету”, неке заједнице, државе, региона или другог „ентитета”, основни задатак је увидети главне безбедносне изазове, ризике и претње, као и капацитете анализираног колектитивитета да се са наведеним претњама суочи, да их избегне или да пронађе друге моделе да одговори на безбедносне изазове. Безбедносни идентитет сваког региона чине специфични безбедносни проблеми, који га издвајају од других региона, који имају истоврсне или другачије безбедносне проблеме. Међутим, срж безбедносног идентитета не представљају безбедносни проблеми, који у ери глобализације и сами постају глобални, већ начини на које свака друштвена заједница одговара на безбедносне изазове, ризике и претње.

У савременим безбедносним теоријама, под безбедносним појавама подразумевају се друштвене појаве и процеси који су „секуритизовани”, односно којима су одређене друштвене групе, у правилу друштвене елите, који се називају секуритизујућим актерима, дале значење безбедносних појава.¹ Савремена друштва се, у правилу, не разликују у односу на друштвене појаве и процесе који се секуритизују и можемо рећи да ни државе Балкана немају другачије дефинисане безбедносне изазове, ризике и претње него већина савремених европских држава.²

¹ О појму секуритизације види шире: Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap De Wilde: „Security: A New Framework for Analysis”, 1997.

² Довољан је само летимичан поглед на стратешке документе у области националне безбедности које су усвојиле балканске државе у последњих неколико година па да се утврди да се као главне безбедносне претње дефинишу тероризам, организовани криминал, социјална нестабилност, безбедносни ризици у области економије, екологије, демографије и сл. Готово исте безбедносне претње постоје у стратешким документима већине европских држава, као и у документима ЕУ који се баве питањима безбедности. Међутим, у свим проценама угрожености Европе Балкан се истиче као главно подручје из кога долазе претње европској безбедности, где се поред тероризма и организованог криминала, посебно истичу проблеми везани за нерешена питања проистекла из ратова на бившем југословенском простору.

Битне разлике постоје у односу на доступне политичке и друге механизме којима се решавају друштвени конфликти пре него што прерасту у безбедносне проблеме, као и у односу на главне актере који безбедносне проблеме решавају или их креирају. Поред тога, безбедносни идентитет дефинише и специфична политичка култура и традиција, која се оличава у постојању стабилних и функционалних друштвених и државних институција, и њихових механизма за решавање друштвених конфликта, уз, наравно, укупност реалних и перципираних безбедносних изазова, ризика и претњи, дефинише се безбедносни идентитет неког региона државе или друге заједнице.

Када говоримо о безбедносном идентитету Балкана, овај регион је одавно синоним за кризна стања, подељеност, ратове, варваризам, одсуство стабилних и функционалних држава, недостатак правних механизма и политичке воље да се конфликти решавају мирним путем, велики утицај страних сила на локалне политичке вође и хроничну економску неразвијеност. На темељу таквих перцепција настао је и термин „*балканизација*“, којим се означавају бесконачна кризна стања, хаос, ирационалност и дубоке поделе без постојања механизма да се на темељу реално дефинисаних интереса пронађу одржива решења за постојеће сукобе.

Регион Балкана имао је веома бурну историју коју су обележили бројни ратови, локалне кризе и крвави сукоби који су се често са Балкана ширили и на друге делове Европе. Не треба сметнути са ума да је Први светски рат отпочео на Балкану, да је у Другом светском рату простор Балкана био једно од најкрвавијих попришта, где се догодио стравичан братоубилачки рат праћен геноцидом, да су у току „Хладног рата“ линије поделе међу тадашњим војно-политичким блоковима ишле управо преко Балкана, да су ратови деведесетих година на простору бивше Југославије (посебно у Босни и Херцеговини), били најкрвавији оружани сукоби у Европи након Другог светског рата, што у великој мери објашњава због чега се Балкан у осталом делу Европе перципира као главно жариште сукоба и извор нестабилности по целокупан континент.

Балкан је географски смештен на простору који је одувек био предмет геополитичких калкулација, различитих интереса и политичких утицаја. Имајући у виду историјске, религијске, културне, економске и политичке чиниоце који одређују идентитет савременог Балкана, неопходно је уочити у којој мери савремени Балкан, оптерећен свим својим противречностима, кореспондира са главним правцима кретања модерне Европе и у којој мери Балкан може бити претња Европи и Европа Балкану.

Перцепцију Балкана у савременој Европи веома пластично је описао италијански дипломата, који је дуго радио на Балкану, Фернандо Гентилини: „...Брисел сматра да на Балкану историја зауставила или да се вратила уназад, да је ова регија нека врста индијанског резервата, слика и прилика како смо изгледали пре шездесет година, пре него што је процес европске интеграције успоставио мир у западним крајевима континента. Балкан данас представља оно што је потиснуто, подсвесно унутрашње и стога истинито о Европи. То потврђује његова савремена историја указујући на Европу прогона и етничке и

верске нетрпељивости, подела и различитих видова национализма. То је она Европа за коју смо мислили да је окончањем Другог светског рата, оставили иза себе, али која највероватније, што можемо из дана у дан да констатујемо, никада није у потпуности изумрла”³

Проблеми који се дешавају у „цивилизованом” делу Европе,(не треба заборавити проблеме са баскијским и каталонским сепаратизмом у Шпанији, шкотским сепаратизмом у Великој Британији, етничке проблеме у Белгији, проблеме у односима Мађарске и Румуније због положаја мањина...) у правилу се у европским медијима представљају као претња од „балканизације” других делова Европе, чиме се потврђује опис перцепције Балкана који је изнео Фернандо Гентелини.

Политички проблеми који на Балкану постоје око статуса Косова и Метохије, уставне реконструкције Босне и Херцеговине, односа између Грчке и Македоније, политичког и верског екстремизма, организованог криминала и др., дају печат нестабилности региона. Нестабилност на Балкану постаје нарочито сложена ако се посматра у контексту збивања на Блиском истоку и у Медитерану, који поред географске блискости имају и директну политичку и идеолошку везу са многим актерима нестабилности на Балкану.

С обзиром на главне актере балканских политичких кретања, унутрашње и спољашње, очигледно је да су се све трансформације у глобалним политичким кретањима морале одразити и на Балкан. Раздобље после грађанских ратова у бившој Југославији и агресије НАТО против Србије и Црне Горе, карактеришу вербални напори да се ситуација на Балкану стабилизује и да се изграде демократске институције у свим балканским државама које ће бити способне да изврше „дебалканизацију” Балкана. Оваква вербална залагања често нису праћена адекватним политичким и економским поступцима великих европских држава. Међутим треба имати у виду да постоји битна разлика између „географског” и „политичког” Балкана. Балкан је све више политички а све мање географски појам, тако да, чак ни географски није до краја јасно који се делови европског континента могу сматрати Балканом. Због тога су у употреби термини Југоистична Европа, који треба да објасни да неке државе географски припадају Балкану али су политички „превазишли” Балкан и Западни Балкан, који треба да означи оне државе које још нису престале да буду Балкан у погрдном значењу те речи.⁴

Очигледно је да је савремени безбедносни идентитет Балкана условљен историјским кретањима у XIX и XX веку, која су имала своје рефлексије и у ратовима на простору бивше Југославије током деведесетих година прошлога века. Анализа савремених безбедносних проблема на Балкану, као и могућих путева за њихово превазилажење није могућа без озбиљније историјске анализе догађаја у претходних двеста година, што није циљ овога рада, нити постоји довољно простора да се оваквој анализи озбиљније посветимо. С тога, сматра-

³ Fernando Gentilini „Nedokučivi Balkan”, Hesperia, Beograd, 2007., str 47.- 48.

⁴ Полемике око појма Балкан види у: Марија Тодорова „Имагинарни Балкан”, Библиотека XX век, Београд 1999. година

мо да је само у неколико цртица важно напоменути основне одреднице геополитичког положаја Балкана у историји прошлога века. Балкан је током прошлога века третиран као европска периферија, што га је држало одвојеним од главних токова европског развоја, али је упркос томе, често добијао средишње место у догађајима који су одлучивали о судбини Европе, као што су били Први и Други светски рат и „Хладни рат”, током кога су линије поделе антагонистичких војно-политичких блокова ишле преко Балкана, иако је „Хладни рат” био више средњоевропски него балкански феномен.⁵

Крај „Хладног рата”, није означио „крај историје” на Балкану, како су се надали многи политички лидери тога доба, већ њен повратак у најгорем облику и својеврсну освету историје за многе пропуштене шансе да се Балкан демократизује и учврсти као стабилан европски регион. Кржаве последице распада биполарног света нису доживеле оне државе Балкана које су биле сврстане у војно-политичке блокове (Грчка и Турска у НАТО, Румунија и Бугарска у ВУ), већ Југославија која је водила политику несврставања, што на први поглед изгледа као својеврстан историјски апсурд. Грчка и Турска су од почетка припадале победничкој страни у „Хладном рату”, док су Бугарска и Румунија, заједно са осталим европским државама реал-социјализма, исказале жељу да се прикључе евроатлантској заједници и на тај начин дугорочно дефинисале своју спољнополитичку и безбедносну стратегију. Југославија се у новој геополитичкој мапи појавила као својеврсан „вишак”, који није имао унутрашњих потенцијала да дефинише нову стратегију примерену новонасталој ситуацији, а спољни „потпорни субови” југословенске безбедности су изгубили интерес за Југославију каква је постојала у време „Хладног рата”. Ако томе додамо унутрашње националне антагонизме који су тињали деценијама, хроничан недостатак демократије, ауторитарну политичку културу и потпуну дезоријентисаност политичких елита, јасно је да су постојали сви неопходни предуслови за катастрофу.

Апсурдност судбине која је задесила бившу Југославију свакако изгледа мања ако покушамо да анализирамо главне одлике балканског безбедносног идентитета у претдодан два века.

Балкан је подручје на коме су се сусретали интереси европских и светских великих сила, који су пресудно утицали на судбину балканских народа. Модерна историја Балкана одвијала се под пресудном улогом великих сила, по чијим жељама су балканске државе настајале или нестајале. Балкански народи и државе које су они стварали били су главни протагонисти сукоба, а често и непосредни покретачи, али исход сукоба увек је зависио од интереса великих сила које су у том тренутку имале свој утицај на Балкану. У том смислу су догађаји на Балкану увек били рефлексција већих историјских збивања и последица судара интереса ванбалканских сила.

Балкански народи су увек били на периферији великих европских догађања, тако да су тековине европских револуција и цивилизацијски напредак

⁵ О положају Балкана у току „Хладног рата” и његовој улози у процесу детанта види шире: Ранко Петковић: „Балкан ни буре барута ни зона мира” Глобус, Загреб, 1978.

које су оне носиле, до Балкана стизале само у фрагментима и преко страних посредника. Велики историјски догађаји су балканске народе, у правилу, затицали неспремним и стварали нове околности на Балкану, изван воље народа на које су се непосредно односили.⁶

Измештеност Балкана од главних токова европске историје учинила је да балкански народи озбиљно заостају за остатком Европе и данас решавају питања која су остали европски народи (пре свега на западу), решили пре више од стотину година. Озбиљно заостајање Балкана учинило је сваку од балканских држава економски, културно, технолошки, политички и безбедносно зависним од спољњих сила. Таква ситуација се није променила ни данас, и можемо констатовати да Балкан нема аутономне процедуре за очување националне безбедности балканских држава, као ни процедуре за постизање и очување регионалне безбедности, упркос бројним регионалним иницијативама. Отуда толики број мировних мисија које су од почетка деведесетих година присутне у различитим деловима Балкана. Ову чињеницу не можемо заобићи у анализи безбедносног идентитета Балкана, као ни у тражењу одрживих решења за дуготрајнији балкански мир.

Балканске државе су у великој мери зависне од страних сила, које покушавају да увуку у сваки балкански спор у покушају да остваре властите интересе. Ту ситуацију Мирослав Хацић описује на следећи начин: „Свака од балканских држава се трудила да у локални спор, а ради постизања властитих интереса, увуче себи наклоњеног спољњег умешача. То, дакако, није било тешко, јер су велике силе себи давно присвојиле право да војно и политички интервенишу у зонама својих стратешких интереса. Сусретни спој потребе локалних актера за спољним гаранторима безбедности и хтењима ових других да мешањем постигну стратегијске добити, најчешће се завршавао претварањем савезника у војно-политичке туторе неограниченог мандата”⁷.

Тезу Мирослава Хацића о безбедносној зависности балканских држава, ратови на просторима бивше Југославије најбоље потврђују. Свака бивша југословенска република је покушала(и у томе успела), да у сукоб увуче себи наклоњене државе, које су их одмах ставиле под свој патронат. Међутим испоставило се да ни данас, двадесет година након отпочињања сукоба темељни узроци рата у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији још нису отклоњени, док је рат у Хрватској још увек повод за регионалне несугласице и извор фрустрација које у промењеним геополитичким околностима могу бити повод за нове сукобе.

Актуелна дешавања везана за Косово и Метохију указују да је утицај спољњих фактора на сваки политички и безбедносни процес на Балкану пресудан.⁸ Ова одредница балканског безбедносног идентитета мора бити важна

⁶ Mark Mazower: „The Balkans, a Short History”, The Modern Library, New York, 2000. pp 24-26.

⁷ Мирослав Хацић: „Перспективе будућој безбедности Југоисточне Европе: Поглед из Србије”, у Поглед унапред: безбедносни изазови на Балкану до 2010. године, East-West Institute, Београд 2002. године, стр 84.

⁸ О механизмима станог утицаја на дешавања на Косову и Метохији, види анализу Радослава Гађиновића у Отимање Косова и Метохије, НИЦ „Војска”, Београд 2004. година стр 142. -173.

полазишна тачка у свакој анализи стања безбедности на Балкану и мора бити узета у обзир приликом тражења оквира за превазилажење сукоба на Балкану и промену безбедносних парадигму у овом региону.

Главни безбедносни изазови ризици и претње на Балкану

На основу претходне анализе безбедносног идентитета балканског региона, можемо закључити да основне елементе безбедносног идентитета чине безбедносни изазови, ризици и претње који су карактеристични за регион, као и начини на који се регион, односно главне силе које у њему делују, супротстављају специфичним претњама. Када су безбедносни изазови, ризици и претње који су карактеристични за регион Балкана у питању, можемо их поделити у две групе.

Прву групу сачињавају класични безбедносни изазови који се огледају у сукобима међу државама, односно сукобима различитих ентитета унутар једне државе. Безбедносна претња која проистиче из ових изазова може се испољити као класичан оружани сукоб међу државама, као оружана побуна дела становништва против владе или чак као страна војна интервенција у корист неке од држава или ентитета умешаних у оружани сукоб. Политички процеси који могу довести до оваквих сукоба везани су за уставну реконструкцију Босне и Херцеговине, проблеме на релацији Београд-Приштина око питања коначног статуса Косова и Метохије и аспирације македонских Албанаца за стварање властитог ентитета, у оквиру пројекта, тзв „Велике Албаније”⁹. Сви ови процеси, уколико се претворе у безбедносне проблеме, могу изазвати сукобе на широј територији у који може бити укључен већи број балканских држава, и наравно, спољње силе које би се појавиле као војно-политички ментори страна у сукобу.

Другу групу безбедносних изазова чине асиметричне претње, чији су носиоци недржавни субјекти који делују на простору Балкана. Најозбиљнија асиметрична безбедносна претња на Балкану потиче од организованог криминала. Према угледним ауторима из балканских држава, који пишу о проблемима организованог криминала, током деведесетих година догодила се својеврсна „криминална револуција”¹⁰. Организовани криминал, у условима слабих и недовршених држава, представља озбиљну безбедносну претњу због политичких аспирација које се јављају код главних организатора криминалних активности. Политичке аспирације носилаца организованих криминалних активности остварују се путем корупције којом се преузимају најunosније привредне гране и, поред легализације противправно стеченог новца, онемогућава економска основа институционалног јачања државе. Корупцијом се захватају политичке странке, медији, цивилно друштво, верске организације, образовни

⁹ О пројекту „Велика Албанија” видети у Миодраг Јовичић, Косово-историјски и уставноправни аспект, ЦУПС, Београд, 2000. године

¹⁰ Види шире у Радомир Милашиновић: „Узроци могућих друштвених сукоба у земљама Југоисточне Европе”, Годишњак Факултета безбедности за 2009. годину, Београд 2009. година стр. 11

и здравствени систем и на тај начин настаје нови облик тоталитаризма тзв „охлократија”¹¹. Организоване криминалне групе на Балкану су веома опасне и због начина на који су настајале. Организовани криминал је на Балкану настајао уопредо са ратом на простору бивше Југославије. Криминал који се развио на просторима бивше Југославије организован је „одозго” и у њега су од самог почетка биле умешане тадашње политичке елите и делови безбедносних структура. У Србији је организовани криминал „процветао” у време санкција, када су државне структуре организовале посебне групе, које су се бавиле шверцом нафте, цигарета и свих других роба које су биле под режимом санкција УН. Пример Србије показује колико су економске санкције контрапродуктивне јер омогућавају политичким елитама против којих су наводно усмерене да се обогате и под контролу ставе целокупно друштво. Након пада Слободана Милошевића, организоване криминалне групе су наставиле са својим активностима, с тим што уместо нафте шверцују наркотице, учествују у системској корупцији и врше друга тешка кривична дела којим се угрожавају сами темељи опстанка државе. Организовани криминал је успео да преживи „демократске” промене у Србији и чак да изврши атентат на премијера Зорана Ђинђића. У Хрватској се организоваи криминал развијао упоредо са отпочињањем рата, када су се структуре блиске тадашњој власти обогатиле на шверцу наоружања и кршењу санкција на оружје и војну опрему.¹² Процес који се због корупције води проти бившег премијера Хрватске Иве Санадера јасно одсликава на који је начин организовани криминал продро до самог врха власти у Републици Хрватској. На Косову и Метохији организовани криминал је био средство путем кога се финансирала ОВК и оружана побуна. Организоване криминалне групе косовских и македонских Албанаца су се бавиле шверцом наркотика, трговином људима, илегалном проституцијом и другим кривичним делима од којих је један део новца коришћен за финансирање ОВК и оружаних акција на Косову и Метохији.

Међутим, оно што највише забрињава је стварање регионалног криминалног картела у који су укључени криминалци са свих простора Балкана.¹³ Ова чињеница битно одређује безбедносни идентитет региона и изискује много бољу сарадњу међу балканским државама, јер је реч о безбедном проблему који озбиљно угрожава сваку појединачну државу у региону и захтева јединствен одговор свих држава, без обзира на њихове међусобне разлике.

Друга асиметрична претња региону је тероризам. Тероризам данас представља „глобално страшило”, и скоро све државе Европе овај безбедносни проблем укључују у своје стратешке документе који се баве питањима нацио-

¹¹ Појам охлократија у буквалном смислу означава владавину олоша. О систему охлократије види шире Зоран Драгишић, *Organized Crime- The Way to Ochlocracy*, Archibald Reiss Days, ACPS, Belgrade, 2011., pp.631.-641.

¹² Пример који најбоље показује начин на који је настајао организовани криминал у Хрватској је „случај Загорац” и „Момци са Кнежије”. О томе више види у Љубиша Милановић: „Организовани криминал као безбедносни проблем у Хрватској”, ФБ, Београд 2009.

¹³ Докази за ову тврдњу су убиство новинара Иве Пуканића, скривање припадника „Земунског клана” у Хрватској и бројни други примери који указују на одличну сарадњу која постоји међу криминалцима у региону.

налне безбедности, без обзира на то колику реалну опасност та појава представља за конкретну државу. Балкан је реално угрожен тероризмом, и та претња има три потенцијална носиоца.¹⁴ То су екстремни националистички покрети незадовољни стањем у коме су се њихови народи нашли након последње „поделе карата” на Балкану, исламистичке терористичке групе сачињене од заосталих муџахедина у Босни и Херцеговини, присталица екстремних исламистичких покрета у Босни и Херцеговини, деловима Србије, на Косову и Метохији и у Македонији. Ове терористичке групе представљају део „глобалног цихада”, и о њиховом присуству говоре бројни извештаји обавештајно-безбедносних служби држава региона, европских држава и САД.¹⁵

Трећа група асиметричних претњи Балкану, настаје као последица лоше економске и социјалне ситуације и високог нивоа незапослености. Економска и социјална ситуација на Балкану је значајно лошија него у осталом делу Европе. Ситуација је посебно лоша у Србији, на Косову и Метохији, у Босни и Херцеговини, Албанији и у Македонији. Висока стопа незапослености, осећај бесперспективности, лош животни стандард, лоша здравствена заштита, заостао систем образовања и друге неповољне социјалне околности, погодују развоју свих облика криминала, националног и верског екстремизма и представљају основ за дугорочну политичку нестабилност. Такво стање чини Балкан регионом из кога је веома висока емиграција, пре свега у државе ЕУ. Имиграција из балканских држава представља значајан изазов европској безбедности јер је то начин да се социјални и безбедносни проблеми Балкана прелију у остале европске државе. Ова врста претњи удружена са хроничном слабошћу балканских држава и корумпираним некомпетентним политичким елитама које нису у стању да пронађу излазе из тешке ситуације у којој се њихова друштва налазе, чине веома опасан спој који лако може произвести „социјалне бомбе”, које могу довести до урушавања крхких балканских демократија.

Евроатлантске интеграције - пут из слепе улице или нова балканска заблуда?

Након слома Совјетског Савеза и Варшавског уговора, који је означио и крај реал-социјализма у Источној Европи, све бивше чланице Варшавског Уговора су изразиле жељу да се прикључе НАТО и ЕУ, и на тај начин из корена промене своју стратешку позицију. Све европске државе које су некада биле део совјетског блока, данас су део евроатлантске заједнице, која подразумева чланство у ЕУ и НАТО.

¹⁴ О томе види шире Радослав Гађиновић, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005. Zoran Dragisic: „Serbian Approach to Struggle Against Terorirsm”, ICTD, Amsterdam, 2005.

¹⁵ Поред извештаја обавештајних и безбедносних служби, терористички напад у Бугојну који је извршен од стране исламистичког фанатика, случај групе веџабија који су поседовали велике количине оружја на планини Нинаји поред Новог Пазара, оружани окршај групе веџабија и српске жандармерије на Санџаку у коме је било погинулих и рањених и други слични примери указују на присуство радикалних исламистичких група на Балкану и њихову спремност на терористичке акте и друге видове оружаног насиља.

Балканске државе које су биле чланице ВУ (Румунија и Бугарска), данас су чланице НАТО и ЕУ. Од бивших југословенских република Словенија и Хрватска су чланице и НАТО и ЕУ. Македонија није ушла у НАТО због неспоразума са Грчком око имена, и када тај неспоразум буде решен Македонија ће се прикључити Алијанси. Црна Гора је добила акциони план за чланство и очекује да добије позив за пуноправно прикључење. Федерација Босна и Херцеговина је такође изразила жељу да се прикључи НАТО, док се представници Републике Српске томе противе. Србија је јасно опредељена за чланство у ЕУ, док се већина политичких чинилаца противи чланству у НАТО. Албанија је постала чланица НАТО у пакету са Хрватском, али се њено чланство у ЕУ још не назире, пошто већина водећих европских држава сматра да Албанија није испунила критеријуме који су неопходни да би постала пуноправна чланица.

Евроатлантске интеграције за све бише југословенске републике значе наду за дефинитиван раскид са лошом прошлошћу и начин да се државе демократизују на темељу вредности¹⁶ које чине основу на којој је настала евроатлантска заједница. Поред предности које прикључење евроатлантским интеграцијама доноси у области економије и демократизације друштва, то је начин да се измени безбедносни идентитет Балкана. Добар пример за то је Словенија, која се више не сматра делом Балкана, чак се о њој више и не размишља као бившој југословенској републици, иако је 1991. имала рат на својој територији и насиљем се одвојила од Југославије. Успеси које је Словенија постигла на економском и демократском плану учиниле су је веома кредибилним партнером и у НАТО и у ЕУ. Појам Балкан, у смислу у коме смо говорили у првом делу овога рада, сада се односи на Србију, са Косовом и Метохијом, Македонију, Босну и Херцеговину, Црну Гору и Албанију, док се Хрватска, након прикључења НАТО и ЕУ све мање сматра балканском државом, што је један од приоритета њених политичких елита. Ове државе сачињавају оно што смо назвали „политичким Балканом”.

Међутим, економска криза која тешко потреса Европу претходних година је учинила да економски бенефити од прикључења ЕУ нису више онакви какви су били пре десетак година, у европским државама се отвара оштра дебата о потреби проширења, отварају се стари историјски антагонизми, неповерење на релацији север-југ расте, што све чини да су изгледи за „балканизацију” Европе много већи него изгледи за „европеизацију” Балкана.

Бише реал-социјалистичке државе Балкана, које су постале чланице евроатлантске заједнице то су учиниле у два корака. Први корак је био чланство у НАТО, до кога су стигле кроз програм „Партнерство за мир”, а тек онда, на темељу реформи које су извршене ради чланства и кроз чланство у НАТО, постале су и чланице Европске уније.

Државе „политичког Балкана”, су показале декларативну спремност да се прикључе евроатлантској заједници кроз подношење апликација за чланство у НАТО и ЕУ. Србија је једина држава која се противи уласку у НАТО и њене

¹⁶ О значају вредности за успостављање националне безбедности види шире: Зоран Драгишић: „Безбедност и вредности”, Српска политичка мисао, бр 3/ 2009, Београд, 2009. година

политичке елите то објашњавају националним траумама због бомбардовања 1999. године.

Старе чланице ЕУ и НАТО, су веома неповерљиве према новим проширењима када су државе „политичког Балкана” у питању. У Европи постоји уверење да балканске државе нису на довољном нивоу развоја да би могле постати чланице евроатлантске заједнице. Поред тога постоји и озбиљна сумња да те државе чине озбиљне напоре да би кроз реформе достигле неопходне стандарде који би их квалификовали за равноправне чланице. У једном делу европске политичке сцене чују се оцене да су то државе које желе да паразитирају на рачун европских пореских обвезника. Са друге стране у балканским државама се развија уверење да државе ЕУ нису спремне да их приме у пуноправно чланство, да је процес проширења са пријемом Хрватске дефинитивно завршен и да би даље инсистирање на учлањењу и испуњавању стандарда који то учлањење захтева довело до великих економских и политичких штета.

Између европских и балканских држава се развија однос обостраног неповерења који је Фернандо Гентелини описао на следећи начин: „Када су на скупу Европа –Балкан у Солуну, јуна 2003. шефови држава или влада петнаест европских држава потврдили балканским земљама обећање да ће ући у Европу, нико од њих није помињао датуме. Сва пажња Уније била је тада усмерена на десет нових земаља које је требало да у року од годину дана постану нове чланице, а питање придруживања западног Балкана одложено је за неку другу прилику. Онима којих се то највише тицало, таква неодлучност се није допадала, а и даље им се не допада. Многи чак верују да Европа даје лажна или половична обећања, а другачије не би ни могло да буде будући да се налазимо тамо где има сумњи, спекулација, теорија завере... На западном Балкану сведоци смо сличних збивања. и даље нема поверења у Европу која обећава укључивање, али и даље наставља да делује по принципу искључивања. А чињеница да готово сви европски лидери све време пажљиво избегавају тему рокова за пријем може само још више да побуди сумњу”¹⁷

Евроатлантске интеграције, као што смо то напоменули, састоје се од два стуба, односно две организације које чине њен институционални оквир - ЕУ и НАТО. Државе „старе Европе”, су углавном чланице обе организације, мада постоје и државе које су само чланице ЕУ, али нису чланице НАТО. То су државе које су некада биле неутралне¹⁸, као што су Аустрија, Шведска, Финска и Ирска, али су сада везане за НАТО путем Програма „Партнерство за мир”. Поред ових држава, постоје и „старе” чланице НАТО које нису чланице

¹⁷ Fernando Gentelini, *ibid*, str 60.-61.

¹⁸ Поменуте државе су, формално, још увек неутралне, с обзиром да постоје међународни уговори који о томе говоре, а неке од њих неутралност имају и записану у својим уставима. Међутим, у савременим међународним односима неутралност није могућа. Наведене државе су веома активне у многим НАТО операцијама и понашају се битно другачије него у време „Хладног рата”, када су и правно и фактички биле неутралне. Промена статуса неутралности у формалном смислу за ове државе би значила и промену устава, што би могло изазвати и политичке тешкоће, међутим оне су статус неутралности напустиле фактичким актима, који су директно супротстављени обавезама које су некада имале као неутралне државе.

ЕУ, као што су Норвешка и Турска, с тим што Турска, за разлику од Норвешке, жели чланство у ЕУ. Све државе „нове” Европе¹⁹ (бише чланице совјетског блока) су пре чланства у ЕУ постале чланице НАТО.

Балканске државе, посебно након економске кризе која годинама потреса свет, имају све мање шансе да у догледно време постану чланице ЕУ, јер је готово сигурно да се, ако се имају у виду изјаве европских званичника, након уласка Хрватске у ЕУ, врата за нова проширења затварају за дужи временски период.

НАТО, уз постојеће регионалне иницијативе²⁰ које треба ојачати и дати им пуну подршку, може на дужи временски период безбедносно стабилizовати Балкан и створити неопходне предуслове за економски развој региона. Укључивање свих Балканских држава у НАТО, имајући у виду да је реч о војно-политичком савезу, који има веома развијене и делотворне механизме за решавање безбедносних проблема путем сарадње чланица која функционише на принципима консензуса, обезбедило би услове да се безбедносни идентитет Балкана позитивно промени за разуман временски период. Међутим, Србија као најважнија држава Балкана још увек није спремна за чланство у НАТО, а сматрамо да би тај процес сигурно омела Албанија захтевом да Србија учини, за њу неприхватљиве, уступке везане за Косово и Метохију. Неповећење Србије према НАТО продубљује и пристрасан став међународних снага на Косову и Метохији које су се у више наврата отворено стављале на страну албанског сепаратизма. Сматрамо да би објективниј став водећих држава НАТО према питању Косова и Метохије створио услове за изградњу поверења без кога нема стабилизације Балкана.

Чињеница да су чланице НАТО демократске државе, које деле исте вредности, благотворно би деловала на унутрашњу демократску реконструкцију балканских држава. Доношење одлука консензусом у оквиру НАТО, дало би свакој балканској држави могућност да почне самостално вођење своје спољне политике на темељу реално процењених националних интереса, без зависности од спољних ментора. Коришћење механизма који се развијају у новом Стратешком концепту за борбу против асиметричних претњи и цивилних катастрофа, ојачало би институције балканских држава и целокупан регион

¹⁹ Израз „стара и нова Европа”, употребио је Доналд Рамсфелд, бивши секретар за одбрану САД, приликом припрема САД за напад на Ирак, када су се старе чланице НАТО и ЕУ на челу са Немачком и Француском успротивиле учешћу НАТО у тој војној операцији.

²⁰ Сматрамо да регионалне политичке и економске иницијативе треба да добију пуну подршку сваке балканске државе. Поред тога, ЕУ треба активно да учествује у тим иницијативама, које морају добити чврсти институционални оквир јер сматрамо да би оне требало да функционишу у дужем временском периоду. Ту се пре свега мисли на: Пакт стабилности за Југоисточну Европу и Регионални савет за сарадњу, Јадранско-јонску иницијативу, Иницијативу за сарадњу у југоисточној Европи, као иницијативе са претежно политичким значајем и економске иницијативе од којих су најзначајније: ЦЕФТА 2006. и Црноморска економска сарадња. У овом тексту немамо довољно простора да се бавимо овим иницијативама, мада је очигледно да оне могу представљати веома делотворан оквир за регионалну сарадњу. О овим иницијативама види шире у: Едита Стојић- Карановић: „Регионална и суседска сарадња за одрживи развој Србије у првој декади 21. века”, ИМПП, Београд, 2008. године.

учинило много безбеднијим местом. Поред тога, промена регионалног вредносног концепта би многе проблеме који постоје у односу Београда и Приштине и унутар Босне и Херцеговине и Македоније, релативизовала, што би „испумпало” њихов кризни потенцијал.

О значају прикључења Балкана евроатлантској заједници Фернандо Гинтелини, као добар познавалац Балкана каже следеће: „Од када сам пре неколико година почео да се бавим Балканом, стално сам радио у уверењу да не постоји алтернатива за његову интеграцију с Европом. Ослањајући се на историју, био сам свестан чињенице да Балкан боље „функцинише” у унутар нечега већег (као што су то били Византијско, Аустроугарско и Турско царство или сама Титова федерација), нечег што је у стању да ублажи вечне сукобе народа који тамо живе”.²¹

Евроатлантска заједница пружа такав оквир, уз истовремену могућност да се балкнаске државе еманципују у самосталне субјекте међународне заједнице, кроз развој способности да самостално решавају своје проблеме. Дуготрајајан мир на Балкану, након асистираниог решавања актуелних безбедносних проблема, створио би могућност да се развију нове политичке елите које ће имати довољно компетенције и самопоуздања да се без позивања спољнополитичких ментора и „традиционалних пријатеља” ухвате у коштац са надлазећим безбедносним проблемима и реше их супротно „балканским правилима” која подразумевају хаос и насиље.

Фернандо Гинтелини је веома забринут због могућности да се Европа, сходно својој традицији, егоистички затвори у властите оквире и препусти Балкан својој судбини. „Проширивање Европе и стабилност на Балкану представљају факторе који су дубоко повезани. Затварањем Европе у себе нестао би елемент на коме почива стабилност читавог региона. И пре свега, уколико би европски план негде запео и ако би се балканским земљама залупила врата пред носем, онда би данашње уситњавање Балкана, и оно које је у најави, могло да се испостави да не представља толико заоставштину прошлости, колико најаву забрињавајуће будућности.”²²

Управо због могућности да Европа затвори Балкану врата, која је сада скоро потпуно извесна, „европска алтернатива”, преко које би се могао „дебалканизовати” Балкан чини се као све мање доступна опција.

Закључак

Појам „Балкан” у савременој политичкој теорији, али и свакодневном говору означава синоним за хаос, насиље, варваризам и хроничне безбедносне проблеме. Међутим, када треба дефинисати шта то Балкан заиста значи, у политичком и географском смислу, наилазимо на озбиљне тешкоће и различита тумачења, чак и око географских граница региона, а веома је мали број аутора који уопште покушавају да одреде политичко значење Балкана и балканизаци-

²¹ Fernando Gintellini, *ibid*, str. 60.

²² Исто, стр 65.

је, која је као термин већ ушла у енглески језик да означи сукобе, поделе и уситњеност територија.

Балкан има веома неповољан безбедносни идентитет, јер смо видели да све безбедносне проблеме Балкана готово да није могуће ни набројати. Балкан се још увек сусреће са класичним безбедносним претњама, које се односе на сукобе међу државама, и ентитетима који то желе да постану уз огромно мешање страних сила, што чини једно од главних обележја балканског безбедносног идентитета. Асиметричне претње, такође оптерећују балканске државе, које ослабљене корупцијом и некомпетентношћу властитих политичких елита, нису у стању да изађу на крај са организованим криминалом, тероризмом, политичким и верским екстремизмом и бројним другим асиметричним претњама које прете да озбиљно угрозе опстанак балканских држава.

Интеграција целокупног Балкана у евроатлантску заједницу представља, по мишљењу многих аутора, једини доступан начин да се промени балкански безбедносни идентитет и да се регион дугорочно стабилизује. Међутим, очигледно је да Европа више није спремна на нова проширења, тако да се на чланство у Европској Унији не може рачунати као на доступну алтернативу. Напротив, велика очекивања од Европске Уније, која ће по свему судећи бити изневерена, могу створити нове фрустрације и помоћи балканским екстремистима да дођу на власт.

НАТО не може постати делотворан оквир за решавање балканских проблема све док Србија, као најважнија балканска држава, не постане пуноправна чланица Алијансе. Већина политичких чинилаца у Србији у овом тренутку није спремна да отпочне процес прикључења, а са друге стране готово је извесно да би се пред Србију постављали неприхватљиви услови, пре свега од стране Албаније. Поред тога, најважније државе НАТО и ЕУ не показују разумевање за српске националне интересе на Косову и Метохији и у Босни и Херцеговини, што још више продубљује неповерење.

Прикључењем Хрватске ЕУ изгледа да је процес проширења завршен а да су Србија, БиХ, Македонија, Црна Гора и Албанија остале Балкан који ће морати да тражи путеве за спречавање даље „балканизације”, без ослонаца на ЕУ.

Литература:

1. Barry Buzan, Jap De Wilde: „Security: A New Framework for Analysis”, 1997.
2. Zoran Dragišić: „Orized Crime- The Way to Ochlocracy”, Archibald Reiss Days, ACPS, Belgrade, 2011.
3. Zoran Dragišić: „Bezbednost i vrednosti”, Srpska politička misao, br 3/ 2009, Beograd, 2009. godina
4. Zoran Dragisic: „Serbian Approach to Struggle Against Terorirism”, ICTD, Amsterdam, 2005.
5. Edita Stojić- Karanović: „Regionalna i susedska saradnja za održivi razvoj Srbije u prvoj dekadi 21. veka”, IMPP, Beograd, 2008. godine.

6. Ljubiša Milanović: „Organizovani kriminal kao bezbednosni problem u Hrvatskoj”, FB, Beograd 2009.
7. Marija Todorova „Imaginarni Balkan”, Biblioteka XX vek, Beograd 1999. godina
8. Mark Mazower: „The Balkans, a Short History”, The Modern Library, New York, 2000
9. Miodrag Jovičić, Kosovo-istorijski i ustavnopravni aspekt, CUPS, Beograd, 2000. godine
10. Miroslav Hadžić: „Perspektive budućoj bezbednosti Jugoistočne Evrope: Pogled iz Srbije”, u Pogled unapred: bezbednosni izazovi na Balkanu do 2010. godine, East-West Institute, Beograd 2002. godine
11. Radomir Milašinović: „Uzroci mogućih društvenih sukoba u zemljama Jugoistočne Evrope”, Godišnjak Fakulteta bezbednosti za 2009. godinu, Beograd 2009. godina
12. Radoslav Gaćinović, Terorizam, Draslar, Beograd, 2005
13. Radoslav Gaćinović u Otimanje Kosova i Metohije, NIC „Vojska”, Beograd 2004. godina
14. Ranko Petković: „Balkan ni bure baruta ni zona mira” Globus, Zagreb, 1978.
15. Ričard Krempton: „Balkan posle drugog svetskog rata”, Klio, Beograd, 2003. godine.
16. Fernando Gentilini „Nedokučivi Balkan”, Hesperia, Beograd, 2007

ДРАГАН Б. ЂУКАНОВИЋ
МИЛОВАН ЈОВАНОВИЋ

МЕЂУЕТНИЧКЕ ТЕНЗИЈЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ И ДАЉИ ТОК ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА РЕГИОНА*

Уводне напомене

Иако су сукоби на тлу бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије окончани крајем 90-их година протеклог века, постоје бројне и латентне тензије везане за положај појединих етничких заједница и статус одређених ентитета. Етнонационална хомогенизација, која је пратила и драстичну измену етничке структуре, резултирала је формирањем нових националних држава, у којима у првом постконфликтном периоду није била осигурана заштита припадника свих етничких заједница. (Ђукановић, 2007а: 78-90)

Тако је у Словенији дошло до суштинског занемаривања права припадника српске, хрватске и бошњачке заједнице, чији статус уопште није регулисан. (Ђукановић, 2007б: 367-377) Слично је и са положајем Срба у Републици Хрватској, који су након укидања статуса конститутивног нартода доживели и масовни егзодус током 1995. године. (Јармаз, Динић, Вулетин, Премовић, Антић, 2011: 8-11) У Босни и Херцеговини је, са друге стране, дошло до дугорочне и дубоке поделе ове некадашње најмултиетничкије републике бивше Југославије, и која је данас *де фацто* нефункционални државни спој три моноетничке територије (бошњачке, српске и хрватске). У Македонији је, такође, дошло до значајних промена у периоду након стицања независности крајем 1991. године. Аспирације локалног албанског становништва су тренутно везане за суштинску федерализацију Македоније, којом би се ова држава поделила на две моноетничке целине – албанску Западну Македонију и остатак земље доминантно настањен Македонцима.

* Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти” Министарства просвете, науке и технолошког развоја, бр. ОI179023 и пројекта „Утицај политике условавања ЕУ на права и заштиту мањина у Словачкој и Србији”, који се 2012. и 2013. године реализује уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Министарства просвете Републике Словачке.

Истовремено, инсистирање међународне заједнице, односно њених водећих актера (Сједињене Америчке Државе и Европска унија) да се призна једнострано проглашена независност Косова, као и да се очува у потпуности целовитост овог ентитета под међународним протекторатом у оквирима граница некадашње Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово резултирала је тиме да се север ове територије, доминантно настањен Србима, „интегрише” у правни, политички и безбедносни систем институција из Приштине.¹ У оквиру Републике Србије постоје бројне аспирације бошњачких политичких партија за стварањем аутономије региона Санџак/Рашка област, које каналишу две од три водеће партије Бошњака – Странка демократске акције Санџака (СДА) и Бошњачка демократска заједница (БДЗ). Иако представници власти у Београду, као и водећи чиниоци међународне заједнице инсистирају да је бошњачко питање у Србији доминантно везано за стање људских права, а не за формирање посебне територијалне аутономије, поједине политичке партије у овом делу земље инсистирају на преобликовању политичког система Србије и формирање посебне административне целине са центром у Новом Пазару.² Са друге стране, лидери албанских политичких партија са југа Србије (Прешево и Бујановац) инсистирају на реципрочној заштити њихових права као што је то случај са правима Срба на Косову.³ И ове идеје могу утицати на дестабилизацију прилика у овом делу Србије. Односи између власти у Београду и покрајинских власти у Новом Саду, такође, су током протеклих месеци утицали на заоштравање политичке климе у северној српској покрајини – Војводини. Иако овај политички конфликт није везан суштински за међуетничке односе и тензије, јасно је да јачање евентуалних напора политичких чинилаца који се залажу за ојачани или умањени степен аутономије овог дела Србије могу изазвати јачање тензија у односима републичких и покрајинских власти.

У Црној Гори, која је очувала властити мултиетнички карактер, такође, поступно долази до покушаја редефинисања статуса локалних Албанаца у североисточним и југоисточним деловима државе. Додатни безбедности изазов ове земље представља и дубока подељеност између присталица власти и опозиције у овој земљи, а што се посебно манифестовало на последњим председничким изборима у Црној Гори (7. април 2013).⁴

¹ Споразум између власти у Београду и Приштини о оснивању Заједнице српских општина на Косову видети на *web* порталу – <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sta-pise-u-sporazumu.lt.html>, 15/04/2013.

² Видети бројна документа која су усвајали представници бошњачке заједнице у Србији – *Декларација о уставу Србије*, Нови Пазар, 2006, *Декларација о дискриминацији и кршењу људских права Бошњака*, Нови Пазар, 4. јул 2009, *Декларација о ријешавању статусу уставног статуса Бошњака*, Нови Пазар, 14. јул 2010, *Декларација о Народном вијећу Санџака*, Нови Пазар, 2011, *Резолуција о положају и остваривању права и слобода бошњачког народа у Републици Србији*, *Бошњачко национално вијеће*, Нови Пазар, 1. март 2012.

³ Видети више у агенцијској вести – „Координирано: Албанци на југу траже заједницу општина”, *Вестинет*, Београд, 15. март 2013, Интернет, <http://www.vestinet.rs/srbija/koordinirano-albanci-na-jugu-srbije-traze-zajednicu-opstina>, 15/04/2013.

⁴ Неспоразум око проглашења резултата избора у Црној Гори трају и готово месец дана после окончања избора – Видети: „Лекић: избори у Црној Гори су покрадени”, *Телеграф*, Београд, 9. април 2013, Интернет, <http://www.telegraf.rs/vesti/638813-lekic-izbori-u-cg-su-pokradeni-dokazacemo>, 22/04/2013.

Први талас етнонационалне хомогенизације, који је одликовао период распада некадашње СФР Југославије резултирао је дакле формирањем етнички конципираних политичких заједница са изразитом доминацијом једне етничке скупине. Овај процес испратиле су понајпре етничке тензије, а потом и међуетнички конфликти праћени бројним кршењима међународног хуманитарног права. Међутим, други и опаснији процес који може утицати на нестабилност региона Западног Балкана јесете везан за јачање политичких чинилаца у региону који би инсистирали на стварању мегаломанских државних творевина. С тим у вези забрињавају претње и најаве власти у Републици Албанији да је наредни корак ове државе везан за обједињавање ове земље и Косова,⁵ иако је то супротно међународном праву али и принципима за решавање косовске кризе, који су утврђени половином протекле деценије од стране Контакт групе још 2005. године.⁶ Такође, јачање центрифугалних етничких снага у Босни и Херцеговини може допринети да додатно ојачају међуетничке тензије између Босњача, Хрвата и Срба, што би могло утицати на стабилност и у читавом региону. На овај начин би се у решавање евентуалних сукоба укључиле и Хрватска и Србија, као потписнице и гаранте имплементације Дејтонског мировног споразума (1995).

Истовремено коришћење положаја мањинских етничких заједница од стране „старих” суседа СФР Југославије према Србији, а у контексту успоравања њених европских интеграција, може утицати на јачање тензија у региону. Евидентан је био покушај званичног Букурешта да актуелизује питање влашке заједнице у Србији и њихову постепену асимилацију у румунски етнички корпус Србије.⁷ И Бугарска неретно покреће питање статуса бугарског народа у Босилеграду, Димитровграду и неколицини општина у југоисточном делу Србије.

Потенцијалне зоне међуетничких тензија и сукоба на Запандом Балкану

Формирање моноетничких држава на Запандом Балкану током протекле две деценије успело је да на маргинама овог процеса обесправљеним остави бројне делове становништва, односно припаднике недоминантних етничких

⁵ Видети више у: „Beriša pozvao na ujedinjenje svih Albanaca”, Tanjug, Beograd, 19. novembar 2012. године.

⁶ Контакт група као *ad hoc* консултантско тело Сједињених Америчких Држава, Француске, СР Немачке, Руске Федерације и Велике Британије формирана је током кризе у бившој Југославији. Значајно је допринела окончању рата у Босни и Херцеговини током 1994. и 1995. године, а у протеклој деценији је неколико пута расправљала о статусу Косова. Тако су 2005. године утврђени и општи принципи за решавање положаја Косова. Видети више на *web siteu* - „Guidining principles of the Contact Group for a settlement of the status of Kosovo”, Internet, <http://www.unosek.org/docref/Contact%20Group%20-%20Ten%20Guiding%20principles%20for%20Ahtisaari.pdf>, 15/04/2012.

⁷ Видети више у: „Румуни и(ли) Власи коче пут ка ЕУ”, *Смедиа*, Београд, Интернет, <http://www.smedia.rs/m/spress/vest/408/%C5%A0P-Rumunija-Vlasi-Rumuni-ili-koce-put-ka-EU.html>, 15/04/2013.

заједница. Недовољна институционална заштита права припадника мањинских заједница, конформизам њихових лидера и суштинско непоштовање регулативе Савета Европе у овој области доводи до бројних латентних или манифестних тензија и међуетничких нетрпељивости.⁸ У том смислу када говоримо о колективним правима мањинских етничких заједница на Западном Балкану можемо истаћи чињеницу да у појединим државама јача међуетничка дистанца, те да се с тим у вези може закључити и да је она мултиплицирана у односу на период непосредно након окончања сукоба на тлу бивше Југославије. Ово је посебно евидентно у Босни и Херцеговини, у Хрватској, али и на Косову и у Македонији. Због тога често можемо говорити о паралелном животу етничких заједница, где се може исатаћи да су све сфере друштва подељене – од образовања, здравства, телекомуникација, енергетике, културе, итд. Истовремено млађе генерације популације на подручју бивше Југославије одликује смањен степен толеранције према свим етничким заједницама које живе у суседству. (Пухало, 2003: 142) Овакво стање може утицати на јачање међуетничких тензија, али и на покушаје ревизије „тековина” распада бивше Југославије, укључујући и промену граница, које су некада биле административне, а у протекле две деценије постале међудржавне.

Недефинисаност положаја Срба, Хрвата и Бошњака у Словенији, као и непоштовање међународноправне регулативе, а пре свега конвенција Савета Европе не утиче суштински на односе Србије, Хрватске и Босни и Херцеговини и власти у Љубљани. Такође, бројност припадника ових незаштићених етничких заједница не ствара могућност за јачање међуетничких тензија или нетрпељивости. (Ђукановић, 2007б: 368) Словенија је, наиме у овом тренутку више окренута решавању бројних економских проблема, који утичу и на њен положај у Европској унији, а питање заштите колективних права јужнословенских етничких мањина није уопште на дневном реду.

У *Хрватској* је након окончања ратних сукоба између припадника српске заједнице и државних органа, односно војске и полиције дошло до драстичне измене етничке структуре. (Ђукановић, 2007б: 369) Већина припадника српске заједнице је била приморана напустити Хрватску и настанити се у суседној Србији или Босни и Херцеговини. Бројни покушаји хрватске политичке елите да побољшају статус тамошњих Срба у периоду након смене власти у Загребу и првог одласка Хрватске демократске заједнице са власти 2000. године, ипак, су повремено негирале локалне власти у одређеним срединама, а које су опструирале одрживост повратка припадника ове мањине. Ово је утицало да се и у врху представника преосталих припадника Срба у Хрватској створи мањи круг утицајних појединаца чији је циљ више било позиционирање у власти, било да њу води Хрватска демократска заједница или Социјалдемократска партија Хрватске, а мање је било заинтересовано за суштинску интеграцију српске заједнице и побољшање њеног статуса. И поред наведеног, Хрватска је

⁸ Видети релевантна документа Савета Европе – Мадридска оквирна конвенција о прекограничној сарадњи (1980), Европска повеља о локалној самоуправи (1985), Декларација о регионализму у Европи (1996), Нацрт европске повеље о регионалној самоуправи (1997).

показујући Бриселу, између осталог, жељу да се статус тамошњих Срба побољша успела да осигура приступање Европској унији 1. јула 2013. године. Хрватске политичке елите су тако успеле да се приближавањем представницима српске заједнице пред бриселском администрацијом покажу као кредибилни партнери чији је циљ стварна једнакоправност свих грађана земље. Међутим, статус Срба не само на подручју некадашње Републике Српске Крајине (Лика, Кордун, Банија и Западна Славонија), него и на подручјима која су захваљујући Ердутском споразуму из 1995. године интегрисана у састав Хрватске (источна Славонија, Барања и Западни Срем) остао у пракси неадекватно регулисан. (*Ердутски споразум*, 1995) Недавне масовне демонстрације у Загребу (3. Април 2013), а против увођења ћириличног писма у службену употребу у Вуковару, а у сагласности са Уставом Хрватске и Уставним законом о правима мањина показују да је отпор доминантној јавности у овој земљи према идентитетским карактеристикама српске етничке заједнице ојачао, иако је било реално очекивати да ће у процесу приближавања Европској унији он ослабити.⁹ Може се дакле закључити да мањинско питање у Хрватској више може утицати на билатералне односе између Београда и Загреба, него што може детерминисати евентуално јачање међуетничких тензија у овој држави. Наиме, расцепканост и нејединство српских лидера у Хрватској онемогућава да се артикулишу фундаментални захтеви да Срба у овој земљи да се само доследно и у потпуности спроведу уставна и законска решења, која су у складу са међународноправном регулативом, а у вези са заштитом етничких мањина.

Босна и Херцеговина, централна јужнословенска земља, покушава већ седамнаест година да се утемељи као држава у чему наилази на бројне проблеме. Тежње бошњачких политичких елита за додатном централизацијом земље и поступним повратком на период пред избијање сукоба у овој земљи 1992. године у потпуности је у несагласју са захтевима Срба за очувањем свих дејтонских ингеренција Републике Српске, као и интенцијама Хрвата за поновним успостављањем некадашње такозване Херцег-Босне као територијалне аутономије и будуће федералне јединице у Босни и Херцеговини.¹⁰ Штавише, објективним приступом босанскохерцеговачкој реалности можемо закључити да су тензије између етнички „неразграничених” Бошњака и Хрвата у Федерацији БиХ, односно већем ентитету ове државе, веће него у односу између Бошњака и Срба. Ово показује и нефункционалност Федерације БиХ, која је основана 1. марта 1994. године. Босна и Херцеговина је на самом дну лествице европских интеграција. (Ђукановић, Гајић, 2010: 49-62) Њени политички лидери и даље нису у стању да у дело спроведу промене дејтонског Устава Босне и Херцеговине у делу који се односи на могућност представљања етничких мањина, односно представника неконститутивних народа, у Председништву

⁹ Videti: „U Zagrebu protest protiv uvođenja ćirilice: okupilo se 15.000 ljudi”, *Nezavisne novine*, Banja Luka, 7. april 2013, Internet, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/U-Zagrebu-protest-protiv-uvođenja-ćirilice-u-Vukovaru-okupilo-se-15000-ljudi-187276.html>, 15/04/2013.

¹⁰ Od 2001. godine hrvatski politički činioci u Bosni i Hercegovini su predstavili veliki broj inicijativa u vezi sa preuređenjem države, a najčešće se zalažući za osnivanje posebne teritorijalne celine na kojoj su dominantno nastanjeni Hrvati.

државе, као и у Дому народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине. (Ђукановић, Јазић, 2012: 635-45) Тако се питање представљања манинских заједница у наведеним државним институцијама Босне и Херцеговине суштински свело на проналажење формуле за јачање начела заштите етничких елита Бошњака, Хрвата и Срба, а готово нимало за заштиту мањинских етничких заједница.¹¹ Хрватска страна у овоме тражи могућност да осигура своју репрезентативност у Председништву БиХ и да избегне да бошњачки гласови утичу на избор хрватског члана овог тела, што је до сада био случај. Европска унија постепено губи стрпљење у вези са решавањем имплементације предусе у случају Сејдић-Финци против БиХ коју је донео Европски суд за људска права 9. децембра 2009. године. Зато се најављује и да она неће признати избоне резултате у БиХ уколико се они буду организовали у складу са досадашњим уставним и законским решењима, а везано за избор чланова Председништва и Дома народа Парламентарне скупштине БиХ. Ово би додатно БиХ претворило у европску „црну рупу”, и утицало би на додатно успоравање европских реформи и интеграције ове земље у Европску унију. Међуетнички инциденти у БиХ су до сада били ограниченог карактера, процес повратка недоминантних заједница у све крајеве земље текао је отежано, што је условило и чињеницу да је данас БиХ *de facto* подељена. Сви покушаји међународне заједнице да се на нивоу државе БиХ успоставе функционалније и чвршће институције нису уродиле плодом, што може резултирати и тиме да ће незаинтересованост водећих међународних актера поступно расти, а да ће се крхка државност БиХ додатно разграђивати због одсуства минималног компромиса етнонационалних елита Бошњака, Хрвата и Срба. (Миљуш, Ђукановић, 2010: 119).

Албански политички актери у *Македонији* су након оружане побуне у овој земљи почетком протекле деценије привремено задовољили своје аспирације потписивањем „Охридског споразума” (13. август 2001. године).¹² Споразум је предвиђао стварање услова за пуноправно учешће представника албанске заједнице у свим структурама власти, од локалног до државног. На овај начин многи аналитичари сматрају да је албанска заједница у Македонији у упоредном искуству држава Западног Балкана осигурала најповољнији положај. Међутим, међуетничке тензије у Македонији засигурно можемо сматрати најозбиљнијим изазовом регионалној безбедности. Бројни терористички напади у Македонији, неретке демонстрације припадника албанске заједнице, репресивно понашање популистичке власти и незадовољство степеном колективних права Албанаца у овој земљи које показују представници ове заједнице,

¹¹ Evropski sud za ljudska prava proglasio je neustavnim pojedine odredbe Ustava Bosne i Hercegovine koje se tiču načina kandidovanja za člana Predsedništva BiH, kao i izbor poslanika u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH. Videti ovu presudu – ” Sejdicić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (application nos. 27996/06 and 34836/06)”, Internet, http://www.coe.org.rs/eng/news_sr_eng/?conid=1545, 15/04/2013.

¹² Видети интегрални текст Охридског споразума – „Framework Agreement – concluded at Ohrid, signed at Skopje, Macedonia, on 13 August 2001: Framework Agreement”, Internet, <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=category&category=LEGAL&publisher=&type=&coi=MKD&docid=3fbcdf7c8&skip=0>, 15/04/2013.

може отворити су нове проблеме. У том смислу треба имати у виду да су тренутно тензије између власти у Београду и Приштини поступно смањене захваљујући преговорима под покровитељством Европске уније и потписивањем бројних споразума. Аспирације албанских првака у Македонији ће у наредном периоду јачати ка тежњи за стварањем посебне етничке територијалне аутономије или федералне јединице у оквиру сложене Македоније.¹³ На овај начин би се, уколико то наиђе на потпору међународне заједнице, крхки Охридски проразум нашао пред бројни изазовима што би могло утицати и на јачање међуетничких тензија и спирале насиља. Међународни положај власти у Скопљу додатно слаби и дводеценијски спор са званичном Атином око коришћења имена Република Македонија. Од решавања овог питања, у кога су интензивно укључени представници Сједињених Америчких Држава умногоме зависи одређивање датума за почетак преговора између Македоније и Европске уније, као и њено учлањење у Северноатлантски савез – НАТО. Такође, и Бугарска често користи прилику да на одређене начине проблематизује македонска идентитетска питања, од језика, преко етногенезе па све до статуса Македонске православне цркве.¹⁴ Србија, са друге стране, покушава да дâ подршку Македонији у решавању проблема са суседима, као и њеном убрзавању евроатлантских интеграција. Једини преостали *de facto* недржавни спор, али који ипак утиче на односе Србије и Македоније везан је за односе Српске православне цркве и Македонске православне цркве. Међутим, председници двеју држава Томислав Николић и Ђорђе Иванов (*Ѓорге Иванов*) су подвукли да ће потпомоћи код црквених власти СПЦ и МПЦ да се ово што пре регулише.¹⁵ Дакле, Македонија остаје потенцијални окидач балканског „бурета барута”, а сваки конфликт локалних Албанаца са властима ове земље условио би угрожавање регионалне стабилности са несагледивим последицама и утицао би на евентуалну сличну рекацију Албанаца са југа Србије (Прешево и Бујановац), као потенцијално и у региону Малесије у Црној Гори. Несумњиво би такве тензије утицале и на покушај консолидације стања на северу Косова, односно у општинама у којима доминира српско становништво.

Нова Влада Републике *Србије*, која је формирана након прошлогодишњих мајских избора нашла се суочена са бројним притисцима представника Европске уније и Сједињених Америчких Држава да нормализује односе са властима у Приштини. За већину држава ЕУ, као и за САД Косово је независна држава, јер је дошло до признавања 17. фебруара 2008. године проглашене

¹³ Видети изјаву Мендуха Тачија (*Menduh Thaçi*), лидера Демократске партије Албанаца у Македонији – „Македонија и косовски Тачи за Велику Албанију?”, Вести, Београд, 19. март 2013, Интернет, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/211458/Makedonski-i-kosovski-Taci-za-Velik-Albaniju>, 15/04/2013.

¹⁴ Видети: „Бугарска против чланства Македоније у ЕУ”, *Радио телевизија Србије*, Београд, 31. октобар 2012, Интернет; <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1203156/Bugarska+protiv+%C4%8Dlanstva+Makedonije+u+EU.html>, 15/04/2013.

¹⁵ Видети више: „СПЦ и МПЦ да реше спор дијалогом, председници помажу”, *РТВ БН*, Бијељина, 19. октобар 2012, Интернет, <http://www.rtvbn.com/news/spc-i-mpc-da-rese-spor-dijalogom-predsednici-pomazu/>, 15/04/2013.

независности овог ентитета под протекторатом Уједињених нација у складу са Резолуцијом број 1244.¹⁶ Због тога су најаве појединих политичких чинилаца у Србији да би прихватили стварну поделу Косова, односно присаједињење четири општине крајњег севера Косова (Северна Косовска Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток) централним деловима Србије изазвале негативне реакције у Вашингтону и Бриселу.¹⁷ Суочена са тешким избором, Влада Републике Србије и читав државни врх су уважавајући реално стање на терену конципирале идеју о формирању Заједнице српских општина (ЗСО), која би укључивала север Косова, чиме би се кроз давање одређених надлежности овој заједници од стране приштинских институција, а уз релевантне међународне гаранције, заштитио српски живаљ у овом делу покрајине. План је најпре преточен у Резолуцију Народне скупштине Републике Србије о Косову и Метохији, а паралелно су трајали и преговори Београда и Приштине о бројним техничким питањима њихових односа.¹⁸ Ипак, 19. априла 2013. године власти у Београду и Приштини су парафирале споразум којим је основана Заједница српских општина на Косову укључујући интеграцију тамошњих структура власти у оквиру косовских институција.¹⁹ То подразумева учешће Срба у Косовској полицији, судским органима власти, али и ојачану локалну аутономију у области образовања, руралног и економског развоја и здравства.²⁰ ЗСО ће имати и своје органе – Савет (извршни орган), скупштину, председника и потпредседника.²¹ Такође, предвиђено је да се договор између Београда и Приштине о енергетици и телекомуникацијама постигне до половине јуна ове године, што ова два осетљива питања ипак не смешта на периферију преговора.²² Постизање овог споразума и поред одређених отпора на Косову и у Србији, ипак, представља значајан напредак како би се смањиле бројне напетости на северу Косова и смањили потенцијални ризици од једностране и исхитрене реакције Приштине и евентуалних покушаја да се војно и полицијски север „реинтегрише” под окриље приштинских институција. Србија је стога уважавајући реалност на Косову, али и не признајући *de jure* независност Косова успела да предупреди евентуални след догађаја када су представници Срба у Хрватској 1995. године одбили План 3-4 који им је гарантовао опстанак и ау-

¹⁶ Румунија, Грчка, Кипар, Шпанија и Словачка нису признале независност Косова. Ипак, у наредном периоду постоје индиције да ће у томе устрајати само Кипар и Шпанија.

¹⁷ Након изјаве премијера Србије, Ивице Дачића о подели Косова, огласила се администрација САД која је изразила оштро супростављање. Видети – „САД против поделе Косова”, *Нови магазин*, Београд, 22. септембар 2012, Internet: <http://www.novimagazin.rs/vesti/sad-protiv-podele-kosova>, 15/04/2013.

¹⁸ Платформу о разговорима власти у Београду и Приштини усвојила је Народна скупштина Републике Србије 14. јануара 2013. године. Видети: „Резолуција о Косову и Метохији”, Београд, 14. јануар 2012, Интернет, <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/77422-Tekst-usvojene-Rezolucije-Kosovu-Metohiji.html>, 15/04/2013.

¹⁹ Споразум између власти у Београду и Приштини објављен је интегрално на *web* порталу дневника *Политика* - <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sta-pise-u-sporazumu.lt.html>.

²⁰ Ibidem, тачке 7-9, 10, 4.

²¹ Ibidem, тачка 4.

²² Ibidem, тачка 13.

тономију у оквиру граница Хрватске, а након чега је улседила војно-полицијска акција на територије некадашње Републике Српске Крајине и уследио масовни егзодус локалних Срба.²³ Уколико дође до пуне имплементације овог споразума за очекивати је да ће Приштина одустати од успостављања своје стриктно централизоване власти на територији читавог Косова и да ће овим понудити шансу за опстојност и онако не превише бројне српске заједнице. Такође, власти у Београду су показале да им је циљ да смање напетости, како у региону, тако и у унутар Србије, а везане за решавање положаја Косова и Метохије. Обе стране су се у овом споразуму, такође, обавезале да неће једна другу блокирати у процесу европских интеграција. Но, сада се поставља питање да ли ће ЕУ као и њене државе чланице увидети суштински значај по региону стабилност потписивања овог документа и потпомоћи убрзање европског пута Србије и Косова. Србију очекује одређивање датума преговора о чланству у Европској унији, док са друге стране, Косово тежи да у скоријој будућности отпочиње преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању са Унијом. Европска унија је постизањем овог споразума показала да, ипак, није немоћна у региону, барем не у оној мери у којој је била током оружаных сукоба на подручју бивше Југославије. Тако, да се овај споразум може сматрати тек другим аутохтоним успехом дипломатије ЕУ на Западном Балкану, односно након споразума Београда и Подгорице о условима одржавања референдума о државноправном статусу Црне Горе 2006. године, којим је смањена напетост везана за ово питање.²⁴ Дакле, односи између Београда и Приштине се поступно консолидују и кроз спровођење бројних споразума, а посебно након имплементације Споразума о интегрисаном управљању границом почетком јануара 2013. године и потписивања Споразума о формирању Заједнице српских општина.²⁵

Наведеним се смањује и могућност јачања напетости у Албанцима настављеним општинама југа Србије – Прешево и Бујановац, које су посебно ескалирале уклањањем споменика борцима такозване Ослободилачке војске Прешева, Бујановца и Медвеђе у центру Прешева 20. јануара 2013. године. Међутим, представници скупштина Прешева и Бујановца, односно албански одборници у скупштинама ових локалних самоуправа су на заједничкој седници донели закључке да ће тежити својеврсном „пресликавању” решења попуњених северу Косова, односно српским општинама на овај део југа Србије.²⁶

²³ Интегрални текст „Плана 3-4”, Загреб, 1995, Интернет, <http://www.krajinaforce.com/dokumenti/z4.pdf>, 15/04/2013.

²⁴ У складу са договором који је између власти у Београду и Приштини закључен непосредно пред одржавање референдума о државноправном статусу Црне Горе захваљујући посредовању Мирослава Лајчака (*Miroslav Lajčák*), специјалног изасланика Европске уније утврђено је да ће један од услова за стицање независности Црне Горе бити да најмање 55% грађана подржи такву одлуку.

²⁵ Интегрални текст „Споразума о интегрисаном управљању прелазима између Косова и Србије” видети - *Бета*, Београд, 4. децембар 2011.

²⁶ О наведеним аспирацијама Албанаца са југа Србије више видети на - „Реципроцитет: Албанци југа Србије траже своју заједницу општина”, *Тачно.нет*, Београд, 10. март 2013, Интернет, <http://tacno.net/beograd/reciprocitet-albanci-juga-srbije-traze-svoju-zajednicu-opstina/>, 15/04/2013.

Званичне власти у Београду нису прихавиле овакву метрику и инсистирају на доследном спровођењу Плана за Југ Србије из 2001. године којим се Србија, са једне и локални представници Албанаца, са друге стране обавезали на демилитаризацију региона, окончање сукоба и јачање инвестиција у овај део земље.²⁷ С тим у вези и даље функционише Координационо тело за југ Србије. Ипак, не би требало искључити потенцијалну ескалацију напетости и појаву спорадичних сукоба између појединих екстремистичких група на југу Србије, што би дестабилизovalo и прилике у Прешеву и Бујановцу. Јасно је да максималистички захтеви Албанаца са југа Србије не наилазе на подршку међународне заједнице, самим тим ни Европске уније, и да она инсистира да се сви тамошњи проблеми разреше кроз дијалог са властима у Београду. Једино на шта они указују јесте фактички веома лоше стање привреде у овом делу Србије, те с тим у вези позивају власти у Србији да креирају погоднији амбијент за унапређење климе за инвестирање.²⁸

Стање у Санџаку/Рашкој области у документима Европске уније, али и у перцепцији других фактора у међународној заједници се не оцењује алармантним. Дифузност политичких партија тамошњих Бошњака и несинхронизовани захтеви за одређеном територијалном аутономијом нису наишли на значајнију потпору међународних актера, па ни власти матичне државе Бошњака – Босне и Херцеговине. Србија је с тим у вези од стране Европске уније позвана да имплементира властио законодавство у вези са заштитом етничких заједница, а пре свега у сфери осигурања коришћења босанског језика, формирање Националног савета Бошњака у Србији и адекватну и пропорционалну заступљеност свих заједница у државним структурама власти (судство, тужилаштво, полиција, итд.).²⁹ Такође, ЕУ позива Србију да осигура и повољнији економски развој овог дела земље и поспешити побољшање изузетно лоших економских показатеља. Од великог је значаја јачање толеранције и вредности заједничког живота између Бошњака и Срба, чиме ће бити ублажене потенцијалне могућности од настанка међуетничких напетости ли конфликта. Евентуално јачање екстремизма у оквирима верских заједница или навијачких група не би требало да доведе до промене безбедносне климе у Санџаку/Рашкој области. Такође, евидентно је да су водеће етничке партије Бошњака у овом делу Србије (Санџачка демократска партија, Странка демократске акције и Бошњачка демократска заједница) подељене и конфронитране по свим питањима, укључујући и питање аутономије овог дела Србије. Имајући у виду Устав Републике Србије било какво формирање територијалне аутономије у овом делу земље би се сматрало неуставним, што се не односи на могућност коришћења капацитета међуопштинске сарадње.³⁰

²⁷ Овај документ је веома важан – „План Владе Републике Србије за мирно решење кризе на југу Србије”, 31. јануар 2001, Интернет, http://bujanovacpress.yubc.net/pozadina_sukoba/covicev_plan.html, 15/03/2013.

²⁸ Погледати – *Европска комисија: Извештај о напретку Србије за 2012. годину*, SEC(2012) 333, Brisel, 10. oktobar 2012, str. 20.

²⁹ Ibidem, str. 20-22.

³⁰ Видети: „Устав Републике Србије”, члан 182, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

Актуелне тензије између власти у Београду и Владе Аутономне Покрајине Војводине условљене су искључиво различитим политичким чиниоцима који конституишу власт на нивоу републике и покрајине. Изненадни покушај актуелизовања положаја Војводине доношењем посебне декларације у њеној скупштини ојачао је лошу реторику између носиоца власти на оба нивоа власти и утицао на стварање лоше климе и одржавање јавних манифестација незадовољства влашћу у покрајини.³¹ Међутим, наведене тензије се постепено смањују и не могу проузроковати угрожавање безбедности и уставног поретка Републике Србије. Такође, и поред неколицине ограничених међуетничких инцидената у АП Војводини овакво стање у односима власти у Београду и Новом Саду није утицало на значајније тензије између тамошњих етничких заједница. Напротив, захваљујући благовременим интервенцијама органа унутрашњих послова њихово ширење је заустављено и правно санкционисано. Из наведених разлога стање у АП Војводини може бити превазиђено пуним уважавањем аутономије овог дела Србије у складу са Уставом, законима замље и Статутом АПВ.³² Свако инсистирање на увећању обима војвођанске аутономије, а супротно Уставу Републике Србије, са једне, или покушај укидања Аутономне Покрајине Војводине или смањивање њене аутономије, са друге стране, допринело би јачању тамошњих тензија што би могло да продуби међуетничке тензије и сукобе између различитих политичких концепција и виђења.

У *Црној Гори* је након последњих парламентарних, али и председничких избора одржаних 7. априла 2013. године евидентно да постоји дубок јаз између присталица владајуће Демократске патије социјалиста Црне Горе и представника политичких партија албанске и бошњачке мањине, те просрпски оријентисане опозиције и других политичких партија (Демократски фронт, Покрет за промјене и Социјалистичка народна партија Црне Горе). Две и по деценије несмањива власт у Црној Гори, оличена у актуелном премијеру Мили Ћукановићу и његовој Демократској партији социјалиста ЦГ покушава да сталним актуелизовањем такозваних идентитетских питања – етничко изјашњавање грађана, црногорски језик, Црногорска православна црква, и сл. – ојача црногорску националу самобитност и створи услове да се изнад 50% повећа удео грађана који ће се изјаснити као Црногорци. Међутим, креација црногорског идентитета подразумева и искључивање етнички најсроднијег националног идентитета – Срба, што се чини на последњим изборима појављује као нова линија поделе у Црној Гори. Црногорска опозиција, са друге стране, такође, покушава да свој отпор владајућој политичкој гарнитури ојача управо оспоравањем тековина новог црногорског идентитета, а пре свега црногор-

³¹ Овај документ је проузроковао много политичких проблема у Војводини, али и читавој Републици Србији. Видети: „Предлог декларације о заштити уставних и законских права Аутономне Покрајине Војводине”, Влада Аутономне Покрајине Војводине, 5. април 2013, Нови Сад, Интернет, http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=7777&Itemid=1, 15/04/2013.

³² Након дужих консултација, 30. новембра 2009. године усвојен је финални текст *Статута АП Војводине*. Видети: „Статут АП Војводине”, *Службени лист АПВ*, бр. 17/2009.

ског језика и државних симбола, што ојачава одређене тензије. Ипак, није реално да би се оне могле претворити у значајније сукобе између дубоко раслојеног црногорског друштва. Треба ипак нагласити да јачање одређених тензија код албанског становништва у Малесији, односно околини Подгорице, манифестовано је тежњама за формирањем посебне албанске општине у овом делу Црне Горе, а недавно је дошло и до унутаралбанских обрачуна између припадника исламске и римокатоличке вероисповести.³³ Бошњачка заједница је кроз учешће у власти Црне Горе у потпуности инкорпорирана, и не постоје евидентнији или значајнији покушаји да се формира аутономија јужног дела Санцака (општине Пљевља, Бијељо Поље, Плав, Гусиње и Беране). Управо из наведеног ни Црну Гору не би требало детерминисати као државу са повећаним степеном међуетничких тензија, иако се у овом тренутку може видети да су унутрашњи политички сукоби неретко и етнички детерминисани. Црна Гора је ипак успела да отпочне преговоре у чланству са Европском унијом, као и да постане својеврсни лидер у европским интеграцијама у региону, имајући у виду да је 26. јуна 2012. године.

Као што је у уводном делу рада напоменуто треба разграничити два таласа етнонационалне хомогенизације на Западном Балкану. Први је везан за проглашавање независности Словеније, Хрватске и Македоније 1991. године, Босне и Херцеговине 1992, Црне Горе 2006. године и једнострано проглашене независности Косова 2008. године. Овај процес је подразумевао креацију било моноетничких држава (Словенија, Хрватска и Србија), двоетничких (Македонија) и троетничких (Босна и Херцеговина). Међутим, поједини великонационални планови, који би подразумевали стварање већих етничких држава на Западном Балкану подразумевали би промене међудржавних граница и редефинисање актуелног регионалног поретка. Када је реч о наведеним идејама њих у свим државама Западног Балкана пропагирају најчешће маргиналне десничарске организације (у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији), док, са друге стране, власти Републике Албаније неретко говоре о обједињавању доминантно албанцима настањених територија у региону. Недавне изјаве премијера Албаније Сали Берише (*Sali Ram Berisha*) у којима се наводно уједињење Албаније са Косовом сматра логичним и природним процесом изазвале су значајне реакције у међународној заједници.³⁴ Овако запаљиве изјаве о неопходности обједињавања албанских територија на Косову, у Македонији, Србији, Црној Гори и Грчкој, изазвале су забринутост у читавом региону Западног Балкана. Посебно је забрињавајуће што је изјаву у овом облику дао премијер Републике Албаније. Сваки покушај обједињавања албанских територија би имао несагледиве последице по прилике на Западном Бал-

³³ Бројни медији у региону су извештавали о наведеним напетостима. Видети прилог Димитрија Јовићевића – „Спор око гробаља у Диношама: питање земље или вијерска нетрпељивост”, *Радио Слободна Европа*, Балкански сервис, Праг, 22. март 2013, Интернет: <http://www.slobodnaevropa.org/content/spor-oko-groblja-u-malesiji-pitanje-zemlje-ili-vjerska-netrpeljivost/24936243.html>, 12/04/2013.

³⁴ Видети више: „Премијер Сали Бериша не одустаје од ‘Велике Албаније’”, *Балканекспрес*, Београд, 6. јануар 2013, Интернет, <http://balkanekspresrb.rs/?p=37183>, 13/04/2013.

кану. Он би отворио спиралу сличних покушаја других регионалних актера и у потпуности би довео у питање опстанак Босне и Херцеговине, Македоније, а можда и Црне Горе. Наравно, овакав покушај би представљао потенцијалну основу за нове конфликте који би надишли оквире Западног Балкана, а можда би захватиле и читаву Југоисточну Европу. У том смислу одговорност је међународних чинилаца, а пре свега Европске уније да осуди нове покушаје ревизија граница на Балкану јер имајући у виду његову бурну историју ови покушаји не би прошли без оружаних сукоба. Сједињене Америчке Државе су се, такође, овим поводом огласиле, сматрајући да би то дестабилизovalo прилике у региону.³⁵

Веома је важно да Европска унија не дозволи старим суседима, односно некадашњим државама које су се граничиле са СФР Југославијом да питањем статуса својих заједница у државама насталим на овом подручју уцењују поједине државе у контексту европских интеграција. Са овим питањем је највише суочена Република Србија чији се пут ка чланству ЕУ латентно или манифестно условљава статусом мађарске, влашке или бугарске мањине. Сличан однос има и Бугарска према Републици Македонији негирајући неретко националну посебност Македонаца и указујући на незадовољавајући положај Бугара у овој земљи. Најдрастичнији пример овог условљавања представљао је покушај званичног Букурешта да оспори добијање статуса кандидата за чланство Србије у Европској унији повезујући га са положајем припадника влашке заједнице. Наиме, и сами Власи у Србији су подељени између прихватања румунског националног идентитета, и групације која сматра да су Власи посебан етнонационални корпус. Ипак, на инсистирање пре свега СР Немачке Румунија је одустала од ових захтева, који су се изненада појавили и поред тога што су челници ове суседне државе рекли да то неће бити учињено. Бугарска, такође, покушава да питање статуса бугарске мањине у Србије на одређени начин искористи кроз условљавање ЕУ према Србији. Међутим, званична Софија, како се тврди, инсистира на доследном спровођењу националне регулативе Србије у овој области, као и међународних стандарда. Управо због тога односи Београда са Букурештом и Софијом у наредном периоду треба да подразумевају и поступно разјашњење статуса Влаха и Бугара у нашој земљи, како би се уклоњено уцењивачки потенцијал суседних држава.

Закључак

После окончања сукоба на тлу бивше Југославије све државе региона су постале оријентисане ка чланству у Европској унији, и, са изузетком Републике Србије, у Северноатлантском савезу – НАТО. То је додатно оснажило утицаје водећих чинилаца међународне заједнице – Сједињених Америчких држава.

³⁵ Видети: М. С., Д. Р. Ђ., „Вашингтон и Берлин: Велика Албанија није само мит”, *Вечерње новости*, Београд, 24. фебруар 2013, Интернет: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:421365-Vashington-i-Berlin-Velika-Albanija-nije-samo-mit>, 13/04/2013.

ва и Европске уније у овом делу Европе. Дуги низ година стварана нова регионална равнотежа и безбедног окружења могла би ипак бити угрожена новим међуетничким тензијама и потенцијалним конфликтима.

Смањење међуетничких тензија треба да подразумева имплементацију међународне регулативе у овој области, али и у потпуности спровођење националних законодавстава у овој области. До сада се показало да присупање држава региона (Словенија, Хрватска, Румунија и Бугарска) и поред начелног прихватања наведених стандарда нису у потпуности регулисале међуетничке тензије. У том смислу треба напоменути неретко лоше билатералне односе Братиславе и Будимпеште око статуса Мађара у Словачкој, као и Букурешта и Будимпеште у вези са положајем Мађара у Румунији. Такође, Бугарска има бројне проблеме са пуном интеграцијом турске мањине и Помака.

Државе остатка Западног Балкана су, међутим, под лупом Европске уније у вези са наведеним стандардима, што може довести до слабљења међуетничких тензија у региону. Наравно, основно начело на коме треба да инсистирају Европска унија и други доминантни актери светске политике (САД, Руска Федерација и НР Кина) треба да устрају на принципу неповредивости и непромењивости граница и спречавању свих видова сепаратизма и решавања мањинских питања кроз формирање посебних територијалних аутономија у овом делу Европе.

Нови талас економске кризе у Европи, али и на Балкану може такође утицати на регионалну стабилност. Смањена заинтересованост грађана за политички живот и каналисање властитих циљева кроз институције политичког система и политичке партије, зато може представљати један од веома битних проблема. Свако неканалисано задовољство у региону може бити окидач за нову спиралу међуетничких сукоба и нетолеранције.

Литература:

1. Ђукановић, Драган (2007)а: *Институционални модели и демократизација постјугословенских држава*, Институт за међународну политику и привреду, Београд
2. Ђукановић, Драган (2007)б: „Положај Срба у постјугословенским државама”, *Нова српска политичка мисао*, ИИЦ „Нова српска политичка мисао”, vol. XV, број 3-4, Београд
3. Ђукановић, Драган и Гајић, Дејан (2010): „Европска унија и проширење на Западни Балкан”, у: Драган Ђукановић и Сандро Кнезовић (урс), *Србија и регионална сарадња*, ИМПП, Београд
4. Ђукановић, Драган, Јазић, Александар (2012): „Неусаглашеност Устава Босне и Херцеговине да Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода”, у: Душко Димитријевић и Брано Миљуш (ур.), *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније II*, Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Ханнс Сеидел фондација, Београд
5. *Erdutski porazut – tekst temeljnog sporazutuma o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu*, Erdut, 12. novembar 1995, Internet, http://www.snv.hr/pdf/erdutski_sporazum.pdf, 15/04/2013.

6. Јарамаз, Игор, Динић, Милан, Вулевић, Милош, Премовић, Миљан, Антић Чедомир (урс.) (2011), *Извештај о политичким правима српског народа у региону : извештај за 2011. годину (Босна и Херцеговина, Република Хрватска, Република Црна Гора, Република Македонија, Република Албанија, Република Словенија, Република Мађарска, Румунија)*, Напредни клуб, Београд
7. Миљуш, Брано, Ђукановић, Драган (2012): *Добросуседски односи у светлу српско-босанскохерцеговачког питања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд
8. Пухало, Срђан (2003): „Етничка дистанца грађана Републике Српске и Федерације БиХ према народнима бивше СФРЈ”, *Психологија*, Vol. 36(2), Београд

V

ГЕОПОЛИТИКА И ТЕРОРИЗАМ

ИСТОРИЈА ПОЈМА ЕКСТРЕМИЗАМ*

Концепт екстремизма спада у раширене и често коришћене појмове. Међутим, упркос раширеној употреби појма екстремизам, како у публицистици тако и у академском дискурсу, уочљиве су многе недоследности и мањкавости везане за његову дефиницију и одређење. Као што примећује Уве Бакес, чак и у научним дискусијама често владају нејасноће везане за садржај и методолошки статус екстремизма (Backes, 2003). Једино што спаја различите ауторе је недвосмислено негативан став према ономе што сматрају екстремизмом. Чак и они аутори који се баве пручавањем екстремизма прилазе овом феномену сувише инструментално. Екстремизам се мора познавати да би се против њега борило. Таквом стању допринело је и релативно слабо познавање историје овог појма. Другим речима, пре него што кажемо било шта о екстремизму морамо обратити пажњу на његову историју, односно на начине на које је овај појам употребљаван. Поред тога морамо водити рачуна и о духовним претпоставкама за развој овог појма односно о традицији мишљења у оквиру које настаје појам екстремизам. Тек након тога може се приступити дубљим расправама везаним за екстремизам.

Антички корени екстремизма

Појам екстремизма добија свој смисао у оквиру једне дуге историјске традиције која сеже чак до Старе Грчке и њихове етике мере. Наиме, исправно понашање је оно које се у свакој ситуацији држи средине између превише и премало. Као што је познато, Аристотел је тврдио да је срећан живот онај који почива на „ничим спречаваној врлини”, и да је врлина средина између две крајности, те да се према томе и најбољи живот мора држати средине и то средине коју може свако да постигне. Средина је за њега оно што прописује здрав

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

разум и она се налази између две крајности, јер „тешко је следити глас разума ако је човек одвише леп или одвећ моћан, претерано сиромашан, претерано слаб или без икаквих почаста” (Аристотел, 2003: 1295b). Најбоља држава је мешавина демократије и олигархије, односно најбоља држава треба да се састоји од једнаких и сличних грађана. У таквој држави већину треба да чине они који су средње имућни, ни превише богати, ни превише сиромашни, јер је у таквом стању најлакше следити разум. „Очигледно је да је најбоље државно уређење оно које почива на средњој класи, јер једино оно није подложно побунама. Тамо где је средња класа многобројна, најређе долази до побуна и раздора у држави” (Аристотел, 2003: 1296a). Тако је Аристотел поставио основе мисли која се противи крајностима у политици. Он је такође повезао своје учење о умерености са идејом мешовитог устава. Различите институције су организоване у складу са различитим принципима, али тако да ниједан од њих није у стању да однесе превагу над осталима и наметне им своју вољу. Са Аристотелом се уз супротстављање екстремизму и похвалу умерености јавља и идеја баланса, који заправо постаје гарант умерености.

Аристотелово схватање мешовитог устава прихвата и Цицерон који такође тежи стабилном, умереном и уравнотеженом поретку састављеном од елемената краљевине, аристократије и демократије. „Морате наине држати на уму чињеницу коју сам већ на почетку поменуо: ако у држави не постоји савршена уравнотеженост у праву, дужностима и овлашћењима тако да магистрати имају довољно власти, савети угледних грађана довољно утицаја, а народ довољно слободе, такво државно уређење мора да доживи промену” (Цицерон, 2002: 85). Цицерон даље наставља: „На првом месту сам одредио три прихватљиве врсте државе, којима могућу супротстављеност представљају три потпуно супротна и погубна типа; ниједан од њих није најбољи, већ се над осталима истиче онај тип државе који је сачињен и складно одмерен од прва три основна типа” (Цицерон, 2002: 88). Цицерон овако успешну мешавину налази на примеру Рима.

Од антике до француске револуције

Идеја мешовитог поретка и противљење крајностима наставља се и након антике. Међутим јављају се и супротне идеје. Тако је на пример Боденово учење о суверенитету као недељивом директно супротстављено аристотеловској традицији. Боден пише: „У томе Аристотел самоме себи протурјечи: наине, ако је за покуду мјешавина двију република, наине, таквих које представљају двије крајности из којих у свему другом произлази средња вредност, за још ће већу покуду бити мјешавина трију врста. Па будући да ово мишљење може у републикама изазвати велике невоље и довести до чудесних посљедица, потребно га је добро размотрити” (Bodin, 2002: 72). Рађање апсолутне монархије значило је дакле и одрицање од идеје мешовитог поретка. Међутим, још увек нико не говори о екстремима и екстремизму. Појам екстремизам појављује се тек код калвинистичког писца Лудвига Камерариуса 1646. године

који га користи за језуите (Jesse, 2011: 168). Међутим, екстремизам као појам тада још увек није био шире прихваћен.

Идеју умерености и средње позиције насупрот екстремима даље разрађује Монтескје, који се у том смислу разликује од Хобса и Лока. Док су поменути двојица говорили о апсолутним правима, или апсолутној власти, Монтескје тежи флексибилности, умерености и релацијама као што су „више” и „мање”. Одатле следи и његово нерасположење према крајности. За Монтескјеа израз крајности су деспотија и погрешно схваћена демократија. „У деспотским државама природа владавине захтева крајњу покорност, а воља владара, када се једном упозна, мора неизоставно да произведе учинак као и кугла бачена према кугли” (Монтескје 2011: 30). Деспотија се, дакле, темељи на крајњој послушности, док се демократија квари када се једнакост погрешно разуме, односно када се изметне у крајњу једнакост. „Начело демократије се квари не само када ишчезава дух једнакости већ и када завлада дух крајње једнакости, када свако жели да буде једнак онима које изабере да би му заповедали. ... Демократија, дакле, треба да умакне двема крајностима: духу неједнакости, који води аристократији или пак владавини једнога, и духу крајње једнакости, који води деспотизму једног, баш као што и деспотизам једног завршава освајањем. ... Колико је небо удаљено од земље, толико је истински дух једнакости далеко од духа крајње једнакости. Први се нипошто не састоји у томе да сви заповедају или да се ником не заповеда већ у заповедању и поковању себи равнима. Тај дух не захтева да се нема никаква господара већ да се за господаре има само себи равне” (Монтескје, 2011: 93, 94-95). Монтескје дакле сматра да су застрањивања опасна утолико што једна крајност води другој. У том смислу он такође говори о нестабилности деспотија, али и о склоности народа да прави претеране нереде и одлази у крајност. У својој студији *Размишљања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Монтескје то своје размишљање сажима када каже: „Све док је народ Рима био поткупљиван само од својих трибуна којима су могли да доделе само власт, Сенат је био у прилици да се лако брани јер је деловао непроменљиво, док је становништво прелазило из крајње жестине у крајњу слабост. Али када је народ стекао могућност да својим миљеницима додели изузетну власт на страни, сва мудрост Сената је постала бесмислена и Република је била изгубљена” (Монтескје, 2004: 61). Сенат је дакле био оно тело које је требало да обезбеди стабилност поретка и да спречававајући анархију и деспотију чува слободу и равноправност.

Монтескје тако остаје у аристотеловској традицији када препоручује дух умерености и потрагу за средњим решењем. „Каже, и тако ми се чини, да сам ово дело написао само зато да бих доказао: законодавца мора да води дух умерености; политичко добро, баш као и морално, почива увек између две крајности” (Монтескје, 2011: 461). У том смислу није ни мало случајно што је управо Монтескје творац доктрине о подели власти. Концентрација власти у једном телу супротна је идеји умерености и равнотеже.

За Монтескјеом полазе Медисон, Хамилтон и Џеј. Они прихватају идеју поделе власти, али су такође заокупљени питањима како спречити тиранију

мањине над већином, и још важније како онемогућити тиранију већине над мањином. Њихов циљ је дакле да створе умерену демократију и сачувају је од могућих застрањивања. Истој традицији припадао је и Токвил који је уочио значај принципа једнакости и демократије при чему је једино питање да ли ће демократија поништити или очувати слободу. Иако нису јасно формулисали појам екстремизама, сви ови писци су заправо противници екстремизма и застрањивања у политици, остајући на трагу мисли која тражи умереност, баланс и равнотежу међу крајностима, односно комбиновање супротстављених начела.

Екстремизам од француске револуције

Многи сматрају да су Русоова филозофија, а посебно његово схватање демократије пресудно утицали на идеје Француске револуције, а тиме и на појаву савременог екстремизма. Хајне је писао да је Робеспир био Русоова рука. Француска револуција донела је са собом нову политичку поделу на левицу, десницу и центар. Са овом неутралном, геометријском поделом скопчано је и разликовање „екстремне” и „умерене” деснице односно левице. У новом склопу снага левица је означавала акцију, десница реакцију, а центар њихову синтезу. Револуција, међутим, са собом није донела само нову терминологију него и искуство јакобинског терора. Са друге стране, постоје мишљења о структуралној повезаности између просветитељства и терора. У доба просветитељства измишљен је терор, односно пракса политичког масовног убиства ради чишћења друштва и човечанства (Lübbe, 2004: 333). У том смислу духовни корени левичарског екстремизма често се траже у крилу радикалног просветитељства Хелвецијуса, Холбаха, Морелија Малбија. Већ почетком револуције Едмунд Берк приступа њеној критици, истичући њена застрањивања и њену неумереност, док су писци из каснијег времена у Француској револуцији пронашли кључне тачке тоталитарне демократије. Берк је наглашавао разлику између Енглеске Славне револуције и оне изведене у Француској.

Истовремено, као реакција на револуционарни терор, Бенжамен Констан и бароница Де Стал са конституционалистичких позиција уочавају паралеле између апсолутизма и демократског радикализма. Овакве паралеле и указивање на структуралну сличност међу крајностима, без обзира на њихове очигледне разлике постаје изузетно популарна у XIX веку. Констан жели да се у политици укине израз „апсолутно”, тачније да се замени изразом „релативно”, уз објашњење да уз израз апсолутно ни слобода, ни срећа ни спокојство нису могући под једном институцијом. С тим у вези, он се противи и идеји о неограниченом суверенитету, било у оквиру монархије или демократије. Апсолутна народна власт за њега је „тиранија у грчу”, а монархистичка „концентровани деспотизам”. „Када се постави да је сувереност народа неограничена у људском друштву се створи или се у њега насумице убацује власт која је сама по себи превеликог степена и која је зло ма у чијим се рукама нашла. Поверите је једном човеку, неколицини, свима, подједнако ће бити зло. Ви ћете се око-

мити на носиоце те власти, и према приликама оптуживаћете заредом монархију, аристократију, демократију, мешовиту власт, представнички систем. Грешите; оптуживати треба степен моћи, а не носиоце те моћи” (Констан, 2000: 16). У том смислу Констан тврди да један део људског живота нужно остаје личан и независан од државе. Другим речима, суверенитет државе не сме ограничити права појединца. „Тамо где почињу независност и лични живот, престаје јурисдикција те суверености. Ако друштво пређе ту линију, оно постаје исто толико криво колико и деспот чије је једино право мач истребитељ; друштво не може да прекорачи своја овлашћења а да не буде узурпаторско, а већина да не буде одметничка. ... Грађани имају индивидуална права која не зависе ни од једног социјалног или политичког ауторитета, и свака власт која крши та права постаје незаконита” (Констан, 2000: 17, 20). Пошто се дистанцирао од неограничене моћи било у монархији или демократији, Констан разрађује своје виђење државе у којој ће слобода и права појединца бити заштићене. По његовом нацрту устава држава треба да буде монархија, са два дома, од којих је један виши, наследан, а други изборни, али уз строг имовински цензус и неопозивим судијама. Поред осталог, како би се спречила концентрација превелике власти на једном месту таква држава, по Константу, треба да буде административно децентрализована. Смисао ове компликоване конструкције је успостављање односа баланса међу различитим властима, односно таквог система равнотежа и противтежа којим ће се из државе уклонити сваки апсолут. Поред осталог за Констана је карактеристична и похвала средње класе, посебно земљорадника и земљопоседника које схвата као фактор реда и стабилности. У том смислу Констан сматра опасним давање политичких права невласницима. Он је скептичан и према интелектуалцима и припадницима слободних професија, те на основу искуства Француске револуције тврди да интелектуалци који су културни и образовани људи могу бити склони апстракцијама или се могу повести „за најекстремнијим мишљењима” (Констан, 2000: 64).

Констанове ставове умногоме дели и госпођа Де Стал која такође брани центристичку позицију против непријатеља са леве и десне стране политичког спектра. У француским политичким приликама то су биле присталице монархијске рестаурације и јакобинци, „супротни екстремизми што жртвују слободу. Та слобода цвате тако рећи у средишту, јер јој је потребна нормалност и мирноћа” (Valentini, 1982: 131). По њеном мишљењу слобода је плод равнотеже власти, односно да би се осигурала слобода потребна је подела власти и њихова равнотежа, при чему главну улогу у држави поново играју власништво и разум, који чине природну аристократију.

У новим околностима XIX века либерално грађанство покушава да за себе заузме средишњу позицију између левице и деснице, и истовремено себи обезбеди доминацију у држави. Инсистирање на центризму и једнакој дистанци спрам левог и десног радикализма повезано је и са чињеницом да је грађанство изгубило монопол на идеју природног поретка, односно на филозофију коју су сами користили у борби против феудалних привилегија. „Четврти сталеж отео им је из руку и испунио је новим значењем. И тако се

идеологија буржоазије у напредовању трансформисала у идеологију пролетаријата” (Talmon, 1960: 6). Фридрих Јулиус Штал, примећује противречности конституционалног либерализма када каже да „мржња према краљевини и аристократији тера либералног буржуја улево; страх за посед, угрожен радикалном демократијом и социјализмом, опет га тера удесно ка једној снажној краљевини чија војска може да га заштити; тако се он тетурa између своја два непријатеља и хтео би обојицу да превари” (Шмит, 2001: 120). Штал заправо либералима замера безпринципијелност, јер између начела револуције и начела легитимитета истина стају уз револуцију, али не смеју да ово начело спроведу до краја.

Либерал Лоренц фон Штајн на исту ствар гледа из другачије перспективе, и у либералним противречностима препознаје обиље живота, јер све што постоји крије у себи пулсирање супротних снага. Средишња позиција либерала је, дакле, плод узајамног прожимања супротности и тиме оно што је за конзервативног Штала била мана, за либералног Штајна постаје врлина. Залагање за средину и средишњу позицију добило је свој израз и у веровању у моћ уверавања, дискусије и доброг аргумента, односно у залагању за парламентаризам као „владавину дискусијом” (government by discusion) како је то говорио Гизо. Реч је дакле и о чврстом епистемолошком ставу да је истина „увек негде између”. Било како било либерално грађанство XIX века могло је да одбрани своју средишњу позицију једино ако своје непријатеље са деснице и левице сведе на исту раван, односно ако укаже на њихову суштинску истоветност. Буржоаско схватање себе као центра између две крајности добило је свој израз у доба владавине Луја Филипа у Француској, „краља грађанина” како су га називали. Он обећава политику центра, једнако удаљену од ексцеса краљевског и народног насиља (Backes, 2006: 114). Овакво схватање је и данас заступљено у литератури о екстремизму, на пример када Јашке тврди да су социјализам и конзервативизам, укључујући и њихове екстремистичке изданке, одговори на развој капиталистичког индустријског друштва XIX stoleћа, теорију либерализма, као и почетак дезинтеграције друштва (Jaschke, 2006: 54).

Упркос припремљеном терену, појам екстремизам, у то време, још увек не улази у употребу, а уместо њега користи се појам ултризам. Такође у XIX веку јављају се и отворени противници умерених влада које бисмо данас без оклевања назвали екстремистима. Италијански социјалиста и учесник револуције 1848. године, Карло Пизакане био је против умерених влада будући да је сматрао да су оне само форме ублаженог и успављујућег деспотизма. Апсолутистичке владе су по његовом мишљењу боље, јер барем терају људе на револуцију (Valentini, 1982: 246). Није на одмет приметити да се код Пизакане први пут у историји социјализма може говорити о уједињеном патриотизму и социјализму. Такође, већ од настанка радничког покрета у њему се преплићу и надмећу реформистичка и револуционарна струја оличена у поделама на ласаловце и марксисте.

Рађање појма у XIX веку

Период рестаурације од 1815. до 1848. године обележен је сукобљавањима између државе и друштва. Испод фасаде рестаурације Европу су обележили друштвена напетост и политички немири. Европске монархије воде отворену борбу против револуционарних начела, а посебно против демократа и националиста. Из перспективе европске рестаурације захтеви за демократијом и националним уједињењем представљају субверзију и неумереност. Током тридесетих година XIX века у употребу постепено улазе и појмови као што су „екстремна левица” и „екстремна десница” (Backes, 2006: 109). У истом периоду либерални саксонски парламентарцац и лајпцишки филозоф Вилхелм Траугот Круг први користи израз екстремизам као синоним за ултраштво. У свом *Општем приручном речнику филозофске науке* из 1838. године он пише: Екстремистима се зову они који не желе да признају никакву праву средину, већ припадају крајностима. Уобичајено се називају ултраши (Backes, 2006: 127). Круг је појам екстремизам упоредо користио за десну варијанту – апсолутизам – и леву – радикализам. Поред непризнавања средине, заједничка карактеристика екстрема је и прибегавање насиљу. Са друге стране, либерали морају прихватити постојање екстрема будући да без антагонизма нема стварног живота на Земљи. Представницима екстремизма деснице Круг, пре свега, сматра Карла Лудвига фон Халера и гласоговорника Метернихове политике, Адама Милера. Леви Кругови противници су ултралиберализам, јакобинизам, санкилотизам, радикализам и карбонаризам (Backes, 2006: 123). Такође, Круг не крије да се једним делом слаже са овим левим „антилибералима”, али истовремено сматра да су у другом делу њихова схватања неприхватљива.

Након Круга и Јохан Каспер Блунчли ће говорити о екстремним партијама. Већ код њега срећу се изрази десни и леви центар односно крајња левица и десница. Полазећи од учења о партијама Фридриха Ромера, Блунчли у књизи *Карактер и дух политичких партија* тврди да су либералне и конзервативне партије, као носиоци мушке снаге и моћи „од природе позване”, да управљају државом, док крајњим партијама, радикалној с једне и апсолутној с друге стране, припада потчињен положај. Он даље тврди да либерализам треба да руководи незрелим радикалима, а мудри конзервативизам да зауздава жеље апсолутиста (Блунчли, 1880: 79). У истом духу Блунчли закључује да када се либерали и конзервативци удруже успевају да спрече владавину крајности, и то како својом душевном превагом, тако и зато што лако привлаче умереније радикале и апсолутисте (Блунчли, 1880: 88).

Захваљујући Кругу либерали добијају реч за стигматизовање свих оних који доводе у питање модел конституционалне либералне државе, без обзира на позиције са којих то чине. И леви и десни противници су неумерени, екстремни, насилни и према томе једнако удаљени од либералне средње позиције. Са своје стране Блунчлијев рад истиче духовну супериорност и мужевност умерене позиције над пасивним и женским духовним енергијама екстремиста. Дакле, либерално грађанство не само да је имало оружје против својих противника него, такође, и аргумент којим су доказивали своју супериорност. Тако

се у Немачкој у XIX веку ствара и католичка партија под називом Центар. Својим називом ова партија покушава да за себе заузме умерену и централну позицију политичког спектра. Међутим, упркос својој релативно раној појави проћи ће још много времена пре него што ће екстремизам постати општеприхваћен термин. Тако је појам ултраштво још дуго времена остао кључни политички појам.

Из Европе појам екстремизам прелази у Сједињене државе. У периоду пре, за време и после Грађанског рата стране које су се радикално разликовале у својим погледима на ропство су једна другу означавале као екстремисте, односно ултраше (Backes, 2003). Тако је на пример у Америци пре Грађанског рата консеквентни пацифизам означавао као ултризам. Истовремено, док се један број противника ропства изјашњавао за постепено ослобођење, радикалнији аболиционисти захтевају бескомпромисну борбу и у тој борби одбацују сваку умереност и постепеност. Због своје или-или политике борци против ропства називани су фанатичима и зилотима. Они који су у расправи за или против ропства желели да остану неутрални или барем да сниже температуру говорили су о екстремистима на југу као и на северу који у свом застрањивању једни друге нити чују нити разумеју. Заговорници компромиса тврдили су да екстремисти снаже једни друге, односно да заједно раде на послу дезинтеграције. Према Бакесовим речима, може се закључити да је за историју екстремизма амерички Грађански рат био од изузетне важности. „Од Грађанског рата надаље етаблирао се појам екстремизам као саставни део политичког говора. Ускоро се проширује на остале спорне теме” (Backes, 2006: 133).

Развој појма екстремизам између два рата

У Европи појам екстремизам се шири током Првог светског рата и посебно после избијања Фебруарске револуције у Русији. Револуција је довела до тога да екстремизам постане стални елемент политичког језика на западу, док за историчара Ерика Хобсбаума XX век представља доба екстрема. У време сукоба мењшевика и бољшевика екстремизам постаје ознака за бољшевице и максималисте који су се бескомпромисно противили провизорној влади и захтевали моменталан излазак Русије из рата. Поред оптужбе за екстремизам у оптицају су и други појмови као што су „демагози” или „анархисти”. „У Француској и Енглеској 'екстремизам' постаје поштапалица којом се у прво време исказивао страх од склапања сепаратног мира више него страх од политичких последица радикализма бољшевика” (Backes, 2007: 244). Занимљиво је да у то време и Мусолинијев лист *Италијански народ* пише о „екстремистичким Русима” као о „немачким агентима”, односно о „германофилу Лењину” непропуштајући прилику да Лењина, и уопште социјалисте, значи као екстремисте (Backes, 2006: 150-151). Крај Првог светског рата и револуционарна збивања у Европи довели су до коначног разлаза на левом делу политичког спектра између умереније социјал - демократије и револуционарних комуниста.

Тако се на западу све већа пажња посвећује феномену левог екстремизма, а западни новинари у Лењину виде инкарнацију политичког екстремизма. „Пре 1917. године, екстремистички политички покрети обично су сматрани за десничарску појаву. Они који су желели да елиминишу демократију обично су хтели да рестаурирају монархију или владавину аристократије. После 1917. године политичари и научници почели су да говоре о левом и десном екстремизму, тј. комунизму и фашизму. Екстремисти са оба краја политичког спектра развијају се у заговорнике диктатуре, док умерењаци центра остају браниоци демократије” (Липсет, 1969: 166).

Крај Првог светског рата и Октобарска револуција довели су до великих промена на политичкој позорници. Као реакција на комунизам и комунистичке револуције долази до организоване десничарске реакције. Ипак, у поређењу са заступницима диктатуре пролетаријата њихови противници са деснице не заокупљају већу пажњу политичара и научника. Иако су појединци, као на пример француски правник и историчар идеја Максим Лерој, правили паралеле између ултрамонархиста и бољшевика, десничари су деловали много анахронно, чак безопасно. Главна опасност за слободу били су бољшевици (Backes, 2006: 149). Зато поједини аутори сматрају да је у таквој ситуацији у Француској и Енглеској значење термина екстремизам сужено на леви екстремизам (Jesse, 2011: 168). Међутим, слика о десном екстремизму је промењена када се и десница променила. Године 1922. после спектакуларног Марша на Рим, бивши социјалиста Мусолини дошао је на власт у Италији. Од тада фашизам улази у жижу интересовања и, упркос својим социјалистичким и револуционарно-синдикалистичким коренима, постаће отелотворење екстремне деснице. Иако су се фашисти од првог дана користили оптужбом за екстремизам у намери да дискредитују своје политичке противнике са леве стране, ни они сами нису могли избећи исто означавање. Истовремено, фашизам постаје етикета којом су се могли користити левичари за дискредитацију својих политичких противника једнако успешно колико и екстремизам. Тако се у двадесетим годинама појављују кључни представници левог и десног екстремизма – бољшевизам и фашизам (кога ће ускоро заменити немачки национал - социјализам).

Поред радикализовања левих и десних струја у исто време долази до првих назнака њиховог међусобног комбиновања с оне стране либералног центризма. У Вајмарској републици не само да се један број интелектуалаца залаже за револуцију здесна (Ханс Фајер) него такође долази до идејног спајања национализма са комунизмом. Карл Радек, критикујући Комунистичку радничку партију Немачке (хамбуршка група), ствара појам национал-бољшевизам. „Најкраће формулисан идеолошки кредо ове групе своди се на позив за уједињењем свих немачких националних снага под заставом комунистичке партије у борби против империјализма Антанте. Ова стратегија је формулисана у атмосфери ратног пораза и националног понижења Немачке. Пошто је комунизам представљао политички пројект радикално супротстављен победничком, западно-европском капитализму, он је могао бити привлачан и за немачке десне, националне политичке групације” (Суботић, 2000). Касније

ће се припадници групе око бившег социјал-демократског функционера Ернста Никиша називати национал-бољшевици, а Никиш ће пледирати за савез између Немачке и СССР-а против „декадентног” запада и Версајског мира.

Појам национал-бољшевизам односи се такође и на групу руских емиграната окупљену око Николаја Васиљевича Устрјалова и зборника *Промена путоказа (Смена вех)*, која је веровала да се бољшевизам може претворити у оруђе за остварење руских националних интереса. Другим речима, Устрјалов је сматрао да су бољшевици у стању да створе моћну и централизовану руску државу, и такође да ће сами напустити своје комунистичке фантазије, те да је из тих разлога сарадња са бољшевицима патристски чин (Суботић, 2000). Иако сменаверховски пројекат није имао већи успех ни у оквиру руске емиграције он је доста речит пример постојања структуралних сличности међу екстремима као и покушаја спајања неких елемената левог и десног радикализма. Сличних покушаја је било и нешто раније у Француској овину Прудоновог клуба (*Cercle Proudhon*) у коме су извесно време сарађивали монархисти из Француске акције и синдикалистички ученици Жоржа Сорела.

Иако је појам екстремизам током двадесетих година XX века ушао у политички речник он ипак нема значај који је имао појам тоталитаризам. У време када је екстремизам готово свуда успевао и борба против екстремизма и тоталитаризма добија на снази и значају. Италијанска Народна партија и њен оснивач, сицилијански свештеник Луиђи Струцо, воде борбу против левог и десног екстремизма супротстављајући им се са своје центристичке позиције. Струцо свој центризам заснива на хришћанској етици те пориче могућност остварења апсолутног добра на земљи и сматра да ни фашисти ни социјалисти не деле такву слику света (Backes, 2003). Напротив, Струцо сматра да и у егалитарном, утопијском социјализму као и у фашизму постоје монополитичке, апсолутистичке и екстремистичке тенденције у самој природи ових покрета. Обе идеологије стоје у супротности са либералним и хришћанским концептом слободе. Није реч, дакле, о нечему што се код ових покрета може занемарити или временом исправити, реч је о њиховим суштинским карактеристикама. Струцо при томе није занемаривао идеолошке разлике између ова два екстремистичка покрета¹, него је желео да укаже на њихову структуралну сличност. „Она се налази у томе да обе садржајно толико различите струје апсолутизују свој поглед на свет и оспоравају легитимитет сваког другог. Они проширују политичку сферу на све области живота, не допуштају више ништа приватно и желе да цео људски живот одреде у складу са максимама своје доктрине. Отуда се не може са историјским тековинама и са различитим социјалним групама постићи никакав супстанцијалан компромис. Читава различитост форми културних израза појављују се као коров који треба елиминисати; право на опстанак има само оно што тврдо одговара принципима једног свеобухватног погледа на свет” (Backes, 2003). Струцо даље закључује да су фашизам, национал-

¹ Занимљиво је да је Струцо обраћао пажњу на разлике међу екстремистичким позицијама. На пример, након 1934. године и Хитлерове чистке у партији, Струцо појам фашизам више не користи када говори о Хитлеровом покрету. Он дакле признаје концептуалну независност и посебност национал-социјализма у односу на фашизам (Schäfer, 2004: 25).

социјализам и комунизам посебне религије и да се као такве требају посматрати (Schäfer, 2004: 26-27). Он препознаје основне црте екстремизма и посебно указује на његову месијанску природу, односно жељу да оствари неку секуларизовану верзију раја на Земљи. Такође, он уочава манихејство, искључивост и антиплуралистичку димензију екстремизма, односно немогућност да се прихвати ишта друго и другачије. Одатле он још током двадесетих година закључује да тоталитарни режими немају будућност.

Поред Струца, за конципирање тоталитаризма посебно је значајан рад Валдемара Гуриана. Као и многи други и Гуриан уочава паралеле између бољшевизма и фашизма. Међутим, он не уочава само постојање истих елемената режима, односно исте праксе владавине, него и њихове напоре да дезорјентисаном друштву подаре вештачко значење (Hürten, 2004: 40). Гуриан говори о политичким религијама чија је сврха да поново интегрише измучено и атомизовано друштво. Као и Стуча и он је убеђен да тоталитаризми немају будућност и да не могу довести до обнове друштва. Појава политичких религија за њега је симптом старости и опадања (Hürten, 2004: 45). Треба нагласити да у својим раним радовима Гуриан изједначава бољшевизам и тоталитаризам те самим тим у национал-социјализму види један од типова бољшевизма. У том смислу једна његова књига носи наслов *Бољшевизам као светска опасност*, с тим што се под појмом бољшевизма има у виду и Хитлеров покрет.

Осим италијанске Народне партије и друге политичке партије у Европи покушавају да се представе као бранитељи политичког центра пред налетима левих и десних екстремиста. Тако и плакати немачких социјал-демократа јасно указују на њихову борбу за републику, а против Папена, Хитлера и Телмана, односно монархиста, национал-социјалиста и комуниста. Непријатељи демократије носе кукасти крст, петокраку или челични шлем. Изборни плакат Немачке демократске странке из 1924. године поручује „Ништа нас неће скренути са нашег пута средине.” Чак се и међу комунистима јављају гласови који са једнаком дистанцом посматрају бољшевизам и фашизам. Емигрант и један од водећих спартаковаца, Ото Риле, 1939. године пише чланак под речитим насловом *Борба против фашизма почиње борбом против бољшевизма* у коме већ на почетку ставља до знања да се Русија мора сврстати у нове тоталитарне државе, да је прва увела уставну диктатуру, те да је таква Русија представљала пример фашизму (Rühle, 1939). Заправо фашизам и бољшевизам представљају исти принцип примењен на различитом нивоу историјског и политичког развоја. Иако у чланку не говори о екстремизму, Риле пише о црвеном, црном и браон фашизму.

Са друге стране занимљиво је приметити да се и у оквиру екстремистичких учења води борба против застрањивања и крајности. Тако већ 1934. године Хитлер ликвидира Ернста Рема и СА као и „леву струју” предвођену браћом Штрасер. Истовремено он води борбу против свих монархиста и грађанских националиста као „реакционара”. Са друге стране Лењин се борио против анархистичких струја, односно „левог радикализма и дечјих болести комунизма”, док је Броз са своје стране брутално сузбијао „лева скретања”.

Другим речима, екстремисти су и сами склони да се обрачунавају са онима које они, са позиција моћи, етикетирају као екстремисте.

Иако су Лерој и Струцо предузели прве кораке у концептуализацији појма екстремизам и иако је појам ушао у употребу, њихове позиције нису даље систематски разрађене. Па ипак, велики број немачких емиграната користи овај термин, између осталих Карл Левенштајн, Франц Боркенау, Хана Арент и Теодор Адорно.

Послератни и хладноратовски развој појма

Након Другог светског рата амерички политиколози усвајају појам екстремизам као супротност либералној демократији у чему предњаче Едвард Шилс и Сејмор Липсет. Липсет наглашава супротстављеност између монизма и плурализма (Jesse, 2011: 168), при чему се екстремизам изједначава са супротстављањем плурализму, док се овај схвата као суштинска одредба либералне демократије. Као што ћемо видети, данас већина научника прихвата овакво одређење. Липсет такође разликује не само леви и десни екстремизам него уводи и „екстремизам центра”. Он сматра да је немогуће схватити улогу и различит степен успеха разних екстремистичких покрета ако их не разликујемо међусобно, и ако не утврдимо њихову посебну друштвену основу и идеологију онако како то чинимо код демократских партија и покрета. Социјалистичка левица црпи своју снагу од радника и сиромашних сеоских слојева; конзервативну десницу подржавају имућни елементи као и они људи који су остали укључени у традиционалне институције, нарочито цркву. Демократски центар подржава средња класа. На истом социјалном темељу на коме почивају умерене групе, стварају се и њихови екстремистички пандани. „Класични фашистички покрет је представљао екстремизам центра” (Липсет, 1969: 167). Дакле, као што постоје умерена левица, десница и центар, исто важи и за екстреме. Ове своје тезе Липсет поткрепљује подацима са међуратних избора у Немачкој, Италији и Аустрији, али такође и на примеру пужадиста и деголиста у Француској, односно макартизма у Сједињеним Државама. Липсетово истраживање је тако уздрмало тезу која још од Аристотела, преко Константа, до данашњих дана тврди да је јака средња класа најбоља одбрана од екстремизма, јер, као што смо видели, средњи слојеви не морају нужно бити либерални, мада то често јесу, односно и они имају „свој” екстремизам.

Липсет је такође правио јасну разлику између десног екстремизма са једне стране, и фашизма и екстремне левнице, са друге. Десни екстремизам није револуционаран него конзервативан. „Они желе промену политичких институција да би очували или рестаурирали културне и економске институције, док екстремисти центра и левнице желе да употребе политичка средства за културну и друштвену револуцију. Идеал екстремиста деснице није тоталитарни управљач, већ монарх или традиционалист који се влада као монарх” (Липсет, 1969: 167). Он исто тако тврди да онај екстремизам који се темељи на радничкој класи не мора нужно бити комунистички, већ може бити милитарис-

тички, националистички и антимакистички при чему истиче Перонов пример (Липсет, 1969: 210-214).

Као и Липсет и други истраживачи су правили паралеле између левог и десног екстремизма, односно између комунизма и фашизма. Међутим, један број писаца сматра да је такво поређење научно неутемељено и политички инспирисано. Јашке пише да су до седамдесетих година, у условима конфликта између истока и запада, конзервативне партије у Немачкој и са њима повезана штампа шириле страх од социјалистичких струја финансираних и подржаваних од ДДР или СССР. „Поистовећивање совјетског комунизма са национал-социјализмом, левог и десног екстремизма у Савезној Републици Немачкој тривијализује национал-социјалистичку владавину и такође скупа дискредитује демократску левицу у Западној Немачкој, мобилише страхове широк слојева од комунизма и следствено томе политичку логику искључења и стигматизирања” (Jaschke, 2006: 17). Међутим, Јашке превиђа да су појам тоталитаризма и паралеле између национал-социјализма и болшевизма створени пре Хладног рата, иако су у овом периоду обилато експлоатисани.

Било како било, период после Другог светског рата обележавају и судске забране екстремистичких група. Тако је већ 1952. године у Немачкој забрањена Социјалистичка рајхспартија под образложењем да је неонацистичка, а четири године потом и Комунистичка партија Немачке чиме је држава ставила до знање не само да се дистанцира од нацистичке прошлости него и да неће толерисати совјетски марксизам. Такође, у исто време долази до померања у левом табору. Уместо совјетске варијанте комунизма нагласак се ставља на троцкистичке, спонтанистичке и маоистичке струје. Период од 1967. до 1977. године генерално се сматра црвеном декадом, будући да су за тај период карактеристичне терористичке акције различитих левичарских група.

Док Јашке тврди да је изједначавање комунизма и фашизма неоправдано, односно да се на тај начин попушта десном екстремизму, други аутори, као Ален де Беноа и Ернст Нолте, имају супротно мишљење. Они сматрају да док се према левом екстремизму гаји готово благонаклон став, десни екстремизам је стално под лупом. „Национализам се обично поистовећује са фашизмом, који се опет поистовећује са нацизмом, док се социјализам никад не сматра потенцијално стаљинистичким. Десница се вазда сумњичи за 'фашизам', док се комунизам, упркос својим грешкама, сматра 'снагом напретка'. ... Оптужба нацизма не само да надмашује оптужбе комунизма, већ, парадоксално, с протоком времена тежи да се повећа” (Де Беноа, 2007: 63-64). Они даље сматрају да, захваљујући томе што су комунисти чинили део победничке коалиције у Другом светском рату, као и истим идејним коренима либералне и тоталитарне демократије (Talmon, 1960; Lübke, 2004) политичари и научници много мање обраћају пажњу на леви екстремизам. Један други десничар Армин Молер иде још даље када тврди да су либерали увели појам екстремизма управо да би сакрили заједничко просветитељско порекло које деле са марксистима, односно екстремистима левице (Mohler, 1991: 322). На основу реченог, нова десница закључује да либерализам може бити једнако тоталитаран као и комунизам и нацизам, посебно у време када је поразио два своја главна противника. „Попут

јучерашњих тоталитаризама, либерална друштва нису склона прихватању чињенице да њихове норме нису обавезно и увек исправне. Настоје да се наметну као једини универзално могући систем у име идеологије која, иако се назива 'хуманистичком', отвара пут свим злоупотребама, претпостављајући тако сваку 'очигледност' која мора да се наметне свима" (Де Беноа, 2007, 128-129). О истом „либералном тоталитаризму" говори и Ернст Нолте.

Настанак омладинских поткултура и контракултура (хипи, панк, скинхедс) повезало је на нов начин масовну омладинску културу и политику у којој је и екстремизам нашао своје место. Такође процеси глобализације и прилив странаца у западне земље дали су нове импулсе политичком екстремизму. Све у свему, на почетку XXI века и после дуге историје употребе појма и различитих покушаја да се он одреди, затичемо нерашчишћену ситуацију у вези са екстремизмом. Такође, када историју појма екстремизам сагледамо у перспективи видимо да је екстремизам, у овом или оном облику, интегрални део западне традиције. То показује до које мере су наивна сва она схватања која на екстремизам гледају као на маргиналну појаву, односно на екстремисте као на бизарне чудеке.

Једна од познатих тврдњи Карла Шмита је да су сви политички појмови заправо полемички појмови. Када је у питању појам екстремизма, нема сумње да је Шмит био у праву. На то уосталом указује историја овог појма. Може се приметити да је екстремизам појам створен не да се означи сопствено политичко полазиште него да етикетира политичког противника.

Такође, историја екстремизма говори да је он налазио свој пут у политички говор у временима велике политичке поларизације када су постојећи појмови били неодговарајући и недовољни да опишу новонастајуће феномене. Наиме, прво се појмом екстремизам користио један калвиниста против својих језуитских непријатеља, потом супротстављене стране пре, за време и после америчког Грађанског рата, док су Енглези и Французи за њим посезали у страху од руског изласка из рата. Но, концептуализацији овог појма највише је допринело либерално грађанство XIX и XX века које га је искористило за дискредитацију својих противника, како оних са левице тако и оних са деснице. Највећи део савремене литературе о екстремизму остаје и данас у знаку оваквог схватања екстремизма које заправо циља на одржавање *status quo*, односно етикетирање противника либералног поретка. Међутим, када је екстремизам ушао у политички говор, либерали више нису могли да очувају монопол на његово коришћење. Екстремизмом су се могли служити сви у обрачуна са својим противницима, чак и Мусолини. Истовремено примери Лењина и Хитлера показују да екстремисти радо показују прстом на оне који су, по њиховом мишљењу, још радикалнији што чини део њихове легитимациске стратегије. Након шездесетих година поред леве и десне варијанте екстремизма у употребу улази и појам „екстремизам центра" који служи идеолошкој опозицији за дискредитацију либерала.

Из реченог следи да се при разматрању питања екстремизма треба пре свега водити рачуна о историјском контексту. Позиција „златне средине” није једном заувек „центрирана”, односно схватања центра и екстрема померала су се на леву или десну страну у зависности од политичких прилика. У том смислу чак и позиција центра може постати проблематична, односно екстремна. Тако је могуће да у одређеним случајевима јучерашњи екстремисти постају данашњи умерењаци, а оно што се данас сматра умереним и нормалним, већ сутра се може сматрати екстремизмом.

Литература:

1. Antić, Velizar, (2011), „Milova razmišljanja o predstavničkoj vladi”, *Politička revija*, br. 4, Institut za političke studije, Beograd, str. 333-356.
2. Aristotel, (2003), *Politika*, BIGZ, Beograd
3. Backes, Uwe, (2003), „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts” <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>
4. Backes, Uwe, (2007), „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present” *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institut for Political Studies, Brno, pp. 242-262
5. Backes, Uwe, (2006), *Politische Extreme: Eine Wort – und Begriffsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
6. Benoa, Alen de, (2007), *Komunizam i nacizam: 25 ogleda o totalitarizmu u HH veku 1917-1989*, Centar za izučavanje Tradicije „Ukronija”, Beograd,
7. Blunčli, Johan, (1880), *Karakter i duh političkih partija*, Izdanje Čupićeve zadužbine, Beograd
8. Bodin, Jean, (2002), *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb
9. Valentini, Francesco, (1982), *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb
10. Jaschke, Hans Gerd, (2006), *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
11. Jesse, Eckhard, (2011), „Extremismus” in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn
12. Konstan, Benžamen, (2000), *Principi politike i drugi spisi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
13. Lipset, Semjor Martin, (1969), *Politički čovek*, Rad, Beograd
14. Lübke, Hermann, (2004), „Enlightenment and terror: Historical-metaphysical prerequisites of totalitarian Democracy” in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 333-341.
15. Monteskje, Šarl, (2011), *O duhu zakona*, Zavod za udžbenike, Beograd
16. Monteskje, Šarl, (2004), *Razmatranja o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd
17. Mohler, Armin, (1991), *Der Nasenring. Die Vergangenheitsbewältigung vor und nach dem Fall der Mauer*, Munich
18. Rühle, Otto, (1939), „The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism” in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>

19. Simeunović, Dragan, (2009), „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike”, *Srpska politička misao*, br. 2, Institut za političke studije, Beograd, str. 11-29.
20. Subotić, Milan, (2000), „Nacional-boljševizam': prilog istoriji pojma”, *Republika*, br. 238-239, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2000/238-239/238_15.html
21. Talmon, Jacob, (1960), *The Origins of Totalitarian Democracy*, Frederick A Praeger Publishers, New York
22. Hürten, Heinz, (2004), "Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism" in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 40-49.
23. Ciceron, (2002), *Država*, Plato, Beograd
24. Schäfer, Michael, (2004), "Luigi Struzo as a Theorist of Totalitarianism", in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 21-30.
25. Šmit, Karl, (2001), *Politička teologija u Karl Šmit, Norma ili odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, Filip Višnjić, Beograd

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ЕКСТРЕМИЗМА*

Увод

Екстремизам спада у ред оних феномена који се непрестано експлоатишу у свакодневном животу, а које је са теоријског становишта тешко дефинисати. Да бисмо спознали суштину екстремизма кренућемо од саме етимологије речи. Екстремизам потиче из латинског језика од речи *extremus* и може се превести као крајност, непопустљивост у одређеним идејама, ставовима и поступцима. Уколико обратимо пажњу на латински израз *ad extrema* видећемо да се он може одредити као нешто што иде до крајњих граница, управо као што људски екстремитети – руке и ноге, представљају завршетке на човековом телу. Са екстремитетима се завршава граница која припада нама, тј. нашем телу и изван које се налази свет са новим границама и новим ограничењима.

Већ на почетку видимо да екстремизам кореспондира са идејом границе тј. ограничавања. То је уједно и његов основни *definiens*, те стога и често о екстремизму говоримо као о понашању које се налази на граници дозвољеног са тенденцијом да се та граница пређе. Но, границе нису уједначене и могу се јавити у форми обичаја, закона, религијских и моралних норми, па је тако и поимање екстремизма различито. Отуда и објашњење зашто се у једној средини иста појава може сматрати екстремизмом, док у другој, у којој су другачије границе понашања и аксиолошког система, то није.

Крајност у понашању није била нимало популарна код старих Грка, те је Аристотел с правом тврдио како је умереност (*mesotes*) гарант доброг живота у политичкој заједници, за разлику од крајности (*akrai*), која је нарушавала хармонију полиса (Аристотел, 1988: 17-25). Сматрало се да се хармонија може нарушити не само чињењем злочина и издајом државе, већ и прекомерним стицањем богатства, па је казна за такво понашање била изопштење из поли-

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту*, (евиденциони број: 179076), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

тичке заједнице, позната под називом као – *остракизам*. Умереност и просечност су као врлине биле на високој моралној скали Аристотела, па он у *Политици* истиче „да је срећан живот онај који почива на ничим спречаваној врлини и да је врлина средина (између две крајности)” (Аристотел, 2003: 112).

Западноевропски политиколози су почетком двадесетог века у својим делима екстремистима називали большевике у Русији који су узели учешће у Октобарској револуцији. Тиме долазимо до закључка да се екстремизам, бар у теоријском смислу речи, најпре везује за левицу, да би се нешто касније приписивао и десници у форми фашизма и нацизма. Међу теоретичарима постоје и они који су Јакобинску диктатуру сматрали првом формом државног екстремизма (Wintrobe, Ronald, 2006: 3), али треба имати на уму да је ова претпоставка тешко утврђива у друштвеним наукама.

Значајан допринос у теоријском одређењу екстремизма дао је немачки научник Уве Бакес (Uwe Backes) који је осамдесетих година двадесетог века заједно са Екхардом Јесеом (Eckhard Jesse) етаблирао овај феномен унутар академских кругова. Сматрамо да је значајан допринос ових истраживача између осталог и то што су уочили да постоји дистинкција између екстремизма и радикализма о чему говори и њихова етимолошка основа¹. Заправо, док се екстремизам сматра понашањем које тежи да пређе границу дозвољеног, радикализам (лат. *radix* - корен) указује на корените промене у друштву које не морају бити негативне. Осим тога, израз радикалан се данас среће у називима многих странака и сматра се легалним док то није случај са екстремизмом (ретко ћемо срести у савременим демократијама парламентарну странку која се назива екстремистичком).

Проблеми у одређењу екстремизма

Сматрамо да постоји неколико значајних проблема у покушајима теоријског одређења екстремизма у политикологији. Најпре треба узети у обзир да је реч о појави која није чисто политичког карактера већ се подједнако може јавити у **различитим сферама друштва**. Екстремизам срећемо у култури, спорту, уметности, религији, док је његова деструктивност најизраженија у пољу политике.

Ханс Герд Јашки (Hans Gerd Jaschke) екстремизам у култури види као супкултурну варијанту која негира демократску културу, а обележавају га претерана доминација политике и могућност изазивања насиља (Berg-Schlösser Dirk, Rytlewski Ralf, 1993:126). Антипод екстремистичкој култури јесте демократска култура која је уствари, огледало савремене демократије западноевропске провенијенције. Кулминација екстремизма у култури и уметности је

¹ Видети више о томе у: Backes, Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006. ili Backes Uwe, Eckhard Jesse, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

засигурно остварена 1937. године у Минхену када је Хитлер организовао изложбу тзв. *Дегенеричне уметности*, чији је циљ био да се дела значајних уметника² (који нису били „аријевци” по Хитлеровој перцепцији), излажу у компромитујућој форми како би публика гледала са гнушањем на њих, а што је била најгора врста политичке манипулације. Са друге стране, постојали су и они уметници који су радили у служби Трећег Рајха попут Јозефа Торака (Josef Thorak) и Арна Брекера (Арно Брекер) који су својим вајарским делима радили на глорификацији „аријевске расе”.

У религији се екстремизам често испољава у форми религијски финансираног тероризма који може довести до великог броја жртава какав је био напад на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године. Погрешно је тврдити како је екстремизам својство одређених религија, нпр. ислама, јер се може јавити у било којој другој религији. Тако су, рецимо, припадници Кју Клукс Клана своје злочине над црнцима оправдавали наводном одбраном беле расе у име хришћанства (протестантизма).

Екстремизам у спорту је познат као хулиганизам што представља насиље публике на спортским приредбама, али се може јавити и у форми екстремних спортова попут рафтинга, банџи-џампинга, алпинизма и сл. који изазивају набој адреналина у телу који се јавља када се човеков живот нађе у опасности. Злоупотреба спорта од стране политике је и те како могућа, па онда у том контексту можемо говорити и о *политизацији хулиганизма* уколико се насиље на спортским приредбама користи у политичке сврхе.

Од свих врста екстремизма најопснији је онај у политици јер може резултирати великим последицама по друштво. Да би му се приписало политичко својство, екстремизам мора испунити два услова: мора имати политичке мотиве и политичке последице. Политички екстремизам увек настаје „са политичким намерама и егзистира у пољу политике. Уколико не постоји политичка мотивисаност, односно политички циљ, не може се говорити о политичком екстремизму. Политички екстремизам увек представља борбу против неке и нечије политике, односно политичке власти и покушај заснивања сопствене, или пак борбу за одржање неког режима на власти” (Симеуновић, Драган, 2009:156).

Други проблем у одређењу екстремизма у области политичке теорије тиче се **културолошко-религијских разлика**. Док је у одређеним културама и религијама уобичајено спаљивање жена као што је то случај у Индији и Пакистану, у осталим културама се ова појава може оквалификовати као екстремизам. Најчешћи узрок за овакво окрутно понашање према женама јесте неисплаћивање обећаног мираза, а сам злочин се извршава тако што се супруга полије керозином и потом запали ватром. Сматра се да се у просеку на сат времена убије једна жена у Индији, док је 2010. године спаљено 8.391 жена³. У

² Ернст Кирхнер, Георг Грос, Василиј Кадински су били само неки од дискриминисаних уметника

³ <http://www.trust.org/trustlaw/news/one-bride-killed-every-hour-in-india-due-to-dowry-report> 13.02.2012.

Пакистану је само током 2011. године убијено око 675 жена због тога што су „осрамотиле своју породицу” под чиме се подразумева удаја без дозволе породице илити недозвољени сексуални односи⁴. Док је овакво понашање сасвим уобичајено за Индију и Пакистан, у Европи се поменут начин кажњавања жена сматра нехуманим и екстремним.

Одређење екстремизма је **временски условљено**, што представља додатни проблем у његовом истраживању. Наиме деловање инквизиције у средњем веку се са становишта данашњег демократског друштва може сматрати екстремистичким, јер се користе екстремни методи да би се дошло до одређених циљева. Спаљивање вештица је, на пример, постојало јако дуго у европској традицији, а у Србији је последњи такав случај забележен у 19. веку. Данас се са цивилизацијског становишта овакво понашање сматра паганским и екстремистичким, но чињеница је да се у неким деловима света и даље практикује. Према подацима хуманитарне организације *Stepping Stones Nigeria*, спаљивање вештица је и данас уобичајено у Нигерији, а да куриозитет буде већи, задњих година се све више деце убија или излаже мучењу због наводног „вештичарења”⁵. У позадини свега се налази лукративни интерес појединих свештеника који децу проглашавају вештицама како би од њихових родитеља и заједнице извукли материјалну добит уколико их „прочисте”.

Неразликовање екстремизма од сродних феномена попут тероризма, радикализма, фундаментализма и фанатизма је још један камен спотицања у његовом појмовном одређењу. Пре свега треба рећи да је сваки тероризам у исто време и екстремизам, што не значи и у обрнутом смислу речи. Заправо, тероризам је потврђени екстремизам на делу, па тако можемо констатовати да су Бин Ладен и његови следбеници не само терористи већ и екстремисти, док екстремисти попут скинхедса нису аналогно томе – терористи. Следећа разлика је у томе што је тероризам сложени облик политичког насиља, док у случају екстремизма није нужно да је политичка појава (видели смо у претходном делу рада да се екстремизам може јавити у разним сегментима друштва).

Када говоримо о односу екстремизма и радикализма велики је проблем што се у делима не малог броја теоретичара ови феномени сматрају синонимима. Ми смо мишљења да је то погрешно и да треба направити јасну демаркациону линију раздвајања између радикализма и екстремизма. Како значење радикализма можемо повезати са кореним променама у друштву, јасно је да се не поклапа са екстремизмом, чије смо значење већ објаснили. Радикализам можемо протумачити на два начина:

1. Као повратак коренима у смислу повратка на старо које је обично ретроградног карактера
2. Као обнављање из корена, што може имплицирати одређени *novum*

Дакле, ако је нешто радикално не значи да је регресивно, већ напротив може имати и прогресивно значење. У том контексту примећујемо да за разли-

⁴ Према: <http://www.amnesty.org/>, 12.02.2012.

⁵ Према: <http://www.steppingstonesnigeria.org/witchcraft.html>, 24.02.2012.

ку од екстремизма који је увек негативног карактера, радикализам може имати и позитивно значење. Рецимо, пример радикалних промена које су донеле врло позитивне резултате друштву јесте давање бирачког права женама или процес деколонизације. Упркос томе што радикалне промене могу имати и позитивну конотацију, оне исто попут радикализма дестабилизују друштво, макар на кратак временски период, док се друштво не консолидује.

Што се тиче фундаментализма, он понекад може наликовати екстремизму и једна појава обично прати другу, али их не можемо сматрати синонимима. Фундаментализам се претежно везује за религију и означава тенденцију да се у оквиру одређеног верског учења изврши повратак на основне постулате те религије. Проблем са фундаментализмом у савременом друштву је то што су религије настале веома давно кореспондирајући са тадашњим условима живота, што се уосталом и одразило на основне верске принципе, али што у савременом друштву често није применљиво. Фундаментализам је данас доста контроверзан феномен јер може представљати и врсту партикуларне идеологије како већ тврди Хејвуд⁶, али може егзистирати и у пољу економије па често говоримо о *тржишном фундаментализму* који представља тенденцију саморегулације тржишта и смањење пореза. Фундаментализам и екстремизам се посебно преплићу у области религије због сличног вредносног система под којим подразумевамо претерану ревност и искључивост, нетолеранцију према различитим од себе, догматски начин размишљања и спремност на употребу насиља. Разлика је и томе што се фундаментализам претежно везује за религију док је екстремизам присутан у религији али и у осталим сферама друштва; фундаменталиста полази од основа учења док екстремиста не тежи том принципу, већ нагиње понашању на граници дозвољеног и залаже се за идеју која не мора бити фундамент неког учења или религије. Осим тога, фундаментализам не мора увек бити демонизована појава за разлику од екстремизма

Када је реч о фанатизму то је још један појам који се често поистовећује са екстремизмом, што сматрамо погрешним. Фанатизам се попут фундаментализма изворно везује за религију јер и сама реч *фанум* означава храм или светилиште. По томе би фанатизам представљао претерану ревност према некој религији, као и према идеологији, политици и сл. Ерих Фром (Erich Fromm)⁷ је на фанатике гледао као на људе који се потчињавају својим идолима што их приближава у неку руку екстремистима. Проблемом фанатизма се бавио и Хегел који у *Основним цртама филозофије права* истиче како је фанатизам ознака за претерану страст, искључивост али и апстрактно мишљење. Самим тим Хегел супротставља индивидуализам фанатизму подвлачећи како се у основи сваког фанатика налази инфериорно Ја⁸. Пошто је апстрактност према Хегелу била својствена неуким људима, није тешко наћи корелацију између фанатизма, незнања и насиља. Без обзира што је незнање основа зла, међу фа-

⁶ Видети више о томе у: Хејвуд, Ендру, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

⁷ Видети више о томе у: From, Erih, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984.

⁸ Видети више о томе у: Хегел, Георг Вилхелм Фридрих, *Основне црте филозофије права*, Филип Вишњић, Београд, 1976.

натицима постоје и образовани људи који су спремни да зарад одређене идеје почине насиље. Екстремизам попут фанатизма не мора бити нужно само политички феномен, али се фанатизам више односи на религију. Осим тога, оба феномена су негативна и непожељна у друштву јер га дестабилизују и не кореспондирају са демократским системом вредности.

Из свега наведеног видимо да је екстремизам варијабилан и динамичан феномен који је тешко одредити због поистовећивања са сродним феноменима као и због различитих културолошких и религијских система вредности и временске дистанце са којој се посматра.

Дефиниционо одређење политичког екстремизма

Изучавајући екстремизам дошли смо до закључка да у области политичке теорије постоји тек мали број дефиниција екстремизма. Осим тога, још мањи број њих поседује научну валидност и објективност у истраживању. Не треба заборавити да се екстремистима често називају политички противници са тенденцијом њихове елиминације и дисквалификације из друштвено-политичког миљеа, што замагљује праву слику о екстремизму.

Бретон (Albert Breton) се бавио феноменом политичког екстремизма за који каже да поседује следеће карактеристике:⁹

1. **Асиметрија политичке моћи.** Услед незадовољства, одређене друштвене групе или појединци прибегавају насиљу што је последица исфрустрираности која води екстремизму.
2. **Политичко вођство.** Свака екстремистичка група има лидера за којим иде, чија наређења слуша и коме се покорава, што указује на постојање ауторитарног типа личности код екстремиста.
3. **Беспоговорно прихватање одлука вође.** Хијерархија као битно обележје политичког екстремизма имплицира и покоравање одлукама оних који су изнад нас.
4. **Сукоб између различитих социјалних група.** Екстремизам има смисла тек уколико постоји одређени сукоб у друштву. Екстремисти себе увек доживљавају као угрожену групу, што је повод за насиље.

Роџер Скрутон (Roger Scruton) сматра да екстремизам одређују следећи елементи: „Склоност ка крајњим идејама у политици са тенденцијом елиминације опозиције, нетолеранција према осталим политичким опцијама, коришћење политичких средстава која не поштују живот, слободу и људска права осталих припадника друштвене заједнице” (George John, Wilcox Laird, 1996: 54). Без обзира што су ови елементи инкорпорирани у појам политичког екстремизма, они свакако нису једини, те Скрутоново одређивање екстремизма не сматрамо потпуним.

⁹ Видети више о томе у: Breton, Albert, *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2002.

Марта Креншоу (Martha Crenshaw) је мишљења да „екстремисти обично траже или радикалну промену постојећег статуса *quo* који ће им омогућити одређене предности и одбрану постојећих привилегија за које сматрају да су угрожене” (Atkins, Stephen, 2011: XII). Наведена дефиниција такође има мањкавости јер не показује које су то методе, средства и циљеви борбе, па овако схваћен екстремизам може бити свака грађанска иницијатива која се залаже за побољшање или очување одређених права. Такође, примећујемо да се у овој дефиницији помиње *радикална промена* као негативан појава, што уопште не мора тако да буде.

Неки теоретичари попут Роберта Нозика (Robert Nozick) сматрају да једноставна дефиниција екстремизма и није могућа. По њему су екстремисти увек бескомпромисни, искључиви, траже „измишљеног” непријатеља како би испољили своју агресију и сматрају да су жртве теорије завере¹⁰. Политички екстремисти су, заправо параноични јер верују да ће им неко наудити, па су стално у стању опреза и спремни на одбрану. Овакав вигилантистички став је присутан у свим формама политичког екстремизма.

Да је екстремизам својствен подједнако и левици и десници, па и центру, потврђује Липсет (Seymour Martin Lipset) у свом чувеном делу *Политички човек*, чиме је разбио дотадашње предрасуде о центру као умереној опцији назвавши фашизам „екстремизмом центра” иако се он сматра екстремизмом деснице¹¹. Политички екстремизам се у научној литератури може одредити и као „тежња за успостављањем моћи одређених друштвених покрета (који су у служби политичких програма), а чији су актери супротстављени државном ауторитету и чија су индивидуална права окрњена у име виших колективних циљева што укључује масовна убиства оних који се не слажу са наведеним политичким програмима” (Midlarsky, Manus, 2011: 7).

Политички екстремизам се у литератури још помиње у виду екстремистичких режима о чему врло сликовити пише Ендрју Торп (Andrew Thorpe). Он сматра да су екстремистички режими доминирали Европом у периоду између 1917. и 1940. године када се јављају три врсте таквих режима. Први екстремистички режим настаје захваљујући Октобарској револуцији 1917. године када се формира болшевичка држава. Након тога долази до успона фашизма у Италији 1922. године, да би трећој врсти екстремистичких режима припадали ауторитарни политички системи (Литванија, Пољска, Шпанија, Португал, Аустрија, Мађарска, Србија)¹². Сматрамо да Торп мало претерује када говори о трећој групи земаља, јер иако су многе од њих у неку руку нагињале ауторитаризму, не можемо их све називати екстремистичким (мада су то неке и биле у правом смислу речи, нпр. Португал). Но, он није једини који повезује земље Источне и Централне Европе са екстремизмом. Рецимо, Џон Мек Кенон (John

¹⁰ Видети више о томе у: Nozick, Robert, *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1997.

¹¹ Видети више о томе у: Липсет, Сејмор Мартин, *Политички човек: друштвена основа политике*, Рад, Београд, 1969.

¹² Видети више о томе у: Andrew Thorpe, *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter, 1989.

McCannon) сматра да су поједини режими у овом делу света кореспондирали са екстремизмом у време „велике депресије” када су услед незапослености и инфлације многе демократије у Европи биле девастиране¹³. Приметно је да се у доба великих криза отварају врата за разне девијантне друштвене појаве, међу којима се свакако налази и екстремизам. Ради се о томе да екстремистичке организације и покрети нуде „лака решења у тешким временима” иако су њихова решења претежно ирационална и немогућа, а уколико су могућа, онда захтевају велике жртве.

Екстремизам у политици се може јавити у своје три карактеристичне варијанте (Симеуновић, Драган, 2009: 146-159).

1. Када се остварују неекстремни циљеви екстремним средствима
2. Када се екстремни циљеви остварују неекстремним средствима
3. Када се екстремни циљеви остварују екстремним средствима

Прва варијанта екстремизма је карактеристична у ситуацији када неки народ тежи својој државној независности, али када у остваривању тог циља користи насилне методе (нпр. рат, тероризам, политичка убиства и сл.). Друга врста екстремизма се среће у историји приликом Хитлеровог доласка на власт парламентарним путем (што можемо сматрати неекстремном методом), али су зато његови циљеви били екстремистички (геноцид над „неаријевским” народима и освајачки рат). И на крају, трећу варијанту екстремизма можемо представити кроз активности НДХ која је за остваривање свог екстремистичког циља (етнички чисту и независну државу) користила екстремне методе (насиље у виду етничког чишћења).

Волтер Лакер (Walter Laqueur) је опсервирајући термин тероризма приметио једну интересантну разлику између терориста који су фанатици и оних који су екстремисти. Прва група терориста су ревносни у некој вери, док су други ревносни политичкој идеологији¹⁴. Наравно да се у пракси може срести комбинација обе опције у којој се амалгамирају верски фанатизам и идеолошки екстремизам. Када говоримо о идеологијама треба рећи да се по том критеријуму политички екстремизам дели на левичарски и десничарски. Без обзира што представљају две крајности, левичарски и десничарски екстремисти су често много ближи међусобно него ли са својим умереним варијантама. Вредности у којима се поклапају левичарски и десничарски екстремисти су следеће: насиље као метод деловања, нетолеранција, искључивост у ставовима, непарламентаризам, негирање демократије, гледање на свет око себе у црно-белој варијанти, вигилантистички став према свом аксиолошком систему.

Да би дефиниција екстремизма била научно валидна, кохерентна и конзистентна она мора обухватати појмове који претежу и међу којима мора постојати логична корелација. Стога Драган Симеуновић уводи једну широку, али свеобухватну дефиницију по којој екстремизам представља као комплексну

¹³ Видети више о томе у: McCannon, John, *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y., 2008.

¹⁴ Видети више о томе у: Borgeson Kevin, Valeri Robin, *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury, 2009.

друштвену појаву засновану на „пренаглашеним биолошким потребама само-заштите и ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко дозвољивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликују вигилантни формално-заштитни став према сопственој групи који подразумева претерану ревност у изналагању непријатеља и 'право' на нетрпељивост, мржњу и агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденција преузимања вођства у својој групи или скупини ради њеног мобилисања са намером системског преласка граница друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе” (Симеуновић, Драган, 2009: 156).

Прецизност у одређењу екстремизма је преко потребна не само из научних разлога већ из разлога што адекватније борбе против екстремизма на практичном плану. Пошто је екстремизам предворје за терористе онда је детаљно елаборирање овог феномена од суштинске важности како бисмо знали шта јесте, а шта није екстремизам. Није свако насиље екстремизам. Уосталом, не спроводе сви екстремисти насиље, али је зато код свих њих приметна *насилност* у виду латентне спремности на вршење насиља.

Одређење екстремизма је подједнако тешко и са правног становишта што за последицу има отежавање борбе против разних екстремистичких група које су чак и спремне на рушење државног поретка. Рецимо, у нашем Кривичном законiku се нигде експлицитно не наводи кривично дело за екстремистичко деловање, али се зато наводе дела попут говора мржње, тероризма и сл. Слична ситуација је и у осталим земљама, а добар пример је Русија која је 2007. године усвојила спорни закон којим се мења одређење екстремизма, па се самим тим и јачају државна овлашћења. Поменути закон је проширио дефиницију екстремизма, тако да се осим верских, расних и националних злочина, екстремизмом сматрају и злочини који се чине из идеолошких, социјалних и политичких разлога, укључив и хулиганизам. По мишљењу многих стручњака овај руски закон је споран са становишта људских права јер допушта прислушкивање екстремиста и друге спорне радње.

Не само вишезначност екстремизма и сродност са другим појмовима, већ и политичка једностраност и субјективност у сагледавању овог феномена отежавају његово дефиниционо одређење. Неким државама одговара да било који акт насиља прогласе екстремизмом или штавише тероризмом, уколико се ради о њиховим политичким противницима. Са друге стране, екстремисти често себе виде у потпуно другачијем светлу оправдавајући насиље које примењују неким „вишим” циљевима.

Узроци и основе политичког екстремизма

Покушаћемо да уз помоћ неколико теорија објаснимо екстремистичко понашање у политици. Уколико кренемо од **психолошких теорија** видећемо да се политички екстремизам претежно повезује са ауторитарним типом

личности о коме Фром пише следеће: „Структура ауторитарног карактера је структура такве личности код које се осећај снаге и идентитета заснива на симбиотичкој подложности ауторитетима и истодобно на симбиотичком доминирању над онима који су потчињени њеном ауторитету (...) То је стање садо-мазохистичке симбиозе које му даје осећај снаге и осећај идентитета” (From, Erih, 1984: 112). Као антипод ауторитарном типу личности који нагиње екстремистичким политичким опцијама јер у њима има простора за еманацију своје агресивности, можемо поставити демократски тип, који је пожељан у савременим друштвима и спреман на компромисе, преговоре и толеранцију.

Иначе, у нашој средини је проблем ауторитарности истраживан седамдесетих година од стране Николе Рота и Ненада Хавелке у раду *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, у којем се истиче како је степен ауторитарности изузетно висок код омладине у школама, па чак и већи него ли код америчких затвореника¹⁵. Аутори овог дела су објашњавали повећану ауторитарност код наше омладине балканском политичком културом и патримонијалним обрасцем понашања који је био специфичан за тадашњу Југославију.

Узмемо ли у обзир социјално-патолошки теоријски приступ приметимо да политички екстремизам и девијантно понашање кореспондирају са друштвеним кризама. Шта је нормално, а шта девијантно у друштву су имали проблем да објасне и бројни социолози, па је тако Диркем (Emile Durkheim) сматрао да је девијантно све оно што одудара од просека у друштву¹⁶, док је пак, Талкот Парсонс (Talcott Parsons) истицао да девијантно понашање може бити не само дисфункционално већ и функционално за друштво¹⁷.

Унутар етнопсихолошких студија постоје тезе о томе како одређене генетске карактеристике појединих народа могу предиспонирати екстремистичко понашање. О томе је писао Владимир Дворниковић у *Карактерологији Југословена*: „Југословенски човек по својим душевним диспозицијама, политички је екстремист. Крилатица која ће њега да покрене има да буде одређена и крајње заоштрена, пре свега слична бојном покличу кадра да у њему оживи и подигне огорченог борца. Што год је умерено, компромисно, рационализовано, не може да разигра његов политички темперамент или уопште да подстакне његово дубље интересовање”¹⁸.

Са политиколошког становишта екстремизам се објашњава на различите начине. Пре свега, незадовољство друштвено-политичким положајем ствара осећај фрустрације код екстремиста што резултира агресивним понашањем. Не

¹⁵ Видети више о томе у: Рот Никола, Хавелка Ненад, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију, Институт друштвених наука, Београд, 1973.

¹⁶ Видети више о томе у: Диркем, Емил, *Правила социолошке методе*, Вук Караџић, Београд, 1963.

¹⁷ Видети више о томе у: Парсонс, Талкот, *Теорије о друштву: основе савремене социолошке теорије*, Вук Караџић, Београд, 1969.

¹⁸ Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, 1990. Цитирано према: Требјешанин, Жарко, „Психологија политичког екстремизма”, *Hereticus*, Београд, 2007, бр. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

постоји једнообразно објашњење екстремизма у области политичких наука. Морамо узети у обзир широк конгломерат фактора који утичу на развој екстремизма. Као прво, треба рећи да глобализација погодује развоју политичког екстремизма из разлога што она тежи универзализму, десуверенизацији и денационализацији, а што не погодује многим екстремистичким групама (готово оним које су десничарске идеолошке провенијенције). Осим тога, екстремизму погодује прилив имиграната у земље Запада у којима се јавља ксенофобија због придошлица које се не асимилију баш лако у европски систем вредности. Са друге стране, док богати постају још богатији, а сиромашни још сиромашнији у процесима глобализације, као реакција на овакве догађаје настају анархистичких покрет у Грчкој¹⁹ као и амерички покрет *Окупирајмо Вол Стрит* (Occupy Wall Street). У бившим реалсоцијалистичким земљама у којима је релативно скоро уведен систем политичког плурализма су се пак, отвориле могућности за деловање многих политичких снага међу којима се могу наћи и оне које припадају десничарским екстремистима. Неконзистентност и аморфност политичке сцене транзиционих земаља као и грађански ратови у многим од њих поговарали су развоју ове врсте екстремизма.

Политички екстремиста увек тежи групи јер је она потврда његовог идентитета. Идентификација са одређеном групом ствара осећај припадности, а код екстремиста се групна организација базира на пирамидалној структури на челу са вођом: „Групни идентитет је битно својство сваког екстремизма. Појединац се утапа у свој изабрани колектив и служи му без обзира да ли је реч о нацији, верској групи или раси, па чак и фудбалској или некој другој спортској навијачкој групацији” (Симеуновић, Драган, 2009: 155). Примећујемо да се унутар сваке екстремистичке групе може наћи нека врста племенског идентитета која подсећа на примордијалне начине човековог организовања. Потреба за идентитетом је посебно својствена младим људима, па отуда и није чудо да је омладина доминантна у екстремистичким организацијама. Сама идеја идентитета се јавља још у античко доба и везује се за „чињеницу заједничког порекла припадника једне политичке заједнице, и осећања пријатељства и љубави међу грађанима који тај идентитет деле” (Деспотовић, Љубиша, 2011: 109) сматра Љубиша Деспотовић и додаје како се појам *колективног идентитета* доста оспорава у савременој литератури, али како задржава и даље „како своју теоријску тако и методолошку плаузибилност” (Деспотовић, Љубиша, 2011: 109).

С обзиром да се екстремизам везује за групни идентитет, треба рећи да су њему својствени и тзв. *међугрупни односи*. О међугрупним односима можемо говорити када појединци који припадају једној екстремистичкој групи у којој граде идентитет, ступе у интеракцију са другом групом, што доводи до међугрупног понашања²⁰. Теорију реалистичних међугрупних конфликта је

¹⁹ Грчка, иначе, има развијену традицију анархизма која је кулминирала левичарским тероризмом (нпр. организација „17. новембар”).

²⁰ Видети више о томе у: Sherif, Muzafer, *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London, 1966.

одредио Шериф Музафер (Sherif Muzafer) који сматра да између група долази до сукоба услед различитих економских интереса, што може довести до екстремистичког понашања. Недостатак ове теорије је што не успева да објасни појаву спонтане конкуритивности између група уколико не постоји сукоб интереса.

За разлику од теорије реалистичних међугрупних конфликта, теорија социјалног идентитета сматра да се екстремизам може јавити као последица забринутости појединца за очување идентитета групе којој припада. Из страха да ће доћи до угрожавања идентитета групе и њених вредности, чланови те групе ступају у њену одбрану што често резултира насиљем и екстремизмом²¹.

Милитантни егзибиционизам је један од основних елемената политичког екстремизма. Узрок оваквог понашања је страх од непознате опасности што указује на то да је екстремистима увек потребан непријатељ. Уколико прави непријатеље не постоји онда га екстремисти измишљају јер је њима увек потребан неко на коме ће испољавати своје незадовољство, па у крајњем и насиље.

Циљ екстремиста је да скрену пажњу на себе и шокирају друштво својим поступцима или изјавама. Отуда је на спортским утакмицама често присутан говор мржње којим се не жели само увредити противник, већ и шокирати јавност. Потреба да за скретањем пажње није само својствена људском роду. Заправо, она је одлика и животињског света што је добро уочио Конрад Лоренц (Konrad Lorenz) закључивши како се флуоресцентне рибице у коралним морима издвајају бојом од своје врсте што је често разлог да буду нападнуте од стране других²².

Екстремисти сматрају да су они нешто посебно, те је колективни нарцизам једна од њихових маркантних одредница. Већ из идеје да је група којој екстремиста припада посебна или изабрана, произилази надобудно понашање према свему што је различито. Жарко Требјешанин добро примећује да политички екстремизам одликује фанатична увереност да је „његова властита политика једино исправна, а да су остале лажне, те да би заступнике других политичких опција требало свим средствима приволети прихватању једне једине идеолошке истине, или их, у име узвишеног циља (Нација, Класа, Партија итд.) истребити са лица земље. Идеолошки екстремизам, упркос, његовим често макар декларативно узвишеним циљевима („нови човек”, „праведно друштво”, итд.) по правилу се испољава у виду нетолерантног и насилног понашања (од дискриминације, преко прогона, све до геноцида)”²³.

Перцепција да су угрожени, чини екстремисте агресивним. Та угроженост такође не мора бити стварна, већ може бити умишљена или вештачки исконструисана. Уколико се опет позовемо на чувеног зоолога и филозофа

²¹ Видети више о томе у: Tajfel, Henri, *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

²² Видети више о томе у: Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970.

²³ Требјешанин, Жарко, „Психологија политичког екстремизма”, *Херетикус*, Београд, 2007, бр. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

Лоренца видећемо да је и код животиња присутна агресивност када су угрожене, па се често дешава да обично оне животиње које су природно предодређене да буду плен, нападају предатора када су у групи (нпр. када јато гусака нападне лисицу)²⁴. Дакле, екстремистима су увек потребни непријатељи уз помоћ којих ће се њихова група хомогенизовати. Тако су „непријатељи” скинхедса Роми, црнци, припадници ЛГБТ популације; за левичаре то су богати привредници, капиталисти, мултинационалне корпорације; када је реч о десничарским екстремистима они увек као непријатељску, доживљавају неку другу нацију или расу; код религијски фундираног екстремизма непријатеља је врло лако наћи у припадницима других вероисповести или тзв. „невреницима” итд.

Екстремизам поспешују предрасуде и стереотипни начин размишљања. Против предрасуда су се веома прилежно борили још просветитељи јер су сматрали да је „ауторитет један од извора предрасуда, а просветитељска критика је била првенствено уперена против религиозних предања хришћанства, против Светог писма” (Тадих, Љубомир, 2007: 306). Гледање на свет у црно-белом колориту у коме нема места компромису и толеранцији је један од кључних разлога зашто се екстремисти тако лако одлучују за насиље.

Екстремисти су увек вигилантистички настројени према систему вредности за који се залажу. Они преузимају улогу бранилаца своје нације, расе, животиња, религије, сиромашних, у зависности којој идеологији припадају. На основу идеолошке припадности можемо издвојити левичарске и десничарске екстремисте, с тим што морамо имати у виду да се поимање левице и деснице мења кроз историју. Тако је на пример, некадашња екстремистичка левица у виду тероризма и анархизма бранила права социјално угрожених нападајући државу (пример је немачки РАФ), да би се данас левица у великој мери трансформисала, па тако можемо издвојити оне екстремистичке групе које се боре за права животиња убијајући људе због тога попут АЛФ (Animal Liberation Front).

Следећа одлика екстремиста је ирационалност на основу које се често глорификује група којој припада и њен вођа. Идеја да „вођа говори срцу” је позната још од Хитлеровог преиода, ако не и раније. Егзалтираност вођом резултира стварањем култова личности и идеолошких митова који су подједнако били заступљени у прошлости као и данас. Љубиша Деспотовић сматра да у дестабилизованом политичком систему „који није у стању да обавља улогу политичко-социјалне интеграције јединки и група, који није способан да понуди сигурносат и стабилности у свакодневици која прети и огољује људске егзистенције, готово по правилу мит је тај који се (као каква опсенарска представа) обраћа озеблним срцима, нудећи заштиту и спокојство” (Деспотовић, Љубиша, 2010,: 17- 18).

²⁴ Исто

Закључна разматрања

Изучавање екстремизма је већ само по себи проблематично због тога што овај феномен има вишеструка значења која се мењају у зависности од историјског времена појављивања, политичко-идеолошког тумачења и сродности са осталим феноменима попут тероризма, радикализма, фундаментализма, фанатизма и сл. Иако је још увек аморфног карактера, политички екстремизам се лако препознаје по томе што има интенцију да пређе границу дозвољеног понашања које је одређено религијским, правним, обичајним нормама.

Иако академска дефиниција екстремизма још увек није прецизирана, екстремизам се препознаје по насилности, тј. латентној спремности за вршењем насиља као и по веома деструктивном својству уколико пређе у тероризам. Пошто је сваки тероризам потврђени екстремизам на делу, од великог је значаја не само за науку, већ и за друштво и његову практичну примену, детаљно анализирати екстремизам и упознати могуће узроке појављивања. Аморфна структура екстремизма уме често да нас наведе на погрешан пут, па је сходно томе значајно његово рашчлањивање и детаљно елсборирање од стране академских и административних кругова.

Без обзира што постоје различити теоријски приступи у откривању и објашњењу узрока екстремистичког деловања мишљења смо да никада на екстремизам не можемо гледати монокаузално, јер је то опасна научно-истраживачка замка која нас наводи на погрешан пут закључивања. Узроци екстремистичког понашања могу бити психолошке природе или потицати из социјалне средине, а последице тог деловања су увек деструктивне. Погоотово треба радити на демистификацији политичког екстремизма како би друштво препознало прве знаке његовог појављивања и суочило се са њим на време.

Literatura:

1. Aristotel: (2003) *Politika*, BIGZ, Beograd
2. Aristotel: (1988) *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
3. Atkins, Stephen: (2011) *Encyclopedia of right-wing extremism in modern American history*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California
4. Berg-Schlosser Dirk, Rytlewski Ralf: (1993) *Political culture in Germany*, St. Martin's Press, New York
5. Borgesen Kevin, Valeri Robin: (2009) *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury
6. Backes Uwe, Eckhard Jesse: (2006) *Gefährdungen der Freiheit : extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
7. Backes, Uwe: (2006) *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
8. Breton, Albert: (2002) *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge

9. Despotović, Ljubiša: (2011) *Geopolitika identiteta*, Logos – Bačka Palanka, Kultura politika – Novi Sad
10. Despotović, Ljubiša: (2010) *Politički mitovi i ideologije*, Sremski Karlovci, Kairos, Novi Sad, Budućnost
11. Dirkem, Emil, (1963) *Pravila sociološke metode*, Vuk Karadžić, Beograd
12. Dvorniković, Vladimir: (1990) *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd
13. From, Erih: (1984) *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb
14. George John, Wilcox Laird: (1996) *Americm extremists: Militias, susupremacist, Klan-smen, communists, and others*. MA: Prometheus Books, Amherst
15. Hegel, Georg Vilhelm Fridrih: (1976) *Osnovne crte filozofije prava*, Filip Višnjić, Beograd
16. Hejvud, Endru: (2005) *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
17. Lipset, Sejmor Martin: (1969) *Politički čovek: društvena osnova politike*, Rad, Beograd
18. Lorenc, Konrad: (1970) *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd
19. McCannon, John: (2008) *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y.
20. Midlarsky, Manus: (2011) *Origins of political extremism : mass violence in the twentieth century and beyond*, Cambridge Univ. Press, Cambridge
21. Nozik, Robert: (1997) *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge
22. Parsons, Talkot: (1969) *Teorije o društvu: osnove savremene sociološke teorije*, Vuk Karadžić, Beograd
23. Rot Nikola, Havelka Nenad: (1973) *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Institut društvenih nauka, Beograd
24. Sherif, Muzafer: (1966) *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London
25. Simeunović, Dragan: (2009) *Terorizam – drugo izdanje*, Pravni fakultet, Beograd
26. Simeunović, Dragan: (2009) „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike”, *Srpska politička misao*, Beograd
27. Tadić, Ljubomir: (2007) *Javnost i retorika*, Službeni glasnik, Beograd
28. Tajfel, Henri: (2010) *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge
29. Thorpe, Andrew: (1989) *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter
30. Wintrobe, Ronald: (2006) *Rational extremism : the political economy of radicalism*, Cambridge University Press, Cambridge, New York

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ИЗГРАДЊУ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ АНТИТЕРОРИСТИЧКОГ СИСТЕМА

*У наше време и највећи ратови и најсавршеније
победе ретко и непотпуно решавају питања због
којих се ратовало и победило, али зато отварају
редовно велики број нових и тешких питања.*

Иво Андрић (Госпођица)

Држава је свака „јединка „ која је организована од стране постојаног становништва на ограниченој територији, коју то становништво преко организованог политичког система суверено контролише и чије су границе признате од стране ОУН.¹ Да би држава успешно функционисала њен систем безбедности мора бити изграђен, свеобухватан и ефикасан, јер је само безбедан човек слободан човек, а само слободан човек може успешно да функционише. У том смислу модерна држава преузима пуну одговорност за изградњу антитерористичког система. Одговорност означава однос између носилаца власти и оних на које се односе њихови поступци, а чине је „осећање обавезе” (које приморава носиоца власти да објашњавају своје поступке) и „примена закона” (којом се кажњава лоше или кривично понашање).² Често се сматра да се одговорност јавља у две димензије, вертикалној и хоризонталној. „Вертикални” однос између грађана и држава може бити формалан (у оквиру изборног система) или неформалан (посредством лобирања и јавних заступања удружења). „Хоризонтални” однос подразумева постојање једног јавног органа власти који контролише активности другог – нпр. када законодавно тело врши надзор над извршним органима, или када је у питању овлашћење посебних органа власти (омбудсман, антикорупцијски органи) да врше истрагу због оптужби за противзаконита дела.³

¹ Љубомир Стајић – Радослав Гаћиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 64

² Schedler, A. (1999) „Conceptualizing accountability”, in A. Schedler, L. Diamond and M.F. Plattner (eds.) *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*, London

³ O'Donnell, G. (1999) „Horizontal accountability in new democracies”, in A. Schedler, I. Diamond and M.F. Plattner (eds.) *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*, London.

За систем безбедности у оквиру којег је и специјализовани антитероиритички систем се може рећи да је то систем који у највећој мери зависи од људске активности, због тога што су људи (појединачно или групно) заједно са својим деловањем и интересима основни извори угрожавања безбедности заједнице. Али, исто тако, људи постављају друштвене циљеве, одређују циљеве система безбедности, свесним и нужним удруживањем напора преко субјеката система безбедности остварују постављени циљ у изградњи антитерористичког система модерне државе.

Сваки систем, па тако и систем безбедности, одликује се својом ефикасношћу. Карактеристика систем безбедности јесте, између осталог, и у томе што његова ефикасност не зависи од њега самог, ма како он био организован, већ и од релевантних околности које га окружују и у којима делује. *Из тога проистиче да систем безбедности није сам по себи сврха, већ последица потребе да се преко њега, односно његовим деловањем, остваре одређени друштвени циљеви.* Дакле, *систем безбедности је облик организовања и функционисања друштва и државе у спровођењу мера и активности на превентивном и репресивном плану који се предузимају ради очувања суверенитета и интегритета државе, њеног уставом утврђеног поретка, права и слобода грађана, као и свих осталих друштвених вредности од свих облика и носилаца угрожавања и угрожености без обзира на место и време настанка.*⁴

У изградњи и функционисању специјализованог антитерористичког система држава има изузетно важну улогу. Она преко своје законодавне, извршне и судске власти гради систем и њиме руководи. Да би се изградио успешан систем за супротстављање савременом тероризму, мора се претходно дефинисати антитероризам. У литератури се могу срести различита тумачења активности која се назива „Антитероризам.” За ову врсту делатности користе се две речи *antiterrorism* (енгл. **an*ti***[ˈaɪnti] (prefix)-против (ан), противнички, супротан). У научној терминологији се користи и термин *counter-terrorism* (енгл. **counter** II [ˈkaunt(r)] – противударац, **counter** IV *adv* – супротно, **counter** V *v tr* одбити; *to ~ an attack* одбити напад. Дакле, термини *counter-terrorism* / *counterterror* / *counter-attach* највише се односе на офанзивне мере у циљу спречавања савременог тероризма и изван територије сопствене државе, што обично примењују велике силе попут САД, Русије и Велике Британије. За државе које прокламују антитерористичку стратегију, тј. борбу против тероризма на својој територији адекватан је термин антитероризам који обједињује превентивне, репресивне и борбене мере органа државне заштите.⁵

Одбрана од тероризма, тј. „Антитероризам” се састоји од одбрамбених мера и поступака, који имају циљ подизање нивоа заштите појединаца и имовине од терористичких активности. Састоји се од примене мера безбедности и поштовања законитости у одбрани објеката, извиђања, осматрања и обавештајног обезбеђења, ради правовременог упозоравања на опасност, и схватања опасности од тероризма.

⁴ Љубомир Стаић, *Основи безбедности*, Драганић, Београд, 2006, стр. 35

⁵ Радослав Гађиновић, *Антитероризам*, Драслар, Београд, 2006, стр. 29

Дакле, антитероризам је активност која обједињује све радње које примењују државне институције и међународне организације у борби против тероризма. По мишљењу аутора овог рада *„Антитероризам представља скуп мера, активности и поступака које спроводе Организација УН и државне институције на својој територији у циљу правовременог препознавања и искорењивања савременог тероризма, применом стратегије одвраћања и узвраћања.”*⁶ То је веома сложен процес који захтева превентивно, репресивно и борбено деловање безбедоносних структура државе уз примену међународно правних аката које је донела Организација УН. Циљеви антитероризма су јасно утврђене вредности које треба сачувати, остварити или стећи антитерористичком активношћу. Основни циљ антитерористичких активности је елиминација тероризма као масовне појаве. *Циљ антитерористичког дејства-акције је у директној супротности са циљем терористичке организације.* Он се изводи од тренутка кад се уочи појава тероризма и идентификује организована терористичка активност. *За успех антитерористичке акције веома су значајни принципи:* одлучност која се може одредити као јединство намере и циља; законитост као принцип чија је суштина у стварању објективног окружења за реализацију намера у односу на тероризам; правовременост, за чије је објективно значење везано оптимално време отпочињања антитерористичке акције; активност – офанзивна реализација антитерористичке акције; флексибилност суштински исказује неопходност веома стабилне и довољно еластичне организације условљене конкретним циљем и задатком (успех претпоставља беспрекорну дисциплину, али и креативну слободу акције антитерористичких јединица у различитим амбијентима и примену разноврсних начина ефикасног решавања задатка); сигурност као принцип поставља неизоставан захтев потпуне оспособљености антитерористичких јединица (претпоставља координацију акција и прецизност у односу на простор и време); непрекидност као принцип који значи да донета одлука за антитерористичку акцију и његова отпочета реализација морају бити сагласни; довољност је принцип чије је значење условљено са логичном економичношћу снага и средстава и пропорционалношћу силе условљени међународним и унутрашњим правним и нормативним регулативама (дакле, суштина принципа је ангажовање само неопходних снага и употреба минималне силе у реализацији антитерористичке акције) и тајност као принцип, чини једну од специфичности за елиминацију тероризма као масовне појаве. Терористичке активности се увек испољавају у одређеним просторним, временским и друштвено-политичким условима.

Као неопходни за успешно извођење антитерористичких активности, посебно су значајни следећи *услови:* просторна организација, претпоставља дисперзиони распоред неопходних делова надлежних државних институција и специјализованих елемената система државе, које морају да обезбеде правовременост и континуитет антитерористичких активности; поуздана информација, као „капитални ресурс модерне организације” је неопходна за благовремену спознају стања, процену ситуације, реално планирање, правовремену акцију,

⁶ Исто, стр. 31

координацију и целовиту анализу; структурна организација као пројектовани систем посебно груписаних састава који регулишу одређену врсту проблема и послова значајних за ефикасну реализацију антитерористичке акције; функционална организација, као услов, заснована је на скупу активности којима се реализују задаци у оквиру постављеног циља антитерористичке активности; оспособљеност је научно заснована, плански организована и систематски реализована делатност едукације и психофизичке изградње надлежних органа и специјализованих јединица за антитерористичка дејства и морал као посебан облик друштвене свести, систем норми и скуп правила понашања људи.⁷ Веома је битно да се начин понашања антитерористичких јединица заснива на схватањима и вредносним категоријама које изграђују етичке ставове и подстичу их на активност чији је резултат добробит државе (заједнице). Нови *modus operandi* покрећу искусни терористи, доказани кроз ратове и терористичке акције. Они обезбеђују знање, логистику и новац управљајући тако скоро потпуно конспиративним ћелијама,⁸ које на терену самостално бирају и изводе акције. Терористи постају свесни да их службе безбедности надзиру те примењују и врше сталне измене у свом деловању и активностима. Све ово указује да инфилтрација, врбовање и друге врсте контроле тероризма постају тако, још компликованије. У стратегији регрутације чланова и у њиховој образовној структури такође су примећени нови трендови, што све више компликује начин функционисања служби безбедности у антитерористичким активностима.

Активности државе у изградњи специјализованог антитерористичког система

Држава посредством своје законодавне, судске и извршне власти доноси потребне законе, мере, и активности којима се стварају предуслови за изградњу система безбедности а у оквиру њега и специјализованог антитерористичког система. Државе и њихове институције имају најодговорнији задатак да заштите сопствене грађане и институције од свих врста насиља, посебно савременог тероризма који је у протеклом периоду опасно запретио цивилизацији, па ће безбедоносни изазови у XXI веку бити израженији више него икада до сада. Познато је да се тероризам не може искоренити, али да би се бар држао

⁷ Исто, стр. 34

⁸ *Ћелија* је основни организациони део терористичке организације. На основу искустава из минулог обавештајног рада и судских процеса ухапшеним терористима може се јаније него до сада идентификовати врста ћелије и социјални статус њених припадника. Међутим, иако још нико није успео да „провири” у структуру ћелије терористичке организације – посебно исламистичке, претпоставља се да је бројно стање ћелије од пет до двадесет терориста разврстаних у више секција и то: код мањих секција; војна секција, део за планирање, и део за извршавање и код секција са већим бројним стањем; група за одлучивање, група за осматрање, група за логистику, група за муњевити терористички удар, а у неким ситуацијама у саставу ћелије делује и обавештајна група (Радослав Гађиновић, „Тероризам у политичкој и правној теорији”, EVRO-GIUNTI, Београд, 2010, стр. 65)

под контролом сви субјекти међународних односа морају дати свој допринос. Организација уједињених нација мора доживети трансформацију и у наредном периоду испуњавати обавезе због којих постоји. Државе се морају придржавати међународних правних докумената, које су саме ратификовале а које су донеле ОУН. Уважавајући досадашњу активност држава, њихово искуство у супротстављању савременом тероризму, њен специјализовани антитерористички систем сачињавају *полиција*, антитерористичке јединице *војске*, *обавештајне службе*, *цивилна одбрана*, *царински* и *правосудни систем*.

Историја показује да је полиција⁹ једна од најстаријих служби у људском друштву, односно држави. Као елементарни облик друштвене контроле полиција је старија и од саме државе.

Модел организације полиције у свакој држави зависи од низа фактора од којих су најважнији: улога коју су полицији наменили највиши органи државне власти; организација извршне власти и државне управе; безбедносне прилике у држави; политика националне безбедности, привредне и економске прилике у држави; културолошке карактеристике земље; стање регионалног економског и културног развоја; историјско наслеђе; социјално стање државе као целине и појединих региона; политичке прилике у држави и други услови у којима делују полицијске организације у свакој држави. Посебно важан чинилац у избору модела организације полиције представља број становника, величина територије, густина насељености и друге демографске карактеристике државе. Стање полицијских снага у некој држави, њихов број, образовање, техничко-технолошка развијеност, методе рада и друге унутрашње карактеристике полицијске организације, такође веома битно утичу на одабир модела организације полиције. У литератури која се бави теоријом полицијског рада и начинима организовања и вођења полиције широко је прихваћена Бајлијева класификација.¹⁰ Ова класификација полази од укрштања два мерила: централизације и координисаности. Према мерилу координисаности полицијске организације могу бити: јединствене, координисане и некоординисане. Према мерилу централизације могу бити: централизоване и децентрализоване. Укрштањем ова два мерила добијају се следећи модели организације полиције: *јединствени централизовани модел*; *координисани централизовани модел*; *координисани децентрализовани модел*; *некоординисани централизовани модел* и *некоординисани децентрализовани модел*.¹¹

⁹ Етимолошки посматрани израз полиција (енглески-*police*; немачки-*polizei*; француски-*police*) потиче од грчке речи *polis*, *politea*, што означава управу града, државу, устав. Значи да је из самог термина *polis*, који је означавао град-државу изведени појам *politea*, представљао читаву државну делатност, законодавство, судство и управу. Тај термин је послужио Римљанима па су користили назив *politea*. У том смислу за Аристотела *politea* представља идеални облик државног уређења. Дакле, политика и полиција настају из термина „*politeia*” (Рамо Маслеша, *Теорије и системи сигурности*, Магистрат, Сарајево, 2001, стр. 163).

¹⁰ Bayley David, *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*, New York, Rutgers University, Press, 1985. p. 13-14

¹¹ Мато Пушељић – Миливој Јеленски, *Полицијски системи - реализација полицијске функције кроз устрој*, Полиц. Сигур. Бр. 1-2/2007, Загреб, 2007, стр. 4-5

Историја потврђује чињеницу да се стварање модерне војске поклапало са стварањем државе - нације. Логично је, да се од тада војска схвата као „*круна државног суверенитета*” или егзактни показатељ моћи савремене државе. И на почетку XXI века постоји високи степен поистовећивања моћи војске и државе, јер је управо војска показатељ моћи савремене државе. Смисао постојања (*Raison d'être*) модерне војске увек је повезан с одбраном суверенитета, независности и територијалног интегритета државе од сваког облика спољне агресије. Другим речима, класична улога војске састојала се од одржавања мира у корист државе и њених грађана. У време мира од војске се очекује континуирана припрема, врхунска увежбаност и опремљеност. У случају рата, војска мора ефикасно применити све оне мере и активности за које се спрема у миру за евентуални рат. Дакле, она мора победити, тј. победити непријатеља и заштитити земљу, па се у одређеним ситуацијама у састав антитерористичког система државе укључују специјализоване антитерористичке јединице војске. Оне се ангажују само у следећим ситуацијама: у случају када терористи употребе нуклеарна, хемијска и биолошка (НХБ) средства; када тероризам прерасте у виши ново насиље (масовна гериола, устанак) па полиција сама не може да изврши задатак и у случају великих талачких ситуација када сама полиције није у стању да реши талачке ситуације.

*У свакој држави постоји непосредна повезаност између функционисања оружаних снага и других државних институција. Наиме, друштвена стратификација утиче на особености војне организације, принципе на којима се заснива, на унутрашњу хијерархију и улогу оружаних снага у друштву. Идеја да је дужност сваке хумане и законите владе да заштити своје грађане најјасније је формулисана у делима Томаса Хобса (Thomas Hobbes). У свом делу *De Cive*, Хобс наводи да су сада све дужности владара обухваћене овом једном реченицом: „безбедност људи је врховни закон”.¹² За Хобса, дужност владе да заштити грађане је обавеза у оквиру природног закона: „Онај ко има власт и користи своју моћ за друге циљеве а не за безбедност народа поступа против мира, односно против закона природе”.¹³ Иако је Хобс схватао да „потпуно заштити људе од заједничких зала... није могуће”, ипак је тврдио да је „безбедност циљ због којег се људи потчињавају другима; а ако нема безбедности, ниједан човек се не потчињава никоме, нити се одриче свог права на све ствари пре него што се поведе рачуна о његовој безбедности”.¹⁴*

У оквиру међународног права цивилна одбрана се дефинише као *необходно спровођење свих петнаест „хуманитарних” задатака чији је циљ да се „заштити цивилно становништво”, да се омогући да се оно „опорави од непосредних дејстава рата, непријатељстава или катастрофа” и да му обезбеди „неопходне услове за опстанак”*.¹⁵ У те задатке спадају: упозорење; евакуација;

¹² Томас Хобс, „*De Cive*” (Thomas Hobbes, *De Cive*), у преводу Томаса Хобса као „Грађанин”: Филозофске основе владе и друштва” (*The Citizen: Philosophical Rudiments Concerning Government and Society*, 1651), у књизи коју је приредио Bernard Gert, „Човек и грађанин” (Bernard Gert/ed/, *Man and Citizen*, Gloucester, Mass: Peter Smith, 1978), део XIII, одељак 2, стр. 258

¹³ Исто, стр. 258

¹⁴ Исто, стр. 176

¹⁵ Лоренс Џ Вејл (Lawrence J. Vale), *Цивилна одбрана*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 33

управљање склоништима; управљање мерама замрачивања; спасавање; санитарско обезбеђење, са првом помоћи и службом за верска питања; противпожарна заштита; откривање и обележавање опасних зона; деконтаминација и сличне заштитне мере; обезбеђење нужног смештаја и снабдевања; хитна помоћ при успостављању и одржавању реда у угроженим зонама; хитна поправка неопходних комуналних објеката; хитно уклањање мртвих; помоћ при одржавању објеката битних за опстанак и допунске активности неопходне за извршење свих наведених задатака, укључујући планирање и организацију, али не ограничавајући се на те две активности.¹⁶

Цивилна одбрана, као међународно-правни појам регулисана је Женевским конвенцијама из 1949. године и Допунским Протоколом I из 1977. године. Иако не постоји јединствено дефинисање појма „цивилна одбрана”, Вејлово одређење тог појма представља значајан искорак у разумевању цивилне одбране на међународном плану, и то: *„Под цивилном одбраном могли би подразумевати целокупност превентивних и спасилачких припрема које се обављају и организују ради заштите цивилног становништва и привредних објеката од савремених видова борбених дејстава и разарања, као и ради отклањања последица катастрофа, елементарних непогода и кварова.”*¹⁷ Обзиром на њену масовну организованост, специфичну обученост и опремљеност, цивилна одбрана представља значајан део антитерористичког система модерне државе.

По питањима безбедности основне обавезе *царинских органа* обухватају следеће: Управе царина су обавезне да све податке који се односе на организоване терористичке групе доставе службама безбедности; у области царинских послова, а у циљу одбране и заштите државе и њених грађана, потребно је(у оквиру царинске службе) формирати оделења за обавештајни рад, сузбијање кријумчарења и царинску истрагу; треба значајно унапредити ефикасност информационих система у супротстављању свим облицима угрожавања безбедности а посебно супротстављање тероризму. Дакле, посебну пажњу царина посвећује контроли лица која потичу из земаља за које пружају уточиште припадницима терористичких организација.

Правосудни систем чине сви судови, тужилаштва, министарство правде и све институције државе које су укључене у њен правни систем. Начело независности судске власти је изражено кроз неколико принципа: *принцип независности судске власти од законодавне и извршне власти; принцип обавезности судских одлука за све и дужности свакога да поштује извршну судску одлуку; принцип контроле судске одлуке од стране надлежног суда у прописаном поступку као и принцип забране вансудске контроле одлука суда.* У модерној држави надлежност суда се прописује Уставом и законом, као и да суд не може да одбије да поступа и одлучује у ствари за коју је надлежан. *Тужилаштво* заједно са судовима штити уставни поредак државе и има наглашену улогу у

¹⁶ Jakovljevic Bosko, „*The New International Status of Civil Defence* (The Hague: M. Nijhoff, 1982, p. 56).

¹⁷ L. Vale, *The Limits of Civil Defense*, Oxford University Press, 1991 стр. 33.

гођењу свих оних који се огреше о устав и законе своје државе, али и оних који са стране делују против интереса те државе, тј. њене националне безбедности. Ово се пре свега односи на шпијуне, односно агенте страних обавештајних служби, терористе и друге деструктивне организације.

Инспекције (лат. *Inspection* - надзор, преглед, контрола) су управни органи надлежни за обављање надзора над правилном применом и придржавањем закона од стране радних и других организација, односно грађана. Оне имају значајну улогу у изградњи антитерористичког система модерне државе.

Функционисање антитерористичког система државе

Међусобни односи субјеката система безбедности проистичу из саме природе друштва, а одређени су датим системом друштвених норми, законима и другим актима. Међутим, односи имају и шире друштвено значење. Они означавају операционализацију и формално правну регулативу неких општијих принципа који обезбеђују јединствено функционисање система, међусобну повезаност и условљеност појединих субјеката и елемената система и низ других организацијских претпоставки које у једном ширем оквиру друштвених односа детерминишу његов професионални карактер, али и његову ефикасност. Најбитнији принципи на којима се заснивају односи између субјеката система безбедности државе су: *принцип јединства система; принцип међународне функционалне повезаности и сарадње; принцип демократичности и професионалности и принцип међународне информационе повезаности*.¹⁸ Антитерористички систем модерне државе функционише кроз примену превентивних, репресивних и борбених мера органа државне заштите.

Превентивне антитерористичке мере државе

Мере у борби против савременог тероризма представљају веома значајну делатност демократског друштва, које је истински опредељено за трајно супротстављање савременом тероризму. Ове активности су најтеже, њихови резултати се не виде омах, они долазе тек након дужег времена и зато многи изражавају скептицизам према демократској превентиви у борби против тероризма. Демократском превентивом се улази у тамне вилајете насиља, осветљавају се њихове дубинске димензије и стварају се услови за дуготрајни процес искорењивања насилне делатности код тих људи. Веома је битно спознати психолошки профил терористе, његове мотиве и разградити код његове личности такозвани интризички мотив за спровођење насиља. Целокупно друштво мора испољити одлучност у борби против савременог тероризма, а не само антитерористички систем државе. Нужно је да се безбедност интегрише у политички систем земље, како би се створили повољни услови за ефикасно функционисање свих чинилаца одбрамбено-заштитног система државе. Основни предуслов за успешну заштиту од савременог тероризма су: високопрофе-

¹⁸ Исто, стр. 178

сионална и организована служба заштите; објективна (реалана) процена опасности (односно угрожености), с тим да се терористичке организације не смеју потценити нити пак преценити; залагање за професионално и успешно обављање својих дужности на радним местима грађана; доследном применом законских прописа смањиће се простор за терористичке активности, што је веома важан чинилац у заштити друштва; развијање демократске друштвене свести у свим структурама земље; непрекидна активност на развијању безбедносно-не културе, под којом се подразумева знање и мотивисаност појединца да се лично и самоиницијативно супротставља, те да предузима мере и поступке за спречавање терористичких активности; стално предузимање и унапређивање мера заштите у свим колективима и у свим срединама истицање одређених знања о методима и средствима, које терористи користе при извођењу својих активности.

Остваривање наведених предуслова не искључује већ, напротив, обавезује на предузимање одређених конкретних мера и поступака одбране и заштите у борби против тероризма. Оне су неопходне, а ефикасније су утолико колико полазе од наведених предуслова. Могло би се рећи да добро организована и свеобухватна самозаштита ефикасно делује у функцији одвраћања од терористичких активности.

Обавештајно-безбедоносна активност у борби против савременог тероризма се манифестује кроз јавну и тајну компоненту, јер терористи настоје да покажу како је нека влада неспособна да заштити људе и имовину. Сакупљање обавештајних података и њихова анализа, су кључ за решавање проблема тероризма. Нормалном и ефикасном функционисању обавештајног рада у борби против тероризма у многоне доприносе друштвене науке, које проучавају и тиме расветљавају различите аспекте терористичке активности, њихово понашање и особености што је посебан предмет интересовања обавештајних служби. Осим тога, сами методи друштвених наука успешно се користе у фундаменталном раду обавештајних служби.¹⁹ Обавештајне службе најважније податке о тероризму прибављају применом тајне методологије (тајаног прикупљања података, методе прикривеног прикупљања података). Међутим знатан проценат обавештајних података добијају коришћењем легалних извора, као што су средства информисања, јавни скупови, научне трибине, разни интервјуи грађана, посебно лица запослених у државним институцијама. Дипломатија је такође веома моћно „оружје” сваке земље у борби против савременог тероризма који, охрабрен глобализацијом неметано у многим погледима превазилази државне границе. Носиоци политичко-дипломатских активности су највиши државни руководиоци и органи (председник, скупштина, влада). Њихова улога у дипломатским антитерористичким активностима је одлучијућа, јер

¹⁹ Дакле, обавештајна служба је друштвено историјска и класно условљена специјализована организација која у оквиру свог делокруга рада спроводи тајне обавештајне, контраобавештајне и субверзивне садржаје према виталним интересима противника, користећи при томе специфичне методе и средства, са циљем остваривања одређених политичких интереса и заштите унутрашње и спољне безбедности. (Љубомир Стаић – Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 335)

они: правовременим активностима у иностранству обезбеђују уједначен приступ проблематици савременог тероризма, где се посебно потенцира обавеза држава да терористичке активности материјално не помажу нити политички подржавају; инсистирају на отклањању узрока тероризма, без обзира на обим и интензитет његове активности; у почетној фази терористичке активности правовремено јавно достављају податке и доказе на основу којих се могу потврдити присуство терористичких организација и група, како би се правовремено обезбедила међународна помоћ и подршка у антитерористичкој борби; обављају правовремено консултације са регионалним, европским и светским релевантним политичким чиниоцима, ради подршке за планиране антитерористичке акције. Иако се увек лакше даје политичка подршка, не одустаје се никада ни од оружане антитерористичке акције ако се дипломатским активностима насиље или претња насиљем не може спречити. Поред наведених, политичко-дипломатске антитерористичке активности обухватају и: активности са којима се упознају велике силе и УН о узроцима тероризма у циљу добијања међународне подршке за извођење ефикасне антитерористичке акције; врло је битно да се убеди званичници држава и представници међународних организација да одбијају тајне контакте са терористима и да им не пружају подршку, посебно материјалну помоћ (транзит, боравак, набавку оружја и обуку терориста); значајно је да владе пријатељских земаља пруже јавну подршку угроженој земљи у вези са мерама које предузима у антитерористичким активностима; упорна дипломатска активност може створити услове за офанзивну међународну критику држава које су наклонене терористима, која може утицати да те државе промене своје ставове односно да трајно престану да подржавају терористе. Савремена дипломатска активност доприноси да се на различитим скуповима (политичким, стручним и научним) међународних владиних и невладиних организација терористи третирају у складу са Повељом ОУН и међународним конвенцијама о сузбијању тероризма.²⁰

Примена свих антитерористичких поступака има посебно економску димензију, која мора бити првенствено заступљена у свим анализама, превентивне и репресивне антитерористичке активности, јер економска димензија има одлучујући значај у антитерористичкој борби. Почетак ХХИ века неки теоретичари називају „*нова економија тероризма*”, када терористичке организације широм света, „обрћу” око 1500 милијарди \$. То је, бројка која је два пута већа од бруто производа Велике Британије или сума која је четири пута већа од укупне готовине \$ у промету.²¹ Последице економске глобализације ће подстаћи велики броја сиромашних и незадовољних људи да се боре за опстанак и голо преживљавање. Масовно незадовољство народа користиће терористичке организације на глобалном плану.

²⁰ Радослав Гађиновић, *Тероризам у политичкој и правој теорији*, EVRO GIUNTI, Београд, 2010, стр. 299-302

²¹ Радослав Гађиновић, Интервју у часопису „Одбрана”, 1.2. 2007. стр. 11

Репресивне антитерористичке мере државе

Поред превентивних мера које имају за циљ одвраћање терористе од акције, држава предузима и репресивне мере, које се односе на примену кривичних, административних и других мера према извршиоцима терористичких активности. Иако се државна заштита мора све више оријентисати на превентивну акцију, она се не може одрећи репресивне функције. Примена кривичних санкција је неопходно средство заштите друштва и појединаца од друштвено опасних понашања, па се стога друштво не може одрећи казнене функције државних органа, нити се та функција може до краја свести на елементе кривично-правне превенције и ресоцијације, иако оне морају стајати са њима у комплементарном односу. Друштво је принуђено да позива на одговорност и кажњава, да примењује кривичне, административне и друге казнене мере, које су објективне, репресивне, али и нужне у конфликтима и условима у којим делују терористичке организације.

Приликом примене свих мера, битно је имати јасну представу о снази терористичке организације и степену опасности од њене активности. Потцењивање, односно занемаривање негативних појава има штетне последице. Уколико се друштво не бори против њих одговарајућим (ефикасним) мерама, оне постају све учесталије, интензивније и са већим притиском на друштво, што може изазвати колебање јавног мњења и слабљење отпорности друштва. *Да би друштво на време спречило овакве појаве и тенденције, оно мора инсистирати на егзактној, емпиријски идентификованој процени мера, које су неопходне за његову заштиту. Одатле произилази да је друштво позвано, када је реч о друштвено опасним понашањима и радњама, да и даље развија казнене правне инструменте у оквиру своје политике, који оправдано служе и циљевима заштите.* Државни органи, као непосредно одговорни за укупну безбедност земље и грађана, морају предузети најефикасније мере заштите од тероризма кроз: процену могућих носилаца тероризма; правовремену и реалну процену јачине и стварне моћи терористичке организације у циљу припреме антитерористичких мера и активности; правовремено представљање јавности циљева и начина деловања терористичке организације према цивилном становништву, како би она доживела осуду и дискредитацију у светској и домаћој јавности као и ефикасно спречавање јединственог „наступа” унутрашњег и спољног тероризма, али и међународну процену нарочито међународног односа у датом тренутку. Ове активности морају добити своју конкретизацију кроз доношење: нормативно-правних; политичко-дипломатских; безбедоносно-обавештајних; полицијско-репресивних и техничко - технолошких, физичких и борбених мера. *У оквиру реализације концепта самозаштите, до изражаја долазе две врсте мера:* друштвено превентивне и репресивне, које би требало да се оптимално трансформишу у преваспитну функцију.

Социјална превентива, узета за себе, без примене административне и казнене функције, још увек представља неприхватљиво решења са аспекта заштите, што је нарочито случај у време плиме терористичких активности. Исто тако, инсистирање на репресивној функцији, у одсуству превентивне акције,

водило би тражењу јединог решења у репресији, у схватањима и пракси прошлости, што је такође неприхватљиво.

У савременим демократским друштвима треба очекивати да мере државне репресије све више исчезавају, губе друштвени смисао и оправдање, уколико јача унутрашња снага друштва и како оно постаје јединственије и стабилније. У таквим друштвеним околностима терористичке активности све више добијају карактер напада на цело или готово цело друштво, које ће моћи, захваљујући својој хомогености и компактности, да их решава или отклања на безболнији и једноставнији начин, уз помоћ савремено опремљених и врхунски обучених и мотивисаних јединица за противтерористичка дејства.

Борбене антитерористичке мере

На почетку XXI века, терористичке организације су постале озбиљна претња светском миру, зато борбене мере антитерористичких војних и полицијских јединица имају веома значајну улогу. Када превентивне и репресивне мере не дају резултате, војне и полицијске антитерористичке јединице ступају у акцију, како би правовремено заштитили грађане и државне институције, које су мета терористичких организација.

У савременим војним доктринама, планирају се посебне мере за борбу против терористичких активности и то: мере јединица и свих субјеката заштите; поступци јединица и осталих система заштите и борбена дејства антитерористичких јединица војске и полиције. *Мере обухватају* правовремено откривање терористичких група, њихових планова и припрема, обезбеђење, координацију антитерористичке заштите као и организовање и припрему јединица за противтерористичка дејства. *Поступци су:* организовање и извиђење правовремене физичке, оперативне и техничке заштите у циљу спречавања извођења терористичке акције. У противтерористичкој борби најефикаснија је метода директног удара, која захтева ангажовање мањих али врхунских обучених и опремљених бораца. Према томе, савремени тренинг код тих јединица је незаменљив, што значи вежбати, вежбати и само вежбати. Постоји изрека „лако на вежби – тешко у борби” и „тешко на вежби – лако у борби”. Сложеност и специфичност задатка посебних антитерористичких јединица захтева непрекидно дограђивање и усавршавање јединствене тактике деловања, при чему треба да дођу до изражаја начела брзине, енергичности, кратког трајања акције и рационализације употребљених јединица и средстава у антитерористичкој борби. Борбу са терористичком групом воде јединице по фазама које се међусобно разликују по примени оперативно-техничких мера и радњи, времену одбијања и карактеристикама терористичке групе. Припрема за против-терористичку акцију зависи од тачности обавештајних података: о јачини групе; локацији; наоружању; постојању сарадника терористичке групе у локалном становништву.

Борбу против терористичких групација организовано воде органи државне заштите. Међутим, у општем смислу поред антитерористичких јединица у борби против тероризма се укључују обавештајно-безбедоносне агенције, ин-

ституције за политичко-дипломатско и информативно-пропагандно деловање. Од изузетног су значаја одређене стратегијске претпоставке за успешну припрему и извођење антитерористичких активности. *Те стратегијске претпоставке се могу класификовати у неколико значајних група, као што су:* Јединствени приступ и изградња јединственог и конзистентног категоријалног и појмовног система одређења тероризма, који би обезбедио систематизацију делатности и активности на његовом елиминисању.

Систем безбедности у реализацији своје заштитне функције учествује у остваривању правне државе на тај начин што представља средство да се свако непоштовање права онемогући, било да долази до појединаца или група у земљи или изван ње. У суштини, систем безбедности се и успоставља ради онемогућавања противправности.

Систем интегралне безбедности оличен, у првом реду, у институцији УН, настао је да уреди односе међу државама чланицама на пољу безбедности на основама међународног права, декларисаном у Повељи УН. *Припадајући УН све земље (без обзира на свој актуелни однос), прилагодиле су своје понашање на међународном плану начелима и принципима израженим у документима УН.*

Активности и мере система безбедности у области одбране обухватају све облике борбе и отпора које ће држава применити у супротстављању свим облицима угрожавања, све друштвене делатности које имају нарочито значај за очување слободе и независности земље, као и оне безбедносне мере које се као посебне активности предузимају у случају опасности по државу. Осим општег циља систем безбедности државе обухвата скуп примарних и секундарних, трајних и привремених, унутрашњих и спољних, краткорочних и дугорочних циљева. Наравно, ти разноврсни циљеви међусобно су повезани и имају своје место у хијерархији приоритета њиховог остваривања. Према Аристотеловом схватању, „постоје две врсте ствари од којих зависи срећа у свим државама. Једно је, *поставити правилан циљ и сврху*, а друго, *пронаћи средства која воде остваривању тог циља.*”

Послови система безбедности државе најдиректније непосредно и посредно доприносе економском развоју и безбедносној стабилности државе. Ефикасно вршење послова безбедности државе директно омогућава остваривање безбедности као целине.

У науци је доказано, а искуства из праксе потврђују да на безбедносну снагу државе непосредно утичу достигнућа целокупног његовог развоја, стабилност економских, политичких и укупних друштвених односа и њена организованост и оспособљеност за безбедност. *Да би се остварила и друга претпоставка безбедности – организованост и оспособљеност државе за безбедност неопходно је извршавати одређене послове којима се то непосредно обезбеђује. Те послове, због њихове природе и сврхе, називамо пословима безбедности државе.*²²

²² Љубомир Стајић – Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 107

Свака активност субјеката безбедности је циљно рационална, свесна, сврсисходна и динамична активност и мора да тежи да буде ефикасна. Без активности субјеката безбедности, која мора бити усклађена са активношћу политичких субјеката, *нема ни потребне безбедности и сигурности на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу*. Суштина активности субјеката безбедности *јесте постојање одређених мотива, високо професионалних органа, институција и учесника, који фактички и утврђују ниво потребних безбедносних активности и циљева које треба остварити*.

Литература:

1. Albers, R. (1998) „From clientalism to cooperation: Local government participatory policy, and civic organising in Porto Alegre Brazil”, *Politics and Society* 26 (4):
2. Adam Kuper – Džesika Kuper, *Enciklopedija društvenih nauka*, том II Službeni glasnik, Beograd, 2009,
3. Dembowsky, H. (2001) *Taking the State to Court: Public Interest Litigation and the Public Sphere in metropolitan India*, New Delhi.
4. Goetz, A.M. and Jenkins, R. (2004) *Reinventing Accountability: Making Democracy Work for the Poor*, London.
5. Huntington, S. (1991) *The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century*, Norman, OK.
6. Hantington, S. (2004) *Treći talas, Demokratizacija na izmeku dvadesetog veka* (prevod: Branimin Gligorić) *Politička kultura Zagreb-CID, Podgorica*.
7. Jenkins, R. i Goetz, A.M. (1999) „Accounts and accountability: Theoretical implications of the right to information movement in India”, *Third World Quarterly* 20 (3)
8. O'Donnell, G. (1999) „Horizontal accountability in new democracies”, in A. Schedler, I. Diamond and M.F. Plattner (eds.) *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*, London.
9. Schedler, A. (1999) „Conceptualizing accountability”, in A. Schedler, I. Diamond and M.F. Plattner (eds.) *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*, London.
10. D. Vejnović, *Sistem bezbednosti i društveno okruženje*, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2006, str. 87
11. Ljubomir Stajić – Radoslav Gaćinović, *Uvod u studije bezbednosti*, Draslar, Beograd, 2007,
12. Ljubomir Stajić; Saša Mijalković; Svetlana Stanarević, *Bezbednosna kultura*, Draganić, Beograd, 2005,
13. M. Rakić i D. Vejnović, *Sistem bezbednosti i društveno okruženje*, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2006
14. Ludvig von Bartalanffy, *General Theory of System: Application to Psychology*, in the *Socijal Sciences – Problems and Orientations*, Mouton/UNESCO, The Hague, Paris, 1968
15. Perko-Šeparović, I. *Teorije organizacije*, Školska knjiga, Zagreb, 1975
16. Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb, 1998.
17. Ludvig von Bartalanffy, *General System Theory*, Georga Brayiller, New York, 1968

ПРЕДРАГ Д. ПАВЛИЋЕВИЋ

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ЗА АНАЛИЗУ КОНЦЕПАТА КОНТРАТЕРОРИЗМА ОСЛОЊЕН НА ИСТРАЖИВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ АСПЕКТА ЕУ

Назнака о усмерености проучавања и потреби изградње методолошких поставки за истраживање концепата контратероризма

Значај делотворне контратерористичке (КТ) политике проистиче из функције модерне државе: да грађанима обезбеди слободу у пуном значењу – створи окружење у којем ће грађани самостално, у друштвеним интеракцијама, градити оно што сматрају срећним животом. Предуслов остваривања овог основног задатка државног поретка је његова безбедност, а основни предуслов успешне борбе против тероризма ваљана законска регулатива која дефинише принципе и циљеве деловања, надлежности, начин рада и односе институција, тј. ваљан правни оквир који поставља темеље активностима на супротстављању тероризму: политичким, дипломатским, безбедносним и обавештајним, финансиј-ским и другим мерама.

Анализу (контра)тероризма покрива више наука и научних дисциплина, научни дискурс је широк, ниво анализе различит, као и нагласак на појединим аспектима. Проблем уочавамо и у констатацијама: „тешкоће ЕУ су сложене јер ‘*counter-terrorism*’ није сама по себи дефинисана област и у најширем и пуном смислу се ‘*counter-terrorism*’ протеже преко више области политике. То је преко-стубна активност која ангажује многе актере и инструменте ЕУ, и због тога се наилази на проблеме координације на неколико нивоа”¹.

Међутим, како се наглашава у једној ЕУ студији, свеобухватна КТ теорија недостаје (тешкоће су делом узроковане и недостатком јасно дефинисане политичке области), те је потребан теоријски оквир да се формулише кохерентна стратегија – а као прва препорука за борбу против тероризма одређује

¹ Lauri, Lugna, Institutional Framework of the European Union Counter-Terrorism Policy Setting, Baltic Security&Defence Review, volume 8, 2006, p. 101.

„проценити релевантне теорије” – па студија има за циљ да дефинише теоријске димензије контратероризма, односно да, уважавајући елементе из више академског поља, пружи аргументе за изградњу теоријског оквира истраживања контратероризма, искристалише теоријски оквир за развој ефективне КТ стратегије².

Док се у другој ЕУ студији указује да компаративне анализе КТ политика нису систематичне, те се наглашава потреба за мерним инструментима који уважавају све аспекте борбе против тероризма, укупност КТ политике³.

Bendiek Annegret управо сматра кохерентност и ефикасност централним питањима контратероризма (*network form of counter-terrorism*), а да „кохерентна политика у значењу хоризонталне, вертикалне и институционалне димензија није циљ сама по себи, већ се мери њеном ефикасношћу”.⁴

При чему теоријски основи за анализу КТ стратегије не трагају за егзактним мерењем њене ефикасности⁵.

Међутим, потребно је јасно операционализовати, истаћи значај категорија ефикасности и адаптивности унутар хипотетичког оквира истраживања КТ концепта.

Разматра се ефикасност и адаптивност циљно изабраних метода и средстава са политичког аспекта – политичких последица њихове примене, усклађености са окружењем и доступним ресурсима⁶.

² Види ближе: *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, 19 October 2007, Deliverable 10, Work package 6, pp.5-23.

³ *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008.

⁴ Bendiek, Annegret, *EU Strategy on Counter-Terrorism: Steps towards a Coherent Network Policy*, SWP Research Paper, RP 12, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, November 2006, p. 10. Наиме, у студији се разматрају релације „кохерентност и европски облик мреже против-терористичке политике”, констатује да се повезаност може посматрати као циљ (усмереност) али и као средство ЕУ политика, те да у аналитичком оквиру ЕУ кохерентност може бити подељена у три категорије: *хоризонтална*: између различитих области политике, или ланаца деловања у контратероризму; *институционална*: на једној страни између различитих тела ЕУ и актери у сва три стуба, и на другој страни ван оквира Европске уније; *вертикална*: између Уније и 27 националних политика.

⁵ У већ поменутој студији *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, уз упућивање на закључке студије „*The Effectiveness of Counter/Terrorism Strategies*” (pp. 28-29), наглашава се да постоји изражена потреба да се развију механизми евалуације КТ стратегија, а да је мерење њихове ефикасности научно неистражено, те да постоји тек неколико емпијски тестираних студија. Констатује се потреба за конкретном проценом мера, а да је од свих препорука можда најизраженија „потреба истраживача да ‘истражују начине на које терористичке стратегије могу бити анализиране’ (Љум и сарадници, 2006: 36), као и различите методологије које се могу користити да би се дошло до додатног разумевања процеса и његових последица”.

⁶ Индикатори адаптивности контратерористичког концепта могу бити: у којој мери је КТ стратегија у корелацији са уважавањем фактора који одређују узроке, поводе, носиоце, организационе форме, средства и методе терористичких активности, да ли КТ мере одговарају на трендове тероризма, да ли је концепт прилагођен геополитичким условљеностима и интересима датог политичког ентитета, у којој мери је институционални сегмент изграђен и кохерентан, као и у којој мери одговара на захтеве поштовања грађанских права и слобода.

Делотворност концепта се не схвата једноставно као степен утицаја спровођења (поштовања смерница) програмских, стратешких и акционих докумената на плану борбе против тероризма (њима дефинисаних мера и законских инструмената), пошто је питање делотворности повезано са мноштвом варијабли – обухвата политичко концептуалне и оперативне факторе: детерминанти које исказују специфичан однос КТ концепта према ширем политичком концепту и конститутивним принципима датог ентитета, поштовања принципа који су од значаја за ефикасност⁷.

Процена концепта контратероризма подразумева проблематизовање поштовања савремених цивилизацијских вредности у његовом конципирању, разматрање његове правне заснованости као кључних одредница модерне политике. Како констатује Bjørn Møller, прво питање доносиоца политичких одлука је означавање приоритета КТ политике, да питање има јасне буџетске импликације, али да то није само питање економије већ и спремности да се жртвују друштвене вредностима као што су слобода и људска права ради заштите од терористичких напада, а да се под маском очувања безбедности могу подрити управо те вредности⁸. Док се Paul Wilkinson залаже за јасно поштовање либерално демократских принципа у борби против тероризма, што види као комплексан проблем, јер су средства ограничена потребом поштовања грађанска права и демократске праксе⁹.

Полазећи од назначеног проблемског оквира циљ овога чланка је проверити основаност хипотезе која гласи да су у теоријском оквиру за анализу и процену концепата контратероризма референтне категорије ефикасност и адаптивност институционалних механизма датог политичког ентитета, примена и развој нормативног оквира његове контратерористичке стратегије, стратешки интереси политичког ентитета, као и актуелни међународни односи и процеси, укључујући утицај кључних геостратешких играча и њихових интереса.

Наиме, циљ овог чланка је да назначи елементе за конципирање кохерентног теоријског оквира за анализу и процену КТ стратегије и политике.

⁷ Са политичког и правног аспекта потребно је истраживати: у којој мери, и на који начин се у реализацији КТ политике од стране институционалних структура (државе или другог међународног ентитета) поштује принцип сарадње – са другим државама, међународним организацијама, невладиним организацијама, верским заједницама, као и са грађанима; у којој мери се у спровођењу КТ стратегије поштује принципи кохерентности и систематичности – истраживати степен потпуности, комплексности, односно усаглашености примене политичких, информационо-пропагандних, социо-економских, правних, безбедносних и других мера дефинисаних (преко декларативних и правно обавезујућих норми) у борби против тероризма; у којој мери се, од стране институционалних структура, поштује принцип координације (који подразумева планско, циљно, систематско, стабилно али и еластично повезивање свих компоненти система које су од значаја са аспекта безбедности) у реализацији политике борбе против тероризма.

⁸ Møller, Bjørn, Security sector reform and the fight against terrorism, DIIS REPORT 2007:12, Danish Institute for international studies, Copenhagen, 2007, p. 14.

⁹ Wilkinson, Paul, International terrorism: the changing threat and the EU's response, Chaillot Papers no. 84, October 2005, Institute for Security Studies, European Union, Paris. Наиме, демократску перспективу и аспект поштовања људских права и слобода Wilkinson провлачи кроз целу своју студију, док принципе излаже директно на стр. 38-40.

Из перспективе теорије политике прихвата се вишедимензионални прилаз: уважавају се безбедносне димензије, војне, културолошке, перспектива политичке филозофије, етички аспекти, аспект социологије религије, као и психолошки и социо-психолошки аспект. Подржава се приступ који захтева широк аналитички инструментариј, становишта која тврде да је „потребан холистички и мулти-дисциплинарни приступ”¹⁰. Тероризам као претња безбедности није једино – чак у појединим аспектима нити примарно предмет наука безбедности и војних наука – пошто тероризам покреће не само питања облика и начина заштите, већ и истраживање начина и средстава за досезање циљева који су дефинисани у борби против њега. Неприхватљив је прилаз који настоји да као искључиво оперативну наметне своју теоријску перспективу, али се постулира, да услед њима иманентог карактера и усмерености, политички и правни аспекти пресудно утичу на ефикасност концепта контратероризма, те је њихово проучавање претпоставка за проучавање безбедносног и војног аспекта.

Методе истраживања

Начин и метод истраживања одређује примена аналитичких метода, од општенаучних компаративном методом¹¹. У односу на основне теоријско-методолошке правце методолошки прилаз је одређен поставкама теорије политике – која се опредељује генералном теоријом (метатеоријом), детаљношћу, савременошћу и методолошком употребљивошћу¹². Са израженим теоријским плурализмом, и уз уважавање опаске Бајме фон Клауса (Beume von Klaus): „аналитичка знанствена теорија има предност што може, због своје велике отворености, субсумирати мноштво поставки и што оне могу важити као подручје операционализације те теорије”¹³. Приступ се ослања на метатеоријску поставку која наглашава плуралистички приступ моделима и теоријама¹⁴.

Наиме, метод истраживања има додирних тачака са функционалистичким приступом¹⁵. Теоријски оквир би Бајме вероватно означио варијантом

¹⁰ Овде је као недвосмислен цитиран став који је конципирао Bjørn Møller, а који такође сматра да је проблемски оквир контратероризма потребно промишљати преко више теоријских перспектива, наглашавајући потребу за интердисциплинарношћу и специјализацијом. Види шире: Møller, Bjørn, *Terror prevention and development aid: what we know and don't know*, Danish Institute for international studies, DIIS REPORT 2007:3, Copenhagen, 2007, pp. 17-18.

¹¹ Основ за овакав приступ је и став који се региструје у ЕУ студији Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, p. 20: „Мерење ефикасности је једноставно најважније питање за свакога ко је заинтересован за политику борбе против тероризма, али не може бити испитано без средстава да покаже разлике између различитих контратерористичких политика”.

¹² Види ближе: Симеуновић, Драган, *Теорија политике – ридер 1.*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002, стр. 63-66.

¹³ Beume, von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, Стварност, Загреб, 1977, стр. 50-51.

¹⁴ Види ближе: Parsons, Wayner, *Public policy: An introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Edward Elgar Publishing Inc, UK and USA, 1999, p. 73.

¹⁵ Методолошка литература указује да је „функционална анализа као репрезентативна одредница функционализма ... поступак изразито синтетичког карактера” (цитирано: Милосављевић Сла-

еклектичког функционализма¹⁶. Понешто прецизније, за одређене аспекте, метод је близак системском приступу¹⁷.

У једној од ЕУ студија констатује се да перспектива јавне политике анализира КТ мере са аспекта рефлектовања циљева политике, односно гледа на КТ политику кроз „објектив који нам омогућава да испитамо однос између различитих облика тероризма и општих политичких принципа потребних његовом супротстављању” – те је разликовање типова КТ праксе један од начина структурисања теоријски заснованих предлога будућих мера¹⁸.

Дакле, у концептуализацији примене теоријско-методолошких праваца може се руководити и теоријским обрасцима анализе јавних политика¹⁹. За методолошки приступ од значаја је свакако системски, као и институционални образац, односно поставке неоинституционализма²⁰.

Одређење политичких и правних аспеката контратероризма и њихова међузависност

Политика је делатност која подразумева конфликт, али и кооперацију, хармонизацију интереса – у првом реду је избор и одлука, стварање перспектива и могућности за нове алтернативе (тима ширење простора слободе).

Свака дефиниција политике подразумева елементе циљева и ресурса, анализу проблема и свесни избор мера за долажење до решења, избор заснован

вомир и Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, друго издање, СГ, Београд 2003, стр. 320) – што одговара прихваћеном израженом теоријском плурализму. Функционализам (види: Веуме von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, стр. 113-116) није једносмеран методолошки правац и теоријски приступ, те је за методолошки оквир могуће искористити одређене поставке функционализма Талкота Парсонса (види ближе: *Основи методологије политичких наука*, стр. 322-323), Хомансовог „микрофункционализма” (јер детерминирајућу улогу приписује микрогрупама) и функционализма Р.К. Мертона (види ближе: *Основи методологије политичких наука*, стр. 323-328).

¹⁶ Веуме von Klaus је означава варијантом која „не сили на преузимање метатеоријских претпоставки”. Види ближе: Веуме, von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, стр. 110-111.

¹⁷ Системски приступ је неопходан за пошто посматра системе „као целине и као интеракције између делова и целине и делова и делова”, полази од става да друштвене системе карактерише сврховитост, као и да је „организована сложеност” фундаментални истраживачки проблем. Види: *Основи методологије политичких наука*, стр. 328-330.

¹⁸ *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, p. 6.

¹⁹ Види ближе: Хафнер Финк, Даница, *Обрасци за анализу јавних политика*, *Политичка ревија / Political review*, година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008, стр. 237-254. Назначимо само да се обрасци као „поједностављења стварности” узајамно не искључују већ допуњују, те да их је „у складу са Ласвеловом поруком да је добра policy анализа мулти-методска” потребно употребљавати комбиновано, како би се у потпуности истражила сва комплексност политичких појава и процеса, а да обрасци „одражавају различите политичке праксе и примерени су за употребу само у одређеним околностима”. Нагласимо и да сви обрасци нису оперативни, посебно не за све друштвене, политичке и геополитичке контексте.

²⁰ Од посебног значаја се чине поставке неоинституционализма које траже одговор на централно питање овог приступа: како (политичке) установе утичу на садржај, обликовање и реализацију (ефекте) јавних политика, док се као предност истиче да је „отворен за повезивање са тумачењима других приступа”.

на претпоставкама везаним за карактеристике и узроке проблема²¹. Политички аспекти се са правом широко одређују, тачније, сфера политичког²². Наиме, бавити се одређењем политичког *аспекта* значи јасније разграничити теоријске перспективе, имајући у виду упозорења теорије о методолошким опасностима при дефинисању истраживачког поља политичких наука²³. У овом тексту се у основи уважава став да „највише основа да буду прихваћена имају она схватања која под предметом науке о политици подразумевају одређену релативно самосталну сферу друштвеног живота”²⁴.

Одређења политике и политичког су у тој мери многобројна и вишеслојна да њихова комплексност захтева формулисање оперативне дефиниције: сфера реалности коју чини телеолошка делатност одређена категоријама моћи и интереса²⁵.

Правни аспекти обухватају субјекте права и њихове акте повезане са нормама, у овом тексту се означавају као институционалне детерминанте. У појму институције се подразумева елемент који указује на стабилан начин обављања активности у политички организованој заједници, уз наглашенији еле-

²¹ Види ближе: Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, pp. 8-9.

²² Види шире: Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, Основи методологије политичких наука, стр. 25-27 и стр. 29 (функција политике).

²³ Види ближе: Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, Удружење „Наука и друштво”, Београд 1999, стр. 47-49. Такође: Лукић, Радомир, Историја политичких и правних теорија, Научна књига, Београд, 1982, стр. 14.

²⁴ Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, стр. 49.

²⁵ Изложено је основ за одређење политичких детерминанти борбе против тероризма, а као оних које се тичу: циљно одређених и објективно условљених геостратешких и економских интереса датог политичког ентитета, и начина њиховог очувања (као и јачања међународних позиција и утицаја); садржаја циљева КТ деловања који се дефинишу у одговору на терористичку претњу (не само у КТ законодавству, већ и у другим областима од утицаја), као и оних који се могу регистровати у изјавама доносиоца кључних одлука; усмерености циљева (укључујући и временску димензију: краткорочни, периодични, дугорочни), односно степена општости циљева (да ли су стратешки, оперативни, тактички) и релација под-циљева, посебно њихове усклађености и разлога евентуалне неусклађености; одређења рањивости и најважнијих мета или области које се штите реализацијом постулираних КТ циљева; начина на који се одређује терористичка претња (тј. начина на који се дефинишу приоритети у спектру претњи, њихов карактер и значај, на који начин и са којим мотивима се одређује статус носилаца претњи); вредносних ставова и постулата од којих се полази у дефинисању КТ стратегије и изведених оперативних задатака; начина на који се врши одабир алтернатива одговора и избор њихових модалитета, као и њихове корекције и надоградње; одговора на питања о начину остваривања дефинисаних циљева, укључујући одговор на питање о мери уважавања потребе за поштовањем постулата владавине закона и очувањем легитимитета доносиоца одлука (и међународног угледа); да ли се деловањем покушава остварити више циљева (питања комплексности циљева); одговора на питање о евентуалној неслагласности између нормативно постулираних и циљева којима се тежи у пракси (да ли се прави циљеви прикривају и манипулативним механизмима остварују прикривени); да ли се анализирају пропусти, ствара слобода за критику постојећег правца деловања и предлагање нових (нормативних и институционалних) решења, односно, да ли се покрећу, колико често, ко, на који начин, и из којих мотива се покрећу нове КТ иницијативе; на који начин се координира деловање укључених КТ актера; да ли се исказује спремност укључених актера за компромисним решењима; одговора на питање да ли се исказује спремност за сарадњу са другим актерима, у којој мери и којим модалитетима, као и питања избора КТ средстава, инструмената, ресурса.

мент формализованог, правним оквиром дефинисаног обављања улога, надлежности, нормама дефинисане структуре и односа са другим институцијама. Правни аспект стога обухвата нормативне и институционалне детерминанте²⁶.

Политика и право су у међузависности, која се исказује у многим аспектима²⁷. Начин вршења политичке власти је омеђен правом, место и функција права је да контролише политичку моћ, те савремени концепт политике није изводљив без категорије права. Разматрање КТ концепта стога мора уважавати правне и политичке детерминанте у тесној међузависности:

Политички и правни аспекти борбе одређеног политичког ентитета против тероризма обухватају систем мера, радњи и активности, дефинисан правним актима које доноси ентитет (укључујући и његове чланице), као и институционални оквир који га прати, усмерен на очување његове безбедности и безбедности његових грађана, као и заштиту његових правних вредности, у складу са геостратешким интересима ентитета, на начин који се цени ефикасним и адекватним постулираним вредностима ширег политичког концепта који подржава, а у оквиру релација које ентитет гради са релевантним факторима у међународним односима и обавезама преузетим међународним уговорима, под утицајем и у складу са његовим виђењем глобалних политичких и безбедносних процеса.

Теоријски оквир за анализу и оцену концепата контратероризма

У литератури се региструје већи број теоријских модела преко којих се концептира и анализира стратегија контратероризма, а модели су увезани са праксом. Тако једна ЕУ студија посматра КТ концепт ЕУ, и приступ проблему формулише тако што упућује да је потребно „установити јасну поделу одговорности између три подручја активности ЕУ” у борби против тероризма, и то: стратешки (ниво Уније), оперативни („национални форуми који би преузели упозорења и подршку владама и јавности, али који нису опремљени са извршним овлашћењима”) и тактички (сарадња служби безбедности)²⁸. Модус методолошког оквира приступу проблематици контратероризма може бити изведен и на основу трочланог модела разматрања феномена тероризма постављеног у ЕУ студији *„Terror prevention and development aid: what we know and don't*

²⁶ Потребно је наине уважити следеће: „Исход деловања система сарадње у безбедности у оквиру међународне безбедности, сматра Кари Мотола, зависи од четири врсте услова: 1) нормативних и концептуалних основа за дејствовање; 2) институционалног оквира у којем се сарадња одвија; 3) војних, економских и осталих могућности доступних за заједничку употребу; и 4) политичке воље и способности одлучивања држава, појединачно или удружено, да узврате на изазове и опасност по своју безбедност (Mottola, 301)”.

Цитиран је: Бајагић, Младен, Нови концепт безбедности – сарадња у безбедности (cooperative security), Безбедност, vol. 46, бр. 6 (стр. 815–832), Београд, 2004, стр. 828.

²⁷ Ближе: Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, стр. 62-63.

²⁸ Peter Munday et al., New European Approaches to Counter Terrorism, ESSTRT Deliverable D6-1, Final Report, 21 March 2006, pp. 7-8.

know” – с тим да се политички аспект (и његово истраживачко поље) у овом чланку региструје на свим нивоима анализе (микро, мезо и макро нивоу).

Потребно је имати у виду и упозорења при излагању концепата контратероризма да се три основне опције („*grand strategies*”: превентивна, активна, и пасивна) могу комбиновати, да све имају стратешке и тактичке импликације – те да реформе безбедносног сектора нису једнозначне уколико се жели ефикасност, а да везе између реформи и борбе против тероризма нису очигледне нити јаке – те поменуте реформе не могу унапред заштити било коју земљу од свих облика тероризма²⁹.

Ослањајући се на теоријске и аналитичке концепте, мере на праћењу трендова тероризма, имплементације инструмената, реконципирање и оцену КТ стратегије и политике у оквиру ЕУ, тј. мере органа ЕУ усмерене на праћење развоја, резултата и ефикасности спровођења дефинисане стратегије и политике у борби против тероризма, односно, ослањајући се на истраживање нормативног основа КТ концепта ЕУ, институционалних механизма и политичких детерминанти које га одређују, може се предложити *шири истраживачки модел вредновања и анализе концепата контратероризма (који, свакако не може бити универзално применљив* – пошто се уважавају упозорења да не постоји јединствен, једино исправан, ефикасан организациони модел, односно модел чије су поставке усклађене са историјским традицијама, политичком културом, правним системом, специфичним безбедносним изазовима и геополитичким положајем свих политичких ентитета).

Закључује се да анализа концепата борбе против тероризма обухвата следеће елементе:

1. обим присутности проблема тероризма у политичком и јавном дискурсу, начин дефинисања актуелних и потенцијалних опасности од тероризма (којег је интензитета и садржаја перцепција угрожености, које су њене кључне ознаке), усаглашеност официјелног и медијског дискурса о (контра)тероризму, регистровање преовлађујуће перспективе (војна, безбедносна, политичка, правна)³⁰. Претходно обухвата начин на који се схвата и разрешава проблем пројективности безбедносних изазова, ризика и претњи, који је степен уважавања структуралних фактора који су од утицаја на трендове тероризма, на који се начин они прате, истражују и разматрају;

²⁹ Види ближе: Møller, Bjørn, Security sector reform and the fight against terrorism. Приметимо и да аутор студије напомиње да одређени елементи реформе сектора безбедности могу бити од користи против специфичних облика тероризма, под специфичним условима, да, поред осталог, и даље постоји „weakest link problem” („заштита од једне врсте тероризма једноставно позива терористима да преиспитају своју тактику и истраже преостале празнине (могућности)”).

³⁰ У студији Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches закључује се да прихватање одређеног контратерористичког приступа у великој мери зависи од владиног виђења тероризма, да они који сматрају да је тероризам облик ратовања често прибегавају репресивном одговору, док су они који виде тероризам као кривично дело (ЕУ) у могућности да примене шири спектар одговора.

О овом проблемском кластеру види ближе: The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law Deliverable 2, WP 2, 12 September 2008, Интернет, [http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP2%20Del%](http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP2%20Del%202.pdf) (приступљено 16. 01. 2012.).

2. дефинисање правних аката који регулишу област борбе против тероризма, као и правних аката у повезаним областима. Посебно је потребно установити да ли је успостављен нормативни појам тероризма (анализирати га), и у вези с тим, правне процедуре потребне на његовом супротстављању³¹;
3. истражити развијеност правног (нормативног и институционалног) оквира, као кључног елемента контратерористичког концепта;
4. да ли је контратерористичка политика усмерена на настојања да се успостави адекватна, ефикасна институционална структура. Анализа стога обухвата утврђивање и истраживање више варијабли:
 - садржај и структура институционалног КТ оквира датог политичког ентитета, као и регистровање (разлога) промена унутар њега од значаја за против-терористичко деловање;
 - дефинисање (кључних) институција које су за поменути безбедносни сегмент директно задужене у институционалној структури, или институција чији делокруг рада између осталих задужења обухвата и борбу против тероризма (њихове одлуке и мере су од значаја за контратероризам);
 - са првенственим циљем да са аспекта њихове функције у борби против тероризма назначи њихово место, састав (структура), задаци, надлежности, процедуре одлучивања и начин функционисања и рада;
 - начина на који се успостављају односи институционалних актера укључених у контратерористичке активности, као и облика координације у њиховом раду, могућности и степена остварене кооперације и комуникације унутар КТ система;
 - укључујући регистровање дисфункционалности, правних (и оперативних) празнина, неусклађености, елемената неодређености (да ли се региструје и изостанак прецизног дефинисања обавеза и одговорности у односима појединих институција чији је долокруг рада борба против тероризма), процедуралних недоречености, да ли институционална КТ архитектура узрокује (у неким тачкама) преплићање надлежности и задатака (узроковане комплексношћу нормативног оквира њиховог деловања), циљева рада и одговорности институција, сложен процес реализације одлука, некохерентно и неефикасно управљање активностима и иницијативама, неадекватну координацију, или тешкоће у размени информација;
 - степен и начин на који се остварује координација рада са другим институцијама којима то није превасходни делокруг рада;
 - имајући у виду различит карактер институција и организација укључених у КТ активности, истражити да ли су адекватно дефинисани њихови односи и одговорнос-

³¹ О теоријским контраверзама, и практичним импликацијама овог проблема од користи је остварити увид у: The Definition of Terrorism: A report by Lord Carlile of Berriew Q.C. Independent Reviewer of Terrorism Legislation, presented to Parliament by Security of State for the Home Department, by Command of Her Majesty, March 2007, Интернет, <http://www.tamilnation.org/terrorism/uk/070301carlile.pdf> (приступљено 12. 10. 2011.) Такође се у ЕУ студији The Nature of Terrorism: Defining Terrorism within EU (Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Work package 3, 28 June 2007), pp. 4-5, указује на разлоге доношења дефиниције тероризма на нивоу Европске уније. Подсетимо и да „постоји већ много тога што се може сматрати **аспектима или оперативним дефиницијама тероризма** изграђеним од стране УН”, као и да је „проблем његовог дефинисања као sine qua non услова успешне борбе” (види шире: Simeunović, Dragan, Terorizam: opšti deo, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio, 2009, стр. 65).

ти, да ли оне могу, редовним процедурама и јасно дефинисаним институционалним каналима, утицати на активности других институција (посебно када ове не поштују устаљене процедуре), нарочито у ванредним условима и ургентним ситуацијама (које институције) – да ли постоји јасан законски и подзаконски основ за њихово деловање, и регулисани односи субординације;

- степен организационе сложености КТ институционалне структуре: провера упозорења теорије да мноштво актера не значи и ефикасност, и да је огромну институционалну машинерију тешко рационализовати уколико адекватно манипулише законима очувања бирократизоване моћи (константно настојећи да оправда целисходност свог постојања, прошири овлашћења и моћ). Организациона сложеност као истраживачки проблем концепта КТ, пратећи поставке функционализма, обухвата анализу функционалне неопходности да надлежност појединих тела, са становишта потребе система, обухвати и борбу против тероризма, степена институционализованости њихове улоге, њихове диференцираности;
- да ли су успостављени контролни механизми, институције и процедуре чија је функција (ефикасна) контрола и надзор КТ деловања, усклађеност деловања са нормативним оквирима, дефинисаном политичком стратегијом, оперативним задацима, уз поштовање грађанских права и слобода;

Проблемски задаци су такође:

1. истражити у којој мери се надограђује и усавршава мрежа правних инструмената усмерених на решавање проблема тероризма, односно у којој мери је то развијан и динамичан концепт који исказује способност иновације, проширивања, спремности оних који га реализују да искористе могућности провере постулата на којима се заснива. Укључујући и питање да ли је то концепт који тежи да се употпуни у складу са датим околностима и ограничењима;
2. да ли је кохерентност изведена по хоризонталном нивоу (између различитих области политике, у имплементацији КТ политике и дефинисаних мера, укључујући и питање да ли евентално постоје разлике у примени КТ мера од стране различитих органа, по одређеним проблемским оквирима) и институционалном нивоу (као и вертикалном нивоу, у случају ЕУ). Потребно је истражити да ли је у датом КТ приступу доведен до краја елемент интеграције, усклађености делова;
3. да ли се у оквиру система институција чија је надлежност контратероризам или оних којима је до једна од надлежности, њиховим деловањем, настоји успоставити конзистентност мера (по областима, посебно мера унутрашње и спољне политике), што обухвата и одређивање институционалних механизма којима се уочавају и решавају проблеми који настају у усклађивању активности као одговор на терористичку претњу, или који проистичу из недостатка или недовољне имплементације нормативног оквира;
4. да ли концепт јасно дефинише своје постулате, сврху, функције и циљеве (преко стратешких, акционих и оперативних докумената), посебно, да ли је оријентисан на конкретно дефинисане стратешке правце деловања;
5. с тим повезано питање да ли концепт обезбеђује да се у политичком деловању испољава сагласност око основних, чврсто постулираних политичких циљева у борби против тероризма, да ли се поштује функционални императив одржавања нормативних образаца (стабилности вредносних образаца и потребне мотивације)³²;

³² Може се констатовати да сарадња у области безбедности одражава степен усаглашености и прихваћености политичких пројеката и степен досезања политичког консензуса, тиме и усагла-

6. да ли концепт поштује потребу координације КТ политике у смислу проблема ширине области деловања, да ли се постиже усклађеност дефинисаних политичких циљева³³;
7. да ли се у имплементацији нормативних постулата КТ стратегије и политике тежи поштовању принципа владавине права и легитимности, односно, да ли КТ мерама недостаје легитимитет, да ли пате од двосмислености и да ли их карактерише неодређеност³⁴;
8. да ли је КТ политика, карактер задатака (по различитим нивоима: стратешком, оперативном и тактичком) и њихова операционализација изведена из теоријских претпоставки о феномену тероризма (и то из више теоријских перспектива). С тим у вези, да ли се КТ концепт развија на основу сазнања о узроцима проблема, чиме је интенција КТ стратегије и да разрешава и сузбија узроке који продукују тероризам, и да на њих активно утиче;
9. с тим у вези, да ли концепт обухвата и дефинисање политичке стратегије, нормативног и институционалног оквира борбе против специфичних и значајних модалитета терористичких активности: самоубилачког тероризма, или супротстављања злоупотреби интернета у терористичке сврхе³⁵;
10. Полазећи од ванредног значаја обавештајне компоненте истражити на који начин концепт дефинише место и улогу служби безбедности и обавештајних агенција, обавештајне сарадње³⁶: да ли у оквиру овог система постоји тачно дефинисан делокруг рада служби (регистровати евентуална преклапања надлежности, и потребу за њом), да ли се остварује координација против-терористичких активности и мера (постоји ли централно координационо тело, или тело које се бави обрадом, анализом, чувањем и дистрибуцијом расположивих сазнања, података или информација тактичког и/или стратешког карактера), да ли су дефинисани јасни канали, као и принципи и правила међу-агенцијског информисања и сарадње, процедуре поступања у кризним ситуацијама (нормативно одређен оквир одговорности и командовања, почевши од врха извршне власти);
11. да ли је КТ концепт дизајниран тако да реагују на последице терористичких активности, са циљем да их ублажи, у мери у којој то зависи од планских активности и

шености правних и оперативних механизма са политичким принципима и вредностима на којима се концепт борбе против тероризма заснива.

³³ Види рецимо: Towards a comprehensive, coherent, and ethically just European counterterrorism policy, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 13, Work package 6, 29. January 2009.

³⁴ Чиме се, између осталих, баве студије едиције Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, доступне на Интернету, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications>: The Ethical Justness of European Counter-terrorism Measures, Deliverable 12b, WP 6, 19 December 2008, и Ethical Justness of Counter-terrorism Measures: EU measures, WP 6, Del.12b (приступљено 14. 09. 2011.).

³⁵ Види: Cyber security and politically, socially and religiously motivated cyber attacks, Policy Department External Policies, Foreign affairs - study, February 2009, Интернет, http://www.chathamhouse.org.uk/files/13346_0209_eu_cybersecurity.pdf (приступљено 14. 09. 2011.).

³⁶ Види рецимо: Hugo, Brady, Intelligence, emergencies and foreign policy: The EU's role in counter-terrorism, Centre for european reform, London, JULY 2009; Conflict and coherence: The relation between the EU's counterterrorism efforts and other policies, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 12a, Work package 6, 12 November 2008, сегмент 3.4 Information and investigation; Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism 9809/1/05, Council of the European Union, Brussels, from: Presidency/Counter-Terrorism Coordinator to: Council/European Council, 10 June 2005, Интернет, www.statewatch.org/.../2005/jun/eu-terr-actio (приступљено 14. 09. 2011.).

ефикасне реализације оперативних мера (адекватно дефинисаних задатака, изграђених структуралних претпоставки), као и адекватне политичке реакције. Укључујући и питање да ли имплементација КТ мера обухвата и упошљавање војних капацитета у *consequence management*;

12. да ли КТ концепт подвлачи потребу успостављања екстерних релација, сарадње са партнерима (државама, међу-државним асоцијацијама, војним савезима, међународним организацијама и институцијама) у борби против тероризма, да ли су дефинисани стратешки партнери, посебно тешња сарадња са њима;
13. не само истражити да ли су јасно дефинисане функције, надлежности, овлашћења органа и институција, већ и који су им ресурси у функцији борбе против тероризма (не само финансијски), њихов обим и карактеристике (предности, недостаци), ко одређује обим и начин коришћења ресурса, као и стандарде који се тичу ресурса;
14. да ли КТ систем настоји да искористи доступне ресурсе у сродним областима, посебно да ли користи механизме и инструменте који се користе у сузбијању организованог криминала и кризном менаџменту³⁷;
15. да ли концепт захтева изградњу система који има за циљ и да оствари повезаност система података (не само обавештајних), њихову размену, правовремено и адекватно коришћење, уз пуну оперативност и сарадњу органа;
16. да ли је концепт тако осмишљен да пружи основе да се преко КТ политике константно настоји употпунити законска основа деловања (процедура доношења одлука и правних инструмената), и иста усклади са актуелним процесима, те
17. да ли концепт уважава утицај импута, измењених околности, и нових фактора од значаја за политичко одлучивање и деловање, као и
18. да ли је концепт тако постављен да континуирано даје основе потребне за одлучивање на основу експертиза и извештаја надлежних институција и органа, при чему је од посебног значаја:
 - да ли обухватају периодичну, роковима дефинисану, анализу развоја и имплементације мера и КТ инструмената (нормативних и институционалних, укључујући и анализу имплементације инструмената УН), проверу начина деловања³⁸. Уз тежњу ка објективности³⁹;
 - да ли су дефинисани јасни критеријуми вредновања имплементације конкретних мера КТ стратегије⁴⁰;
 - да ли исти обухватају анализу стања, процеса, постигнутих резултата у борби против тероризма, давање препорука, као и планирање даљих мера⁴¹;

³⁷ Питања кризног менаџмента, рецимо, разматра студија „New European Approaches to Counter Terrorism” (сегмент 2.6.3 Crisis management). Док студија „Conflict and coherence: The relation between the EU’s counterterrorism efforts and other policies” проблематику „crisis management” разматра кроз кластер „Disaster response”.

³⁸ О обиму мера Европске уније усмерених на праћење трендова тероризма и праћење ефикасности спровођења дефинисане политике у борби против тероризма, примера ради, говори и број (и карактер) докумената и анализа које је само Европска комисија донела током 2005. године и у првом кварталу 2006. године на плану праћења проблематике безбедности, укључујућу терористичку претњу (види: New European Approaches to Counter Terrorism, p. 37).

³⁹ Види, примера ради: Implementation of the Action Plan to combat terrorism, Council of the European Union 9809/1/05; Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism, Council of the EU, Brussels, 15704/05, from Counter-Terrorism Coordinator to European Council, 12 December 2005, Интернет, www.statewatch.org/.../2005/jun/eu-terr-actio (приступљено 14. 09. 2011.)

⁴⁰ Види: REPORT FROM THE COMMISSION based on Article 11 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism, {SEC(2004)688}, COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Brussels, 08.06.2004, COM(2004)409 final.

- укључујући и питање да ли елементе потребне за политичко одлучивање обезбеђује укључивање научно-истраживачких институција у КТ програме⁴² (у којој мери се њихови налази и препоруке уважавају), с тим да се:
 - а) у истраживачким пројектима уочава развој епистемолошког, методолошког оквира анализе терористичког феномена, дефинисање јасних критеријума анализе конкретних проблемских оквира КТ концепта, да ли се користе постојећи и/или настоје продубити и изградити конкретни и валидни аналитички инструменти и критеријуми анализе легитимности и правне заснованости КТ мера (имајући у виду постулате правне државе, заштиту слобода и права грађана), међународно-политичких аспеката КТ политике;
 - б) да је теоријски приступ у студијама компатибилан концепту контратероризма који се истражује⁴³;
 - в) да ли се истражује међузависност правних, политичких и оперативних мера, усклађеност мера (по обиму и квалитету), анализира утицај и усклађеност КТ стратегије са политикама у другим областима, као и успешност и модуси превазилажење недостатака (мера) и празнина у правном оквиру;
 - г) критички разматра коришћења технике у области безбедности, укључујући контратероризам;
 - д) адекватна пажња поклања анализи заштите критичних инфраструктура;
 - е) региструје да студије и извештаји обухватају анализу ризика, односно анализу трендова у феномену тероризма, уз паралелно (константно) праћење развоја више проблемских области (контра)тероризма. При чему је компаративни приступ изражен⁴⁴.

У вечној међуигри политике као мудрог разумевања стварности и политике као вештине, истраживање делотворности концепта контратероризма (Европске уније) не схвата се једноставно (једино) као могућност и степен утицаја на спречавање терористичке активности који се постиже спровођењем програмских, стратешких и акционих докумената, односно мера које су њима дефинисане. **На делотворност борбе Европске уније против тероризма утичу три групе фактора:**

⁴¹ Од посебног је значаја подсетити на TE-SAT: UE terrorism situation and trend report, који сачињава Europol.

⁴² Тако је TTSSL-consortium (који укључује више научно-истраживачких институција из ЕУ) као програмске циљеве дефинисао израду више радних пакета, чији садржај говори о широком и осмишљеном проблемском обухвату, комплексности њихових циљева, и усмерености на питања од значаја за праксу контратероризма.

⁴³ Што је усмерење више ЕУ студија. Тако се у студији Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches (pp. 30-32), преко формулисаних теоријских препорука за борбу против тероризма, анализира усмереност и одређени аспекти делотворности КТ политике ЕУ, управо у односу на циљеве дефинисане у ЕУ Стратегији борбе против тероризма. Док су у студији Mapping Counter-terrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, иначе сачињеној у оквиру пројекта финансираног од стране Европске комисије, експлицирају разлози примене конципираног оквира: да би се упоредиле и описала примена КТ политика једанаест чланица ЕУ, да би се анализом резултата формулисала емпиријски заснована категоријација КТ политика. Наглашава се да ће примењени аналитички оквир омогућити установљавање пропуста политике држава чланица, јер је употпуњавање тих празнина услов да све државе чланице ЕУ имају свеобухватну КТ политику.

⁴⁴ Што је, примера ради, евидентно када се прочита портфолио едиције Transnational Terrorism, Security and the Rule of Law, циљеви и методолошки приступ које конзорцијум дефинише.

- **геополитички**, који обухватају стратешке интересе ЕУ и њених чланица – од којих је већина у НАТО – а који могу бити супротни интересима НАТО као одбрамбеног савеза (са дефинисаном стратегијом) и конкретним интересима администрације САД. Стога је потребно израженије истражити утицај процеса евроатланских интеграција на одређене аспекте политике ЕУ у борби против тероризма. Декларативно, у понеким контекстима (готово) цинично, звуче констатације да је изграђен „консензус око природе проблема и око тога како одговорити на њега”, као и да „данас више није прихватљиво да нека држава допушта деловање терориста, при том их оправдавајући називом ‘борци за слободу’, у замену за то да терористи не би проузроковали проблеме на њеном тлу”⁴⁵;
- **структурални фактори**: насупрот широког институционалног и веома разрађеног нормативног оквира конципираног за борбу ЕУ против тероризма, сасвим је јасно да структурални (историјски, цивилизацијски, културолошки) фактори утичу на трендове испољавања терористичких активности у државама-чланицама ЕУ, као и да су исти од утицаја на изградњу и развој ЕУ концепта контратероризма, тиме и делотворност политике ЕУ у овој области у промењеном безбедносном амбијенту;
- **политичко концептуални и оперативни фактори**: Чине их детерминанте које искажују специфичан однос концепта контратероризма ЕУ према ширем политичком концепту који се гради унутар Уније, њеним конститутивним принципима, принципима правне државе. Насупрот постојања институционалних и нормативних контролних механизма система мера контратерористичке стратегије усмерених на заштиту слобода грађана, опстаје управо реална могућност (и случајеви) угрожавања слобода грађана – усложњава се питање могућности демократије као механизма одбране, паралелно угроженог концепта под заштитом.

Закључак

Пошто оперишу категоријама оперативним и за теорију политике, а њихова теоријска усмереност доприноси разјашњењу појединих битних аспеката феномена тероризма за истраживање контратерористичке стратегије и анализу актуелне политике у овој области потребно је уважити више теоријских перспектива. Међутим, политичко-правни аспекти су кључни сегменти и димензије КТ концепта, пошто покривају не само стратешки већ и оперативни ниво деловања, па чак и поједине димензије, делатне елементе на тактичком нивоу.

Истраживачки модел контратероризма потребно је да, у евентуалном хипотетичком оквиру којим се истражује концепт контратероризма, као референтне категорије операционализује категорије ефикасности и адаптивности – не трагајући за егзактним мерењем ефикасности КТ политике – већ разматрајући ефикасност и адаптивност метода, средстава и нормативно-институционалних инструмената са аспекта политичких последица њихове примене, мерећи њихову усклађеност са дефинисаним политичким интересима и циљевима, конститутивним принципима политичког ентитета, његовим окружењем и доступним ресурсима.

⁴⁵ Nelson, S. Ričard, Jačanje uloge u borbi protiv terorizma, Evroatlanska revija, br. 1., decembar 2005, Интернет, <http://www.eai.org.rs/sr/evroatlanticReview/numbers.html>.

Да би се размотрила делотворност КТ политике, стратегије и акционих мера на плану превенције, спречавања, као и санкционисања терористичких активности питање делотворности за теорију политике подразумева више аспеката, повезано је са мноштвом варијабли. У основи, мора поћи од дефинисања постојећих терористичких претњи и одговора на њих, потом анализе адаптивности институционалних механизма, система органа и институција надлежних за контратероризам као и ширих нормативних постулата и законских инструмената на постојеће претње, затим анализе њихове примене (и примењивости) – тиме утврђивања степена ефикасности законских КТ решења и процедура.

Потребно је истражити до којег степена делотворност борбе против тероризма зависи од поштовања принципа и смерница из докумената донетих од стране надлежних органа у овој области – тиме се (поред индицирања специфичних интереса) одговара и на питање који је *степен адаптивности* институционалних форми, ширих нормативних постулата, декларативних аката и дефинисаних законских КТ инструмената на постојеће терористичке претње. Адаптивност на претње у колерацији је са нормативним и институционалним решењима и одређује *ефикасност*. Свакако у објективно датим граница, на које ни један КТ концепт не може да утиче уколико није глобално прихваћен. Па и тада би се тај, идеални глобални концепт, суочио са процесима које био само могао да контролише или модификује, и не би могао бити у потпуности делотворан услед тога што је: прво) усмерен на део политичког поља, друго) услед карактеристика феномена тероризма.

Наиме, адекватна институционална решења јесу предуслов ефикасности КТ политике, али нису гаранција успешности. Не постоји јединствен, једино исправан, ефикасан организациони модел, односно модел чије су поставке усклађене са историјским традицијама, политичком културом, правним системом, специфичним безбедносним изазовима и геополитичким положајем свих политичких ентитета.

Адаптивност на постојеће терористичке претње и ефикасност контратерористичког концепта, уз анализу поштовања основних људских слобода и права – спречавање њиховог кршења у контратерористичком деловању, су референтне тачке анализе и основни принципи КТ стратегије и политике.

Литература:

1. Bendiek, Annegret, *EV Strategy on Counter-Terrorism: Steps towards a Coherent Network Policy*, SWP Research Paper, RP 12, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, November 2006, Интернет, <http://www.policypointers.org/Page/View/4557> (приступљено 14. 09. 2010.)
2. Beyme, von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, Стварност, Загреб, 1977.
3. *Conflict and coherence: The relation between the EU's counterterrorism efforts and other policies*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 12a, Work package 6, 12 November 2008, Интернет,

- <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2012a.pdf> (приступљено 14. 09. 2011.)
4. Хафнер Финк, Даница, *Обрасци за анализу јавних политика*, Политичка ревија / Political review, година (XX) VII, vol=15, Бр. 1 / 2008, стр. 237-254, Интернет, <http://scindeks.nb.rs/Default.aspx> (приступљено 14. 09. 2010.)
 5. Hugo, Brady, *Intelligence, emergencies and foreign policy: The EU's role in counter-terrorism*, Centre for european reform, London, JULY 2009 # ISBN 978 1 901229 91 2, http://www.cer.org.uk/pdf/essay_912.pdf (приступљено 14. 04. 2012)
 6. Lauri, Lugna, *Institutional Framework of the European Union Counter-Terrorism Policy Setting*, Baltic Security&Defence Review, volume 8, 2006, pp.101-127, Интернет, <http://www.bdcsl.ee/fileadmin/docs/bsdr/6EY%20Counterterrorism%20policyInstitutional%20Framework-Lauri%20Lugna.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 7. *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2011.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 8. Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, друго издање, СГ, Београд, 2003.
 9. Møller, Bjørn, *Terror prevention and development aid: what we know and don't know*, Danish Institute for international studies, DIIS REPORT 2007:3, Copenhagen, 2007, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/Reports2006/diisreport-2007-3.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 10. Møller, Bjørn, *Security sector reform and the fight against terrorism*, DIIS REPORT 2007:12, Danish Institute for international studies, Copenhagen, 2007, Интернет, http://www.diis.dk/graphics/Publications/Reports%202007/RP_2007-12_web.pdf (приступљено 14. 09. 2010.)
 11. Peter Munday et al., *New European Approaches to Counter Terrorism*, ESSTRT Deliverable D6-1, Final Report, 21 March 2006, Project funded by the European Commission under the PASR 2004 Programme, Интернет, http://www.cmi.fi/files/ESSTRT_final_report.pdf (приступљено 12. 02. 2011.)
 12. Ратковић, Радослав, *Увод у политичке науке*, Удружење „Наука и друштво”, Београд 1999.
 13. Симеуновић, Драган, *Теорија политике – ридер I.*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002.
 14. Simeunović, Dragan, *Terorizam: opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio, 2009.
 15. *The Nature of Terrorism: Defining Terrorism within EU*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Work package 3, 28 June 2007, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/European%20Definitions.pdf> (приступљено 23. 07. 2011.)
 16. *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, 19 October 2007, Deliverable 10, Work package 6, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2010.pdf> (приступљено 12. 11. 2011.)
 17. *Towards a comprehensive, coherent, and ethically just European counterterrorism policy*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 13, Work package 6, 29. January 2009, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2013.pdf> (приступљено 14. 09. 2011.)

МИЛОРАД М. ДРОБАЦ

ТЕРОРИЗАМ И АГРЕСИВНА ПОЛИТИКА ВЕЛИКИХ СИЛА

Увод

Актуелни тренутак у светским размерама карактерише, поред осталог, процес *глобализације*. Овај универзални процес (обликовање глобалне политике, економије и друштвеног живота планете) има велики потенцијал, али и наглашене контроверзе, тим пре што се процес глобализације интензивно намеће људима, народима и државама једнострано, према моделу западне цивилизацијске парадигме (С. Стојановић, 2005: 23).

У процесу успостављања глобалног поретка све очигледније је присуство тоталитаристичких тенденција великих сила (нарочито САД) које се манифестују преко принципа ексклузивности, снаге капитала и употребе војне силе. Присуство ових и осталих фактора представља изазов и погодну основу за све оно што кореспондира глобалном ризику и претњама у свим сферама личне и колективне егзистенције човека.

Наглашена агресивност у међународним односима има контрапродуктивне рецидиве по носиоце агресивности јер изазива антагонизме нарочито код мањих сила. Свака примена војне силе у сузбијању мегатерористичких претњи доводи до ескалације исте, тј. највећа грешка у одговору на мегатероризам (САД, али и других утицајних сила) јесте прихватање ратујућег модела војне агресије, што терористима прибавља легитимитет који раније нису имали (А. Фатић, 2004: 45).

Савремена спољна политика САД, која се темељи на релегитимацији насиља, без остатка је осуђена на неуспех у елиминацији класичног тероризма и мегатероризма у свету. Ипак, нешто позитивно се дешава у САД! Наиме, одлука председника Џорџа Буша да на ирачки фронт пошаље још 21.500 војника изазвала је талас протеста од Калифорније до Њу Џерсија, а посебно у главном граду Вашингтону, где на митинзима и маршевима учествује неколико стотина хиљада грађана. Победници на парламентарним изборима у САД (7. новембар

2006. године, Демократска партија), пустили су у оптицај резолуцију противљења плану председника Џорџа Буша, која га не обавезује да је примени. Демонстранти захтевају *обавезујућу резолуцију*. Шеф Беле куће, у својој ароганцији и самољубљу, а у чијој је надлежности спољна политика, понавља: „Ја сам тај који одлучује” (М. Пантелић, 2007: 03). Поставља се питање: *Зашто и на чију штету оваква изјава ?*

Класични тероризам и мегатероризам

Полазећи од премисе да је *тероризам* феномен постмодерног друштва о коме егзистирају многе несугласице у стручним и научним круговима, констатоваћемо да је то консеквенција диференцираног прилаза назначеној социолошкој појави и њеној генерализацији. Наиме, данас фигурира око 500 дефиниција које покушавају да објасне феномен тероризма. Обзиром да не постоји општеприхваћена генерализација овог феномена, то често узрокује размимолажења у међународној заједници, јер оно што за једну државу јесте неспоран терористички чин, не мора бити за другу (С. Ђокић, 2006: 28). До сад наведено се још више компликује када се помене термин *мегатероризам*, који је карактеристичан за период после терористичких напада на Њујорк и Вашингтон (11. септембар 2001. године).

Међутим, теоретичари сматрају класични тероризам допуном политике и то као криминализовани продужетак политике, док мегатероризам сам по себи представља политику. Суштину класичног тероризма најбоље можемо објаснити конфликтном ситуацијом у којој супротстављене стране немају решење за настали спор. Да би се створили услови за предузимање терористичких акција неопходан је још један услов – једна страна у спору мора бити *драматично надмоћнија*. Савремени примери етничких и политичких сукоба указују на чињеницу да је савремени свет оптерећен високим степеном терористичке претње, тј. да терористичке акције увек користи наглашено слабија страна нпр. Палестинци у сукобу са Израелом, муслимански екстремисти у сукобу са САД широм света, Курди у сукобу са Турцима, сепаратисти у Шпанији у сукобу са организованом шпанском државом (А. Фатић, 2004: 47), итд.

Суштину мегатероризма чине сасвим нови квалификативи и особености. Политички ментори потенцијалних терориста дозирано утичу на опредељеност истих да предузму радикалну терористичку активност која „експлодира” у „темпираном” моменту кад спремност за те активности достигне потребан ниво. Тада нема више потребе за политиком - тероризам постаје једина политика. Дакле, основу мегатероризма чини ситуација у којој се тероризмом реализује политика неке групе са политичким циљевима. У таквим ситуацијама се не бирају средства, битно је неком врстом претње безбедности (најчешће *масовне*) остварити много снажнију политичку поруку од било које политичке активности (удари на велике комплексе, центре, војне објекте великих капацитета и сл.).

Појави феномена мегатероризма највише је допринело непромишљено и крајње арогантно понашање једине преостале војне суперсиле. Политика САД тј. међународни хегемонизам у спољној политици САД, највише је стратешки допринео стварању услова за ескалацију мегатерористичких акција на глобалном плану и најчешће према САД и њеним највернијим следбеницима. Иако светска јавност има негативно мишљење о политици САД, актуелна америчка власт наставља „свој пут” борбе против тероризма; презентовањем свету још вишег и жешћег нивоа своје агресивности, крши међународно право и изводи директне војне агресије уз морализаторска оправдања и, с друге стране, *неутрално анализира* ефекте таквих акција на провоцирање тероризма (А. Фатић, 2004: 48).

Лицемерје овакве политике и понашања осетила је и Србија (НАТО интервенција, рушење индустријских објеката, аеродрома, мостова, паљење манастира, Призренске богословије и сл. на Косову и Метохији). Овакво понашање Албанаца не разликује се од понашања било које терористичке организације, али оно се квалификује као класични тероризам. Последице подржавања оваквог криминалног мегатерористичког поступања етничке мањине у Србији, агресија на Ирак, претње Либији, Сирији и крајње заоштравање односа и претње Ирану и Северној Кореји су несагледиве, а „слепило” западне цивилизације, предвођене САД и неразумевање суштине међународних односа, највише осећају грађани ових земаља на сопственој територији.

Став САД према израелско – палестинском конфликту и његова једностраност која се манифестује у подршци Израелу, представља *иницијалну капитулацију* за деловање исламских терориста у извршавању класичних терористичких акција. Посебна прича о ароганцији „светског полицајца” је, нарочито у новијој историји, заобилажење институције ОУН, као светског политичког субјекта, чији се ауторитет и сама сврсисходност њеног постојања доводи у питање. Из тога следи рационално питање: *Када се САД и њихови савезници најагресивније понашају и нападају мање агресивне, неће ли такво деловање изазвати отпор, али дати и морални тон супротстављању, пре свега арапског света америчкој доминацији?* То је истовремено и квазиморални увод у постепену легитимацију (А. Фатић, 2004: 50), класичног тероризма и мегатероризма у њиховом најекстремнијем облику.

Дакле, мегатероризам је терористичка политика која је легитимизована код светског становништва, што није случај са класичним тероризмом. Колики је ниво подршке становништва најречитије говори чињеница да и поред претњи и репресивних мера које предузима међународна заједница (санкције), терористичке организације и даље делују широм света. Познато је да последице репресивних мера највише осећају управо широки слојеви становништва. Они који су политички највише изоловани користе методе и средства тероризма као једино оружје политичке борбе против агресивног понашања великих сила које не виде, од своје бахатости, да мегатерористичке претње расту из дана у дан, као рецидив неуспешне спољне политике, пре свега САД. Ова држава је учинила највећу грешку, у одговору на мегатероризам, применом војне агресије. Ал Каида као водећа терористичка организација показала је САД и осталим

великим силама, нападом на трговински центар у Њујорку, Пентагон и сл. да располаже арсеналом високе разорне моћи. Против тероризма се не постижу позитивни резултати применом „ратујућег одговора”. Таквим поступком се даје терористима „легитимитет аутентичних бораца за јасно идентификоване циљеве”.

Закључак је недвосмислен; борбом против мегатероризма, употребом војне силе, опструира се међународно право које децидно лимитира употребу исте и ствара се оптимална основа за мегатероризам као трајну опасност и реалност која се не може елиминисати.

Секуритизација

У вокабулару политичара, највиших војних старешина, научника и специјалиста за тероризам, све чешће се користи термин *секуритизација*. Значење и суштину овог термина треба тражити у генерализацији процеса и радњи којима политички субјекат жели дати посебно значење. Наиме, неко питање се тако поставља и интерпретира као да има „апсолутни приоритет”. Значи, неком питању се даје значај егзистенцијалне претње, тј. ако се то питање одмах не реши, све остало је безначајно. Дакле, политички актер за себе узурпира право да решава питање о коме је реч екстремним средствима, да нарушава оубичајена правила политичке игре (М.Н. Petrova, 2003: 133).

Коришћењем секуритизације утиче се на јавност у смислу подизања прага толеранције за коришћење мера које су често екстремне (употреба војне силе, агесија), а с циљем да се промптно реши „горући проблем”. Најбољи пример (зло)употребе секуритизације је дешавање у САД после 11. септембра 2001. године, када је проблем тероризма проглашен проблемом број 1 у међународним односима, а САД су вешто вођеном кампањом успеле да поставе овај проблем у сам врх светске политике, анимирајући савезнике и сопствене бираче да подрже ратове против Авганистана и посебно Ирака, као и звецкање оружјем према Сирији и Ирану (А. Фатић, 2005: 52).

Поред наведеног суштинског значења термина секуритизације, може му се приписати још једно, тј. значење које подразумева све више генерализацију политике према безбедносним критеријумима, без обзира што конкретни аспекти „немају аутентичан безбедносни набој”, нпр. питања развоја и консолидације БиХ не сагледавају се примарно с аспекта економске ефикасности и ефективности, него им се даје значај и димензија тероризма. У анализи политичке ситуације и понашања БиХ у свему се види веза између муслимана који тамо живе, приспелих финансијских средстава из исламских земаља за развој ове земље и могућности ескалације потенцијалног тероризма. Међутим, иза свега стоји политика великих сила која има превсходни циљ да „замагли” и избегне развојна питања, дајући примат безбедносној димензији. Овакав прилаз секуритизацији разобличава њену суштину и указује на чињеницу да она у себи садржи и одређен степен идеологије.

Носиоци транснационалног тероризма

На почетку овог текста говорили смо о феномену глобализације и, поред осталог, безбедносним ризицима који прате реализацију овог светског пројекта. Потребно је нагласити да она подразумева битно лимитирање суверенитета националних држава, али и глобализовање интереса одређених држава, посебно САД, као неприкосновеног политичког, економског и војног ауторитета савременог света (С. Стојановић, 2005: 28).

Поред тога, све чешће је наглашена супремација ове суперсиле над осталим државама на начин да свој национални интерес пласира као интерес свих или већине земаља у свету, не признајући интересе појединачних земаља, чиме злоупотребљава оно што је позитивно у глобализацији која, у том случају, поприма репресивни облик новог тоталитаризма у корист једине велесиле. Очигледно доживљавамо специфичну констернацију на светском нивоу, јер не постоји заштита националних интереса што производи осећање неизвесности и опасности, нарочито малих и неразвијених земаља. Ово је додатни фактор који терористима прибавља легитимитет који раније нису имали. Већина земаља на свету организовано сагледава могућности ефикасне борбе против терористичких претњи и угрожавања личне и укупне безбедности. Носиоци транснационалног тероризма према свом деловању су претња и опасност, појединачно и колективно, различитог интензитета. Предузимање адекватних превентивних мера условљава изразу *официјелних листа терориста и терористичких организација*.

Почетком 2006. године надлежни државни органи Републике Србије прихватили су официјелну листу Европске уније (ЕУ). На тој листи се налази 45 лица, углавном из групација исламских фундаменталиста, али и активиста баскијске организације ЕТА и 47 терористичких организација, међу којим су нпр. палестински Хамас, Радничка партија Курдистана, колумбијски ФАРЦ, Нове црвене бригаде, Права ирска републиканска армија и још неколико десетина група са Блиског истока, из Азије, Европе и Јужне Америке.

Ову листу су прихватиле чланице ЕУ и следеће државе: Албанија, БиХ, Бугарска, Исланд, Лихтенштајн, Македонија, Молдавија, Румунија, Турска, Украјина, Хрватска и Црна Гора.

Листа је сачињена на основу међусобно усклађених обавештајних сазнања о носиоцима терористичке претње у Европи и свету. Појачана сарадња и координација правосудних органа, полиције, обавештајних служби и других субјеката, уједначене су листе носилаца тероризма у Европи и САД. Заједничким активностима, међународна заједница намерава да онемогући доток средстава терористичким организацијама замрзавањем рачуна у банкама, фискалним трансакцијама и спречавањем, колико је могуће, преласка међународних граница припадницима терористичких организација.

Израда листе носилаца терористичких активности није без *проблема* и са њима се суочавају и САД и чланице ЕУ, као и други битни фактори међународне заједнице, нпр. Русија, али и сама Организација УН.

Проблеми су следећи:

- а) методологија идентификације појединаца и ентитета као носилаца терористичких активности;
- б) диференцираност терористичких ентитета (мале групе, велики политички покрети или партије, неке герилске армије, верске секте и сл.);
- в) (дис)континуитет носилаца терористичких активности, нпр. у Европи је скоро у потпуности елиминисан тзв. идеолошки – леви тероризам (последња је „разбијена” грчка група „17. октобар”), а често се из подељених организација трансформишу нове групе наследнице и
- г) недовољно јасни облици интеграција, сарадње и заједничког деловања, што је карактеристично посебно за ентитетске организације засноване на исламском фундаментализму, које често имају *лабаву организациону структуру* (ћелије, филијале) и делују под својим личним називом и имају своје лидере, нпр. Ал Каида није компактна терористичка организација, већ *мрежа* са специфичним облицима сарадње међу изворним терористичким организацијама.

Полазећи од усвојене листе терориста и терористичких организација, као и процене међународне заједнице о могућим носиоцима транснационалног тероризма, то су: авганистански „Покрет Талибана”, кашмирска „Група Муџахедина – ЈУМ”, палестински „Мученици бригаде Ал Акса” (тајно крило Ал Фатаха), „Конгрес народа Ичкерије и Дагестана” (водећа организација чеченских терориста), „Друштво социјалних реформи” (исламистичка група из Кувајта), „Борбена исламска мароканска група” (мароканска исламистичка организација која је главни носилац терористичких дејстава у Западној Европи), затим изворна организација исламских фундаменталиста „Ал Дава” (која је имала бројне експоненте у редовима страних студената у СФРЈ), јерменска сепаратистичка група „Асала” и „Албанска национална армија” и све друге организације албанских терориста, које последњих година оперишу на Косову и Метохији, у југоисточној Србији и Македонији (М. Милошевић, 2006: 53).

Закључак

Након кратких напомена о глобализацији и безбедносним претњама и кратке анализе феномена *класичног тероризма, мегатероризма и актуелних носилаца транснационалног тероризма*, по себи се препоручује закључак да је у савременом свету тероризам постао најопаснија претња и облик угрожавања безбедности највећег броја држава.

Метод одбране се своди на теоријско – нормативни и практични део. Међутим, неопходно је за успешно антитерористичко деловање државе и њених институција поседовати посебан *доктринарни документ – антитерористичку стратегију*, који ће базирати на искуствима стеченим у *офанзивном* постављању свих елемената друштва према терористима и њиховој тежњи да реализују своје намере.

Успешно супротстављање тероризму се темељи на принципу *одржавања моралног статуса ненасиља* као обавезе у међународним односима. Политика не сме релегитимисати насиље (што је случај са политиком САД), јер је тим чином осуђена на неуспех у елиминацији терористичког деловања.

Умно понашање, „зreo” приступ, планска и координирана антитерористичка офанзива, са што мање насиља, допринеће свођењу тероризма на ниво који ће опасност по грађане и безбедност многих држава свести на минимум, а не као што је то данас.

Литература:

1. Ђокић, С. (2006.), *Границе тероризма*, часопис „Одбрана”, Београд, година II, број 27, стр. 28-29;
2. Милошевић, М. (2006.), *Листа терориста*, часопис „Одбрана”, Београд, година II, број 20, стр. 53;
3. Пантелић, М. (2007.), *Протести у САД против рата у Ираку*, дневни лист „Политика”, Београд, година 104., број 33486, стр. 03;
4. Petrova H. Margarita (2003.), *The end of the cold war: a battle or bridging ground between rationalist and ideational approaches in International Relations?*, European Journal of International Relations, vol. 9, no. 1, p. 133;
5. Стојановић, С. (2005.), *Безбедност и изазови глобализације*, часопис „Војно дело”, Београд, година 57., број 1, стр. 23-42;
6. Фатић, А. (2005.), *Садржаји и перспективе антитерористичке стратегије САД у другом мандату Џорџа Буша – импликације за југоисточну Европу*, часопис „Војно дело”, Београд, година 57, број 4, стр. 42-70;
7. Фатић, А. (2004.), *Тероризам и организовани криминал после 1. септембра 2001. године*, часопис „Војно дело”, Београд, година 56., број 3, стр. 45-75.

VI

ГЕОПОЛИТИКА И ШПИЈУНАЖА

(НЕ)ОБАВЕШТАЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ КАО АКТИ АГРЕСИЈЕ

Увод

За неке догађаје који су се међусобно ланчано надовезивали током XX века тешко се може наћи објашњење у историјској логици, а још теже их је сместити у постојеће међународно-правне оквире. Тако се и „албанско питање” нашло ван архива великих сила, које противно геополитичкој реалности и међународном праву учествују у његовој реформатизацији и реконфигурацији. Уједно, решавајући „албанско питање” и заокружујући процес успостављања новог светског поретка, српска покрајина Косово и Метохија је послужила као полигон на којем је развијана нова доктрина у оквиру стратегије изазивања и управљања кризама. У конкретном случају реч је о доктрини (зло)употребе тероризма за остваривање геополитичких интереса. Дакле, албански сепаратизам и тероризам, подржан споља, послужио је као средство подле стратегије разбијања територијалног интегритета Републике Србије.

Правећи осврт на најзначајније историјске датуме везане за Балкан може се извести логичан закључак да су сва решења, укључујући Косово и Метохију, увек остављана у сенци права западних држава да накнадно тумаче своје интересе и „подобност” балканских држава. У прилог овој историјској константи иде и чињеница да је творевина „држава Косово” настала због стратешких интереса западних држава, на челу са САД. Оно што је до недавно било правно, историјски и морално немогуће, постало је политички неизбежно.

Зашто је то морало да буде, одговор према Славенку Терзићу би могао бити следећи - „... Србија и српско питање у целини само (су) део општег мозаика тзв. „источног питања” или „новог источног питања”, односно општег питања геополитичког сценарија према простору од Балтика до Средоземног мора – према Русији у целини, према Блиском и Средњем истоку, Црном мору, Кавказу и Средњој Азији. Главни циљ тог сценарија је одбацивање Русије од Балтика, од Црног мора и од Кавказа, елиминисање историјске Русије” (Терзић, 2010: 42-43). Рађа се сумња да је у тој великој „шаховској” игри албанским сепаратистима и терористима намењена улога „пешака”.

Косово и Метохија, не Цариград, стратегијски су кључ Балкана и онај који обезбеди доминацију над тим територијама обезбедио је превласт на Балкану – тако је говорио аустријски генерал Бек (1895), инсистирајући да тај простор по цену једног великог рата мора бити у интересној сфери Монархије. Да је Монархија придавала велики значај Косову и Метохији види се и из елабората Министарства спољних послова Аустро-Угарске од 9. августа 1908. године у коме се каже да - Монархија треба да обезбеди сигурне границе према југу, али „те сигурне границе ми нећемо добити ако се не решимо да зло зграбимо у корену и ако не учинимо крај великосрпским сновима будућности” (Њоровић, 1992: 143).

Бомбардовање СРЈ/Србије од стране НАТО пакта (1999) била је последња етапа давно започете операције издвајања Косова и Метохије из састава Србије.¹ Са становишта Повеље ОУН може се рећи да је агресија на Србију започета годинама уназад кроз активности страних обавештајних служби, као супститута завршне војне окупације Косова и Метохије. У том циљу се албанска „пета” и „шеста” колона, сагласно краткорочним и дугорочним интересима одређених земаља, дуги низ година интензивно бавила терористичком делатношћу, са степеном аутономног деловања које се није смело укрштати са интересима званичне (западне) политике, тј. снагама које иза њих стоје.² Оваква делатност обавештајних служби које се у својим тајним операцијама често користе и терористичким методима³ веома је распрострањена појава, која се уклапа у опште схватање америчке спољне политике чији је циљ, према речима бившег државног секретара за спољне послове САД Медлин Олбрајт – „Да утиче на политику и акције других држава на начин који служи вашим интересима и вредностима. Средства на располагању укључују све, од лепих речи до крстарећих ракета. Њихово мешање како треба и са довољно стрпљења је чин дипломатије” (Ковачевић, 2007: 368-369).

Из тих разлога, у ситуацији када није могуће остваривање спољнополитичких циљева легалним средствима (дипломатским путем) и неисплативости војне интервенције (осуде јавног мњења, великих трошкова и сл), приступа се провереној спољнополитичкој варијанти, тј. извођењу специјалних операција обавештајних служби, при чему принципи, чињенице и право постају безначајни а перцепција и интереси моћних једини политички критеријум. Ако ни то не успе, агресија може бити настављена и под плаштом „хуманитарне интервенције”.⁴

¹ У документу строго поверљиве природе, који носи ознаку MC-400, две zone označene su kao prioritne i od prvorazrednog geostrategijskog interesa za NATO: teritorija bivšeg SSSR i Mediteranski basen, укључујући Балкан. *The Alliance's New strategic concept*, NATO Review, Vol. 39, N. 6/1991, pp 8, 9.

² Спољни (међународни) тероризам има два вида: међудржавни и транснционални. Међудржавни тероризам постоји када органи једне државе организују и изводе терористичке активности против друге државе или више држава, при чему терористичке активности постају средство чисте међународне политике. (Гаџиновић, 2005: 69).

³ „Тајне subverzivno - терористичке операције обавештајних служби могу се дефинисати као конспиративне активности које стоје између дипломатије и отворене примјене војне силе, са циљем вршења политичког утицаја.” (Паšански, 1987: 130).

⁴ „Још почетком 1996. године америчка агенција за борбу против дроге DEA детаљно је описала у свом годишњем извештају балкански пут дроге. Две године касније DEA је саопштила да су косовски Албанци

Акти агресије са аспекта Повеље ОУН

Према Члану 1. Повеље, четири основна циља због којих су основане ОУН су: очување међународног мира и безбедности; развијање пријатељских односа међу народима, заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа; остваривање међународне сарадње, решавање међународних привредних, социјалних, културних или хуманитарних проблема, као и подржавање и развијање поштовања људских права и основних слобода за све, без обзира на расу, пол, језик и вјеру; и обавезивање чланица да у УН, као политичком средишту, усклађују своје поступке у постизању тих циљева.

Повељом УН утврђене су обавезе свих држава да се „у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе” (Члан 2, тачка 4.). Такође, њоме се забрањује и УН-у „да се мешају у питања која се по суштини налазе у унутрашњој надлежности сваке државе” (Члан 2, тачка 7.), с тим да то начело „неће утицати на примену принудних мера предвиђених у глави ВИИ”, које се односе на случај „унутрашњих оружаних сукоба који угрожавају светски мир и безбедност”.

Поред Повеље, органи УН-а су и другим документима забрањивали мешање у унутрашње ствари и суверенитет држава. Тако је Генерална скупштина УН 21. децембра 1965. године усвојила Декларацију о недопустивости мешања и интервенције у унутрашње послове држава, у којој се, поред осталог, каже:

- „1. Ниједна држава нема право да непосредно или посредно интервенише из било којег разлога у унутрашње или спољне послове ма које друге државе. Следствено томе, забрањени су оружана интервенција и сви други облици мешања или покушаја угрожавања личности државе или њених политичких и културних основа.
2. Ниједна држава не сме да употреби економске, политичке или било какве друге мере, или да подстиче на употребу ових мера, да би принудила другу државу да јој се подвргне у вршењу својих суверених права или да обезбеди за себе било какве предности. Исто тако, ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подстрекивати или толерисати субверзивне, терористичке или оружане активности усмерене на насилно свргавање режима друге државе или мешање у грађански сукоб у другој држави.

postali drugi po važnosti krijumčari na balkanskom putu, švercujući heroin poreklom isključivo iz Avganistana. DEA je na svom sajtu imala odeljak koji je detaljno opisivao operacije kosovskih Albanaca u vezi sa krijumčarenjem i trgovinom drogom. Taj odeljak sa sajta DEA nestao je nedelju dana pre početka agresije NATO-a na Jugoslaviju 1999. godine. ... CIA je još 1997. godine poslala u Tiranu ekipu eksperata da modernizuje i reorganizuje albansku tajnu službu SHIK. Zatim je u Tiranu stigla i nemačka tajna služba BND. U vreme dok se formirao OVK na čelu BND-a bio je Hans Jerg Gajger, a njegov zamenik bio je Rajner Keselring, sin generala Luftvafe koji je bombardovao Beograd u Drugom svetskom ratu. Keselring je dobio zadatak da obučava pripadnike OVK u jednoj bazi nadomak Izmira u Turskoj, gde je on još 1978. bio šef lokalne ispostave BND-a.” (Lazanski, 2011: 14).

3. Употреба силе да би се народи лишили свог националног идентитета представља повреду њихових неотуђивих права и начела интервенције. Свака држава има неотуђиво право да бира своје политичке, економске, социјалне и културне системе, без мешања у било којем облику од друге државе”.

Резолуцијом 2625/XXV Генералне скупштине ОУН од 24. октобра 1970. године у вези са начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава поново је наглашен принцип неинтервенције, односно немешања као значајног услова за очување мира и безбедности. У Резолуцији се, поред осталог, каже: „Ниједна држава нити група држава нема право да интервенише непосредно или посредно или из било којег разлога у унутрашње или спољне послове неке друге државе. Према томе, не само оружани већ и сваки други облик мешања или свака претња уперена против личности државе или против политичких, економских или културних елемената супротни су међународном праву. Ниједна држава не може да примени нити подржи употребу мера економске, политичке или сваке друге природе да би присилила неку другу државу да јој се потчини у вршењу суверених права, или да добије од ње користи било које врсте. Све државе треба да се уздрже од организовања, помагања, подржавања, финансирања, подстицања или толерисања оружаних субверзија или терористичких активности које имају за циљ да насиљем промене режим у другој држави, као и да интервенишу у унутрашњим сукобима у другој држави” (Декларација ОУН, 1970: 320). Забрана је свеобухватна и односи се не само на оружану, већ и политичку, дипломатску, економску и сваку другу интервенцију, независно од тога да ли се изводи непосредно или посредно.

У Члану 3. Резолуције 3314 Генералне скупштине ОУН, од 14. децембра 1974. године, између таксативно набројаних аката агресије је и следећа забрана: „Упућивање од стране, односно у име једне државе оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте неоружане силе...” (Резолуција Генералне скупштине ОУН, 1974).

У Декларацији о недопустивости интервенције и мешања у унутрашње послове државе, усвојеној 9. децембра 1981. године, констатује се да је стриктно поштовање принципа интервенције и немешање у унутрашње и спољне послове суверених држава од суштинског значаја за одржавање међународног мира и безбедности и за остваривање циљева и принципа Повеље УН. Декларацијом се утврђује „да ниједна држава или група држава немају право да интервенишу или се мешају у било којем виду и из било којих разлога у унутрашње и спољне послове других држава.”

Принципи неинтервенције и немешања садрже низ међународних обавеза, права и дужности. Држава је обавезна да се уздржи „од оружане интервенције, субверзије, војне окупације или било каквог облика интервенције или мешања, отвореног или прикривеног, који су уперени против друге државе или групе држава, или пак од било каквог акта политичког, војног или економског мешања у унутрашње послове државе, укључујући и акте репресалија уз употребу силе”.

Обавеза је сваке државе „да се уздржи од јачања, подстицања или давања подршке, непосредне или посредне, побуњеничким или устаничким активностима на територији друге државе под било којим изговором, или било које акције којом се настоји разрушити јединство или уздрмати или срушити политички поредак других држава.”

Такође, дужност је сваке државе да „спречи обуку, финансирање и регрутовање плаћеника на својој територији, или слање таквих плаћеника на територију друге државе, као и да добије олакшице укључујући и финансирање, опрему и транзит плаћеника”.

Свака држава је обавезна: „да се уздржи од закључивања споразума чија је сврха интервенција или мијешање у унутрашње и спољне послове трећих држава”; „да се уздржи од клеветничке кампање, понижавања или непријатељске пропаганде ради интервенисања или мешања у унутрашње послове других држава”; и да се у вођењу својих међународних односа на економском, друштвеном, техничком и другим пољима „уздржи од мера које би значиле интервенцију или мешање у унутрашње или спољне послове друге државе”. То обухвата, између осталог, дужност државе „да се не користи програмом своје спољне економске помоћи или да не прибегава било каквој мултилатералној или унилатералној економској одмазди или блокади, као и да спречи коришћење транснационалних и мултилатералних корпорација под својом јурисдикцијом и контролом, као инструмената политичког притиска или принуде против друге државе, кршећи тако Повељу Уједињених нација”.

Декларацијом су утврђене и следеће обавезе сваке државе: да се уздржи „од експлоатације и коришћења права човека као средства за интервенцију у унутрашње послове држава, вршење притиска на друге државе или изазивање неповерења и нереда у државама и између држава или група држава”; да се уздржи од „организовања, обуке, финансирања и наоружавања политичких или етничких група на својој територији или територијама других држава ради изазивања субверзије, нереда и немира у другим државама”; да се уздржи „од организовања, изазивања, помагања или учествовања у актима грађанских нереда или терористичким актима у другој држави”, „да не признају ситуацију створену претњом или силом предузетим актима који су у супротности с принципима неинтервенције и немешања” и др. (Резолуција Генералне скупштине ОУН, 1974: 349-350).

Упркос великом броју докумената усвојених у УН, који у интересу мира и безбедности међународне заједнице забрањују државама да се мешају у унутрашње послове других држава, субверзивна (необавештајна) дејства обавештајних служби, најчешће, нису ефикасно санкционисана. Због тога ова дејства, несумњиво, представљају једно од најсигурнијих средстава за остваривање (спољно)политичких интереса и циљева.⁵

⁵ Вјерује се да су САД у складу са Повељом УН дефинисале националну безбедност као „заштиту једне земље од свих врста спољне агесије, шпијунаже, саботаже, субверзија, узнемиравања и других непријатељских djelovanja”. (Colins, 1973).

Тајне операције у функцији остваривања циљева спољне политике

Вођене личним интересима, који се не завршавају на сопственим границама и интересним зонама које се не поклапају са сопственом географијом, неке земље су користећи несумњиву моћ себи поставиле циљ преуређење света по мери властитих критеријума. Најчешће то реализују следећим активностима: а) дипломатско-политичким; б) обавештајним (субверзивним)⁶; ц) војним и д) комбинованим (дипломатске, субверзивне, војне). Без обзира о којој врсти активности се ради обавештајне службе су један од незаобилазних инструмената за креирање и спровођење спољнополитичких одлука државе. Досадашња пракса показује да државе које су изводиле специјалне операције уз помоћ обавештајних служби, ма колико сурово или флагрантно кршиле постулате на којима се заснивају међународни односи, никада нису доживеле оштру осуду или санкције од стране УН. Управо је из тих разлога унутрашња конфликтна ситуација у многим земљама створена успешним извођењем оваквих операција.⁷

Пошто унутрашњим интересима државе припада суштинска улога у креирању и реализацији специјалних (необавештајних) операција обавештајних служби, може се закључити да оне представљају сложен процес реализације унутрашњих интереса државе на домаћем и/или међународном плану, применом специфичних, превасходно конспиративних метода и радњи специјализованих органа државе (обавештајне и безбедносне службе) и најширег спектра илегалних (незаконитих) делатности у ситуацији немоћи легалних активности (политике и дипломатије) да те интересе остваре и неисплативости војне интервенције (због осуде јавног мњења, великих трошкова и сл.). Дакле, специјалне операције обавештајних служби представљају сложен процес, који у себи садржи све карактеристике обавештајне организације која изводи операцију и спољне политике система у коме обавештајна организација институционално егзистира.⁸

⁶ Pod subverzijom (lat. – prevrat, razaranje, rušenje) se podrazumeva „složeni oblik institucionalnog nasilja koje karakteriše indirektna i direktna primena sile, odnosno nastojanje i realizacija maksimiziranog prodora takvih globalnih ideoloških, ekonomskih i kulturnih obrazaca i odnosa po ukupan profil društva i bitnih društvenih i privrednih usmerenja, sve do načina individualnog i kolektivnog življenja, koji omogućavaju realizovanje strateškog cilja nosilaca subverzije u odgovarajuće pore društva – objekta subverzivne penetracije” (Simeunović, 1989: 134).

⁷ U knjizi Marka Zipezauera pod naslovom *Najveći uspesi CIA*, autor navodi njena četrdeset dva „najveća” uspeha, odnosno načine njihovog ostvarivanja. Poslednji od njih obrađen je pod nazivom „Jugoslavija”, a odnosi se na ulogu CIA u razbijanju prethodne Jugoslavije. U uvodu knjige autor naglašava da je najveća zablude u verovanju da se glavne operacije CIA odnose na prikupljanje podataka, zbog čega i jeste potrebno postojanje snažnih obaveštajnih službi. Međutim, uprkos njenom imenu, glavna svrha postojanja CIA jeste – i uvek je bila izvođenje tajnih („pokrivenih”) operacija, koje sačinjavaju ekonomsko ratovanje, montiranje izbora, atentate, pa čak i genocid” (Zepezauer, 1997: 13).

⁸ Prema Džefriju Ričelsonu, „pokrivenе акције” обухватају: 1) savete i obaveštenja; 2) subvencionisanje pojedinaca; 3) finansijsku podršku i tehničku pomoć političkim partijama; 4) pomoć privatnim organizacijama, uključujući radnička udruženja (sindikati) i privatne firme; 5) tajnu („pokrivenu”) propagandu; 6) obuku pojedinaca; 7) ekonomske operacije; 8) paravojne ili političke akcije operacije namenjene za rušenje novog režima ili podršku novom režimu; i 9) pokušaje atentata.

У америчкој литератури „прикривене акције обухватају процес навођења једне владе на одређени курс путем тајних операција на војном, политичком, економском, пропагандном и научно – уметничком подручју, уз тотално игнорисање правних и етичких стандарда” (Аврамов, 1999: 21), а извршном наредбом бр. 13470 председника САД из 2008 године тајне акције се дефинишу као једно од најмоћнијих америчких спољнополитичких средстава.⁹ Савремена дефиниција тајних операција (тајна модификована употреба силе и убеђивања) коју је прихватила ЦИА је да су то - „било које тајне операције или активности одређене за остваривање утицаја на стране владе, организације, појединце или догађаје у подршци спољној политици САД-а” (Фаин, 1997: 675).

Најзначајније карактеристике тајних обавештајних операција су: непоштовање етичких, моралних и правних норми на којима се заснива међународни поредак; урушавање традиционалних вредности државе-жртве; манипулисање јавним мњењем, тј. злоупотреба средстава јавног информисања; физичко уклањање неподобних противника; организовање и финансирање терористичких колективитета и извођење терористичких аката када се процени да је време за изазивање кризе, или њихово интензивирање до степена који отвара врата за примену спољне интервенције и сл.¹⁰

Школски пример фазног извођења специјалних операција

Специјалним операцијама обавештајних служби се постижу стратешко-политички резултати, те се због своје сложености увек изводе у више фаза. Уколико је циљ операције изазивање оружане побуне, првој фази (која обухвата стварање ослонаца у земљи - објекту обавештајног интересовања) увек претходе разноврсна неоружана специјална дејства. Наиме, уколико у земљи-жртви постоји побуњенички или терористички субјект, непосредни извођачи у првој фази успостављају контакт са њим или га конституишу ако не постоји. Прву етапу успостављања контакта са побуњеничким или терористичким елементима, или њихово стварање, карактерише његово свеобухватно оснаживање (обавештајно, пропагандно, финансијско, војно и сл) до нивоа који гарантује наставак операције. Непосредни извођачи специјалних операција обавештајних служби (обавештајни тимови, тимови војних или полицијских специјалних снага, снаге емиграције из земље-жртве и др), јачање одабраног побуњеничког субјекта остварују реализацијом разноврсних мера на својој територији, територији земље-жртве и територији трећих земаља (Мијалковски и Конатар, 2010: 179 - 180).

Показало се да у конфликтним међународним односима и евентуалном рату емиграција може увек да послужи као база за регрутовање шпијуна, теро-

⁹ Executive Order 13470 of July 30, 2008: Further Amendments to Executive Order 12333, United States Intelligence Activities, U.S. Federal Register, Vol. 73, No. 150, August 4, 2008, pp. 45325 – 45342.

¹⁰ U *New York Review of Books* од 30. децембра 1971. године била је цитирана једна од ретких изјава Рићарда Хелмса, nekadašnjeg директора CIA, изречена у „Nacionalnom klubu штампе”. Оправдавајући тајне операције CIA, он је рекао: „Vi треба да нам вјерујете. Ми смо часни људи” (Agee, 1975: 8).

риста, обавештајаца, полицијских органа и сл. Тако је било и са албанском емиграцијом. Њихове везе са обавештајним службама Запада датирају из периода пре Другог светског рата, чврсто су изграђене за време рата (прво са италијанском обавештајном службом, потом немачким „Абвером”, а затим и са енглеском обавештајном службом), да би своју кулминацију доживеле током агресије НАТО пакта на СРЈ. Албанске емигрантске организације, посебно њихове руководеће структуре, су у страним обавештајним службама нашле ослонац за реализацију својих планова, а обавештајне службе у њима агентуру спремну да беспоговорно извршава налоге. Од испуњавања налога зависи степен толеранције, помоћи и подршке деловању и остваривању циљева емиграције, који су увек ограничени интересима земаља под чијом се контролом налазе. Дакле, сви облици деловања албанске емиграције били су у функцији и под контролом страних обавештајних служби, и зато се може рећи да у историји није било сличног примера да је нека емиграција тако ефикасно коришћена у субверзивним активностима и функцији остваривања планова Запада. Већи део емиграната је прошао специјалне логоре (у Албанији¹¹, Турској, Ирану, Немачкој...), у којима је започето њихово груписање и селекција од стране обавештајних служби, а истоветну обуку су пролазили и албански екстремисти са Косова и Метохије, југа Србије и Црне Горе. Јозеф Бодански у свом извјештају под насловом „Италија постаје иранска база за терористичке активности”, објављеном 1998. године у часопису *Стратешка политика*, каже: „До краја 1997. Техеран је финансирао, обучавао и наоружавао припаднике такозване „ОВК”. Промет оружја и људства преко Албаније значајно је увећан. Битно је да је првобитна идеја Техерана да на Косову заштити муслиманску мањину еволуирала сада до идеје о муслиманској држави од Тиране до Сарајева. То је чак обзнањено као витални муслимански интерес на овим просторима. И поред субверзивних дејстава стимулишу се и бројни другачији начини борбе. У јесен 1997. године вођство Ирана наредило је врховној команди Паздарана (Иранска револуционарна гарда) да спроведе програм снабдевања косовских Албанаца великим количинама оружја и друге војне опреме. ... Бројни припадници ове организације обучавају се у војним логорима у Ирану, а све време су настављене испоруке наоружања косовским Албанцима. Тако је Иран био на најбољем путу да успостави, војничким речником речено, мостобран на Косову” (Томић, 2000: 191-192).

Грегори Копли у свом интервјуу дневном листу *Политика*, од 13. маја 1999. године, тврди да су администрација бившег председника САД Била Клинтона и немачка влада активно подржавале „ОВК” од 1992. године, снаб-

¹¹ Ekonomska i vojna моћ Албаније била је неупоредиво мања од моћи Југославије (Кралјевине и комунистичке), међутим, руководство те земље је дубоко промишљеним и непрекидним тајним активностима, чији су носиоци првенствено биле њене обавештајне службе, успевало да систематски покреће, одржава, подстиће и оснажује екстремизам и тероризам међу припадницима албанске националне мањине у Југославији. Неопрезност и несналажење руководства Југославије у вези са нужном одсутном одбраном виталних државних вредности од те специфичне агресије, поред осталог, довели су до тога да су прикривене необавештајне делатности Албаније у српској Pokrajini Kosovo и Метохија sukcesivno kulminirale у оружану побуну 1912 – 1921, 1944/45, 1968, 1981, 1990. и 1998. године (Mijalkovski, 2009: 131).

девајући је оружјем и обавештајним подацима, обучавајући њихове припаднике и, што је најважније, обезбеђујући им значајну политичку подршку. Новинар *New York Times*-а, Крис Хеџис, извештавајући лета 1998. године из Вучидола у Северној Албанији, каже: „Породично седиште ранијег албанског председника Сали Берише, који је сишао са власти прошле године, постало је база УЧК. ... Трговина оружјем, финансирана од стране Албанаца и из Швајцарске, појачала је позиције Берише. ... Господин Бериша гледа на борбе на Косову као на свети рат. ... за њега „албанска нација” не обухвата само Албанију, већ и Косово и западну Македонију, где Албанци чине већину” (Елзесер, 2006: 118). Везу западних обавештајних служби са „Ослободилачком војском Косова” расветљавају и многи други аутори (Мишел Чосудовски, Брус Хофман...).

Друга етапа специјалне (субверзивне) операције обавештајне службе која за циљ има стварање кризног жаришта (тј. изазивање оружане побуне) почиње са извођењем селективних терористичких аката и стварањем претпоставки да прерасту у побуну ширих размјера против легитимних власти у држави - објекту напада. Извршиоци ове етапе су припадници терористичко-побуњеничког субјекта (посредне снаге – терористичке организације у земљи или убачене из иностранства), којем држава/државе носилац/носиоци специјалне операције обавештајне службе пружа(ју) политичку и сваку другу врсту помоћи. Стварни носилац/носиоци специјалне операције (обавештајна служба земље агресора или више њих) посредством директног извршиоца кључних садржаја операције поставља ултимативне захтјеве држави-жртви. У овој фази се укључују и медији, који постају саучесници или промотери терористичких аката, стављајући сав свој потенцијал у службу глорификације „ослободилачких” циљева и (не)дјела.

Важно је напоменути да досадашња пракса показује да, као по правилу, покрети на које САД имају одлучујући утицај и чије се активности уклапају у америчке стратегијско-политичке пројекције добијају квалификацију „ослободилачки”, што подразумева сву међународну помоћ и подршку, која свој легитимитет налази и у документима ОУН. У таквој ситуацији земља - жртва је осујећена легалног и легитимног права да се на својој територији бори против тероризма.¹² Међутим, у ситуацијама када се ради о покретима који се не уклапају у америчке политичке пројекције, поготову ако су им супротстављени, добијају квалификатив - терористички. Ситуација на Косову и Метохији представља еклатантан пример таквог приступа.¹³ Дакле, потврђује се теза да

¹² У Извештају сарадника SDB Републике Србије под pseudonимом „Jastreb” од 18. јуна 1997. године се каже: „...Kosovo је одређено као „прва казнена мера”. Овде је дефинитивно (мисли се на Америку, н.а.) сазрело saznanje да Kosovo никако неће моћи да остане део Србије у било којој форми. Једино је нејасно у ком тренутку и у ком контексту ће до ове операције одвајања доћи... Да ли ће процес ићи мирним путем или на бази деловања „Ослободилачког покрета Kosova” зависиће од тренутне ситуације и општих околности у Европи и свету. Уколико би реакција српских власти на одвајање Kosova била насилна, тј. довела до употребе полиције и војске великих размера, треба очекивати примену најоштријих санкција и других могућих мера, укључујући и војну.” (Мijatović, 2001: 5-7).

¹³ Све западне државе су знале за чињеницу да се на Косову и Метохији налази велики број припадника терористичке мреже „Al kaida”, који су тамо формирали своје логистичке и финансијске базе. Један од руко-

када је дефинисање тероризма у питању - „проблем је у дефиницији проблема” (Вајт, 2004: 10).

Постојање проблема у дефинисању тероризма може се видети и у оквиру институција једне исте државе, као нпр. САД. Амерички Федерални истражни биро дефинише тероризам као - „незакониту употребу силе или насиља против људи и имовине, са циљем да се заплаши или на нешто присили нека влада, цивилно становништво или било који сегмент владе или становништва, да би се постигли неки политички или друштвени циљеви” (Гаћиновић, 2005: 46). Стејт департмент исту појаву види као - „унапред смишљено, политички мотивисано насиље које се чини против неборбених циљева од стране субнационалних група или тајних агената, а које обично има за циљ деловање на одређени аудиториј” (Гаћиновић, 2005: 46). Министарство одбране САД има нешто другачије мишљење – „тероризам је незаконита употреба силе или насиља, или претња силом или насиљем уперена против појединаца или нечије имовине да би се извршила присила или застрашила влада или друштво, а у многим случајевима да би се постигао неки политички, верски или идеолошки циљ” (Гаћиновић, 2005: 46). Због свега не изненађује чињеница да данас постоји више од 150 различитих дефиниција тероризма.

Ако нападнута држава испуни све испостављене захтеве значи да је њен носилац постигао крајњи циљ. У таквој ситуацији посредне снаге (обавештајна служба земље/земаља агресора) чија је улога кључна, учвршћују свој положај и присуство на терену. У случају одбијања захтева следи ескалација насиља и војна интервенција против „агресора”, која се заснива на унапред припремљеном сценарију¹⁴ и, како је говорио бивши министар иностраних послова Велике Британије Робин Кук, „нашем заједничком уверењу да оживљавање (српског, н.а.) фашизма, којему смо сведоци на Косову, нема места у модерној Европи. НАТО је рођен после пораза фашизма и геноцида у Европи. НАТО неће дозволити да се овај век завршава тријумфом фашизма и геноцида” (Хјум, 2001: 48).

Из свега наведеног се закључује да необавештајне (субверзивне) операције обавештајних служби према Повељи УН представљају акте агресије, којима је Република Србија интензивно изложена дуги низ година.

„Држава Косово” – извор регионалне нестабилности

Према Френсису Фукујама, крај хладног рата оставио је буљук пропалих и ослабљених држава од Балкана до Кавказа, Блиског истока, Централне и

vodilaca ogranka ove organizacije za Balkan, bivši šef albanske tajne policije Baškim Gazideda, lično je imenovan od strane Bin Ladena, dok je jedan od komandanata OVK za vreme sukoba na Kosovu i Metohiji bio Muhamed Zavahiri, brat sadašnjeg lidera „Al kaide” Ajmana al Zavahirija.

¹⁴ Svoj potpis na završetak „kosovskog scenarija” je stavio američki diplomata Vilijem Voker, koji pripada najužem krugu eksperata CIA za izvođenje tajnih operacija. Iskonstruisani „masakr nad nedužnim civilima” u Račku predstavljao je medijski upotrebljiv događaj ne kome se temeljila odluka o vojnoj intervenciji protiv SRJ/Srbije.

Јужне Азије. (Фукујама, 2007: 8). Слабе или пропадајуће државе крше људска права, изазивају хуманитарне катастрофе, проузрокују масовне имиграционе таласе, нападају своје суседе и скривају терористе. У такве државе Фукујама убраја и Косово (Фукујама, 2007: 106).

Скривајући своје геополитичке интересе и циљеве иза приче о новом геополитичком и безбедносном поретку западне државе су, стварајући творевину под називом „држава Косово”, покренуле ланац безакоња, кршења људских права, разарања и (у)кидања националних држава, уништавање животне средине... итд. Аргументи силе су уздигнути изнад аргумената права, које је стављено у службу давања легитимитета сили, без обзира на врсту и циљ, а циљ, према директору израелског Института за одбрану у Јерусалиму је био „... разарање Србије и уклањање њеног утицаја на Балканском полуострву” (Аврамов, 1997: 45).

Међутим, узимајући у обзир нескривене тежње већине Албанаца, оправдано је питање – да ли стварање творевине под називом „држава Косово” представља први корак ка стварању „Велике Албаније” или „Природне Албаније”, у чему, према најновијим изјавама, имају подршку САД и ЕУ?! Да је то јасно профилисан крајњи политички циљ назире се и из заклетве припадника терористичке „ОВК”, која гласи: „Заклињем се да ћу као припадник Ослободилачке војске Косова ратовати за ослобођење окупираних територија Албаније и њихово уједињавање, ... не жалећи при том ни свој живот”. Лако се уочава да се ова замисао остварује уз помоћ оних држава које су и раније ратовале против Србије и у чијој зони стратешких интереса се Балкан одувек налазио. Управо је њихова помоћ суштинска карактеристика великоалбанске стратегије и доктрине, а тероризам инструмент за остваривање геополитичких аспирација спољних ментора и албанског великодржавног пројекта.

Последице стварања пропале „државе Косово”

Стварање творевине под називом „држава Косово” представља највећи безбедносни и политички изазов не само за Републику Србију већ и за шири регион, превасходно Црну Гору, Македонију и Грчку. Јасно је да аспирације и апетити албанских сепаратиста нијесу утољени стварањем ове творевине, која почива на страховитој кампањи насиља, терора, тероризма и етничког чишћења неалбанаца. Слаба економска подлога која се, углавном, заснива на донацијама, слабе и неизграђене државне институције, велика стопа криминализације и корупције друштва, снажне парамилитарне формације у чијим је рукама стварна власт, суштински недостатак међународне контроле и давно започета идеја стварања „Велике Албаније”, носе огромну опасност од ове „пропале државе”, која се по принципу спојених судова може прелити на суседне земље.

Како би се избегли негативни психолошки ефекти при помињању „Велике Албаније” тај термин је замењен термином „Природна Албанија”, који у основи почива на истој идеји обједињавања свих подручја на којима живе Ал-

банци. Ова идеја према Кочи Данају (директору Института за регионалне прогнозе, председнику Листе за Природну Албанију и бившем саветнику два албанска премијера - Фатоса Наноа и Пандељи Мајка) има подршку САД. Да је то тако, Данај се позива на преамбулу устава Републике Албаније, у којој стоји да се - као законито прихвата уједињење Албанаца у једну државу, против чега САД никада нијесу изразиле негодовање, јер оне, по Данају, у Албанцима имају главног савезника у Европи. Како би се читава ствар убрзала планирано је да се обрате Међународном суду правде у Хагу, са захтевом за ревидирање Лондонске конференције (1913.) и Берлинског конгреса (1878), у циљу исправљања „историјске грешке” према Албанцима.¹⁵

Признајући независност и помажући у стварању тзв. „државе Косово” Запад је балкански регион претворио „барутану”, препуштајући „пироманима” да се старају о њеној безбедности.

Закључак

У сфери невојних операција разрађују се и усавршавају разне методе изазивања и управљања „контролисаног хаоса”, посебно у земљама које подлежу социјално-политичком „прочишћавању”. Тако се у стратегији сукоба ниског интензитета осавремењују неконвенционална дејства у којима тероризам, као најдрастичнији облик политичког насиља, заузима једно од најважнијих места. Треба истаћи да ма како моћни били терористички пројекти не могу бити остварени личним напорима фанатика. Потребни су аналитичари који имају везе са тајним службама, „војници”, финансијски центри и, на крају, „врховни вођа” који управља судбинама свих тих аналитичара, финансијера, инструктора, курира и извршилаца терористичких аката. Тај „врховни вођа” је, најчешће, најамни менаџер (или више њих) неке од моћних обавештајних служби, чијој је агресији Република Србија изложена дуги низ година а кулминацију доживљава превођењем Косова и Метохије из статуса саставног дела државе Србије у засебан државни ентитет, у коме се читав политички живот одвија у тесној спрези с криминално-терористичким групама.

Створени цивилни мирнодопски систем безбедносних снага састављен од криминално-терористичких структура „ОВК” не показује знаке трансформације односа према Србима и осталим неалбанцима. Чак ни присуство међународних институција не гарантује њихову личну и имовинску безбедност. Криминал и тероризам, као структурно усађене појаве, представљају неотклоњив фактор политичких односа у творевини под називом „држава Ко-

¹⁵ Prema pisanju crnogorskog dnevnog lista *DAN*, od 20. 07. 2011. godine, impliciranje zahteva za reviziju crnogorskih teritorija od strane Republike Albanije ne prestaje, uprkos tome što je Crna Gora priznala nezavisnost Kosova. Ovaj list je preneo delove iz aktuelnog albanskog udžbenika geografije za četvrti razred Srednje škole u kome se nalazi mapa teritorija na koje Albanci polažu „istorijsko pravo”, a one obuhvataju - delove Srbije, Crne Gore, Makedonije i Grčke, koje su prema autorima udžbenika, Perikliji Ćirazu, Dhimiter Doki i Aslanu Puški, sve do 1912. godine bile deo geoetničke, kompaktne celine Albanije.

сово”, чиме она постаја кључна детерминанта геостратешких процеса не само на Балкану.

Евентуално неиспуњена политичка надања, лоше економско стање, велика незапосленост, неизграђене институције, висок степен фрустрираности и утицаја радикалних исламских елемената, клановски сукоби узроковани поделама новостечених полуга моћи и др., престанком спољашње контроле стварају вакуум у политичком простору који би могао генерисати нове конфликте и бити извор угрожавања регионалне безбедности. Међутим, на путу остварења својих геополитичких интереса за Запад су такви ризици, за сада, прихватљиви. Играјући значајну улогу у трасирању тог пута албанске криминално-терористичке формације су награђене тзв. „државом Косово”, што је степеница ка стварању „Велике” или „Природне” Албаније”. Но, Пандорина кутија насила на Балкану и Европи и поред стварања тзв. „државе Косово” није затворена.

Литература:

1. Avramov, Smilja (1997): Položaj Srba u geopolitičkim zamislima velikih sila. U: Zbornik: *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd.
2. Avramov, Smilja (1999): Prikrivene akcije u strategiji Sjedinjenih Američkih Država, *Vojno delo*, Vol.1, str. 21.
3. Agee, Philip. (1975): *CIA – Dnevnik agenta*, Globus, Zagreb.
4. Bergner, T. Jeffrey (1995): *Supersile Novog Svetskog Poretka*, Beograd.
5. Bjukenen, Alen (2008): Od Nirnberga do Kosova: Moralnost nezakonite reforme međunarodnog prava. U: *Humanitarne vojne intervencije*. Službeni glasnik, Beograd.
6. Vajt, R. DŽ. (2004): *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd.
7. *Velika Albanija – zamisli i moguće posledice* (1998): Institut za političke studije, Beograd.
8. Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
9. Gaćinović, Radoslav (2005): *Terorizam*, Draslar partner, Beograd.
10. *Građa međunarodnog javnog prava* (prva knjiga) (1968): Novi Sad: „Dnevnik”.
11. Glennon, J. Michael (1999): „The New Interventionism: the Search for a Just International Law”. U: *Foreign Affairs* 78, 3.
12. Deklaracija OUN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država, 2625/XXV, od 24. 10. 1970. godine
13. Executive Order 13470 of July 30, 2008: Further Amendments to Executive Order 12333, United States Intelligence Activities, U.S. Federal Register, Vol. 73, No. 150, August 4, 2008.
14. Elzesser, Jirgen (2006): *Kako je džihad stigao na Balkan*, Jasen, Beograd.
15. Zepezauer, Mark (1997): *Th CIA,s Greatest Hits*, Odonian Press, Tucson, Arizona.
16. Kisindžer, Henri (1999): *Diplomatija* (knjiga I), VERZALpress, Beograd.
17. Kovačević, Živorad (2007): *Amerika i raspad Jugoslavije*, IP „Filip Višnjić”- Fakultet političkih nauka, Beograd.
18. Konstantinović, Zoran (1996): *Mesto Srba u srednjoevropskom krugu kulture, Evropa i Srbi*, Beograd
19. Colins, John, M.(1973): *Grand Strategy*, Annapolis, Md.

20. Mijalkovski, Milan (2009): *Obaveštajne i bezbednosne službe*, Službeni glasnik, Beograd.
21. Mijalkovski, J. Milan, Konatar, B. Veselin (2010): *Neobaveštajna rovarjenja obaveštajaca*, Prometej, Novi Sad.
22. Mijatović B. Z.: Poverljiv izveštaj našeg špijuna „Jastreba” iz Amerike: prva kaznena mera biće Kosovo, *Nedeljni Telegraph*, 10. januar 2001.
23. Pašanski, Milan (1987): *Savremene kamikaze*, NIRO „Knjevine novine”, Beograd.
24. Rieff, David (2002): *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*, Vintage, London.
25. Jeffry T. Richelson (1989): *The U.S. Intelligence Community* (Second edition), Ballinger Publ. Co. Cambridge, Mass.
26. Simeunović, Dragan (1989): *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd.
27. Terzić, Slavenko (2010): Evroatlanski prodor na Istok. U: *Srbija i NATO: Za i protiv*, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
28. Tomić, Duško (2000): *Kosovski levijatan - NATO agresija i razaranje multietničkog društva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
29. The Alliance s New strategic concept. *NATO Rewiew*, Vol. 39, N. 6/1991.
30. The White House Executive Order – United States Foreign Intelligence Activities, White.
31. Čorović, Vladimir (1992): *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd.
32. Hjum, Mik. (2001): Nacifikovanje Srba, od Bosne do Kosova. U: *Mediji i kosovska kriza*, Beograd.
33. Hofman, Brus (2000): *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga - Alfa, Beograd.
34. Fain, G. Tyrus (1997): *The intelligence Community: History, Organzation, and Issues*, R.R.Company, New York, 1977.
35. Fukujama, Frensis (2007): *Građenje država*, „Filip Višnjić,, Beograd.

**МИОДРАГ КОМАРЧЕВИЋ
ЉУБО ПЕЈАНОВИЋ
МИЋА ЖИВОЈИНОВИЋ**

ТЕХНОЛОГИЈА ПРИМЕНЕ ФИД - ОПЕРАЦИЈА У ПРОЦЕСУ РАЗБИЈАЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Контекстуални оквир

Већина аналитичара, како код нас тако и у свету, једногласна је у оцени да је криза на простору бивше Југославије почетком деведесетих година догађај који је у геополитичком, геостратешком, војно-безбедносном, економском и наравно правном смислу, обележио последњу деценију двадесетог века у светско-историјским размерама. Југословенска криза са свим својим аспектима и димензијама, не може се, међутим ваљано сагледати и оценити уколико се изузме из ширег контекста промена на међународном плану након завршетка прве фазе Хладног рата. Из тих разлога, обрада ове теме у методолошком смислу одвијаће се у сталном смењивању, или прецизније укрштању двеју истраживачких перспектива и аналитичких оптика-локалне и глобалне. (Радојчић М, 2002: 118)

Управо зато што је комплексна и мултидимензионална, што је многострано условљена широким, разнородним и никад до краја сагледаним скупинама различитих интереса, како на локалном тако и на глобалном плану, и што и сама продукује велики број наглашено диференцираних и тешко мерљивих учинака, југословенска криза се може посматрати из различитих углова и анализирати са различитих гледишта. Један од тих начина је и сагледавање односа америчке Стратегије сукоба ниског интензитета као полазишта за разбијање југословенске заједнице односно примене метода и облика испољавања „ФИД операција”, које се директно преламају кроз све фазе решавања кризе. С тога, по свим параметрима и обележјима, југословенска криза се не може уклопити у транспарентне аналитичке обрасце, као што је то случај са ранијим кризама, нити пак, у поједностављене експозиторне схеме.

Завршетком прве фазе Хладног рата у спољној политици и геостратешким плановима САД, започет је процес редефинисања и позиционирања нове улоге Балкана у условима глобалне прерасподеле и прекомпозиције моћи. Упоредо са јачањем интереса САД за регион који се назива „проширени Сре-

дњи исток или Евро-азија”, подручје Балкана добија све више на значају у америчким стратешким пројекцијама. Тај регион иначе, по замислима америчких стратега, обухвата област Кавказа, јужни део каспијског басена, централну Азију и делове Балкана. Стратешки циљ САД, који су операционализовани конкретним плановима, јесте даљи продор Новог светског поретка на исток, стезање обруча око Русије и несметан приступ природним ресурсима који се налазе на том простору. Суштина тог плана представља осигурање искључиве хегемонистичке позиције САД, не само у односу на противнике него и на атлантске и пацифичке савезнике. Основни инструмент глобалног хегемона је војна сила, која треба, у комбинацији са „меком” моћи да оствари „синергетски ефекат”, а то је глобално вођство. (Аврамов С, 1997: 49.) Према расположивим и доступним информација, процес разбијања Југославије, почетком деведесетих година, интегрални је део тог ширег плана. Америчка визија новог прекомпоновања европског региона у ширем, односно Балкана у ужем смислу је, пре свега, успостављање америчке сфере утицаја, тј. потпуна војно-безбедносна политичка контрола тог региона, као основице или мостобрана за даљи продор ка Евро-азији. Из тог глобалног контекста, могу се разоткрити прави мотиви, разлози и конкретни интереси САД, као једине преостале хиперсиле у разбијању бивше Југославије, односно трагични догађаји који су са тим коиндицирали или непосредно следили. Тим пре, што је спољна политика САД, подржана глобалном стратегијом била усмеравана реал-политичким, односно интересним, а затим и морално-вредносним мотивима. Да би омогућила успостављање Новог светског поретка и осигурали своју водећу улогу у њему САД су почетком деведесетих година иницирали серију Балканских ратова како би успорили уједињење Европе, потиснули Русију са ових простора, маргинализовали УН и релативизовали НАТО савез као нови систем колективне безбедности. Концептализација плана разбијања Југославије, започета крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, напосто је изнудила главног непријатеља тога концепта. Ван сваке сумње, то су сви који су декларативно били за очување државе јужних Словена. (Радиновић Р, 2004: 9). Према томе, поступци савезне државе, њене оружане силе – ЈНА, а касније и Србије, препознати су као евентуална препрека за остваривање Новог светског поретка, глобализације и успоставу америчке доминације, па је из наведених разлога морала бити декомпонована и фрагментирана на неколико мањих држава и такозваних протектората.

Америчка супремација, која ниједног тренутка није долазила у питање, као и конкретне методе и технологије за очување геостратешке моћи, уз неизбежну милитаризацију међународне политике, десуверенизацију и фрагментацију суверенитета, радикализацију унутрашњих етничких, верских напетости и тензија и покушај насилне универзализације вредности и стандарда, неизбежно су довели до њеног удаљавања од постојећих норми и правила међународног права и избрисале једно од њених најстаријих начела по којима државе одговарају за своје поступке.

Делујући као империјална сила, САД су од самог почетка постбиполарне ере настојале, најпре да дискредитују међународне организације, пре свега УН

и ОЕБС а затим да их инструментализују ради остварења својих националних интереса.

Следећи корак био је усмерен на овладавање и стављање наведених институција у функцију остваривања прокламованих или прикривених интереса.

У контексту наведеног развијен је широк спектар мера и активности у циљу деформализације или потпуног дезавуисања међународно-правног поретка.

На основу изнетог, намеће се закључак да је југословенска криза представљала у суштини „стратешку прилику” за реализацију свих напред наведених циљева и интереса који су дефинисани у Стратегији националне безбедности САД. Из тога произилази да је простор бивше Југославије био и остао експериментални полигон за тестирање и примену Стратегије сукоба ниског интензитета, дефинисање дипломатских и политичких технологија стварања и управљања кризама у циљу рушења, прекомпоновања и потчињавања државних структура, као и фрагментацију држава и њихово претварање у територије и протекторате који највише погодују даљој експанзији САД ка простору Евроазије, односно, пројектовању експеримената на Русију.

У контексту решавања југословенске кризе а посебно њеног ратног расплета јавља се једна фундаментална асиметрија: упоредо са јачањем лидерских тежњи и амбиција и сопственом геостратешком потребом за управљањем и вођењем међународних послова, умањује се значај и доследна примена међународних стандарда и норми. Кључна импликација ове асиметрије састоји се у предвидивој тенденцији даљег опадања снаге и моћи међународног права пропорционално порасту свеукупне моћи САД, уз истовремено уграђивање нових норми тзв. „инстант правила” у којима ће преовлађивати ванправни елементи, а они ће се селективно примењивати у зависности од интереса САД. На основу изнетог, произлази да су САД и НАТО државе упоредо са прикривеном (тајном), а касније и отвореном подршком сецесионистичких покрета и партија и њихових милитаристичких паравојних и параполицијских снага, трасирале и вршиле припрему терена за директно ангажовање сопствених и НАТО ефектива путем војних интервенција, најпре у септембру 1995. на Републику Српску и отворену агресију на Србију 1999. године.

Амерички план за разбијање Југославије датира још 1982. године. Наиме, тада је издата Директива бр.54 Савета за националну безбедност САД и Директива НСДД бр. 133, из 1984. године под називом „Политика САД према Југославији”. Оба ова документа су декласификована 1990.године и у њима је јасно назначено да је дугорочни циљ САД у Источној Европи створити улове за реинтеграцију тих држава у Европску заједницу уз неопходност жестоког слабљења постојећих влада и режима. Међутим, да су у америчким пројекцијама, заиста постојали конкретни планови за разбијање Југославије, и да је то далеко од пружања помоћи сецесионистичким републикама, конкретно муслиманској влади у Сарајеву, можда најбоље илуструје интервју команданта Авијације, генерала Мајкла Џ. Дугана, објављеног у *New York Timesu*, (29. новембар 1992.), под насловом „Операција Балканска олуја” у коме је до дета-

ља изнео начин на који ће НАТО на челу са САД употребити оружану силу и расположиве војне ефективе по циљевима српских положаја. Након тога, он је по убрзаном поступку пензионисан. Ваздухопловна операција по положајима Војске Републике Српске (ВРС), септембра 1995. односно Војске Србије и Црне Горе, 1999. године, у потпуности се одвијала управо по изнетом плану генерала Дугана.

Фид операције: дистинктивна обележја појма

Према америчким званичним гледиштима, ФИД операција (Foreign Internal Defence), односно „Унутрашња одбрана пријатељске земље”, дефинисана је у Пентагону, у теоријском и доктринарном смислу 1976. године, у правилу ФМ 100-20 на основу искустава Вијетнама, Лаоса и Камбоџе. Ова операција подразумева примену мера, активности и поступака широког спектра „без формалног ратног стања” које предузимају оружане снаге и друге агенције САД у пружању помоћи држави која је уговором или споразумом између две владе, прихватила помоћ или подршку у одбрани од деструктивног деловања унутрашњих снага, или у новије време, наметањем те подршке уколико то одговара интересима САД. Другим речима, САД кроз примену ФИД операција, у зависности од сопствених интереса у дотичном региону и шире, користи дупле стандарде путем различитих форми којима угрожава или потпуно уништава суверенитет једне државе, на начин да преко сецесионистичких (терористичких) група и покрета, руши легално изабране владе, односно, штити претходно устоличене режиме. (Лукић Ж, 1994.)

Мада су оне саставни део војних операција оружаних снага САД, најчешће се ове операције организују и планирају у условима када се из оправданог разлога не може или не желе предузети мере непосредне војне интервенције. У остварењу својих циљева према земљи коју сервисирају пружањем подршке и помоћи и стављају под свој заштитни кишобран, САД најпре пружају држави „штићенику” дипломатску и политичку подршку како би се у светској и домаћој јавности створило уверење у оправданост таквих поступака, затим крећу у снабдевање „штићеника” оружјем и другом војном опремом и пружање обавештајне, инструкторске, експертске и саветничке помоћи, како би се он одбранио „сопственим снагама”. Уколико се реализоване мере и поступци покажу недовољним и неефикасним, приступа се непосредном ангажовању оружаних снага САД, како би у садејству или самостално одбранили од побуњеничких или сепаратистичких снага.

Пример таквог ангажовања снага и средстава ФИД операције јесте пружање помоћи Хрватској у војном сламању Војске Републике Српске Крајине.

Операција ФИД заснива се на тајном међудржавном уговору или споразуму САД и штићене стране, и том приликом се ангажује целокупан амерички потенцијал, у пуном капацитету, почев од дипломатије, привреде, обавештајних служби и специјалних снага за реализацију појединих мера и активности из различитих видова оружаних снага. Унутрашња одбрана пријатељске земље

остварује се искључиво оружаном и другим снагама САД, преко приватних војних консалтинг компанија или комбиновано.

Доктринарна и нормативна разрада фид операција

Након нестанка глобалне опасности и тзв. Совјетске претње, у америчким војним круговима, почеле су опсежне припреме на ревизији или редефинисању постојећих стратегија и доктринарних концепција, а све у циљу њиховог прилагођавања новим констелацијама снага у свету и новим потребама и изазовима. Највећи број до тада важећих стратегија или доктрина показало се превазиђеним и неефикасним у новом стратешком окружењу. У том интервалу, напуштене су поједине стратегије и замењене новим, а неке су морале бити подвргнуте ревизији. Готово идентичан случај је и са доктринарним концептима. За ФИД операције изузетан значај има увођење стратегије реаговања на регионалне кризе, а у домену доктрине увођење концепта „операције из свих димензија” (Мирковић Т, 1995: 64). Наведене стратешке и доктринарне промене имале су пресудан утицај на даље ситуирање ФИД операција у оквиру оперативног концепта под називом „Сукоби ниског интензитета”, који је 1993. године, усвајањем правила ФМ 100-5 преименован у концепт „Операције изван оружаног стања”. Промена доктринарног концепта, по аутоматизму, повукла је промене и код правила употребе оружаних снага, смерница и приручника које су у надлежности ресорног органа-Пентагона.

Стратегија сукоба ниског интензитета

Почетком осамдесетих година двадесетог века стратегија специјалног ратовања и на њој разрађена доктрина, модификована је у нову доктрину под називом „Сукоби ниског интензитета”. У борбеном правилу ФМ 100-20 из 1982. године, детаљно је у доктринарном погледу разрађен „Сукоб ниског интензитета”. У току 1986. године усвојена су нова доктринарна правила која су ближе разрадила мере и поступке оружаних и других снага САД у циљу пружања подршке пријатељским земљама. У званичним документима из тог периода, сви напори и мере оружаних снага на плану пружања подршке своде се на реализацију две врсте операција: пружање подршке побуњеничким или противпобуњеничким снагама у одређеној земљи. Сходно томе, оружане снаге и друге агенције у оквиру пружања услуга побуњеничким дејствима у другој држави обезбеђују опремање и обучавање побуњеничких снага, што се остварује:

- регрутовањем и организовањем снага за конвенционално или герилско ратовање,
- извођене психолошких операција,
- развоја институција и инфраструктуре,
- обавештајне подршке,
- субверзивног деловања,

- саботажа и
- снабдевање потребним средствима.

У другом случају, операције америчких снага у противпобуњеничким дејствима обухватају: обавештајне операције, здружене / комбиноване вежбе, цивилно-војне операције, достављање хуманитарне помоћи, логистичку подршку, контролу становништва и ресурса, борбу против трговине дрогом и тактичка дејства.

Операције изван оружане борбе

Извесне промене у погледу садржаја и примене ФИД операција настају 1993.године усвајањем новог борбеног правила у издању ТРАДОЦ-а ФМ 100-5. Ставови дефинисани у том доктринарном документу-насупротив свим очекивањима –у оном делу који се односи на ФИД операције, није донео револуционарне и далекосежне промене. Једина значајнија промена је та што се термин „Сукоб ниског интензитета” замењује термином „Операције изван оружане борбе”, тако да од тог периода први термин престаје да се користи у војној комуникацији, у војним документима и прописима и уопште у војној лексици. Уместо њега, користе се термин „Операције изван оружане борбе” или „Операције које немају ратни карактер”. Терминолошка промена и нова категоризација операција донела је и промену карактера наведених војних активности. Евидентна су настојања америчких војних стратега да нова правила прилагоде и у терминолошком и у садржајном погледу новим околностима. Пре свега, посебно истицање унитарног ангажовања САД на територији других држава и наглашавање улоге америчких оружаных снага у сукобима или кризама, било би по оцени стручњака контрапродуктивно с обзиром на задатак промовисања универзалних вредности, као што су демократија, слобода и слично. У садржајном погледу, дошло је до незнатног повећања броја операција у односу на „Сукобе ниског интензитета”. Према новом правилу, унутрашња одбрана страних држава добила је још више на свом значају, због промене приоритета ангажовања оружаных снага. Ове операције спроводе најчешће снаге за специјалне операције, али у одређеним ситуацијама те задатке могу реализовати и друге агенције самостално или у садејству. Пружање подршке и помоћи другим пријатељским земљама, реализује се путем: , саветовања, обучавања и организовања војних и паравојних формација стране државе, чиме се стварају предуслови да оне преузму одговорност за унутрашње или интерне нестабилности и кризе.

Рецептуре примене фид операција у серији грађанских ратова на простору бивше Југославије

Према доктринарном документу ФМ 100-5 из 1993.године у поглављу „Операције”, наводе се четири категорије операција из домена „Сукоба ниског

интензитета”, по старој терминологији, односно „Операција изван оружане борбе” у којима могу учествовати оружане снаге САД, а то су: (1) подршка побуњеничким или противпобуњеничким дејствима, (2) борба против тероризма, (3) операције одржавања мира и (4) мирнодопске „контиденси” операције. (Зељковић З, 2005: 99).

Поједине операције или активности не искључују једна другу, већ се често преклапају, допуњују или пак одвијају симултано. Цео спектар ових операција, с обзиром на степен и обим примене војне силе може се поделити у три категорије. У прву спадају операције које се примењују без употребе грубе војне силе (тврда моћ) и ту убрајамо: евакуација цивилног становништва из угрожених подручја, контрола наоружања, подршка домаћим цивилним структурама, хуманитарна помоћ и елиминисање последица и спасавање од елементарних непогода и других техничких катастрофа. У другу категорију спадају операције које укључују примену неких облика силе и то у ограниченом обиму: борба против тероризма, спречавање производње и растурања дроге, операције очувања и наметања мира, и најзад, трећа категорија која изискује употребу силе у већем обиму и ту спадају операције демонстрације силе, подршка побуњеницима и борба против побуњеника (Петковић М, 1998: 51-59).

Сви напред наведени облици и методе испољавања „Сукоба ниског интензитета” или новим жаргоном речено „Операције изван оружане борбе” су примењени од самог почетка избијања сукоба на простору бивше Југославије а првенствено на простору Хрватске и Босне и Херцеговине током грађанског рата 1991-1995. године и оружаних сукоба 1998-1999.г. на Косову и Метохији. Према томе, примена ових рецептура од стране САД представља константу када је реч о сукобима на овом подручју, јер је цео спектар метода и поступака-операција из тог арсенала у различитим фазама примењен са различитим степеном интензитета, обима и учесталости.

Примена ФИД операција на простору Хрватске

У бројним документима зараћених страна у Хрватској, мировних страна-УНПРОФОР-а, те других међународних организација и агенција, као и у низу обавештајних анализа и званичних публикација од стране НАТО и САД, могу се пронаћи бројни подаци који указују о размерама, обиму и ширини и чак динамици западног уплитања и директног мешања у унутрашње ствари. То све потврђује већ раније изнете тврдње западних теоретичара и обавештајних аналитичара о стварном ангажману западних држава и њиховој инволвираности у грађански рат и сукобе на овом простору. (Вудворд С, 1997: 187). Још и пре почетка оружаних сукоба на простору Југославије, дакле у фази припрема за извршење сецесије, велику помоћ Хрватској, не само у обавештајној, политичкој и медијској сфери пружила је обавештајна служба Немачке – БНД. Америчке обавештајне службе ЦИА (цивилна) и ДИА (војна), много пре избијања сукоба пружиле су помоћ Хрватској, нарочито у организовању и довођењу хрватских националиста из реда емиграције и њиховом инсталисању у државне војне и полицијске структуре.

Први контакти на највишем обавештајном нивоу почели су почетком 1992.године, након успоставе примирја и доласка мировних снага на линију разграничења, када је представник ДИА у Загребу генерал Џемс Клепер изразио спремност да се састане са обавештајним врхом Хрватске. Сви даљи контакти са хрватским обавештајним службама ишле су преко потпуковника Ричарда Херика који је био његов заменик. Убрзо је почела својеврсна „трговина” између две службе. Хрватска је доставила војној обавештајној служби САД руске подводне mine од петсто килограма и најмодернија руска торпеда, а затим и крипто - заштитне уређаје које је непосредно пред избијање сукоба набавила Ратна морнарица ЈНА. Заузврат, ДИА је испоручила Хрватској опрему за прислушкивање која је одмах инсталисана према граници Србије и Црне Горе. У тај тајни аранжман укључила се и Агенција за националну безбедност (НСА) која је и допремила уређаје који су били у могућности истовремено да снимају 20 000 телефонских разговора. Сарадња је настављена и током наредне две године а нарочито је интензивирана у фази припреме и реализације Хрватских операција на УНПА зоне: Масленица и Медачки чеп. У циљу окончања грађанској рата у Хрватској и БиХ, САД су настојале да што више оспособе хрватске и муслиманске војне формације да саме војнички поразе српске снаге у Републици Српској Крајини и Републици Српској. У склопу тога ЦИА је у сарадњи са хрватским војним и обавештајним врхом почела тајну операцију „Предатор”, како би избегла лош публицитет уколико би се сазнало да се САД стављају на једну страну у том рату. Та операција је подразумевала отварање једне строго чуване војне базе са које би полетали шпијунски авиони и беспилотне летелице дугог домета како би покривали комплетну територију БиХ до реке Саве на северу и комплетну територију Хрватске према југо-западу. За ту сврху изабран је оток Брач из чисто тактичких и безбедносних разлога. Операција која је трајала током 1994.године била је толико тајна да за њу нису знали ни амерички савезници из НАТО, све док случајно, то није открио немачки војни аташе. Након тога, база је премештена у једно напуштено место покрај Задра. Током вишемесечних снимања прикупљени су бројни подаци о распореду и величини снага Војске Републике Српске Крајине и ВРС, њиховом систему веза, крипто-заштите, распореду артиљеријских и ракетних јединица, складишта итд. Те обавештајне, као и друге неопходне податке ЦИА и ДИА су доставили хрватској страни непосредно пред отпочињање војне операције „Бљесак” у мају и „Олуја” у августу 1995.године.

Поред обавештајних операција америчке службе су имале великог удела у допремању наоружања и војне опреме упркос ембаргу Савета безбедности УН. Оружје је стизало са различитих дестинација, не само у луке на Јадрану, већ и ваздушним путем, најчешће на аеродром Плесо код Загреба. Трећи канал илегалног допремања наоружања за Хрватску и Босну и Херцеговину ишао је преко Словеније или преко Хрватско-Мађарске границе.

Улога приватних војних компанија у опремању и обуци хрватске војске

Тек недавна открића која су објавили водећи естаблирани часописи војно-политичког естаблишмента САД, откривају, презентују и потврђују јавности

раније изнете сумње да Америка, кроз реализацију ФИД операција, користи у великој мери услуге приватних војних компанија, како би заштитила сопствене оружане снаге од компромитације и одговорности за злочине које носе са собом форме и облици таквог деловања. По први пут наша јавност је имала прилику да сагледа размере учешћа тих приватних компанија које су за рачун америчке администрације биле ангажоване за време трајања грађанског рата у Југославији. Сазнања о тим активностима постоје већ неколико година, не само у документима влада чланица НАТО, у Уједињеним нацијама него и у озбиљном истраживачком новинарству, али су тек недавно доспеле у јавност.

У последње две деценије, од како је почела „приватизација” рата, формирано је око 90 моћних војних фирми или компанија за пружање услуга које су данас активне у 110 земаља, од којих су неке имале одлучујући утицај у управљању ратовима на просторима бивше Југославије. Успон приватних војних корпорација је управо почетком деведесетих година и њиховим увођењем у реализацију америчких интереса у ратовима на овим просторима, попримио историјски невиђене размере. Експанзија профита везаног за „псе рата” односно услуге плаћеника потребне за вођење ратова, од обуке до логистичке подршке, преко стратешког планирања и скупљања обавештајних података до самог извођења ратних операција, последица је распада безбедносног биполарног светског поретка, с једне, и глобализације подручја безбедности, с друге стране.

Приватизација безбедности и насиља у облику тржишно оријентисаних војних фирми, држава постаје депривилегована у тој сфери, као што је то постала у домену финансија, трговине, и тако даље.

На реализацији ФИД операција на простору Југославије био је ангажован већи број војних корпорација од којих су најпознатије МПРИ (Military Profesional Resources Incorporates), Blekvote USA, CACA, Titan, Dejnkor, Kellog Brown & Root, огранак корпорације Halliburton, чији је председник био Бушов заменик Дик Чејни.

Илустрације ради, ова последња фирма у интервалу од 1992 – 2003. године, у Босни, на Косову и Метохији и у Македонији, зарадила је скоро две милијарде долара. Све наведене корпорације, у мањем или већем обиму, по налогу америчке администрације у координираним активностима, обучавале су и наоружавале све несрпске паравојне и параполицијске снаге почев од Хрватске, Босне Космета и Македоније. Осим тога, за њихов рачун, скупљале су обавештајне податке, контролисале комуникације, укључујући и ваздушни простор, систем веза, вршиле извиђачке послове, непосредно учествовале у изради планова, процесу руковођења и командовања и извођењу војних операција на терену, искључиво против српске стране. Ове фирме, напред наведеним поступком, директно или индиректно носе кривичну одговорност за многа недела према српској страни које се огледају у злочинима према цивилном становништву, његовој депортацији у логоре и нехуманог поступка према њима, у намерном егзодусу (етничком чишћењу) са територије бивше РСК, РС и КиМ па све до илегалне трговине оружјем, дрогом, белим робљем и људским органима. Међутим, наведене приватне војне компаније, не подлежу одговор-

ности према међународном праву, те су унапред амнестиране за почињене злочине. Управо из тих разлога, потпуно је јасно зашто САД прибегавају ангажовању приватних војних фирми за обављање „прљавих” послова, инсистирајући на њиховој тајности, како би имала покриће пред сопственом и међународном јавношћу да званична политика Вашингтона не стоји иза тога.

Колико је то постала устаљена пракса, довољно показује податак да је у периоду од 1994. до 2003. године, само Пентагон, без других агенција потписао 3.061 уговор са 12 војних корпорација у вредности три стотине милијарди долара. Такве или сличне уговоре, осим Пентагона, склапају, по правилу, тајно, и Стејт департмент, ЦИА, војно-обавештајна служба ДИА, Национална агенција за безбедност (НСА), али, у изузетним случајевима, и сама Бела кућа, тако да се целокупни трошкови америчке администрације за изнајмљивање војних услуга могу само наслутити.

Иако наведене цифре које плаћа америчка администрација приватним војним компанијама, делују застрашујуће, стручњаци истичу да је то много јефтиније и прихватљивије са материјалног, моралног и етичког аспекта, јер резултати постигнути овим начином оправдавају уложена средства и на разне начине се компезују или враћају дотичном „спонзору”.

Ангажовање МПРИ у Хрватској

Америчка приватна фирма за војни консалтинг и пружање професионалних војних услуга – МПРИ, представља највећу приватну војну компанију у свету. Формирана је 1987. године, са седиштем у Александрији, држава Вирџинија, и окупља првенствено пензионисана војна лица свих видова, родова и служби америчких оружаних снага. Њихово формирање и тајна употреба као паралелне структуре званичним оружаним снагама САД, за прикривено деловање званичне политике, односно тзв „тајне дипломатије” Беле куће, временски се подудара са декларисаном Стратегијом Сукоба ниског интензитета и њеним саставним делом у форми ФИД операција и доктринарном настојању да се пројектовани циљеви спољне политике остваре применом различитог спектра дејстава испод границе отворене војне интервенције.

По налогу Пентагона 1991. године, потписан је, између руководства Хрватске и МПРИ, први у низу уговора о обучавању хрватских паравојних снага. Признавањем Хрватске од стране САД, ЕУ и Ватикана, створени су услови за склапање међудржавних уговора између Хрватске и САД а тиме и за реализацију ФИД операција. Независно од тога што је признање и добијање државности Хрватске било супротно међународном праву, као и чињеница да нису била решена кључна питања у вези сукцесије и положаја српског народа у њој, амерички званичници су злонамерно, сходно својим интересима, фактичку ситуацију прилагодили стратешким пројекцијама у којима су третирали Србе као побуњенике, а не као конститутивни народ по још увек важећем Уставу постојеће државе. У оквиру те поједностављене и карикатуралне шеме, дошло је до потпуне замене теза у којима су званичне оружане снаге државе (ЈНА) третиране као агресор, а српске војне јединице као паравојне формације, одно-

сно, РСК као „нелегитимна” државна творевина. Када се ова наведена конструкција манипулативног садржаја примени на матрицу ФИД операција, потврђује се теза да су све активности хрватске војске против Срба биле тумачене као борба против побуњеника, у којој онима који се боре против њих треба обавезно пружити америчку помоћ. Тако разрађена и медијски подржана помоћ америчке стране отворила је могућност за примену свих метода и форми испољавања ФИД операција на простору Хрватске.

У циљу припрема за коначно решење статуса српског ентитета у Хрватској, министар одбране Гојко Шушак је обновио тај уговор 15. новембра 1994. године, након чега је у Хрватску дошло 64 експерата МПРИ који су преузели обуку хрватских специјалних снага и гардијских јединица. Крајем новембра исте године потписан је војни споразум између министарства одбране Хрватске и Пентагона који је садржавао већи број одредби о обуци хрватске војске, учешћу америчких генерала у оперативном планирању, организовању и вођењу предстојећих операција, као и на пружању обавештајне и логистичке подршке у коначном обрачуна са Србима. Тим уговором је било прецизирано (и званично верификовано) и постављање америчких шпијунских летилица на острву Брач, електронског прислушног центра НАТО на територији Хрватске уперено против Срба са обе стране Дрине, коришћење аеродрома и лука на Јадрану и друга војно – безбедносна питања.

Усвајање предметних уговора, означило је директно ангажовање САД у јачању Хрватске војске у њеним припремама за војни обрачун са Србима, и тиме јасно профилисало Америку као једну од страна у овом сукобу.

На основу наведених војних споразума, убрзо су у Главни стожер хрватске војске пристигли, са свом пратећом опремом, реномирани пензионисани генерали и високи официри: Џон Галвин, бивши командант америчких снага у Европи, Карл Вуно, бивши начелник Генералштаба копнене војске САД, Ричард Грифит, бивши помоћник команданта америчке војске у Европи за обавештајна питања, Џејмс Линдзи, бивши командант специјалних снага САД и експерт за сукобе ниског интензитета, Ед Сојстер, бивши начелник Војнообавештајне службе, Сент Грозби, бивши начелник Војне академије у Форт Леვენворт, као и други нижи официри и службеници обавештајних агенција.

При америчкој амбасади у Загребу формиран је „специјални тим” за пружање свих врста помоћи пријатељској земљи (у овом случају Хрватској) са амбасадором Питером Галбрајтом на челу, док је генерал Џон Свол, иначе војни саветник државног секретара САД, био задужен за координацију између МПРИ и владе САД.

Сви ови поступци јасно указују на синхронизовано деловање МПРИ и администрације САД, при чему је МПРИ изводио обуку, а влада Америке обезбеђивала наоружање, опрему и пружала политичку, дипломатску, психолошко-пропагандну, медијску, обавештајно - безбедносно, логистичку и друге видове подршке и помоћи.

Према војно - обавештајним изворима снага УНПРОФОР-а у Хрватској, тежиште активности МПРИ, била је обука хрватских официра и команди ранга

бригаде у тактичним радњама, организацији јединица, њиховом садејству, планирању извођења борбених и специјалних операција, коришћење обавештајних, сателитских и електронских података, компјутерској симулацији и др. Због краткоће времена које није дозвољавало комплетно преструктурирање хрватске војске по америчком, односно НАТО моделу, обука је фокусирана на обучавање вишег старешинског кадра, команди и штабова и оспособљавање Првог гардијског корпуса са осам елитних бригада, организованих по НАТО стандардима и попуњени добро плаћеним професионалцима. Каснији догађаји су потврдили да су ове гардијске бригаде представљале главну ударну снагу за извођење муњевитих борбених операција подржаних тешком артиљеријом и ваздухопловном подршком.

Упркос добро изведеној обуци, војни експерти с правом упозоравају да помоћ МПРИ не би била довољна за успех хрватске војске у операцијама „Бљесак” и „Олуја”, да није било снажног и координираног деловања и подршке САД и НАТО тим операцијама, под покровитељством УН и ЕУ. Колики је степен укључености САД у наведеним операцијама, види се и по томе што су у периоду непосредно пред њихово извођење, у оквиру Главног стожера, постојали Амерички центар за командовање, управљање и координацију хрватске војске, органи за психолошко-пропагандно деловање и Центар за обраду обавештајних података о војсци РСК, прикупљених америчким сателитима и злоупотребом посматрачких и мировних мисија ОУН на терену, које су несметано, користећи имунитет, шпијунирале српске снаге и њихове положаје за одбрану, у корист САД и Хрватске.

На основу до сада познатих чињеница, војни експерти, извлаче закључак да су амерички генерали и МПРИ непосредно руководили акцијама „Бљесак” и „Олуја” и да су, поред оружаних снага Хрватске, и они заправо били сукобљена страна у борби против Срба. Непосредно пред почетак операције „Олуја” а у склопу подршке хрватским офанзивним дејствима, амерички авиони су извели бомбардовање српских положаја, радарских система, центара везе и аеродрома, као и онеспособљавање српских комуникацијских уређаја електронским путем чиме је српска страна доведена у крајње неповољан стратешки положај из чега ће произаћи одлука војног руководства о повлачењу и нецелисходности прихватања оружане борбе са супротним странама које су чиниле бројније, технички опремљеније и савремено наоружане НАТО снаге. У тим офанзивним дејствима, хрватске гардијске јединице су представљале само први борбени ешалон, док су све друге битне и одлучујуће операције (ваздухопловна и артиљеријска подршка, електронско и сателитско обезбеђење борбених дејстава, комуникациона, информатичка, медијска, психолошко-пропагандна и логистичка подршка), пружале и непосредно изводиле снаге САД и НАТО.

Детаљан опис наведених операција, као и широка панорама њихове примене, може се пронаћи у бројним америчким часописима и публикацијама у којима војни експерти, стручњаци за специјалне операције и обавештајни аналитичари, износе своја стручна запажања која нису остала без одјека у јавности. Међу њима посебно треба истаћи Грегори Коплија, Јозефа Боданског,

стручњаке за сукобе ниског интензитета и неконвенционално ратовање, др Роналда Хадцета, директора Центра за међународне студије Универзитета „Свети Томас” у Хјустону, Стива Мајера, бившег шефа одељења ЦИА за Балкан, Саре Флаундерс, директора Центра за међународну акцију која је прва обнародовала улогу Америке у Стратегији сукоба ниског интензитета у студији „Балканска трагедија: непозната улога Пентагона, 1996”, Кис Вибса, холандског обавештајног стручњака, Џона Шиндлера, бившег припадника војнообавештајне службе ДИА, и низа других експерата и новинара (Бајднера, Маршала, Елзнера, и др.). У њиховим радовима, укључујући изворе на које се они позивају, детаљно је разобличена дуго скривана истина о стварној улози САД и чланица НАТО у разбијању Југославије по моделу Сукоба ниског интензитета, који укључују и ФИД операције.

На тај начин су врло јасно осветлили америчку улогу у припреми, планирању, организацији и извођењу серије грађанских ратова на простору бивше Југославије. У прилог томе надовезују се и недавно објављени радови неколицине европских стручњака. Тако на пример, немачки аутор Вили Вимер, у својим радовима доказује да је НАТО уз помоћ Немачке, а касније и САД, све југословенске ратове припремио и одлучујуће утицао на њихов коначан исход. Приближно исте ставове са њим дели пензионисани немачки генерал Хајнц Локаи у књизи „Der Kosovo – Konflikt – Wege in einen vermeidbaren Krieg”. Готово идентичне ставове и запажања у вези са тим, износи бивши немачки адмирал у НАТО, Елмар Смелинг у својој инспиративној и са мноштво доказа поткрепљеној књизи. Улогу немачке владе у припремама рата у бившој Југославији изнео је и немачки експерт тајне службе Ерих Шмит – Енбум.

Поред Хрватске, ФИД операције у идентичној или еластично – прилагодљивој форми, ситуацији и простору, у оквиру исте шеме, примењене су у току рата у БиХ, на Космету и у Македонији.

Искуства и поуке из разбијања Југославије и низа грађанских ратова на њеном простору, у коме је она послужила као полигон за тестирање нових облика примене „Операција изван оружане борбе”, амерички стручњаци су концептуално обрадили, аналитички средили, методолошки обликовали и преточили у званична доктринарна, стратегијска и борбена правила својих оружаных снага.

Литература:

1. Avramov, Smilja; *Trilateralna komisija*, Veternik, Novi Sad, 1998.
2. Avramov Smilja (1997): *Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije*, Veternik – Idij, Novi Sad
3. Bergner, T. Džefri; *Novi svetski poredak, nove supersile*, Beletra, Beograd 1994.
4. Vilić, Dušan i Todorović, Boško; *Razbijanje Jugoslavije*, Književne novine, Beograd, 1995.
5. Vilić, Dušan i Todorović, Boško; *Krize – Izazivanje i upravljanje krizama*, Grafomark, Beograd, 1997.

6. Radojčić Mirjana (2002): *Interesi versus moral u politici (na primeru razbijanja Jugoslavije i projekta globalizacije)*, Filozofija i društvo br IX –XX, Beograd.
7. Radinović Radovan (2004): *Laži o sarajevskom ratištu*, Svet knjige, Beograd.
8. Mirković Todor (1995): *Američka strategija posle „Hladnog rata”*, Vojno delo, br. 4-5, Beograd.
9. Zeljković Zdravko (2005): *Operacije drugačije od ratnih – oblik ugrožavanja bezbednosti malih zemalja*, Vojno delo, br.2, Beograd.
10. Petković Milan (1998): *Koncepcija globalne diverzije*, Kalekom, Beograd.
11. Vudvord Suzan /1997): *Balkanska tragedija*, Filip Višnjić, Beograd.
12. Mirković, Todor; *Strategije i doktrine velikih sila*, VINC, Beograd, 2005.
13. Pavlović, Milorad i Popović, Novak; *Secesija u režiji velikih sila*, Institut za političke studije, Beograd, 1996.

**МИЛАН МИЈАЛКОВСКИ
ВЕСЕЛА РАДОВИЋ**

ИСТИНЕ И ЗАБЛУДЕ О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ У РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Увод

Познато је да уколико нека држава жели да на миран начин реши неки сложен друштвени проблем унутар својих граница, њена политичка елита треба да се потруди у разумевању различитих врста (оружаних) сукоба и начина њиховог вођења. Уз то је нужно да су јој својствене патриотизам, снажан национални идентитет, правдољубивост, компетентност и акционо јединство у остваривању трајних националних циљева. То подразумева и њену способност да поуздано процени да ли и ривалска страна жели мирно решавање проблема.

У суштинском смислу, ниједно од наведених обележја није било својствено „комунистичкој” елити Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Њено нејединство у вези будућности државе, први пут је јавно изражено тајно 1962. године. Потом је оптимално демагошки испољавано јавно и прва фаза је верификована доношењем Устава 1974. године. Такав Устав је обезбедио легитимно и легално разбијање СФРЈ. Наиме, њиме је федералним јединицама (републикама) дат статус држава, а оружана сила раздвојена у две компоненте – Југословенска народна армија (ЈНА) и Територијална одбрана (ТО). Друга фаза („Ништа нас не сме изненадити”) је обухватала реализацију разноврсних завереничких делатности против СФРЈ, које су кулминирале 1988. године када су агресивно и лукаво саботирани напори у вези са променом Устава из 1974. године. Трећа, катаклизмична фаза („Изненађени смо, контузовани и поражени”) у периоду од 1990. до 1992. године резултовала је уништењем СФРЈ.

Будући да се СФРЈ распала насилно, логично се генерише круцијално питање: Каква је била улога њених Оружаних снага - ЈНА и ТО у том процесу? Да, Оружаних снага, а не искључиво улога ЈНА, како углавном питају и упућени и неупућени у овај проблем (Зашто ЈНА није бранила СФРЈ? Зашто ЈНА није одбранила државу? Много је оваквих и њима сличних питања постављано у недавној историји). Одговор на таква питања је могуће дати само уколико се

проникне у срж проблема. Она је формулисана у питању: Да ли је ЈНА могла да самостално успешно брани и одбрани СФРЈ? Скроман одговор на ово питање је размотрен и изложен у раду, који сажето гласи: систем руковођења и командовања Оружаним снагама СФРЈ био је нејединствен у смислу онемогућавања ЈНА да извршава основну уставну улогу и супротставља ТО ЈНА. Штабу врховне команде ЈНА је била позната ова нелогичност, међутим, доследно ју је поштовао и тиме систематски доприносио урушавању интегритета и кредибилитета ЈНА. Идеолошка заслепљеност Штаба врховне команде била у толико великој мери изражена да није могао да схвати да се ЈНА суочила са бескомпромисним непријатељем који применом силе покушава да постигне свој политички циљ – стварање националних држава, разбијањем СФРЈ. Имајући у виду једностарешинство и субординацију у командовању, Штаб врховне команде је својом некомпетентношћу пресудно допринео да ни морал, нити физичка безбедност припадника, састава и објеката ЈНА нису адекватно брањени од напада оружаних формација сепаратиста (за предузимање таквих мера није му било неопходно наређење Врховне команде - Председништво СФРЈ, нап. аут.). Наведено упућује на питање: Будући да ЈНА није могла саму себе да заштити, да ли је могла да брани и одбрани СФРЈ?

Основне чињенице о комунистичкој Југославији

Социјалистичка Федеративна Република Југославија¹ (СФРЈ) је настала као резултат четворогодишње ослободилачке оружане борбе (1941-1945) југословенских народа против окупатора, чију окосницу су чинили немачки и италијански фашисти и револуције, изведене под руководством Комунистичке Партије Југославије (КПЈ). У тој борби погинуло око 1, 7 милион грађана Југославије. СФРЈ као европска држава је заузимала јужни део средње Европе и средње и северне делове Балканског полуострва. Заузимала је простор од 255.804 квадратна километра. Укупна дужина копнене границе Југославије и њених седам суседа (Аустрија, Мађарска, Румунија, Бугарска, Грчка, Албанија и Италија), рачунајући речни, језерску и поморску, износила је 2.969 километара.

Према попису из 1991. године, СФРЈ је имала 23.500.000 становника, односно народи (Срби, Хрвати, Словенци, Муслимани, Македонци и Црногорци) и народности (Албанци, Мађари, Југословени, Чеси, Италијани, Турци, Бугари, Румуни, Роми и други).²

¹ Прва Југославија као заједничка држава Јужних Словена је успостављена актом уједињења усвојеног 1. децембра 1918. године. Пре тога на територији тадашње Југославије постојале су две суверене државе (краљевине) Србија и Црна Гора, док су остале југословенске земље и покрајине - Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Далмација и Војводина биле у саставу Аустроугарске. Краљевина Југославија је фактички престала да постоји капитулацијом југословенске војске након оружане агресије фашистичке Немачке и Италије 17. априла 1941. године.

² Савезни завод за статистику СФРЈ, Статистички билтен број 1934, Београд, 1992.

СФРЈ је била једнопартијска (комунистичка), федерална, самоуправна и несврстана држава. Према Уставу из 1974. године³, СФРЈ је била савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република,⁴ као и покрајина Војводине и Косова (налазиле су се у саставу Социјалистичке Републике Србије), заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности (Устав СФРЈ, члан 1.). Према члану 2. Устава, територија СФРЈ је јединствена, сачињавају је територије социјалистичких република и границе између република могу се мењати само на основу њиховог споразума.

Савез комуниста Југославије (СКЈ) имао је статус основног покретача и носиоца политичких активности, односно организована водећа идејна и политичка снага радничке класе и свих радних људи и грађана, ради заштите и даљег развоја социјалистичких самоуправних друштвених односа. Међутим, крајем осамдесетих година 20. века, наведено је само формално карактерисало СКЈ, што је драстично потврђено на највишем нивоу - Конгресу. „14. Конгрес СКЈ је одржан 24. јануара 1990. године и био последња нада за оне који се још искрено надају да се ток ствари у Југославији може преокренути набоље, ка јединству и решавању уставних проблема. Међутим, слаби су изгледи да ће тако и бити. Конгрес је прекинуо рад напуштањем словеначких делегата са потпуном неизвесношћу шта ће бити... Ивица Рачан, председник СК Хрватске, обавестио је Конгрес да у случају да Конгрес настави рад, делегати из Хрватске неће учествовати у одлучивању. Практично су се придружили Словенцима...”⁵.

Основне чињенице о Југословенској Народној Армији

Одбрамбено опредељење СФРЈ је подразумевало активно учешће свих људских ресурса, односно замисао која се терминолошки звала Концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите (КОНО и ДСЗ). Таква замисао је материјализована у Систем ОНО и ДСЗ, чију окосницу су чиниле Оружане снаге СФРЈ. Југословенска Народна Армија (ЈНА) је представљала једну компоненту оружаних снага СФРЈ, које су чиниле јединствену целину и састојале се од ЈНА и Територијалне одбране.⁶

ЈНА је била заједничка оружана сила свих народа и народности и свих радних људи и грађана, а ТО је представљала најшири облик организованог оружаног општенародног отпора. ЈНА се састојала од видова (Копнена војска, Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана и Ратна морнарица), родова (пешадија, оклопно-механизоване јединице, артиљерија,...) и служби (интен-

³ Службени лист СФРЈ, број 9 од 21. фебруара 1974.

⁴ СФРЈ су сачињавале: СР Босна и Херцеговина, СР Македонија, СР Словенија, СР Србија, СР Хрватска и СР Црна Гора.

⁵ Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ*, Компанија ПОЛИТИКА, Београд, 1995, стр. 92-93.).

⁶ Устав СФРЈ, члан 240. став 2 и Закон о општенародној одбрани СФРЈ, члан 91.

датска, техничка, финансијска,...), чија организациона структура је периодично реформисана ради успешно извршавање основног задатка – одбрана државе од спољне агресије и заштита уставног поретка. У циљу јачања одбрамбене способности државе, половином 80-тих година, врховно командовање је приступило опсежној реорганизацији ЈНА и с тим у вези, усвојило план под називом „Јединство.” Планом „Јединство”⁷ било је предвиђено да се реорганизација ЈНА одвија у континуитету, без нарушавања борбене готовости кроз три фазе („Јединство 1, 2 и 3”), почев од 1986. до 1995. г. Реализацијом неких задатака тог плана извршено је укрупњавање јединица ЈНА, формирањем Војних области (ВО) и Корпуса (К) од постојећих јединица ЈНА. Војне области су представљале стратегијске групације, према којима је југословенско ратиште (територија СФРЈ) било подељено на четири војишта: централно, северозападно, југоисточно и војнопоморску област.

ЈНА бројала је око 220 000 људи 1990. г., чију организациону структуру чиниле су три војне области – 1.ВО (Београдска), 3. ВО (Скопска) и 5. ВО (Загребачка), Војнопоморска област ВПО) и Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана (РВ и ПВО). Свака војна област се састојала од пет до седам корпуса и других јединица.

Опредељујући фактори Концепције ОНО и ДСЗ били су: „социјалистички самоуправни систем; федерално уређење, братство и јединство; равноправност и заједништво народа и народности СФРЈ; политика несврстаности; војно-политички и географски положај земље; демографске и материјалне могућности; искуства народноослободилачког рата Југославије; политика, циљеви и војна доктрина потенцијалних агресора.”⁸

Дилеме о савезној (федералној) држави

Званично једнопартијска (комунистичка) а у суштини вишепартијска Југославија (јединственог СКЈ чинили су девет савеза комуниста - шест републичких, два покрајинска и Организација Савеза комуниста у ЈНА, нап. аут.), крајем осамдесетих година 20. века, пролазила је кроз крајње тешку, кризну етапу свог развоја. Постојале су бројне и разноврсне тешкоће у остваривању функција федералне државе.⁹ Код југословенског руководства и руководства и чланства „вишепартијског” Савеза комуниста и новоформираних политичких странака, постојала су опречна (и искључива) гледишта у вези будућности заједничке државе. Биле су евидентне многе дилеме о могућим и вероватним опцијама расплета југословенске кризе, укључујући и опцију распада Југославије. На јавној и на скривеној сцени, поред осталог, лебдело је питање: **да ли Југославија уопште треба да постоји или не?**

⁷ Цокић, Јеврем.: *Почетак краја*, Српска књига, Рума, 2008, стр. 14.

⁸ *Стратегија оружане борбе*, Савезни секретаријат за народну одбрану, Београд, 1983, стр. 40.

⁹ „Уместо федеративног државног уређења ствара се до сада у свету непознати конгломерат који се само формално звао федерација, а који може бити свашта, само не функционални тип државе...” (Кадиевић, Вељко.: *Моје виђење распада*, „Политика”, Београд, 1993, стр. 62.).

Логичан одговор је указивао на то да Југославија треба да постоји, али да је треба преуредити, јер је била у интересу свих њених грађана, народа, народности и република. Важно упориште одговора налазило се у немогућности креирања ваљаног одговора на друго, много енигматичније питање: **да ли је евентуални распад Југославије могуће постићи на миран начин?**

Кључне узроке насилног распада комунистичке Југославије 1991. године треба тражити тридесетак година уназад, а радикалне геополитичке и друштвене промене у Европи (колапс социјализма, самоукидање Варшавског уговора и уједињење Немачке) и свету, снажно су утицале да се то догоди баш те године. Напросто, комунистичка Југославија, уместо неопходног националног идентитета који је стуб сваке државе, имала је идеолошки идентитет, чији је кључни фактор представљао СКЈ. У тадашњој Југославији, СКЈ (Партија) је одлучивао о карактеру и функционисању законодавне, извршне и судске власти. На тај начин, привидан дуализам власти (партијски и властодржачки) у ствари, представљао је чисти монизам, јер суверена власт је представљала оптимална трансмисија воље и моћи Партије. Оружане снаге СФРЈ су представљале веома поуздану полугу Партије. На несрећу грађана и народа комунистичке Југославије, њени водећи комунисти, најпре тајно а потом јавно, деловали су против заједничке државе. Они су своје партијске одлуке операционализовали у државне нормативно-теоријска документа чије еволуционо практично остваривање је 1991. г. ескалирало у револуционарно (насилно). О томе постоје бројни докази, а сажето наводимо најкарактеристичније.

Дезинтеграција идеолошког идентитета Југославије догодила се на тродневној тајној седници Извршног комитета Централног комитета СКЈ¹⁰ (највише тело Партије, нап. аут.) одржаној у марту 1962. г. На тој седници¹¹, поред осталог је констатовано да је у земљи дошло до „политичке и економске стагнације” и да је цео процес правног развоја Југославије у озбиљном заостајању, као и да је „повећана плина националистичког приступа у решавању многих југословенских проблема” а посебно је упозорено на појаву национализма у Словенији, Хрватској и Македонији. Расправа на седници је указала на веома изражено антијугословенство словеначких и хрватских представника. У најсажетијем смислу речено, расправа је показала да учесници нису спремни да разреше југословенске проблеме, веома оптерећене национализмом. Најсмелији и истиниту констатацију о тој седници изнео је генерал Иван Гошњак: „Рекао сам на самом крају Пленума да овај ЦК СКЈ није показао ни способност ни спремност да реши проблеме са којима се данас сусрео”.

У складу са израженом неспремношћу највиших југословенских комуниста на поменутој тајној седници (1962.) да решавају постојеће проблеме у

¹⁰ „Само одржавање те седнице и дневни ред, третирано је као најстрожа државна тајна. Упркос томе, она је снимана – тајно. Налог за снимање дао је Александар Ранковић, тада један од најближих сарадника Јосипа Броза – Тита, а да су укључени микрофони знали су Тито и Кардељ” (Зечевић, Миодраг.: *Почетак краја на тајној седници*, „Вечерње новости”, Београд, 08.02.1999, стр. 13.).

¹¹ Духачек, Антун.: *Исповест обавештајца – успон и пад југословенске обавештајне службе*, Графопрес, Београд, 1992, стр. 152.

Југославији, њихова перфидна деструктивна ангажованост у наредном периоду, под легендом остваривања процеса децентрализације савезне државе, била је суштински усмерена на дезинтеграцију државе. Међу таквим њиховим бројним (не)делима, два су пресудна – доношење Устава СФРЈ 1974. г. и 14. ванредни Конгрес СКЈ у јануару 1990. године када се распала Партија.

Напросто, према Уставу из 1974. г., социјалистичке републике су добиле статус државе¹², а аутономне покрајине (Косово и Војводина) у Србији статус „самоуправна демократска друштвено-политичка заједница...” (члан 14). Тиме су обезбеђени легитимни услови да националистичка руководства појединих република (и покрајина) лукаво опструирају функције савезне државе (Југославије) и 1990. г. крену у њено отворено разбијање.

Почетак јавног објављивања краја постојања СФРЈ учинили су делегати Савеза комуниста из Словеније, тако што су демонстративно напустили 14. ванредни конгрес СКЈ, у јануару 1990. г. Тиме је практично престао да постоји „јединствен” СКЈ и лажни идеолошки југословенски идентитет, а ЈНА изгубила једно од свог основног обележја.

Кобне заблуде о живавости партијског идентитета ЈНА

Аргументовано се може тврдити да ентропија партијског (идеолошког) идентитета СФРЈ представљао кључни узрок неспособности ЈНА да 1990-1991. г. одговори својој уставној улози – да брани СФРЈ. С тим у вези треба поћи од чињенице да је Комунистичка Партија Југославије (КПЈ је промењен у СКЈ, нап. аут.) у периоду од 1941 до 1945. г. створила ЈНА и до 1990. године пресудно утицала на њен интегритет и кредибилност. Међу бројним доказима о томе, поменимо само најкарактеристичније. Према Уставу СФРЈ из 1974. године, „СКЈ својим усмеравајућим идејним и политичким радом, основни је покретач и носилац политичке активности ради заштите и даљег развоја социјалистичке револуције...”¹³. У складу с таквим одређењем, Организација СК у ЈНА као део СКЈ, била је равноправна организацијама Савеза комуниста у социјалистичким републикама и покрајинама. Наиме, након 10. Конгреса СКЈ (одржан 27-30. маја 1974. г.) „СКЈ је постао саставни и неодојиви део ЈНА, с обзиром да је дотадашње Повереништво СКЈ за ЈНА, трансформисано у Организацију СК у ЈНА, која је прожимала војску у целини, следећи у потпуности њену војну организацију”¹⁴.

Организациони облици СКЈ у ЈНА били су утврђени Статутом СКЈ, поред осталог, у смислу да „Организација СКЈ у ЈНА разрађује, конкретизује и спроводи у живот идејно-политичке ставове СКЈ о оружаном борби у складу са

¹² „Социјалистичка република је држава заснована на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности” (Устав СФРЈ, члан 3.).

¹³ Устав СФРЈ, „Службени лист СФРЈ”, бр. 11/94 од 21. 11. 1974, стр. 22.

¹⁴ Вукшић, Драган; *ЈНА и распад СФРЈ Југославије*, Текомграф, Стара Пазова, 2006, стр. 104.

условима њеног вођења и мобилише комунисте и све друге субјекте у ЈНА на спровођењу тих ставова”¹⁵. Имајући у виду да су скоро све старешине ЈНА били чланови СКЈ, они су наведене партијске задатке извршавали на један од следећих начина: као неодвојиви део своје формацијске дужности (командна) и као професионални партијски кадрови. У првом случају, сваки професионални припадник ЈНА (војна и цивилна лица) имао је обавезу да активно делује у складу са политиком Партије. Будући да је у сваком саставу ЈНА ранга чета-батерија и вишим јединицама постојала Основна организација СК, чији секретар није био професионалац, ту функцију, периодично (најчешће две године) је обављало лице које изабере чланови Савеза комуниста. У другом случају, професионални партијски кадрови налазили су се на дужностима председника Комитета СК у јединицама ранга дивизија, њима равних и виших јединица, укључујући и председника Комитета СК у ЈНА, који је углавном био генерал-пуковник и трећа личност у хијерархији ЈНА (прва је био Савезни секретар за народну одбрану, а друга начелник Генералштаба, нап. аут.).

За разлику од периода (1941-45) када је КПЈ у складу са јасним политичким циљевима (ослобођење отаџбине од окупатора и свргавање буржоаске власти) створила сопствену оружану силу (Југословенску Армију, потом преименована у ЈНА) која је применом силе остварила те циљеве, на почетку југословенске кризе (1989-1990), СКЈ се нашао у потпуној конфузији. Наиме, није био способан да одреди циљеве борбе, ни да се трансформише (деидеологизује) у политичку странку чији програм би гарантовао успешну одбрану државе. Разлог за то је била политика државног руководства у вези са одбраном државе, која је више збуњивала него оријентисала. Дакле, СКЈ није успео да обезбеди идејно-политичко јединство и борбену способност ниједног састава ЈНА.

Такво посртање СК у ЈНА било је логично, ако се има увиду да Штаб Врховне команде ЈНА није схватио последице распада СКЈ на 14. ванредном Конгресу СКЈ, односно није схватио да СКЈ више не постоји, што је значило да у суштинском смислу више није постојала ни једнопартијска (комунистичка) Југославија. У том контексту треба посматрати његове догматске потезе, који су у великој мери допринели да ЈНА не изврши своју уставну улогу. Ради се о томе да је после 14. Конгреса СКЈ интензивирало неколико важних дезинтеграционих друштвених процеса, и то: (1) нагло је ослабио ауторитет СКЈ као југословенска политичка кохезиона снага; (2) интензивирала је политичко-пропагандна делатност против ЈНА и оснажен подстицај новостворених политичких партија; (3) програми многих новостворених политичких партија нудили су потпуно нов друштвено-политички систем, укључујући и конфедерално уместо федералног уређења Југославије и, (4) организације СК република и покрајина у политичкој борби са новоствореним политичким странкама, промовисале су нове изборне програме, а неке од њих су и промениле своје називе (СК Србије променио је име у Социјалистичка партија Србије, нап. аут.).

У постојећим условима, када су програми неких новоформираних политичких странака инкорпорирани, између осталог и ставове о формирању репу-

¹⁵ *Стратегија оружане борбе*, Савезни секретаријат за народну одбрану (ССНО), Београд, 1983, стр. 154.

бличких армија,¹⁶ департизација и деполитизација ЈНА представљале су нерешив проблем, првенствено за врховно командовање ЈНА (Председништво СФРЈ) које се није сналазило или је свесно одбијало да се суочи с њим, а могло је да га реши једним актом (наредбом). Кобне заблуде војних и партијских кадрова ЈНА у вези са „департизацијом” војске потврђују бројне чињенице.

Скроман напор у „департизацији” ЈНА је учињен тиме што је допуњен један став Правила службе оружаних снага СФРЈ.¹⁷ Наиме, тачка 13, став један, који је гласио: „Лица на служби у оружаним снагама обавезна су да активно раде на спровођењу политике Савеза комуниста Југославије у јединици или установи, друштвено-политичким и другим организацијама, као и у средини у којој живе”, измењен је и гласио је: „Лица на служби у оружаним снагама дужна су да доследно тумаче и спроводе политику највиших државних органа СФРЈ.”¹⁸ Међутим, имајући у виду конфузну политику највиших државних органа СФРЈ у вези са командовањем ЈНА, ова измена није представљала неки значајнији помак у јачању улоге ЈНА. Став првог човека ЈНА, Савезног секретара за народну одбрану генерала Вељка Кадијевића да „СКЈ никада неће изаћи из ЈНА. Никада,”¹⁹ који је саопштен (1990) највишим војним руководиоцима у Дому гарде у Топчидеру, иначе означен као државна тајна,²⁰ јасно потврђује заблуду или смишљену подвалу дотичног о улози СК у ЈНА у датим условима.

Имајући у виду наведено, могуће је схватити како је настао покушај руководиоца ЈНА да Организацију СК у ЈНА замене новом партијом Савез комуниста – Покрет за Југославију (СК-ПЈ), чиме су у још већој мери урушили интегритет и кредибилитет ЈНА. Таква партијска ангажованост у условима када је била очигледна пропаст комунизма у Југославији и Европи, упркос јасног става садржан у Одлуци 10. Конференције СК у ЈНА о приступању СК-ПЈ „да се не доводи у питање право појединаца да, ако то не желе, не приступе СК-ПЈ”, није обезбеђивано оснаживање ЈНА. Напротив, веома је штетила јер велики број старешина-комуниста се осећао преварен и одбијао да постане члан новостворене Партије. То се догодило упркос интерне интервенције Политичке управе ССНО којом је тражено да припадници ЈНА масовно подрже СК-ПЈ²¹.

¹⁶ Др Фрањо Туђман, лидер политичке странке Хрватска демократска заједница, у интервјуу љубљанском листу „Дело” (од 28. априла 1990), поред осталог, је истакао: „Свакако наш концепт конфедерације, обухвата и преуређење војске, коју убудуће не би могле више да сачињавају национално помешане јединице. Хрватски младићи би убудуће служили војску код куће, а командовало би им се на хрватском језику. Конфедеративно уређење државе предвиђа и регионализацију војске. Заједничка армија и одбрана морају бити слично организоване као и у државама Северноатланског пакта”.

¹⁷ Правило службе ОС СФРЈ, ССНО, Београд, 1985, стр.20.

¹⁸ Симић, Милосав.: *Реформе политичког система и њихов утицај на доградњу општенародне одбране*, Војно дело, Војноиздавачки завод, Београд, 1990, 3-4, стр. 106.

¹⁹ Вукшић, Драган.: *ЈНА и распад СФР Југославије*, Текомграф, Стара Пазова, 2006, стр. 110.

²⁰ Тај став је сутрадан објавио немачки дневник „*Frankfurter Rundschau*”, а словеначки лидер Милан Кучан је кликнуо: „Ово нам је дошло као кец на банку. Сада је свету јасна улога и намена ЈНА” (Исто, стр. 111).

²¹ „Постојање једне такве партије социјалистичке оријентације услов је опстанка федералне Југославије и претпоставка јединства и интегритета наше Армије”, а зашто је тако, јасно се види

Може се констатовати да је приоритетно неразумном ангажованошћу највиших старешина ЈНА, СКЈ у ЈНА постојао и „функционисао” још нешто више од годину дана после званичног „укидања” СКЈ на свом 14. ванредном Конгресу, који је прекинут, на тај начин наносећи непоправљиву штету ЈНА.

Истине и заблуде о ЈНА

О улози ЈНА у распаду СФРЈ постоје многе заблуде и опречна мишљења. Карактеристична су схватања да је ЈНА могла да спаси савезну државу од распада, односно да је то морала учинити, проглашавајући је тиме за основног кривца за нестанак Југославије као државе. Несумњива је истина да ЈНА није могла успешно да изврши своју уставну улогу у већ уставно и практично разграђеној Југославији. Радило се о стању својеврсне немоћи савезне државе у свим кључним функцијама, значи самим тим и у одбрамбеној. У том контексту треба посматрати систематску дефанзиву ЈНА у односу на усклађене офанзивне неоружане-оружане делатности сепаратиста. Наиме, највише војно командовање ЈНА (Штаб Врховне команде) је логично, али наивно очекивало наређење од Врховне команде (Председништво СФРЈ) за употребу ЈНА ради одбране Југославије од агресије сепаратиста. Такву наредбу никада није добило, јер Председништво као колективно тело и највиши орган руковођења одбраном државе, имало је опречне ставове о поступању ЈНА у решавању друштвено-политичке кризе. Зато није могло да делује према члану 316, став 2. Устава: „Председништво СФРЈ утврђује план употребе оружаних снага СФРЈ за случај рата и наређује употребу оружаних снага у миру”. У таквим околностима, Штабу врховне команде једино је преостајало да доследним поштовањем члана 240, став 1. Устава: „Оружане снаге СФРЈ штите независност, суверенитет, територијалну целовитост и овим уставом утврђено друштвено уређење СФРЈ”, донесе самосталну одлуку о употреби ЈНА односно без одобрења Председништва СФРЈ. Радило се о могућности извршења војног удара (преврата) који, као је познато, није се догодио због неодлучности Штаба врховне команде,²² чије могуће последице је данас илузорно разматрати.

Упркос свему наведеном, логично је запитати се: Зашто ЈНА није одбранила СФРЈ? Каква (колика) је њена одговорност за распад СФРЈ? Да ли је ЈНА могла да одбрани СФРЈ од агресије сепаратиста изнутра?

Одговор на поменута и сличних питања треба најпре тражити у нормативно-теоријској сфери одбране СФРЈ, која је легитимно онемогућавала јединствено ангажовање оружаних снага СФРЈ на заштити „независности, суверенитета,, територијалне целовитости и уставом утврђеног друштвеног уређења

из става, да се „СК-ПЈ сматра политичким, идеолошким и правним наследником СКЈ” (Саопштење на конференцији за штампу ССНО, „Борба”, Београд, 19. 11. 1990, стр. 5.

²² У континуалној агресији сепаратиста против СФРЈ постојале су бројне тзв. „црвене линије” кршења уставних одредби о одбрани виталних државних вредности, које су могле представљати узрок за извршење војног удара. Две о којима ће бити више казано у овом тексту, биле су посебно карактеристичне: прва, одлука Председништва СФРЈ у марту 1991. године да не ангажује ЈНА у складу са Уставом и друга, у јуну 1991. године када су словеначко и хрватско руководство прогласили одвајање Словеније и Хрватске од СФРЈ.

СФРЈ”. Наиме, иако је норматива садржала став да „оружане снаге (ОС) чине јединствену целину и састоје се од ЈНА и Територијалне одбране (ТО)”²³, различите надлежности у погледу командовања дотичним компонентама ОС, представљале су озбиљно (непремостиво) ограничење за јединствено ангажовање ради извршење основног уставног задатка.

У вези с наведеним, поменимо да Уставом из 1974. године су уместо јединствених ОС СФРЈ, створене две војске – ЈНА и ТО, чије јединствено ангажовање је било могуће само уколико је евидентно оптимално политичко јединство федералне и републичких политичких елита, које је у драстичном смислу колапсирало 1989/1990. године. Радило се о о компликованом (нефункционалном) систему руковођења и командовања ОС СФРЈ, који је своју немоћ уверљиво потврђивано.

Председништво СФРЈ је по Уставу представљало „највиши орган руковођења и командовања ОС СФРЈ у рату и миру.”²⁴ Председник Председништва СФРЈ је, у име Председништва СФРЈ остваривао врховно командовање – налагање задатака ОС на бази донесених одлука Председништва. Међутим, док су наведену линију командовања у односу на ЈНА карактерисали принципи једнострешинства и субординација (Председник СФРЈ – Савезни секретаријат за народну одбрану – Начелник Генералштаба ЈНА – командатни војних области...) ²⁵, такви принципи нису важили у односу на ТО. Наиме, према Закону о ОНО, члан 11. руковођење и командовање ТО било је у надлежности републичких и покрајинских руководстава: ”Руководјење у територијалној одбрани остварују команданти територијалне одбране и старешине јединица и установа територијалне одбране, у складу са законом. Руководјење територијалном одбраном остварују и комитети за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту у складу са чланом 109. овог закона.”²⁶

Таква нормативна решења обезбеђивала су могућност да су се републички и покрајински штабови ТО (највиши војни орган командовања) налазили у стању двојне потчињености (Председништва СФРЈ и Председништва републике-покрајине), а када се узму у обзир и Комитети за ОНО и ДСЗ, била је евидентна тројна потчињеност ТО. Радило се о томе да се остваривање друштвеног циља (одбрана СФРЈ) предвиђало на јединствен начин организовања, припремања и учешћа Федерације и свих других државних и друштвених субјеката. Такав модел одбране државе се звао ОНО и ДСЗ, а чинили су га субјекти, снаге одбране и снаге друштвене самозаштите.

²³ Устав СФРЈ, члан 249. став 2. и Закон о општенародној одбрани СФРЈ, члан 91.

²⁴ Устав СФРЈ, члан 313, став 3. Према Закону о општенародној одбрани, члан 106. „Председништво СФРЈ је утврђивало: основе планова развоја ОС и план развоја ЈНА; основе организације ОС и организацију и формацију ЈНА; утврђује систем руковођења и командовање ОС; прати спровођење утврђене политике руковођења и командовања ОС; план употребе ОС за случај рата и наређује употребу ОС у миру; ...”

²⁵ „Руководјење и командовање у ЈНА остварују старешине јединица и установа ЈНА, у складу са савезним законима” (Закон о ОНО, члан 110, став3.).

²⁶ „Председништво СФРЈ може одлуком о употреби ОС предвидети одређена права и обавезе Комитета за ОНО и ДСЗ у погледу употребе делова ТО” (Закон о ОНО, члан 109, став1.).

Органи руковођења ОНО и ДСЗ на нивоу Федерације били су: Скупштина СФРЈ, Председништво СФРЈ, Савезно извршно веће, Савезни секретаријат за народну одбрану. На нивоу Федерације није постојала институција Комитет за ОНО и ДСЗ, међутим на нивоу република такав орган руковођења је постојао и представљао „гаранцију” да ће Централни Комитет СК републике²⁷ реализовати потребан утицај у одбрану и заштити виталних државних вредности. Комитети су у систему руковођења имали улогу координационих и оперативно-политичких тела. У њихов састав (на предлог СК) улазили су представници СК и других друштвено-политичких организација, друштвено-политичких заједница, организација удруженог рада, месних заједница и ЈНА. Организацијска веза између наведених субјеката се остваривала посредством председника ЦК СК републике који је уједно, по функцији био председник Комитета за ОНО и ДСЗ републике. Чланови Комитета за ОНО и ДСЗ по функцији били су председник председништва, председник народне скупштине, секретари за народну одбрану и унутрашњих послова и други, чиме је обезбеђивано преношење свих одлука, закључака и ставова Комитета линијом руковођења, а у ТО линијом командовања до непосредних извршилаца.

Наведена лукаво смишљена законска диверзија (1974) односно конфузија је омогућавала републичко-покрајинским руководствомима да буду једини ауторитативни орган командовања ТО. Све то се драстично испољавало 1990/91. године у разбијању СФРЈ, а томе је посебно погодовала чињеница што је персонални састав Председништва СФРЈ имао различите ставове о „преуређењу” СФРЈ, односно састојао се од три категорије чланова са становишта њиховог односа према Југославији²⁸. То је резултовало томе да је ЈНА практично постала војска без своје државе, а ТО војска настајућих држава (тадашњих република). Када се узме у обзир и делатност четврте категорије људи у Председништву СФРЈ,²⁹ с једне стране, и неспособност, наивност, несналажљивост и посебно неодлучност Савезног секретара за народну одбрану, начелника Генералштаба ЈНА и других генерала ЈНА, са друге стране, постаје потпуно јасно зашто ЈНА није извршила своју уставну улогу, нити је успешно штитила своје припаднике, саставе, средства и објекте од оружаних напада сепаратистичких оружаних формација.

²⁷ „Комитете за ОНО и ДСЗ и њихове чланове, на предлог Савеза комуниста, именују скупштине одговорајућих друштвено-политичких заједница и органи самоуправљања у организацијама удруженог рада, самоуправним организацијама и заједницама” (*Стратегија оружане борбе*, ССНО, Београд, 1983, стр. 64)

²⁸ „Једни, који су били чврсто опредељени за Југославију и за њен демократски преображај мирним путем. Други, који су били најљући непријатељи јединствене Југославије и чинили све да је разбију, а део њих је директно радио за стране земље и по њиховом налогу. Трећа група су били колебљивци који су варирали од ситуације до ситуације, али, који су, углавном, били непоуздани у свим критичним ситуацијама. Те три категорије људи требало је да колективно доносе одлуке, тако да смо били у ситуацији да представницима и непријатељске стране излажемо наше процене и предлоге” (Кадиевић, Вељко.: *Моје виђење распада*, Компанија Политика, Београд, 1993, стр. 91.).

²⁹ „Три члана Председништва – Дрновчек, Тупурковски и Месић су- нескривено обавештавали господина Цимермана и друге странце о свему до чега су долазили, чак и за време одржавања седница Председништва СФРЈ” (Исто, стр. 66).

Погубне последице тактике „крени – стани”

Под претпоставком да је врховно командовање ЈНА на чијем челу је био мистериозни генерал Вељко Кадиевић³⁰ заиста било посвећено југословенском комунистичком патриотизму (њихово практично поступање очигледно је демантовало такво обележје) и/или компетентно да схвати отворену антијугословенску опредељеност и деловање појединих чланова Председништва СФРЈ и тиме његову укупну немоћ да доноси одлуке о одбрани СФРЈ, несумњиво би употребило ЈНА у складу са њеним уставним задацима или би поднело оставку. С обзиром да није урадило ни једно ни друго, тиме је (не?) свесно саучествовало у разбијању матичне државе. Два догађаја – у јануару 1990. године³¹ била су довољно уверљива да се Штаб врховне команде (ССНО) којим је руководио генерал Кадиевић јасно одреди у смислу адекватне употребе ЈНА и тиме пресудно утиче на актуелна дешавања у вези са опстанком СФРЈ или да својим неадекватним командовањем омаловажи и растури ЈНА. То није учињено, а зашто се Штаб врховне команде ЈНА одлучио да је употребљава на компромитујући начин, односно у корист разбијача СФРЈ, тешко је ваљано одговорити. Шта је било по среди – несналажење, опортунизам, неопрезност, неспособност, нејединство, издаја, неодлучност или комбинација свега наведеног? То посебно зато што, генерал Кадиевић јасно истиче да су знали за неадекватну опредељеност Председништва СФРЈ: „Нама је у Штабу Врховне команде увек било врло јасно с ким имамо посла и ко нам је стварни непријатељ. Утолико пре, што је само такав непријатељ могао у свим доменима – државним, политичким, војним – брзо и компетентно реаговати на све наше предлоге, одлуке и мере...”³². С тим у вези треба напоменути да колебљивост у вези са извршавањем уставних задатака ЈНА није била својствена само Штабу Врховне команде, већ и свим нижим нивоима командовања ЈНА, који из необјашњивих разлога нису предузимали ефикасне мере да успешно заштите припаднике, саставе и објекте ЈНА, о чему постоје многобројни докази. Важно је истаћи да за доношење таквих одлука није била неопходна посебна дозвола претпостављеног старешине, већ изричита обавеза о доследном поштовању

³⁰ „Генерал Вељко Кадиевић представљао се као личност изразито југословенске оријентације... Међутим, био је изузетно вешто прикривен човек Хрватске и Словеније, чија су руководства битно утицала на његово брзо уздизање на дужност Савезног секретара за народну одбрану...” (Секулић, Милисав.: *Југославију нико није бранио а врховна команда је издала*, ВЕСТИ, Београд, 1997. стр. 24-25).

³¹ Први догађај је представљао распад СКЈ на 14. ванредном Конгресу (24. 01. 1990), а други, седница Председништва СФРЈ (30-31. 01. 1990) које као колективни шеф државе и врховни командант ОС СФРЈ, није донело одлуку о ангажовању полиције и војске ради сузбијања оружане побуне Албанаца на Косову. „На седници Председништва права гладијаторска борба. Потпуно смо се поделили на оне који би дигли руке од сваке интервенције на Косову, укинули ванредне мере и пустили власт сепаратистима – и они који сматрају да се доследно морају поштовати и спроводити одлуке Председништва СФРЈ о забрани окупљања ради демонстрација, а да се о демократији може говорити само у условима поштовања закона и постојања јавног реда и мира” (Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ-изводи из дневника*, Компанија Политика, Београд, 1995, стр. 96).

³² Кадиевић, Вељко, исто, стр. 51.

Правила службе,³³ а посебно његове следеће одредбе: **Тачка 6.** „Сагласно одредбама Закона о служби у оружаним снагама војна лица при вршењу службе смеју употребити оружје ако на други начин не могу: 1) да заштите живот људи које обезбеђују; 2) да одбију напад или да отклоне непосредну опасност од напада на објекат који обезбеђују; и 3) да одбију напад којим се непосредно угрожава њихов живот;”³⁴ **Тачка 320.** „За обезбеђење објеката одговорне су старешине јединица, штабова и установа, односно органа којима су поверени на коришћење;”³⁵ **Тачка 483.** „Борбену узбуну могу наредити: а) Савезни секретар за народну одбрану; б) Команданти армија и старешине истог ранга – потчињеним јединицама и установама; ц) остали команданти, старешине установа и командири јединица, а дежурни органи ван радног времена – само у случају непосредног изненадног напада на њихову јединицу или установу”³⁶; и друге.

У преовладавајућем броју случајева суочавања са оружаним нападима на ЈНА, старешине ЈНА су делимично поштовали или нису поштовали наведене одредбе, што је систематски урушавало кредибилитет ЈНА. Наиме рекспектабилан број команданата и командира састава ЈНА поступали су као да наводно „нису знали” како да употребе матични састав у ситуацијама када га нападну паравојни састави сепаратиста, блокирају објекат или искључе струју и воду војном објекту, киднапују припаднике ЈНА и држе их као таоце на месту које је познато чак и јавности (у полицијској станици и сличном јавном објекту).

Формални начин поступања „ошамућеног” Штаба Врховне команде састојао се у декларативном залагању (изјаве, упозорења, претње) за очување ЈНА и комунизма, а суштински је одражавао непредузимање мера да онеспособи (неутралише, разбије, зароби, уништи) оружану силу сепаратиста и тиме створи услове за преуређење СФРЈ политичким средствима. Такво конфузно понашање врха ЈНА, систематски је збуњивало ниже нивое командовања и целокупан састав ЈНА. Насупрот несналажењу ЈНА, разбијачи СФРЈ су имали потпуно јасан циљ – применом силе уништити СФРЈ и успоставити националне државе, а ЈНА и српске „хегемонисте” прогласити кривце за такав расplet југословенске кризе.

Почетак краја кредибилности ЈНА догодио се 2. марта 1991. г. у Пакрацу, Хрватска. Тог дана у 19.30 часова из једног оклопног транспортера хрватске парамилиције отворена је изненадна ватра на војнике 265. бригаде 32. Корпуса ЈНА који су вршили дужност стражара код зграде болнице у Пакрацу,³⁷ Хрватска. Присебни војници ЈНА су узвратили прецизном ватром и оштетили непријатељев транспортер који се повукао у круг зграде полицијске станице. О нападу је извештен командант 32. Корпуса генерал-мајор Јеврем Цокић, који је наредио команданту (потпуковнику) да одмах са јединицом окружи хрватске парополицајце код поменуте станице и разоружа их милом или силом. О таквом свом наређењу је известио команданта 5. Војне области

³³ Правило службе оружаних снага СФРЈ, ССНО, Београд, 1985.

³⁴ Исто, стр. 17-18.

³⁵ Исто, стр. 137.

³⁶ Исто, стр. 203.

³⁷ Опширније у: Цокић, Јеврем.: *Почетак краја*, Српска књига, Рума, 2008, стр. 108-123.

генерал-пуковника Конрада Колшека. До тог тренутка поменути састави ЈНА су поступали према правилима о борбеној употреби. Међутим, од тренутка када је командант 5. Војне области забранио команданту 32. Корпуса да не поступи по издатом наређењу,³⁸ а није издао ново наређење како да поступају дотични састави ЈНА, почела је конфузија, која је систематски повећавана све до потпуног нестанка ЈНА, 15. маја 1992. г., када се ЈНА повукла из Босне и Херцеговине. Наиме, то је био први оружани напад на ЈНА, почетак оружаног непријатељства и објава рата СФРЈ. Одговор ЈНА до нивоа Корпуса био је адекватан и да је подржан на вишим нивоима командовања ЈНА, несумњиво је да би се распад СФРЈ догађао на друкчији начин.

Оружана агресија на СФРЈ у Пакрацу кроз први напад на ЈНА представљао је тест који су успешно положили тактички и оперативни ниво командовања ЈНА, а нису положили највиши нивои командовања ЈНА (командант 5. војне области и ССНО). Основано је тврдити да је тај преломни догађај адекватно анализиран од Штаба Врховне команде (ШВК), несумњиво би се извукле корисне поуке за адекватно поступање у истоветним и сличним ситуацијама. Будући да очигледно није тако урађено, поставља се логично питање: да ли ШВК није знао, није могао, није хтео или је свесно и наивно повлађивао сепаратистима, и на тај начин опасно урушавао интегритет и кредибилитет ЈНА? То су потврђивали бројни и разноврсни оружани напади паравојних и паравојних састава на ЈНА у Хрватској, Словенији и БиХ, у којима је ЈНА, заслугом ШВК углавном показивала немоћ. У том смислу, посебно треба имати у виду својеврсна капитулација Председништва СФРЈ и ШВК 9. јануара 1991. г. у вези са разоружавањем паравојних састава сепаратиста, одбијање Председништва СФРЈ да употреби ЈНА (у марту 1991) и некомпетентност ШВК у јуну 1991. у погледу ангажовања ЈНА у Словенији.

Током 1990. г. југословенска криза се константно компликовала, првенствено због отвореног наговештаја словеначких и хрватских сепаратиста о одвајању Словеније и Хрватске од Југославије. Посебно је забрињавала противуставна ангажованост хрватског руководства која се, поред осталог, састојала у одузимању људских и колективних права српском, конститутивном народу у Хрватској.

Врховништво Хрватске, очигледно свесно да искључиво применом силе може покушати да оствари независност Хрватске, при томе рачунајући да ЈНА неће бити способна да се адекватно суочи са таквим лукавим изазовом, определило се да успостави рекспектабилну оружану силу коју је назвало „Збор народне гарде”, коју ће наоружати и припремити за оружану сучељавање са ЈНА. Своје паравојне активности максимално је интензивирало у другој половини 1990. г. и успело да задејствује „илегалне” паравојне саставе, који су имали у свом саставу око 40. 000 људи. Служба безбедности ЈНА је на основу проверених информација о формирању паравојних јединица и илегалном увозу оружја, омогућила ШВК да извести о томе Председништво СФРЈ и захтева од

³⁸ „Сторнирање добијеног наређења пропратио сам наредбом коју је добро чуо и генерал Прашчевић (из команде 5. ВО, кога је хитно упутио у Пакрац генерал Колшек, нап. аут.): „Ако још један метак испале на војску, осути ватру из свог наоружања и кренути у обрачун на моју личну одговорност” (Исто, стр. 112.).

њега да донесе одлуку о њиховом распуштању и разоружавању. Такав предлог је упућен 11. децембра 1990. г. Председништву СФРЈ, које се састало тек 9. јануара 1991. г., када је донело Наредбу, која је садржала укупно девет тачака,³⁹ чија суштина је била више добровољног него обавезујућег карактера у односу на посредне и непосредне извршиоце.⁴⁰

Према тој Наредби, сви паравојни састави требали су бити расформиран и разоружани до 22. јануара 1991. г. Иако је тог датума на седници Председништва СФРЈ констатовано да је Наредба делимично извршена, није одлучено како остварити њену даљу реализацију. Насупрот томе, хрватске власти су мобилисале резервни полицијски састав и држали у готовости око 50.000 наоружаних људи. „У ситуацији каква јесте, генерал Кадијевић поново маневрише и 29. јануара 1991. г. предлаже да се припреми адаптација плана или да се уради нови план одбране земље, са адекватним размештањем ЈНА у Хрватској и Словенији,”⁴¹ а председник Председништва Борисав Јовић, 30. јануара 1991. г. у свој дневник записује: „Распад Југославије је према америчким оценама неизбежан. Интервенција ЈНА је неприхватљива.”⁴²

Случајно или не, наведена констатација је у потпуности потврђена на заједничкој седници Председништва СФРЈ и ШВК која је одржана 12, 14. и 15. марта 1991. г., са дневним редом „Стање у земљи и задаци Врховне команде”. Предлог ШВК за поменути дневни ред, поред осталог, садржао је и доношење „Одлуке о завођењу ванредног стања на целој територији СФРЈ, подизање борбене готовости ОС СФРЈ, разоружавање и расформирање нелегалних паравојних формација и доношење новог устава и најдуже за шест месеци организовати вишестраначке изборе.”⁴³ Посебно је предложено „подизање борбене готовости ЈНА до нивоа који ће гарантовати поштовање мера ванредног стања, спречавати међунационалне оружане сукобе и грађански рат, осигурати услове за миран, демократски расplet југословенске кризе.”⁴⁴ Међутим, Председништво СФРЈ није прихватило ниједан од понуђених предлога, а ШВК је оствален да се сам сналази у вези са ангажовањем ЈНА.

Издаја Штаба врховне команде – омаловажавање ЈНА у Словенији

После успешних (неометаних) континуираних противуставних делатности словеначких и хрватских сепаратиста ради разбијања СФРЈ и евидентне

³⁹ Ступањем на снагу те наредбе, требало је да се на територији СФРЈ расформирају и разоружају сви оружани састави који нису у саставу ОС СФРЈ; наоружање и опрему требало је да предају најближим јединицама ЈНА; предају оружја су требали да изврше у року од десет дана од њеног доношења; да ће извршење наредбе и инспекцију обезбеђивати састави ЈНА, и да ће наредба бити објављена у средствима јавног информисања (Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ*, Компанија Политика, Београд, 1995, стр. 245-246.).

⁴⁰ Секулић, Милисав.: Југославију нико није бранио а врховна команда је издала, ВЕСТИ, Београд, 1997, стр. 53-67.

⁴¹ Исто, стр. 68.

⁴² Јовић, Б.: исто, стр. 237.

⁴³ Јовић, Б.: исто, стр. 286-304 и Секулић, М.: исто, стр. 81.

⁴⁴ Кадијевић, В.: исто, стр. 113.

немоћи (одбијања) руководства СФРЈ да је адекватно брани и преуређује, руководства Словеније и Хрватске су 25. јуна 1991. г. донела одлуку о „изласку” из Југославије. Тог дана „скоро истовремено Скупштина Словеније усваја акт о издвајању из СФРЈ и проглашава своју самосталност, а Сабор Хрватске једногласно усваја Декларацију о проглашењу самосталне и суверене Републике Хрватске.”⁴⁵ У тренутку доношења наведених агресорских аката, оружани састави словеначких сепаратиста бројали су око 35.000 људи, а хрватских сепаратиста око 200.000 људи. Иако су дотичне одлуке представљале истовестан акт агресије односно политика свршеног чина (уништење СФРЈ), одговор Скупштине СФРЈ је био различит. Наиме, преувеличаван је значај одлуке словеначких сепаратиста и маргинализован значај одлуке хрватских сепаратиста. На такво „несналажење” Скупштине СФРЈ пресудно је утицао део одлуке Словеније да потпуно преузме све функције Федерације на државној граници на територији Словеније, као и да успостави државну границу према осталом делу Југославије. Оценивши такву одлуку Словеније неуставном, Скупштина СФРЈ је затражила од одговарајућих савезних органа да успоставе првобитно стање на државној граници. У складу с тим, „Савезно извршно веће је 25. јуна 1991. г. донело одлуку о непосредном обезбеђивању државне границе на територији Словеније. Ради тога су, у складу са тачком 2. одлуке СИБ-а, ангажоване и одређене јединице ЈНА – око 1.900 војника и старешина са одговарајућом техником – са задатком да ту одлуку спроведу у живот. Јединице ЈНА, иако са релативно малим снагама, су за 48 часова од 137 објеката на граници, заузеле 133 и тиме практично извршиле добијен задатак.”⁴⁶

У таквој ситуацији, генерал Кадијевић уместо да предузме (нареди) мере за учвршћивање постигнутог успеха непосредно ангажованих састава ЈНА (на то га је поред осталог, изричито обавезивало Правило службе ОС, нап. аут.) односно да ангажује друге саставе ЈНА (31, 32, 14, 15 и 10. Корпус 5. Војне области и 5. Корпус РВ и ПВО) и војнички порази оружане саставе словеначких сепаратиста,⁴⁷ он и ШВК су се упустили у давање непродуктивних изјава, чиме су у још већој мери охрабривали словеначке и хрватске сепаратисте, а урушавали морал и физичку безбедност припадника ЈНА у Словенији и Хрватској. Ради се о томе да, док је 1.900 припадника ЈНА изводило поменути операцију, око 15. 000 припадника ЈНА на територији Словеније било је пасивно – у касарнама, изложено провокацијама и оружаним нападима.

⁴⁵ Колшек, Конрад.: *Први пуцњи у СФРЈ*, Дан Граф/Данас, Београд, 2005, стр. 159.

⁴⁶ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 117.

⁴⁷ - „Комбинацијом десанта из ваздуха и са мора, и покретом Вараждинског, Ријечног и Загребачког корпуса, уз адекватну авио подршку, Словенија би капитулирала за највише два дана. Да није било издаје у војном врху наведена могућност би сигурно била искоришћена” (Секулић, Милисав.: исто, стр. 121.).

- „Убеђен сам да су започета дејства ЈНА у Словенији потрајала још само сат-два, Словенија би била на коленима. Нико од старешина није веровао у искреност молби које су стизале у команду Пете војне области. Наредило се да се стане на пола пута што је постала пракса Штаба врховне команде, све до нестанка државе и ЈНА. Државним врху очито није било ни до СФРЈ ни до ЈНА” (Цокић, Јеврем.: исто, стр. 198.).

Апсолутна блокада ШВК, поред осталог, била је евидентна по томе што је процену и предлог Председништву СФРЈ о даљој употреби ЈНА у Словенији, „заснивао на основном опредељењу да ЈНА не може и не треба прихватити улогу окупаторске војске у Словенији, да истовремено не може и не треба прихватити да је се вређа, малтретира, понижава, што се иначе са стварном окупаторском војском не би смело чинити, тако да је једино решење да ЈНА напусти Словенију.”⁴⁸ Наравно, бесконачно разматрање од стране ШВК различитих начина употребе ЈНА у Словенији и избор оптималне варијанте за постизање победе над словеначком оружаном силом,⁴⁹ није спутовало словеначке оружане формације да малтретирају, понижавају и убијају припаднике ЈНА и тако чине помак ка коначном поразу ЈНА. Тако су губици ЈНА⁵⁰ првог дана (27. јуна) износили 7 мртвих и 22 рањених старешина и војника, а оборена су и два хеликоптера. Већ 28. јуна, ЈНА је имала 29 мртвих, 89 рањених и 223 нестала припадника. Укупни губици ЈНА у дводневним борбеним дејствима нису прецизно утврђени. По једним изворима су „44 мртва (6 официра, 6 млађих официра, 30 војника и питомаца, једно грађанско лице на служби у ЈНА и једно неидентификовано лице) и 184 рањена припадника ЈНА,”⁵¹ а према другима „58 погинула и 136 рањених.”⁵²

Реагујући у вези са ситуацијом у Словенији, председник СИБ-а Анте Марковић је у 16.00 часова 28. јуна 1991. г. затражио да се сва дејства обуставе и преговорима реше проблеми, а председник Словеније и заменик ССНО адмирал Стане Бровет постигли су договор о прекиду ватре. Корпуси ЈНА су у 20.00 часова добили наређење о обустави ватре. Међутим, словеначки „територијалци” су наставили нападе. У ствари, руководство Словеније уверено да ШВК није спреман да употреби ЈНА на адекватан начин, определило се да порази ЈНА. За остварење таквог циља имало је савршену стратегију – када је проценило да би ЈНА могла да крене у опсежну операцију, привидно је попустило (обуздавало нападе „територијалаца”), поред осталог и да избегне опасност од могућих великих губитака своје војске, а потом настављало по старом. Тактика ЈНА је била непромењена „крени-стани”. На тај начин је руководство Словеније успело да „принуди” Врховну команду ЈНА да капитулира. Тако је 4. јула 1991. године „Председништво СФРЈ, на предлог војног руководства, усвојило одлуку од осам тачака: успостављање нормалног режима на граници; деблокада јединица ЈНА и повлачење ЈНА у касарне; враћање материјалних средстава; повлачење снага ТО; обезбеђење саобраћаја; пуштање заробљених и поштовање прекида ватре. Ти захтеви требало је да се реализују до 12. 00

⁴⁸ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 119-120.

⁴⁹ „Размотрене су три варијанте. Прва: претходно поразити војне формације Словеније, а потом напустити Словенију.... Друга: Нанети неприхватљиве губитке инфраструктури Словеније и тако је присилити на поштовање одлуке савезних институција о државној граници. Трећа: постићи политичке циљеве комбинованом употребом ЈНА и...” (Исто, стр. 120-121.).

⁵⁰ Колшек, Конрад.: исто, стр. 188.

⁵¹ Група аутора.: *Истина о оружаном сукобу у Словенији*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1991, стр.22.

⁵² Цокић, Јеврем.: исто, стр. 199.

часова 7. јула, а за реализацију одлуке Председништво је задужило своје чланове Васиља Тупурковског и Богића Богићевића.⁵³

У складу са наведеним, капитуланство ШВК је напредовало и кулминирало 15. јула 1991. г. када је усвојио одлуку да предложи Председништву СФРЈ повлачење ЈНА из Словеније. Предлог је усвојен и Председништво СФРЈ је 18. јула 1991. г. и „формално донело одлуку којом се команде, јединице и установе ЈНА са територије Словеније дислоцирају у Босну и Херцеговину, Србију и Црну Гору. За овакву одлуку гласало је шест чланова Председништва, против је био један, а један члан се уздржао.”⁵⁴

Агонија ЈНА у Хрватској

Некомпетентно поступање Врховне команде и ШВК у тзв. „пакрачком случају”, у огромној мери је охрабрило хрватске сепаратисте да још агресивније нападају ЈНА и српски народ у Хрватској. Њихове параполицијске формације су већ 31. марта 1991. г. поново покушале да применом силе тероришу српске цивиле у Плитвицама (убију и ухапсе све оне који им пружају отпор). Иако су акцију извели изненадно, била је неуспешна, јер отпор српског народа је био одсудан. Претрпели су знатне губитке, које би били много већи да састави ЈНА нису узели у заштиту хрватске полицајце.⁵⁵

Евидентно је да се ЈНА у Хрватској нашла у улози „миротворца” да спречава сукобе између хрватских и српских параполицијских састава. Ни још драстичније неуспеле акције хрватских параполицајаца против Срба на простору Боровог Села и околине (Источна Славонија) 1. и 2. маја 1991. г. у којима је погинуло 15 и рањено 20 људи, затим напад на ЈНА у Сплиту, 7. маја 1991. г. када је погинуо један војник, нису представљали адекватно упозорење за отрежњење ШВК ЈНА да преиспита своју стратегију „крени-стани” о ангажовању ЈНА или поднесе оставку. Упркос свему томе, ШВК се заваравало(?) да ће кроз „модификовану улогу ЈНА у односу на улогу утврђену Уставом СФРЈ” успешно извршити задатке: „заштитити српски народ у Хрватској од напада хрватских оружаних формација и омогућити му да консолидује војничко самоорганизовање за одбрану; истовремено припремити ЈНА за рат са Хрватском када га Хрватска отпочне против ЈНА”⁵⁶ (отпочела га је почетком марта 1991. г. у Пакрацу, нап. аут.). Чудновато је дефанзивно-дефетистичко дакле губитничко расуђивање генерала Кадијевића да чека да Хрватска отпочне рат против ЈНА, ако се има у виду, а мора, да је ЈНА припремана да „офанзивним де-

⁵³ Колшек, Конрад.: исто, стр. 260.

⁵⁴ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 121.

⁵⁵ „Под заштитом ЈНА, МУП Хрватске успоставља станицу сигурности на Плитвицама. Понашање ЈНА је дволично. Уместо да онемогући и похапси страну која је самовољно изазвала инцидент, ЈНА се понаша као нека неутрална и међународна страна. То би могло бити тако само зато што је иза таквог поступка стајао војни врх. А стајао је у неразумној жељи да хрватској страни, која га је оптуживала, покаже како ЈНА ради и за Хрвате” (Секулић, Милисав.: исто, стр. 84-85.).

⁵⁶ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 127.

ловањем – нападом као главног и одлучујућег вида борбених дејстава у свим облицима оружане борбе уништава и заробљава живу силу непријатеља, ослобађа објекте и просторе које је непријатељ привремено запосео.”⁵⁷

Та, „Вељкова” тзв. друга фаза рата у Хрватској се догодила крајем лета 1991. г., када су хрватски паравојни састави отпочели свакодневне и свеобухватне оружане нападе на припаднике, саставе, средства и објекте ЈНА у Хрватској. Међутим, ни у таквој понижавајућој ситуацији за ЈНА, генерал Кадијевић уместо да у складу са измењеним генералним политичким циљем – „стварање нове Југославије од народа који то желе, праведан и миран разлаз са оним народима који не желе да остану у Југославију,”⁵⁸ није употребио ЈНА, бар да провери могућност реализације таквог циља. Није познато зашто је одустао од плана да се војнички поразе оружане формације Хрватске⁵⁹ и потом преговара о „скраћеној Југославији.” У том раздобљу, док је ЈНА на терену доживљавала тешку агонију, између ШВК и хрватског руководства су потписивани споразуми о прекиду ватре (укупно је потписано 13 примирја) које је Хрватска грубо кршила, а упркос томе ШВК је остао доследно ефикасан у урушавању и уништењу ЈНА.⁶⁰ То је имало последицу да се положај ЈНА све више погоршавао, а завршио се повлачењем са територије Хрватске. Наглашену улогу у томе имали су Европска заједница (данас ЕУ) и Конференција о Југославији чији председник био је лорд Карингтон.⁶¹

Настанак и нестанак ЈНА у Босни и Херцеговини

У социјалистичкој Југославији, ЈНА је славила 22. децембар као свој рођендан „Дан Армије,” када су на тај дан 1941. године, у босанском градићу Рудо, југословенски комунисти створили Прву пролетерску народноослободилачку бригаду. Догодило се, да Председништво СФРЈ донесе одлуку 3. маја 1992. г. о „укидању” ЈНА управо на простору БиХ. То је објавило следећим саопштењем: „Председништво Југославије је донело одлуку о убрзаном повлачењу из БиХ свих грађана СР Југославије који се налазе на служби у ЈНА у

⁵⁷ Стратегија оружане борбе, ССНО, Београд, 1983, стр. 259.

⁵⁸ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 134.

⁵⁹ Планом се предвиђало да се сви делови територије Хрватске са већинским српским становништвом ослободе од хрватске паравојске, деблокирају блокирани гарнизони, потпуно блокирати Хрватску из ваздуха и са мора, нападним операцијама јединица ЈНА испресецати Хрватску на правцима Градишка – Вировитица; Бихаћ-Карловац-Загреб; Книн-Задар; Мостар- Сплит; ослободити Источну Славонију, а затим брзо наставити дејство на Запад и спојити се са снагама у Западној Славонији...”(Исто, стр. 135.).

⁶⁰ „Кадијевићев положај је био најтежи. Он је командовао војском, која је званично још увек заједничка и вишенационална оружана сила. Незванично, она то више није... Кад дође до нарушавања споразума о прекиду ватре, Кадијевић лично размењује писма са Туђманом, међусобно се оптужују и претећи један другоме...” (Вукшић, Драган.: исто, стр. 242.).

⁶¹ Прва верзија документа Конференције под насловом „Споразум за глобално решење југословенске кризе” од 18. 10. 1991. године, потом је замењен другом верзијом „Предлог споразума за разрешење кризе у Југославији” 23. 11. 1991., а трећом верзијом хашког документа „Предлог ЕЗ за разрешење југословенске кризе” од 31. 10. 1991. године, договорени су услови о статусу српског народа у Хрватској и повлачењу ЈНА из Хрватске.

тој републици. С обзиром да ће се тај процес окончати најкасније за 15 дана, према Уставу СРЈ, више нема основа да Председништво Југославије, нити било који други орган Југославије одлучује о војним питањима на територији БиХ. Председништво Југославије позива руководства три националне заједнице у БиХ - Муслимане, Србе и Хрвате - да се договоре и да се одлуче о преузимању ЈНА чији војни састав чине грађани БиХ, како би се избегле нежељене ситуације и последице.”⁶²

У складу са том одлуком, ЈНА је престала да постоји, односно састави ЈНА из БиХ су се повукли до 18. маја 1992. године у СР Југославију, која је своју оружану силу назвала Војска Југославије. Тако је ЈНА која је настала и ефикасним деловањем максимално оснажила у драматичним условима 1941-1945. године, првенствено због чудноватог неадекватног руковођења и командовања њоме „нестала”, у такође драматичним условима 1989-1992. г. Њен блистави почетак и неславни крај догодио се на простору БиХ.

Недовољно одвраћајуће деловање ЈНА на екстремисте и сепаратисте у БиХ у периоду док су њени састави били изложени разноврсним нападима у Словенији и Хрватској, у приличној мери је утицало на ескалацију екстремизма код свих конститутивних народа БиХ (муслимански, српски и хрватски) у оружане сукобе, који су трајали од априла 1992. до августа 1995. г. Основни носиоци екстремистичких делатности биле су политичке странке - Странка демократске акције (СДА), Хрватска демократска заједница (ХДЗ) и Српска демократска странка (СДС) чији програми у вези са будућности БиХ су се дијаметрално разликовали. Напросто, коалиција СДА и ХДЗ заслепљена илузијом да ће мајоризацијом српског народа успети да успостави унитарну БиХ, с једне стране је константно упозоравала на „опасност по БиХ од Југославије и ЈНА, а са друге стране, стварала и наоружавала паравојне формације. У свему томе, имала је несребичну подршку Хрватске, чији председник Фрањо Туђман је средином децембра 1991. г. за лондонски лист „Дејли телеграф” изјавио да ће Хрватска хитно зграбити делове суседне БиХ.

Финале екстремистичке политике СДА и ХДЗ у БиХ је испољено 29. фебруара и 1. марта 1992. г., када је спроведен референдум на коме су се грађани изјашњавали јесу ли за самосталност и независност ове републике.⁶³ Срби су бојкотовали референдум, будући да су били за останак БиХ у Југославији. У периоду референдума, паравојне формације СДА бројале су око 50 000 Муслимана, а ХДЗ-а око 35 000 Хрвата,⁶⁴ одлучне да се сукобе са ЈНА, чији састави (Бихаћки, Бањалучки, Тузлански, Сарајевски, Билећки и Пети корпус Рв и ПВО) имали су око 90 000 војника, а оружане нападе на српске цивиле су от-

⁶² Радишић, Драган.: *Хронологија догађаја на простору претходне Југославије 1990-1995*, Глас Српски, Бања Лука, 2002, стр.209.

⁶³ „За независну и самосталну БиХ изјаснило се милион и 986 хиљада и 202 грађанина или 99, 43% оних који су изашли на референдум. Од укупног броја грађана БиХ на референдум је изашло 63,4% уписаних у бирачке спискове”(Исто, стр. 189).

⁶⁴ Мијалковски, Милан.: *Пируете заговорника унитарне Републике Босне и Херцеговине и „Херцег-Босне” у саставу „Велике Хрватске”*, Војно-политички информатор, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992, 5, стр.105.

почели неколико дана раније. Дотичне формације су отпочеле општи напад 12. априла 1992. г. након што је председник БиХ Алија Изетбеговић одобрио документ под називом „Директива одбране суверенитета и независности Републике БиХ”, степенована ознаком тајности „Строго поверљиво.”

Творци тог невероватног документа, без скрупула, идентификовали су и прозвали „угрожаваоце” суверенитета и независности БиХ овако: „Непријатељске снаге на територији БиХ су: Југословенска армија – шест корпуса копнене војске и један ојачан ваздухопловни корпус и снаге Српске демократске странке јачине око 80.000–120.000 људи” и открили њихове планове „основни циљ дејства непријатеља је заузимање територије и успостављање Српске републике БиХ.”⁶⁵ ади онеспособљавања „непријатеља” предвиђено је да „брзим и енергичним дејствима сломи нападну моћ непријатеља... одмах изврши заузимање складишта наоружања и муниције, блокира касарне, заузме их и зароби припаднике ЈНА на територији БиХ” и све то реализује у две етапе (прва у трајању од 10 до 15 дана и друга 20-30 дана) „с циљем разбијања непријатеља и стварања услова за његово протеривање са територије Републике БиХ”. За извршење задатка у тачки 5. Директиве наведено је: „Формирати јединице ТО састава: добровољачке јединице, Патриотске лиге БиХ, јединице ТО и остале патриотске снаге на територији општина, све под заједничком командом”.

У таквим условима, опет су на сцени опречне изјаве субјеката командовања ЈНА. Вршилац дужности начелника генералштаба ЈНА генерал-пуковник Живота Панић је изјавио да се „у БиХ понавља сценарио из Хрватске,⁶⁶ да ће ЈНА остати у БиХ тамо где је народ хоће⁶⁷ и да су јој задаци да „онемогући геноцид над било којим народом, посебно српским, јер је он најугроженији и да спречи агресију Хрватске на БиХ, јер је та република још увек у Југославији”. Крајем априла 1992. руководство СРЈ (нова држава Србије и Црне Горе, која је конституисана 27. априла 1992., нап. аут.) је поред осталог, одлучило да се ЈНА повуче из БиХ наредних 15 дана,⁶⁸ односно да у тој републици остане 90 000 војника ЈНА, углавном српске националности из БиХ, над којима може преузети политичко руковођење српско руководство из БиХ. Пошто је одлучено да се повуку и генерали који нису пореклом из БиХ, договорено је да се на то место уместо генерала Вуковића, постави генерал Ратко Младић.

⁶⁵ Исто, стр. 108.

⁶⁶ Према: „Политика”, Београд, 09.04. 1992.

⁶⁷ Потпредседник Председништва Југославије Бранко Костић, 19. априла 1992. године рекао је на Радио телевизији Србије да судбина ЈНА у БиХ зависи, од решења која три њена конститутивна народа буду утврдила о свом политичком статусу и статусу саме Армије. Немамо никаквог разлога да ЈНА задржимо у БиХ ако то не буде интерес њених народа (Костић, Бранко.: *Кључ решења у рукама Муслимана*, Војно-политички информатор, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992, 5, стр. 23.).

⁶⁸ „30. април 1992. Разговор са руководством Срба из БиХ. Бранко Костић, Слободан Милошевић, Момир Булатовић, генерал Милан Панић, Караџић, Крајишник и ја. Савет безбедности УН признао је БиХ. Тамо су се разбуктали међунационални сукоби. Од нас се захтева да повучемо ЈНА из БиХ. Слободан и ја смо то и очекивали и предвидели. Не можемо да доведемо ЈНА у позицију да је прогласе страном или агресорском војском, што неки једва чекају” (Јовић, Борисав.: исто, стр. 448.).

Састави ЈНА током повлачења из БиХ били су изложени честим оружаним нападима муслиманских и хрватских паравојних састава. Посебно су били подмукли напади на колоне ЈНА у Добровољачкој улици у Сарајеву (3. маја 1992) и у Тузли (14. маја 1992) у којима је убијено, рањено и заробљено више десетина војника и старешина. Поводом тога, руководство СРЈ је 8. маја 1992. године размотрило одговорност генерала Милутина Кукањца (командант ЈНА у БиХ) и сменило га са дужности, а оставку је поднео начелник Генералштаба ЈНА генерал Благоје Ацић, који је бранио Кукањца. Истовремено, донета је одлука о престанку војне службе и одлазак у пензију укупно 38 генерала ЈНА.⁶⁹ Тако је окончан неславан крај ЈНА.

Закључак

Каква је била улога ЈНА у распаду Југославије једно је од многобројних питања на која одговоре траже годинама академска заједница и друштво у целини. Реално је да се данас, готово две деценије касније, са одређене историјске дистанце и појаве најразличитијих сведочења многобројних актера, приступа одређеним документима, ова улога јасније сагледава а оптужбе о кривици ЈНА добијају адекватна објашњења. Социјалистичка, федеративна, самоуправна и несврстана Југославија се насилно распала 1991.г. ЈНА која је представљала заједничку оружану силу свих народа и народности заснивала се на Концепцији Општенородне одбране и друштвене самозаштите. Једна од њених најважнијих особина био је идеолошки идентитет чији је кључни фактор била Партија. Узроци немогућности ЈНА да адекватно реагује у процесу распада СФРЈ леже управо у ентропији партијског идентитета СФРЈ, као и то да су полуге командовања, Штаб Врховне Команде и Председништво СФРЈ имали опречне ставове о поступању ЈНА у решавању друштвене политичке кризе.

Да ли су и какве поуке из ових историјских дешавања научене, биће теме за будуће нараштаје, а до тада и даље партијска/е политике ће одлучујуће утицати на друштвена дешавања.

Литература:

1. Bulatović, Momir.: *Pravila ćutanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2004.
2. Grupa autora, *Istina o oružanom sukobu u Sloveniji*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1991.
3. Grupa autora, *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990 – 1991. godine*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002.
4. Cokić Jevrem, *Početak kraja*, Srpska knjiga, Ruma, 2008.
5. Duhaček Antun, *Uspomina i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, Grafopres, Beograd, 1992.
6. Jović Borisav, *Poslednji dani SFRJ*, Kompanija POLITIKA, Beograd, 1995.

⁶⁹ Исто, стр. 453.

7. Kadijević Veljko, *Moje viđenje raspada*, Politika – izdavačka delatnost, Beograd, 1993.
8. Kolšek Konrad, *Prvi pucnji u SFRJ*, Dan Graf i Danas, Beograd, 2005.
9. Lora Silber i Alan Litl, *Smrt Jugoslavije*, Radio B92, Beograd, 1996.
10. Hadžić Miroslav, *Jugoslovenska narodna agonija*, Dan Graf i Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004.
11. Mamula Branko, *Slučaj Jugoslavija*, CID, Podgorica, 2000.
12. Mijalkovski Milan, *Opasne i tragične igre vatrom*, Vojno-politički informator, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992, 5.
13. Radišić Dragan, *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije 1990-1995*, Glas Srpski, Banja Luka, 2002.
14. Randelović Slavoljub, *Legije Jugo razdora*, Trz koneks, Beograd, 1991.
15. Sekulić Milisav, *Jugoslaviju niko nije branio a vrhovna komanda je izdala*, NIDDA, Bad Vilbel i VESTI, Beograd, 1997.
16. *Strategija oružane borbe*, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1983.
17. Vukšić Dragan, *JNA i raspad SRF Jugoslavije*, Tekomgraf, Stara Pazova, 2006.
18. Vudvord Suzan, *Balkanska tragedija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
19. *Zakon o opštenarodnoj odbrani*, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1982.
20. Zečević Miodrag, *Početak kraja SFRJ*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1998.
21. *Ustav SFRJ*, Službeni list SFRJ, br. 9/74.

LES FAIBLESSES DE L'UNION EUROPEENNE EN TANT QU'ACTEUR INTERNATIONAL DANS LA GUERRE DANS L'EX-YOUGOSLAVIE*

Introduction

„Par ses dimensions, sa complexité et ses conséquences géopolitiques, la guerre dans l'ex-Yougoslavie confronte les créateurs de la politique internationale à une des menaces les plus sérieuses pour la sécurité en Europe depuis la fin de la guerre froide” (Simić 1994: 129). Ainsi, dès le début des années 90, la région de l'ex-Yougoslavie a joué un rôle central dans la promotion de la nouvelle politique étrangère et de sécurité commune de l'Union européenne. La crise yougoslave est venue à un moment délicat de la construction européenne. La disparition de la menace soviétique a ouvert la possibilité du développement d'une identité européenne propre. De même, l'élargissement de l'Union européenne a conduit également à repenser son rôle à l'échelle régionale. Un facteur supplémentaire de prise de conscience d'un nouveau rôle à jouer en matière de sécurité était l'explosion des crises sur le continent européen.

Toutefois, la guerre a démontré une grande difficulté de l'UE à transformer en puissance politique sa puissance économique et financière. La politique étrangère et de sécurité commune (PESC), introduite par le traité de Maastricht, indiquait clairement l'ambition d'établir le rapprochement des points de vues entre les Etats membres de l'Union européenne en une forme de politique étrangère „commune”. Cette ambition devait être renforcée au moyen des positions, actions et stratégies communes, pour permettre à l'Union de s'imposer sur la scène internationale en tant qu'un acteur crédible et efficace. Or, cette politique étrangère et de sécurité commune avait beaucoup de mal à s'exprimer.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта ”Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

L'objectif de cet article est de démontrer les faiblesses de l'UE de se présenter comme un acteur stratégique efficace dans la région de l'ex-Yougoslavie. Cet article sera divisé en deux parties. Dans la première, l'auteur s'efforcera de démontrer l'impuissance de l'Union européenne de se présenter comme un acteur international efficace dans la guerre en l'ex-Yougoslavie. L'analyse sera centrée sur la question de savoir comment l'Union a géré cette guerre qui se déroulait devant sa porte, et comment le projet de la politique étrangère et de sécurité commune a contribué au règlement du conflit. La deuxième partie sera consacrée à l'impuissance de l'Union européenne de se présenter comme un acteur politico-militaire dans la République fédérale de Yougoslavie

L'impuissance de l'Union européenne comme acteur international dans la guerre en l'ex-Yougoslavie

La guerre en Yougoslavie a éclaté avant que les nouvelles structures de la politique étrangère et de sécurité commune de l'UE (PESC) soient mises en place. Ainsi, la Communauté européenne a initialement agi dans le cadre de la coopération politique européenne. Or, la guerre a démontré une grande difficulté des Européens à transformer en puissance politique leur incontestable puissance économique et financière. La raison de cet échec est au moins double. D'une part, il s'agit de faiblesse des moyens de persuasion de la CPE/PESC, et d'autre part, il s'agit des divergences entre les Etats membres sur la politique à mener.

En 1991, les Douze entendaient gérer l'éclatement yougoslave par une médiation diplomatique dont l'ambition était de rétablir les conditions de coexistence pacifique entre les composantes en conflit de la Fédération yougoslave. Cette première mesure des Douze au titre de la coopération politique européenne prise juste après la proclamation de l'indépendance de la Slovénie et de la Croatie (le 25 juin 1991), n'était pas destinée à la résolution du conflit, mais à la réalisation d'un cessez-le-feu et d'un moratoire, ainsi que le déploiement d'un groupe d'observateurs, sous le nom de Mission de surveillance de la Communauté européenne (ECMM).¹ Le système de la troïka s'est rendu à Belgrade pour obtenir le cessez-le-feu et un moratoire de trois mois au sujet de la question d'indépendance. Son activité a culminé par la conclusion des accords de Brioni², avec un accord annexé dont l'objectif a été la création d'une mission de 40 observateurs, chargés de surveiller l'application des accords de Brioni. Mais, le début du conflit en Croatie a marqué l'échec de la médiation. La Communauté européenne a conservé les tâches de médiation, durant les années 1991 et 1992, surtout par le biais de la convocation d'une conférence de

¹ Il s'agit d'une mission de vérification dont l'objectif était de surveiller les tensions entre les parties au conflit, qui est devenue une pratique de l'Union européenne dans le cadre de la PESD. Ainsi, l'Union européenne a réalisé, en 2003, une mission d'observateurs dans la République démocratique du Congo.

² Les accords de Brioni ont mis fin à la guerre en Slovénie: ils furent signés le 8 juillet 1991 entre les représentants de la Slovénie, de la Croatie et de la Fédération yougoslave. Outre le cessez-le-feu, l'accord prévoyait également un moratoire de trois mois en ce qui concerne les déclarations de l'indépendance de la Slovénie et de la Croatie.

la paix (conférence Carrington). Lors du début des hostilités en Bosnie, l'activité de l'Union européenne est marquée par une coopération étroite avec les NU dans le cadre de la conférence pour la paix (Vance-Owen, Owen-Stoltenberg). Depuis le début de 1994, l'Union européenne a cédé le relais au Groupe de contact et à l'OTAN.

Les premières activités de l'UE par le biais de sa nouvelle politique étrangère et de sécurité commune (PESC) ont montré que cette nouvelle politique avait continué à s'appuyer sur des instruments classiques de diplomatie, dont se servait déjà la coopération politique européenne: démarches, déclarations, visites et rencontres à haut niveau. Largement héritée de la coopération politique européenne (CPE), la PESC ne s'est pas véritablement imposée comme point central de la diplomatie européenne. Ainsi, l'échec de la médiation européenne en Yougoslavie doit être replacé dans le contexte plus global de l'action internationale de l'Union européenne, en constatant que la PESC ne constituait qu'un prolongement de la CPE et non l'amorce d'une véritable diplomatie européenne. Ainsi, l'activité européenne s'est limitée soit à apporter un appui à des initiatives diplomatiques des autres acteurs dans la guerre, soit à la condamnation des violations. L'évolution des conflits en Croatie et en Bosnie a été accompagnée d'une douzaine de positions communes et d'une vingtaine d'actions communes: pourtant, l'intervention de l'Union européenne fut secondaire. A ces moyens de la CPE/PESC s'ajoutent également les sanctions économiques qui faisaient partie de la panoplie de mesures que la Communauté et ses Etats membres ont tenté de mettre en œuvre pour gérer les guerres issues de l'implosion de la Yougoslavie. Il s'agit d'un moyen de pression politique. Les sanctions sont décidées dans le cadre de la PESC pour être appliquées au sein du premier pilier, et elles illustrent ainsi une „passerelle” entre les deux piliers. Il s'agit d'un acte politique qui s'exprime à travers des mesures de coercition de type économique (De Wilde d'Estmael 2000: 502).

Au départ, les sanctions économiques à l'égard de la Yougoslavie ont été mobilisées sélectivement et ne présentaient pas un caractère clairement punitif, mais étaient plutôt orientées vers la recherche de la solution pacifique (Ibid: 510). Les premières sanctions ont été orientées vers la pacification de la Slovénie et l'empêchement de la guerre en Croatie. Ainsi, le 5 juillet 1991, les Douze ont convenu d'appliquer un embargo sur les armes et le matériel militaire à l'égard de la Yougoslavie, cette décision étant déjà prise unilatéralement par le Royaume-Uni. Le 8 novembre de la même année, la déclaration de la CPE instaure des sanctions économiques à l'égard de la Yougoslavie (De Wilde d'Estmael 1998: 290). Or, les sanctions économiques n'étaient pas efficaces dans l'arrêt des combats en Croatie, et cela parce qu'il n'y avait pas une conjonction des autres moyens et des sanctions économiques (par exemple, une force militaire européenne d'interposition). De même, elles n'étaient pas globalisées au niveau de l'ONU. Appliquées au niveau communautaire, elle risquaient d'être contournées et se révéleraient peu efficaces (Ibid: 291). Or, même la globalisation des sanctions communautaires, qui s'est réalisée en 1992³, n'a pas pu empêcher la guerre en Bosnie. Cela démontre que les sanctions ne

³ Le 11 mai 1992, les ministres des affaires étrangères réunis à Bruxelles ont décidé de recourir aux sanctions économiques à l'encontre de la RFY. A la suite de cette décision, l'ONU a adopté successi-

peuvent pas réussir sans des pressions diplomatiques assorties d'un usage ponctuel de la force militaire.

Le deuxième problème qui a mis en question la crédibilité de l'Union européenne en tant qu'acteur international efficace concerne les divisions internes de l'UE, qui rendaient difficile l'élaboration d'une PESC efficace. La plupart des Etats membres a continué à préférer le bilatéralisme dans l'action extérieure, ce qui a contribué à une image négative de la CE/UE auprès des partenaires extérieurs en ce qui concerne sa réponse à la guerre yougoslave (Jopp 1994: 2). L'exemple le plus éclatant a concerné la décision unilatérale de l'Allemagne de reconnaître la Croatie en décembre 1991⁴, ce qui avait pour résultat la reconnaissance de la Slovénie, et une motivation politique pour le referendum en Bosnie sur son futur statut. D'où les positions contradictoires de la Communauté dans la crise. Dans un premier temps, la Communauté a été favorable au maintien de l'unité yougoslave, en précisant qu'„une Yougoslavie unie et démocratique a les meilleurs chances de s'intégrer harmonieusement dans la nouvelle Europe”.⁵ Cette première réaction était conforme aux principes proclamés par la PESC. Or, suite au décalage des prises de positions entre l'Allemagne et ses partenaires au sujet de la Croatie et de la Slovénie, l'Union prend de plus en plus nettement position en faveur de l'indépendance de la Slovénie et Croatie. La reconnaissance de la Slovénie et de la Croatie, mise en avant sous l'influence de la diplomatie allemande, a mis fin à tout espoir de négociation globale et du règlement pacifique de la crise.

Cette impuissance européenne devrait être d'une partie expliquée par la nouvelle donne post-soviétique: les nouveaux risques dans l'après-guerre froide n'impliquaient plus de menace collective contre l'ensemble de l'Europe et rendaient ainsi difficile l'élaboration immédiate d'une réponse commune. D'où un paradoxe d'affirmer l'ambition d'une politique étrangère et de sécurité commune au moment où l'éclatement et la diversification des risques extérieurs rendent aléatoire l'émergence d'une solidarité stratégique.

A des divergences internes s'ajoute le fait que les pays européens ont préféré agir en dehors du cadre européen dans le processus de la recherche de la paix. Le Groupe de contact en représente un exemple éclatant. Cette forme de diplomatie informelle regroupant les Etats-Unis, la France, le Royaume-Uni, l'Italie et l'Allemagne, a été créée en 1994. Ce groupe a proposé un „Joint Action Plan” sur l'initiative des Etats-Unis, qui a été accepté par les Etats membres de l'Union euro-

vement les résolutions 757, 760, 787 et 820. La résolution 787 du 16 novembre 1992 interdisait le transit de certaines marchandises à travers la RFY (pétrole et les produits pétroliers, charbon, acier, fer, produits chimiques). La résolution 820 introduit une interdiction générale et une réglementation plus stricte (la surveillance des navires pour le transit fluvial). Les Etats se sont abstenus à fournir des fonds à toute entreprise commerciale, industrielle en RFY (résolution 757).

⁴ Le 17 décembre 1991, l'Allemagne a annoncé son intention d'établir les relations diplomatiques avec la Croatie et Slovénie le 15 janvier 1992. L'argument principal pour la reconnaissance a été de ne pas « donner une prime à l'agresseur », même si l'Europe n'a pas qualifié l'agresseur à cette époque. Ainsi, la Slovénie et la Croatie sont reconnues comme Etats indépendants le 15 janvier 1992, et la Bosnie le 6 avril 1992.

⁵ La déclaration adoptée le 26 mars 1991 dans le cadre de la coopération politique européenne, *Bulletin des Communautés européennes*, n° 3, 1991, p. 78.

péenne. Par l'acceptation de cette proposition au sein du Groupe de contact, quatre pays membres de l'Union européenne ont mis en question le plan de paix Vance-Owen. Cet exemple a été la première indication importante du passage du processus décisionnel réalisé par les Douze au sein de l'UE à un groupe de puissances. L'esprit de la solidarité européenne risquait ainsi d'être altéré, et même freiné par cette pratique de directoire, une „bilatéralisation de plus en plus évidente” (Willaert, Marques-Ruiz 1995: 86-87).

Quant à la dimension militaire de la PESC, les performances de l'Union européenne et de son bras armé, l'UEO, dans la gestion militaire des guerres yougoslaves s'avèrent modestes (Bailes 1999: 313). La volonté européenne de régler le conflit yougoslave s'avérait une ambition démesurée par rapport aux moyens économiques et diplomatiques ne comprenant pas l'usage de l'instrument militaire. Ainsi, l'Union européenne n'a pas réussi, à travers la PESC, de formuler une volonté politique pour l'utilisation des moyens militaires dans la guerre yougoslave. Plusieurs raisons sont à l'origine de cet échec. D'abord, le désaccord entre les pays membres de l'UE a empêché l'emploi d'une force militaire au début de la crise pour essayer d'arrêter le processus d'escalade. Tandis que la France et l'Allemagne souhaitaient inclure la défense dans les compétences générales de l'Union européenne et ont appelé à une subordination de l'UEO à l'Union, le Royaume-Uni en revanche, ne voulait pas cette inscription de la défense dans les compétences de l'Union, ni une subordination de l'UEO à l'UE. D'où l'échec de la proposition du déploiement d'une force d'interposition à la frontière serbo-croate dès le début du conflit. Cette proposition a été présentée lors de la réunion des ministres des affaires étrangères le 19 septembre 1991 par le premier ministre néerlandais et par le couple franco-allemand. Certains auteurs ont constaté le manque de volonté des membres de l'UE d'imposer la solution (Du Bois 2000: 476), tandis que d'autres parlaient d'une „frustration” européenne qui démontrait la disjonction entre l'Union européenne en tant qu'acteur effectif et le jugement que la stratégie européenne à l'égard du conflit était ineffective (Dover 2005: 309). Toutefois, il faut admettre que l'Union européenne ne connaissait pas une „identité” militaire à cette époque. Ce n'est qu'entre 1998 et 2001 que l'Union commence à réfléchir d'une façon plus „militaire”, surtout par la définition de l'Objectif global de Helsinki et l'élaboration du processus de la PESD. Ainsi, malgré une rhétorique européiste assez forte, les dirigeants des Etats membres ont préféré s'en remettre aux Nations Unies, à l'OTAN ou à des coalitions ad hoc pour les opérations militaires. Le rôle de l'UE se contente d'appuyer le contrôle et la mise en œuvre de l'interdiction de survol de la Bosnie-Herzégovine, la création des zones de sécurité et l'usage sélectif de la puissance aérienne. Dans la réalité, l'UEO est toujours restée „une alliance destinée à coordonner les efforts militaires de l'Europe occidentale dans le contexte de l'Alliance atlantique” (Dumoulin et Remacle 1998: 404). D'où le manque de la volonté politique, parmi les pays membres de l'UE, d'utiliser l'UEO comme l'instrument de gestion de crises. Ce manque de volonté est d'autant plus paradoxal qu'elle coïncide avec une période du renforcement de la capacité opérationnelle de l'UEO. Ainsi, les pays de l'UEO ont exprimé le souhait de doter l'UEO des moyens militaires permanents, avec la création, à terme, d'une force militaire européenne organisée qui permettrait aux pays de l'Union européenne de con-

duire une politique étrangère, de sécurité et de défense commune efficace. Néanmoins, le décalage entre le renforcement de l'organisation et son inutilisation dans la gestion du conflit dans l'ex-Yougoslavie a été frappant. Le seul exemple de l'activité de l'UEO dans le cadre de la PESC a été l'administration de la ville de Mostar.⁶ Ce n'était pas une opération militaire, mais une action qualifiée comme opération de police qui combinait en même temps des capacités en matière d'administration civile et de police internationale. Cette mission peut être considérée comme un précurseur à des opérations de gestion civile des crises entreprises dans le cadre de la PESD. Il s'agissait d'une mission dont la tâche principale était de conseiller l'administrateur de l'UE à Mostar, de procéder au recrutement et à l'entraînement des forces de police locale.

La deuxième raison de l'incapacité de l'UE de s'imposer comme un acteur international crédible était la présence des Etats-Unis qui a pris le pas sur la possibilité d'une réponse efficace de l'Union européenne à l'égard de la guerre yougoslave. La crise yougoslave a permis l'OTAN d'éteindre son rôle dans le domaine de la sécurité européenne au-delà de son champ d'activité traditionnel. Pour l'OTAN, la Bosnie était à l'origine de nombreuses „premières” opérations: le premier déploiement hors zone, les premières actions offensives, et la première opération en matière de maintien de la paix (Lightburn 2001:12). Les Balkans sont devenus un terrain utile pour répondre à la crédibilité et viabilité de l'OTAN dans son adaptation dans l'après-guerre froide (Meyer 2003-04: 85).

La guerre en Yougoslavie a démontré l'interdépendance de la puissance „dure” et de la puissance „douce”, pour qu'un engagement de l'Union européenne soit réussi. Si l'Union européenne possédait des instruments non militaires, il était devenu clair qu'elle manquait de compétences en matière de défense.

L'impuissance de l'Union européenne comme un acteur politico-militaire – le cas de la République Fédérale de Yougoslavie

Les événements dans la République Fédérale de Yougoslavie (RFY) ont été essentiels pour les Européens. L'enjeu était énorme: il fallait démontrer que l'Union européenne avait développé une politique étrangère et de sécurité commune, encore embryonnaire lors de l'éclatement de la guerre yougoslave en 1991. Or, une fois de plus, l'Union européenne a démontré l'impuissance en matière civile, ainsi que l'absence de volonté de s'exprimer comme une puissance politico-militaire.

Depuis la conclusion des accords de Dayton, la politique de l'Union européenne à l'égard des pays à l'issue du démembrement de la Yougoslavie a été marquée par la généralisation et l'approfondissement du principe de conditionnalité (Delcourt 2001: 35). Ainsi, la reconnaissance de la RFY a été subordonnée à l'octroi d'une large autonomie au Kosovo. La dégradation de la situation dans la province amène l'Union européenne, dès l'année 1998, à mettre en œuvre cette politique de condi-

⁶ Les accords de Washington, instaurant la Fédération de la Bosnie-Herzégovine, prévoyaient l'administration de la ville de Mostar par l'Union européenne pour une durée de deux ans.

onnalité en promettant le rapprochement avec l'Union européenne en cas de respect des exigences posées pour la normalisation des relations entre la RFY et l'Union européenne, et dans le cas contraire, l'imposition des sanctions économiques.

A la différence de la situation en 1991, la position de l'Union européenne semblait beaucoup plus directe et plus précise en ce qui concerne la crise dans la région du Kosovo. Les premières mesures entreprises par l'Union européenne sont celles de répression d'ordre économique. L'objectif était d'exercer une pression politique sur Belgrade, afin de trouver un règlement pacifique à la crise. Cette activité remonte à l'année 1998. Ainsi, la position commune du 19 mars 1998 comprenait une série de mesures pour exercer une pression sur Belgrade: l'embargo sur les armes, le refus de fournir du matériel susceptible d'être utilisé à des fins de répression interne ou de terrorisme, un moratoire sur les crédits à l'exportation et l'interdiction de délivrer des visas à un certain nombre de personnalités serbes.⁷ La pression sur les autorités yougoslaves est également confirmée par l'adoption d'une autre position commune, sur le gel des avoirs détenus à l'étranger par les gouvernements de la RFY.⁸ Ces diverses mesures seront progressivement mises en application. Ainsi, le 27 avril 1998, le Conseil a adopté le règlement 926/98 qui prévoyait l'interdiction de la fourniture ou de la vente du matériel susceptible d'être utilisé à des fins de répression interne ou de terrorisme, ainsi que les activités et/ou l'utilisation d'un soutien financier, d'une assistance et/ou de garanties pour de nouveaux crédits à l'exportation, ou pour des privatisations en République de la Serbie.⁹ Ce règlement est complété par le règlement 1607/98 concernant l'interdiction de transfert des fonds ou autres actifs financiers en Serbie¹⁰, ainsi que par le règlement 1901/98, qui interdisait les vols effectués par les transporteurs yougoslaves entre la RFY et la CE.¹¹ L'importance des sanctions économiques de l'Union européenne s'exprime également lors de la Conférence du Rambouillet, lorsqu'elle se dit prête à lever progressivement l'embargo commercial et les autres sanctions pesant sur la Yougoslavie, en cas de la signature des accords. Suite à l'échec des pourparlers de Rambouillet et de Paris, l'Union européenne a adopté, le 23 avril 1999, la position commune relative à l'interdiction de fourniture, de vente du pétrole ou des produits

⁷ Position commune 98/240/PESC du 19 mars 1998 définie par le Conseil sur la base de l'article J.2 du traité sur l'Union européenne concernant des mesures restrictives à l'encontre de la République fédérale de Yougoslavie, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 95, du 27 mars 1998, p. 1.

⁸ Position commune 1998/326/PESC du 7 mai définie par le Conseil sur la base de l'article J.2 du Traité sur l'Union européenne concernant le gel des avoirs détenus à l'étranger par les gouvernements de la République fédérale de Yougoslavie et de la Serbie, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 143, du 14 mai 1998, p. 1.

⁹ Règlement (CE) N°926/98 du Conseil du 27 avril 1998 concernant la réduction de certaines relations économiques avec la République fédérale de Yougoslavie, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 130, du 1er mai 1998, p. 1.

¹⁰ Règlement (CE) N°1607/98 du Conseil du 24 juillet 1998 concernant l'interdiction des nouveaux investissements dans la République de Serbie, *Journal Officiel des Communautés européennes* n° L 209, du 25 juillet 1998, p. 16.

¹¹ Règlement (CE) N° 1901/98 du Conseil du 7 septembre 1998 concernant l'interdiction des vols effectués par des transporteurs yougoslaves entre la République fédérale de Yougoslavie et la Communauté européenne, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 248, du 8 septembre 1998, p. 1.

pétroliers à la République fédérale de Yougoslavie.¹² De même, des mesures restrictives déjà adoptées à l'encontre de la RFY ont été renforcées par l'adoption de la position commune 1999/318/PESC¹³, tandis qu'un soutien est apporté aux forces démocratiques en RFY.¹⁴

Au-delà des mesures économiques, l'Union européenne a essayé d'être plus active sur le plan diplomatique, et d'imposer une solution de la crise. A cet égard est notamment significative la déclaration sur le Kosovo adoptée lors du Conseil européen de Cardiff, précisant les mesures nécessaires à appliquer par les autorités yougoslaves pour la normalisation des relations avec l'Union européenne.¹⁵ Une réaction européenne „vigoureuse” et „qualitativement différente” est affirmée par l'ouverture des négociations à Rambouillet et à Paris. Deux cycles de négociations se sont déroulés du 6 au 20 février à Rambouillet et du 15 au 19 mars à Paris. La conférence visait à négocier un accord intérimaire établissant une autonomie substantielle pour le Kosovo. Co-présidée par Hubert Vedrine et Robin Cook, et réunissant les représentants des parties serbe et kosovare, la conférence a présenté le document élaboré par le Groupe de contact, garantissant une auto-administration de la province: la dévolution des pouvoirs et de droits démocratiques au profit des assemblées et des communes à l'échelon local, afin d'assurer leur propre défense, leur propre marché unique, sous l'autorité des représentations élues au Kosovo. La RFY devait conserver un certain nombre de prérogatives dont la responsabilité en matière de politique étrangère, de défense et de douane (Ramel 2000: 85). Toutefois, cette conférence connaît une double limite. D'une part, elle est censée déboucher sur un accord dans un délai de deux semaines. D'autre part, les principes définis par le Groupe de contact n'étaient pas négociables. (Delcourt 2001: 47) En fait, le volet militaire de la proposition prévoyait la présence d'une force de l'OTAN pour permettre la mise en œuvre de l'accord, ce qui n'était pas acceptable pour la partie serbe, tandis que les Albanais revendiquaient un droit à l'auto-détermination. Ainsi, les parties en négociation refusèrent les principes proposés, et le délai expirait sans que soit annoncé un accord sur le plan de paix élaboré par le Groupe de contact. Parallèlement à l'initiative européenne, les Etats-Unis ont entrepris une politique de pressi-

¹² Position commune 1999/273/PESC du 23 avril 1999 définie par le Conseil sur la base de l'article J.2 du traité sur l'Union européenne relative à une interdiction de la fourniture et de la vente de pétrole et de produits pétroliers à la République fédérale de Yougoslavie (RFY), *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 108, du 17 avril 1999, p. 1.

¹³ Position commune 1999/318/PESC du 10 mai 1999 adoptée par le Conseil sur la base de l'article 15 du traité sur l'Union européenne concernant des mesures restrictives supplémentaires à l'encontre de la République fédérale de Yougoslavie, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 123, du 13 mai 1999, p. 1.

¹⁴ Position commune 1999/691/PESC du 22 octobre 1999 concernant le soutien aux forces démocratiques en République fédérale de Yougoslavie, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 273, du 23 octobre 1999, p. 1.

¹⁵ Ces mesures comprenaient l'arrêt de toutes les opérations des forces de sécurité qui touchent la population civile et le retrait des unités de sécurité utilisées pour la répression des civils, un contrôle international effectif et continu au Kosovo, le retour sans restriction des réfugiés et des personnes déplacées dans leurs foyers ainsi que l'accès sans entraves des organisations humanitaires et le progrès du dialogue politique avec les dirigeants albanais au Kosovo - Conseil européen de Cardiff, 15 et 16 juin 1998, Conclusions de la présidence, „Déclaration sur le Kosovo”, *Bulletin de l'Union européenne*, n° 6, 1998, L35.

on envers la partie serbe. Cette détermination américaine se traduit par l'adoption de certaines mesures pendant le déroulement de la conférence. Ainsi, le 17 février, l'OTAN approuve un „plan d'opération”, pour une éventuelle force internationale de maintien de la paix au Kosovo. Dans cette période du déroulement de la crise, la conception américaine plus „musclée” et plus „dirigiste” se heurtait à la tentative européenne de trouver un règlement politique et diplomatique de la crise (Delcourt 2001: 63). Outre la question de la méthode censée faire aboutir les pourparlers de paix pour le Kosovo, la pierre d'achoppement des discussions entre Européens et Américains provenait également de la préoccupation européenne de ne pas créer de dissensions au sein du Conseil de sécurité de l'ONU. Initialement, la France, l'Allemagne et l'Italie avaient exprimé leur réticence à l'idée d'intervention sans un mandat du Conseil de sécurité. Quant aux Etats-Unis, ils étaient réticents à refuser toute limitation du rôle de l'OTAN. Progressivement, les Européens se sont ralliés à la position américaine d'une intervention armée reposant sur la mobilisation de forces aériennes contre la Serbie. Que ce soit en Bosnie ou au Kosovo, l'intervention américaine, peu envisagée au départ, s'est avérée encore une fois déterminante et décisive. De même, la position des Européens lors des négociations consistant à dire que „l'affaire passerait à l'OTAN en cas d'échec et à l'UE en cas de succès” contribuait à présenter l'Union européenne comme manquant de l'autorité suffisante pour surmonter une telle situation.

L'activité politique de l'Union européenne durant la crise démontre que l'élaboration d'une politique étrangère commune doit à l'existence d'une diplomatie informelle et aux initiatives de trois pays européens: la France, l'Allemagne et le Royaume-Uni. Sur le plan diplomatique, son action, les résultats de sa mission d'observation au Kosovo et les initiatives de ses représentants spéciaux se sont souvent trouvés négligés devant l'action nationale de certains pays européens. Le recours à des formes de diplomatie *ad hoc* témoigne des limites de l'autonomie de l'Union européenne. C'est le Groupe de contact qui a joué un rôle central dans la gestion diplomatique de la crise. Créé en 1994, le Groupe a été réactivé lors des événements au Kosovo. Il a arrêté cinq conditions pour la fin des frappes aériennes: l'arrêt de la violence et de la répression, le retrait des forces militaires, paramilitaires et de police; l'acceptation du retour des réfugiés et des personnes déplacées et de l'accès sans entrave accordé aux organisations humanitaires, la mise en œuvre d'un processus politique sur la base des accords de Rambouillet et une garantie de sécurité internationale. Qui plus est, l'Union européenne en tant que telle n'était pas parti prenant de manière directe à travers l'organisation de la conférence. A cela s'ajoute le fait que les déclarations et les propositions du Groupe de contact avaient servi de fondement à la politique de l'Union européenne à l'égard de la crise au Kosovo. Ainsi, les demandes et les exigences adressées aux parties sont formulées au sein du Groupe de contact, qui apparaît comme un véritable centre diplomatique de la gestion de crise.¹⁶ Il paraît que l'Union en tant que telle ne semble pas avoir exercé une influence déterminante sur le cours des événements. Ce qui est de plus,

¹⁶ C'est au sein de ce groupe qu'a été élaboré le plan soumis au président yougoslave Milosevic, et le groupe a joué un rôle déterminant en ce qui concerne la convocation et la prolongation des négociations. Quant à l'Union européenne, elle s'est ralliée aux décisions du Groupe du contact.

l'impuissance de l'UE a été évidente dans la relation avec l'OTAN. En fait, l'OTAN apparaît être au centre du processus de décision, tandis que l'Union européenne était ou ignorée ou écartée de ce processus. Ainsi, l'OTAN procède à une analyse des faits, formule les exigences vis-à-vis des belligérants et propose les solutions pour la sortie de la crise. Lors de la réunion du Conseil atlantique à Luxembourg le 28 mai 1998, l'OTAN a précisé deux objectifs de sa politique dans les Balkans: aider à parvenir à une solution pacifique de la crise en contribuant à l'action de la communauté internationale, et promouvoir la stabilité et la sécurité des pays voisins.¹⁷ Ensuite, le 11 juin 1998, l'OTAN a décidé de lancer un exercice militaire en Albanie, pour démontrer sa capacité d'effectuer rapidement une projection de puissance dans la région. Le 23 septembre 1998, l'OTAN a formulé des menaces directes de frappes aériennes à l'encontre de la RFY dans l'hypothèse où celle-ci ne cesserait pas ses actions au Kosovo. Finalement, le 30 janvier 1999, le Conseil de l'Atlantique Nord décidait que le Secrétaire général de l'OTAN „pourrait autoriser des frappes aériennes contre des objectifs situés sur le territoire de la République fédérale de Yougoslavie”, alors que se préparaient les négociations de Rambouillet.¹⁸

Comme pendant l'écatement de la Yougoslavie, cette crise a révélé les ambiguïtés de l'Alliance et le fossé entre les approches européenne et américaine en matière de résolution des conflits. Il s'agissait d'un précédent pour l'OTAN: c'était pour la première fois que cette organisation avait employé les forces militaires contre un Etat souverain qui ne l'a pas agressée, et sans mandat autorisé par les Nations Unies (Kamp 1999: 246). Dans la ligne d'une telle évolution de l'OTAN, les Etats-Unis souhaitent maintenir la possibilité pour l'OTAN d'intervenir parfois en absence du mandat du Conseil de sécurité de l'ONU. Pendant les négociations sur le concept stratégique de Washington, les Etats-Unis ont insisté sur la formalisation du rôle militaire de l'Alliance en dehors de ses frontières, sans autorisation spécifique du Conseil de sécurité pour chaque mission. En revanche, pour la France et certains alliés européens (Belgique, Allemagne, Norvège) une telle possibilité devait être une exception, notamment dans le cas d'un blocage du Conseil de sécurité, mais non une règle. A la fin de 1998, les alliés se sont mis d'accord pour que la situation dans la région du Kosovo soit une telle exception, du fait d'un blocage du Conseil de sécurité, une divergence toutefois restant sur la possibilité de transformer une telle décision en une règle (Sloan 2003: 108).

Ainsi, la crise a mis à jour l'ampleur du fossé entre les Européens et les Américains dans le domaine des priorités stratégiques et responsabilités.

On pourrait se demander si l'Union européenne pouvait faire autre chose, dans la crise, que suivre les Etats-Unis en inscrivant leur action diplomatique et militaire dans le cadre exclusif de l'OTAN. Pourquoi les Européens n'ont pas recherché un compromis avec les Serbes lorsqu'il est apparu que la mise en place d'une force de l'OTAN constituait pour eux une clause inacceptable ? Il fallait peut-être mettre

¹⁷ Réunion ministérielle du Conseil de l'Atlantique Nord, Luxembourg, 28 mai 1998, Communiqué final, M-NAC-1(98)59, <http://www.nato.int>.

¹⁸ Assemblée nationale, Rapport d'information déposé par la Commission de la défense nationale et des forces armées, en conclusion des travaux d'une mission d'information sur le conflit au Kosovo, n° 2022, du 15 décembre 1999.

en avant la possibilité d'engagement d'une force exclusivement européenne, hors OTAN, par le biais de l'UEO et sous mandat de l'ONU. Les pays européens ont tacitement accepté la nécessité d'une performance de l'OTAN, exigée par les Etats-Unis. De même, les Européens pouvaient proposer l'arrêt de frappes et la mise en place d'une force européenne. Cette situation, cette inactivité des pays européens, leur ralliement tacite aux Etats-Unis et leur position, nous conduit à conclure qu'un ultimatum a été lancé aux autorités de la RFY et qu'une solution pacifique n'a pas réellement été recherchée par les Européens.

Conclusion

La guerre yougoslave a montré une double faiblesse de l'Union européenne comme un acteur stratégique. D'une part, il s'agissait de l'impuissance sur le plan diplomatique, l'Union européenne étant en marge des événements par l'action des formes des diplomaties ad hoc et d'autres organisations internationales. Aucune solution institutionnelle ne pouvait donc remplacer la volonté politique. Dans la crise yougoslave, les mécanismes institutionnels se voient doublés par des initiatives bilatérales entre Etats membres. Cette crise a démontré qu'une dynamique initiée d'abord au niveau de certains pays membres serait susceptible d'avoir un effet d'entraînement au niveau institutionnel de l'Union elle-même. D'autre part, sur le plan militaire et opérationnel, l'Union est relayée par l'OTAN.

La leçon tirée de cette expérience est que l'Union européenne doit être capable de mobiliser rapidement une capacité militaire efficace, qui devrait lui permettre d'assumer une plus grande présence et par là une plus grande influence sur la scène internationale. La guerre en Yougoslavie a révélé la nécessité pour l'Europe d'acquérir les moyens appropriés - conceptuels, opérationnels et institutionnels - pour gérer efficacement les crises sur le continent européen. Les conflits balkaniques, en révélant les déficits sécuritaires et militaires de l'Europe, ont servi de catalyseur à la création de la PESD. Ainsi, la politique européenne de sécurité et de défense de l'Union européenne est véritablement née dans les Balkans.

Littérature :

1. Simić, P. (1994) „Le conflit serbo-croate et l'éclatement de la Yougoslavie”. *Politique étrangère*, 1: 129-144.
2. De Wilde d'Estmael, T. (2000) „L'efficacité politique de la coercition économique exercée par l'Union européenne dans les relations internationales”. *Annuaire français de relations internationales*, 1: 502-521.
3. De Wilde d'Estmael, T. (1998) *La dimension politique des relations économiques extérieures de la CE. Sanctions et incitants économiques comme moyens de politique étrangère*. Bruxelles: Bruylant.
4. Jopp, M. „Introduction”. In Jopp M. (ed.) (1994) *Les relations étrangères de l'Europe occidentale: implications de la crise yougoslave*. Paris: Institut d'études de sécurité de l'UEO.

5. Ryba, B.-C. (1995) „La politique étrangère et de sécurité commune (PESC). Mode d'emploi et bilan d'une année d'application (fin 1993/1994)”. *Revue du Marché commun et de l'Union européenne*, 384: 15-35.
6. Bailes, A. (1999) „NATO's European Pillar: The European Security and Defense Identity”. *Defense Analysis*, 15(3): 305-322.
7. Du Bois, P. (2000) „L'Union européenne et le naufrage de la Yougoslavie (1991-1995)”. *Relations internationales*, 104: 469-485.
8. Dover, R. (2005) „The EU and the Bosnian Civil War 1992-95: The Capability-Expectations Gap at the Heart of EU Foreign Policy”. *European Security*, 14(3): 297-318.
9. Dumoulin, A., Remacle, E. (1998) *L'Union de l'Europe occidentale. Phénix de la défense européenne*, Bruxelles: Bruylant.
10. Lightburn, D. (2001) „Les enseignements des conflits des Balkans”. *Revue de l'OTAN*, 6: 12-15.
11. Meyer, S. (2003-04) „Carcass of Dead Policies: The Irrelevance of NATO”. *Parameters*, 33(4): 83-97.
12. Delcourt, B. (2001) „La décision de recourir à la force contre la Yougoslavie: quels niveaux de pouvoir? Quel rôle pour l'Europe? In Corten, O., Delcourt, B. (eds.) *Droit, légitimation et politique extérieure: l'Europe et la guerre du Kosovo*. Bruxelles: Bruylant, pp. 31-85.
13. Ramel, F. (2000) „L'Union européenne au regard du Kosovo: un Sisyphe à la puissance étreiquée”. *Stratégique*, 2-3: 77-106.
14. Kamp, K.-H. (1999) „L'OTAN après le Kosovo: ange de paix ou gendarme du monde?”. *Politique étrangère*, 2: 245-256.
15. Willaert, Ph., Marques-Ruiz, C. (1995) „Vers une politique étrangère et de sécurité commune: état des lieux”. *Revue du Marché unique européen*, 3: 35-96.
16. Sloan, S. (2003) *NATO, The European Union and the Atlantic Community*. Maryland: Rowman&Littlefield Publishers Inc.

НАЛИЧЈЕ „АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА”

Увод

Подстакнут да прокоментарише пропусте Централне обавештајне агенције (ЦИА) и њену неспособност да се ухвати у коштац са домино ефектом тзв. „арапског пролећа” на Блиском истоку, Џон Бренан, дугогодишњи резидент ЦИА у Саудијској Арабији, у свом писменом одговору током претреса о кандидатури за директора ЦИА је изјавио: „Са милијардама долара уложених у ЦИА током протекле деценије очекује се да Агенција буде способна да предвиди главне геополитичке догађаје. Скорашњи догађаји у арапском свету, међутим, указују на то да ЦИА треба да унапреди своје способности”.¹ Из коментара би се већ на први поглед закључило да је ЦИА, више од 60 година присутна на том за САД животно важном простору и са милијардама долара уложеним у изграђивање позиција, изгубила увид и контролу над догађајима. Да ли се у то може поверовати, без обзира што знамо да ни најмоћније обавештајне службе нису свевидеће и свезнајуће? Историја активности ЦИА и политика САД према Блиском Истоку ни најмање не дају повода да се верује да је „арапско пролеће” резултат неконтролисаног хаоса. Али пре него што пређемо на одбрану тезе да се ради о добро планираном пројекту вреди изнети и нешто другачије виђење узрока који су довели до његовог избијања. Тако на пример, пуковник и војни дипломата Здравко Зељковић, између осталог, пише: „Гнев се деценијама гомилао код народа Туниса, Египта, Либије, Јемена, Сирије и других земаља арапског света. Била је потребна само једна варница која би запалила арапско „буре барута”. (...) „Арапско пролеће” покренуло је радикалне промене. Од почетка су се, свом силином, сударили различити ментални модели: стари механизам и нови погледи су се сукобљавали, што још увек траје. Арапи су се побунили против веома лоших прилика, пре свега политичких и економских. У први план избила је жеља за новим арапским идентитетом. Арапски свет и њихова друштва годинама су таворила у вакууму чија је

¹ <http://www.vijesti.me/svijet/cia-se-vraca-korijenima-klasicnoj-spijunazi-clanak-131590>.
(Приступљено 02/06/2013).

позадина била депримирајућа: панарабизам је пропао, социјализам није довео до благостања свих грађана, капитализам је продубио јаз између сиромашних и богатих, а теократска држава у Ирану нема улогу узора... Друштвене мреже су биле катализатор народног револта. (...) Питање је зашто се „арапско пролеће” десило сада, почетком друге деценије 21. века, а не много раније или касније? Одговор би могао бити да се „арапско пролеће” почело „догађати” управо у тренутку када је арапски свет схватио да је купнуо час да узме судбину у своје руке, да је ера породичних деспотија завршена, да је пробијена баријера страха од домаћих диктатора – да је дошло време да се окрене нова страница њихове историје”. (Зељковић, 2013: 17-19).”

Иако је све наведено могуће уклопити у шири мозаик следити дату слику значи недовољно познавати или потцењивати стратегију и потенцијале САД. Наведени разлози не дају одговор ни на једно од питања – зашто се баш сада десило „арапско пролеће”, зашто се након „узмања судбине у своје руке и окретања нове странице историје” стање у свим државама захваћеним „арапским пролећем” катастрофално погоршало (претећи да неке буду избрисане са светске геополитичке позорнице), и да ли иза кулиса стоји неко ко је режирао тзв. „арапску револуцију”? У покушају да дамо одговоре кренућемо обрнутим редоследом. Као прво, покушаћемо да одговоримо на питање - да ли је „арапска револуција” спонтана реакција грађана проистекла из кумулисаног незадовољства или корак у реализацији пројекта од стратегијског значаја?

„Арапско пролеће” – спонтано незадовољство или пројекат

Рузвелт је сматрао да се „у политици ништа не догађа случајно, што год да се деси можете се кладити да је тако планирано”. (Кенеди, 2003). Планови за Блиски исток, као стратешки важном подручју за САД, разрађивани су од свих администрација које су долазиле у Белу кућу, а њихова реализација је потврђивала старо правило да је „морал ирелевантан у борби за моћ”. (Томпсон, 2007: 11). „Ајзенхауерова доктрина”, како то у мемоарима описује сам Ајзенхауер, подразумевала је не само заустављање и одбацивање експанзије комунизма и елиминисање утицаја СССР из нафтоносних земаља (и не само њих), већ и америчких савезника - Велике Британије и Француске. (Eisenhower, 1965: 274-275). У једном од првих послератних преврата на Блиском истоку 1952. године, уз учешће ЦИА, уместо свргнутог египатског краља Фарука на власт долази бивши агент немачког Абвера и будући херој Совјетског Савеза Гамал Абдел Насер. (Пыхалов, 2010: 59). Избор се за САД убрзо показао погрешним.² Већ наредне године следи обарање иранског премијера Мохамеда Мосадека и повратак на трон шаха Мохамеда Реза Пахлавија, што је широм отворило врата за бројне успешне и неуспешне преврате, унутарполи-

² Јуна 1968. године Насер долази у званичну посету Москви, а у његовој делегацији се нашао будући палестински лидер Јасер Арафат, чији је пасош гласио на име Мохсен Амин. То је био почетак „меденог месеца”, између СССР и палестинцима. (Капитанов, 2008: 430).

тичке борбе, убиства и ратове који на Блиском истоку трају до данас. И као правило, тамо где треба остварити интересе САД, како је то Дин Раск (1949) јавно заговарао, дозвољено је користити сва средства, укључујући доставу оружја, кријумчарење опијума, поткупљивање и пропаганду. (Скотт, 2012: 81).³

Изостављајући значајне догађаје на Блиском истоку од завршетка Другог светског рата до почетка 21. века, у наставку ћемо изнети конкретне чињенице које нам дају за право да тврдимо да „арапско пролеће” представља део шире осмишљеног плана или пројекта (што не треба поистовећивати са завером) од стране САД. С тим у вези цитираћемо део говора председника Џорџа Буша млађег одржаног 9. маја 2003. године пред дипломцима Универзитета у Јужној Каролини, у коме је изнео план о изградњи зоне слободне трговине између САД и Блиског истока у наредних десет година, наглашавајући: „Уклањањем корупције и корисног уговарања, које ћемо заменити слободним тржиштем и праведним законима, народу Блиског Истока ћемо увећати процват и слободу”. (Панкратенко, 2014: 397). Већ 6. новембра 2003. године у *National Endowment for Democracy* (NED) је уследило објављивање програма у коме се изражава неопходност извођења „глобалне демократске револуције” на Блиском Истоку. (*Ибид*). Ово се може тумачити као „зелено светло” за почетак реструктурирања Блиског Истока. У склопу тога 2007. године је формиран још један у низу блискоисточних think tank – „Пројекат за демократизацију Блиског истока” (*The Project on Middle East Democracy* - POMED), који су сачињавали специјалисти Џорџтауна, Института за Блиски Исток (*The Middle East Institute* - MEI), Харварда и Стенфорда. Везујућа нит међу њима је био члан Њујоршког савета за спољну политику (*Council on Foreign relations* - CFR) Марк Палмер, један од архитеката тзв. „плишаних револуција” у Источној Европи. (*Ибид*, 398). Убрзо се појавио и специјални извештај POMED, под називом „Стратегија за привлачење политичког ислама”, аутора Шадија Хамида из катарске филијале *Brookings Institution*, у којем се између редова јасно наговештава промена политичког курса према исламским радикалима: „Постоје четири корака за привлачење (придобивање) исламистичких партија: први корак - прикупљање информација, што подразумева дијалог са различитим опозиционим групама у циљу оцењивања политичких услова на месту; други корак - јавна дипломатија, односно омекшавање постојећег анти-

³ Исте године државни секретар САД Колин Пауел је Сирији изнео списак захтева претходно усаглашених са израелским премијером Аријелом Шароном, који је у суштини значио капитулацију Сирије. Захтевало се следеће: 1. признање од стране Сирије окупације Ирака; 2. потпуна сарадња са америчким окупационим снагама у успостављању контроле над сиријско-ирачком границом у циљу заустављања пребацивања на територију Ирака оружја и војника из антиамеричких покрета; 3. потпуна ускраћивање подршке ирачким снагама отпора; 4. отказивање од прихватања на својој територији ирачких избеглица, посебно бивших чланова партије БААС и чланова њихових породица; 5. затварање канцеларија и командних места палестинске организације и њихово протеривање из Сирије; 6. потпуно ускраћивање подршке либанском „Хезболаху” 7. почетак регулисања политичких односа са Израелом без претходних исловљавања са сиријске стране. Након одбијања Сирије да испуне наведене захтеве Вашингтон је отворено запретио могућношћу нападом и сменом постојећег режима војним путем (Бассам, Бахаа, 2014: 411).

западног расположења; трећи корак - ширење демократије, што подразумева сарадњу у циљу ефективнијег мирног супротстављања ауторитарним режимима, укључујући сарадњу и обједињавање идеолошки разноликих група; и четврти корак – безбедносни интереси, који обухватају привлачење (придобивање) популарних исламских покрета, јавно и тајно.” (*Ибид*). Специјални извештај се може тумачити и као први корак у припреми јавности на политичке промене које ће касније наступити, што се пре свега односило на могућност преузимања власти од стране исламистичких партија (нпр. „Муслиманске браће”). Овакав развој догађаја не представља никакво изненађење ако се има у виду да су бројне исламистичке партије и терористичке организације на Блиском истоку, почевши од „Муслиманске браће”, одавно део програма за „узгајање локалних политичара, како опозиционих тако и владајућих странака који се одвијају у оквиру сваке станице ЦИА”. (Agee, 1975: 66).

На крају, на Међународном економском форуму у Санкт Петербургу 2012. године Хенри Кисинџер ставља тачку на дилему о томе да ли је „арапска револуција” спонтана реакција незадовољних или осмишљени план САД, потврђујући да „догађаји на Блиском истоку представљају део великог стратегијског плана Америке”. (Поликарпов, Поликарпов, 2012: 152).⁴

„Египатска револуција” и изневерена очекивања

Иако су учествовали у довођењу и одржавању на власти највећег броја лидера арапских држава логика односа којима су се САД руководиле у њима тек сада постаје разумљива. Не верујући у лојалност блискоисточних владара, који ни у међуарапским односима никада нису показивали искреност, САД су приступиле стратегији сепаратног изграђивања и одржавања „паралелних односа” са представницима политичких, војних, финансијских, лобистичких, опозиционих и свих других структура које могу гарантовати очување интереса САД при било којој комбинацији унутарполитичких превирања и расплата. Ако се анализира Египат, један од лидера „трећег света” и Блиског истока, две најмоћније супротстављене структуре које у свакој игри САД могу гарантовати очување интереса су египатска армија и Муслиманска браћа, организација која је током Другог светског рата била сарадник нациста и дуго година водећа на листи терористичких организација.

Египатска армија и обавештајне службе су увек имале добру сарадњу са америчким војним и обавештајним структурама која се није прекидала ни у периоду захлађивања односа између Гамал Абдел Насера и САД.⁵ Америчке и

⁴ Емисија на РТР 23. 06. 2012. године посвећена међународном економском форуму, где је пред представницима медија са Кисинџером наступао и Јевгениј Примаков.

⁵ Захлађивање односа између САД и Египта и окретање „совјетском блоку”, било је уочљиво већ 1955. године, када је септембра исте године Каиро потписао уговор о куповини чехословачког оружја. Претходно, 2. августа 1955. године Насер је обелоданио да египатске обавештајне службе располажу са два документа (писаних на француском и енглеском језику) у којима се говори о доставци америчког и енглеског оружја Израелу и истраживањима енглеске обавештајне службе

британске финансије, војни саветници, стручна усавршавања египатских официра и обавештајаца у иностранству и стално присуство представника ЦИА у Каиру пружали су американцима могућност изграђивања посебних односа са кључним фигурама у египатској армији и обавештајним структурама. Након Насера (против кога су 20. новембра 1968. године у Каиру, Александрији и Мансури избиле демонстрације током којих је погинуло 30, а рањено више од 200 људи, за шта су окривљене стране обавештајне службе), који је преминуо 1970. године, његово место заузима Анвар Садат (који већ јесени 1971. године открива заверу усмерену на његово свргавање организовану од стране припадника својих обавештајних структура и високопостављених државних чиновника).⁶ Марта 1977. године Садат потписује мировни договор између Израела и Египта, што је Египат веома скупо коштало. Већина арапских држава је прекинула дипломатске везе за Каиром, док се територија Египта претварала у базу америчких снага. Садат је све више посматран као савезник САД и Израела у освајању арапског света који се није устручавао да истакне како је на Блиском истоку мир немогуће остварити без САД, те да учешће Москве није обавезно. Убијен је 6. октобра 1981. године, непосредно након што је из земље протерао совјетског амбасадора, шест других службеника и два новинара, а истрага је показала да ни једно од многобројних убиштава у историји Египта није било тако добро испланирано. Иза убиства је стајала организација „Нови Цихад” („Ал Цихад ал Цадид”), која се налазила у блиским везама са „Муслиманском браћом”. Посебно интересантну изјаву поводом убиства Садата дао је премијер Израела Јицак Рабин: „Администрација Картера је учествовала у припреми пада шаха Ирана. Администрација Регана у обарању Садата”. (Капитанов, 2008: 515).

Друга полуга на коју се у перспективи рачунало да може бити употребљива у заштити америчких интереса била је организација „Муслиманска браћа”. Њихова нацистичка прошлост, терористичке активности, антизападна и антиизраелска реторика америчким обавештајним структурама нису сметале да са филијалама „Муслиманске браће” у Египту и Сирији успоставе партнерске односе.⁷ „... користили смо свако ђубре, само ако је било антикомунис-

о ситуацији на Блиском истоку. Сматрајући Израел за смртог непријатеља, ово је од стране Насера примљено као издаја. За један од два документа је утврђена валидност, док је за други остала сумња да се ради о подвали совјетских обавештајних служби. (Капитанов, 2008: 356).

⁶ Јануара 1977. године у Александрији, Суецу, Асуану и другим градовима Египта против Садата су одржане демонстрације током којих је било више од 600 убијених и рањених, док је 3000 ухапшено. На демонстрацијама се скандирало: „Свеједно да ли ћемо умрети од глади или метка”, (Капитанов, 2008: 482).

⁷ Припадник ЦИА Miles Copeland, који је службовао у Северној Африци, у својим мемоарима наводи да су „Муслиманска браћа”, од момента оснивања 1928. године била предмет интересовања разних обавештајних служби које су се међусобно налазиле у партнерским или конкурентским односима. Након покушаја атентата на Гамал Абдел Насера организованог од стране „Муслиманске браће”, 26. септембра 1954. године, када је ухапшено 18.000 лица (од којих је суд, чији је члан био каснији председник Египта Анвар Садат, на смрт осудио шест руководиоца и атентатора, да би касније вођи „Муслиманске браће”, Хасану Ходејбију казна била замењена у доживотни затвор), подвргнути испитивању многи од ухапшених су признали да раде за совјетске, француске, енглеске или неке друге службе од којих се свака трудила да зависно од потреба активира или угуши различите фракције у организацији. Копленд у првом реду прозива британ-

тичко”, писао је Хари Розички, бивши припадник ЦИА, о сарадњи са нацистима. (Соундерс, 2013: 49). Тако је упоредо са пружањем политичке и финансијске помоћи египатској армији од стране ЦИА текла и помоћ њиховим најжешћим непријатељима „Муслиманској браћи” кроз *The Bank of credit and Commerce International* (ВВС), једну од најкрупнијих финансијских институција ЦИА.⁸ Контролишући „Муслиманску браћу”, а преко њих ланац других исламистичких организација и исламских фондова, САД нису имале разлога за брину поводом њиховог доласка на власт у Египту. Процена о њихово сигурној победи на изборима урађена је много раније, а јавности је представљена три дана након избијања „египатске револуције” (25. јануара 2011) када је Центар за блискоисточна истраживања Института Брукингс започео да припрема западно јавно мњење на промену власти у Египту: „Перспективе промена у Египту захтевају разматрање питања о најстаријем и најјачем покрету у земљи – „Муслиманској браћи”. ... ми Египћанима не треба да намећемо решења. Сваки пут када смо тако радили – од генерала у Вијетнаму до Хамида Карзаија у Авганистану - сретали смо се са негативним реакцијама... Египатска „Муслиманска браћа” су се већ дуги низ година одрекли насиља, што је узроковало да постану мета напада од стране домаћих радикала. Лидери Ал Каиде су на почетку своје каријере били повезани са „Муслиманском браћом”, али су се разишли неколико десетина година уназад, јер су их сматрали исувише умереном организацијом... Такође, „Муслиманска браћа” схватају да је мирни договор са Израелом угаони камен савремене египатске спољне политике. ... Америка неће ни подржавати ни демонизовати „Муслиманску браћу”. (Панкратенко, 2014: 400). Жеље Вашингтона за мирним преношењем власти са армије на „Муслиманску браћу” биле су заповест за „паралелне структуре”, што је значило потпуно покоравање и исказивање лојаности египатске армије, обавештајних и финансијских структура блиско повезаних са САД. Они који то нису схватили или прихватили платили су високу цену, почевши од Хоснија Мубарака.

Неколико месеци након избора Мохамеда Морсија за председника Египта, аналитичар Стејт департмента Ласло Тот (Laszlo Toth) на каналу TV Fox News изражава задовољство сарадњом са „Муслиманском браћом”: „Са нашим новим пријатељима – „Муслиманском браћом” - Стејт департмент и америчке обавештајне службе раде већ годину, и том сарадњом су задовољни.... Некада је то била екстремистичка организација која се одавно одрекла насиља... Задобити њихово поверење није лако, али су они имали шта да нам предложи кад смо постали пријатељи. „Муслиманска браћа” деле забринутост Америке у области људских права и демократског управљања.... Перестројка, као што је познато, није лака ствар, због чега се смена партнера спроводила одстрањивањем недовољно еластично мислећих припадника обавештајних служби и Стејт

ске обавештајне службе с обзиром на методичност, дугогодишње колонијално искуство у раду са елитама Блиског истока и стимулисање исламског радикализма као инструмента притиска на владајуће елите.

⁸ Супруга Осаме бин Ладена је била сестра крупног саудијског бизнисмена Халеда бин Махфуза у чијем поседу се налазило 20% акција у *The Bank of credit and Commerce International*.

департамента. Администрација Беле куће је инсистирала и у томе успела да у пензију пошаље све оне који нису били у стању да рационално прихвате нове ветрове” (*Ибид*, 400). Дакле, из дате изјаве се види да у Стејт департменту и обавештајним службама нису сви делили задовољство будућом сарадњом са „Муслиманском браћом”. Према условима конфиденцијалних договора, у којима је учествовао директор ЦИА Дејвид Петреус (David Petraeus), Египат је био дужан да се преобрати у центар за контролу исламиста Блиског истока и Северне Африке, уз преузимање обавезе од стране „Муслиманске браће” да зауставе све активности Ал Каиде у региону. (*Ибид*, 401). Остали услови као што су – обезбеђивање контроле над Суецким каналом, војно-техничка сарадња и стриктно поштовање Кемп-Дејвидског споразума су се подразумевали.

Ако је сарадња првих шест месеци била на обострано задовољство САД и „Муслиманске браће”, шта је условило да се она већ у наредних шест месеци нагло промени? Према Зељковићу, узроке, између осталог, треба тражити у следећем: „После једногодишње владавине стање се није мењало боље, напротив. Демократије није било више, нити корупције мање! Изневерене су наде већине Египћана. Почело је друго полувреме „египатског пролећа” – масовни протести народа против Морсија. Војска, као незаобилазни фактор египатског друштва, позвала га је да поднесе оставку, што је он одбио. Ради спречавања даљих немира и могућег грађанског рата војска је интервенисала и 3. јула 2013. године ухапсила и изоловала Морсија и привремено преузела власт. Тај изнуђени, али конструктивни потез египатске војске, која има значајну политичку и економску улогу у египатском друштву (без обзира на то која је личност на челу државе) и висок углед у народу, подржала је већина Египћана, а индиректно и САД и ЕУ. Морси, за разлику од Мубарака, није позвао своје присталице на мир”. (Зељковић, 2013: 23).

Овакав одговор би се могао само делимично прихватити. Али, ако се вратимо на период када је наведени аналитичар Стејт департамента изражавао задовољство сарадњом са „Муслиманском браћом” „шеријатска полиција”, по узору на Саудијску Арабију, је већ увелико крстарила улицама египатских градова. Наравно да ово није могло остати незапажено од стране САД, али се та чињеница свесно прећуткивала. Дакле, посреди је нешто друго што је натерало Вашингтон да активира „паралелне структуре” у циљу смене Мохамеда Морсија и покаже да изненађења било које врсте нису могућа. Неки од неопростивих разлога који би могли оправдати такву рекацију Вашингтона могу да леже у претераној уверености Мохамеда Морсија да је неопходан за САД и тежњом да са њима води равноправан дијалог, све већим захтевима у погледу финансија и слободе у креирању политике, успостављању контаката са Саудијском Арабијом, Турском и Катаром без консултација са САД итд. Најмање од свега разлоге за смену Мохамеда Морсија треба тражити у томе што „демократије није било више, нити корупције мање” и „изневереним надама Египћана”.

Након добијеног сигнала „паралелне структуре” ступају у дејство. Све државне економске иницијативе се бојкотују, интензивира се одлив капитала из земље, почиње да се јавља дефицит у електроснабдевању, снабдевању осно-

вним животним намирницама и др. Истовремено у емисијама националних ТВ станица почињу да се појављују непознати „проповедници” који позивају на обавезно ношење брада, никаба, бичевање за нарушавање шеријатских норми и слично, док туристичка сезона доживљава крах. Званичници „Муслиманске браће” су све то негирали, безуспешно настојећи да уђу у траг лажним „проповедницима”. Већ крајем 2011. године „Муслиманска браћа” почињу да изражавају сумњу да се против њих води смишљена кампања од стране прозападних снага, представљајући невладине организације као стране агенте од утицаја. Међутим, заустављање покренуте машинерије више није било могуће. Након разговора које је амерички сенатор Џон Мекејн имао са египатским маршалом Хусеином Тантавијем и председником парламента Саадом Кататнијем у финансијској сфери Египта је наступио хаос. За Мохамеда Морсија и његове следбенике финансијски ресурси армије, која према разним проценама контролише између 15% и 40% египатске економије, су постали потпуно недоступни. На тај начин је одстрањен и од донација које су се одвијале преко армијских банкарских структура. Тако је свргавање Морсија било питање дана, а главна препрека која је успоравала његову смену били су регуларно признати избори на којима је однео победу. 3. јула 2012. године уследило је оно што се по дефиницији назива превратом.⁹ Вашингтон је објавио да никаквог преврата није било, те да је свргавање Морсија израз воље египатског народа. Игноришући јасно дат сигнал да је ствар завршена, „Муслиманска браћа” започињу протесте, а војска добија одрешене руке да започне са хапшењима и чисткама (према званичној верзији за само неколико часова погинуло је 638 демонстраната).

И поред ликвидације оних који су се „отргли контроли” ово не значи и крај блиских односа „Муслиманске браће” и САД. Слично као и у Саудијској Арабији или Турској, ухапшенима ће бити понуђен „опрост грехова” кроз учествовање на неким другим горућим тачкама Блиског Истока, Централне Азије, Магреба или Балкана. Како се Турска, поред Саудијске Арабије, јавља једним од најоданијих савезника САД логично се намеће питање – шта се крије иза догађаја који су многи најављивали као „турско пролеће”.

„Турско пролеће” - демократизација Турске или чишћење нелојалних

На темељима разрушене Отоманске империје 1923. године створена је знатно мања држава - Република Турска. Турска етничка група, која је чинила 80% становништва земље, радила је на стварању етнички чисте државе, врше-

⁹ Према неким изворима Мохамед Морси је до последњег трена покушавао да умилостиви Вашингтон да промени одлуку. Са том намером је звао и турског премијера Ердогана у време док је армија заузимала кључне позиције у Каиру и другим градовима. Вест о оставци првог демократски изабраног председника Египта Мохамеда Морсија објавио је генерал Абдел Фатах ал Сиси, стручно оспособљаван у САД и повезан са америчким обавештајним службама са којима је радио против Сирије и Ирана.

ћи страховит притисак на друге две етничке групе – Курде (којих је било 12 милиона, расутих у југоисточном делу Турске, Сирији, Ираку и Ирану) и Јермене (којих је било око два милиона, од чега је након покоља преживело око 200.000). Због свог геострагијског положаја Турска је за НАТО и САД представљала веома важан простор, због чега су помогли у стварању и опремању њене армије која је израсла у другу по величини у НАТО. Пантурски покрет који се залагао за повратака свих територија на којима живе Турци није сметао САД. Десничар, пуковник Алпарслан Туркеш, бивши нациста, који је у својим иступима често цитирао „Манџ Кампф”, одмах после Другог светског рата успоставља односе са ЦИА и по њеном налогу започиње са стварањем тајне антикомунистичке армије у Турској са седиштем у Анкари. Ово је део шире операције познате под називом „Гладио”, која је подразумевала стварање тајних структура спремних да се боре против ширења комунизма и унутрашњих устанака. До 4. априла 1952. године, када је Турска постала чланица НАТО, структуре тајне армије под руководством пуковника Туркеша (који је од 1955-1958. године служио у војној мисији НАТО у Вашингтону) биле су већ оформљене.

27. маја 1960. године у Турској је извршен војни удар у коме је свргнута влада Аднана Мендереса, који је од стране ЦИА био упућен у све појединости везане за формирање тајних армија. Ухапшени премијер Мендерес је убијен заједно са своја четири најближа сарадника, а 449 других лица осуђено на вишегодишње затворске казне. Како се међу 38 официра који су организовали удар против Мендереса налазио и пуковник Туркеш, логично је закључити да САД нису биле узнемирене могућим развојем догађаја. Турски официр Самет Куску, који је од 1958. године био на вези са амбасадом САД у Истамбулу, најавио је удар, наводећи и имена официра који су га организовали. Убрзо након удара и сукоба између његових организатора Туркеш је послат за војног аташеа у Њу Делхи. По повратку из Делхија, Туркеш, са официром Талатом Ајдемаром, 1963. године организује нови преврат. Како преврат није успео Талат је осуђен на смрт, док је Туркеш затворен и касније ослобођен услед недостатка доказа. Враћајући се у политику 1965. године Туркеш оснива турску десничарску партију *Millietci Hareket Partisi*, која га лансира у орбите блиске власти. Постао је вођа десничарских оружаних снага под називом „Омладинска организација”, претеча терористичке организације „Сиви вукови”. Откривањем тајних армија у Западној Европи (1990) испоставило се да је официр за везу са ЦИА Туркеш врбовао чланове „Сивих вукова” у тајну армију. Користећи створене позиције „ЦИА је толико продрла у турске обавештајне структуре да је њихово руководство признавало да зависи од Беле куће. Све операције унутар Турске, као и оне изван њених граница финансиране су из буџета ЦИА”. (Celik, 199: 147). Испоставило се да тајне армије представљају најмоћнију и најутицајнију снагу у Турској чији број сарадника никада није утврђен. Иако је знао за њихово постојање премијер Булен Едевит (који је на то место дошао 1973. године), по савету команданта турске армије Переса Шанкара да је боље не исказивати дубље интересовање, из страха ту тему никада није отварао.

Страх да тајне армије изводе терористичке акте у Турској је за Ецевита био сасвим реалан, што се показало исправним. У условима растућег терора, на тргу Таксим се 1977. године окупило око 500.000 демонстраната да чују говор председника Конфедерације револуционарних синдиката Турске (DISK), Кемала Турклера. И поред неколико хиљада полицајаца који су обезбеђивали скуп са хотела „Ceylan Intecontinental” су по демонстрантима деловали снајперисти из компаније ИТТ, која је учествовала у финансирању преврата против Аљендеа у Чилеу 1973. године и имала блиске везе са ЦИА. Том приликом су убијена 34 лица, док их је на стотине рањено. Након одласка групе снајпериста из хотела он мења власника и име (добива ново име „Мармара”). Сви видеозаписи о догађају су изненада нестали током истаге. (Гансер, 2012: 281). Након што је утврдио да је национална обавештајна служба учествовала у терористичким актима и масовним убиствима заменик државног тужиоца у Анкари Доган Оз је 24. марта 1978. године убијен. Његов убица, члан „Сивих вукова” Ибрахим Чифти, је упркос признању ослобођен. (*Ибид*, 282).

12. септембра 1980. године у Турској се десио нови преврат, када је на власт дошао генерал Кенан Еврен. Један од десничарских екстремиста је касније у судском процесу изјавио да су убиства и терор 1970-тих година у Турској били део стратегије за дестабилизацију земље и довођење на власт генерала Еврена и десничарских официра. (*Ибид*, 284). Касније је доказано да је Кенан Еврен у моменту организовања преврата руководио Управом за специјалне операције и командовао тајном армијом. Са доласком Еврена на место премијера све терористичке акције се нагло обустављају, а десничарска партија Millîyetçi Hareket Partisi је стављена ван закона. Пуковник Туркеш је ухапшен, а 1981. године турске војне власти оптужују 220 чланова ове партије за убиство 694 особе. Затвори су били претесни за ухапшене припаднике „Сивих вукова”, које су њихови доскорашњи саборци из редова турских обавештајних служби врбовали за рат против курдске мањине у замену за слободу.

Ако је Турска армија била један од најзначајнијих савезника САД на Блиском истоку зашто се сада против великог броја турских официра воде судски поступци (нпр. процес под називом „Ергенекон”)? Колико најновији догађаји у Турској имају сличности са недавним догађајима у Египту? Одговор се може тражити у пукотина које су већ дуже време видљиве у односима између САД и турских армијских структура, пре свега због недозвољеног прекорачења граница слободе деловања турске армије, политичких несугласица око „курдског питања” (турски армијски врх је жестоки противник „Радничке партије Курдистана” коју САД подржавају у Ираку после свргавања Садама Хусеина), несугласица око стављања сиријске опозиције под контролу цихадиста Ал Каиде, а први знаци нарушавања поверења у односима међу партнерима појавили су се већ 1993. године, након погибије турског генерала Ешрефа Битлиса у несрећи војног авиона.¹⁰ Све ово је допринело да САД почну са активи-

¹⁰ Одмах након погибије генерала Битлиса, 17. априла 1993. године умро је некадашњи председник Турске Тургут Озал, према званичној истрази од последица срчаног удара. На Озала је 1988. године покушан атентат. Према наводима шефа кабинета Тургута Озала, Фејзија Ишбашарана,

рањем резервног плана: подгревањем (гео)политичких амбиција Реџепа Тајипа Ердогана и његове партије - идејне сестре египатске „Муслиманске браће”, при том користећи исламисте као „метлу” за прочишћавање турске армије и обавештајних служби од нелојалних припадника. Уследили су бројни судски процеси против великог броја официра и војника Турске армије, новинара, писаца, политичара, бизнисмена, универзитетских професора.¹¹ У коментару који се појавио у опозиционим новинама је истакнуто да – „По тежини кривице и размерама репресије све то подсећа на поступке Јосифа Стаљина, Мао Це Тунга или, минимум, Џозефа Мекартија”. (Панкратенко, 2014: 404). Иако су се по питању људских права и слобода Ердогану могла поставити неугодна питања, за сада их из Вашингтона и Брисела нико не покреће. Чак напротив, измене у турском законодавству које су добиле сагласност Европске уније омогућиле су вођење бројних судских процеса (у том смислу и процеса „Ергенекон”) и рапидан пораст затворених.

Шта лежи у позадини благонаклоног односа Запада према Турској? Дубља анализа актуелних догађаја у овој држави, који су неки представљали као „турско пролеће”, на површину избацује сукоб између армије и исламиста (на челу са Ердоганом), на чијој страни су припадници тајних структура („тајне армије”, „дубинска држава”). Наравно, из рационалних разлога САД дају подршку Ердогану. Када се ово има у виду слика постаје много јаснија - на делу није борба за демократизацију турског друштва, како се жели представити, већ нешто сасвим друго - припрема „исламистичке” Турске као ударне песнице за

иза Озолове смрти се крије мрачна организација „дубинске државе”, „Председник Озал и генерал Ешреф Битлис су били пријатељи од детињства. Међусобно су се волели и веровали један другоме. Обојица су се залагали за решење курдског проблема и гашење ПКК. И један и други су се много пута састајали са Абдулахом Оцаланом (лидером Радничке партије Курдистана) у северном Ираку. Убедили су Оцалана. Оружје је требало утихнути, али их је смрт предухитрила”, казао је у свом интервјуу *Таквиму* Ишбашаран. У свом интервјуу Ишбашаран износи и појединости везане за смрт генерала Битлиса. Наиме, према његовим речима, „део официра је знао да ће се авион срушити. Пукovníк Касим Чилоглу је требао путовати истим авионом али је у последњем тренутку одустао. И он је знао за план. Касније су и њега убили. Није се успео спасити’. (...) Турски публицист Мумцу је 24. јануара 1993. године убијен активирањем експлозивне направе испод аутомобила. Мумцу је радио на књизи „Курдски досије”, коју је, недовршену, постхумно објавила његова породица. Наступао је са тезом да је ПКК (Радничка партија Курдистана, н.а.) продукт Турске обавештајне службе (МИТ), да је Абдулах Оцалан само агент МИТ-а. Према речима његовог брата Цејхана, убијен је због тога што је ушао у траг закулисним радњама око ПКК и њеним изворима финансирања.”, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ozulu-presudio-sastanak-s-liderom.pkk>.

(приступљено 02/08/2014).

¹¹ Од 2008. године у Турској се воде истраге против пензионисаних генерала, опозицио-нара и новинара. Више од 250 официра пензионисаних официра, међу којима и бивши главнокомандујући турске војске Илкер Басбург ухапшени су под оптужбом за покушај пуча, али и за оснивање организације „Ергенекон”, <http://www.dw.de/osveta-ili-pravda-proces-turskim.pu%c4%8distima/a-17069076>. 21. септембра 2012. године турски суд у Силиври изрекао је пресуду у вези са превратом под кодним називом „Кувалда”, у коме је су припадници армије планирали да изведу преврат. Ово је био први процес у историји Турске у коме је грађански суд изрекао казне припадницима армије. Три генерала (бивши први командант армије, бивши командант ваздухопловства и бивши командант поморских снага) осуђени су на по 20 година затвора. Различите затворске казне је добило још 319 официра различитог ранга.

довршавање започетог процеса пререформисања Блиског истока, Црноморског региона, Кавказа и, што није тешко уочити, Балкана (директно и или преко других арапских посредника). У том смислу симбиоза са сунитским радикалима ће се остваривати свуда где то захтевају геополитички интереси САД, јавно или тајно, са акцентом на распиривање мржње према шиитима. Због чега? Одговор се може извући из анализе научног сарадника лондонског *Royal Institute of International Affairs* Маи Јаманија (Mai Yamani): „Сада када се спустила прашина рата у Ираку постало је јасно да су се неочекиваним победником у њему нашли шиити. Запад је схватио да се места основних резерви нафте поклапају са оним крајевима у којима шиити чине већину – Иран, источна провинција Саудијске Арабије, Бахреин и јужни Ирак”. (*Ибид*, 407). Зато су се различите радикалне исламистичке групе, почевши од Ал Каиде, Ал Нусре, Талибана, ИСИ итд. свом силином оружја добијеног са Запада обрушили на шиите, не штедећи ни припаднике других етничких заједница. Стратегијски циљ је јасан - успостављање контроле над „шиитским полумесецем”, што обезбеђује контролу над постојећим резервама нафте, трасама за нафтоводе и гасоводе, смањивање иранског утицаја (самом тим елиминисање утицаја проиранских организација) и смене режима у Дамаску. У том контексту новостворена држава ИСИЛ, која ће трајати онолико колико Запад буде хтео, може да буде изненађење само за оне који иза догађаја на Блиском истоку виде рат за демократију и људска права. А у свеукупном мозаику „Велике игре” Балкан и даље има посебно место.

Закључак

Догађаји произашли на Блиском истоку познати као „арапско пролеће” или „арапска револуција” ни у ком случају се не могу посматрати као спонтана реакција незадовољника и жеља за демократизацијом друштва. То нису биле ни Фебруарска ни Октобарска револуција у Русији, које су такође представљане као резултат класне борбе (као што то нису биле ни „плишане” и „наранџасте” револуције). Биле су то пажљиво испланиране и припремљене операције сила Антанте, које су, пре свега, остварене захваљујући мрежи агената који су заузимали важне позиције у руском и совјетском друштву (нпр. Барк, Протопопов, Терешченко, Керенски, Чернов, Скобељев, Мартов, Троцки, Свердлов, Бухарин, Зиновјев, Камењев... итд.). (Видети: Шамбаров, 2013). Када је реч о Блиском истоку, крваве демонстрације и грађанско насиље се испољавало и раније (нпр. Египту, Тунису, Јемену, Бахреину, Сирији... итд.), при чему нико са Запада није показао ни најмању жељу да се умеша. Распадом СССР, и у складу са правилом да политика не трпи вакуум, САД настоје да под своју контролу ставе простор који је раније био део територије СССР или зона његовог утицаја. Из тих разлога „арапско пролеће” представља само део ширег стратегијског плана за овладавањем не само ресурсима и транзитним путевима

за њихову дистрибуцију на Блиском истоку већ и евроазијском делу,¹² умањујући могућност Русије да оствари монополску контролу над животни важним енергетским ресурсима и доприносећи темељној промени баланса снага у Евроазији у своју корист. У склопу зацртаних планова, за разлику од Ирака, на Блиском истоку је на делу квалитативно нова стратегија стварања привида о „неконтролисаном хаосу”, што за разлику од раније стратегије „контролисаног хаоса”, која је у Ираку доживела дебакл, значи индиректну контролу извођача. Контролисање извођача врши се на тај начин што се - „у зонама примарног геополитичког интереса ...”, стварају (се) такозване *пивот државе* ..., јер је њихова улога *стојерних држава* за тај регион добро испланирана, и стављена у позицију одржања геополитичких позиција доминације.” (Видети: Деспотовић, Ђурић, 2014: 9). А извођачи су исламисти-радикали, који се уз благослов и финансије Запада и неких арапских држава по читавом свету врбују и шаљу на Блиски исток под паролом борбе за људска права. У таквој ситуацији „култивисани терористи” представљају опасност не само за државе у којима ратују, државе из којих потичу, већ и ширу међународну заједницу, с обзиром да се ове „бомбе одложеног дејства” пре свега руководе религиозним мотивима. Вашингтон се нада да ће исламистичке радикале моћи да контролише преко Саудијске Арабије, Турске, Египта и других арапских држава и њихову мржњу усмери у корисном правцу, док ће исламисти као и раније тражити погодан тренутак да „великом Сатани” поново нанесу разарајуће ударе. Механизми контроле и присиле за „контролоре” цихадиста у виду „паралелних структура” или „дубинске државе” до сада су се показали веома ефикасни, али ипак недовољни за освајање њихових „срца и умова” и обезбеђивање потпуне лојалности. Верске, моралне, идеолошке и све друге разлике између САД и исламистичких цихадиста су толико велике да и поред савезништва у неким пројектима на глобалном плану једни другима остају љути противници.

Литература:

1. Agee, Philip (1975) *CIA: Dnevnik agenta*, Globus, Zagreb.
2. Бассам Абу- Абдулах, Бахаа Аль-Рахмани, „Сирия: Римейк Ирака 10 лет спустя”, у: *Убийство демократии: Операции ЦРУ и Пентагона в постсоветский период*, Кучково поле, Москва, 2014.
3. Гансер, Даниэль (2012) *Секретные армии НАТО*, Кучково поле, Москва.
4. Despotović Ljubiša, Đurić Živojin, „Geopolitika siromaštva: Ekonomski identitet nacionalne države u procesima njene deindustrijalizacije i pauperizacije”, *Kultura polisa*, br. 23, godina III, Novi Sad, 2014.
5. Eisenhower, D. Dwight (1965) *The White House Years: Waging Peace, 1956-1961*, New York.

¹² Суштина америчке геостратегије у односу према државама Кавказа и постсовјетског пространства формулисана је од стране Збигњева Бжежинског на следећи начин: „У нестабилној Евроазији превасходни задатак садржан је у томе да се створе услови у којима ни једна држава или било која савез држава не би довели до истискивања САД или умањивања њихове одлучујуће улоге,, (Липина, 2014: 146).

6. Zeljković Zdravko, „Арапски свет на путу ка демократији”, *Vojno delo*, (jesen), Beograd, 2013.
7. Капитанов, А.К. (2008) *Тайные операции „Моссад” и „Мухабарат”*, Кучково поле, Москва
8. Kenedi, Pol (2003) *Uspon i pad velikih sila: Ekonomska promena i ratovanje od 100. do 2000. godine*, CID&Službeni list SCG, Podgorica/Beograd.
9. Липина Светлана, „Азербейджан: Нефтяная скважина Кавказа и Каспия для США”, у: *Убийство демократии: Операции ЦРУ и Пентагона в постсоветский период*, Кучково поле, Москва, 2014.
10. Панкратенко Игорь, „Египет, Турция и Ближний Восток: Создание ”Глубинных государств” и союз с исламистами”, у: *Убийство демократии: Операции ЦРУ и Пентагона в постсоветский период*, Кучково поле, Москва, 2014.
11. Пыхалов, Игорь (2010) *ЦРУ и другие спецслужбы США*, Яуза-Ексмо, Москва.
12. Поликарпов Виталий, Поликарпова Елена (2012) *Загадка Генри Киссинджера: Почему его слушается Путин?*, Алгоритм, Москва.
13. Скотт, Дейл Питер (2012) *Наркотики, нефть и война. США в Афганистане, Колумбии и Индокитае*, Кучково поле, Москва.
14. Tompson, Denis F. (2007) *Politička etika i javna služba*, Službeni glasnik, Beograd.
15. Fransis Stonor Saunders (2013) *Hladni rat u kulturi: CIA u svetu umetnosti i književnosti*. (Prevod sa engleskog Nevena Mrdenović), Dosije studio, Beograd.
16. Celik, Selahattin (1999) *Turkische Konterguerilla. Die Todesmaschinerie*, Mesopotamien Verlag, Koln.
17. Шамбаров, Валерий (2013) *Нашествие чужих. Почему к власти приходят враги*, Алгоритм, Москва.
18. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ozulu-presudio-sastanak-s-liderom.pkk>.
19. <http://www.dw.de/osveta-ili-pravda-proces-turskim.pu%c4%8distima/a-17069076>.
20. <http://www.vijesti.me/svijet/cia-se-vraca-korijenima-klasicnoj-spijunazi-clanak-131590>.

VII

ГЕОПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА

ЈАВНО МЊЕЊЕ И МИРНОДОПСКЕ МЕТАМОРФОЗЕ РАТНЕ ПРОПАГАНДЕ

*Исток пали материју, кад ју не може, да освоји. Запад
опседа само Душу. Запад не тражи толико утврђење у
којем је непријатељ, колико непријатеља без утврђења.*

*Ту само може да поклизне Народна Душа. Да поклизне
кобно и судбоносно: да је нестане. Али Душа и ту распо-
лаже непобедивим оружјем: Националном Културом“.*

Др Влад. Станојевић, 1912

1.

„Ако се питате како се свет може наћи у Трећем светском рату – као што се пре век нашао у Првом светском рату – само треба да посматрате лудило које цела америчка политичко-медијска структура обавија око Украјине, где у причи о добрим и лошим момцима лаж одбија да се суочи са чињеницама и разумом“, пише септембра 2014, Роберт Пери (Robert Parry). Чувени новинар истраживач, који је открио аферу Иран-Контра – кад се јавност 1986. скандализовала да америчка влада тајно и противно сопственим законима продаје оружје Ирану у ирачко-иранском сукобу а од тог новца наоружава „контраше“ који су рушили легалну сандинистичку владу у Никарагви – наводи типичан пропагандни начин стварања антируског, тј. антипутиновског јавног расположења. Успостављен је метод. И, узима се као чињеница да, како каже Џон Пилџер (John Pilger), „најефикаснија пропаганда не иде из *Сана* (The Sun) или *Фокс-њуза* (Fox News) – него са *либералног двора*“ (Pilger, 2014, курз. С.Р.). Да би се „у лажну вест поверовало“ иза тога треба да стану *Њујорк тајмс* (The New York Times), *Вашингтон пост* (Washington Post) или *Гардијан* (Guardian). Тако се уредништво „Вашингтон поста“ огласило редакцијским уводником: „Путинова пропаганда држи Русе у мраку око Украјине и више од тога“ (Washington Post, August 31, 2014). Иако су у Кијеву фашистички извођачи радова, уз америчку помоћ, а на очиглед света срушили легално изабрану владу и председника, „Пост“ оптужује руског председника за „Велику лаж“, а онда се у хладноратовском маниру са надреалних либералних позиција руски медији се описују као „државно контролисани“ што - у установљеном коду - значи да они и не могу писати истину, ма шта да објављују.

С друге стране, западни медији, били у државном власништву као *BBC*, или корпоративно контролисани, као комплетан мејн-стрим, самоописије се посвећенијим истини од Исуса из Назарета. Наводи „Пост“, да „против раширених пропагандних инструмената који су Путиновом ауторитарном режиму на располагању, Запад може и показивати фер и чињеничну верзију догађаја, али мало може учинити да обични Руси у то поверују“. Јер, доказује „Пост“, „упркос томе што је у земљи (Русији) релативно неспутан приступ интернету, монополска моћ државно-контролисаних медија је моћно оружје у рукама тиранина“.

И шта је лек за опаку болест? Огољена пропаганда. Радио Слободна Европа (РСЕ), конкретно. „Велика Лаж, господина Путина“, закључиће тако „Пост“, „показује зашто је важно подржати *слободну штампу* где она већ постоји и извођаче као што је Радио Слободна Европа који *ће доносити истину народу* која му је потребна“ (Washington Post, August 31, 2014, курзив С.Р.). У коментару уредништва „Вашингтон пост“ изједначава се улога „слободних медија“ и Радио Слободне Европе - и то у доношењу истине. Тога није било ни у Хладном рату.

2.

У релевантној *Encyclopedia of Media and Propaganda in Wartime America* (2011) недвосмислено стоји да је Radio Free Europe/Radio Liberty државни пропагандни пројекат око кога су се 1949. ангажовали Џорџ Кенан (George F. Kennan) и шеф ЦИА Френк Г. Визнер (Frank G. Wisner), а са намером да би „слабили комунистичку контролу над информацијама“ и информације сами контролисали. Операција је од 1950. извођена по простом моделу: непријатељским властима су супростављани „погледи дисидената и опозиционих покрета“ (Encyclopedia, 2011: 748-750). У сваком случају, није гајена ни илузија да се ради о независном извештавању, него је то „мешање у унутрашње ствари суверених земаља“, како се тада говорило, односно, „оружје меке моћи“, како би се то данас описало. А „Пост“, нити било које „новине слободног света“, о тадашњој улози ЦИА нису објавиле ни речи до краја 1960-их. Била је то строго чувана тајна, јер са Совјетима није смело играти. У Новом хладном рату, ако ово уопште има смисла звати тако, маске су пале.

Пропаганда се ни формално не држи у резерватима и подаље од независних медија и слободних новинара. Све је у истом лонцу : и „Вашингтон Пост“ и Радио Слободна Европа. Односно, могло би се говорити о – истом фронту. Почетком XXI века РСЕ је отварала канцеларије по Источној Европи, бившим совјетским републикама и на Блиском Истоку. Поред радија, емитују се телевизијски програми и дају вести на интернету у 20 земаља, на око 30 језика „укључујући и мање познате, као што су башкирски, черкеси, татарски, чеченски (углавном на језицима који се говоре у Руској Федерацији)“. Чудно да критичком оку уредништва „Поста“ промичу детаљи и да им читав пројекат, изгледа, неупитно као слободни медиј. Односно – није чудно.

У савременом западном новинарству Истина одавно није in. Ње се тек сете уовдничари у крсташком рату с Русијом или Кином. Данас се више и не

говори о информативним системима, него о медијској индустрији. Медијска, као и свака, индустрија производи робу „на траци“. То може бити индустрија забаве, таблуодизација стварности као и просто извођење радова за владине пројекте, који се могу подвести под заштиту „америчког националног интереса“, кад год и где год. Али ово је преозбиљно време.

Истина нам је потребнија него икад. Из историје израњају слике које су деценијама потискиване у заумље: „Често су ми – у мом одрастању – показиване слике из Пољске из дивног лета 1939: деца се играју по сунчаном дану, лепо обучене жене на улицама Кракова. Виђала сам слику породичне свадбе из јуна 1939, у дворишту сеоске пољске куће чији сам сад власник. Све ове слике показују осећај лудости, нама који знамо шта се после тога десило. У септембру 1939, уследила је инвазија и са истока и са запада, окупација, хаос, деструкција, геноцид. Већина људи са свадбе у јуну ускоро је била мртва или исељена. Нико од њих се није вратио кући.

Гледано уназад, сви они данас изгледају наивни. Уместо да су славили, требало је да баце све, мобилишу се, припреме за тотални рат док је то још било могуће“ (Applebaum, 2014). За некога, чија се „тачке гледишта“ може прочитати из наслова једног другог њеног текста „Руски информативни ратници марширају – морамо одговорити“ (The Telegraph, марта 2014) јасно је и каква прича следи после оваквог увода. Овакав приступ, ако још долази и од супруге пољског министра иностраних послова, важна је политичка чињеница, али он нас удаљава од контекста догађаја који се дефинише као „информативни рат“. Ен Еплбаум (Anne Applebaum), као ратник на фронту, не сагледава друштвено стање. Оно што се дешавало после нестварних слика из Пољске бејаше на бурету барута а које, они људи из њених сећања, сами свакако не би могли зауставити. Не зависи исход рата од дела фронта.

Постоје и претходна питања. И за данашњу ситуацију она су и важнија од Еплбаум „ратничког крика“. „Зашто је новинарство (на Западу) толико подлегло пропаганди? Зашто су цензура и искривљивање постали стандардна пракса? Зашто је ВВС толико често гласило грабежљиве моћи? Зашто 'Њујорк тајмс' и 'Вашингтон пост' варају своје читаоце“, питање су која у ово време поставља Џон Пилџер чија је објективност у самокритици, свакако убедљивија од ратних поклича Еплбаум. То стање није због повећане напетости. Одустајања од највиших западних вредности – слобода говора и право да знаш шта се догађа око тебе - произвођење је стања. „Зашто млади новинари данас нису научени да критички прате медијима занимљиве догађаје и да оспоравају тврдње лажне објективности високог и ниског нивоа? И зашто се не уче да суштина мејнстрим-медија нису информације, него моћ?“ (Pilger, 2014).

3.

Западна медијска индустрија је пре бар пола века дигла руке од Истине, иако „трагање за истином која је ослобођена од интереса има дугу историју“. Хана Арент налази корене за ту и племенитост и потребу у примарном делу наше цивилизације, у „Илијади“: „Мислим да ово трагање за истином досеже уназад до оног тренутка када се Хомер определио да дела Тројанаца прикаже

ништа мање него дела Ахејаца и да уздиже славу Хектора, непријатеља и пораженог човека, ништа мање од славе Ахилеја, хероја његовог родног народа“ (Арент, 1994: 64). Али најћу времена кад људи поверују да има важнијих вредности од Истине и Слободе – кад се потпуно одају законима материјалних вредности, односно профита. И тад позивање на Истину делује архаично. Тако је Жак Елил, још шездесетих година, у капиталном делу „Пропаганда“ могао да констатује да је однос „пропаганда – истина“ сведен на практичнији ниво: „пропаганда и тачност чињеница. Ми ћемо од сада говорити о озбиљности или реалности, а не о 'истини' која је овде непримерена“ (Ellul, 1968: 52).

Без обзира колико је Истина неримерене, то не значи да тачна чињеница не може бити употребљива у пропагандним техникама. Кад постоји опасност да лаж буде откривена „модерни пропагандисти бирају да... је боље ништа не рећи него лагати“ (Ellul, 1968: 56), зато су најмоћнија пропагандна средства намера и интерпретација.

У „случају Украјина“ прећуткиваће се да је до побуне у источном делу земље дошло пошто је у Кијеву, на Мајдану инсценираном и од западних обавештајних служби подржаваном побуном, извршен *coup d'état*. А побуна грађана против владе после преврата и која неприкривено ради против њихових интереса у источном делу, објашњаваће се као операција руске државе, без обзира на очигледан недостатак доказа. Кад се с таквом намером крене у потребну интерпретацију на (зло)употребљеним чињеницама, истина је непримерен циљ. Амерички сенатор од интегритета Хариман Џонсон (Hiramán Warren Johnson) је још 1917, кад је председник Вудро Вилсон уводио САД у Први светски рат, констатовао: „Кад избије рат, прва жртва је истина“ (Knightley, 1997:7). Век касније истину придаве још у миру. Тако се неће ни приметити улазак у рат.

Последица је то глобалног психолошког стања, да је после 1945. успостављени мир – у коме је САД морала да деле доминацију са СССР – одмах назван Хладним ратом. Појам је скован у фрустрираној америчкој администрацији. Саветник председника Харија Трумана је то изговорио у Конгресу 1947. Бернард Барух је само у две речи сажео стање о коме се најнеспутаније изражавао Винстон Черчил, који је годину дана раније говорио о „гвозденој завеси“ коју су комунисти спустили између свог злог и „слободног света“. Черчил је већ по окончању рата позивао на „крсташки рат“ против дојучерашњих савезника. Тако да се из ратног пропагандног стања, реално, није ни излазило.

„Ми причамо о Хладном рату. Али изгледа да демократије још нису научиле да Хладни рат више није изузетно стање, стање аналогно врућем рату (који је пролазан), него он постаје стално и ендемично стање“, писаће 1962. Жак Елил. „Много је разлога за то. Ја ћу навести само један: саму пропаганду“ (Ellul, 1968: 238). Елил, „хришћански анархиста“, инспирисан Марксом, Кјеркегором и теологом Карлом Бартом, држао се и пред пропагандним терором – животне логике. „Пропаганда усмерена преко нечијих граница је ратно оружје. То не зависи од воље оних који то употребљавају или од њихове доктрине,

него је то резултат медија као таквог. Пропаганда носи могућност да се утиче на психолошке промене и носи такав утицај на саму суштину човека да војну силу коју употребљава влада неминовно усмерава на спољашност. Нема 'једноставне' употребе пропаганде: и тешко да је пропаганди сукоб мање озбиљан него војни сукоб. Тако да је, због тога, неминовно да у хладном рату постоје исти односи као у врућем рату: осећа се потреба за сједињењем пропаганде. Демократије су овде ухваћене у vicious circle из кога се не види излаз“ (Ellul, 1968: 239).

4.

Демократско друштво је губило осећај да систем владања који себе назива демократија мора, како је говорио Абрахам Линколн, бити „власт народа, од народа и за народ“ (1863). Или сликовитије: „Колико год не волим да будем роб, толико не бих требао волити да будем господар. Ово изражава моју идеју демократије.“ Бисерна демократска ниска кулиминира председниковом опоменом да „Америка никад неће бити уништена споља. Уколико пропаднемо и изгубимо своју слободу биће то само зато што смо већ уништили сами себе.“ У три популарна цитата, у ствари, садржана је историја либералног Запада. Његов пут од искреног захтева за слободом речи и штампе, а са напоменом да „истина и поимање нису роба“ (Џон Милтон, XVII век), до неолибералног поништавања истине на крају XX века у корпоративним тоталитарним механизмима.

Корпорације и комерцијализација су институт слободе информисања (Freedom of information) претвориле у – тероризам, тврдио је Анри Лфевр крајем 1960- их. Слобода информисања је корпус грађанских права: слобода мисли, слобода изражавања мисли, слобода штампе и других облика јавног обавештавања, право на (истиниту, потпуну и благовремену) *информацију* без обзира на границе и средства информисања, као право да се буде обавештен и право да се захтева информација, право да се упуту критика и тражи објашњење поступака државних органа, право на одговор и на исправку, те право да се не буде узнемираван због свог мишљења. Ове слободе су формулисане и гарантоване у међународним документима, попут Универзалне декларације о људским правима, Европске конвенције о људским правима, Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Али сва та сјајна конструкција претворена је у гомилу фраза и списак лепих жеља.

„Одавно и више но икада данас се упражњава тероризам: манипулисање савестима, етички тероризам (морални поредак, 'вредности' и 'узори'), језички тероризам (кодекси који одређују оно 'што се само по себи разуме', норме које преносе речи и 'изрази')“, написаће Анри Лефервр 1967. године. [„Тероризам је смишљена употреба незаконитог насиља или претње незаконитим насиљем ради усађивања *страха*, с намером присиљавања или застрашивања власти или друштва како би се постигли циљеви који су уопштено политички, верски или идеолошки“ (sr.wikipedia.org/sr/)]. „Удружени тероризми писане ствари и слике настали су комуницирањем без дијалога, са информацијом без

одговора и без оспоравања (радио, телекомуникације), што је довољно да објасни велику 'тужбалицу о самоћи' у време кад постоје mass-media“ (Лефевр, 1973: 53). Симболички почетак, пралик савременог тероризма, кодиран је у култури. „Тероризам је отпочео кад је један вођа народа могао да покаже камен са урезаним знацима и да прогласи: 'Бог је проговорио и ево шта је од тога остало: Десет заповести!' Тероризам данас, то је убеђивање путем говорништва и претњи пропаганде. То је и усамљено ћутање наговештено у маси гласина које прикупљају репортажа, анегдота, документација и инфромација“ (Лефевр, 1973: 54). Милиони заповести.

Четврт века касније, социјална пропаганда се толико одомаћила у западним мњењима, да су Ноам Чомски и Едвард Херман, могли да дефинишу Пропагандни модел (1988) „као оквир за анализу и разумевање како амерички мејнстрим медији функционишу и зашто су такви какви јесу“. Модел је уверљиво показивао да су медији вођени „недемократским циљивима“ и да се сваки критички приступ систематски маргинализује и екскомуницира из јавности. Чомски и Херман су идентификовали пет филтера који вести претварају у пропагандну поруку: власништво над медијима, утицај оглашивача, извори информација, организовани прикривени притисци („флак“) и – хистерични антикомунизам (Рељић, 2014).

5.

После пада Берлинског зида, антикомунизам се повукао и первертовао у „подучавање“ демократији, а кад је Неко одбијао да буде послушан ђак – постајао је Хитлер. Ни мање, ни више. Разгоропађена западана ратна пропагандна машина не може без јаких порука. Једино је египатском председнику Насеру пошло за руком да га Британци назову и Мусолинијем, а пошто је 1956. национализовао Суецки канал. И кад га је премијер Ентони Идн, конзервативац, назвао Хитлером, у жару „демократске расправе“ лабуриста Хју Гејскел (Hugh Todd Naylor Gaitskell) је рекао: Мусолини.

Било је то озбиљно време, па су се после тога озбиљни политичари направили корак назад и дигли руке од бесмислених поређење. Али на одређено време. Хитлер је у европском јавном мњењу изронио у пролеће 1999. као мера у време НАТО-бомбардовања СРЈ. Док је „Луфтвафе“ у својој првој агресији после Другог светског рата истоварао бомбе над Србијом, Слободан Милошевић је у свом пропагандном одбрамбеном поретку подсетио да Запад бомбардује Србију као Хитлерова Немачка 1941. Вођа НАТО-фронта Бил Клинтон је тада себи додељивао улогу Черчила, па је парафразирао је Винстове опсервације о Хитлеру. „Колико је живота могло да буде спасено? Колико америчких живота је могло да буде спасено“, питао се храбри Бил који је предводио коалицију од 19 земаља против Србије а где је однос снага у становништву био 67:1, а у висини војних буџета 860:1.

Чак је и Тимоти Гартон Еш (Timothy Garton Ash), аналитичар пословично храбар да буде политички коректан, важући проналазак „Милошевић као Хитлер“ написао: „Добро, не баш“ (Garton Esh, 1999). Као историчар који уз своје име може да стави гарантни лист „Оксфорд универзитет“ Гартон Еш

ће тоном човека који разуме да се председничка не пориче, рећи да „Милошевић јесте најопаснији европски лидер у 1990-им“, да он јесте опасност, посткомунистички силеџија, „има крви на рукама“ и „цинично манипулише национализмом“, али „његова држава нема ни снагу ни идеолошку вољу да осваја Европу. И док се Немачка под Хитлером стално ширила, Југославија под Милошевиће стално тоне“ (Garton Esh, 1999).

После су „орденом Хитлера“ чашћавани ирански председник Махмуд Ахмадинеџад, па и ирачки председник Садам Хусеин. Сад се Доналд Рамсфелд сетио Черчила, жалећи се што ни председник Џорџ В. Буш не може ставити у ту улогу у коју се ни стари Винстон, ето на несрећу Запада – односно англосаксонског света, није ставио. „И Немачка у раним 1920-им и Ирак у раним 1990-им су се тајно наоружавали и припремали за рат. Обоји су агресивно прелазили преко ограничења које им је постављала међународна заједница, да ли тајно градећи подморнице или играјући се са инспекторима УН за контролу наоружања. Обоји су могли бити заустављени раније одлучним акцијама, први од Британије и Француске, а други од Била Клинтона. И Садам и Хитлер су показивали склоност ка хемијском оружју и видели су Јервреје као део проблема“ (The Telegraph, 2002).

„И за сузе, и за смех“ су овакве баналне приче, кад се читају изван ратне пропаганде кампање. А можда досежу максимум карикатуралности у операцији „одликовања“ Моамера ел Гадафија улогом Хитлера. Јер, сиријски председни Башар ел Асад, бар одаје утисак човека дисциплине који је карактеристичан за западне културе „реда, рада и дисциплине“, што Гадафи никад није ни покушавао. Али, овакве пропаганде операције, колико год изгледале као копилад здравог разума, у јавности која је још од тридесетих година прошлог века перманентно подвргнута одржавању ратног стања, нису без резултата. Ако читате 1216 коментара читалаца на сајту „Гардијана“ (Owen, 2014) поводом расправе има ли смисла Путина проглашавати Хитлером, уочићете да добра половина њих оштро критикује писца текста који тврди да је то претеривање. А „Гардијан“ је лист најинтелектуалније публике. Углавном анонимно коментарисање се креће од дисковалификовања енглеског премијера и његове слободе мишљења („Камерон је клоун... Он није државник, већ пудлица америчких неоконзервативаца. Сваки непријатељ САД је нови Хитлер, а сваки дипломатски напор Америке за ширење кризе зове се 'смиривање'. Европски лидери су зависници од Вашингтона и неоконс пробисвета. Доста је било!“) до беса према руском председнику („Сит сам Путинових помирења и подржавалаца. А зашто пишете 'рат Запада и Русије је сасвим незамислив'? Забога, Овене Џонс, рат је већ почео, пробуди се!!!“).

Има ту и високоинтелектуалистичког напора да се премијеровом пропагандном пуцњу у ваздух да смисао. Па се и у погледу уназад, и код толико омрзнутих Совјета, налази напор да се усваја просветитељство, или да се бар говори о демократији и либерализму, међутим, „Путин све то одбацује“. А тај софостицирани отклон је „Хајдегеров верзија нацизма; начин како је нацистички филозоф Хајдегер артикулисао и дефинисао своју концепцију нацизма. Путин и Нова Русија су хајдегеровски нацизам.“ Или, разложни неомарксиста

ће подсетити да се ради о типичном капиталистичком маневру: „Капиталисти, које год националности и из којег год времена – прошлости, садашњости или будућности, никад не чине ништа што није њихов класни интерес... и рат са Хитлером је рат против експанзије немачког капитализма који је угрожавао тржиште и профите британских капиталиста. Британска владајућа класа није се противила фашизму, ако јој он није угрожавао тржишта. Ништа нису говорили, или су заиста чинили мање, према Мусолинију и Франку, на пример“ (Owen, 2014). Иначе, кроз однос према Путину као „Хитлеру“, могу се пратити два слоја англосаксонске пропаганде: дубински негативан став према Русима, али не мање негативан према – Немцима.

6.

У том ратном току ствари изванредно познат прекид је '68, период обележен изнаднадном побуну америчког а и других западних друштава покренуте суочавањем са ужасом ратних операција у Вијетнаму. Прекид је обележен „културном револуцијом“, како је описиван отпор младе генерације, а који се кретао од противљења мобилизацији за рат, до низа алтернативних манифестација пред бедемима корпоративне државе. Иза доба препуног повишених емоција и одсуства озбиљније организације отпора остала је романтична слика која је извесно време прикривала потпуни пораз. Лепо сведочанство о том, иначе заиста широком покрету, је књига Чарлса Рајха (Charles A. Reich) *The Greening of America*. Појавила се 1970. и постала бестселер, обећавала револуцију а завршила као запис који данас изгледа као метеор који се појавио ниоткуда. Кад је поводом 25-годишњице књиге часопис „Њу критерион“ (*The New Criterion*) тумачио њен смисао, онда је после низа цитата типа - „у свету који данас постоји, живот као сурфовање је могућ“ или „сви избори су 'прави' избори“, „испит или тест су форма насиља“- речено и: „али немојте мислити да мистер Рајх изгледа блесаво само зато што су његови цитати 'извађени из контекста'. Као што је Томас Малон уочио за *The Greening of America* у 'Америчком Спектејтору' пре неколико година, Чарлс Рајх је аутор који добија када је цитиран изван контекста“ (Kimball, 1994).

Професор са Јејла, иначе геј по сексуалној оријентацији, као решење је понудио „револуцију савесности“ чије су револуционарне акције биле извучене из студентског отпора 1968: „неограничена употреба дрога (професор је оптирао маријуану, прим. С.Р.), крај правног регулисања приватних сексуалних односа, право да се носи коса и одећа по избору појединца, аранжмани у животу слободних комуна“ (Reich, 1972 : 267). По Рајховој интерпретацији ове чињенице су збуњивале агресивну и насилну државу, а моћ те револуције (културне, а не политичке!) била је: „Нема вођства, нема организације, одбацавање теорије и усвајање доктрине 'чини своје ствари'“ (Reich, 1972 : 269). Музика, маршрање, презир према правилима. „Читали су Маркузеа, Малкома Икса и Маркса. Разговарали су бескрајно, и држали састанке без ограничења. Било је то као њихова нова музика; користиле су старе форма, али стил је био разноврстан и стварали су нешто сасвим ново“ (Reich, 1972 : 269).

Код нас се наслов књиге углавном преводи као Екологизација Америке, али сам аутор на четрдесету годишњицу објашњава да је избор наслова био у складу с тим временом – ништа озбиљно. „Ја заиста нисам размишљао на начин како се то сад чини: све зелено се униформно повезује с екологијом. Моја намера се везала за мултиколоритност као што су шездесете то за мене биле, просто сам бирао китњаст наслов“ (Schwartz, 2010). Професорови студенти су тада били и Вилијем Клинтон и Хилари Родам, после Клинтон. „Она је била изузетан студент“, сећа се Рајх. „А морам да кажем да се врло мало виђао Била на часовима. Углавном није долазио“ (Schwartz, 2010). Можда су најбољи показатељи озбиљности Рајхове „револуције“ управо ово двоје ђака. „Револуционари“ који су завршили као стубови корпоративне државе коју је The Greening of America „подривала“. Сам идеолог „нове револуције која долази“ није над оствареном контрареволуцијом показивао никакав став. Тек нешто старачке резигнације, кад га новинар СВС подсећа на констатацију из оног доба да „машина почиње да уништава саму себе“ и пита за паралеле са 2008: „И ја то стварно могу да видим“, рекао је Рајх. „Велику аутодеструкцију... Кад нисмо спремни да (као друштво) плаћамо за школе, за аутопутеве. То је аутодеструкција. Шта то чинимо себи? То је лудило“ (Schwartz, 2010).

Изгледа као да је и стари Чарлс схватио да је револуција, ипак, „нешто друго од обичног мирног живота“ и да је за тај чин потребно много више од мутирања стварности у диму марихуане. „Давао сам људима велику наду, чинио сам да се осећају добро“, описивао је своју улогу од пре четири деценије Рајх. После је откривено да је у то доба у тој „револуцији“ учествовала и ЦИА, експреиментишућу са контролом свести, а неке од метода су сличне онима из Рајхове „културне револуције“.

7.

Стални ратни притисак би био неиздржив, а људско биће мора и да се – опусти. Део пропагандне машине се онда логично бави и тим делом људског бића. Али капиталистичко друштво нема ту способност да заиста буде друштвено одговорно и да брине о јавном интересу – уколико то није профитабилно. Зато се изграђује потрошач. Даје му се забава за опуштање, даје му се илузија да је суверен у бирању понуђених производа, отварају му се молови, храмови нове потошачке религије у којима се он остварује као – биће потрошач. Односно остварује се део његовог бића – које жуди за каквом таквом слободом. Утицај адвертајзинга на друштво, како се зове сегмент друштвене пропаганде, комплексан је и далекосежан. То системско наговарање да се купују одређени производи укида могућност да мислите и о тој одлуци, а шире економски гледано има за последицу успостављање контролисано диверзивикованих монопола.

После Првог светског рата – у Америци се етаблирала средња класа на којој је могао да се успостави масовни конзумеризма као начина мишљења који одређује правила живљења, што је био знак и да је време за „нови модел“ продаје роба. У време старо, кад би купац дошао у бакалницу, сачекао би га верзиран продавац који је „познавао своју робу, познавао потребе купца и на

основу тог знања је покушавао да ту робу прода“ и „то што је [продавац] говорио морало је да буде прилично рационално и паметно“ (Фром, 1969: 125). Обојица су били на земљи.

Али новац се, за логику новог друштва, недопустиво споро селио из цепа купца. Наговарати неког рационалним разлозима, и с људским обзирима, за капитал је неподношљива „патња“. Морао се променити купац. Морао се створити – нови купац. Средство за то је постала реклама, а која се „служи сваковрсним средствима да на купца остави утисак: честим понављањем истог обрасца;[после ће се за то „понављање лажи сто пута“ све док она не постане потребна „истина“ оптужити Јозеф Гебелс, који је то као добар ђак научио од Кока-коле (Рељић, 2011:86-87), али се од самог поступка никад неће одустати ни у једном сегменту „продаје“ роба и идеја]. И „утицајем ауторитативне слике као што је слика госпође из високог друштва или познатог боксера који пуше извесну врсту цигарета; привлачиће купца и у исти мах слабећи његову критичку способност сексипилом какве лепе девојке;... или опет подстичући га да сањари о изненадној промени коју ће куповањем неке кошуље или сапуна изазвати у читавом току његовог живота“ (Фром, 1969: 125).

Шта је у основи тог деловања? „Сви ти методи у суштини су ирационални; они немају никакве везе с каквоћом робе, а попут каквог средства за успављивање или праве хипнозе, гуше или убијају критичке способности купца“ (Фром, 1969: 125-126). Ако сад гледате то друштво као целину, прихватате да је тржиште његов *spiritus movens*, уочите да се и његова демократија држи у тим координатама, онда разумете да успешни методи манипулације не могу опстајати, изоловани у економској сфери. „У ствари, ти методи отупљивања способности за критичко мишљење опаснији су за нашу демократију од многих отворених напада на њу и неморалнији – у погледу људског интегритета – од скаредне књижевности, чије објављивање кажњавамо“ (Фром, 1969: 125-126).

Учинци тих метода нису опасни само за демократију. Они постају ирационални подстрекачи и криминално-преступничке друштвене деструкције. Ни један део друштва не може да се изолује од њиховог неподношљивог притиска, али многи појединци не могу да легално остварују потребе које се тако производе. Тај раскорак носи суморне последице. За ову прилику ћемо то само илустровати: почетком 1990-их седаманаестогодишњи Деметрик Џејмс Вокер осуђен је на доживотну робију зато што је убио шеснаестогодишњака. Наиме, Вокер није могао да контролише своју жељу за патикама Nike Air Jordans које су му нуђене на телевизији а у продавницу су коштале, за њега, недостижних – 125 долара. Испунио је себи жељу тако што је пресрео Џонија Бејтса, пуцао му у главу из пиштоља калибра 22 милиметра, и скинуо са њега пар жељених патика. „За време суђења, тужилац града Хјустон Марк Винсон унеколико је оптуживао и слике које производи адвертајзинг. Винсон рече: 'Лоше је кад стварате слике о спортској опреми које нагоне људе да убију због ње.'“ (Pratkanis, Aronson, 2010: 3).

8.

Кад једном уђете у свет ратне пропаганде, онда ширите рат свуда око себе. И сваки ратник осећа као да се баш његова ирационална жеља подржава. Као што се и сваки преплашени грађанин скрива иза своје маске, док испод, у дубини, у Човеку не пукне нешто. И онда се агресија усмерава или аутодеструктивно или према другима, углавном према слабим и незаштићеним. А Моћ – она је ту да одржава поредак. И да одржава немоћ масе. Намерена је да то чини „од сада до вечности“. Јер, „моћ и они који је примењују, не могу да схвате ништа, осим у оквирима моћи... Механизам раста моћи неминовно уништава моралне и духовне вредности, без обзира о којој је групи или друштву реч“ (Ellul, 2015: 7).

Савремено капиталистичко друштво оковано моћу технологије и „одуховљено“ непрестаним пропагандним усмеравањем у свим сферама кроз које се креће, ради са човеком ослобођеним Божјег присуства, моралних оквира и реалних потреба. У „пропагандном рају“, што су Сједињене Америчке Државе, људско биће гледа телевизију 40 сати недељно, што га суочава са око 38.000 реклама годишње. Кад седне пред телевизор у прајм-тајму он гледа 11 минута реклама, плус вреба га наредних 100 до 300 огласа на радију, у новинама, магазинима. То није крај засићености адвертајзингом. Зову телефоном, стижу СМС поруке, бомбардују на интернету. Амерички бизнис троши годишње 150 милијарди долара на унајмљивање више од 6,4 милиона агената продаје. Рекламе су на билбордима, плакатима, залепљене на градском превозу, такси возилима, на мајицама, на омоту за хлеб у продавници... Одете на ауто-трке и на аутомобилима који јури 250 на сат – реклама, на тениском мечу спонзоре не можете да избегнете погледом, на филму свемоћни Џејмс Бонд 007 понизно наручује „смирноф-блек“... (Pratkanis, Aronson, 2010: 5). Док читате о америчком врху-врхова, препознајете из своје свакодневице колико је тај талас већ преплавио и нас хиљадама километара далеко.

А сводити адвертајзинг само на продају робе сасвим је поједностављен поглед на свет. „Мајкл Паренти (Michael Parenti) описује процес кроз који медијске корпорације кроз вести шире про-капиталистичке и про-потрошачке сентименте: 'очигледан је циљ огласа и реклама да продају робе и услуге, али оглашивачи чине много више од тога... они продају целовит начин живота, пут у друштвену реалност која је повезана са потребом масовне производње, масовне потрошње и капиталистичког друштва'“ (DiMaggio, 2008:18). Пошто је власништво над мејн-стрим медијима данас концентрисано, они не репрезентују „корпоративност“ него су сами корпоративни свет. Тај свет састављен од експертских елита и државно-бирокупатских играча „не представља фундаментално супротстављене интересе – напротив они пре сарађују у јачању корпоративне моћи и престижа америчког друштва у свету“ (DiMaggio, 2008:19). Политичари и бизнисмени се појављују на истом фронту. Зато није ништа логичније него да амерички „независни“ медији свом снагом „шире концепт о америчкој изузетности у светским односима. Они идеализују употребу силе као основни утицај у међународним сукобима. Медији асистирају у наглаша-

вању опасности (или измишљене опасности) од измишљаних непријатеља; они шире и сугестију да се Сједињене Државе безусловно боре за промовисање демократије и људских права у свету“ (DiMaggio, 2008:19).

У рату нема неутралних, па пошто би се уредници и новинари, сходно свом идеалном положају у друштву и сагласно етичким кодексима, могли томе опирати - то се не допушта. Истраживања показују да „93 од сто уредника осећају притисак на неком нивоу од оглашивача који желе да утичу на вести или уредничке коментаре. Већина је објаснила да (редакцијски) менаџмент подржава или толерише ту врсту притисака; '37 одсто уредника обухваћених истраживањем је признало да је подлегло' захтевима оглашивача у утицању на садржај вести“ (DiMaggio, 2008:20). То ваља разумети као неминовност у оваквом друштву.

„Кад се моћ усмерава на човека, неминовна је последица врло радикална: човек постаје ствар, он се постварује (што је нешто сасвим другачије од 'отуђења')“, написаће крајем 1970-их Жак Елил. „Моћ се обрушава на човека као на своју праведну и праву жртву. Према томе, она може да га води, да манипулише њиме, да га преображава; може га лишити његове људскости, да би га свела на пуку функцију или, у најбољем случају, на помоћника моћи. Тако преображен човек допустиће моћи пун распон деловања. Моћ нема никаво поштовање према човеку, зато што би то било контрадикторно. Моћ која би на сваког човека гледала као на појединце, која би уважавала његове вредности и осећање живота, таква моћ више не би била моћ“ (Ellul, 2015: 8).

Једина одбрана је побуна друштва против неподношљивог стања. *Revolt is the right of the people*, говорио је Џон Лок. Наравно, над овим временом је стално питање како се тотално манипулисано друштво може сетити и – својих интереса.

9.

Ујесен 1989. свет се суочио са ризиком – мира. Берлински зид је смртно рањен 9. новембра, а онда је одушевљена светина тај симбол раздвајања светова разносила као сувенир. „Велика ишчекивања“ су се разлила светом, а само су се Кинези опирали, па је растурање демонстрација у Пекингу у јуну западна пропагандна машинерија обележила као „Масакр на Тјананмену“. Никог тада није интересовало шта се стварно десило. Западна пропаганда је била јача од жеље за истином – па ће тек 2011. „Викиликс“ донети чињенице. Тајни извештаји америчке амбасаре у Пекингу из јуна 1989. „показују да током протеста на Тргу Тјананмен... кинески војници нису пуцали на демонстранте, што делимично потврђује верзију догађаја кинеских власти, пише британски лист *Дејли Телеграф*“. Конкретно: „На самом Тјананмену био је чилеански дипломата који је америчким колегама помагао као очевидац последњих часова продемократског покрета. Он је посматрао како војска улази на трг и није видео никакво масовно пуцање... Он је рекао да је већина војника који су ушли на трг заправо наоружана само опремом за разбијање демонстрација – пендрецима и дрвеним палицама; њих су подржавали наоружани војници, наводи се у депеши из јула 1989. године“ (Рељић, 2014: 18). *Дејли Телеграф* је поводом „Вики-

ликсових“ објављивања америчких дипломатских депеша објавио и „да је последњи дописник Би-Би-Сија из Пекинга Џејмс Мајлс (James Miles) 2009. године признао да је 'пренео погрешан утисак' и да 'није било масакра на Тјенанмену“ (Рељић, 2014: 18). Међутим, иако масакра није било, ако на Google претраживач укуцате „Масакр на Тјенанмену“ наилазите на бескрајну колону. Пропаганда је јача од живота. Рат је у савременом свету апсолутна доминанта. Мир је инфериорно привремено стање.

„Лидер слободног света“ је већ 1990. увећало организовао Заливски рат. Током последње деценије другог миленијума „демократски свет“ је уводио ред у грађанском сукобу у Југославији – који је сам, својим чињењима и нечињењима, прво покренуо а онда и заокружио – НАТО бомбрадовањем СРЈ од марта до јуна 1999. За то више није било потребно ни одобрење Савета безбедности УН. Играње рата добило је нову димензију 11. септембра 2001. када је у Њујорку срушен Светски трговински центар. Амерички председник Џорџ Буш је објавио „рат против тероризма“ (опет рат!)– то је конгломерат произвољних мера, претњи, неконтролисаних акција. Читав међународни безбедоноси поредак је подривен у темељима. Урушен је инфраструктура Блиског истока, а западно безакоње у међународним односима заустављено је тек у – Сирији.

Међутим, „рат против терора“, колико год је следио необуздане жеље америчке администрације, толико је и поткопавао западни пропагандни фронт. Неприкосновеност „америчког националног интереса“ у светским односима, полако је умарала савезнике. Тако ће истраживања из 2005. показати да „56 одсто Американаца још увек верује да је Ирак имао оружје за масовно уништење пре почетка агресије САД упркос неспорним чињеницама да је Ирак био разоружан годинама пре тога. Шест од десет Американаца је 2005. веровало да Ирак подржава Ал Каиду, упркос чињеници да Бушова администрација никад за то није поднела ни један доказ“ (DiMaggio, 2008:26). Истовремено је, „само 6 одсто (Немаца) веровало да је Бушова администрација стварно посвећена 'заштити мира' у свету“ (DiMaggio, 2008:27). У земљама као што су Индонезија, Нигерија, Пакистан, Русија, Турска преко 70 одсто је сматрало да су „САД главна опасност за светски мир“ (DiMaggio, 2008:28). Преко 60 одсто Француза, Немаца, Турака су „осећали како 'рат против тероризма' није искрен напор за смањење међународног тероризма“ (DiMaggio, 2008:30).

Дешава се то, упркос чињеници што иза „рата против тероризма“ стоји најјаче оружје савременог света у пропагандном рату. Јер, заиста „кад је Џорџ Буш рекао да Ирак има оружје за масовно уништење он се на то није одлучио сам... требао му је интернационални апарат да огласи оно што је он рекао, или да удари печат на то, и он је то имао у америчким медијима. Јаче од свих бомби и ракета, за Пентагон је био строј америчких медија“ (DiMaggio, 2008:26). Корпоративни медији су тако сачињени - да су оружје без премца. „Кроз медије се у америчко јавно мњење пребацију милиони корпоративних вести сваки дан, које су идеолошки јасне а иза којих стоје политички и економски усмерени новинари, репортери, уредници, власници, те саме корпорације. Разумевање преношења тих односа и мишљења постаје суштинско кад се процењују

различити делови политичких учења, укључујући и унутрашњу и спољну политику, као и јавно реаговање на медијско третирање тих политика“ (DiMaggio, 2008:20).

Али и такво оружје има своја ограничења.

10.

Волтер Липман (Walter Lippmann) је читав живот посветио ширењу упозорења како употреба медија води пропадању демократије. Липманова поруке су посебно важна зато што је он тачно знао о чему говори: лично је учествовао у подизању пропагандне машине САД током Првог светског рата, што је свакако најважнији догађај у успостављању перманентног пропагандног ратног стања. Јер, како је написао Едвард Бернејз шездесетих година „приватна индустрија је после Првог светског рата преузела ратне технологије за мирнодопску употребу. Она је прилагодила и ратне пропагандне методе за покретање мирнодопских услуга и производње“ (Curry Jansen, 2013: 301).

Већ у својим двадесетим годинама Волтер Липман (1889-1974) је постао „проминентна личност“. Прво, млади Липман је био оснивач и уредник магазина Нова Република (The New Republic) у којем је гласно заговарао улазак Америке у европски рат. Друго, администрација председника Вудра Вилсона је позвала младог новинара да направи план за ратни биро који би управљао информацијама. Треће, Липманов план није прихваћен, али је и он као члан „Крилове комисије“, како се популарно звао председников Комитет за јавне информације (Committee on Public Information), читаво време оштро и конструктивно критиковао рад овог тела – прво, за време рата интерно у оквиру администрације, а онда и јавно. Четврто, Липман за кога је председник Теодор Рузвелт говорио да је „најбрилијантнији млади човек у читавим Сједињеним Државама“, био је члан тајне владине групе The Inquiry, која је писала чувени Вилсонов говор „Четранаест тачака“ који је нацрт слике света после Великог рата – заснованог на начелима слободног тржишта, јавности међудржавних споразума, демократији и праву народа на самоопредељење. (У тачки 11 стоји и да „Србији треба дати слободан и сигуран приступ мору“.) Неке од Липманових реченица су главни украси чувеног Вилсоновог говора. И пето, Липман је као млади капетан служио у Војном обавештајном одељењу које је писало пропагандне летке који су подстицали немачке војнике на предају.

Кад је Велики рат окончан Липман се вратио новинарству. Једно је од најузвишенијих новинарских имена у америчком новинарству и писац је најозбиљнијих студија о ограничењима јавног мњења у демократији и ризицима демократије пред – наступањем пропаганде. За писање летакe који су наговарали Немце на предају Липман је „интервјуисао (заробљене) Немце да би видео како ће пропаганда утицати на њих, па је нашао да само неколицина њих може да артикулише узроке рата или циљеве Немаца у том рату. Био је веома изненађен чињеницом да су људи вољни да ризикују своје животе за узроке за које се чинило да их не разумеју и то искуство било је важан повод за Липманов интерес како људи примају информације и како се формира мишљење о јавним пословима“ (Curry Jansen, 2013: 309). После ће у капиталном делу Јавно

мњење објавити да сложеност света око савременог човека чини да он заиста то не може да разуме и да му остаје да на све гледа кроз стереотипе и следи ирационалне пориве.

Ни данас није на актуелности изгубио Липманов „тест вести“. Јасно је да се грађанин у демократији мора ослањати на вести које му се посредују преко масовних медија. Липман и његов сарадник Чарлс Мерц (Charles Merz) анализирали су како се у Америци прати један од најважнијих догађаја почетком века – руска Октобарска револуција. Истраживачи у периоду март 1917 и март 1920, прате писање Њујорк тајмса, зато што се ради о „једном од заиста најбољих листова на свету“, за који би се дало претпоставити да може независно да покрива међународне догађаје. Липман који је држао да је улога вести да „омогући човечанству да успешније живи у будућности“, нашао је да Тајмс систематски заводи читаоце јављајући како су „Совјети близу колапсу, или су у колапсу или ће бити у колапсу за неколико недеља“, а у реалности Совјети никако да колабирају. Између новембра 1917-1919 нашили су 91 текст у коме се експлицитно јављало о сломену совјетског система. Очигледно је да у вестима „превлађују надања људи који надгледају новинске орагнизације“ и ту је важније „не шта је било, него шта се жели да се дешава“. Липман и Мерц су закључивали да су очекивања цензора и пропагандиста били „и нада и страх у главама репортера и уредника“ (Curry Jansen, 2013: 311-312).

Новине су, дакле, на себе преузеле улогу државне анти-совјетске пропаганде. „Ако су тако велике новине као Тајмс тако бедно пале под притиском интерналних и спољних цензора и пропаганде, Липман и Мерц мисле, да су мање новине у неупоредиво горем стању. Они су зато сматрали да су неопходне фундаменталне промене, позивајући новинарску гилду да подигне етичке захтеве као што у адвокатским и медицинским удружењима инсистирају на обавезама чланова. Они су позивали и грађанске групе да прате и критикују штампу и постану центар одбране информативног система“ (Curry Jansen, 2013:312). Липман је поживео да гледа како су овакви позиви без одјека и без икакве шансе да, и кад се покрену, заживе у систему који је још 1898, у Америчко-шпанском рату, познатом као „новински рат“ и из кога је као највећи победник изашао Рандолф Херст – усагласио рад „национализма, капитализма и модерних комуникацијских технологија“. Резултат је изузетно ефикасна ратна машина. Она је пробуђена у току Првог светског рата, а после се није заустављала.

Амерички интелектуалац Ричард Хофстатер (Richard Hofstadter) је познатим текстом „Параноидни стил у америчкој политици“ у Харперс магазину (1964) представио важну црту вођења политике у тој земљи. Још од XVIII века грађанство се демократији непримерено страсно и суровим методама бави прогоном „вештица“, које су „стизале“ из Европе – од илумината, слободних зидара, језуита до комуниста с којима се обрачунавао сенатор Мекарти. Један талас прогона је стизао претходни, испливали су нови „егзорцисти“, храњен је страх, а победе (пошто су непримерено преувеличавани непријатељи, наравно, увек бивали поражени) су отварале нове фронтове. Параноидност коју је уочио Хофстатер, није клиничка дијагноза, него служи да сликовито представи

непрестану борбу у америчкој политици „добра“ и „зла“. То је надпартијска и надлидерска чињеница. „Рат против терора“ спада у типичне кампање из стварности о којој је Хофстатер говорио. Пропаганда у таквом друштву није „проблем“ већ – лековит чин. Ослобађа напетости. Како, уопште, живети без пропаганде? Зато су сви сегменти живота покривени – економски (адвертајзинг), политички маркетинг, па ПР - као индустрија паралелне стварности.

11.

„Ова изокренутост стварности је толика“, пише 2014. поводом Украјинске кризе Џон Пилгер, „да војна опсада Вашингтона и застрашивање Русије никоме на Западу нису спорни. То није чак ни вест и подсећа на кампање уз које сам одрастао у првом хладном рату“ (Pilger, 2014). Али, ствари су прогресивно – отишле даље. Пропагандна машина је значајно усваршена. „У 1977. Карл Бернштајн (Carl Bernstein), прослављен у Ватергејт-афери, открио је да је више од 400 новинара и руководилаца у медијима радило за ЦИА. Било је ту новинара *Њујорк тајмса*, *Тајма* и телевизијских мрежа. У 1991, Ричард Нортон Тејлор (Richard Norton Taylor) из *Гардијана* открио је сличне ствари за Британију. Ништа од тога данас није потребно. Заиста сумњам да је ико платио *Вашингтон Посту* и осталим медијима да оптужују Едварда Сноудена (Edward Snowden) за ширење тероризма. Сумњам да ико плаћа оне који рутински блате Џулијана Асанжа (Julian Assange) – иако друге врсте награда може бити у изобиљу. Асанж је привукао ту количину отрова, беса и љубоморе зато што је Викиликс срушио фасаду корумпиране политичке елите коју одржавају високо позиционирани новинари (Pilger, 2014).

Овакве последице су се могле очекивати, ако је неко озбиљно читао француског политичког мислиоца Жака Дријанкура (Jacques Driencourt) који је још педесетих година тврдио да је „све пропаганда“. То је значило да је пропаганда „тоталитарна у својој суштини, не због тога што је створена у тоталитарној држави, него због тога што има тенденцију да апсорбује све“, објашњава Жак Елил, тврдећи де је ово најбољи део Дријанкуровог истраживања.

То значи кад се крене у том правцу, не може се радити напола: морају се употребљавати сви инструменти и сви методи који пропаганду чине ефикасном. Може се очекивати“, писао је Елил 1960-их, „и развој у протеклој деценији је то показао – да ту демократије одустају од своје уздржаности и својих нијанси и бацају се свим срцем у ефективну пропагандну акцију. Али у таквој акцији више нема ничег посебно демократског“ (Ellul, 1968: 242).

Пропаганда је, у таквом друштву, професионални ловац а појединац плен у непрестаној омамљености. Пропаганда је она атмосфера која се не види и не описује сасвим прецизно, али се цело време осећа у „Врлом новом свету“ и „1984“. Она обезбеђује оно што стоји „на рељефу у облику штита, гесло Светске Државе: ЗАЈЕДНИЦА, ИСТОВЕТНОСТ, СТАБИЛНОСТ“ (Хаксли, 2001: 5). Она обезбеђује да је све што се дешава око нас „само један Народни кувар, са ортодоксном, теоријом кувања коју нико не сме да доводи у питање, и списком рецепата коме се ништа не може додавати без одобрења главног куvara“ (Хаксли, 2001: 256).

То је тако уређен свет да замрзава мозак и суши емоције. „Данас наилазимо на особе које се понашају и осећају као аутомати“, запис је из 1955. године, четврт века после појаве Хакслијеве „негативне утопије“ (1932). И као што је Хакслије наслов ироничан, такав је и наслов Фромове научне студије Здраво друштво. У том „здравом“ друштву те особе „никада не доживљавају ништа што је стварно њихово, доживљавају себе само као особе какве претпостављају да су; чији је истински смех замењен вештачким осмехом; чији је комуникативни говор замењен безначајним черетањем; чије је тупо очајање дошло на место истинске патње“ (Фром, 1963: 40-41).

Ерих Фром се није бавио хакслијевском ситуацијом кад би у таквом друштву нестало коме, али јесте да „претпоставимо да биоскопи, радио, телевизија, спорт и новине престану да функционишу само четири недеље у нашој западној култури. Какве би то имало последице на људе који су остављени сами себи, кад би се затворили ови главни путеви бекства? Не сумњам да би се чак и у овако кратком времену десиле хиљаде нервних сломова, а много више људи би доспело у стање акутне забринутости, које се не разликују од онога што се критички назива 'неурозом'. Ако би се уклонили опијуми за друштвено структурни дефект, избила би на површину болест“ (Фром, 1963: 41).

Иако је усамљенији него људско биће икад у историји, савремени човек се ужасно плаши да остане и за трен сам са собом. (Фром из једног експеримента са студентима закључује да је „само мали број сматрао да би се осећали... задовољно што су сами са собом“.) Пропаганда, мисли се на социјалну пропаганду, као „опијум за друштвено структурални дефект“, попуњава ту зјапећу празнину. Зато вас она може одвести и у Украјину, ако Управљач (како ту „слепој сили“ идентификује Хаксли) нађе да је време да се обрачунамо с „Хитлером“ и „лошим момцима“. А ово су, како каже Џон Пилгер, „хитна питања“. „Свет се суочава са могућношћу великог рата, можда нуклеарног – САД су јасно опредељене да изолују и провоцирају Русију, а и Кину. Новинари ову истину изокрећу наопако. Укључени су и они новинари промотери лажи које су довеле до крвопролића у Ираку 2003. године.

Време у коме живимо је тако опасно и имамо тако изобличену перцепцију јавности да пропаганда више није, како је говорио Едвард Бернејс, 'невидљива влада'. То јесте влада. Она управља директно без страха од контрадикторности и њен главни циљ је освајање смисла нашег света, наше способности да одвајамо истину од лажи“ (Pilger, 2014).

Свет је пред новом авантуром. „Наша стварна беспомоћност пред снагама које управљају нама појављују се драстичније у оним друштвеним катастрофама које, мада се увек означавају као догађаји вредни жаљења, ипак се дешавају – то су економске депресије и ратови“ (Фром, 1963: 144). И сад се суочавамо са кључним ограничењем пропаганде. Пропаганда може да одржава лаж о здрављу економског система и два дана пред његов слом као што смо видели 2008, може да демократију претвори у тоталитарни систем, може да народе уводи у рат, може да од ратова прави представе за масовне забаве и одржавање стања масовних хипноза – али док следи логику система чији је

средство, она не може ништа против главних симптома болести, који долазе од природе капиталистичког система. Јер „ове друштвене појаве изгледају као да су природне катастрофе, а не оно што су оне стварно, тј. појаве које човек намерно и несвесно изазива“ (Фром, 1963: 144).

Карл Полањи је о томе написао отрежњујућу студију „Велика трансформација“ у којој упозорава на суштину система у којем је организација производње поверена на управљање „слепој сили“ - тржишту. Никад дотад - рад, земља и новац нису били роба. Јер „рад и земља нису ништа друго до сама људска бића од којих се састоји свако људско друштво и природна средина у којој оно постоји. Укључити их у тржишни механизам, значи подредити супстанцу самог друштва законима тржишта“ (Полањи, 2003:80). Тако је у „цивилизацији капитализма“ и само „људско друштво постало споредна датост привредног система“ (Полањи, 2003:83).

„Супротно већини других друштава у којима су друштвени закони јасно изражени и одређени на основу политичке силе или традиције, капитализам нема тако јасно формулисане законе“, утврђује Фром. „Он се заснива на принципу да ако би се свако на тржишту борио само за себе из тога би произишло заједничко добро, и поредак, а не анархија. Постоје, наравно, економски закони који управљају тржиштем, али ови закони делују иза леђа појединца, коме су важни само његови приватни интереси“ (Фром, 1963: 144). У таквом друштву, појединац који се ослободио Бога, у тренуцима узлета почиње да верује да је овладао законитостима света. Гомила, пред којом он стоји - а која се заводи инсистирањем на истинитости привида како она (слободним гласањем) управља светом - подмићена конформизмом и хипнотисана раскошом изведених потреба, учествује у свему. И, у току читаве представе : „Ви покушавате да погодите ове законе тржишта, као што је неки калвиниста у Женеви покушавао да погоди да ли га је Бог предодредио да буде спасен или да не буде. Али закони тржишта су, као и Божја воља, ван домашаја ваше воље и утицаја“ (Фром, 1963: 144).

А још су мање шансе капиталисте и гомиле да контролишу „природне катастрофе“ које се законито појављују у том систему. Упозоравајући на ризике с којима смо суочени историчар Милорад Екмечић, који се истрајно бавио историјским токовима у два прошла века, налази да је ово стање „слично као пред рат 1914, када су се велике силе спремале за рат, ниједна га није желела и он је избио због ћорсокака у коме је једна од сила губила ако војнички не интервенише“. Свет је у стању повећања напетости, иде у убразно „опште наоружавање“ иако „рат нико не жели и сви страхују да не дође до тачке од које нема повратка“ (Екмечић, 2007:35). Не може се претерано веровати у механизме контроле које је капиталистички систем створио на „живом блату“, па је „питање хоће ли доплематија бити у стању да на миран начин створи *нови систем односа и подједнаке одговорности сваке велике силе* или ће доћи до великог ратног пустошења, које ће човечанство уназадити више него сви ратови од почетка света до данас“ (Екмечић, 2007:36). Још је бесловесније веровати у антиратну моћ ратне пропаганде.

Литратура:

1. Applebaum, Anne (2014) Russia's information warriors are on the march – we must respond, *The Telegraph*, 07 Mar 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/10683298/Russias-information-warriors-are-on-the-march-we-must-respond.html>
2. Arent, Hana (1994) *Istina i laž u politici*, Beograd: Filip Višnjić
3. Applebaum, Anne (2014) War in Europe is not a hysterical idea, *Washington Post*, August 29, 2014 http://www.washingtonpost.com/opinions/anne-applebaum-war-in-europe-is-not-a-hysterical-idea/2014/08/29/815f29d4-2f93-11e4-bb9b-997ae96fad33_story.html
4. Curry Jansen, Sue (2013) "The world's greatest adventure in advertising": Walter Lippmann's critique of censorship and propaganda", *Oxford Handbook of Propaganda Studies*, edited by Jonatan Auerbach and Russ Castronovo
5. DiMaggio, Anthony (2008) *Mass Media, Mass Propaganda – Examining the News in the "War on Terror"*, Lanahm: Lexington Books
6. Editorial Board (2014) Putin's propaganda keeps Russians in the dark about Ukraine and more, August 31, 2014 http://www.washingtonpost.com/opinions/putins-propoganda-keeps-russians-in-the-dark-about-ukraine-and-more/2014/08/31/6ba4114a-2fc5-11e4-9b98-848790384093_story.html
7. Екмечић, Милорад (2007) Историјске и стратешке основе Републике Српске, *Нова српска политичка мисао – Анализе*, година III, број 5-6, стр. 19-37
8. Ellul, Jacques (1968) *Propaganda – The Formation of men's Attitudes*, New York: Vintage Books, A division of Random House
9. Ellul, Jacques (2015) *Žudnja za moći*, Beograd: Porodična biblioteka anarhija/Blok 45 <http://anarhija-blok45.net/zen.com/tekstovi/ellul-zudnja-za-moci.pdf>
10. *Encyclopedia of Media and Propaganda in Wartime America VOLUME ONE* (2011), Martin J. Manning and Clarence R. Wyatt, Editors, Santa Barbara: ABC-CLIO, LLC
11. From, Erih (1963) *Zdravo društvo*, Beograd: Rad
12. From, Erih (1969) *Bekstvo od slobode*, Beograd: Nolit
13. Garton Ash, Timothy (1999) The new Adolf Hitler? (March 29, 1999) *Time Magazine*, <http://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/time/1999/03/29/hitler.html>
14. Haksli, Oldos (2001) *Vrli novi svet*, Beograd: mono&manana press
15. Hofstadter, Richard (1964) The paranoid style in American politics, *Harper's magazine*, November, 1964, page 77-88
16. Judd, Alan (2002) Appeasement won't stop Saddam, any more than Hitler (02 September, 2002) *The Telegraph* <http://www.telegraph.co.uk/comment/3581155/Appeasement-wont-stop-Saddam-any-more-than-Hitler.html>
17. Kimbal, Roger (1994) Charles Reich & America's culturel revolution, *New Criterion*, September 1994, <http://www.newcriterion.com/articles.cfm/Charles-Reich---America-s-cultural-revolution-4992>
18. Knightley, Phillip (1977) *Prva žrtva*, Rijeka: Otokar Keršovani
19. Lefevr, Anri (1973) *Antisistem – prilog kritici tehnokratizma*, Beograd: Radnička štampa
20. Owen, Jones (2014) *David Cameron and the cynicism of comparing Putin to Hitler* (03 September, 2014) *The Guradian*,

- <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/sep/03/david-cameron-cynicism-comparing-vladimir-putin-adolf-hitler-ukraine>
21. Parry, Robert (2014) Who's Telling the 'Big Lie' on Ukraina?
<http://www.commondreams.org/views/2014/09/03/whos-telling-big-lie-ukraine>
 22. Pilger, John (2014) War by media and the triumph of propaganda,
<http://johnpilger.com/articles/war-by-media-and-the-triumph-of-propaganda>
 23. Polanji, Karl (2003) *Velika transformacija*, Beograd: Filip Višnjić
 24. Pratkanis, A, Aronson E (2010) *Age of Propaganda – The Evriday Use and Abuse of Persuasion*, Santa Cruz: University of California
 25. Reich, Charles A. (1972) *The Greening of America*, Penguin Books Ltd
 26. Рељић, Слободан (2014) Криза медија и медији кризе, Београд: Службени гласник
 27. Schwartz, Daniel (2010) The Greening of America turns 40, CBC News, Sep 23, 2010,
<http://www.cbc.ca/news/world/the-greening-of-america-turns-40-1.913853>
 28. <http://www.newcriterion.com/articles.cfm/Charles-Reich---America-s-cultural-revolution-4992>

РУСИЈА ДАНАС (РТ): ОДГОВОР ГЛОБАЛНОМ МЕДИЈСКОМ ЈЕДНОУМЉУ*

Увод: губљење монопола меке моћи

Баук кружи глобалном медијасфером – баук телевизије Русија данас (енгл. *Russia Today*, скр. *RT*; рус. *Россия сегодня*), изазивајући ништа мању узнемиреност у тзв. међународној заједници од данашње Русије.

Најзначајнији глобални телевизијски програми из западног дела света, пре свих – амерички Си-Ен-Ен (*CNN*, скр. од енгл. *Cable News Network*: Кабловска мрежа вести) и британски Би-Би-Си Ворлд сервис (енгл. *BBC World Service*; *BBC* скр. од *British Broadcasting Corporation*: Би-Би-Си светски сервис), нудили су до сада, на бројним језицима, једну и непорециву истину, медијски „институционализовану представу” (Gerbner, 1966; према Врег, 1975: 104-110) о збивањима у савременом свету.¹ А онда је, као сноп електромагнетних таласа из путиновски ведре Москве, крајем 2005. године почело емитовање телевизијског програма који је понудио аудивизуелну алтернативу глобалној хегемонистичкој неолибералној и неоимперијалистичкој идеологији, којом су већ десетлећима импрегнирани готова свака слика, звук и реч у поменутиим западним, глобално делујућим телевизијским програмима. Одмах треба рећи – у манипулативном моделу обликовања медијских садржаја који не огледају, већ производе стварност, а онда је, такву, интерпретирају. Реч је о стандарду стварања телевизијских програма који је одавно успостављен на Западу, онда када су глобалне промене у масовном комуницирању у потпуности афирмисале тврдњу да су медији, не само посредници у масовном комуницирању, него све ефикасније оружје, у савремености много делотворније од класичног оружја. То потврђују и реаговање америчког државног секретара Џона Керија

* Рад је реализован у оквиру истражвачког пројекта МНТР бр. 47004.

¹ Такође: Војс оф Америка (енгл. *Voice of America*: Глас Америке), Дојче веле (нем. *Deutsche Welle*: Немачки талас), Јуроњуз (енгл. *Euronews*: Евровести), Скај њуз (енгл. *Sky News*: метафорички – Небеске вести), итд.

(*John Kerry*) и руског министра спољних послова Сергеја Лаврова (*Sergéï Víktorovich Lavróv*) у јеку украјинске кризе (2014): „Кери се дотакао и медијског покривања догађаја у Украјини посебно критикујући извештавање ТВ канала Раша тудеј (РТ). Он је оценио да се читав посао РТ фактички своди на пропаганду, изношење искривљених чињеница и ширење измишљотина о Украјини, као и на пропагирање фантазија Владимира Путина. (...) У расправу око праве сврхе ТВ Раша тудеј, али и других оцена које је изнео Кери, укључио се његов руски колега, министар спољних послова Сергеј Лавров. Он је оштро реаговао бранећи РТ као озбиљног конкурента америчком Си-Ен-Ену и Британском Би-Би-Сију и називајући Керијев тон неприхватљивим.”²

Очито да је амерички високи званичник овако реаговао, јер је схватио да Запад више нема монопол тзв. меке моћи у глобалној медијасфери, те да је његов руски колега, одговарајући му, дипломатским еуфемизмом само нагласио ту чињеницу.

Некада: без алтернативе

А све је почело када је 10. јула 1962. године у орбиту лансиран први комуникациони сателит „Телестар I” и када су елипсастим сателитским сигнаlima релативизоване национално-државне границе у пријему, првенствено, телевизијских програма. До тада, свака држава могла је колико-толико да контролише масовно комуницирање на својој територији. Медијски „рат” дешавао се у етру радијским програмима намењеним слушаоцима у иностранству, емитовањем програма на различитим језицима и/или ометањем пријема тих програма на сопственој територији; такође и контролом увоза и дистрибуције новина и других штампаних публикација из иностранства. Међутим, „Када је Оси (грађанин Источног Берлина), захваљујући параболичној антени пречника педесет до седамдесет сантиметара ухватио западњонемачки еквивалент програма *Ginjol Info* пренешен преко једног од многобројних репетитора луксембуршког система *Astra*, и светски КГБ је остао беспомоћан” (Бал, 1997: 19).

Остављајући по страни једнострану метафору о „светском КГБ”, као синониму за неконтролисану арканску моћ која контролише не само јавно него и приватно комуницирање (после афера *Викиликс* и *Сноуден*, данас би се могла употребљавати и метафора о „светски свемоћној НСА”), у овом запажању битна је идеја да је са могућношћу глобалног емитовања и пријема телевизијских програма започета глобализација масовног комуницирања, а са медијацентричног становишта и епоха глобализације и глобализма у којој данас живимо. Са тог истог становишта, могло би се тврдити да је распад биполарног политичког поретка у свету, ако не као најважнији узрок, онда као један најважнијих, имао могућност глобалног емитовања телевизијских програма. Суштина телевизије је, наиме, да је она визуелно-аудитивни масовни медији. За рецепцију телевизијских садржаја, ма како у процесу декодирања значењски били сужени, посебно у политичком комуницирању, довољна је и сама слика акту-

² „Дипломатски клинч око Украјине”, *Политика*, Београд, 28. април 2014. стр. 3.

елних збивања. Другим речима, језик није примарни услов какве-такве рецепције визуелно-аудитивних порука, што је, узгред буди речено, у све већој мери узимано у обзир приликом обликовања телевизијских садржаја намењених глобалној телевизијској публици јер, како је одавно примећено, телевизија омогућава „рат икона (...) спирање колективног лица сопственог такмаца” (Меклуан, 1971: 409). Зенит таквог глобалног значаја телевизија достиже крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века (рушење Чаушеска у Румунији, пад Берлинског зида, Први заливски рат...).

Већ увелико позиционирани, поменуте, али и друге глобалне телевизије са Запада, од тада функционишу као једини медијски тумачи стварности у свету, нудећи једну и, веома дуго, безалтернативну слику те исте стварности, симулирајући могућност избора из „мноштва истог”.

Како су то чиниле и и чине?

Из политичког угла посматрано, увек у интересу држава у којима су настале, будући да „систематски фаворизују слику стварности виђену из перспективе највидљивијих ешалона политичких, економских, културних и других елита” (Roshco, 1975: 47). Стога, либерални постулат да је слобода масовних медија могућа само ако су ти медији у приватном власништву, одавно је од многих истраживача и теоретичара масовног комуницирања (наравно, не од свих и, посебно, не у друштвеним и комуникационим праксама тзв. демократских земаља) одбачен као форма која не препознаје суштину. „У ширем контексту развијених земаља уопште (...) постоји прилично тесна повезаност медија, државе и актуелне владе. Једва да се и поставља питање да ли америчким вестима руководи америчка спољна политика” (Лоример, 1998: 164).

Из угла продукције телевизијских садржаја – коришћењем различитих техника медијске манипулације чији је циљ да сопствене програме представе као, најпре, веродостојно „огледало стварности” у којима се она, затим, објективно и аксиолошки неупитно интерпретира. У то се могло веровати, и највећи број рецепијената изложених глобалним западним телевизијским програмима је и веровао, само дотле док се таква алтернатива, на глобалном плану, није појавила. А онда се испоставило да је реч о искривљеном огледалу, чију слику представљају произведени, а потом политички пристрасно интерпретирани догађаји.

Овде ће као пар, из спектра могућих, примера бити узето извештавања британског Би-Би-Си Ворлд сервиса у време агресије НАТО пакта на СР Југославију (1999). Примењујући методолошке премисе студије случаја³, јер други метод би изискивао много више простора, постаје белодано да је ова телевизија (као, уосталом, и највећи број западних глобалних телевизија) била део ратне машинерије војног савеза чији је смисао постојања управо у том противправном и неправноправном рату показан у правом, агресорском светлу. Нажалост не једини и не последњи пут. Покушај да се понуди и истина друге стране за-

³ Студије случаја омогућавају повезивање теоријских концепата и емпиријских чињеница, будући да „пружају прилику за повезивање факата и концепата, стварности и хипотеза” (Wieviorka, 1992: 160).

вршен је бомбардовањем РТС-а и убиством шеснаесторо запослених у овој медијској кући, уништавањем 36 њених одашиљачко-антенских система, али и онемогућавањем сателитског емитовања програма српске телевизије одлуком борда директора ЕУТЕЛСАТ-а, чији је оснивач и деоничар, са унапред плаћеним закупом линија, био и – РТС, што је још једанпут потврдило тезу да су масовни медији у савремености, увек када је то потребно, специфична и делотворна врста оружја. О томе је писао и Патрик Слоан (*Patrick Sloan*), новинар магазина „Њуздеј” (*Newsday*): „...од медија је још једном (приликом НАТО агресије на СРЈ – напомена М.М.) затражено да прескоче суштинске чињенице из шуме лажи и полуистина које су сејали (амерички) владини манипулатори, из којештарија које су износили на брифинзима у Бриселу (...) и тајним састанцима у Пентагону”⁴.

Први пример.

Током 78 дана бесомучног бомбардовања СР Југославије, које немерљиво надмашило нацистичко бомбардовање српских градова у Другом светском рату, Би-Би-Си Ворлд сервис био је ништа друго до пропагандна машина британске владе и штаба НАТО. У емисијама вести које су престизизале један другу успостављен је персуазивни образац који гледаоцима није остављао ни мало простора за било какву упитаност. Њихова шпица је почињала снимцима мноштва деце, жена и стараца на снегом покривеној непознатој планинској врлети; настављана снимцима припадника Војске Југославије и српске полиције који пуцају на невидљивог противника; затим су следили снимци порушених и запаљених кућа, као и лешева цивила чији су идентитет и егзекутор непознати; потом су се видели снимци лансирања пројектила са бродова у Јадранском мору и узлетање авиона са аеродрома у Авијану; и, на крају, гледаоци су могли да виде дигитализовану верзију успешног погађања одређеног циља у Србији, али без аутентичног снимка тог циља и евентуалних жртава. У тридесет секунди, колико је трајала ова визуелно-звучна порука, током рецепције она је драматичном музиком и тзв. монтажом брзих резова изазивала снажан чулни надражај, будила емоције призорима патње и бруталности и рационално усвајање имплицитне интенције садржане у њеној симболској структури, тј. конотативно значење као доминантно – да је агресија на СР Југославију оправдана. Дакле, пре него што је гледаоцима била саопштена иједна информација „дневни ред” је утврђен: Србе треба бомбардовати до последњег.

Други пример.

И сами садржаји емисија представљали су класичну ратну пропаганду у којима се најдаље отишло у специјалној (ауторској) емисији „Убијање на Косову” (*Killing at Kosovo*), која је реализована 30. априла 1999. године. Шпица: мапа Космета у пламену из којег се полако помаља намрштено лице председника СРЈ Слободана Милошевића. У емисији говоре сви, осим оних са друге стране – Срба: командант НАТО, силоване Албанке којима се не виде лица, али добро, упркос узбуђењу, говоре енглески, сведоци масакра који као доказ нуде цртеж на коме се види пут, квадрати који симболизују куће у селу и ве-

⁴ Према: *Политика*, 11.7.2000.

лико „X” где се, наводно, десио масакр жена, деце и стараца; и опет се из пламена помаљају намрштена лица државних званичника и војних команданата. И затим, у осталим деловима програма, конференције за новинаре у Штабу НАТО, на којима се без икакве резреве износе саопштења о десетинама хиљада побијених и протераних цивила албанског порекла.

Скицрани манипулативни образац, имајући у виду његову делотворност, понављан је потом у различитима варијацијама, од Ирака и Авганистана, све до Сирије и Украјине.

Међутим.

Данас: „Питање више”

На иницијативу тадашњег руског министра информација Михајла Лесина (*Михаил Юрьевич Лесин*) и Алексеја Громова (*Алексей Алексеевич Громов*), портпарола руског Председника, почетком децембра 2005. године покренут је целодневни телевизијски програм Русија данас на енглеском језику, „сличан Си-Ен-Ену (...) нудећи комбинацију међународних вести 'из руске перспективе' и домаћих вести” (Osborn, 2005). Уз помоћ Владе Руске Федерације формирана је, најпре, Аутономна непрофитна организација „ТВ Новости” (*Автономная некоммерческая организация „ТВ Новости”*) у чијем окриљу је стартовало емитовање новог глобалног телевизијског програма. Наиме, преко Федералне агенције за штампу и масовне комуникације Русије (*Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям России*), регулаторног тела подређеног Министарству комуникација (*Министерство связи и массовых коммуникаций Российской Федерации*), обезбеђен је буџет од 30 милиона долара за покретање целодневног програма, најпре само на енглеском језику, и исто толика сума за емитовање у првој години. Половина суме потиче из државног буџета, а половину је инвестирала неколицина комерцијалних банака и великих руских компанија (Knobel, 2005; Painter, 2006). Запослено је око 300 новинара, а за главног и одговорног уредника постављена је Маргарита Симонијан (*Маргарита Симоновна Симоньян*), у то доба, са њених 25 година, свакако најмлађи уредник једног глобалног телевизијског програма.

Деценија након оснивања протекла је у врло динамичном развоју, која је овај телевизији данас обезбедила позицију најзначајније алтернативе глобалном медијском једноумљу. Или, како је то нагласила Симонијанова, „Ми нудимо алтернативу мејнстрим гледиштима” (према Harding, 2009).

Покренути су, најпре, програми, осим на енглеском, на арапском и на шпанском језику: Русија Ал-Јум (арапски: Русија данас) 2007. године и РТ Актуелидад (шп. *RT Actualidad*: РТ Присутан), две године касније. Покренут је, затим, посебан програм само за гледаоце у САД – РТ Америка 2010, као и 2011. године РТ Документарни, на енглеском и руском језику. Сваки покренути програм одмах је имао свој веб-сајт, доступан на рачунару или мобилном телефону, са растућом популарношћу на најкоришћенијем звучно-визуелном

интернет-сервису „Ју-тјуб” (енгл. *You-Tube*), на којем Русија данас има и посебан канал од 2006. године (<https://www.youtube.com/user/RussiaToday>). На тај начин практично је формирана глобална медијска мрежа, која користи све могућности телевизије, као најмоћнијег масовног медија, и све могућности њене конвергенције са новим медијем, глобалним системом компјутерских мрежа – интернетом.⁵

Произведени медијски садржаји посредују се терестријално у САД (4 канала) и Великој Британији (1 канал), а широм света коришћењем 30 сателита, 500 кабловских и мноштва тзв. ај-пи-ти-ви (енгл. скр. од *IPTV/Internet Protocol Television*: интернет-протокол телевизија) оператера широм света. Тако доспевају до 650 милиона гледалаца у више од 100 земаља света, а гледа их 28% претплатника на неки од кабловских дистрибуционих система (КДС) у свету, укључујући и гледаоце у 2,8 милиона хотелских соба које су прикључене на неки КДС. Чак 85 милиона Американаца, углавном младих људи и интелектуалаца, гледа програм РТ Америка. Медијски садржаји производе се у централи у Москви и студију у Вашингтону (РТ Америка), припрема их хиљаду професионалних комуникатора, који су запослени у поменутим студијама, али и у 22 испоставе у 19 земаља и региона, укључујући Њујорк, Лондон, Пекинг, Париз, Берлин, Багдад, Газу, Каиро... (<http://rt.com/about-us/>). Годишњи буџет ове медијске мреже је до 2011. године повећан на 380 милиона долара (Maczka, 2012).

Техничко-технолошки, програмски и кадровски развој био је праћен промотивном кампањом руске телевизијске мреже у многим западним земљама.

Име телевизијског програма (2009) скраћено је у РТ, са јасном мотивацијом да се елиминишу предрасуде постојећих и потенцијалних гледалаца у свету, посебно на Западу, због чињенице да је реч о руској телевизијској мрежи, које могу изазвати деловање психичког механизма селективног излагања медијским садржајима произведеним у Русији, будући да се: „Људи препуштају таквом масовном комуницирању које је у складу с њиховим гледиштима и интересима. Било свјесно или подсвјесно, избегавају материјал противне стране” (Врег, 1975: 24).

Годину дана касније, глобална пи-ар агенција „Мекен Ериксон” (*McCann Erickson*) реализује у Великој Британији веома успешну промотивну кампању ове мреже, под геслом „Питање више” (*Question More*), које од тада постаје званични слоган РТ. Наравно, уз коришћење, на Западу одавно прихваћених техника медијске манипулације. Тако су телевизијске програме, новинске сту-

⁵ Једна од последњих иновација је посатваљање банера „Рашапедија” (енгл. *Russiapedia* – <http://russiapedia.rt.com/>), чије је име очигледна парафраза отворене енциклопедије на интернету – „Википедије”. Истина, у овој енциклопедији није могуће допуњавати и мењати текстове, али она нуди, није претерано рећи, нограничени број информација о Русији, поређаних по енглеској абеди. Образложење је дато на њеној првој веб-страници – разградња преовлађујућих стереотипа у великом делу света о Русији као „снегом покривеној земљи, домовини вотке, медведа и КГБ-а”. Стварност је, међутим, другачија, јер је реч о чудесној комбинацији „људи, традиције и историје”.

пце, билборде преплавиле поруке које садрже – питање више. Најфектније од њих односиле су се на америчку спољну политику. У једној, лик америчког председника Барака Обаме (*Barack Hussein Obama, Jr.*) „претапа” се у лик иранског лидера Махмуда Ахмадинежада са питањем више: „Ко представља највећу нуклеарну претњу?” (узгред, постављање оваквих плаката забрањено је на америчким аеродромима); а у другом се западњачки војник „претвара” у талибанског борца са питањем више – „Да ли је терор изазвао само терориста?”.

Али, паралелно са оваквим кампањама у РТ чињени су кораци од седам миља у примени највиших продукционих стандарда у форматизовању програма и њихових сегмената. Свака експертска компаративна анализа визуелног идентитета показује да, када је реч о квалитету телевизијске експресије, не постоји никаква разлика између глобалних западних телевизија и РТ. Наравно, осим, у дефинисању агенде медијских садржаја (McCombs and Shaw, 1977) и начину њиховог коментарисања, где се разлике, треба нагласити, првенствено виде у конотативним значењима порука које саопштавају професионални комуникатори или учесници у програмима. Дакле, у свим аспектима продукције телевизијских програма РТ се не разликује од било које глобалне телевизије са Запада: почев од шпица, начина реализовања емисија вести, интервјуа и токшоу емисија; преко начина извештавања заснованог првенствено на слици и јављању репортера „са лица места”, изгледа и јавног наступа уредника, новинара и презентера, ангажовања експерата из различитих области за коментаришање најзначајнијих збивања; све до коришћења „језика телевизије”, односно комбиновања телевизијског спектакла преношењем одређеног збивања у реалном времену и снимљених сторија, реализације програма засноване на тзв. брзим резovima између временски оптимализованих рубрика и наглашено динамичног структурирања програма у целини.

Томе треба додати и ангажовање, уз доминацију младих новинара, угледних професионалаца из света, који имају харизму „телевизијских звезда”, као што је нпр. Лари Кинг (*Larry King*), вишедеценијски (1980-2010) „телевизијски бренд” америчког Си-Ен-Ена, који у програму руске телевизије за гледаоце у САД има две емисије – „Лари Кинг сада” (*Larry King Now*) и (условни превод) „Политичарење са Ларијем Кингом” (*Politicking with Larry King*). Такође и давање ударних термина људима који су у епицентру глобалног јавног интересовања и телевизијске публике, попут, рецимо, светски најпознатијег узбуњивача Џулијана Асанжа (*Julian Assange*), који реализује серију од 12 емисија у првој половини 2012. године под називом „Свет данас”, интервјуишући личности као што су Хасан Насралах, лидер политичке парамилитарне либанске организације „Хезболах”, или Ноам Чомски (*Noam Chomsky*), један од најугледнијих интелектуалаца у савременом свету и најдоследнијих критичара америчког неоимперијализма.

Резултати техничко-технолошког, кадровског, продукционог и програмског развоја РТ, праћени ефектним промотивним кампањама, су импресивни. На територији САД програм РТ Америка је 2010. године био на другом месту по гледаности страних глобалних телевизијских програма, одмах иза Би-Би-Си

Ворлд сервиса, а у великим градовима међу пет најгледанијих телевизијских програма у целокупној телевизијској понуди. (Haider, 2010) У Великој Британији РТ је 2012. године био на трећем месту са 2,5 милиона гледалаца – гледањих од руског програма на енглеском језику били су само Би-Би-Си и Скај њуз. (Laughlin, 2013) И, што је посебно значајно имајући у виду прогресивни раст коришћења новог медија – интернета: у 2013. години телевизијске емисије РТ постављене на „Ју-тјубу” прве, у конкуренцији знатно старијих глобалних телевизија, достижу цифру од милијарду гледалаца. То је аргумент по себи за тврдњу да се у програмима руске телевизије могу видети визулено-звучни садржаји које нико други није објавио, тј. другачија слика стварности.

Реаговања: вербално бомбардовање

Ипак најзначајнији резултат скицираног развоја је прихватање РТ као незаобилазне глобалне телевизије, која се мора гледати (и слушати), ако ни због чега другог, онда да би се видела (и чула) „друга страна”. Из позиције критичког реципијента, објективна слика збивања у свету више није могућа без садржаја које свакодневно нуди РТ. А они се, и у фактографском и у интерпретативном и у интенционалном погледу, у највећем броју случајева разликују од „њуз” (енгл. *news*: вести) и „стори” (енгл. *story*: прича која укључује вредносну интерпретацију) у програмима западних глобалних телевизија. То се могло закључити, после оснивања РТ, већ приликом телевизијског представљања прве кризе глобалног значаја – рата у Јужној Осетији и Абхазији (2008), где је овај догађај био од прворазредног значаја за све, али су западне телевизије вестима са терена и њиховим интерперетацијама стварале „институционалну представу” о Русији као агресору на Грузију, насупрот РТ који је, са многу више успеха, показивао да је рат изазвала Грузија упадом војске на територију Јужне Осетије, што је за последицу имало велики број жртава и избеглица у Русију.

Но, најилустративнији и, том смислу, најбољи је актуелни пример, опет као скица за студију случаја, извештавање из Украјине (2014), када је запаљена зграда Дома синдиката у Одеси и када је изгорело у пожару или погинуло приликом искакања из зграде више од 40 људи. РТ је овом догађају данима посвећивао информативно и интерпретативну пажњу, указујући и сликом и речју да су злочин починили припадници украјинског националистичког „Десног сектора” и радикалне групе из Харкова и Кијева. У исто време у програмима западних глобалних телевизија догађај је релативан, информативно – пласирањем међу вести које нису ударне, интерпретативно – маргинализовањем одговора на питање: ко је изазвао пожар и велики број људских жртава у њему.

Они који су 1999. године бомбардовали Радио-телевизију Србије, они који су то касније политички или „научно” оправдавали, као и сви њихови следбеници, не могу, дабоме, пројектилама, због другачијег приказивања стварности, да сруше РТ. Зато су се определили за вербално бомбардовање телевизијског програма који им, попут злој краљице огледало у бајци о Сне-

жани и патуљцима, деформише слику света креирану по њиховима аршинима на телевизијским екранима широм планете.

У готово свакој „објективној критици” РТ-а полази се од стереотипа да је то само настављена руска пропаганда из совјетске ере, али у новим медијским условима и, у погледу продукционих стандарда, на софистициранији начин „*Правда* је можда отишла, али сада је овде *Русија данас*. Руска пропагандна машина је јача него икад (...)” (Moynihan, 2012) Затим се „критичка анализа” персонализује и повезује са руским председником Путином. „Мада пројекат (покретања РТ – прим М.М.) има корене у Радио-Москви из хладноратовске ере, ипак га је боље објаснити Путиновом опседнутошћу телевизијом. Припадник генерације после Другог светског рата, Путин је, попут његових западних колега, порастао уз телевизију. Као председник узимао је траке информативних емисија на крају сваког дана да погледа како је покривен. За Путина је телевизија била једини начин да преко добију његову поруку уз задржавање пуне контроле над том поруком. (...) Русија данас је замишљена као инструмент меке моћи за побољшање имиџа Русије у иностранству и за супротстављање антируском деловању које је Кремљ видео у западним медијима.” Стога се на питање – „Шта је Русија данас?”, нуди теоријски крајње поједностављен одговор – то је „Пропагандни излаз Кремља који има кризу идентитета”. (Ioffe, 2010) На крају се увек, имплицитно или експлицитно, долази до манихејског закључка да су глобални телевизијски програми са запада „објективни” (sic!), а програми РТ обична руска пропаганда. Врхунац су закључци које поједини аутори (Hotham, 2012) стављају, чак, и у наслове: „Немојте да вас завањају – Русија данас је ђубре” (?!).

Закључак: мноштво истих и неколико другачијих слика

Овај текст је далеко од тога да да тврди како су програми РТ, у погледу истинитости и објективности, другачији од његових западних претеча. Али слобода јавног комуницирања, на свим нивоима друштвеног организовања, а посебно у савремености на глобалном плану, не „станује” унутар појединачних медијских организација или било каквим границама омеђених медијских система – она је на страни сваког човека појединачно, постоји у његовој слободи избора, а свака могућност избора има за претпоставку постојање алтернативе.

На то је индиректно указао и руски председник Путин, приликом посете РТ-у: „Када смо осмислили овај пројекат још 2005. намеравали смо, увођењем још једног јаког играча на светској сцени, не само да обезбедимо непристрасно извештавање из Русије, већ и да покушамо да прекинемо англосаксонски монопол у глобалном протоку информација. И чини ми се да успевате у том послу.” (Fisher, 2013)

Управо тако. Деценију после оснивања РТ није једина⁶, али је несумњиво постала најзначајнија телевизијска мрежа која је понудила аутентичан одговор глобалном медијском једноумљу.

Да ли њено постојање и деловање у медијасфери треба довести у везу са процесима очигледне мултиполаризације савременог света у политичком, економском и културном и сваком другом смислу, насупрот претходној дводеценијској униполарности. Изостајање упитника на крају претходне реченице индиректно указује на став аутора овог текста.

Литература:

1. Wiewiorka, Michel (1992): „Case studies: History or sociology?“, in Ragin, C. C. & Becker, H. S. *What is a case? Exploring the foundations of social inquiry*; New York: Cambridge University Press (pp. 159–172).
2. Vreg, France (1975): *Društveno komuniciranje*; Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
3. Lorimer, Rolend (1998): *Masovne komunikacije*; Beograd: Klio.
4. Mekluan, Maršal (1971): *Poznavanje opštita čovekovih produžetaka*; Beograd: Nolit.
5. McCombs, M. E. and Shaw, D. L. (1977): *The emergence of American political issues*; St. Paul: West.
6. Roshco, Bernard (1975): *Newsmaking*; Chicago: University of Chicago Press.

Вебографија:

1. Fisher, Max (2013): *In case you weren't clear on Russia Today's relationship to Moscow, Putin clears it up* (<http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2013/06/13/in-case-you-werent-clear-on-russia-todays-relationship-to-moscow-putin-clears-it-up/>; приступљено 4. јуна 2014.)
2. Harding, Luke (2009): *Russia Today launches first UK ad blitz* (<http://www.theguardian.com/world/2009/dec/18/russia-today-propaganda-ad-blitz>; приступљено 4. јуна 2014.)
3. Hotham, Oliver (2012): *Don't be fooled – Russia Today is trash* (<http://notsoreviews.wordpress.com/2012/07/20/dont-be-fooled-russia-today-is-trash/>; приступљено 4. јуна 2014.)
4. <https://www.youtube.com/user/RussiaToday>
5. Ioffe, Julia (2010): „What is Russia Today?“, *Columbia Journalism Review* (http://www.cjr.org/feature/what_is_russia_today.php?page=all; приступљено 4. јуна 2014.)
6. Knobel, Beth (2005): *Russian News, English Accent: New Kremlin Show Spins Russia* (<http://www.cbsnews.com/news/russian-news-english-accent-11-12-2005/>; приступљено 4. јуна 2014.)

⁶ Истина са „другим лицем” такође се може видети и чути у програмима: Ал Џазире (енгл. *Al Jazeera*), латиноамерчкој Теле СУР (скр. од шп. *La Nueva Televisora del Sur*: Нова телевизија Југа) и Кинеској централној телевизији (енгл. *China Central Television*)...

7. Laughlin, Andrew (2013): *RT Russian news channel goes HD on Sky* (<http://www.digitalspy.co.uk/media/news/a450812/rt-russian-news-channel-goes-hd-on-sky.html#~oH9R70bjpFNPTQ>; приступљено 4. јуна 2014.)
8. Maczka, Marcin (2012): *The Propaganda Machine* (<http://www.neweasterneurope.eu/interviews/320-the-propaganda-machine#http://neweasterneurope.eu/current>; приступљено 4. јуна 2014.)
9. Moynihan, Michael (2012): *Disinformation: „Pravda” May Be Gone, but Now There’s „Russia Today”* (<http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/90971/disinformation>; приступљено 4. јуна 2014.)
10. Osborn, Andrew (2005): *Russia’s ‘CNN’ wants to tell it like it is* (<http://www.theage.com.au/news/world/russias-cnn-wants-to-tell-it-like-it-is/2005/08/15/1123958007022.html>; приступљено 4. јуна 2014.)
11. Painter, James (2010): *The boom in counter-hegemonic news channels: a case study of Telesur* (https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/fileadmin/documents/James_Painter.pdf; приступљено 4. јуна 2014.)
12. Rizvi, Haider (2010): *Media – Foreign News Channels Drawing U.S. Viewers* (<http://www.ipsnews.net/2010/01/media-foreign-news-channels-drawing-us-viewers/>; приступљено 4. јуна 2014.)
13. *RT* (<http://rt.com/about-us>; приступљено 4. јуна 2014.)
14. *Russiapedia* (<http://russiapedia.rt.com/>; приступљено 4. јуна 2014.)

ЗОРАН ЈЕВТОВИЋ
СРЉАН МИЛАШИНОВИЋ

ДРУШТВЕНИ КОНФЛИКТИ И МЕДИЈСКА КОНСТРУКЦИЈА

Крај XX и почетак XXI века обележавају драматичне промене унутар глобалног друштва, најављујући катастрофичне сценарије као последице еколошких криза, пренасељености, шокантног раста цена нафте, информатичке плиме, политичких борби и геоекономских гибања која мењају планетарни шар. У центру научних истраживања све више је управљање глобалним друштвеним променама, при чему се силе моћи упрежу у кочије транснационалних корпорација које преузимају невидљиве дизгине управљања. Политички живот све више се одвија под теретом низа политичких борби, камуфлираних политиком сукобљавања,¹ за коју је необично важна логистичка припрема и стратешка подршка медија. Тако се под налетима заводљивих екранских слика, штампаних садржаја и дигитализованих симбола, прикрива алтернативни механизам интересних група које политичке оријентире формулишу према својим циљевима. Отуда телевизија, радио, штампа и метамедији све више замењују парламентарне дебате, док се вође и елите грађанима обраћају посредством конференција за штампу и сличних псеудодогађаја. Ратови речима претходе говору оружја, док конфликти постају симулирани покривачи дипломатских (не)успеха!

Стабилност система све више је у директној зависности од модела комуникације, док социјабилне везе подрхтавају под теретом модерних метамедијских дискурса, који каналисани и селектовани постају мегафони владајућих елита. Диригована јавност опијена вишеструко филтрираним информацијама²

¹ Израз Ендруа Хејвуда, који под њим тумачи супротстављеност владе и опозиције посматрајући га као „основни покретач парламентарног система,,, запажајући да дисциплиновање политичких партија „обезбеђује доминацију извршне власти,,, Политика, Клио, Београд, 2004. стр.605-610.

² Ноам Чомски види пет најважнијих филтера вести, разврставајући их у следећа поглавља: „1) богатство власника и добитна оријентација доминантних масмедијских кућа; 2) маркетинг као главни извор прихода; 3) ослањање медија на информације које добијају од власти, пословног света и „стручњака“ које финансирају и подржавају ти исти извори; 4) „противваздушина

споро уочава како јој истина све више нестаје из видокруга, док се критичке анализе и истраживачки жар потискују или игноришу. Лаж и симулација, драматичност и (не)одговорност доминирају тржиштем вести обликујући перцепцију глобалног друштва, чију политичку реалност креирају догађаји које медији приказују, прећуткују, али и активно дизајнирају. Друштвени конфликти све више се одвијају под прикривеним надзором државе и доминантних међународних арканских центара, који под плаштом слободног тржишта маскирају интересе повлашћених група. Нарасле структуре моћи диктирају конфликтну парадигму, провоцирајући сукобе како би сачували повластице и привилегије које су у међувремену приграбили. Хијерархија власти и права отвара промене и у међународном поретку, како економском тако и политичком, производећи драматичне последице видљиве у свим осталим секторима друштва. Тоталитарне и ауторитарне акције лако се могу правдати „вишим интересима“, медијском перцепцијом новоустановљених вредности, вулгарним интерпретацијама супротстављених идеја и програма. Пропагандни дискурс царује јавним просторима, при чему је заблуда да снага јавне речи зависи од професионалности комуникатора. Привиди се усмеравају обликујући мешавину нових вредности са другим циљевима, нормама, правима, сврхама у формирању индивидуалних, али и колективних ставова. Бројни агенси јавног мњења камуфлирани у рухо чувара људских права, снагом идеолошких институција, нових технологија и трасираних порука крче пут ка умовима и срцима све бројнијег стада, које заведено богатством пашњака не примећује да је природне (здраве) траве све мање! Идеолошке окове заменили су комуникациони ланци, при чему производња пристанка постаје центар битака за владањем. Уместо мишићима као некада, влада се умовима, при чему су масмедији најефикаснији у масовној дистрибуцији новопроизведених идеја, вредности, програма...

Друштвени сукоби су чињеница живота свих историји познатих цивилизација, али данас попримају медијатизоване облике, прилагођене политичким сценаријима. Они су последица антагонистичких односа између појединаца, група, народа и култура. Платон је сукобе и рат као њихов најекстремнији вид сматрао „природним стањем народа“, а Аристотел „природним начином стицања имовине“. На тим поставкама касније су се градиле бројне теорије о пореклу, природи и смислу конфликта којим су они посматрани као природна или неизбежна друштвена појава. Насупрот антрополошким, генетичким и другим тумачењима, многи филозофи (Кант, Монтескје, Волтер), сматрали су да се сукоби и ратови могу избећи а да их здрав разум може спречити. Међутим, веровања хуманиста и просветитеља показала су се нереалним. До изражаја су дошле, а у многим аспектима и потврђене теорије Хобса, Лајбница, Макијавелија, Ничеа и њихових следбеника. У модерном друштву човек је човеку вук, док пропагандним креирањем митова, стереотипа и предрасуда

артиљерија” као средство дисциплиновања медија, и 5) „антикомунизам” као национална религија и контролни механизам,,; 5) антикомунизам,,; Политика без моћи, ДАФ, Загреб, 2004. стр.154.

читаве народе и културе можемо колективно демонизовати. Четврта сила, оличена у медијској моћи, маршира глобусом проповедајући комуникациони империјализам који чудесном снагом управља друштвеним конфликтима, истичући их или повлачећи са јавне сцене. Ако су оружја и друштвени конфликти током цивилизације споразумно еволуирали, данас се губе границе видљивог и невидљивог, присутног и одсутног, персоналног и масовног. За разлику од неименованог војводе од Велингтона, којем је живот по сопственом признању протекао у „погађању шта се налази с оне стране брда”,³ данашњи цртачи светских мапа деценијама унапред брижљиво пројектују кризна жаришта, усредсређујући се управо на управљање симулираним простором који је глобалан, али и нестабилан, па су информационе слике најконцентрисанији вид симулирања. Конфликти су у глобалном друштву најunosнији бизнис, али мало људи то признаје, учаурено у опну лажног хуманизма, опијено испразном реториком самољубља и нарцисоидности.

Уосталом, пуно је разлога да се каже како је минули век као ни један до тада био период насиља и страха, ратова, сукоба и „мега –смрти”. Отуда данас до пуног изражаја долазе речи Кропоткина од пре сто година „да је рат нормално стање за Европу и савремени свет.” Наиме, двадесети век обележили су на стотине локалних, регионалних и три велика светска рата, два оружана и један „хладни”, и на стотине војних интервенција.⁴ Како наводе истраживачи „у последњих 50 година на светском нивоу било је само 17 дана мира”⁵. У истом том веку „процена 'количине' страдања од 187 милиона (Бжежински, 1993), показује да она износи више од десетине становника целог света у 1900 години.”⁶ Изгледа да и прелазак у XXI век није донео битне измене у односу на претходно историјско раздобље јер конфликтни потенцијал у виду војне моћи данас више него икада чини потенцијалну величину, мерило моћи и глобалну претњу. То отуда што нагомилана сила и моћ не може остати пасивна. Она се мора показивати и доказивати у својој жудњи за још више моћи и тежњи за сфером утицаја, профитом, тржиштем и сировинама.⁷ У глобалној зајед-

³ Пол Вирилио објашњавајући феномен технолошке револуције говори о амалгаму који нова открића чине у најширој области фронта откривајући и најситније детаље, који могу одлучити исход борбе. (*Рат и филм – логистика перцепције*, Институт за филм, Београд, 2003, стр.149.

⁴ „Почев од 'Заливског рата', америчка војска је интервенисала педесет и један пут у тридесет страних земаља... У целини, почев од 1945 године, ако би се урачунале мале војне експедиције (као на Гренади, Карибима 1983 године) око две стотине случајева америчког ангажмана... Ранковић, М.: *Социологија и футурологија*, II Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 1998. стр.64

⁵ Grant T., Woods, A.: *Нови светски перед: светски односи у зору 21. века* <http://www.wsws.com/>

⁶ Hobsbaum, E.: *Двадесети век из птичје перспективе*, Књижевни гласник, бр.2, Београд, стр.10

⁷ У прилог овој тврдњи говоре и нове стратешке концепције и војне доктрине Сједињених Држава и НАТО пакта; затим, перманентно усавршавање све софистициранијег наоружања, продори у правцу дизајнирања и овладавања новим типовима свемирског оружја попут БМДС (*Ballistic Missile Defense System*), концепције ограниченог рата, контролираних криза и конфликта, сукоби ниског интензитета, стратешка контрола (*Strategic Control*); као и развијање најновије стратегије назване „Стратегија национал-

ници пријатељства могу склапати само себи равни, па отуда знаке нове планетарне трке САД, Кине, Русије, Индије и Европе, како би заузимањем стратешких позиција обезбедиле привилегије у даљим расподелама глобалног утицаја.

Но, трагична искустава два светска рата и нарастање критичке и хуманистичке свести о апокалиптичким димензијама и могућностима савремених ратова и сукоба учинили су да разрешавање и окончање сукоба постане током педесетих година XX века, предметом бројних истраживања у оквирима различитих наука и научних дисциплина. У том циљу основано је више истраживачких института, а међу којима је први и најзначајнији Центар за истраживање проблема разрешавања сукоба (*Center for Research on Conflict Resolution*), формиран 1959. године у оквиру Мичигенског универзитета. Питање разрешавања сукоба постало је саставни део и посебног истраживачког правца под називом Истраживање мира (*Peace research*), који је 1950-их година окупљао најеминентније научнике из целог света.⁸

Непредвиђеност и ескалација различитих облика друштвених конфликта (од ратних до класних и расних) након окончања блоковске поделе света почетком деведесетих година прошлог века, како у земљама у транзицији тако и у земљама трећег и четвртог света, определила је хуманистички настројену јавност на другачији приступ у изучавању и разрешавању унутар друштвених и међудржавних сукоба. Поред низа националних и међународних научних института дошло је до снажног развоја непрофитног сектора који се на различитим нивоима општости и специјализованости почео занимати за проблеме истраживања мира и разрешавање сукоба свих типова, од међудржавних, етничких и верских до пословних и породичних.⁹

не безбедности УС, (*The National Security Strategy*); и „Национална стратегија унутрашње безбедности, (*The National Strategy For Homeland Security*), од стране САД која се дефинише изразима попут „одбрамбена интервенција, или „превентивна акција,; развијање снага за брза дејства на подручјима других држава и сл. Све то истовремено прате и светски трошкови наоружања који су данас достигли више од трилион долара. Тако у Сједињеним Државама на сваког држављанина одлази \$804 на наоружање, у Француској \$642 пер цапита, док Британија троши \$484 - апсурдно велику цифру за земљу која је редуцирана на другоразредну светску силу.

⁸ Најзначајније светске институције које се баве питањима разрешавања сукоба и проблемима мира су осим Центра на Мичигенском универзитету и: Центар за анализу сукоба Енглеска; Институт за истраживање мира у Ослу. Канадски институт за истраживање мира; Фински Институт за истраживање мира; док су од међу најзначајнијим два међународна института: Штокхолмски институт за истраживање мира *SIPRI*, који се бави документационо-аналитичким истраживањима, и Међународни институт за мир у Бечу, који је основан уз подршку СССР и других источноевропских држава. Међу значајним организацијама издвајају се Међународно удружење за истраживање мира (*IPRA*) у Гронингену; Међународно удружење за истраживање мира у Филаделфији, а нарочито Институт УН. за истраживање и разрешавања сукоба (*UNITAR*).

⁹ Center for Information Technology and Dispute Resolution при Универзитету Масачусетс; Conflict Management Group (CMG) основане при америчком Универзитету Харвард; Fund for Peace, SAD; *INCORE*-а, организација-носиоца иницијативе за решавање конфликта и етничка питања (*Initiative on Conflict Resolution and Ethnicity*) основана од

Значајно је то што се истраживање мира и друштвених сукоба све до деведесетих година XX века, заснивало на класичним међудржавним конфликтним ситуацијама, као и на општој фиксацији глобалног сукоба ондашњих супер-сила и војних блокова. Тај приступ се показао недовољно адекватним јер је пренаглашавао политичко-идеолошке аспекте, док су економски, еколошки и културни фактори били у потпуности занемарени. Унутрашњи узроци конфликта као и вирулентна природа етничко-културних фактора били су систематски запостављани. Конфликти „ниског интензитета” су, такође били занемаривани, јер су посматрани кроз оптику претпостављеног „конфликта високог интензитета између Истока и Запада”. У стварности међутим, ови тзв. мали конфликти су однели милионе жртава, далеко више од међурегионалних и међудржавних конфликта за које се претпостављало да ће уследити. То је навело истраживаче да у резимирању историје минулог века на песимистички начин кажу: „Током XX века више људи је побијено или људском одлуком допуштено да умре, него икада у историји...Век се завршио глобалним нередом чија је природа била нејасна, и без видљивог механизма било за окончање тог нереста, било да се он држи под контролом”¹⁰.

Измењени глобални контекст на политичку сцену уводи и нове, утицајне играче који испољавајући медијску моћ и информациону хегемонију нуде модификоване облике пропагандног утицаја. Стварни свет, догађаји, личности и појаве замењују се медијским сликама, стереотипима, спектаклима, идолима и сензацијама, стварајући културолошки нову парадигму којом се заводи глобални аудиторијум. Државни утицај и идеолошки системи доводе се у дијалектичку зависност од конструисања и деконструисања друштвених проблема, при чему произвођачи идеолошких конструката, моралних дилема, културолошких образаца, симбола добра и зла, теоријом агенде опредељују стил и теме политичких расправа. Друштвена опседнутост сликом, а не конкретним проблемима, води ка чвршћој повезаности власти и медија, као и реконцептуализацији јавног простора у којем спиновање јавности уздиже друштвене конфликте на значајно виши ниво. Спољњи свет се претвара у унутарњи, информација се дематеријализује, слика ширином елиминише дубину, док аудиторијум психичку стварност доживљава хранећи се наметнутим сећањима и симболима. Поента је у популарности таблоидизованих медијских програма, који су много више у додиру са обичним људима, него што су то интелектуалци с њиховим слабо читаним часописима и зборницима. Још у деветнаестом веку, амерички медијски магнат Џозеф Пулицер, сложени однос друштва и јавности

стране Универзитета у Алстеру и Универзитета Уједињених нација; Professors World Peace Academy непрофитна образовна организација посвећена припреми мировних активиста за мировне мисије широм света са филијалама у преко 100 земаља света. *PWPA* објављује студије о проблематици решавања конфликта и редовно издаје утицајан часопис *International Journal on World Peace*; International Crisis Group (*ICG*); Men's International Peace Exchange; Peace Action, SAD; Peace On Earth Foundation's; Peace Brigades International (*PBI*); Peacelink Italia, PeaceQuest; Transnational Foundation for Peace and Future Research, Svedska;

¹⁰ Хобсбаум, Е. *Куда иде америчка империја*, *La Monde Diplomatique*, 6/2003

објаснио је једноставном реченицом: „Наша република и њена штампа биће у успону или ће пасти заједно. Цинична, плаћеничка, демагошка штампа створиће с временом народ као своју базу”.¹¹

Изградња мира, институционализација и разрешавање конфликта

Када је реч о цивилизовању, институционализацији и разрешавању друштвених конфликта, потребно је истаћи да су то феномени модерних друштава, и методи којима се ограничава оштрина и интензитет унутаргрупних и међугрупних сукоба. Медији су, при томе, у центру јавног простора структурално дефинишући проблем, нудећи решења или прећуткујући њихово постојање, чиме показују нову врсту моћи. Доктори ткања мишљења користе арсенал стратешких, оперативних и тактичких метода и техника, са циљем таласања јавног резоновања. Масовна друштва имају у својој структури превише пропагандне порозности, информацијске експлозивности, али и комуникационе изгладнелости. Алвин Тофлер то метафорично види као „отворена неба и отворене умове”,¹² циљајући на космос претпран извиђачким сателитима способним да „виде” кутију шибица, али не и да спрече пренос информација које ефикасно освајају свест противника.

Потискивање и уклањање насиља из процеса превладавања и разрешавања конфликта, означава се као цивилизовање конфликта. Ненасилно, односно цивилизовано разрешавање могуће је уколико се супротстављене стране споразумеју око одређених правила, што резултира каналисањем конфликта и спречавањем његовог интензитета. Ривалитети моћи су у истраживању мира занимљиви зато што из њих може произаћи насиље, у најгорем случају ратови, а међусобна зависност је занимљива зато што може спречити настанак ривалитета моћи. Што је израженија међусобна зависност, то је већа вероватноћа да се потисну ривалитети и да се оствари мирно превладавање интересних конфликта. Садржај процеса цивилизовања је претворити ривалитете моћи у ненасилно и мирно регулисање конфликта. Тиме се моћ не елиминише, него ограничава. Масмедији се тада користе за објашњавање контекста и догађаја, задовољавајући елементарни степен обавештености јавности, пазећи да не прекораче границе иза којих су увек будни чувари капија. Сукоб мишљења је неопходан како би се демонстрирала демократичност заједнице, при чему ослањање на слике и спектакл указује на артерије инфотока. То је процес трансформације конфликта, који неосетно мења рухо, омогућавајући елитама невидљиво одбацивање баласта прошлости..

Развијање јаког и легитимног монопола државе над силом довело је до деприватизације насиља и талиона, а међусобна повезаност, која је дошла до изражаја под конкурентским условима живљења, учинила је да рационално

¹¹ Ова реченица угравирана је данас на улазу у зграду Факултета за новинарство на Универзитету Колумбија.

¹² Тофлер, А. *Рат и антират*, Паидеиа, Београд, 1998, стр. 270.

економско деловање постане императив. Обе ове појаве утицале су на политичке процесе који су постали умеренији. Након тога, монополизирање политичке и економске моћи, с временом су захтевале демократско партиципирање широког слоја становништва. Тако се корак по корак унутар вековних друштвено-политичких конфликта развила правна држава. У таквој држави конфликти се, по правилу, регулишу на институционалној основи.¹³

Под институционализацијом друштвених сукоба подразумевамо поштовање одређених правила и начела усмерених на мирно разрешавање конфликта. Међутим, неспорна је чињеница да се друштвени сукоби ни у једном друштву не могу до краја и у потпуности институционализовати, јер у конфликтима постоји низ фактора који су непредвидиви и непоновљиви, и не могу се унапред регулисати никаквим општим правилима, начелима, или нормама.

Питање разрешавања сукоба је веома сложено, чему доприноси не само комплексност друштвених конфликта, већ и појмовно-терминолошке разлике и нејасноће у њиховом истраживању. У том смислу поједини аутори дају различита прецизирања појма разрешавања сукоба. Тако К. Боулдинг квалификује разрешавање сукоба (*resolution of conflict*), као подкатегорију окончања сукоба (*termination of conflict*),¹⁴ док Ј. Буртон, разликује разрешавање од решавања сукоба (*settlement of conflict*). Оснивач мировних студија и структуралистичког приступа у изучавању конфликта (негативни мир) и мира, Ј. Галтунг¹⁵ истиче разлику између решења (*solution*), као стања у коме је превазиђен сукоб и његовог разрешавања (*resolution*), као процеса који води том стању.

Постојеће аналитичко-концептуалне шеме процеса разрешавања сукоба су бројне и у зависности од теоријско-методно-лошког приступа аутора веома различите. К. Боулдинг у својој *Општој теорији* разликује три основна метода којима се оконча-вају сукоби: *први*, избегавање (удаљавањем и избегавањем додира), односно одржавање дистанце међу конфликтним групама; *други*, освајање (тј. ликвидација супротне стране); и *трећи*, процедурални пут разрешавања сукоба који се примењује када претходна два не дају резултате. Процедурални метод се може реализовати, према мишљењу овог аутора, у три вида:

- 1) измирење односно усаглашавање;
- 2) компромис, односно нагодба,
- 3) судска пресуда.

Овде је реч о једном идеалнотипском моделу, од којег стварност неизбежно одступа.

¹³ Meyers, R.: *Grundbegriffe, Strukturen und theoretische Perspektiven der Internationalen Beziehungen*, in: *Bundeszentrale für politische Bildung* (Hrsg.): *Grundwissen Politik*, 2. Aufl., Bonn 1993, p. 283-285

¹⁴ Boulding K.: *Conflict and Defense: A General Theory*, New York, Harper & Brothers, 1962. p. 218

¹⁵ Схватања мира, разрешења и решавања сукоба у делима Galtunga J. и: Scherrer C.P.: *Structural Prevention of Ethnic Violence*, Palgrave Macmillan, 2002. p.38-55

У студији *Конфликти и комуникације*,¹⁶ енглески аутор Ј.Буртон, прави јасну разлику између разрешавања и решавања сукоба. У првом случају подразумева се слободно споразумевање и постизање коначног решења између сукобљених страна, што подразумева редефинисање њихових међусобних односа. Под решавањем сукоба Буртон подразумева коначно решење које доноси неприкосновени ауторитет, тј. арбитар (суд, трећа страна), и које је обавезујуће за све субјекте у конфликту.

Дахрендорф, полазећи од става да конфликте није могуће нити пожељно елиминисати из друштва, замењује израз „решавање”, изразом „регулисање” сукоба, као адекватнијим и примењенијим у демократским друштвима. У циљу успешног регулисања сукоба овај аутор сматра да је неопходно постојање три услова: а) легалитет опозиције; б) организованост интересних група; ц) поштовање процедуре (правила игре). Постојањем ових претпоставки смањују се изгледи за акумулацију антагонизама и напетости у друштву који се могу трансформисати у дезинтеграционе процесе и урушавање друштвеног система.¹⁷

У савременој конфликтолошкој теорији термини: *регулисање, разрешавање, окончање*, у знатној мери су потиснули изразе *спречавање, гушење, елиминисање*, и сл. који су раније били преовлађујући. У науци долази и до формирања нове конфликтолошке парадигме, која се, с једне стране, заснива на признавању перманентности, неизбежности и немогућности превладавања конфликта као типа међугрупних односа. У том смислу, у оквирима овог рада, појам *окончање сукоба*, сматра се општим и најширим, док ће се појам *разрешавање* користити као ужи, односно најадекватнији за *означавање овог процеса*. Разлог је у чињеници што израз *разрешавање* претпоставља процес који је перманентно присутан између друштвених група у свим фазама конфликта и који се никада не завршава. Под појмом *решавање* или *решење сукоба*, подразумевамо процес који се остварује уз посредовање арбитра, и који означава извесан комплекс конкретних метода које се користе приликом преговора с циљем помирења супротстављених страна. С друге стране, израз *решавање*, подразумева и окончање конфликта, што се у стварности веома ретко дешава.

Конфликти су по својој садржини променљиве, динамичне, вишеструко узроковане и вишедимензионалне друштвене појаве. То отежава прецизно утврђивање и навођење неких заједничких облика и правила разрешавања конфликта или тражења неких универзалних начина за њихово решавање. Међутим, без обзира на сву сложеност проблема могу се извести одређени закључци уколико се у теорији и пракси сагледају прикупљена искуства.

Историјско и савремено искуство показује да није реално очекивати да се друштвени конфликти, како унутар групни тако и међугрупни, разрешавају сами по себи. Они се могу јављати и развијати постепено али и стихијски, што најчешће води њиховом заоштравању, ескалацији и преплитању са другим конфликтима, док у најекстремнијем виду могу резултирати и потпуним уништењем постојећег система, као у случају револуција или рата.

¹⁶ Burton J.: *Conflict and Communication*, Macmillan Co.Ltd, London, 1969. p.171-179

¹⁷ Dahrendorf R.: *Homo sociologikus*, Gradina, Niš, 1989.

Обустављањем конфликта због материјалне и људске исцрпљености, услед чега радикални лидери или групе нису у стању да даље мобилишу гнев људи, стварају се споразуми. Међутим, такво заустављање сукоба је самоограничавајуће и краткорочно. Она само омогућавају сукобљеним странама да ревитализују своје конфликтне потенцијале за поновно отпочињање сукоба. Услед тога могућност позитивног разрешавања конфликта у знатној мери је детерминисана конфликтним потенцијалом сукобљених страна, фазом сукоба, значајем предмета конфликта, као и постојањем заједничке намере да се конфликт реши или оконча.

У англосаксонској литератури преовладава мишљење да се основа конфликта налази у противречности и супротности између интереса, вредности или значајних ресурса (материјалних и духовних), субјеката конфликта. Одатле и став да је најбољи и најефикаснији начин превазилажења конфликта у неутралисању наведених противречности и супротности. Али, такав начин није увек могућ. Разлог је у постојању различитих облика противречности и супротности (отворене, скривене, објектне, необјектне), као и њихови различити нивои и облици испољавања. Осим поменутог, мора се узети у обзир и базична чињеница, тј. да ли се сукоби одвијају уз примену насиља, да ли је присутно само лично или и структурално насиље, односно да ли су они оружани или не, затим интензитет сукоба, особине субјеката као и постојање објективне могућности и спремности (воље) за окончање конфликта.

Модели разрешавања конфликта

У литератури и академским расправама постоје различити концепти и мишљења о методама и начинима регулисања и разрешавања унутардржавних и међудржавних конфликта. Међутим, постоји сагласност да методи и стратегије које се могу користити за разрешавање конфликта, независно од тога да ли су унутардржавни или међудржавни, зависе од низа фактора као што су: врста, интензитет и фаза конфликта; затим, од тога да ли су конфликти унутар групни или међугрупни, међудржавни или међуетнички, да ли су подстакнути деловањем треће стране и слично. Као најопштији „идеални” начини за неутралисање противречности и супротности, које су у основи конфликта и који могу да допринесу окончању сукоба помињу се:

- елеминисање објекта конфликта,
- подела објекта конфликта међу странама,
- одређивање редоследа или других правила заједничког коришћења објекта;
- компензација за уступање објекта другој страни,
- раздвајање страна у конфликту,
- пребацивање односа страна у другу раван, која подразумева проналажење заједничких интереса и др.

На општем нивоу, разрешавање конфликта подразумева постизање сагласности између учесника сукоба у вези са спорним питањима. Многи аутори

сматрају, да постоје три главна начина таквог договора независно од тога да ли је реч о унутардржавним или међудржавним конфликтима. То су:

- 1) договор као резултат поклапања мишљења обеју страна;
- 2) договор у складу са законодавном или моралном вољом неке спољне силе; и
- 3) договор, који је наметнула једна страна у конфликту.¹⁸

Није тешко закључити да у првом и трећем случају мора да постоји узајамна активност супарника. Међународна али и домаћа искуства указују на то да, у већини случајева процес решавања конфликта не сме да се разматра као једнострано наметање воље моћнијег противника слабијем. Ако је решење наметнуто оно не опстаје дуго, конфликт ће се понови у неком другом облику. Довољно је поменути вештачке границе у Африци, Азији, бившем СССР, Европи, а посебно на Балкану, које су произвеле међунационална трвења, рат и проблеме територијалног разграничења народа и етничких заједница.

Као један од најопштијих начина и савремених концепата за разрешавање друштвених конфликта помиње се и медијација или посредовање. Сам појам медијације је уведен у стручну употребу седамдесетих година XX века и значи посредовање треће, неутралне стране у конфликтима с циљем да се постигне заједничко решење које би прихватиле све стране у конфликту. Та се концепција посебно потврдила када су у питању политичке науке, а још више када је реч о науци о међународним односима (*International studies*) као специфичној поливалентној дисциплини. Она је, међутим, можда најтачнија када је у питању суб-дисциплина решавања конфликта (*conflicts resolution*).

Поступци медијације почивају на проналажњу решења прихватљивог за све стране у конфликту. Полазно становиште је да ће конфликти бити решени лакше и уз мање одрицања ако се у први план ставе интереси сукобљених страна, а не питање моћи или права. Такав приступ развијен је на Универзитету Харвард и познат је као Харвардски модел. Према том концепту постоје три основна пута за решавање сукоба:

- а) изједначавање интереса,
- б) одређивање правних позиција и
- ц) одређивање позиција моћи.

Деловање у смислу решавања сукоба, сходно Харвардском концепту, окарактерисано је ангажманом који је усмерен према интересима сукобљених страна. Сазивање суда је пример одређивања правних позиција, док протести, штрајкови и ратови одређују поступак одређивања моћи. Изједначавање интереса је процес који је много ефективнији од одређивања правних позиција, а одређивање правних позиција много се више исплати од сукоба који одређује позиције моћи.

Применом медијалних правила, сматра се да се конфликт решава много ефективније ако интереси, а не одређивање правне и позиције моћи, стоје у

¹⁸ Овакво мишљење присутно је у схватању руских аутора, посебно Здравомаслова А.Г.: *Социологија конфликта*, Аспект пресс, Москва, 1996. стр.212-218., али и код савремених западних истраживача, на пример Scheffer C.P.: *Structural Prevention of Ethnic Violence*, Palgrave Macmillan, 2002. p.84-112

првом плану. Ако учесници у конфликту значајна питања претпоставе питањима од мањег значаја извесно је да ће обе стране профитирати решењем конфликта. Отуда је усклађивање интереса много повољније за обе стране у конфликту од одређивања правних и позиција моћи. Надаље, усклађеност интереса делује на сукобљене стране позитивно у смислу дугорочног решавања конфликта, на њихов међусобни однос и умањује опасност од настанка нових конфликта. Међутим, сматрају истраживачи, није у потпуности могуће све конфликте на адекватан начин решавати усклађивањем интереса. Да би се дефинисале правне границе унутар којих је могуће решавање конфликта, неопходан је процес одређивања правне моћи. Неизвесност по питању правне позиције понекад може отежати преговоре једнако као и неизвесност по питању позиција моћи. Тако у колико нека од страна жели демонстрирати да се однос моћи променио у њену корист, она ће сматрати да само борбом може доћи до јасног решења. Отуда је адекватније, сходно овом концепту, решавати конфликте усклађивањем интереса, него одређивањем правних позиција и позиција моћи, али само правна одлука може пресудити у питању од јавног интереса јер је она обавезујућа. Посматрамо ли, дакле, ствари са становишта друштва, бар се у неким случајевима даје предност судској одлуци над поступком усклађивања интереса.¹⁹

Разрешавање унутардржавних конфликта

Када је реч о унутардржавним односима, владајуће структуре настоје да задрже континуитет постојећег стања односа у друштву и да сузбију све потенцијалне или акутне сукобе који значе борбу за прераспodelу или контролу друштвених ресурса: богатства, моћи, власти, привилегија, утицаја, статуса и друго. При томе владајуће структуре користе различите методе и средства за елиминисање или амортизацију социјалних конфликта. Нека од њих су:

- *измештање сукоба* (рецимо верски или класни сукоб често се манифестује као расни, уколико постоји оцена да је то мање опасно - што је чест случај у Сједињеним Државама,²⁰
- *спуштање конфликта на ниво ужих и парцијалних група* (тако да се, примера ради, класни сукоб раздоби на низ изолованих сукоба унутар или између предузећа),
- *идеолошка и медијска манипулација и индоктринација* (у виду вештачког изазивања нових криза и сукоба да би се умањили значај, димензије или интензитет постојећих; поткупљивање вођа протеста, давање лажних информација, уступака и сл.; затим, посредством тзв. сигурносних вентила попут: кича, идола масовне културе, спортских манифестација, масовних прослава и др.),²¹
- *отворена репресија* (употреба силе и насиља - полиције и војске - против стране која тражи промену односа моћи и власти).

¹⁹ Ury, L.W., Brett, J.M., Goldberg, S.B.: *Konfliktmanagement. Wirksame Strategien für den sachgerechten Interessenausgleich*. Frankfurt-New York 1991, pp. 13, 35, 95.

²⁰ Овде је реч о сукобима које је К. Дојч назвао „помереним,, (displaced) и где се конфликт изражава у симболичкој или идиоматској форми, а „слом политичке контроле над њим значи рат,, Deutsch K.: *Social Mobilization and Political Development*, New-York, 1970.

²¹ Rouquette M.L.: *La psychologie politique*, peto poglavlje, Paris. 1997. p.68

У конфликтолошкој литератури и Међународним организацијама, постоји велика сагласност о „филозофији” и нужности преговарања, медијацији, употреби мирних, прихватљивих и других ненасилних метода за разрешавање друштвених сукоба. Ти општи принципи су на декларативном нивоу прихваћени и на националном нивоу свих држава. Отуда је дошло до развоја специјализованих институција и установа државног и непрофитног сектора као и врло различитих начина, техника и инструмената у разрешавању конфликта унутар држава. Међутим, неслагања се јављају по питању употребе силе у тим процесима.

Легитимна и легална сила, коју примењује држава, је неопходна и нужна у неким унутардржавним сукобима који прете могућношћу да се претворе у општо насиље и крвопролиће. То је случај код међунационалних, верских или идеолошких сукоба, који могу имати и оружани карактер који води у разарање и друштва и државе (СФРЈ и СССР су убедљиви примери). Због тога се легалитет и легитимитет примене силе у разрешавању друштвених сукоба мора конкретно историјски ситуирати.

Принцип легалитета и легитимитета употребе силе у разрешавању друштвених сукоба има и своје међународне димензије. Изгласавање употребе силе у окончавању неких сукоба од стране УН, не значи да сила стиче легитимитет. Посредна или непосредна употреба силе у окончању неких сукоба од стране великих и моћних држава, свој смисао често има не у стварној жељи за решавањем проблема, већ у „интересној сфери” и успостављању односа доминације и моћи.

Покушај разрешавања конфликта посредством насиља или силом (између осталог уз помоћ војних или паравојних формација), углавном није ефикасно. Разлог је у томе што пораз у сукобу који је посредован насиљем повлачи за собом реваншизам и жељу за враћањем изгубљених интереса. На просторима Балкана је то било најочигледније.

Стратегије, модели, могућности и проблеми регулисања етничких конфликта

Научни ауторитети су подељени у мишљењу, не само у погледу могућности примене појединих модела и институционалних механизма регулисања етничких конфликта, већ и развоја и одрживости демократских процеса у вишенационалним друштвима.²²

У сфери разрешавања етничких конфликта, могуће је разликовати више стратегија и метода које државе могу применити с циљем регулисања или

²² Rabushka A., Shepsle K., истичу да етничко плурално друштво не представља плодно тло за демократске вредности и стабилност; Rabushka A. & Shepsle, K.: *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*, Columbus, OH: Charles E. Merrill. 1972. p.92; С друге стране, Bosse S. истиче да је „демократија компатибилна са подељеним друштвом, али једино ако држава успе у успостављању своје легитимности,„. Bose S.: *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia*, Comparative Political Studies, 1995. 28/1. p.87-116.

елиминације етнички заснованих конфликта. Тако су МекГери и О'Лири током 1993. године формулисали систематски преглед макрополитичких стратегија и метода за регулисање етничких конфликта. Они разликују:

- методе елиминације разлика између етничких група и
- методе регулисања разлика између различитих етничких група и етничких мањина.

Методе елиминације разлика обухватају четири специфичне методе. То су: а) геноцид; б) присиљан масовни трансфер становништва; ц) деоба и/или сецесија и д) интеграција или асимилација.

Методе регулисања разлика су: а) хегемонијска контрола; б) арбитрација (интервенција треће стране); ц) кантонизација и/или федерализам и д) консоцијационализам или подела власти.

Према наведеним ауторима, све поменуте методе су примењиване или се и данас примењују на разним местима у свету. На пример, те методе су испробане у разним периодима југословенске историје: геноцид под усташким режимом у Другом светском рату; присилни трансфер становништва немачког порекла после Другог светског рата; (псеудо)консоцијационализам републичких елита током осамдесетих итд.²³

Методе елиминације разлика, обично називане „пре” или „ванинституционалне” методе, не спадају у стратегије које се обично препоручују. Прве две (геноцид и присиљан трансфер становништва) из етичких разлога; трећа (деоба/сецесија), јер лако прераста у насилне сукобе; док је метод асимилације временски захтеван и често није плански спроводив. Осим тога, према мишљењу ових аутора асимилација крши и савремени идеал мултикултурализма. Методе регулисања разлика, с друге стране, имају за циљ очување мултиетничког карактера друштва. Хегемонијска контрола крши норму демократичности, те се не сматра прихватљивим решењем, с друге стране, арбитрација је метод који се користи кад су друга, пожељнија решења неуспешна.

Након искуства међуетничких сукоба у источној Европи и на Балкану током деведесетих година прошлог века, у литератури и међународним организацијама које се баве конфликтима, постоје различити предлози, стратегије и модели регулисања и разрешавања међуетничких конфликта. По мишљењу Б.Теодосијевића пажњу посебно привлаче следеће стратегије и методи:

- 1) *децентрализација и федерализам;*
- 2) *подела власт и*
- 3) *пропорционални изборни системим.*²⁴

1. *Децентрализација и федерализам*- У литератури и академским расправама превладава мишљење да децентрализација политичке моћи, односно

²³ McGarry J., O'Leary B.: *Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict*, in: J. McGarry i B. O'Leary (eds.): *The Politics of Ethnic Regulation* (p. 1-40), London and New York: Routledge, 1993.

²⁴ Тодосијевић Б.: *Инструменти за регулисање етничких конфликта у Централној и Источној Европи*, часопис Социологија, ХЛИИИ, Но.2. 2001.

њено преношење на ниже нивое институционалне хијерархије, може спречити или умањити центрифугалне тенденције националних мањина и допринети већем степену њихове акомодације. Истиче се да већа политичка моћ, шири аутономија и већи степен самоуправе требало би да допринесу већој лојалности националних мањина заједничкој држави, и самим тим мањој мотивацији да се предузме радикалнији сепаратистички политички програм.²⁵ У случајевима када група која захтева већу аутономију насељава компактну територију, захтев за децентрализацијом обично добија форму федералног или конфедералног институционалног аранжмана.

Многи аутори верују да федерализам може бити добро решење за етнички подељена друштва.²⁶ Довољно је навести мишљење ауторитета из те области, С.Босеа, који каже да „здрава доза и развијене вишепартијске демократије и робушног, субстантивног федерализма представља оптимално решење и најдемократскији аранжман у мултиетничким земљама.”²⁷ Међутим, претерана вера у федерализам, не може да пружи објашњење зашто бивше социјалистичке федералне државе нису биле успешне у спречавању етничких конфликта. Тако увиђајући ограничења, С.Босе на пример, признаје да су „уставотворци у бившој социјалистичкој Југославији били практично опседнути проблемима федерализма при писању сва четири устава.”²⁸

Према мишљењу истраживача, федерализам Совјетског Савеза и СФРЈ није био такав да је могао ускладити међунационалне односе. Разлог за то је што такав федерализам није заснован на заједничким циљевима у будућности, него на тежњи за сепаратизмом. Исход те врсте федерализма је био „децентрализовани централизам”,²⁹ где се моћ федералног центра смањивала, док су центри федералних јединица постајали све моћнији. Недостатак демократије, с једне стране, и структурирање политичке моћи у складу са етнонационалним границама, с друге стране, створило је готово савршене услове за националистичку мобилизацију и сепаратизам. Овај врло скраћени преглед показује да постоје научни ауторитети који верују да, под повољним условима, федерални аранжман може послужити као решење за етнички подељена друштва. На основу квантитативне анализе 21 „ризичне мањине” у земљама постсоцијалистичке источне Европе, поједини аутори закључују да је федерализам заправо погодовао максимализацији захтева које су мањине постављале.³⁰ То потврђује мишљење да чак и у федералном уређењу већа независност групе од центра умањује мотивацију за останак у оквиру заједничке државе.

²⁵ Lijphart A.: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, CT: UC Press. 1977. preма: Haralambus M., M.Holborn M.: *Sociologija: Teme i perspektive*, Zagreb, 2001. poglavље: XIV.

²⁶ Кумлићка W.: *Може ли се извозити либерални плурализам: Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, Београдски центар за људска права, Београд, 2002. стр.76-88

²⁷ Bose S.: *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia*, Comparative Political Studies, 28/1. 1995. p.110

²⁸ Ibid, p.118

²⁹ Kymlicka W.: isto, стр.63

³⁰ Ishiyama J.: *Institutions and Ethnopolitical Conflict in Post-Communist Politics*, Nationalism and Ethnic Politics, 6/3. 2000. p. 51-67 preма: B.Todosijević, пом.рад.

2. *Подела власти* - Пример политичко-институционалног уређења намењеног елиминисању међуетничке напетости и акомодацији етничких разлика у вишенационалним заједницама, представља подела власти између центра и политички признатих етничких група. Реч је заправо о консоцијационалном аранжману са етничким групама као кључним актерима. Насупрот федералном уређењу, овај модел није заснован на територијалном принципу. Суштинске карактеристике поделе власти са мањинама су првенствено мањински вето (тј. могућност било које мањине да спречи одлуке са којима се не слаже) и владавина „велике коалиције” (гранд коалицион руле), тј. заступљеност свих релевантних друштвених сегмената.

Према виђењу ауторитета из ове области А.Лејпхарта, овакво уређење је примењиво на релативно мала друштва, са релативно малим бројем заједница у сукобу (три до пет), и са политичким елитама чија је политичка култура пре акомодативна него супарничка. Под тим околностима, консоцијационализам може бити погодан институционални оквир за успешно одржање етнички (или другачије) подељених, сегментисаних друштва.³¹

Вредност овог институционалног модела је тешко проценити јер нема много примера примене стриктно консоцијационалног уређења у европским земљама у транзицији. Међу старим ауторитарним режимима, Југославија се након Устава из 1974. године, значајно приближила оваквом решењу али је крајњи резултат ипак, био, подстицање центрифугалних односно сепаратистичких тежњи.

Очигледно, употребљивост овог модела је прилично ограничена. И поред тешко остваривих услова које је Лејпхарт навео као неопходне за консоцијационални систем, постоје и други потенцијални проблеми. На пример, битни су и унутарсегментни услови - супарничка политичка култура може да отежа или спречи преговоре између елита, или право одређене политичке елите да представља заједницу може да буде оспорено. Подељеност самих сегмената на субсегменте међу којима постоје више или мање радикалне струје, погодује унутарсегментном супарништву и појави све радикалнијих група.³² Ипак, највећи проблем са консоцијационалним уређењем је то што је потребно да већ постоји релативно висок степен слагања између сукобљених страна да би оно било употребљиво. У извесном смислу, такав систем постаје употребљив једино кад су конфликти већ разрешени, или кад изгледа да нема других могућности.

3. *Пропорционална репрезентација* - Пропорционална репрезентација је у односу на претходна два модела и стратегије знатно мање захтевно институционално решење. Овај модел не познаје територијалну аутономију, нити је заштита мањина институционализована у виду права вета или владавине „ве-

³¹ Lijphart A.: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, 1977. према: Haralambus M., Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, Zagreb, 2001. поглавље: XIV.

³² Примера ради, историја албанске националистичке мобилизације на Косову је прожета повременим оштрим унутар- албанским сукобима, при чему су све агресивније фракције бивале победничке. у: Тодосијевић Б., „*Инструменти за регулисање етничких конфликта у Централној и Источној Европи*, Социологија, Но.2. 2001.

лике коалиције”. Основно оправдање смисла пропорционалне репрезентације мањина у политичким институцијама јесте у томе да мањине треба да имају утицај пропорционалан својој величини. И поред тога што тај утицај може бити врло мали, ипак се осигурава да мањина није под потпуном доминацијом већине. Истраживачи, на пример, верују да је позитиван ефекат пропорционално репрезентативног система и у томе што може знатно допринети „осећају припадања”, тј. може помоћи мањинама да се осећају интегрисане у друштво. Сличне је природе и препорука да мањине треба да буду „уравнотежено представљене у националним институцијама.”³³ Овакво резонување је несумњиво допринело да се изборни систем сматра врло битним институционалним фактором за уређење односа у етнички хетерогеним друштвима.

Општа популарност пропорционално репрезентативног система у земљама Средње и Источне Европе је делимично одраз жеље да се прилагоди етничкој разноликости, а највећим делом потреба за већим степеном акомодације мањина. Тој популарности свакако је допринела и једноставнија примена овог система у односу на захтевније и сложеније методе консociјационализма и федерализма.

Када је реч о ефикасности пропорционалне репрезентације мањина, резултати су ин-конзистентни. На основу квантитативне анализе, укључујући 100 држава и 223 етничке групе, у периоду од 1945. до 1989. године, аутори су закључили да различите институције пропорционалног заступања мањина (нпр., федерализам, пропорционални изборни системи, вишепартијност), погодују етничким конфликтима ниског интензитета (али веће учестаности), док већинска институционална решења имају супротан ефекат - конфликти су ређи али зато интензивнији.³⁴ Изражавана су, међутим, и скептичнија виђења ефикасности пропорционално-репрезентативног система. Тако на пример, де Силва, након прегледа евиденције о улози изборног система у смиривању етничких конфликта, закључује да „изборни системи сами по себи нису довољни у том погледу осим ако су праћени демократским етосом и политичким системом заснованим на регуларној мирољубивој компетитивној политици. У сваком случају уколико постоји примера пропорционално-репрезентативног система који су допринели ублажавању последица етничких разлика толико је и случајева репрезентативно-пропорционалних система који у томе очигледно нису успели.”³⁵ И други истраживачи долазе до сличних налаза: „иако промоција пропорционалности за појединачне етничке групе ублажује етнички засноване политичке протесте, општи степен пропорционалности изборног система не води томе” док су „изборни системи који истичу 'групност' (као у случају пропорционално-репрезентативног система са изборним листама) повезани са израженијим политичким захтевима за независношћу, системи у

³³ Crawford B., Lijphart A.: *Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe: Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures*, Comparative Political Studies, 28/2. 1995. p.171-199

³⁴ Тодосијевић Б.: *Инструменти за регулисање етничких конфликта у Централној и Источној Европи*, Социологија, XVIII, No.2. 2001. стр. 1-18

³⁵ K.M.de Silva, *Electoral Systems*, p.72 u B.Todosijević, пом.рад.

којима бирачи гласају за појединачне кандидате насупрот партијским листама повезани су са мање екстремним политичким захтевима.”³⁶

Уместо закључка

Традиционална концепција једносмерног времена, које од једног почетка иде ка претпостављеном крају, доводи се у питање непрестаним кружењем догађаја, које по потреби медији стварају, али и „заборављају”. Социјална мобилност више не гарантује информацијску једнакост, тако да се у епицентру глобалне моћи налазе глобални медији, који драматизујући планиране политичке спектакле креирају свест глобалне заједнице. Социјални системи и појединци привидно се интегришу, али само ретки господари медијских порука стварају истински свет наркотичких слика, знакова и симбола битних за конституисање савременог идентитета. Друштвени конфликти преобликују планетарни шар, па се након рушења Берлинског зида широм света појавило скоро 80 нових демократија, насталих на темељима пропагандних грађевина. Грубо фалсификовање изборне воље више нико не примењује јер у реалности постоје бројне источноевропске школе преврата, обојене револуције, које производњом медијски форсираних слика мењају постојећу равнотежу снага.

Схватајући политику као двосмеран процес сачињен од низа акција и догађаја, али и начина на који се као процес креира, нашу пажњу усмерићемо на чин доношења одлука који је најважнији део политичког процеса. Демистификујући теорију јавног избора,³⁷ указујемо на привилегован положај одређених интересних група унутар глобалног друштва, који у комбинацији са онемоћањем и корумпираном државном бирократијом, омогућава низ софистицираних превара, које су истинска претња представничкој демократији. Друштво спектакала, у којем увелико живимо, занемарује интересне групе јер су оне најчешће присутне у сфери која не подлеже контроли јавности. У првом плану све више је систем навика, веровања и идеологија, па људи слушају, гледају и разумеју оно што им њихови вредносни модели дозвољавају. Медији нису пука средства технологије, како су неки теоретичари мислили,³⁸ већ су идеолошко, политички, класно и родно обојени, у спрези са глобалним тржиштем капитала. Појам индивидуалности, каквим смо га схватили у XX веку, изгубио је на значају јер је географија у класичном поимању нестала.³⁹

³⁶ Ishiyama J.: *Institutions and Ethnopolitical Conflict in Post-Communist Politics*, Nationalism and Ethnic Politics, 6/3. 2000. p. 63

³⁷ „Реални историјски простор супституисан је виртуелним, док су оквири за повесно деловање проширени на виртуелне покрете и заједнице, који сви заједно чине хетерогену сцену отпора... и целокупан медијски простор”, Вуксановић, Д., *Филозофија медија*, Чигоја штампа, Београд, 2007, стр.69.

³⁸ Branston, G. and Stafford, R., *Technology: focus of conflict*, Routledge, London and New York, 2003, str. 425.

³⁹ Ishiyama J.: *Institutions and Ethnopolitical Conflict in Post-Communist Politics*, Nationalism and Ethnic Politics, 6/3. 2000. p. 63

Суштина модерног политичког владања све више је у медијском предвиђању, контролисању и управљању друштвеним кризама, односно њиховом присуству и одсуству из јавног простора! У процесима масовне комуникације политички спектакли нису ударна вест по својој ексклузивности, већ што су представљени као друштвена релевантност о којој јавност оправдано мора водити дијалог. У архипелагу високих технологија долази до хиперповезаности друштвених и етничких група, компанија, агенција, институција и појединаца који размењујући информације стварају нови глобални систем.

Иза паравана масмедијског манипулисања и тенденциозног приказивања идеологије и класних интереса, помоћу којих нам се објашњавају друштвени конфликти текуће историје, крију се противречни, често институционализовани судари различитих цивилизација. Тако, примера ради, само дванаест од укупно 102 рата између 1985. и 1994. године, била су (примарно) међудржавне природе, а све до краја XX века дошло је до још три „класичнија” међудржавна конфликта.⁴⁰ Па ипак, све до недавно овај тип конфликта скретао је на себе пажњу готово свих истраживача, иако је већ деценијама он више имао везе са стегама које инхерентно припадају самом истраживању или идеологијама, него са актуалним условима. У погледу привилегованих истраживачких тема „антирежимски” ратови (побуњенички покрети) били су следећи на листи. Значајнија истраживања унутардржавних и етнонационалних сукоба отпочела су тек са грађанским ратом на просторима Југославије почетком деведесетих година прошлог века.

Умножавање, ширење и ескалација насилних унутардржавних, а посебно етничких конфликта стиче већи значај у истраживањима од 1989. године. Међутим у овом домену и данас постоје озбиљни недостаци у погледу самог истраживања. Најзначајнији недостаци су у погледу:

- дијагнозе, посебно узрока и динамике различитих типова насилних конфликта; способности да се идентификује и одговори на знаке потенцијалног конфликта са предвиђањем, на бази темељног знања главних узрока размирица (рано упозорење/рана акција),
- структурне превенције насилних конфликта,
- терапеутских мера, посебно у облику конструктивног управљања конфликтима као и мировном интервенцијом, и
- коначно, „трагања за миром”, другим речима, утицаја на макро-политичке оквирне услове, како би се обезбедило да се нека оружја као и оружани системи ставе ван закона, као и деловање на општем императиву разоружања и контроле међународне трговине оружјем.

Посебно је очигледан недостатак политичке и институционалне консултације у мировним иницијативама за разрешење конфликта. Тек је недавно интензиван истраживачки напор према етнонационализму и другим типо-

⁴⁰ С.Р. Schetter наводи да је „најкрвавији од новијих међудржавних ратова био је између Етиопије и бивше провинције Еритреје 1998. године у коме је убијено више од 80.000. људи. У периоду од 1998-2000. године, умрло је близу два милиона људи у рату у Демократској републици Конго, у коме су биле увучене осам држава у унутар-државни конфликт,„ Schetter C.P.: *Structural Prevention of Ethnic Violence*, Palgrave Macmillan, 2002. p.14

вима унутардржавних конфликта. Међутим, овај позитивни развој био је праћен приличном количином конфузије око чак најосновнијих „нових” концепата. С друге стране, изостанак истраживања „нових” неклаузевицијанских типова масовних конфликта, као и активности у домену мирољубивог разрешења конфликта овековечује одсуство разумевања савремених облика масовног насиља и даље доприноси тешкоћама са којима се суочавају они учесници који се налазе између две зарађене стране („трећа страна”) у потрази за миром.

Каталог модерних криза зависи и од многих других агенаса који битно одлучују да ли ће новоуспостављена демократија преживети бројне болести којима је нападнута. У политичкој арени циљ је наметнути агенду друштвених проблема, приоритета и начина решавања. Тиме политичке вође и елите сопствене интересе намећу као опште, конструишући доминантну комуникациону парадигму којом промовишу себе и своје политичке програме као неизбежну и апсолутну друштвену моћ. Интересно раслојено друштво заведено наркотичким чарима медијских спектакла споро увиђа како постаје објект манипулацијских вештина, све удаљеније од истинских проблема заједнице. Информациона, уз војну и безбедоносну моћ, тријумфује на путу настајања глобалне јавности.

Литература:

1. Allison R., C. Bluth C.: *Security dilemmas in Russia and Eurasia*, Royal Institute of International Affairs, London, 1998
2. Bose S.: *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia*, Comparative Political Studies, 1995
3. Boulding K.: *Conflict and Defense: A General Theory*, New York, Harper & Brothers, 1962
4. Branston, G. and Stafford, R., *Technology: focus of conflict*, Routledge, London and New York, 2003
5. Burton J.: *Conflict and Communication*, Macmillan Co.Ltd, London, 1969
6. Чомски, Н.: *Политика без моћи*, ДАФ, Загреб, 2004.
7. Crawford B., Lijphart A.: *Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe: Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures*, Comparative Political Studies, 28/2. 1995
8. Дахрендорф Р.: *Хомо социологикус*, Градина, Ниш, 1989
9. Deutsch K.: *Social Mobilization and Political Development*, New-York, 1970
10. Elster J.: *Political Psychology*, Cambridge university pres, 1990
11. Grant T., Woods, A.: *Novi svetski nered: svetski odnosi u zoru 21. veka*
<http://www.wsws.com/>
12. Хантингтон С.: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998
13. Хараламбус М., Холборн М.: *Социологија: Теме и перспективе*, Загреб, 2001
14. Хејвуд, Е. *Политика*, Клио, Београд, 2004.
15. Хобсбаум, Е. *Куда иде америчка империја, Ле Монде Дипломатикуе*, 6/2003
16. Ishiyama J.: *Institutions and Ethnopolitical Conflict in Post-Communist Politics*, Nationalism and Ethnic Politics, 6/3. 2000

17. Кумлица W.: *Може ли се извозити либерални плурализам: Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, Београдски центар за људска права, Београд, 2002
18. McGarry J., O'Leary B.: *Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict*, in: J. McGarry i B. O'Leary (eds.): *The Politics of Ethnic Regulation* (p. 1-40), London and New York: Routledge.1993.
19. Meyers, R.: *Grundbegriffe, Strukturen und theoretische Perspektiven der Internationalen Beziehungen*, in: *Bundeszentrale für politische Bildung* (Hrsg.): *Grundwissen Politik*, 2. Aufl., Bonn 1993
20. Rabushka A. & Shepsle, K.: *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*, Columbus, OH: Charles E. Merrill. 1972
21. Ранковић, М.: *Социологија и футурологија*, ИИ Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 1998
22. Rouquette M.L.: *La psychologie politique*, peto poglavlje, Paris. 1997
23. Scherrer C.P.: *Structural Prevention of Ethnic Violence*, Palgrave Macmillan, 2002
24. Тодосијевић Б.: *Инструменти за регулисање етничких конфликта у Централној и Источној Европи*, часопис Социологија, XVIII, Но.2. 2001
25. Тофлер, А. *Рат и антират*, Паидеиа, Београд, 1998
26. Ury, L.W., Brett, J.M., Goldberg, S.B.: *Konfliktmanagement. Wirksame Strategien für den sachgerechten Interessenausgleich*. Frankfurt-New York 1991
27. Вирилио, П. *Рат и филм – логистика перцепције*, Институт за филм, Београд, 2003.
28. Вуксановић, Д., *Филозофија медија*, Чигоја штампа, Београд, 2007
29. Здравомаслова А.Г.: *Социологија конфликта*, Аспект пресс, Москва, 1996

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ИНТЕРКУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЈА

У својој студији *Судар цивилизација*, Семјуел Хантингтон (Huntington, S., 1997) полази од питања да ли ће стремљење ка стварању „новог светског поретка” кулминирати својеврсним „сударом цивилизација”, односно, да ли ће тријумф либералне демократије, учинити свет имуним на идеолошки сукоб, и тиме довести до „краја историје”?

У питању је једна од најинтригантнијих тема којом се баве не само бројни теоретичари (Barber, B., 1995, Friedman, T., 1999, Fukujama, F. 1992) већ све чешће и политичари, будући да се у оквиру овог круга питања фокусира проблем односа локалних, традиционалних или „малих” култура, према универзалном глобалном тренду тзв. „коакоонизације” и „мекдоналдизације” културе. Са отварањем ових тема, афирмисана је и обликована све израженија свест о значају културе не само у процесима међународне комуникације и симболичког „суседства” међу народима, већ исто тако и у оним процесима који се успостављају као дезинтегративни фактор на међународној културној и политичкој сцени.

Занимљиво је такође, да упркос усредсређености што теоретичара - што лаика, на економију, друштвену неједнакост, међудржавне сукобе и неправедну прераспodelу природних ресурса, што је последица транспарентности владајуће логике капитала, проучавање културе оквиру универзалног тренда глобализације, постаје све популарније.

Глобализација у култури и глобална култура

Глобализацију можемо разумети као „скуп веза које „претварају свет у једно друштвено и културолошко окружење” (Томлисон, Ј., 1999). Чињеница да је управо у оном аспекту који се односи на размену симболичких форми, савремена култура медијски детерминисана (Томић, З., 2008), упућује не на

њену садржајну монолитност, већ пре на њену контекстуалну условљеност. Иако је сасвим умесно правити разлику између *културе глобализације*, схваћене као својеврсна транснационална међузависност култура и привреда и *глобалне културе* интерпретиране као тоталитарни пројект у чијем је средишту културна хомогенизација, не треба заборавити да се концепт глобализације у својим различитим оспољењима јавља као један од најстаријих културних феномена (Кнежевић, М. 2003). Према мишљењу неких теоретичара (Berger, P., Huntington, S. 2002), глобална култура се може разумети и као америчка култура не само по свом значењу већ и по карактеру. У начелу, међутим, глобалну културу (Лечнер, Ф., Боли, Џ, 2002) је могућно разумети из њена четири аспекта:

1. „Давос”, као метафора за културу пословања на слободном тржишту, што заправо указује на културу политичких елита
2. култура „факултативног клуба”, односно напредних невладиних организација
3. популарна култура забаве и потрошње
4. нови међународни културни покрет, који пре свих ствара пентекостелизам (Лечнер, Ф., Боли, Џ, 2002:52).

Питање разлике између глобалне културе са једне и културе у доба глобализације, отвара бројна питања. Једно од њих се односи на локалну примену глобалних трендова, друго не само на проблем енглеског језика као језика глобализације, већ и на чињеницу да је приметан све јачи *глобални* покрет који се залаже за очување „малих” језика, и тиме, малих култура.

У оквиру теорије о култури могу се детектовати различите интерпретације глобализације, од којих напомињемо само неке:

1. схватање културе као збира културних појава које су конститутивни елементи глобалне културе
2. схватање културе у смислу глобалног идентитета
3. схватање према којем је концепт глобалне културе сачињен као композитни облик ширег феномена глобализације
4. становиште према којем глобална култура представља заправо глобалну цивилизацију и коначно
5. схватање глобалне културе као заједничког референтног система савременог света.

Чињеница да је појам културне политике у условима глобализације, постао један од најзначајнијих теоријских топоса савремених друштвених наука, потврђују и бројне студије које из различитих перспектива елаборирају теме локалног и глобалног, националног и интернационалног, културног идентитета и различитости, конзервативизма и либерализма итд. Међу многим приступима овим проблемима могућно је детектовати неколико теоријских орјентација.

1. Развој глобалне културе у данашњем смислу речи, према И. Валерштајну (Wallerstein, I., 1980) у директној је вези са француском буржоаском ре-

волуцијом која је своје принципе изразила на универзалистички начин, уздигавши слободу, једнакост и братство на ниво принципа новог, либералног погледа на свет. Тако се „глобална култура” начелно може разумети као идеологија капитализма. Ствар је, међутим, у томе што су либерална начела више важила за неке културе и народе, него за оне који су били колонизовани, па су следствено овој несразмери, у XX веку колонизоване културе трансформисале своју особеност у средство конфронтације. Ове промене, које су посебно наглашене у последњим деценијама XX века, манифестујући се кроз различите видове отпора глобализацији, од антисемитизма, до религиозног исламског фундаментализма, па све до широког таласа социјалног бунта који потреса развијене земље Европе, показују да је култура поново постала главно идеолошко бојиште. Према Валерштајновом мишљењу то не треба да чуди, будући да су културе одувек биле „подручја на којима се јавља отпор хегемонији” (Wallerstein, I, 1980: 65). Одређујући културу истовремено и као оружје моћних али и као средство оружја слабих, све очигледнији таласи глобалног отпора доминантној „глобалној” култури, могу се интерпретирати као покушај очувања утврђених вредности особености „цивилизација”, против супериорности тржишта.

Одређујући културу као „бојиште” Валерштајн је заправо изразио становиште према којем је она само оруђе дубљих економских механизма. Тиме се и његова теорија сврстава у ред оних, које културу разумеју као средство којим се у симболичком пољу подржава владајући систем. Према Тејлору (Taylor, P., 1996), светски систем капитализма је одувек, почев од холандске верзије из 17. века имао облик културне хегемоније. Тиме се жели рећи да је култура одувек била израз различитих врста хегемоније, будући да су најмоћније земље обезбеђивале себи морално и интелектуално вођство унутар међудржавног система, и тиме утицале на социокултурне процесе који су обележавали различите епохе. На тај начин су водеће културе у својим епохама одеђивале меру „модерности”, али истовремено изазивале и реакцију у виду супарничких партикуларизама.

Отуда се може рећи да је потрошња као погонско гориво капитала, заправо владајућа идеологија глобалне медијске културе данашњице (Томић, З., 2008), што неки теоретичари сматрају ограничавајућим фактором, будући да се тиме стварају услови за настанак једне нове форме културе у форми „феминистичког социјализма” (Sklair, L, 1995) обележене истинском демократијом.

Насупрот овој перспективи, могућно је детектовати оне теоријске приступе феномену глобалне културе, који је одређују у другачијем светлу, као

1. *онтологију светског друштва*
2. *дефиницију глобалног стања и као*
3. *организацију разноликости* (Лечнер, Ф. Боли, Ц, 2002:65)

1. У првом смислу ради се о оним теоријским орјентацијама које су, увиђајући да глобална правила (на пример обавеза образовања) налажу државама да се понашају рационално у циљу сопственог напретка, интерпретирани

културу у смислу институционализма. Према овом одређењу „глобалност” културе односи се превасходно на форму, а не и на садржај, и у том смислу представља заједнички производ експерата, првенствено у оквиру међународних организација. Према овом моделу свет се заправо састоји од држава које се третирају као корпоративни учесници у неком глобалном пројекту који се темељи на уверењу о постојању универзалних људских вредности и права, као што је на пример право на образовање или право на културу уопште (ибид, 68). Представе о индивидуалној вредности и аутономији, значењу рационалности у тежњи ка световном напретку, имају своје корене у европској историји, али су се њене поставке толико прошириле на остатак света да представљају неку врсту глобалне стратешке матрице развијеног света.

2. Теорија глобализације коју је поставио Робертсон (Robertson, R, 1992), полази од тезе да је фундаментализам, са друге стране, био начин да се нека друштва изборе са дилемама на која су наилазила у процесу глобализације. Занимљива је његова опсервација, да су фундаменталисти, упркос површним интерпретацијама противника глобалног светског поретка, који су тврдили да је глобализација начин њиховог искључивања из света, заправо на тај начин били укључени у глобалну дискусију, односно „разговор” о томе како инструментализацијом „отпора”, направити нови облик светског поретка (Robertson, R, 1992: 135). Основна Робертсонова теза је да су сви аргументи на које се позивају фундаменталисти заправо само нека врста деривата из тематског корпуса који је глобалан, односно, да је сваки партикуларизам универзалан (ибид, 102). Отуда, уводећи термин „глокализација” којим означава неку врсту амалгама глобалног и локалног, који настаје у међусобној комуникацији и поређењу култура, Робертсон сматра да глобална култура није пука збирка сценаристичких решења, веч простор који је одувек био и биће предмет спорења, а глобализација појава којој се не може предвидети крај.

3. У трећем смислу глобална култура се одређује као организација разноврсности. Тако је Вотсон (Watson, J., 1997) у својој студији глобализма, на примеру ширења брзе хране а посебно Мекдоналда, показао да се упркос и захваљујући глобализацији, на различите начине конзумира и обогаћује „fast food” у различитим деловима света. Према његовом мишљењу, основа успешне стратегије ове мултинационалне компаније била је „мултилокалност”. На овај начин Вотсон је указао на глобализацију као на „двосмерну улицу” у којој оба процеса, и глобално и локално међусобно утичу један на други.

Према неким другим теоретичарима (Lečner, F, Boli, Dž. 2002), глобална култура као организација разноликости представља скуп тзв „креолизованих” култура у којима су разне заједнице ослањајући се на различите интерне оквири прихватиле разноврсне и у почетку необичне стране утицаје. Посебну улогу у овом процесу имају глобални медији и међународне миграције, што често обавезује суочавање различитих етничких или социјалних група са спољашњим културним притиском. У оквиру овог корпуса, као природне, помаљају се теме идентитета и различитости, па се у складу са овим и глобална култура одређује као нека врста њиховог конгломерата.

И мора се, међутим, рећи да је и пре него што је глобална економска криза обнародована, широм света, и у редовима левице и у редовима деснице расла свест о деликатној позицији концепта опстанка и развоја националних култура. До пре неколико месеци готово да није било адепта новог светског поретка који нас није убеђивао да је једном заувек свршено са концептом националне државе, као и са идејом да је појам културног идентитета анахрон и да му је место још једино у архивима историје.

Отуда се појам глобализације, може интерпретирати и као процес који је изникао на темељима идеје о корпоративном глобалном капиталу који се поставља као функционалан, најпре у сфери глобалне политике (Chomsky, N.1993). Упркос чињеници да концепт „глобалног друштва” није нов (Тркуља, J.2003.), будући да се нарочито међу историчарима могу наћи они који са правом указују да је доба римског царства, било доба глобалне доминације једне културе и једне власти, чини се да је савремено доба глобализације довело до екстрема концепт глобалне привреде, на чијим се темељима помаља њена специфична идеологија.

Повремени описи глобализације у модерном смислу речи, који су се до скоро појављивали како у медијима, тако и у оквиру бројних теоријских елаборација, обично су припадали најгорљивијим адептима новог светског поретка, који су у свом тријумфалистичком инструментализовњу медија развијали својеврсну позитивну утопију. Поменута еуфорија била је у савршеном дослуху са процесом тихе феудализације, који се одвијао под плаштом неолибералне доктрине а резултирао све већим друштвеним расулом, порастом сиромаштва, беземљаштва, бескућништва, насиља, отуђености и дубоке забринутости људи широм света за будућност (Mander, Dž., 2003.).

Ако се изузме технолошка подршка, брзина глобалног развоја и олакшана трговина, једна од најуочљивијих одлика савремене глобализације је видљива у наглим помацима у пољу политичке моћи. На таласу глобалне идеологије неолибералног капитала, у којем су корпорације преузеле функције државе, многе демократске земље света су биле принуђене да укину законе које су саме донеле, како би се покорице правилима нове централизоване глобалне демократије у чијем је центру тзв. „казино-економија” којом управљају берзански шпекуланти (Mander, Dž., Goldsmit, E., 2003.). Један од принципа на којима су утемељене логика и стратегија глобализације претпоставља да све земље па чак и оне чије су културе веома различите морају да прихвате исти глобални модел привреде, друштвене организације и животних стилова, а као резултат појављује се глобална хомогенизација култура, у којој постепено нестају локалне традиције, животни стилови и специфичности, или пак опстају у оквиру само у оквиру њиховог „толерисаног егзотицизма” (Томић, З.,2005). Отуда се као једно од најинтригантнијих питања поставља разумевање „интеркултурне комуникације” у новим техносоцијалним условима.

Интеркултурна комуникација

Иако је као тематски топос, релативно касно тематизован, захваљујући процесима глобализације у привреди, а посебно у сфери информационе технологије и развоја медија, интеркултурна комуникација, представља заправо један од најстаријих културних феномена. У модерном смислу речи, појам *интеркултурне комуникације* ослања се на категорију *културног плурализма* која претпоставља равноправан, толерантан и отворен однос између националних култура, што представља један од централних принципа UNESCO-а. Када се, међутим, говори о комуникацији међу културама које постоје на субнационалном нивоу, у употреби је термин *мултикултурализам* (Semprini, A., 2004), који у зависности од односа према културним различитостима у оквиру једног друштва може попримити форму *модела културне асимилације* (Нпр. Немци у САД), културне различитости после неког времена нестају, *модела интеграције у доминантну културу*, али са задржавањем властитих особености (Кинези у САД) или *модела гетоизације*, као стварања острва културе уз задржавање друштвене, културне и медијске везе са својом матичном културом (Турци Немачкој)

Чињеница да је потреба да се упознају Други, како би се са њима успешно комуницирало, од природне и саморазумљиве нужности за контактом и интеракцијом, постала предмет прокламоване културне политике на глобалном нивоу, упућује заправо на темељни проблем: како се разумеју и интерпретирају Други, као неприпадници наше заједнице (Тодоров, Ц., 1994). Проблем представе о другима, појављује се између осталог и као проблем предрасуда о неприпадницима наше заједнице, - као пријатеља или непријатеља, као блиских или далеких, као значајних или безначајних, представљајући организационе принципе савремених комуникативних стратегија заснованих на теорији интеркултурне комуникације.

Зато се интеркултурна комуникација може разумети као облик интеракција који садржи два супротна процеса: *сусретање/повезивање* и *судар/раздвајање* култура. У првом случају ради се о разлици интерпретираној као дезинтегративни фактор културног живота, а у другом, о ставу који фаворизује отвореност према разликама. За оба става, међутим, као кардинална, појављује се категорија (културног) идентитета, који се разуме с обзиром на историју, традицију, религију, обичаје, уставно-правни поредак, језик, писмо, самобитност уметничког стварања, националну припадност, друштвену моћ, економске интересе и вредносне системе (Baba. H., 2004)

У најширем смислу, теорија интеркултурне комуникације покушава да разуме како се људи из различитих земаља и припадници различитих култура понашају, како комуницирају, односно, како виде свет око себе, и како је на основу ових сазнања могућно успоставити најоптималнију, флуентну и ефикасну размену међу културама. Бројна психолошка, антрополошка и социолошка истраживања на које се ослања поменута теорија, имају своју практичну примену: најпре у сфери бизниса, трговине, маркетинга, али и у сфери политике. У политичком пољу, као централно, поставља се питање „културне синергије”,

што је посебно значајно у мултикултурним заједницама. А то свакако упућује на чињеницу, да је категорија *различитости*, централна категорија сваког дискурса интеркултуралности и мултикултуралности.

Глобални медији и интеркултурна комуникација

Ако је у питању нови колонијализам, на шта упућују неки аутори (Goldsmi, E., 2003.), који је превасходно индустријски, чини се да је много значајнији поражавајући учинак који је нова прерасподела моћи извела на плану вредносног система. У питању је, наиме, драматична ревитализација тоталитаризма, који се уз помоћ медија инструментализованих да служе логици капитала, појављује као перфидна репродукција „тоталитарне свести” (Томић, З., 2001.). Како су медији, наиме, постали предузећа, која су сходно логици капитала обавезна да тржишно послују, постепено су трансформисани у платформу за перверзно унификовање свести, за масовно једноумље у којем су светски моћници и интересне групе преузели улогу тихих идеолога (Томић, З., 2008.).

Отуда је значај поменутих питања, посведочен не само „језиком” перманентних друштвених криза, већ и медијима који га трансформишу у идеолошке конструкте. Теза да се предуслови културног ангажовања – антагонистичког или афилијативног свеједно, увек производе перформативно, односно, да захтевају репрезентацију, нужно упућује на питање шта заправо значи терминолошки инструментаријум који се посредовањем медија поставља као хоризонт који се не може превазићи? Нису ли и сами термини мултикултурности, глобализације, толеранције, културног идентитета, политичке коректности исл, само „жаргон” нашег времена којим се легитимише софистицирани агон између *глобализма* са једне и *трибализма* као облика отпора са друге (Barber, B. 1995.)?

Готово је са добом у којем су класични медији функционисали као лиферанти информација или слика стварности. Данас они у својој пенетрантности, претендују не само да структурално организују стварност и свет искуства, већ и да их креирају. Медији доминирају не само слободним временом обликујући политичка гледишта или моделе понашања, већ нуде материјал који постаје конститутиван за изградњу личног идентитета. Као инструменти најглобалније савремене индустрије, а то је индустрија културе у најопштијем смислу речи, у којој „се одвија производња садржаја, идеолошких конструката, „новоговора” и „жаргона аутентичности”, исто као и промоција „вредности”, „узорних модела”, стратегија комуникације, као и методологије „укључивања и искључивања”, медији обезбеђују и производе не само знаковне системе већ претендују да структуришу и само питање смисла” (Томић, З. 2008:13).

Мимо сваке критичке опције која указује на феномен „*brain washing*”, орвелијанску перспективу застрашујућих тоталитарних политика као и на све видове „отуђења” на које је указала марксистички орјентисана критика друш-

тва (Adorno&Horkhaj-mer, 1968.), извесно је да су медији, постали само срце стварности. Софистицирано спајајући технологију и културу, лахорасту забаву и нову писменост, перверзију прикривених и откривених манипулативних техника и логику потрошње, медији данас представљају универзални модел хаотичне културне педагогије, омогућавајући озбиљење стратегија потрошње, елегантно маскираних различитим идеолошким конструктима.

„*New(s) Age* је и буквално ново доба, али доба обележено превасходно владавином медија, владавином информација, а тиме и владавином новог вредносног поретка. Ако се питамо у каквој су вези медијска култура (*News Age*) и Ново Доба (*New Age*) онда се можемо сложити са Еком (Еко, У. 2001.) да су управо медији, као савремени чувари идеологије и памћења, као функционални посредници између човека и света, постали истовремено и инструмент и садржај, а тиме заправо погонско гориво савремене културе. Са друге стране, огроман проток информација, као и прокламована слобода избора која изазива својеврсну „панику” пред енормним бројем могућности посебно у епохи која је раскрстила са крајем „великих прича”, обнародујући „истину” да више ни једна категорија, попут Истине, Правде, Лепоте, или Доброте, не постоји по себи, већ да се конституишу зависно од логики интереса, условио је појаву неке врсте симболичког уточишта у Секти, Традицији или Моду. Ове сфере се тако појављују у функцији ауторитета способног за филтрирање информација, успостављање вредносног система и осмишљавање света” (Томић, З., 2008:15), па се тензија међу овим сферама може идентификовати као напон између „лексуса (глобално) и маслиновог дрвета (локално)” (Friedman, Т.1999.).

Може рећи да се у савременом добу глобалне информатичке културе одвија нова и парадоксална друштвена диференцијација на богате знањем и образовањем и тиме способне за критичку селекцију информација, и на оне који то нису. Као последица, појављује се огроман број различитих идеолошких процедура селекција, а тиме и друштво састављено од низа индивидуалних идентитета, у којем се друштвеност обезбеђује искључиво посредовањем медија. Перформансе Интернета који се појављује као нови миље друштвености и као најотворенија јавна сцена, парадоксално, сведочи о томе како се у игри великих бројева, сама друштвеност миноризује, а јавност секвенционара на хиљаде независних микро енклава, међу којима не постоји никаква комуникација (Томић, З. 2004.)

Доба медијске културе такође показује да је упркос несумњивој технолошкој револуцији, највећа промена видљива на плану поимања категорије идентитета (Poster, М.1999.), нових социјалних односа, као и у помагању пермисивног друштвеног обрасца, у којем „све изгледа и лепо и добро, чак и само зло, све се може лепо рећи, чак и оно ружно, стварно изгледа мање истинито од виртуалног, фикција замењује стварност, историја и памћење више нису узор у свету оданом садашњем тренутку, отргнутом од прошлости и без веза према будућности” (Onfre, М., 2007.).

Информатизација и интеркултурна комуникација

Глобани процес информатизације у фокус савремене теорије интеркултурне комуникације поставља питање о томе на који начин култура утиче на успешну трансмисију порука у радикално другачијем техно-социјалном окружењу, а посебно с обзиром на традицију. Полазећи од темина „*конективитет*” (Tomlison, J., 1999), којим се глобализација одређује као комплексан процес транснационалног умрежавања капитала, добара, информација, знања, људи и култура, као релевантна постављају се три питања:

1. однос културе и компјутерски посредоване комуникације
2. способност нове комуникационе технологије да реализује оптимизам у вези са поројектованим политичким и социо-културним променама
3. улога вештина интеркултурне комуникације у бизнису

1. Теорија интеркултурне комуникације (Bradford, J.H., 2002) се у највећој мери темељила на изучавању понашања и интерперсоналне комуникације између припадника различитих култура. Са појавом нових медија однос између културе и комуникационих технологија долази у фокус, посебно с обзиром на питање универзализације комуникативних процедура и стандарда, односно, новог поимања културних граница и појма „културног идентитета” (Jackson, M., 1997.) И мада су темељна питања о култури инхерентна сваком поимању комуникације, морамо се запитати да ли се овај категоријални апарат мења са процесом технолошке глобализације.

Тако на пример, дистинкција између високих и ниских културних контекста мора бити преиспитана из перспективе интернета као нове комуникативне платформе. Отуда се као природно поставља питање о томе да ли посредовање компјутерских система олакшава или отежава интеркултурну комуникацију, посебно с обзиром на чињеницу да се она темељи превасходно на познавању разлика у културним контекстима (често утемељеним на невербалној комуникацији)? Да ли се у оквиру електронског окружења појављују нове, чак „виртуелне” форме невербалне комуникације? Шта конституше комуникативну компетенцију у новом контексту? Да ли се може рећи да универзални комуникативни стандарди и кодови на које макар у једном свом делу обавезује електронско окружење, опозивају идеју интеркултурне комуникације?

2. Иако потенцијали за даљу и снажнију интеракцију међу људима који припадају различитим културама расту напоредо са развојем и доступношћу технологије, отворено је питање да ли у новој социо-технолошкој парадигми, каква је Интернет, људи збиља жуде за разликама или, пак, радије остварују интеракције са онима који су им слични? Иако, са друге стране, као најотворенији медиј, Интернет пружа могућност за јачање процеса демократизације широм света, није извесно у којој мери ће неприпадници неке културе, вере или нације, бити мотивисани да се заиста укључе у одређне политичке процесе или културне пројекте који се, иако су присутни „на мрежи” ипак у стварности, одвијају на неком другом крају света? Који је степен важности „интеркул-

турног” умрежавања на интернету? И да ли се полагање наде у пројекте оваквог типа, ослања на веру да је „светско јавно мњење” могућно и пожељно?

3. Коначно, остаје питање о смислу вештина интеркултурног комуницирања у глобализованом и технологизованом социјалном контексту. Једна од последица ширења глобализације и информатизације јесте стварање доминантне класе „експерата”, која се ствара искључиво учешћем у новим информационим индустријама. Нова форма глобалне културе која се може означити и као *култура информатизације* не само зато што је хомогенизујућа по својој природи већ и зато што из свог окружења сасвим природно искључује оне којима нова технологија није доступна.

На крају, можемо ли се сложити са Томилисоном (ибид) да је, без обзира на утопијски или дистопијски сценарио глобализације у култури, теза о деструктивном утицају глобализације и информатизације на „локалне традиције”, претерана? Да ли чињеница њихових перманентних промена и својеврсне „дестеритоирјализације” под утицајем глобализације, чини беспредметним како катастрофични, тако и тријумфалистички приступ, остављајући теорију интеркултурне комуникације само уз њеним дескриптивним оквирима?

Литература:

1. Baba, H.(2004) *Smeštanje kulture*, Beograd, Fond za otvoreno društvo
2. Barber, B.(1995), *Jihad vs McWorld*, New York: Times Books,
3. Berger, P., Huntington, S (ed).(2002), *Many globalisations: Cultural Diversity in the Contemporary World*. Oxford, Oxford University Press
4. Bradford, J.H. (2002), *Among cultures: The Challenge of Communication*, Fort Worth, Tex, London: Harcourt
5. Chomsky, N. (1993), *The Prosperous Few and the Restless Many*, Berkeley, CA, Odonian Press
6. Eko, U., (2001), *Razgovori o kraju vremena*, Narodna knjiga, Beograd
7. Friedman, T.(1999), *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalisation*, New York: Farrar, Straus, Giroux,
8. Fukuyama, F.(1992), *The End of History and the last man*, New York, Free Press
9. Huntington, S.(1997), *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, New York, Touchtone.
10. Jackson, M. (1997), „Assessing the structure of communication on the world wide web”, *Journal of Computer Mediated Communication*, 3,1
11. Knežević, M. (priredivač), (2003), *Vreme Globalizacije*, Beograd, Dom kulture Studentski grad
12. Lečner, F., Boli, Dž.(2002), *Kultura sveta*, Klio, Beograd
13. Lull, J.(2000), *Media, Communication, Culture: A global Approach*, Cambridge: Polity
14. Mander, Dž, Goldsmith, E., (ed.) (2003), *Globalizacija*, Beograd, Klio
15. Mostow, J. (2008) *Soft Borders- Rethinking Sovereignty and Democracy*, Palgrave Macmillan, New York).
16. Onfre, M. (2007), *Hedonistički manifest*, Beograd, Rad
17. Poster, M. (1999), „National identities and communication technologies”, *The Information Society*, 15(4)

18. Robertson, R. (1992) *Globalisation: Social Theory and Global Culture*, London, Sage
19. Semprini, A. (2004), *Multikulturalizam*, Beograd, Klio
20. Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System*, London, Prentice Hall
21. Taylor, P.J. (1996) *The Way the Modern World Works: World Hegemony to World Impasse*, Chichester: Wiley
22. Todorov, C. (1994), *Mi i drugi*, Beograd, XX vek
23. Tomić, Z. (2004), *Komunikacija i javnost*, Beograd, Čigoja štampa
24. Tomić, Z. (2004.) „Sajber-prostor i problem razgraničenja”, „Kultura”, Beograd, br. 107/108.
25. Tomić, Z. (2001), *Muški svet*, Beograd, Zepter Book World
26. Tomić, Z. (2008), *NEWS Age*, Službeni Glasnik, Beograd
27. Tomlison, J. (1999), *Globalisation and Culture*, Chicago, IL: University of Chicago Press
28. Trkulja, J. (2003), „Globalizacija kao potčinjavanje ili šansa”, u *Vreme globalizacije*
29. Wallerstein, I. (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World – Economy 1600-1750.*, New York: Academic Press
30. Watson, J. (1997), „McDonalds in Hong-Kong: Consumerism, Dietary Change and the Rise of Children's Culture” u: *Golden Arches East: McDonald's in East Asia*, ed. J. Watson, Stanford, CA: Stanford University Press

Љубиша Деспотовић, Веселин Конатар
ПОЉА ГЕОПОЛИТИКЕ
зборник радова

Издавачи:
КУЛТУРА-ПОЛИС, Нови Сад
Факултет за европске правно политичке студије, Нови Сад

Рецензенти:
Др Александар Петровић
Др Дарко Гавриловић
Др Небојша Петровић

Штампа:
НС МАЛА КЊИГА ПЛУС

Тираж:
150

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

911.3:32(082)

ПОЉА геополитике : зборник радова / [приредили
Љубиша Деспотовић, Веселин Конатар]. - Нови Сад : Култу-
ра-полис : Факултет за европске правно политичке студије,
2016 (Нови Сад : НС Мала књига+). - 559 стр. ; 24 cm

Тираж: 150. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-87143-23-4

а) Геополитика - Зборници
COBISS.SR-ID 301827335

I
ГЕОПОЛИТИКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

II
ГЕОПОЛИТИКА И ЕКОНОМИЈА

III
ГЕОПОЛИТИКА И РЕЛИГИЈА

IV
ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗБЕДНОСТ

V
ГЕОПОЛИТИКА И ТЕРОРИЗАМ

VI
ГЕОПОЛИТИКА И ШПИЈУНАЖА

VII
ГЕОПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА

